

TERRA

JATWEZENORUM

JOTVINGIŲ KRAŠTO ISTORIJOS PAVELDO METRAŠTIS

Punsko „Aušros“ leidykla, 2020

TERRA JATWEZENORUM. Istorijos paveldo metraštis 2020 (12, 1 dalis)

Programinė taryba

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė, dr. *Nijolė Birgelienė*, akad. prof. habil.
dr. *Vaidutis Kučinskas*, prof. dr. *Bronius Makauskas*, *Petras Maksimavičius*,
P.H.C. dr. *Artūras Rukas Daujotis*, grafas fon Derneck

Vyriausiasis redaktorius

Sigitas Birgelis

Redakatoriaus pavaduotojai

Juozas Sigitas Paransevičius
Kęstutis Subačius

Redakcijos sekretorė

Nijolė Birgelienė

Mokslinių straipsnių recenzentai

KSVU prof., habil. dr. *Zbigniew Bania*, dr. *Algimantas Katilius*,
dr. *Salomėja Karasevičiūtė*, prof. dr. *Danguolė Mikulėnienė*,
kan. prof. dr. *Kęstutis Žemaitis*

Kalbos redaktorė

Laima Jancaitė

Korektorė

Birutė Burdinaitė-Ołow

Dailininkė (viršelio autorė)

Taida Balčiūnaitė

Vertėjos

Rasa Monika Paransevičiūtė-Knyza, *Daiva Valinčienė*

Rėmėjas

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas

Fondas iš dalies remia rubrikas:

Jotvingių laiko labirintuose

Lingvistinės įžvalgos

Istorijos vingiuose

Leidinio apimtis per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 40 sp. l.

Projekto apimtis per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 31 sp. l.

Leidinio pirmos dalies apimtis – 24,5 sp. l.

Projekto pirmos dalies apimtis – 18 sp. l.

Gauta parama per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 8000 eurų.

© Punksko „Aušros“ leidykla

ISSN 2080-7589

Redakcijos adresas: TERRA JATWEZENORUM, ul. A. Mickiewicza 23,
16-515 Puńsk, tel. 48 87 5161410, tel./faks. 48 87 5161821, el. p. info@punkskas.pl,
<http://terra.punkskas.pl>. Išleido, maketavo ir spausdino Punksko „Aušros“ leidykla,
ul. A. Mickiewicza 23, 16-515 Puńsk. www.punkskas.pl. Tiražas 300 egz.

TURINYS

JOTVINGIŲ LAIKO LABIRINTUOSE

Gediminas Motuza <i>Jotvingių kraštas geologų akimis</i>	6
Kęstutis Subačius <i>Veisiejų vardo istorijos vingiai karaliaus Mindaugo donacijose</i>	16
Sigitas Birgelis <i>Etninių šaknų beieškant</i>	43
Kostas Leončikas <i>Užmiršti jotvingių kariai</i>	59
Sigitas Birgelis <i>Trys Jotvos sesės</i>	76

LINGVISTINĖS IŽVALGOS

Jūratė Čirūnaitė <i>1565 metų Gardino pavieto bajorų patronimai</i> ..	85
Vilija Ragaišienė <i>Ligos ir jų gydymo būdai „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyne“</i>	98
Povilas Vasilčik <i>Suvalkų miesto vyresniosios kartos lietuvių kalbos ypatybės</i>	116

ISTORIJOS VINGIUOSE

Juozas Vaznelis <i>Mūsų krašto parapijų klebonai iki XIX a. pabaigos</i>	148
Kazimieras Baranauskas <i>Punsko krašto žemių konsolidacija</i>	160
Kostas Leončikas <i>Klevų valsčius XIX a.</i>	174
Gintaras Lučinskas <i>„Amerika pirtyje“ arba lietuvių ekonominė emigracija 1868–1914 metais</i>	185
Algimantas Katilius <i>Kun. Jonas Totoraitis MIC, Seinų kunigų seminarijos dvasios tėvas</i>	230
Algimantas Katilius <i>Apie išmestą iš Seinų kunigų seminarijos klieriką Petrą Gerulį</i>	262
Gintaras Lučinskas <i>Lazdijų „lenkų“ sukilimas 1919 m. rugpjūčio 22–23 d.</i>	271
Sigitas Birgelis <i>Punsko žydai</i>	304
Kęstutis Žemaitis <i>Vyskupo Antano Karoso veikla Vilkaviškyje 1926–1940 metais</i>	349
Santraukos (lenkų ir anglų kalbomis)	357

Šiurpilis. *Sigito Birgelio* nuotr.

JOTVINGIŲ
LAIKO
LABIRINTUOSE

GEDIMINAS MOTUZA

JOTVINGIŲ KRAŠTAS GEOLOGŲ AKIMIS

Prologas

Bene svarbiausia geologų kaip gamtos žinovų ypatybė yra gebėjimas išvelgti tai, kas yra po mūsų kojomis, gelmėse. Stengdamiesi tai įžiūrėti, geologai pastebi ir daugelio gamtinių ir net visuomeninių reiškinių, vykstančių paviršiuje, gilumines šaknis – juos veikiančias aplinkybes ir veiksnius. Todėl ir jų požiūris yra savitas ir kartais įdomus ir kitų veiklos sričių atstovams. Šiame rašinyje ir pateiksime keletą geologinių pastebėjimų dairantis po istorinį jotvingių kraštą.

Geologijos, geografijos, etnogenezės sričių mokslininkai pastebėjo, kad aplinka veikia, kaip susidaro joje gyvenančių žmonių etniniai ypatumai ir kaip jie vystosi. Anot geografo Rolando Tučo, „krašto-vaizdis <...> ir žmonių bendruomenė, kartu sudaro grįžtamaisiais ryšiais susietą <...> visumą“ (Tučas, 2004).

Net ir nedideliame dabartinės Lietuvos plote, kur gamtinės sąlygos ne itin kontrastingos, jų poveikis etnogenezei yra pastebimas (Motuza, Girininkas, 1989; Motuza, 2005). Taip yra todėl, kad baltų bendruomenės čia gyveno sėsliai ir per ilgą laiką prisitaikė prie jų gyvenamųjų vietų gamtinių ypatybių – paviršiaus pavidalo ir sudėties, klimato, dirvožemio, paviršinio ir požeminio vandens, gyvūnijos, augmenijos ir kitų ypatybių. Šių veiksnių visuma padarė įtaką žmonių veiklos pobūdžiui, tradicijoms, pažiūroms, tikėjimui ir kitiems dvasinio pasaulio bruožams. Vienur žmonės anksčiau užsiėmė žemdirbyste, tapo priklausomi nuo klimato, orų, pasikeitė jų mityba. Kitur ilgiau išlaikė svarbą medžioklėi ir žmonėms rūpėjo jai palankūs reiškiniai. Taip Lietuvoje susidarė etniniai-kalbiniai dariniai, kurių gyvenamieji plotai artimi gamtinėms sritims, ypač tokioms, kurios išskirtos pagal

kelis apibendrintus rodiklius, pavyzdžiui, klimata, fizinius geografinius rajonus.

Jotvingiai, anot R. Tučo, gyveno „kraštovaizdžio požiūriu nevienalyčiame plote, todėl ir šis etninis darinys buvo labai nevienalytis“. Iš dalies jie gyveno moreninėse Sūduvos aukštumose, iš dalies – Pietų Lietuvos smėlynuose, suklostytuose ledyno tirpsmo vandenų. Nederlingi smėlynai skatino jotvingius plėsti turtingesnius kaimynus, susidaryti kariškai pasaulėžiūrai, jų drąsiam ir beatodairiškam būdai (Tučas, 2004).

Žemėlapiuose, kuriuose išryškintos savitos gamtinės sritys, užimtos tam tikrų jose susidariusių etninių bendrijų, kai kurios sritys tarsi neužpildytos, tiksliau, užimtos gretimų bendruomenių, kurios šiuose plotuose savitais etniniais bruožais nepasižymi. Dvi iš tokių sričių – tai žiemgalių ir jotvingių žemės, kurių likimą nulėmė nebe gamtiniai veiksniai, o išorinės jėgos – kalavijuočių ir kryžiuočių puolimas; dėl to žiemgaliai ir jotvingiai turėjo apleisti savo žemes ir ieškoti prieglobsčio Lietuvoje.

Nors nemaža dalis jotvingių krašto yra smėlėtosios lygumos, bet jotvingių tapsmui svarbiausios buvo Sūduvos aukštumos, kur buvo jų stipriausios pilys, o dabar stūkso didieji piliakalniai – Šiurpilis ir Rudamina (1 pav.). Todėl aukštumos, ypač tie plotai, kurie saugomi kaip Vištyčio regioninis parkas ir Suvalkų kraštovaizdžio parkas, yra tarsi gamtinis paminklas šiai savitai nelaimingo likimo tautai.

Ledynų Lietuva

Bene kiekvienas, apsilankęs jotvingių krašte, ypač jo kalvotoje dalyje, Sūduvos aukštumose, pajus šios vietovės išskirtinumą – pirmiausiai paviršiaus įvairovę ir savitą dermę.

Geologas, nors ir grožėdamasis gamtovaizdžiu, nejučiomis mąsto ir apie tai, kaip toks paviršius susidarė. O čia jis toks išraiškingas, kad, rodos, ledynas pasitraukė visai neseniai (1 pav.). Tarsi ką tik išseko purvo srautai, klostantys ledyno pakraštyje priemolio, smėlio, gargždo kodus, nustojo slinkti patįžusios nuošliaužos, nuo ledyno liežuvio suverčiančios stačiašlaičius priemolio ar žvyro kalnus. Manoma, kad tokios kilmės yra ir garsusis Kukmedžių kalnas (*Góra Cisowa*) (2 pav.), esantis Suvalkų kraštovaizdžio parke. Dalis medžiagos, sunėštos į įdubas ledyno paviršiuje ar apvalainas ertmes jo kūne, ledui ištirpus nusėdo pavienių kalvų – keimų – pavidalu. Žvyras, sunėštas

1 pav. Kraštinių morenų kalvos Suvalkų kraštovaizdžio parke (Vikipedija) ir Rudaminos piliakalnis. (A. Vanago nuotr.)

į plyšius ledyno pade stipriai suslėgtu vandeniu, jam ištirpus virto pagilgom tarsi pylimas kalvom – ozais.

Priemolio klotuose, smėlio, žvyro storymėse liko palaidotų ledo luistų. Jie tirpo dar kelis tūkstančius metų, kol jų vietoje įdubo lomos, o jose sužvilgo ežerėlių akys. Visą tą paviršiaus darinių įvairovę papildė ir tarsi sujungė žemumos ir slėniai, išplauti kliokiančių nuo ledinio skydo tirpsmo vandenų srautų, o kai kuriuos iš jų papildė, pratęsė ir pagilino dabartinės upės, ištekancios iš tų ledynmečio ežeringų du-

burių, kaip antai Šešupė. Jos kelias prasideda vaizdingoje tarpukalvio įduboje, kur suteka penki upeliukai (pavadinimai tokie, kokie vartojami dabar): *Szurpiłówka*, *Jacznówka*, *Szelmentka*, *Potopka*, *Wigra*. Matyt, šešta yra pati Šešupė. Plaudami paviršių ledyninio vandens srautai iš priemolio klodų išgremžė riedulius. Vietomis jie sugulė greta tarsi milžinų grindinys, kitur stūkso didžiuliai pavieniai rieduliai tarsi paminklai ledynui, sukūrusiam tą romantišką grožį.

Tokia paviršiaus įvairovė susidarė iš dalies dėl to, kad jis yra pagrindinės į Lietuvą įšliaužusio ledyno plaštakos pakraštyje, pačiame „smaigalyje“ (3 pav.). Ledynas šiame krašte buvo sustojęs ilgėliau ir traukėsi iš lėto.

2 pav. Kukmedžių kalnas (*Góra Cisowa*) Suvalkų kraštovaizdžio parke (Vikipedija)

Beje, žodžius „sustojo“ ir „traukėsi“ reikėtų rašyti kabutėse, nes sustojęs ledynas vis vien slenka, tik kartu ir tirpsta panašiu greičiu, todėl jo pakraštys tarsi stovi vietoje. Čia jis veikia kaip didžiulė transporterio juosta, nešdama medžiagą, sukauptą ledyno kūne per visą jo ilgą kelią, kuri suverčiama ledyno liežuvio pakraštyje. Dėl klimato svyravimų atskirais laikotarpiais ledynas paslenka į priekį ir lyg buldozeris sustumia suklostytą jo pakraštyje medžiagą, sumaišo ją su ledo nuošliaužomis arba atsitraukia, pradėdamas sparčiau tirpti ir klostyti morenines nuogulas.

Ledyno kuriamąją galią, ypač akivaizdžią šiame krašte, pajunta ir menininkai. Vienas ryškiausių – Sigitas Geda, kurį galima tituluoti Jotvingių poetu. Ir ne tik todėl, kad jis kilęs iš šio krašto ir 1985 metais

3 pav. Ledyno kelias į Lietuvą. Dr. Rimantės Guobytės atkurtas vaizdas

įsteigė Jotvingių premiją už geriausius literatūros kūrinius, o viena iš jo poezijos knygų vadinasi „Jotvingių mišios“. Jo paties poezija tiesiog persmelkta ledyno įvaizdžių, jo intuityvaus jutimo. „Ledynas baltas, kaukaspenis“, „Ledynų Lietuva. Pėdos“, „Mamutų tėvynė“ – tai vis Sigito Gedos eilėraščių ciklą ar knygų pavadinimai. Žvelgdamas į dabar žalią savo gimtojo krašto gamtovaizdį jis regi slenkančius ledynus, mato, kaip putotos upės klostų žvyrą, kaip dumba pilys, virsdamos ežerais, kaip „toli ledynuos spindi elnių galvos“ (tikriausiai dar šiaurinių), o didinga pasaulio melodija skamba tarsi „ledynų sesuo“ (*Mamutų tėvynė*, p. 8). Poetas jaučia „žvyro saują atšalusioj saujoj, su laukų mineralais...“ (*Mamutų tėvynė*). O apsukęs ratą aukštybėse lyg erelis, jis priglunda prie balto ledyno briaunos, galbūt tuo pabrėždamas, kad ledynas yra visos mūsų aplinkos kūrėjas ir todėl „mes grįžtam į ledyną, baltą spalvą, bespalvį akmenį, į statmenus medžius...“ (*Mamutų tėvynė*, p. 34). Sigitas Geda buvo apdovanotas tokia poetinės išraiškos galia, kad jo eilėse juntamas ne tik rimas ir ritmas, ne tik fonetinė dermė, bet ir prasminis skambesys, – jo įvaizdžiuose aidai intuityviai suvokiama mūsų krašto atsiradimo, gimimo, sutvėrimo romantiška muzika.

Ir kitas jautrus menininkas – lenkų kino režisierius Andžejus Vajda (Andrzej Wajda) – pasirinko gamtiniu fonu savo filmui „Ponas

Tadas“ būtent jotvingių kraštą kaip etaloną tos Lietuvos, kuri Adomui Mickevičiui buvo „mielesnė už sveikatą“.

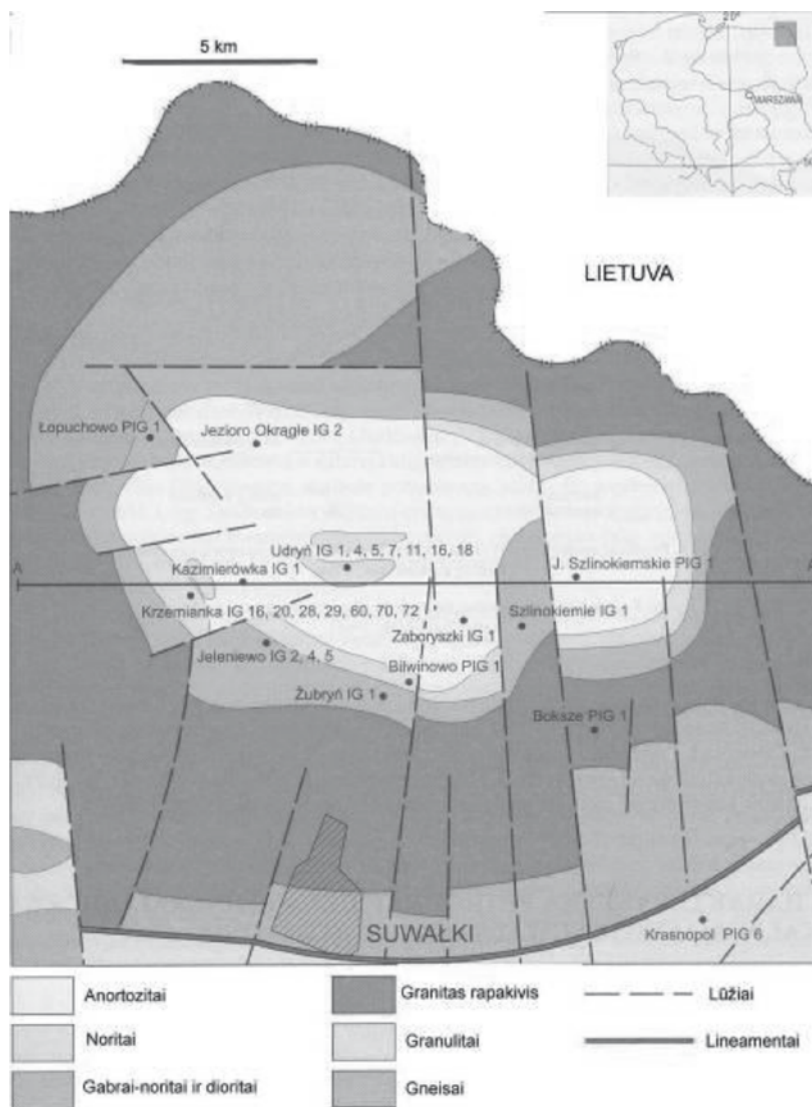
„Šalčio polius“ Sūduvos gelmėse

Ledynmetis paliko savo pėdsakus ne tik šio krašto paviršiuje, bet ir gelmėse. Visai neseniai Lenkijos geologijos instituto mokslininkai nustatė čia ypatingą šiluminio srauto anomaliją, bet pasakojimą apie tai reikia pradėti nuo anksčiau. Žinoma, kad rūsyje – šalta. Einant gilyn temperatūra krinta. Bet tai tik iki keliolikos metrų gylio, kol pasiekama vidutinė tos vietos metų temperatūra. Einant dar giliau temperatūra ima kilti. Pietų Lietuvoje vidutiniškai ji pakyla maždaug 30–35 °C kas kilometrą. Tačiau gręžiant gręžinius Suvalkų apylinkėse, pastebėta, kad su gyliu temperatūra, užuot kilusi, krinta ir toliau. Lenkų geologai, išnagrinėję tuos duomenis, numanė, kiek dar gali temperatūra kristi ir kur ji gali būti žemiausia. Tam, kad būtų patikrinti šie numanymai, prie Udrynės ir Šipliškių kaimų (pastarasis – visai Lietuvos pasienyje) buvo išgręžti gręžiniai, ir pasitvirtino tai, kas buvo numanyta, – 356 m gylyje buvo nustatyta 0,07 °C temperatūra. Tai reiškia daugiametį įšalą, kuris galėjo išlikti nuo ledynmečio laikų. Tai gi, jotvingių žemėje – šalčiausios gelmės visoje Europoje.

Kaip galėjo susidaryti tokios sąlygos? Nors ir ne vienintelis, bet pagrindinis kaltininkas – vėlgi ledynas. Slenkant ledynui, temperatūra po juo yra teigiama. Taip yra todėl, kad ledynas atspindi, sulauko šilumą, kylančią iš gelmių, neleidžia jai kilti aukštyne ir sklaidytis. Kąžkiek prisideda ir trintis, kuri kyla slenkant ledynui, nors vanduo, susikaupęs po ledynu, trintį mažina ir padeda jam judėti. O ledyno pakraštyje, ypač ten, kur jis ilgesniam laikui sustoja, susidaro kelių šimtų metrų storio daugiamečio įšalo sluoksnis. Jotvingių krašte, kur sustumtos ledyno pakraščio aukštumos, ledynas buvo sustojęs ilgesnį laiką, dėl ko ir susidarė įšalo sluoksnis. Bet kodėl jis neišnyko ir išliko net po 15–16 tūkstančių metų? Priežasčių reikia ieškoti giliau – kristalinėje plutoje. Kristalinė pluta slūgso visur po mūsų kojomis, tik skirtingame gylyje. Ji sudaryta iš senų kristalinių uolienų – magminių ir metamorfinių (atsirandančių perkristalizuojant nuosėdines ir vulkanines uolienas). Mūsų krašte kristalinė žemyninė pluta susidarė maždaug prieš 1,83–1,84 mlrd. metų. Vėliau, maždaug prieš 1,53–1,5 mlrd. metų, iš gilumos į plutą įsiveržė didžiuliai magmos pliūpsniai, ir magmai stingstant išsikristalizavo granito, gabro, anortozito kūnai. Anortozitas yra savotiška ir gana reta uoliena. Ji suda-

ryta beveik tik iš vieno mineralo – plagioklazo. Beje, šią uolieną visi esame matę, bent jau iš tolo – anortozitas dengia didelę dalį Mėnulio paviršiaus – iš jo sudarytos mūsų palydovo aukštumos, matomos kaip šviesūs plotai.

Anortozito kūnų yra kaip tik po Suvalkijos kraštovaizdžio parku, maždaug 800 m gylyje, pačiame Lietuvos ir Lenkijos pasienyje. Šis sudėtinis magminis kūnas, kurį be anortozito sudaro granitas, gabras, dioritas ir kitos uolienos, ir vadinamas Suvalkų intruzija (4 pav.).

4 pav. Suvalkų sudėtinė intruzija, kurios vidurinėje dalyje slūgso anortozitas

Daugelis magminių uolienų spinduliuoja šilumą, nes jų sudėtyje yra mineralų, turinčių radioaktyvių elementų. Pavyzdžiui, granite yra palyginti daug urano, torio, o minerale, vadinamame mikroklinu, kuris sudaro didelę dalį granito, yra daug kalio – jo izotopas ^{40}K yra radioaktyvus. Skylant šiems elementams ir išsiskiria šiluma. Anortozite dėl jo savitos mineralinės sudėties radioaktyvių elementų labai nedaug. Suvalkų intruzijos anortozitas slūgso kristalinėje plutoje lyg didžiulė, maždaug 20 km skersmens ir kelių kilometrų storio, plokštė (Ryka, Podemski, 1998), kuri stabdo šilumos srautą, kylantį iš gelmių, o pati šilumos neskleidžia ir sudaro tarsi šiluminio srauto šešėlį ar užuovėją; joje ir išliko daugiametis ledynmečio laikų įšalas. Jis kaip tik yra virš anortozitinės šito magminio kūno dalies.

Suvalkų intruzijoje, anortozito ir gabro kūnuose, yra dar vienos uolienos klodų. Ji sudaryta iš geležies mineralo magnetito ir titano mineralo ilmenito. Ši uoliena yra geležies ir titano rūda su vanadžio priemaiša. Šeštajame dešimtmetyje, gavus užsienio paskolą, jos buvo nuodugnai tiriamos – gręžiami gręžiniai, keliamas kernas, skaičiuojami išteklių (Ryka, Podemski, 1998). Įvertinti išteklių pasirodė nemaži ir verti pramonės dėmesio, nors ir slūgso dideliame – maždaug 800 metrų – gylyje. Buvo paruošti gavybos planai, numatyta, kur bus kasamos šachtos, kur stovės sodrinimo linijos, o kur verčiamos atliekos.

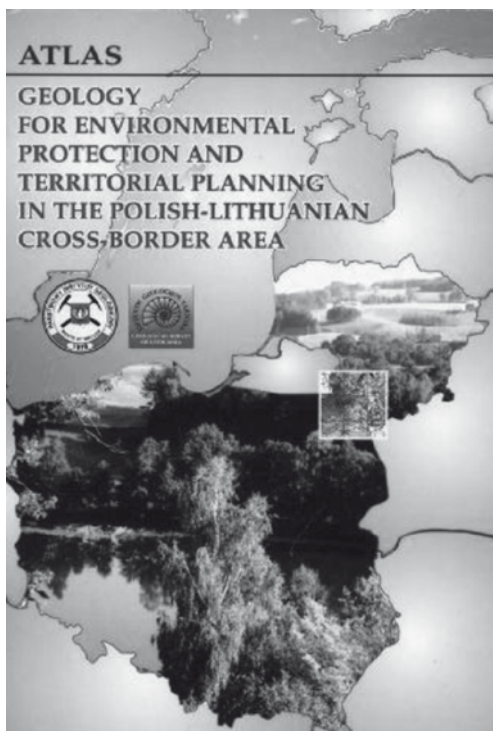
Buvo akivaizdu, kad kraštas bus nusiaubtas, ir iškilo klausimas, kuri vertybė yra didesnė – metalų rūdos gelmėse ar gamta paviršiuje.

Laimei, buvo padarytas teisingas sprendimas – vietoj kasybos plotų įsteigtas Suvalkų kraštovaizdžio parkas, kartu atsisakant telkinių po juo, o jų išteklių buvo išbraukti iš valstybės naudingųjų iškasenų balanso.

Tiriant telkinius, vertinant jų išteklius išgręžta daugybė gręžinių, iškelti kilometrai kerno. Jis buvo saugomas tam tikslui pastatytoje Šiurpilio kerno saugykloje. Bet kerno buvo tiek, kad jis saugykloje netilpo, reikėjo arba jį plėsti, arba kerno atsisakyti. Todėl buvo atrinkta saugoti tik vertingiausia kerno dalis, o visa kita suversta į krūvas aptvare šalia saugyklos. Geologui tai – makabriškas vaizdas, o apskritai gali būti turistinė įdomybė.

Bet ir atsisakius Suvalkų rūdos geologai šiame krašte neliko be darbo. Saugomi plotai ypač tinka moksliniams tyrimams, ilgalaikei geologinių vyksmų stebėsenai (monitoringui) ir kitiems darbams.

1992 metais buvo pradėtas pirmas bendradarbiavimo projektas tarp Lenkijos geologijos instituto ir Lietuvos geologijos tarnybos. Jo pavadinimas buvo ilgai svarstomas, bet, jo dalyviams pavažinėjus abi-

5 pav. Lietuvos ir Lenkijos pasienio (Jotvingių juostos) geologinio atlaso viršelis

pus sienos, visi sutiko, kad tinkamiausias – „Jotvingių juosta. Pas Jaćwingów“. Pagal šį projektą buvo numatyta atlikti įvairių geologinių tyrimų: sudaryti geologinius žemėlapius, tirti dirvožemio sudėtį ir būklę (atlikti geocheminius tyrimus), požeminį vandenį, taip pat įrengti ilgalaikės stebėsenos (monitoringo) tinklą. Darbų tikslas buvo ne tik ištirti bei užfiksuoti šito mažai pramonės paveikto ploto būklę ir stebėti jos pokyčius, bet ir susipažinti su kaimynų darbais, jų metodika, rezultatais.

Pirmas darbų etapas vyko gana sparčiai ir buvo sudarytas bendras Lietuvos–Lenkijos pasienio geologinis atlasas (Ber ir kt., 1997) (5 pav.).

Vėliau tyrimų baras susiaurėjo, buvo susitelkta į požeminio vandens klausimus, tęsiant požeminio vandens nuolatinės būklės stebėjimą (monitoringą).

Dėl „Jotvingių juostos“ projekto toliau vykdyta daugiau projektų, vienas iš jų – kompleksiniai tyrimai „Jotvingių geoparko“ kūrimo idėjai pagrįsti. Jotvingių geoparkas – tai beveik 6000 km² plotas abipus sienos, kuriame būtų saugomi, tiriami ir propaguojami gamtos,

istorijos ir kultūros, ypač geopaveldo, objektai, vystomas geoturizmas. Jotvingių geoparko idėja dar neįgyvendinta, bet gausi geologinė medžiaga tam yra surinkta. Ištirti ir į bendrą Lietuvos ir Lenkijos geologijos tarnybų duomenų bazę įtraukti objektai: 81 – geologiniai, 37 – geomorfologiniai, 19 – hidrogeologiniai. Šiuos duomenis galima naudoti ir dabar, nelaukiant, kol bus įkurtas geoparkas.

Šaltiniai

1. Ber, A., Bitinas, A., Danielewska, A., Doktor, S., Graniczny, M., Guobyte, R., Krzywicki, T., Satkūnas, J., Šliaupa, S. 1997. *Geology. Atlas. Geology for environmental protection and territorial planning in the Polish-Lithuanian cross-border area*. Polish Geological Institute, Geological Survey of Lithuania, Lithuanian Institute of Geology.
2. Geda, S. 1972. *26 rudens ir vasaros giesmės*.
3. Geda, S. 1985. *Mamutų tėvynė*.
4. Motuza, G., Girininkas, A. 1989. *Lietuvos geologinė sandara ir etnogenezė. Vakarų baltų archeologija ir istorija*. Klaipėda, p. 3–13.
5. Motuza Matuzevičius, G. 2005. *Lietuvos gamtinės aplinkos ypatybių ryšys su etnogeneze. Lietuvių genomo kilmė*. Konferencijos pranešimų santraukos. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, p. 5–6.
6. Ryka, W., Podemski, M. (eds.). 1998. *Geology of the Suwalki anorthosite massif (Northeastern Poland)*. Prace Państwowego Instytutu Geologicznego, CLXI.
7. Tučas, R. 2004. *Gamtinės aplinkos poveikis etnogenezės procesams Lietuvoje*. „Geografija“. T. 40, nr. 2, p. 2–17.

Gediminas Motuza

GEDIMINAS MOTUZA MATUZEVIČIUS (g. 1946 m.) – Lietuvos geologas, fizinių mokslų daktaras. 1968 m. baigė Vilniaus universitetą. 1973 m. geologijos ir mineralogijos mokslų kandidatas. 2002 m. Lenkijos mokslų ir menų akademijos užsienio narys. 1973–1982 m. Lietuvos geologijos valdybos Kompleksinės geologijos ekspedicijos būrio viršininkas, 1982–1984 m. – Mozambiko nacionalinės direkcijos petrografas konsultantas, 1984–1991 m. Geologijos instituto Regioninės geologijos skyriaus vadovas, 1991–1998 m. Lietuvos geologijos tarnybos direktorius, 1998–2000 m. Geologijos instituto Giluminės geologijos skyriaus vadovas, 2000–2002 m. AB „Geonafta“ Geologijos skyriaus viršininkas. Nuo 1994 m. Vilniaus universiteto dėstytojas, nuo 2004 m. Geologijos ir mineralogijos katedros vedėjas; nuo 2006 m. profesorius. 1989–1991 m. Lietuvos geologų sąjungos pirmininkas. Tiria Lietuvos kristalinio pamato sandarą, raidą, naudingąsias iškasenas, smūginius kraterius. Sudarė Pietų Lietuvos ir Lietuvos kristalinio pamato, atskirų Norvegijos plotų geologijos žemėlapius. Tarptautinių giluminio seismo zondavimo eksperimentų Lietuvoje vienas organizatorių. Dalyvavo mokslinėse ekspedicijose Pamyre, Jakutijoje, Čilėje, Afganistane.

KĘSTUTIS SUBAČIUS

VEISIEJŲ VARDŲ ISTORIJA VINGIAI KARALIAUS MINDAUGO DONACIJOSE

Veisiejai turi turtingą, amžiais matuojamą istoriją. Per tuos amžius susikaupė didžiulis kultūros istorinis paveldas. Yra gabi nuomonė, kad Veisiejams pradžią davė Veisiejų dvaras – tas, kuris kaip pasakose staiga iškilo prie Ančios ežero. Tokiems vaizdiniams pagrindą teikia daugybė savaip interpretuojamų dokumentų, kuriuose minimas Veisiejų dvaro vardas, bet iš tiesų juose fiksuojamas Veisiejų rūmų dvarelis vardas. Tokių rūmų-dvarelių, buvusių skirtingose vietose su skirtinga jų prasmės samprata, įvairių autorių rašiniuose galima aptikti apie keturis ar net daugiau, ir visi jie Veisiejų dvareliais vadinami. Tačiau atidžiau panagrinėję tas žinias, atrandame, kad tik vienas, ir tai – labai santūriai, gali būti tapatinamas su šiandieninių Veisiejų miesto ištakomis.

Kodėl taip yra atsitikę? Jeigu vertintume paviršutiniškai, visą painiavą galima paaiškinti tyrinėtojų neatidumu ir neapdairumu. Tačiau tuomet nelabai aišku, kuo tikėti, kur slypi esmė. Žinoma, visi vardai – žemių, valstybių, miestų, kaimų, hidronimų ir taip toliau – yra dvasinis kultūros paveldas, jo kūrėjai, skleidėjai ir saugotojai yra žmonės, o prabėgę amžiai daug ką nugramzdino į užmarštį ir tai yra tokios padėties esmė. Išeitis yra – gaivinkime savo istorinę atmintį ir drąsiai žvelkime į ateitį.

Nuo bendro krašto išsivystymo lygmens, nuo gyventojų tankumo krašte priklausė ir vietovardžių gausa. Mūsų krašto atkūrimo pagrindiniai veiksniai buvo besikuriantys medžioklės, miško ruošos ir žemės ūkio dvarai, dvarų miesteliai, kaimai, miško verslo įmonės. Valakų reformos metu sparčiai formavosi nauji valakiniai kaimai, miesteliai, juose plėtėsi prekyba, amatiniai verslai, cechai, manufaktūros. Naujai

kurių ekonominių bei socialinių darinių vardais paprastai tapdavo greta esančių upių, ežerų vardai arba asmenvardžiai, ten gaminamo produkto, darbų rūšies pavadinimai ir charakteringi vietovės žyminiai – kalnai, pakalnės, lomos ir kiti.

Iš pirmo žvilgsnio Veisiejų miesto vardo kilmė yra siejama su Veisiejų ežero vardu ir fonetiškai tai skamba įtikinamai, tačiau, logiškai mąstant, tai atrodo keistokai, nes miestas juk įsikūręs ant Ančios ežero krantų, o Veisiejų ežeras akies tiesumu yra nutolęs nuo Veisiejų miesto į pietvakarius tik apie 1,5 ar kiek daugiau kilometrų. Gyvenimiška tiesa tokia, kad Veisiejų miesto vardas turėtų būti toks pat kaip ir Ančios ežero, ant kurio krantų jis įsikūręs, tačiau yra kitaip ir tai suponuoja mintį, kad gal miesto vardas Veisiejai nėra Veisiejų ežero vandenvardinis vedinys, o į vartoseną yra atėjęs kitaip. Kita menama versija, kad istorijos tėkmėje dabartinis ežeras Ančia senovėje galėjo būti vadinas Veisiejų? Ir kai kas bando šiaurinę ežero dalį vadinti Veisiejus. Tačiau tai prieštarauja istorinei tiesai ir yra atmestina.

Tad vis dėlto kodėl Veisiejai yra ne Ančia ar Ančiai? Sunku patikėti, kad senovės žmonės, gyvenę prie Ančios ežero, nuo akmens amžiaus laikų savo gyvenamajai vietai nusakyti vartojo kito ežero vardą. Manau, tokia gyvenamosios vietos vardų neatitiktis turi savo

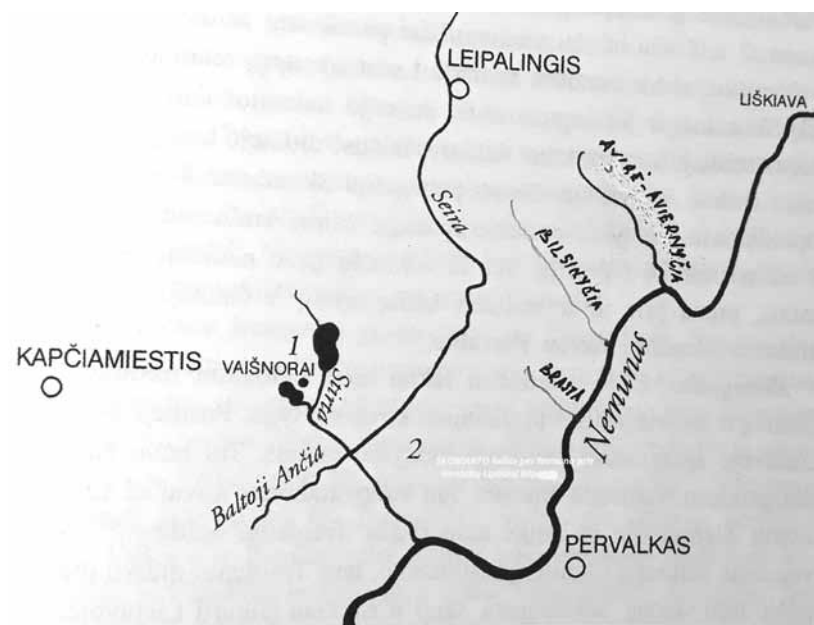

Ančios ežeras

motyvus. Kaip matyti iš toponimų reikšmių istorijos, tai neišskirtinis atvejis, nors ir ne toks jau dažnas.

Žinome, kad Veisiejų ežero vardas į istoriją yra patekęs per vienos iš Sūduvos krašto žemės bendruomenės Veisė-*Veyze-Weyse* vardą (E. Gudavičius. 1998, 203, 240 – tai Mindaugo 1253 m. liepos mėnesio aktu Livonijos ordinui dovanotų žemių vardas – *Weyze*). Tos bendruomenės pilis stovėjo ant Veisiejų ežero krantų ir jos gyventojai yra perėmę ežero vardą – vardo kamieną. Ta pilis – tai dabartinis Paveisninkų piliakalnis. Matyt, kalbos normintojai, Lietuvių kalbos komisija, saugodama paveldą, seniai galėjo grąžinti piliakalniui istorinį Veisės vardą, beje, kaip ir daugeliui kitų Lietuvos piliakalnių.

Prieš įrengiant piliakalnį, greta kalvos jau prieš tris tūkstančius metų ar net seniau gyveno žmonės. Apie tai byloja dabartinio piliakalnio vietoje buvęs kapinynas. Rengiant piliakalnį, padidinta kalno aikštelė, padaryti sunkiai prieinami statūs šlaitai. Aikštelės pakraščiais supiltas pylimas, sutvirtintas akmenimis ir rątais. Ant jo suręstos medinės gynybinės sienos ir bokštai. Kalvos papėdė apjuosta dviem gynybiniais grioviais ir užtvaramis. Piliakalnio aikštelėje rastas 1 m

4 žemėlapis. Skomantas Lietuvoje: 1 – spėjama Skomanto kaimo vieta;
2 – spėjama Skomanto dvarvietė (sud. A. Dubonis)

Skomanto kelias Veisiejų krašte

storio kultūrinis sluoksnis su grublėtos keramikos radiniais ir 27 degintiniai kapai, 13 kapų buvo molinėse urnose, 6 – paprastose duobutėse. Kapai datuojami I tūkstantmečiu pr. Kr. Ankstyvųjų laikų kapų su tokiomis urnomis kitur nežinoma. Panašiai įrengtų, gerai datuojamų degintinių kapų yra surasta Šveicarijos, Osinkų, Šešupėlės (Šešupkos) vietovėse. Kaip teigia Paveisininkų degintinius kapus tyrinėjęs archeologas Pranas Kulikauskas */Panemunių dzūkai, 1970/*, minėtų vietovių degintinių kapų tarpusavio kultūros ryšys yra neabejotinas.

Prie piliakalnio buvo, pagal tų amžių gyventojų tankumą, didelė, apie 1,5 ha dydžio, papėdės gyvenvietė. Jos sodybvietėse rasta ūkinių duobių, stulpinės konstrukcijos pastatų pėdsakų, atvirų židinių vietų, daugybė lipdytinių puodų šukių, gyvulių kaulų ir kitų radinių. Iš čia aptiktos žalvarinės segės galima tiksliai nustatyti gyvenvietės amžių – tai III–IV amžius po Kristaus. Čia taip pat rasta titnaginė ilgoji strėlė, datuojama net akmens amžiumi. Akmens ir žalvario amžių stovyklaviečių rasta ir piliakalnio kaimynystėje. Visa rastoji archeologinė medžiaga yra grynai baltiška ir priskiriama sūduvių kultūrai. Šalia šios gyvenvietės gyvavo neolito amžių Zapsės gyvenvietė prie Zapsės upės žiočių. /A. Girininkas *Lietuvos archeologija. Akmens amžius*, t. I, p. 151, 159, 160/

Jau kėlėme mintį, kad miesto vardas Veisiejai nėra tiesioginis Veisiejų ežero vandenvardžio vedinys ir į vartoseną atėjęs kitokiu būdu. Abu vardai yra reliktiniai, jų kamienas turi sūduvių kalbos dvigarsį *ei*, rodantį seną jų kilmę, ir yra kildinami iš žodžio „veisa“ reikšminių prasmių. Visuotinai pripažįstama ši žodį laikyti sūduvių kalbos reliktu, kurio kilmė yra paremta archeologinių tyrimų metu rasta radiniais, kalbininkų išvadomis, kad išlikęs senovinis dvigarsis *ei* yra būdingas sūduviams ir jam keli tūkstančiai metų.

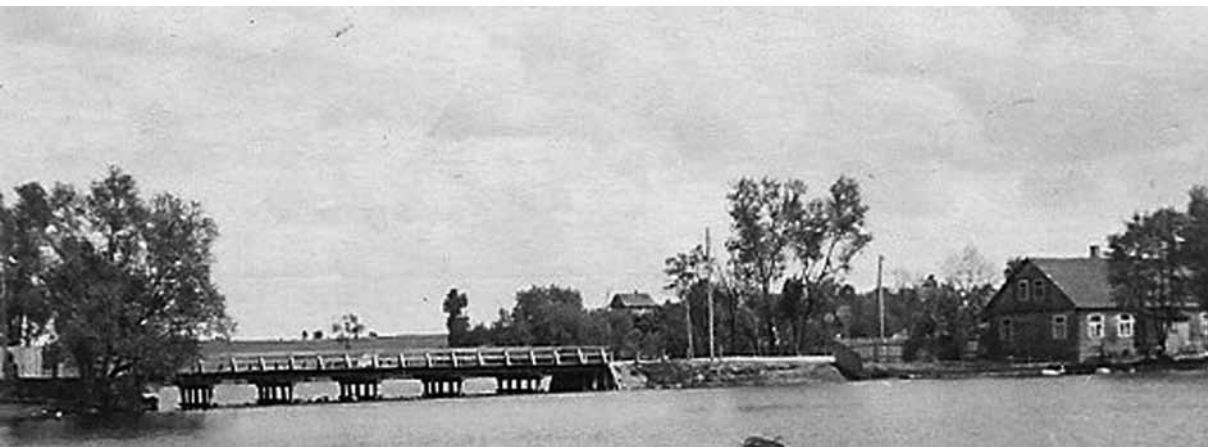
Nagrinėjant miesto vardo istorijos vingius aptinkame bent keturis skirtingose vietose buvusius Veisiejų vardus. Skirtingose vietovėse esančių ir dokumentuose vis pasikartojančių Veisiejų vardų atsiradimą galima paaiškinti neobjektyviomis krašto civilizacinės raidos, karališkosios raštinės, o vėliau ir vertėjų problemomis. Ir visa tai yra teisinga, bet negalime atmesti prielaidos, kad Veisiejų vardas į vartoseną galėjo ateiti nusakius dokumentuose nurodomų objektų buvusios gamtinės aplinkos ypatybes. Tam mūsų protėviai sūduviai turėjo žodį *veisa*, *weysigis* → *veisijas*, *veisijis* „šlapios pievos, baloti laukai, balotos, šlapios pakrantės“, kurį krašto valdytojai galėjo perimti iš vietinių gyventojų. Visais atvejais tos vietovės, jų gamtinė aplinka, kurios dokumentuose buvo įvardijamos vienu vardu Veisiejai, visiškai

Akmeninė trintuvė-girnos su nuoskala ir lipdytos keramikos šukė iš Veisiejų dvarvietės archeologinių radinių

atitiko tos aplinkos gamtines ypatybes, kuriose telpa žodžio „veisa“ reikšmės. Ar tai būtų tos vietos prie Veisiejų ežero, ar Vainežerio, Gerdašių, Kapčiamiesčio – visos jos atitiko žodžio „veisa“ prasmę. Bet reikšmingiausia, kad žodžiu „veisa, veisijas...“ nusakomas gamtines ypatybes dar ir dabar galime pastebėti prie dabartinio Veisiejų miesto, jo vakarinėje pusėje. Žvelgdami atgal, į senesnę praeitį, galime teig-

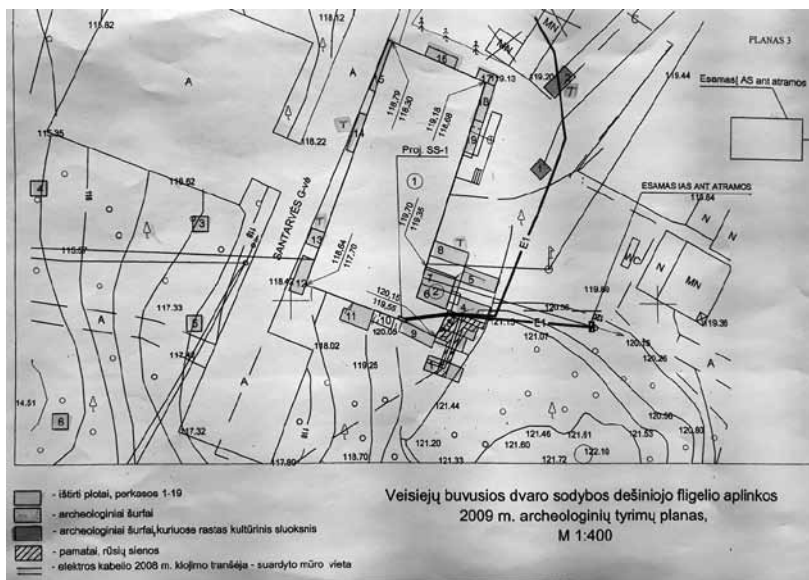
Senasis Veisiejų tiltas

ti, kad tos ypatybės buvo gerokai ryškesnės prie paties Ančios ežero šiaurinės, šiaurės vakarinės pusės – Rūdų kaimo, o dar gilesnėje senovėje tos ypatybės buvo ypač aiškios. Juk dabartinis miesto pusiasalis turėjo būti sala ir jos transformacija į pusiasalį, dėl vykusių gamtinių procesų, buvo ilga.

Veisiejų dvarvietės archeologiniai radiniai atskleidė Veisiejų miesto priešistorę – čia saloje-pusiasalyje jau akmens amžiais gyveno žmonės, vėliau čia stovėjo medinė pilaitė. Būtent čia gyvenę žmonės savo gyvenamajai vietai žymėti, jai nusakyti naudojo buvusios gamtinės aplinkos ypatybes ir įtvirtino jas Veisiejų vardu. Iš archeologinių duomenų matyti, kad akmens ir vėlesnių amžių gyvenviečių Ančios ežero areale, panašioje gamtinėje aplinkoje, buvo ne viena, matyt, tai suponavo vardo daugiskaitinę formą – Veisiejai.

2009 m. pusiasalyje esančioje dvarvietėje archeologų dėka atrasta pasislėpusi po storu, tūkstančių metų žemių sluoksniu akmens amžiaus gyvenvietė su unikaliais ir gausiais titnago dirbiniais – titnaginiais įrankiais, akmeniniu trintuvu – tų amžių gironėmis, vėlesniojo geležies amžiaus strėlių antgaliais ir kitais geležies dirbiniais. /B. Dakanis, I. Vaškevičiūtė *Veisiejų buvusios dvaro sodybos fragmento – Dešiniojo Jligelio (u. k. 270; IP407/At; Veisiejų m., Lazdijų r. sav.) teritorijos 2009 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita/*

2011 m. archeologas D. Kontrimas žvalgomųjų archeologinių tyrimų metu Ančios ežero pakrantėje, prie M. Bižytės gatvės, pietvakariniame gatvės gale – senosios dvarvietės teritorijoje, permaišytame sluoksnyje užtiko 4–20 cm storio trintų kriauklių sluoksnį, bet, svar-

Veisiejų dvarvietės 2009 m. archeologinių tyrimų planas

biausia, – jame buvo aptiktas titnago dirbiny, iš kurio matyti, kad ir čia galėjo būti akmens amžiaus gyvenvietė. Visa tai patvirtina, kad dabartiniame pusiasalyje gyventa nuolatos tos pačios kultūros žmonių, o iš vėlesniųjų amžių radinių matyti, kad pusiasalyje gyvenimas niekada nenutrūko ilgesniam laikui.

Istorijos prasme savo unikalumu išsiskiria ūkinės dvaro dalies teritorijoje archeologės B. Lisauskaitės surastos XVII a. vidurio – XVIII a. pradžios koklių gamybos dirbtuvės su degimo krosnimis, su nemažu rūsiu ir 12,5x6,5 m dydžio antžeminiu pastatu; mano galva, jas būtų galima vadinti ne tik koklių, bet ir keramikos dirbtuvėmis. Dėl šių radinių galima teigti, kad dvare vyko nuolatinis gyvenimas, šalia senų medžioklės verslų atsirado keramikos koklių, kalvystės ir, reikia galvoti, kitų to meto dvaro verslų. Tačiau, kaip matome, laikotarpis buvo sudėtingas – sugriauta krosnis su išdegta keramika ir sudegintas pastatas XVIII a. pradžioje yra akivaizdus įrodymas, kad Biržų-Dubingių šakos Radvilų ilgai (beveik du šimtus metų) valdytas Veisiejų dvaras tapo kitų didikų grobiu, kad valstybė gyveno labai sunkius laikus, o nuo XV amžiaus jos ištikimiausi gynėjai Radvilos traukėsi iš politinės valdžios olimpo, tuo labiau kad išmirė Biržų-Dubingių vyriškos šakos atstovai. Po jų mirties prasidėjusios sukauptų didžiulių turtų dalybos dar beveik šimtą metų buvo tarpvalstybinių ginčų objektu, galima samprotauti, kad Veisiejų dvaro nusiaubimo ženklai, palikti

XVIII a. pradžioje, gali žymėti laikus, kai Valkininkų mūšyje buvo sumušti Sapiegos ir įsigalėjo republikonai Oginskiai. Jie po Liudvikos Karolinos Radvilaitės mirties ir dar anksčiau, 1655 12 12, užvaldė daugybę Tikocino pilyje mirusio LDK didžiojo etmono Jonušo Radvilos turtų, kuriuos valdė Sapiegos.

Labai svarbu pabrėžti, kad 2012 m. Veisiejų dvarvietės teritorijoje archeologų surasta akmens amžiaus gyvenvietė su neolito titnago dirbiniais atidengė, atskleidė naują Veisiejų kultūrinės raidos istorijos puslapį. Žinoma, dar reikia sulaukti rastų titnago ir kitų radinių datavimo, bet, manau, nedaug apsiriksime – tai gali būti IV–III tūkstantmečio prieš Kristų (vidurinio neolito) radiniai. Šiuose amžiuose Sūduvoje susiformavo Pamarių kultūros bendruomenės – žemdirbių, medžiotojų su savo gyvenvietėmis, savo medžioklės plotais. Archeologai atskleidė dar vieną slėpinį – pusiasalyje, tais amžiais dar saloje, galėjo būti ne viena akmens amžiaus gyvenvietė, kurios areale vėliau stovėjusi medinė pilaitė galimai buvo medžiotojų. Beje, iš to, kad gyvenvietės

1795–1800 m. Prūsijos sudarytame žemėlapyje miestas įvardintas *Weysze* vardu

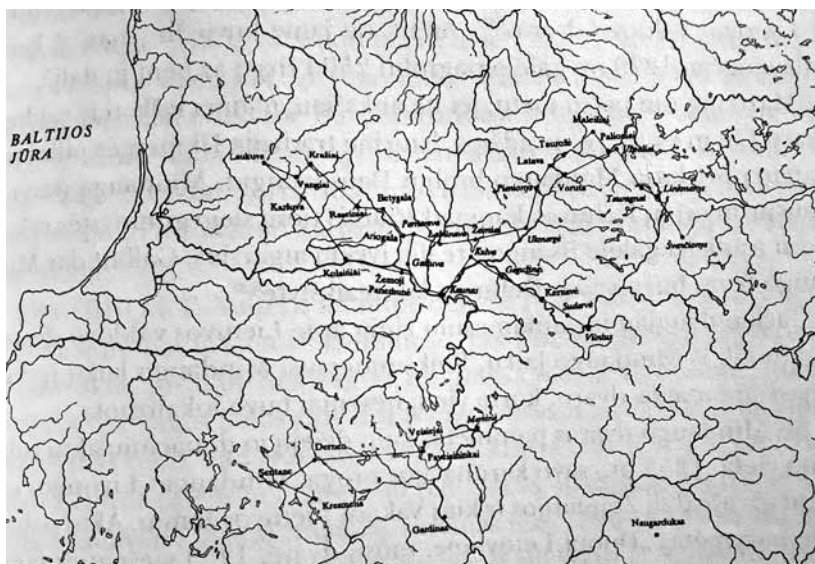
įkurdintos saloje-pusiasalyje, galima spręsti apie mūsų protėvių gebėjimus tais amžiais puikiai įvertinti šios vietovės pranašumus saugumo, medžioklės, žvejybos, tarpgentinių ryšių ir susisiekimu (vandens kelių) prasmėmis. Manau, visa tai lėmė ir vėlesnių, XV–XVII amžių, medžioklės rūmų, pradžioje medinių, vėliau mūrinių, statybą Veisiejuose. Be to, pusiasalio teritorijoje yra dar daug netyrinėtų kalvelių, pakilimų, kurie ateityje galėtų pagilinti Veisiejų slėpinių pažinimo kodus.

Jau esame minėję, kad senovėje vietoje pusiasalio gyvavo sala. Norėdami objektyviau išsiaiškinti salos ir pusiasalio klausimą – buvo sala ar ne, manau, turime pabandyti mintyse atkurti gamtinę situaciją, kuri vykstant ilgiems gamtiniams procesams kito. To kitimo požymiai yra ryškiai matomi vakarinėje pusiasalio pusėje ir nuo jo, žvelgiant į šiaurę link Rūdų kaimo, dabar čia matome jau sudurpėjusius plotus. Per daug nesigilindami į gamtos procesų eigą, imkime Ančios ežero vandens paviršiaus lygį metrais, skaičiuojant pagal absoliučią Baltijos jūros lygio sistemą, ir palyginkime, koks Ančios ežero vandens paviršiaus lygis buvo maždaug prieš 2500–3700 metų (tuomet iš archeologinių radinių galime spręsti, kad saloje-pusiasalyje jau gyveno žmonės), ir pažvelkime į XIV–XVI amžiaus pabaigos gamtinę aplinką. Tai laikai, kuomet čia galėjo atsirasti medžioklės statinių. Remdamiesi mokslų daktarės Meilutės Kabailienės kapitaliniu veikalu *Gamtinės aplinkos raida Lietuvoje per 14 000 metų*, galime konstatuoti, kad 2500–3700 metų laikotarpio pabaigoje pietryčių Lietuvoje ežerų vandens lygis buvo pakilęs, palyginti su ankstesniaisiais periodais, o po šio laikotarpio vėlyvajame subatlantijoje, t. y. pastarųjų 1000 metų laikotarpiu, ežerų vandens lygis žemėjo. Iš mano turimų duomenų, per pastarąjį šimtmetį Sūduvos ežerų vandens lygis yra pažemėjęs 3–4 metrais, priklausomai nuo ežero kilmės ir jo sąrangos. Ančios ežero dabartinis vandens paviršiaus lygis yra 112/112,3 m aukščiau Baltijos jūros vandens lygio, o prieš šimtmetį jis galėjo siekti 115–116 m, XIV–XVI a. Ančios ežero vandens lygis pagal bendrą krašto ežerų vandens lygio kitimo tendenciją buvo aukštesnis, mažiausiai 3–4 m šimtmetinio lygio ir absoliučios lygio vertės galėjo siekti 118–120 m lygį. Archeologų tyrimų metu dvarvietėje prie išlikusio kairiojo fligelio buvo pasiektas neliestas žemės paviršius, kuris siekė 117,3–118,5 m altitudę, svarbu, kad ši vieta žemio laikais yra buvusi kalvelė. Iš pateiktų vandens lygių ir nejudintos žemės altitudžių skirtumo matome, kad dalis dabartinio pusiasalio ir, pirmiausia, jo dabartinė sąsmauka vakarinėje dalyje buvo po vandeniu. Žiūrėdami empiriškai galime da-

ryti išvadą, kad akmens amžiaus gyvenviečių gyvavimo laikais pusiasalis vis dėlto buvo sala su užankančia ir durpėjančia ežero protaka. Apie XV–XVI a. tas durpėjimo procesas iš dalies jau buvo „atlikęs savo darbą“ ir į salą iš vakarinės pusės atsivėrė galimybė įrengti kelią. Tiesa, pradžioje, matyt, jis buvo gana pelkėtas, bet žmogus jau gebėjo tiesti kelius ir per pelkes.

Taigi miesto vardas yra labai senas, gimęs tolimais laikais, kai šiose ir kitose vietose prie ežerų gyvenę sūduvių kultūros žmonės, sūduviai, juos supusios gamtos ypatybėms nusakyti turėjo žodį *veisa*, *weysigis* → *veisijas*, *veisijis* ir juo pažymėjo Veisiejų ežerą, jo krante sukurtą Veisės pilį, o tos pilies pilaitę, stovėjusią saloje-pusiasalyje, su laikui bėgant išaugusia gyvenvietė, vadino Veisiejais. Iš visos ilgos istorinės praktikos galima spręsti, kad vardai, likę be žmonių, kaip žmonių sukurtas dvasios padaras išnyksta, nes nėra, kas jį neštų, saugotų. Tačiau mūsų atveju mes turime nuostabiausią dalyką, turime neginčytiną tiesą – Veisiejų vardas ne tik išliko, bet tapo Veisiejų miestu. Vadinasi, visais amžiais čia buvo iš sūduvių kultūros terpės kilę žmonės – lietuviai!

Sensacingi 2009–2011 m. dvarvietėje rasti akmens amžiaus radiniai praplečia krašto, mūsų tautos raidos chronologinius horizontus ir leidžia giliau pažinti Veisiejų miestelio civilizacinės kultūros raidos

Lietuvos valdovų dvarai ir kelionių maršrutai XIII a., vienas iš jų į Gardiną ėjo per Veisiejus, Paveisininkus-Veisę /T. B. 2000, p. 193/

ištakas. Pusiasalyje rastos gyvenvietės kartu su anksčiau surastomis akmens amžiaus gyvenvietėmis, išsidėsčiusiomis Ančios ežero pietiniame kyšulyje prie Vainežerio, prie Mečiūnų, Baltosios Ančios upės vingyje-Pinčiaragyje, prie Zapsės žiočių ir kitose vietose, esmingai papildė mūsų žinias apie viso krašto civilizacinės kultūros sklaidą poledyniniu laikotarpiu ir civilizacijos plėtrą vėlesniu periodu. Archeologinių tyrimų metu surasta nemažai vėlesniųjų amžių radinių, labai svarbių Veisiejų miesto istorijai.

Istorija taip susiklostė, kad 1253 m. liepos mėnesį Mindaugo rašytas donacinis raštas Livonijos ordinui išplatino ir išgarsino prie Veisiejų ežero buvusį Sūduvos krašto etninės žemės bendruomenės centro Veisės vardą. Tai dabartinis Paveisininkų piliakalnis su 3,5 ha ploto senovės gyvenvietė prie Veisiejų ežero. Šis didžiulis ežeras šiaurės pietų kryptimi tęsiasi daugiau kaip 12 km, visais laikais traukė žmones savo grožiu, maisto atsargomis, patogiu susisiekimu girių krašte. Prisiminsime, kad ežero vardas Veisiejis kildintinas iš reikšminių prasmų *šlapios pievos, baloti laukai, balotos, šlapios pakrantės*, nes sūduvių ir prūsų *veisa* – „bala, pelkė“ /V. M. IV, p. 199/ ir *Weis* – „pelkė upė“ /G. Gerulis. 1922, p. 198, iš A. V. 1981, p. 379/; dar galima susieti tai su Vytauto Mažiulio /IV, p. 255/ *weysigis* → *veisijas, veisijis* „pieva“. Panašią į nusakytąją aplinką Veisės žemėje buvo galima rasti prie ežero jo pietinėje ir pietvakarinėje dalyje ir ne taip jau toli nuo ežero nutolusiose kitose vietose. Taigi Veisės žemės vardas yra Veisiejų ežero vedinys.

Edvardas Gudavičius savo veikale *Mindaugas* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. 1998), 4 poskyrio straipsnyje „Pirmieji šaltinių atsiliepimai apie Mindaugo veiklą“ (p. 203), nurodo, kad Mindaugas šeštajame dešimtmetyje (1253 m.) disponavo Nadruva, Skalva, Dainava (Jotva) ir atskiromis pastarosios žemėmis – Veisiejais, Kresmena, ir 1674 išnašoje pateikia šaltinio išrašą lotynų kalba: „*Deynowe medietatem, ...Nederowe totum, Weyze totum, aliud Weyse totum...*“ – „Deynovės (Dainavos) pusę, ...Nadruvą visą, Veizę (Veisę) visą, kitą Veisę (Veisiejus) visą“ – K. S. Kitame veikalo *Mindaugas* VI skyriaus straipsnyje „Karūnacija“ E. Gudavičius aprašo Mindaugo vainikavimo karaliumi 1253 m. liepos 6 d. ceremoniją, nurodydamas, kad Mindaugas vainikavosi popiežiaus suteiktu leidimu ir gautais Kulmo vyskupo įgaliojimais, kai buvo surašomas 1253 m. liepos mėnesio aktas. Aktą surašė Livonijos ordino raštininkai Rygoje, pažymėdami, kad jis išduotas Lietuvoje. Vykdydamas duotus pažadus, Mindaugas 1253 m. liepos mėnesio aktu (p. 239–240) Livonijos ordinui užrašė: „<...> *pusę*

Dainavos, joje Veisiejus“... [čia vardi ju tik tas žemes, kurios betarpiškai siejasi su dabar rašomu straipsniu – K. S.]. Aukščiau pateiktas žinias E. Gudavičius remia jo veikalo 2017 išnašoje nurodyto šaltinio išrašu: „<...> *Weyze totum, aliud Weyse totum*“ – „Veizę visą, kitą Veisę visą“ – K. S. Tas šaltinis – tai LUB (sutrumpintai lietuvių kalba), Livonijos, Estijos ir Kuršo istorijos dokumentų knyga. Išleido *Fr. v. Bunge* ir kt. I, 1–12 (1093–1472), Ryga, 1857–1910. E. Gudavičius šaltinyje įrašytą *Weyze* tapatina su Dainavos žemės Veisiejais, tik nepaaiškina, kodėl akte įrašyta „*aliud Weyse totum*“ (liet. „kitą Veisę visą“) paliko neidentifikuota, nes vietovardžių dvigubas įrašymas *Weyze* ir *Weyse* vardais tikrai nereiškė vieno ir to paties objekto, tai buvo dvi skirtingos, dvi atskiros vienos žemės dalys. Pirmoji buvo Veisės pilis (Paveisininkų piliakalnis), antroji – salos-pusiasalio gyvenvietė-pilaitė, dabartiniai Veisiejai /Gudavičius E. *Mindaugas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. 1998, p. 203 ir 240/.

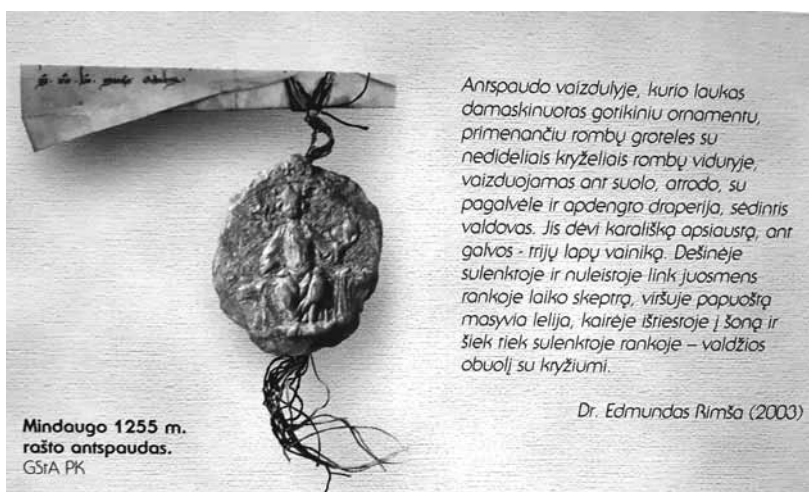
Šį teiginį sustiprina Tomas Baranauskas savo knygoje *Lietuvos valstybės ištakos*, 2000, p. 201–202, kurioje aprašo Mindaugo kelionių maršrutus iš Gardino per Paveisininkus ir Veisiejus (*Weyze ir aliud Weyse*), kurie dar 1253 m. buvo užrašyti Ordinui, ir nurodo šaltinį (PUB – Bd. 1.Halfte 2, p. 35 (Nr. 39) [tai kito leidėjo išleisti Livonijos ordino dokumentai – K. S.]. Kartu prisiminkime, kad Mindaugo laikais dalis Sūduvos žemių – Pietinė Lietuva, pradedant 1240–1241 m., buvo Mindaugo politinėje, ekonominėje priklausomybėje. Jo vienijamos Lietuvos valstybinės struktūros pagrindą sudarė valdovo dvarai, kurių mūsų krašte buvo du. Dvarai buvo pro šalį keliaujančio valdovo

Mindaugo vainikavimas. 1253 m. A. Varnas

sustojimo, arklių keitimo, duoklių rinkimo punktai ir administraciniai valsčių centrai su savo valdytojais. Mindaugo 1253 m. liepos mėnesio donacinis aktas (jo pabaigoje pažymėta *Duota Letovijoje, mūsų dvare, 1253 viešpaties metų liepos mėnesį*, T. B. 2000, p. 194), išduotas Livonijos ordinui, buvo Mindaugo išsipareigojimų karūnacijos proga vykdymas. Šis aktas žymi istorinį faktą, kad Veisiejai ir Veisės (*Weyze*) buvo du valdovui pavaldūs dvarai-gyvenvietės. Čia pat pabrėšiu, kad 1997 m. istorikams pavyko lokalizuoti Letovijos-Latavos dvarą Anykščių rajone, tai Palatavio piliakalnis prie Latavos upelio /T. Baranauskas 2007, *Delfi.lt*/.

Iš naujų archeologinių tyrimų duomenų Veisiejų dvarvietėje matyti, kad joje taip pat buvusi pilaitė, kurią galime tapatinti su Mindaugo akte nurodyta „**kita Veise – aliud Weyse“ ir dabartiniais Veisiejais**. Gyvenamosios vietos, esančios prie Ančios ežero krantų, vardo įsitvirtinimas mažosios pilaitės Veisės vardu ir jos išlikimas vyko tautai labai sunkiais laikais. Kai kryžiuočių naikinamosios invazijos metais buvo sunaikintos Sūduvos žemių, to laikotarpio visuomenės socialinio organizmo jungiamosios grandys – bendruomenės, sustabdytas krašto vystymasis, išnaikinti bendruomenių vadai, žyniai ir didelė dalis jos narių – gyventojų, daug gyventojų buvo išvaryti vergijon į Sembos žemę prūsuose, kita, mažesnioji, gyventojų dalis išsiblaškė, pasislėpė ir šiose žemėse gyveno toliau, bet suiro bendruomeniniai ryšiai, smuko kultūra, mažai liko tos kultūros puoselėtojų žynių. Galime galvoti, kad tai nulėmė ir sustabdė Veisiejų miesto raidą. Krašto atgimimo

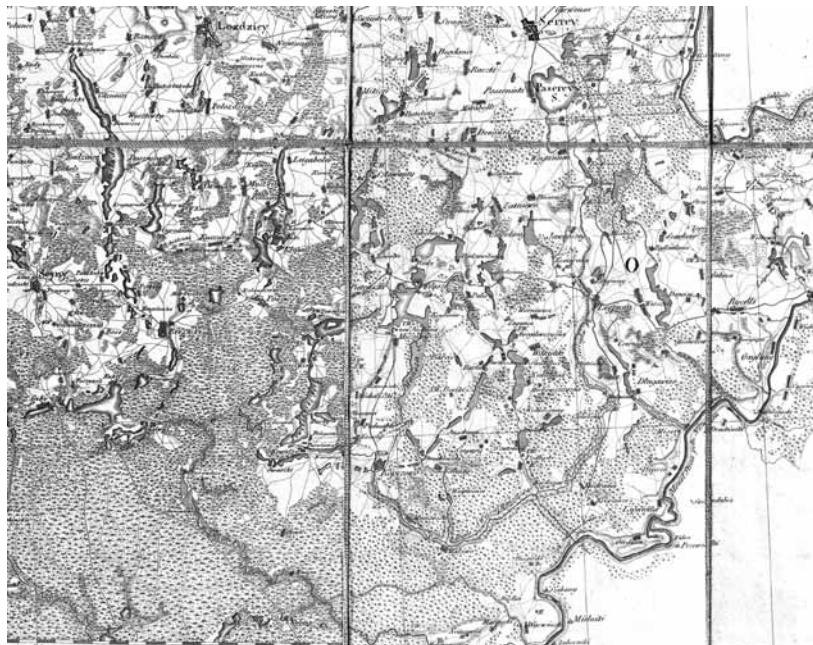
Karaliaus Mindaugo 1253 m. rašto antspaudas /Iš Lietuvos dailės muziejaus 2003 m. parodos katalogo/

procesas buvo ilgas ir sunkus. Atkuriant kraštą dalyvavo nauji, dažnai kitos kilmės, kitos religijos vadai. Daug pradėjusių atsinaujinti naujų gyvenamųjų vietovių kūrėsi iš esmės kitose vietose, iškertant arba išdeginant miškus, kitaip klostėsi keliai, tarpusavio ryšiai.

Mūsų atveju Veisiejų apylinkėse krašto spartesnio atgimimo procesas prasidėjo XV–XVI a. sandūroje. Tam procesui išibėgėjant, šioje vietovėje atsirado vis daugiau ateivių iš kitų vietų, bet nuo neatmenamų laikų šiame krašte gyvenę sūduviai nebuvo visai išnykę, jie mums išsaugojo, paliko daug senovėje gimusių vandenvardžių ir šio krašto žemės Veisės vardą, kartu įtvirtino šių žemių lietuviškumą.

Vargu ar atsitiktinis dalykas, kad Prūsijos išleistame 1795–1800 m. žemėlapyje Veisiejai įvardyti „Wysze“ vardu; ko gero, vokiečiai galėjo žinoti Mindaugo 1253 m. liepos mėnesio žemių dovanojimo akte įvardytas vietas *Weyze* ir *Weyse* vardais.

Senovėje ežeras buvo svarbiausias ir geriausias orientyras, nusakantis apgyventų ir kitų objektų vietą plytinčiame girių krašte. Kita vertus, XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje Veisės žemėje, t. y. mūsų

Veisiejų-*Weyse* krašto 1795–1800 m. žemėlapių kopija iš Prūsijos rytų provincijos žemėlapių. Paaiškinimas: žemėlapyje vartojami upių, ežerų vardai daugiausia yra perdirbiniai iš lenkiškai tariamų baltiškų hidronimų; neaišku, kodėl ežeras Veisiejis įvardytas Paveisininkų kaimo vardu „Pawieszniki See“, yra ir kitų vardų painiavos, nes žemėlapių rengė svetimtaučiai

apžvelgiamuose plotuose, kitų žymesnių vietovių vardų, kurie būtų fiksuoti valstybės besiformuojančioje kanceliarijoje, paprasčiausiai nebuvo, niekas dvarų vietovardžių vardais nevadino. Pagal tradiciją gyvavo iš senovės į vartoseną atėję pilių, buvusių žemių, tų žemių bajorų vardai, fiksuojami besiplečiančioje karališkojo dvaro kanceliarijoje. Karaliaus donaciniais raštais skiriamos žemės valdos, girios ir jų ribos buvo apibrėžiamos aprašant greta esančius stambesnius ežerus, upes, kaimyninių žemių valdytojus, tačiau nepridedant tos teritorijos topografinių planų. Dažnokai tokie aprašymai rėmėsi sena informacija, todėl karalius pavesdavo savo pareigūnams važiuoti į vietą ir įvesti į ją valdos gavėją. Teritorijoms ir jose esančioms apgyventoms vietoms tiksliau nusakyti reikėjo nemažai laiko. Tik 1595 m. pasirodė pirmasis olando G. Mercatoriaus išleistas žemėlapis, kuriame pavaizduota ir Lietuva. Tačiau jame nėra ne tik Veisiejų, Ančios ežerų, bet ir didžiųjų Dusios, Metelio ežerų, taip pat nėra krašto upių. Gerokai tikslesnis yra Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) parengtas ir Amsterdame išleistas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės 1613 m. žemėlapis. Jo lauko kartografavimo darbai buvo pradėti dar 1590 m. Šiame žemėlapyje yra pažymėti Dusios, Metelių, Lazdijų, Rudaminos, Seirijų, Pervalkos ežerai, bet nėra Veisiejų, Ančios ežerų, taip pat nėra ir Veisiejų dvaro. Jame dar daug netikslumų žymint upes ir kitus objektus, nors, amžininkų vertinimu, žemėlapis yra vienas iš tikslesnių tų laikų žemėlapių. Kartu jis byloja apie kartografijos raidą Lietuvoje ir rodo jos didelę pažangą.

Todėl kai Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras 1501 m. kunigaikščiui Jonui Glinskiui, kiek vėliau Jono broliui, savo favoritui kunigaikščiui Mykolui Glinskiui, davė valdyti Liškiavos dvarą su šio dvaro Veisiejų rūmais, daugybė istorikų Veisiejų rūmų reikšmę pakeitė į Veisiejų dvaro reikšmę ir pradėjo jį tapatinti su dabartinio miesto topografinė vieta. Tačiau, kaip aiškėja iš *Lietuvos Metrikoje* (knyga Nr. 25 (1387–1546): Užrašymų knyga 25. Istorijos institutas, 1998) sukomplektuotų Lietuvos didžiojo kunigaikščio privilegijų, suteikiančių LDK didikams, luomams bei kitiems bajorams, pareigūnams, miestiečiams, bažnyčioms teisę valdyti dvarus, Glinskių gautos valdyti valdos apėmė plotus nuo Baltosios Ančios žiočių Nemune prie dabartinių Gerdašių kaimo, kuriuose stovėję rūmai buvo vadinti Veisiejų vardu, toliau valdos tęsėsi palei Nemuną link Liškiavos dvaro. Kita versija – Veisiejų rūmais galėjo būti vadinami medžioklės namai, įkurti dabartinio Kapčiamiesčio miestelio apylinkėse prie Baltosios Ančios ir Nidos santakos. Tais laikais giriose esantys ir karališkosios medžio-

Mikalojaus Kristupo Radvilos 1613 m. LDK žemėlapis fragmentas

klėms naudojami pastatai dažniausiai buvo vadinami rūmais. Kaip pavyzdį galima nurodyti tolokai nuo Alytaus miesto stovėjusius Alytaus rūmus Buktos girioje netoli Marijampolės.

Tai, kad dabartinio Kapčiamiesčio apylinkėse XVI a. plytėjusio dvaro plotai vadinosi Veisiejų dvaru, matyti iš LDK didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo 1516 11 26 privilegijos ir dviejų 1517 m. įvesdinimo raštų, išduotų kunigaikščio dvaro maršalui ir raštininkui, Pervalko apskrities valdytojui ponui Kapčiui Vasiljevičiui, kuriais jam amžinai atiduodamos 6 žmonių tarnybos ir dalis Pervalko girios prie jo (Kapočiaus) Veisiejų dvaro (dabartinio Kapčiamiesčio). /*Lietuvos Metrika*. Knyga Nr. 25, dok. 73, 74, 75; p. 131, 132/ Privilegijoje gana aiškiai aprašytos Kapčiui atiduotos Pervalko girios prie Veisiejų dvaro (dabartinio Kapčiamiesčio) dalies ribos su žyminiais: Ančios, Maros upės, Krakinio ir Juodojo Kauknorio ežerai. Dėl to teiginys apie vardo „Veisiejai-Veisiejis“ topografinės vietos plačią sampratą dar stipresnis. Taigi aišku, kad 1501 m. Jonui ir Mykolui Glinskiams dovanotas Liškiavos dvaras su Liškiavinio dvaro Veisiejų rūmais (dokumentų tekste – *дворцомъ*) nėra dabartinio Veisiejų miesto prologas, bet už šių privilegijų slypi mūsų valstybės, krašto istorijos puslapiai. Todėl įdomu bent trumpam pažinti jos veikėjus ir paklausti, kas gi buvo Mykolas Glinskis, 1501–1508 m. mūsų krašte turėjęs valdų?

Kunigaikštis Mykolas Glinskis (apie 1460–1534) gimė Turove, dabartinėje Baltarusijoje, totorių kilmės, mokėsi Italijoje, kalbėjo visomis pagrindinėmis Europos kalbomis, apie 12 metų buvo Šv. Romos imperijos imperatoriaus Maksimiliano dvariškis, tarnavo Saksonijos kunigaikščio Alberto kariuomenėje. Grįžęs į Lietuvą tapo didžiojo kunigaikščio, Lenkijos karaliaus Aleksandro dvariškiu ir artimiausiu patarėju. Jam priklausė Liškiava, Raigardas, Turovas, jam buvo patikėta pinigų kalykla ir vaško prekyba. Buvo gabus karvedys, 1506 m. Klecko mūšyje sumušė Krymo totorius.

Veisiejų miesto ištakos daugelyje leidinių glaudžiausiai yra siejamos, tikriaus sakant, neginčijamai kildinamos iš Sluckų kunigaikščių pastangų įkurdinti miestą. Todėl pabandykime nuosekliai pasiaiškinti, kuo paremtos tos nuostatos, kas buvo Sluckų kunigaikščiai ir dar ne vieną iš to kylantį klausimą.

1509 m. žiemą, vasario 18 dieną, Gardine Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas I Slucko kunigaikštenei Nastazijai (Anastazijai) jos prašymu suteikė privilegiją iki gyvos galvos valdyti Liškiavos dvarą ir Liškiavos dvaro Veisiejų dvarelį, kuriuos, kaip įvardyta privilegijoje, anksčiau valdė išdavikas M. Glinskis. /*Lietuvos Metrika*. Knyga Nr. 25 (1387–1546), dok. 14, p. 82/

Po septynerių metų, 1516 11 11, Vilniuje Žygimanto I privilegija buvo pakartota toms pačioms valdoms, esančioms Merkinės apskrityje, įtraukiant į privilegiją ir Nastazijos sūnų Jurgį, jo žmoną, vaikus. Šia privilegija valdos skirtos valdyti amžinai. /*Lietuvos Metrika*. Knyga Nr. 25, dok. 14, 16; p. 82, 84, 85; Vilnius, 1998/

Dabar derėtų skirti keletą žodžių šaltiniui *Lietuvos Metrika* (knyga Nr. 25). Ji apima 1387–1546 m. laikotarpį ir buvo sukomplektuota iš įvairių šaltinių, daugiausia iš kitų *Lietuvos Metrikos* knygų, Lenkijos karalienės ir Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Bonos nurodymu 1541 m. Į knygą yra patekę dokumentų ir vėlesnėmis datomis. Knygoje dalis dokumentų rašyti lotynų kalba, dalis – slavų (gudų). Slavų kalba (vartota LDK raštinėje) rašytus dokumentus, jų komentarus, rodykles ir kitus priedus tvarkė Algirdas Baliulis. Jis, sudarydamas slavų kalba parašytų dokumentų Nr. 14, 15, 16 rodyklę lietuvių kalba, terminą „з дворцомъ Веисеями“ verčia į „ir Veisiejų dvarelį“, nors semantiškai, mano galva, geriau tiktų versti – „su Veisiejų rūmais“, nes remiantis rusų kalbos žodynu terminas *дворецъ* reiškia „rūmas“. Tuo labiau kad dokumento tekste aiškiai įrašyta „двор нашъ Лишковъ з дворцомъ того жъ двора Лишковъскаго Веисеями“... Tai mums svarbu, nes *dvarelis* labiau žymi žemės valdą, mažą ūki-

nį vienetą, erdvinį dydį – plotą, o *rūmas* žymi statinį, kurio buvimo vietą lengva nusakyti, apibrėžti. Todėl neskubėsime durti pirštu, kad *Veisiejų dvarelis-Veisiejų rūmai* yra dabartinių Veisiejų prologas, ir bandysime toliau aiškintis visas galimas prielaidas. Labai aiškiai dėl Veisiejų dvarelio yra pasisakęs Konstantinas Jablonskis recenzijoje *Kun. Jonas Reitelaitis. Veisiejai* (monografija). – „Tauta ir Žodis“. V knygos. Kaunas, 1928 (1929), p. 248–307. Ištrauka pateikiama žemiau:

Kunigaikščio Jono Glinskio brolis Mykolas Glinskis turėjo Liškiavos dvarą ir prie to dvaro Veisiejų dvarelį. Konfiskavus jo turtus, Liškiavos dvarą su Veisiejų dvareliu Zigmantas atidavė kunigaikščienei Anastazijai Sluckienei ir 1509 metų vasario mėn. 18 d. aktu patvirtino jai ligi gyvos galvos. Matyt, vėliau Slucko kunigaikščiai išsirūpino iš karaliaus to dvarelio dovanojimą jiems amžinai. Šis dvarelis ir bus tas Veisiejų dvaras, iš kurio Anastazijos sūnus Jurgis teikia 1526 metais dovaną Veisiejų klebonui. 1588 metų Gardino valščiaus inventoriuje yra nurodytas Slucko kunigaikščių Alno dvaras į šiaurę nuo Beržininko ir kitos žemės. Ar 1509 metų Veisiejų dvarelis yra tas Alno dvaras ar kuri kita vieta, reikia ištirti.

Jau esu pastebėjęs, kad Veisiejų ežero arealo istorijoje yra minimi net keturi ar penki dvarai, pavadinti Veisiejų dvarais, kurie galėjo būti: Gerdašiuose, Kapčiamiestyje, Vainežeryje-Justinave ir dabartiniuose Veisiesiuose arba Veisiejų ežero dabar užlietame pusiasalyje-saloje. Justinavo dvaras iki 1724 m. vadinosi Veisiejų dvaru, o nuo 1724 m. iki Pirmojo pasaulinio karo – Justinavo dvaru. Be to, prie Veisiejų ežero dar kūrėsi Sapiegiškės, Aradnikų, Paveisiejų dvarai, o ant Ančios ežero vakarinio kranto atsirado Aukštadvaris prie dabartinio Dainaviškių kaimo.

Tam tikrų sąsajų apie dvarelio tipo gyvenviečių kūrimąsi dabartinio Veisiejų miesto artimiausiose apylinkėse mūsų nagrinėjamais laikais galima būtų rasti šliejantis prie dabartinių Rūdos ir Kalvelių kaimų. Pirmojo vardas kilęs iš balų rūdos gavybos ir jos apdirbimo, kalvystės, verslo, antrojo – iš sumedžiotų žvėrių kailių nunėrimo, jų apdirbimo, žvėrienos paruošimo ir kt. Karališkose giriose pastatyti medžioklės statiniai paprastai buvo vadinami rūmais ir statomi girių įėjose prie upių, kelių, kad juos būtų lengva pasiekti ir iš jų išgabenti medžioklės laimikius: apdorotų žvėrių mėsą, kailius, ragus, medų, vašką ir kitas miško gėrybes. Žodžiu, tais laikais medžioklė buvo stambus verslas, o diduomenei kartu poilsis ir pramoga. Galime manyti, kad Veisiejų dvarelis-rūmai buvo medžioklės verslo statinys su

poilsio, maitinimo ir sumedžiotų žvėrių apdorojimo patalpomis. Taip pat galime daryti prielaidas, kad medžioklės rūmai galėjo būti ir prie Nemuno, dabartinių Gerdašių kaimo apylinkėse ir, kaip minėta, dabartinio Kapčiamiesčio apylinkėse. Tokias išvadas sustiprina ir kunigo Jono Reitelaičio mintys *Taula ir žodis* serijos penktojoje knygoje *Veisiejai* (Kaunas, 1928, p. 254).

Joje J. Reitelaitis atsakinėja į iškeltą klausimą: „Dabar kyla klausimas, kokias Slucko kunigaikštis Jurgis I turėjo teises į Veisiejų turtus? 1875 m. vizitos protokole, kuriame bažnyčios įkūrimo dokumentas aprašomas ir daroma iš jo ištrauka, pasakyta, kad Jurgis Simanaitis buvęs: „Veisiejų turtų savininkas“... Tačiau man nesuprantama, jei Slucko kunigaikštis yra Veisiejų turtų savininkas, tai dėl ko Veisiejų bažnyčios įkūrimą ir apdovanojimą yra užtvirtinęs karalius Zigmuntas [Žygimantas Senasis – K. S.] Varšuvoje?“... Karalius tokių bažnyčių įkūrimą ir apdovanojimą tik tuomet užtvirtindavo, jei tie privatūs turtai, išmirus savininkams, atitekdavo (devabantur) valstybei, kaip šit įvyko Simne... Jei taip ūmai kunigaikščio veikimą karalius turėjo tvirtinti, tai išeina, kad Veisiejų turtai buvo valstybės nuosavybė ir priklausė Merkinės ar Beržininko seniūnijai...“

Tačiau iš visų pateiktų samprotavimų tikriausias gali būti Gerdašiai. Dabartiniai Gerdašiai – tai senas kaimas, įsikūręs prie Nemuno ir Baltosios Ančios santakos. Jo apylinkėse rasti artefaktai nukelia mus į paleolito laikus. Nuo XIV a. Gerdašiai priklausė LDK Pervalko (senovėje Perlamo) dvarui, juose stovėjo pastatai. Kitoje Nemuno pusėje priešais Gerdašius, dabartinėje Baltarusijoje, buvo įsikūręs Pervalko (*Pryvalka*) kaimas, taip pat sena gyvenvietė. Minimos gyvenvietės kūrėsi smėlingoje Pietryčių Lietuvos lygumoje, labai išsiplėtusiame Nemuno slėnyje, prie trilypės seklios kilpos, per kurią senovėje tekdamo pervilkti laivus. Ši kilpa yra gerai pavaizduota 1795–1800 m. Prūsijos išleistame kariniame žemėlapyje. Iš jo matyti, kad kilpoje vingiuojančią upės vagą teskiria siauri sausumos intarpai. Dabartiniais laikais ši kilpa yra ištiesinta, bet pėdsakai senvagės pavidalu yra likę, jas dabar Nemunykščio upelis sujungia su Nemunu prie Švendubrės. Senovėje ši Nemuno kilpa buvo tarsi gamtos dovana kontroliuojant laivybą upėje, renkant muito mokesčius, žodžiu, buvo pajaminga vieta. Apie nuo seno renkamus muito mokesčius ir laivybą Nemune yra aiškiai pasakyta ir 1516 m. lapkričio 11 d. Vilniuje Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo anksčiau, 1509 02 18, išduotos privilegijos patvirtinime kunigaikštiei Nastazijai (Anastazijai) Sluckai amžinai valdyti Liškiavos dvarą Merkinės

apskirtyje su Veisiejų dvareliu-rūmais. Ši privilegija leidžia Sluckų kunigaikščiams rinkti maitos mokesčius, kontroliuoti laivybą Nemuno ir gauti dideles pajamas kaip kompensaciją už jų patirtas netektis dėl M. Glinskio maišto Slucko žemėse. Matyt, mokesčių rinkėjams, kontrolieriams ir laivų pervilkėjams reikėjo patalpų, pastogės, kurių liekanas, jų pėdsakus Gerdašiuose yra užfiksavę istorikai. Visose trijose karališkose privilegijose-patvirtinimuose 1509, 1516 ir 1546 metais šalia visų skiriamų naudų atkakliai prirašomi Veisiejų rūmai-dvarelis ir tai kelia logiškai pagrįstą klausimą – kuo pasižymėjo ir kuo galėjo būti vertingi Veisiejų rūmai-dvarelis, kad taip primygtinai dokumentuose jie akcentuojami ir išskiriami? Kaip matėme, savo gamtinėmis savybėmis ir pajamomis, gaunamomis kaip maitos mokesčiai, išsiskyrė Nemuno Pervalkos-Gerdašių kilpa.

Todėl darydami išvadą galime teigti, kad šiame dokumente įrašyti Veisiejų rūmai-dvarelis turėjo būti dabartinių Gerdašių vietovėje. O kodėl jie įvardyti Veisiejų vardu, matyt, galima paaiškinti tuo, kad tais amžiais retai apgyvendintame krašte būta mažai vietovardžių, o ir tie, kurie jau gyvavo, buvo mažai žinomi karališkajai kanceliarijai. Tačiau jai, jos raštininkams, matyt, gerai buvo žinomas 1253 m. Mindaugo rašte įvardytas Veisės krašto vardas bei didelis Veisiejų ežeras, tuo labiau kad visas pietinės krašto dalies plotas, palyginti su didžiulėmis LDK valdomis, buvo visai nedidelis, todėl, matyt, ir buvo žymimas vienu vardu. Laikui bėgant krašte radosi daugiau gyventojų, keitėsi ir tobulėjo jo teritorinis administracinis suskirstymas, kūrėsi nauji dvarai, naujos gyvenvietės, miestai, stiprėjo valstybė, joje keitėsi valdų ribos ir jų savininkai. Tačiau ne visuomet ir ne visur koja į koją su gyvenimu žengė raštininkai, visokių rangų ir lygių kanceliarijos, fiksuojant teritorinius administracinius, juridinius, tuo labiau faktinius, žemės valdų pokyčius. Todėl bėgant amžiams patenkame į istorinės tradicijos veikimo paveiktus ir išplitusius įvairius vardų labirintus, ir dažnokai pasiklystame ne tik identifikuodami vietovardžius, bet ir kitus istorinius dalykus.

Baigdami nagrinėti karaliaus privilegiją Liškiavos dvarui su Liškiavos dvaro Veisiejų rūmais, galime konstatuoti, kad prasidėjus krašto atkūrimo procesams labai puikioje vietoje ant Nemuno kranto XV a. pradžioje pradėjo formuotis Liškiavos kaimas. Vėliau, XV a. pabaigoje–XVI a. pirmaisiais metais, čia įsikūrė dvaras, kuris buvo atiduotas Mykolui Glinskiui, o 1509 m. Žygimantas Senasis Liškiavos dvarą su Liškiavos dvaro Veisiejų-Gerdašių rūmais iki gyvos galvos atidavė Slucko kunigaikščienei Nastazijai. XVI a. antroje pusėje Liš-

kiavos dvarą jau valdė Mikalojus Radvila (1515–1584). Jis Liškiavos bažnyčią atidavė kalvinams (1450 m. pastatyta pirmoji bažnyčia, buvusi kaip Merkinės filija) ir ji nuo XVI a. II pusės iki 1624 m. priklausė evangelikams reformatams. Vėliau, M. Radvilos sūnams grįžus į katalikybę, Liškiavoje po 1570 m. kalvinizmo jau nebuvo kam remti ir 1694 12 06 tuometinis Liškiavos valdytojas Vladislovas Jurgis Kossilla Liškiavos turtus užrašė Seinų dominikonams su sąlyga, kad šie įkurtų vienuolyną ir pastatytų naują mūrinę bažnyčią, tuo tikslu 1697 04 22 testamentu paliko 300 tūkstančių auksinių pinigų. Po 1699 m. dominikonai tvirtai įsikūrė Liškiavoje ir pradėjo statybas. Bažnyčia ir vienuolynas baigti mūryti iki 1741 m.

Slucko kunigaikščiai, valdydami gautą Merkinės apskrities Liškiavos dvarą su Liškiavos dvaro Veisiejų rūmais, arba tiksliau juos įvardijus – su Pervalkos muitine (dabartinių Gerdašių kaimo areale), ir Merkinės girios (4x3 mylių dydžio) miškus, kurie plytėjo plotuose prie dabartinio Punsko su Punios ir kitais ten esančiais ežerais, negali būti siejami su dabartinių Veisiejų miesto priešistore. Slucko kunigaikščiai – tai Gediminaičių kilmės kunigaikščių šaka, kylanti iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo (apie 1296–1377) sūnaus Vladimiro (XIV a.–po 1398 10). Jis ir jo sūnus Aleksandras (1411–1454), jo vaikai ir vaikaičiai yra Slucko ir Kopyliaus kunigaikštystės Olelkaičių šakos pradininkai ir tęsėjai, įgavę šį vardą iš Algirdo sūnaus Vladimiro slaviško vardo Olelkos. Aleksandro žmona Anastazija (1406–1470) buvo Vytauto dukros Sofijos, 1391 m. ištekęsios už Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus I, dukra. Toliau Slucko kunigaikštystę valdė jo sūnus Michailas Olelkaitis, už sąmokslą prieš didįjį kunigaikštį Kazimierą 1481 m. nubaustas mirtimi. Po jo kunigaikštystę valdė sūnus Simonas II (apie 1481–1505). Jo našlė Anastazija sėkmingai apgynė Slucko pilį nuo maištininkų Glinskių ir totorių puolimo. 1509 m. kreipėsi į Lietuvos didįjį kunigaikštį Žygimantą Senąjį ir iš jo gavo amžinai valdyti Merkinės apskrities Liškiavos dvarą su visais priedais ir Pervalkos muitine, privilegijoje vadinta Veisiejų rūmais. Toliau Slucko kunigaikštystę valdė: Jurgis I Olelkaitis (1505–1542 04 17), jo žmona Elena Radvilaitė; Jurgis II (?–1579/1578); Jurgis III (1559–1586), jo žmona Kiškaitė, turėjo dukrą Sofiją (1585 05 01–1612 03 09), kuri 1600 10 01 ištekojo už Jonušo Radvilos. Prieš vedības vos nekilo karas tarp Sofijos globėjų Chotkevičių ir Radvilų dėl didžiulių nuotakos turtų, kuriuos paveldėjo Jonušas Radvila.

Slucko kunigaikštystė XIX–XVIII a. buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalinė (sritinė) kunigaikštystė Slučės upės ba-

seine, dabartinėje Baltarusijoje. Ji apie 1160 m. atskilo nuo Turovo kunigaikštystės (iš čia kilęs M. Glinskis), kurią Gediminas 1326 m. prijungė prie LDK. Sluckų kunigaikščiai valdė ir Kopyliaus (Kopyliaus) kunigaikštystę XV a., čia, Kopyliaus pilyje, buvo jų rezidencija. 1528 m. LDK kariuomenės surašymo duomenimis, Olekaičių valdos apėmė iki 7 000 valstiečių ūkių. /LI t. IV. P. 289/ XVI a. 6-ajame–7-ajame dešimtmetyje daugybės didikų dvaruose susidarė centrai, kuriuose imtasi burti specialistus, teikti lėšas ir globą, kad būtų parašyta Lietuvos istorija. 1575–1579 m. Lietuvos istorijos rašymą rėmė Olekaičiai, ypač Jurgis II Olekaitis. Čia, jų dvare, Motiejus Strijkovskis (apie 1547–prieš 1597) parašė Lietuvos istorijos eiliuotąją versiją. /I. Lukšaitė, *Reformacija...* p. 533/ Jurgis II buvo karštas 1569 m. Liublino unijos šalininkas. Kunigaikščiai Olekaičiai (Sluckai) kartu su Sapiegomis, Chotkevičiais buvo žymiausi stačiatikių bažnyčios rėmėjai, bet savo kunigaikštystėje toleravo ir kalvinistus.

Manau, kad Veisiejų ištakų istorijoje apgailėtina mažai yra minimas kunigaikščių Radvilų laikotarpis, kai jiems priklausė Veisiejų, Seirijų, Prapuntų-Šventežerio, Rudaminos, Lazdijų, Metelių, Merkinės, Vainežerio, Liškiavos ir kiti dvarai. Šiuo laikotarpiu Radvilos savo valdose – Baltosios Ančios, Kirsnos ir Dovinės aukštupio baseinų teritorijose – paliko gilų materialaus ir dvasinio paveldo šleifą.

Jonas Totoraitis *Sūduvos Suvalkijos istorijoje*, p. 523, rašo, kad *Teodoras Masalskis nežinia kuriais metais juos* [Veisiejus – K. S.] *nusipirko, 1617 m. užrašė juos savo* [Teodoro Masalskio; t. p. pabraukta – K. S.] *dviem sūnums* [ir pastaboje pastebi], *kad J. Reitelaitis klaidingai rašo, kad Veisiejai XVII š. priklausę Radviloms*. Nežinau, iš kur J. Totoraitis gavo žinių apie Teodorą Masalskį. Peržvelgus visą 1500–1617 m. laikotarpio Masalskių giminės genealogiją nepavyko aptikti Teodoro Masalskio. Greičiausiai Teodoro vardas yra paimtas iš J. Reitelaičio (Veisiejai, p. 258), kuris *Lietuvos Metrikoje* vartotą slavišką vardą Fiodor pakeitė į Teodoro, bet ir šis Teodoras-Fiodoras Masalskis 1617 m. jau seniai buvo miręs, nes yra 1511 m. birželio 23 d. Breste rašytas dokumentas, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo raštas kunigaikščiui Fiodorui Masalskiui, kuris 9 metus išbuvo Maskvos nelaisvėje.

Nesinori baigti straipsnio minorine gama, tuo labiau kad mūsų praeitis – stiprybės šaltinis, gaivinantis mūsų istorinę atmintį, ir vedamas šviesiausių kūdikystės prisiminimų tariau: Veisiejai rojaus kampelis, darniai susiliejančias su gražiausia gamtos dovana – Ančios ežero vingiuojančia kranto linija, su prie jos augančių medžių ir sub-

Veisiejų miesto kraštovaizdžio panorama

tiliai prisiglaudusių pastatų atspindžiais, pasipuošusiais tylaus vakaro gaisomis ežero vandens veidrodyje, nukeliančiomis mus į giliausius miesto civilizacinės kultūros kodus, nugrimzdusius į laiko ir užmaršties gelmes. Iš jų retkarčiais mūsų dvasios laukuose pasibeldžia ir suskamba sūduvių-dainavių močiučių niūniuojamos lopšinės ir sielos burtininkų žynių pranašysčių garsai prie vaidilučių amžinosios ugnies aukuro. Jo įstabioji dvasia amžiams persikėlė į čia gyvenusių žmonių sielas ir tapo jų savastimi, jų dvasiniu kodu iškilioje Veisiejų žemėje, girdėjusioje per ją į Gardiną ke-

Lietuvos karalius Mindaugas

liavusio Mindaugo karališkosios palydos fanfaras, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir kunigaikščių Radvilų medžioklių rago šaukičius prie Skomanto kelio girių.

Vėliau iš tų klodų ataidi kunigaikščių Radvilų ir Masalskių rūmų menėse skambėjusios kunigaikščių Oginskių polonezų muzikos garsai, kurių bangų aidai, matyt, įskriejo ir į Konstantino Čiurlionio sielą, dovanojusią Lietuvai, kraštui simfoninę poemą „Miške“ su Sūduvos girių aidais ir Veisiejų ežerų subtiliaisiais garsų, gaisų vaizdiniais, pasąmonėje suponuojančiais (kuriančiais) istorinį paveikslą su mintimi – *mes prisilietėme prie gamtos žemės perlo karališkosios kilmės miesto Veisiejų*.

Literatūra

1. Adononis, T., Čerbulėnas, K. 1987. *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*. T. 1. Vilnius: Mokslas.
2. Akromas, J. 2007. *Iš Lietuvos diplomatijos istorijos. Lietuvos atstovybė Lenkijoje*. „Aušra“.
3. Albrecht, D. *Kelias į Sarmatiją. Dešimt dienų Prūsijoje*.
4. Aleksandravičius, E. *Praeitis, istorija ir istorikai*.
5. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I, II, IV. Sudarė N. Vėlius.
6. Baranauskas, T. *Lietuvos valstybės ištakos*.
7. Basanavičius, J. 1970. *Rinktiniai raštai*.
8. Batūra, R. *Lietuvių tauta kovoje prieš Aukso ordą*.
9. Beresnevičius, G. 2001. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*.
10. Bertasius, M. 2009. *Marvelė. Marvelės žirgų kapinytas*.
11. Bliujienė, A. 2007. *Lietuvos priešistorės gintaras*.
12. Boockmann, H. *Vokiečių ordinas*.
13. Būga, K. *Rinktiniai raštai, 1958–1961*, t. 1–3.
14. Bukantis, A. 1998. *Neįprasti gamtos reiškiniai Lietuvos žemėse XI–XX amžiuose*. Vilnius.
15. Būtėnas, P. *Jolva – Sūduva, 1962*.
16. Čepėnas, P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*.
17. Čepienė, I. 2008. *Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos*.
18. Daugnora, L., Girininkas, A. 2004. *Rytų Pabaltijo bendruomenių gyvensena XI–II tūkst. pr. Kr.*
19. Davies, N. *Dievo žaistas Lenkijos istorija*. T. I, II.
20. Deltuvienė, D. *Baltiški Mažosios Lietuvos XIV–XVIII a. oikonomai*.
21. Dini, P. U. 2000. *Baltų kalbos: lyginamoji istorija*.
22. Dubonis, A. 1998. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai: iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities*. Lietuvos istorijos institutas; Vilnius.
23. Dundulienė, P. *Lietuvių liaudies kosmologija*.
24. Dundulienė, P. *Pagonybė Lietuvoje*.
25. Dundulis, B. *Lietuva laisvės kovų sukuriuose (IX–XIX a.)*.
26. Dusburgietis, P. *Prūsijos žemės kronika*.
27. *Gediminaičiai*. 2005. Enciklopedinis žinynas.
28. *Gedimino laiškai*. 2003. Lietuvos istorijos institutas, rengėjas S. C. Rowell. Vag.

29. Gelžinis, M. *Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva*.
30. Gimbutienė, M. *Baltai priešistoriniais laikais*.
31. Gimbutienė, M. *Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga*.
32. Gimbutienė, M. *Senoji Europa*.
33. Gimbutienė, M. 2002. *Senovės lietuvių deivės ir dievai*.
34. Girininkas, A. 2009. *Lietuvos archeologija*. I.
35. Girininkas, A., Lukoševičius, O. 1997. *Lietuvos priešistorė*.
36. Gliožaitis, A. A. 2008. *Lietuvos administracinis suskirstymas žemėlapiuose. Nuo seniausių laikų iki XXI amžiaus pradžios*. Vilnius: Gairės.
37. Gombich, E. *Meno istorija*.
38. Greimas, A. J. *Lietuvos mitologijos studijos*.
39. Grigaravičienė, E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*.
40. Grigas, R. 2006. *Neužverstas lietuvių istorijos puslapis: piliakalnių atvejis*.
41. Gudavičius, E. 1998. *Mindaugas*. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: Žara.
42. Gudavičius, E. 1999. *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. T. I. Vilnius.
43. Gudavičius, E. 1989. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius.
44. Hermann, A. *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*.
45. Herodotas. *Istorija*.
46. York, M. 2008. *Pagoniškoji teologija: pagonybė kaip pasaulio religija*.
47. Isokas, G. 2006. *Lietuvos girių ir medžioklės istorija*. Mintis.
48. Istorijos institutas. *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 m.*
49. Istorijos institutas. *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje*. T. I.
50. Ivanauskas, E., Strazdas, A. *Nauji archeologiniai duomenys apie Sūduvos Panemunę*.
51. Ivinskis, Z. 1962. *Grigalius Valavičius ir Lietuvos didžiųjų girių sunykimo priežastys*.
52. Ivinskis, Z. *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*. Roma, 1978/Vilnius, 1991.
53. Ivinskis, Z. *Vytautas Didysis*.
54. Jablonskis, K. 1930. *Praeitis*. I tomas. Kaunas, p. 379–383. Kritika ir referatai: „Kun. Jonas Reitelaitis. Veisiejai. K. J.“.
55. Jakštas, J., Ivinskis, Z., Sužiedėtis, S., Šapoka, A., Šležas, P. 1935. *Jogaila*. Kaunas.
56. Janulaitis, A. 1928. *Užnemunė po Prūsais 1795–1807*. Kaunas.
57. Janulaitis, A. 1923. *Žydai Lietuvoje*. Kaunas.
58. Jaskanis, Jan. 2013. *Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudowskiej w północno-wschodniej Polsce*. Warszawa.
59. Jonynas, I. *Lietuvos didieji kunigaikščiai*.
60. Jovaiša, E. 2013. *Aisčiai. I kilmė*. I knyga: monografija. Vilnius: Lietuvos edukologijos univ. leidykla.
61. Jovaiša, E. 2014. *Aisčiai. Raida*. II knyga: monografija. Vilnius: Lietuvos edukologijos univ. leidykla.
62. Jučas, M. *Lietuvos ir Lenkijos unija*.
63. Jučas, M. *Lietuvos metraščiai ir kronikos*.
64. Jučas, M. *Žiūstančios valstybės testamentas*. MG, 1991, Nr. 5, p. 4.
65. Jučas, M., Lukšaitė, I., Merkys, V. *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1917 metų*.

66. Juodagalvis, V. 2010. *Užnemunės priešistorė*.
67. Jurginis, J. 1984. *Istorija ir kultūra*. Vilnius.
68. Jurginis, J. *Lietuvos krikštas*.
69. Jurginis, J., Šidlauskas, A. *Kraštas ir žmonės*.
70. Kabaillenė, M. *Gamtinės aplinkos raida Lietuvoje per 14 000 metų*.
71. Kalnys, P. 2005. *Sūduvos ir Suvalkijos tapatumo klausimu*. „Etninė kultūra“. Nr. 5.
72. Kašelionis, B. 2002. *Dainava. Seinų kraštas. Istorija. Kultūra. Žmonės*. Vilnius.
73. Kerautret, M. 2013. *Prūsijos istorija*. Žara.
74. Kučinskas, A. 1938. *Kęstutis: Liet. tautos gynėjas*. Kaunas. Fotogr. Vilnius, 1988.
75. Kulikauskas, P. *Užnemunės piliakalniai I–XIII amžiuje*.
76. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 ir 2010 metais*.
77. Kunsas, R. *Kazlų Rūdos smėlynų kraštovės kilmė ir sandora*.
78. Latvis, H., Vartbergė, H. 1991. *Livonijos kronika*. Iš vokiečių kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė J. Jurginis. Moksas.
79. Laurinkienė, N. *Mito atšvaistai lietuvių kalendorinėse dainose*.
80. Lazutka, S. 1998. *Leonas Sapiega (Gyvenimas, valstybinė veikla, politinės ir filosofinės pažiūros)*. Margi raštai. Vilnius.
81. Lesmaitis, G. 2010. Lietuvos istorijos institutas. *LDK samdomoji kariuomenė XV a. pabaigoje – XVI a. antroje pusėje*. Baltos lankos.
82. Liekis, A. *Lietuvos sienų raida*. T. I, II.
83. *Lietuva senuosiuose istorijos šaltiniuose*. 2009.
84. *Lietuvininkų kraštas*. 1995. Kaunas.
85. Lietuvos architektūros ir statybos institutas. *Lietuvos architektūros istorija*, t. I, II, III. Vilnius, 1987, 1994, 2000.
86. *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*. 1926. Kaunas: F. Sokolskienės ir G. Lano spaustuvė.
87. Lietuvos istorijos institutas. *Lietuvos istorija. Akmens amžius ir ankstyvasis metalų amžius*. I tomas.
88. Lietuvos istorijos institutas. *Lietuvos istorija. Geležies amžius*. II tomas.
89. Lietuvos istorijos institutas. *Lietuvos istorija*, III tomas XIII–1385 m. *Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. 2011. Baltos lankos.
90. Lietuvos istorijos institutas. *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: Dinastija, Visuomenė, Valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*
91. Lietuvos istorijos institutas – autorių kolektyvas. 1987. *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius.
92. Lietuvos istorijos institutas. 2002. *1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas*.
93. Lietuvos mokslų akademijos istorijos institutas. *Panemunių dzūkai*. 1970.
94. Lietuvos mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. *Lietuvos upių ir ežerų vardynas*. 1963. Vilnius.
95. Lietuvos istorijos institutas. *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*. 1988. Vilnius.
96. Lietuvos istorijos institutas. *Lietuvos Metrika*. Knyga Nr. 25 (1387–1546). 1998. Vilnius.
97. Lietuvos istorijos institutas. *Lietuvos Metrika*. Knyga Nr. 10 (1440–1523). 1997. Vilnius.
98. *Lietuvos bažnyčios*. 1993. Žinynas. Sud. K. Misius ir R. Šinkūnas. Vilnius: Pradai.
99. *Lietuvos Piliakalniai*. Atlasas.
100. *Lietuvių mitologija*. T. I, II, III. Parengė N. Vėlius.

Kęstutis Subačius

101. *Lietuvių mitologija*. T. III. Sudarė N. Vėlius ir G. Beresnevičius.
102. *Lietuvos istorijos metraštis 1984*. V. 1985.
103. *Lietuvos valstiečių istorija (Nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo)*. 1978. Vilnius: Mokslas.

KĘSTUTIS SUBAČIUS (g. 1937 m. Lazdijuose) – verslininkas, istorikas, kultūros ir švietimo veikėjas. Savo pavardės šaknis kildina iš sėlių žemės, pietinės jos atšakos – Sūduvos.

Kęstutis Subačius yra Sūduvos–Suvalkijos regiono etninės kultūros globos tarybos narys, teatro draugijos „Gabija“, Sūduvos krašto mokslo, istorijos ir kultūros draugijos narys ir vienas iš jų steigėjų, Sūduvos krašto istorijos mylėtojų klubo narys.

Parašė keletą knygų, tarp jų: 2006 m. – *Sūduvos kraštas nuo priešistorinių laikų iki XX a. III dešimtmečio*, 2009 m. – *Marijampolės miestas: priešistorė, miesto ištakos, istorija, mintys, kūrėjai*, 2012 m. – *Sūduvių protėvių dvasinis testamentas*, 2016 m. – *Sūduvos kraštas Didžiojo karo ugnyje ir Lietuvos valstybės nepriklausomybės aušrose*. Paskelbė per 25 straipsnius miesto plėtotės, statybos, kultūros ir istorijos temomis.

Marijampolės miesto keturių parkų kūrimo darbų iniciatorius. Sūduvos krašto monumento devizo „Tautai ir Kalbai“ Marijampolėje autorius.

SIGITAS BIRGELIS

ETNINIŲ ŠAKNŲ BEIEŠKANT

Ilgus amžius lietuvių istoriją rašė ne lietuvių, bet lenkų, vokiečių, o galiausiai – rusų istorikai. Mūsų tautai buvo įpiršta lenkiškoji, rusiškoji arba germaniškoji istoriografija. Istorija tapo svetimųjų ideologine arba politine tarnaitė, neretai jų pretenzijoms į baltiškas žemes pagrįsti.

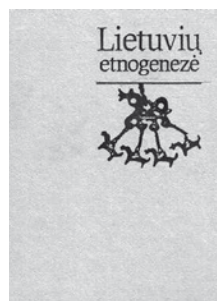
Iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo nebuvo kalbų apie kokią nors etninę Lietuvos istoriografiją. Etninės istorijos nuotrupų pasirodydavo retkarčiais, bet ir jos buvo tendencingai iškraipytos.

Etninės lietuvių kilmės klausimus išsamiau pradėta nagrinėti tik XX a. septintojo dešimtmečio antroje pusėje. Pasikliaujant kalbininkų, archeologų ir antropologų įžvalgomis, 1987 m. buvo parengtas ir Mokslų akademijos Istorijos institute išleistas rinkinys „Lietuvių etnogenezė“. Tai buvo pirmas didelis žingsnis gvildenant mūsų tautos kilmės ištakas.

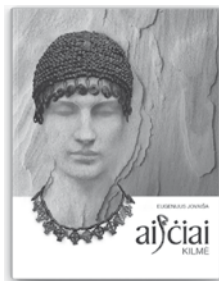
Dabartiniais laikais lietuvių kilmės klausimu daugiausia yra nuveikęs Eugenijus Jovaiša. Jis, pasak Kęstučio Subačiaus, yra pirmasis Lietuvos istorikas, kuris „pateikė susistemintą, vientisą ir moksliskai pagrįstą lietuvių kilmės istoriją, jos sintezei panaudodamas visus aisčių kultūros kodus, pradėdant nuo Pamarių, Vielbarko, Sembos, Gailindų, Sūduvių kultūrų ištakų ir jų vėlesnės raidos kultūras“¹.

Eugenijus Jovaiša knygoje „Aisčiai. Kilmė“ rašė: „Kalbos istorikų darbuose per ilgą laiką atsirado įvairiausių nuomonių apie baltų, germanų ir slavų kalbų gimimo vietą ir susidarymo laiką. Dar labiau tą nuomonių bedugnę pagilino archeologai, įvairiais laikotarpiais pateikdami gausybę ir neretai prieštaringų teorijų apie šių etnosų kilmės

¹ Subačius, K. 2017. *Sūduvių upės, ežerai ir jų vardų reikšmių kilmė*. Punsco „Aušros“ leidykla, p. 24.

„Lietuvių etnogenezė“

„Aisčiai. Kilmė“

vietas ir jų raidos tarpinių chronologiją. Ypač tai pasakytina apie archeologijos šaltiniuose paliudijamą slavų gimimo laiką ir vietą. Tarp dviejų krantų – kalbos ir archeologijos – atsivėrė sunkiai iki šiol suderinama takoskyra, ypač kai vienu ar kitu teorijoms pagrįsti tam tikrais laikotarpiais atsirasdavo ideologiniai reikalavimai. Tai ypač pastebima nacių ir sovietų laikais. Nors kalbotyra ir archeologija pasiekė didelių laimėjimų, tačiau ideologizuotos germanų ir slavų gilios senovės paieškos suteikė neobjektyvumo nagrinėjant, pavyzdžiui, vakarų baltų istoriją.²

Lingvistinės paleontologijos ir archeologijos
teorijų labirintuose

Prieš maždaug 8000 metų Dniepro baseino stepėse (ar kur nors Azijoje, už Uralo) gyveno indoeuropiečių protautė, iš kurios vėliau atsirado beveik pusė žmonijos tautų. Pirmykštės kalbinės bendrystės laikais gentiniai dialektai suskilo į tarmes, iš kurių išsirutuliojo indoeuropiečių kalbos. Mūsų dienų kalbininkai pajėgia atkurti kai kuriuos indoeuropiečių prokalbės žodžius ir formas. Indoeuropiečių prokalbėje buvo žodis *mātēr*, iš kurio kilę lietuvių kalbos žodžiai *motė* ir *moteris*, sanskrito k. žodis *mātār*, lotynų k. – *māter*, graikų k. – *mātēr*, latvių k. – *māte*, rusų k. – *matj*, ukrainiečių k. – *mati*, vokiečių k. – *Mutter*, anglų k. – *mother*, prancūzų k. – *mère*.

Indoeuropiečių kalbos rutuliojosi nevienodai: vienos nuo prokalbės tolo lėčiau, kitos – greičiau, vienos išlaikė senienų daugiau, kitos – mažiau. Lietuvių kalba nuo prokalbės yra nutolusi mažiau už kitas gyvąsias indoeuropiečių kalbas, todėl joje daugiau archaizmų. Galbūt lietuviai mažiau keliavo, įsikūrė netoli savo senosios protėvynės, gyveno nuošaliau nuo tako, kuriuo keliavo kitos etninės grupės. Kad lietuvių kalba archajiška, turtinga ir graži, pastebi viso pasaulio kalbininkai, todėl ji svarbi studijuojantiems lyginamąją kalbotyrą ir dėstoma daugelyje pasaulio universitetų. Krinta į akis senovės indų (sanskrito) ir lietuvių kalbų panašumas. Kai kuriuos sanskrito kalbos sakinius lietuviams lengva suprasti. Žymus indų rašytojas ir kalbininkas Sunitis Kumaras Četerdžis vienoje savo knygų pateikia tokį sanskrito kalbos sakinį: *Kataras tu – am asi?* Kiekvienam lietuviui aišku, kad tuo sakiniu klausima: *Katras tu esi?*

² Jovaiša, E. 2013. *Aisčiai. Kilmė*. Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvos mokslų akademija, p. 9.

Lietuvių ir sanskrito kalbų panašumų pavyzdžiai³:

Lietuvių kalba	Sanskrito kalba
<i>kas tavo sūnus?</i>	<i>kas tava sūnus?</i>
<i>katras tu esi?</i>	<i>kataras tu – am asi?</i>
<i>avis</i>	<i>avis</i>
<i>vyras</i>	<i>vīras</i>
<i>kada</i>	<i>kadā</i>
<i>tada</i>	<i>tadā</i>
<i>padas</i>	<i>padas</i>
<i>senas</i>	<i>sanas</i>

Dėl to, kad indai įsikūrė rytuose, o europiečiai – vakaruose, atsirado pavadinimas „indoeuropiečiai“. Iki XIX a. vidurio mokslininkų manyta, kad indoeuropiečių prokalbę geriausiai išlaikęs sanskritas, todėl, pasak jų, protėvynė ieškotina Azijoje. Iš kalbų lyginimo paaiškėjo, kad lietuvių kalba ne mažiau archajiška, kad indoeuropiečiai gyveno Europos klimato juostoje, žinojo vasarą ir žiemą, vilkus, lokius, elnius, laikė bites. Į rytus nuo Uralo nei šių žvėrių, nei bičių nebūta, tad ir jų protėvynė Azijoje negalėjusi būti.

Indoeuropiečių protėvynė nebuvo panaši į šių laikų žemyną. Didžiulės girios, pelkės, ežerai ir aukšta žolė – tai būdingiausias ano meto kraštovaizdis. Pasėliams žemės mažai būta, reikėjo kirsti girias, sausinti pelkes, klajoti su gyvulių bandomis po stepes ir miškastepes, kovoti dėl ganyklų, vandens telkinių, geresnių dirvų. Geriau ginkluotos gentys užgrobdavusios silpnesnių genčių ganyklas ir gyvulių bandas. Tie, kurie nenorėjo prarasti laisvės, kraustydavęsi kitur. Vieni indoeuropiečiai nukeliavo į šiaurę, kiti kūrėsi rytų ir vidurio Europoje, dar kiti apsigyveno vidurio Azijoje.

Lingvistinė paleontologija, kaip ir archeologija bei kultūros istorija, padeda atskleisti sudėtingas senovės paslaptis. Šiandien nesunku sužinoti, pvz., ar indoeuropiečiai laikė avis. Užtenka pažvelgti, kokie yra kalbos faktai. Lietuvių ir sanskrito kalbose šis gyvulys yra *avis*, lotynų – *ovis*, latvių – *avs*, rusų – *ovca*, lenkų – *owca*. Iš to matyti, kad jie laikė avis, nes šis žodis buvęs indoeuropiečių prokalbėje. Iš kalbų analizės matyti, kad indoeuropiečiai laikė ir šunis, ir karves, ir ožkas, ir kiaules, ir arklius, augino miežius, kviečius, pupas, linus (tai patvirtinama ir remiantis archeologija). Lietuvių kalboje yra žodžiai *arti*,

³ Interneto prieiga: <http://www.lsk.flf.vu.lt/lt/katedra/apie/seniausia-kalba/>.

akēti, sēti. Visus juos vartoja ir latviai: *art, acet, set*. Kad ir prūsai turėjo šiuos veiksmazodžius, liudija žodžiai *artoys* (artojas), *aketes* (akėčios), *semen* (grūdas). Tokių atitikmenų netrūksta ir kitose indoeuropiečių kalbose.

Indoeuropiečių kalbose nėra bendrų žodžių metalams pavadinti. Iš to daroma išvada, kad su metalais jie susipažino prokalbei suskilus.

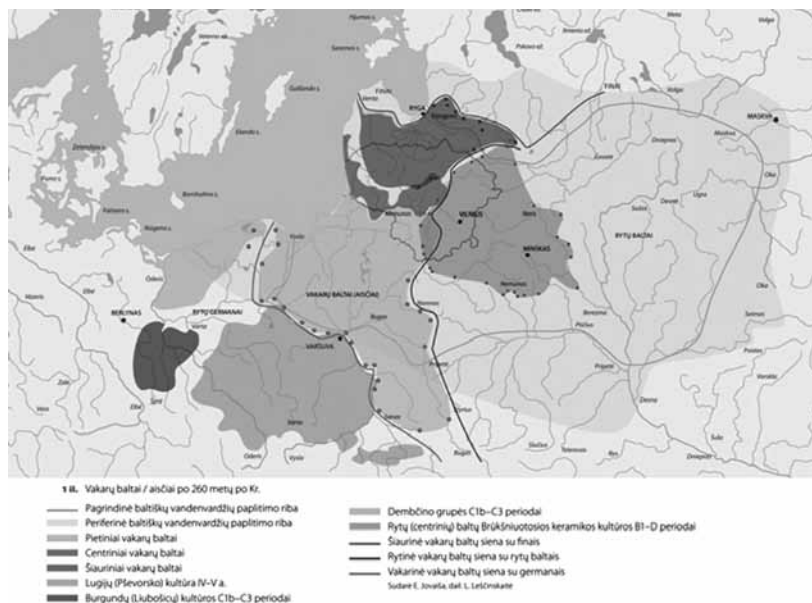
Indoeuropiečiai gyveno šeimyninėmis bendruomenėmis. Į jų sudėtį įeidavo kelių kartų šeimos. Susikaupus daugiau turto, reikėjo jį saugoti nuo kitų, kurti sustiprintas gyvenvietes. Lietuvių kalboje tokia gyvenvietė buvo *pilis*, latvių k. – *pils*, graikų k. – *polis*, sanskrito k. – *pur*. Kol indoeuropiečiai gyveno protėvynėje, jų kultūros lygis buvo vienodas, jie turėjo bendrą mitologiją, garbino saulę, mėnulį, perkūną, turėjo šventų giraičių, upių ir ežerų.

Pasitraukus ledynui, pirmieji gyventojai į baltų teritoriją atkeliavo maždaug prieš 10–12 tūkst. metų. Vieni istorikai teigia, kad seniau visame Pabaltijyje gyventa finų, o tik II tūkst. pr. Kr. juos pakeitė indoeuropiečiai. Kiti tvirtina, kad pietiniame Pabaltijyje gyvenę tie patys žmonės, iš kurių susikūrė baltų gentys. Lietuvių kalbininko K. Būgos nuomone, baltų protėvynė ieškotina į šiaurę nuo Pripetės, pietuose baltiškų vandenvardžių paplitimo riba laikytinas Seimo upės baseinas, rytuose – Volgos ir Okos aukštupiai. Anksčiausiai prie Baltijos jūros bus atsikėlę prūsai, kurie jau prieš Kristų gyveno Pavislėje, kur jų kaimynai buvę vokiečiai (gotai). Gotams išsikrausčius į pietryčių Europą (II a. po Kr.), baltai pasistūmėjo iki Vyslos. Rytų germanų paliktoje teritorijoje pradėjo kurtis slavai, kurie maišėsi su baltų likučiais.

Iki XIX a. lietuviai neretai kildinti iš romėnų, nes lietuvių kalboje yra daug žodžių, panašių į lotyniškus (*dievas* – *deus*, *vyras* – *vir*, *ugnis* – *ignis*, *sėmenys* – *semen*, *dantis* – *dens*, *senis* – *senex*, *tu* – *tu*, *esti* – *est*, *ėsti* – *edere*, *augti* – *augere*, *sėdėti* – *sedere*, *jungas* – *jungum* ir daug kitų). Net manyta, kad lietuvių kalba – tai lotynų kalbos atšaka. Buvo sukurta legenda apie Lietuvos kūrėją Publijų Liboną, vėliau pavadintą Palemonu, kuris I a. pr. Kr., pilietinio karo metu, paliko tėvynę ir su žmona bei vaikais iškeliavo į šiaurę. Nuplaukęs Nemunu iki Dubysos įkūrė ten pirmąją pilį. Lenkų istorikas Janas Dlugošas, kuris lietuvius taip pat kildino iš romėnų, rašė, kad baltai į šį kraštą atkeliavo Cezario laikais.

Aisčiai (baltai)

Aisčiai – tai vakarų baltų pilkapių kultūros žmonės. Jie garsėjo Vakarų pasaulyje prekyba gintaru. Aisčių vardą pirmą kartą (98 m.)

Vakarų baltai / aisčiai po 260 metų (po Kristaus gimimo)

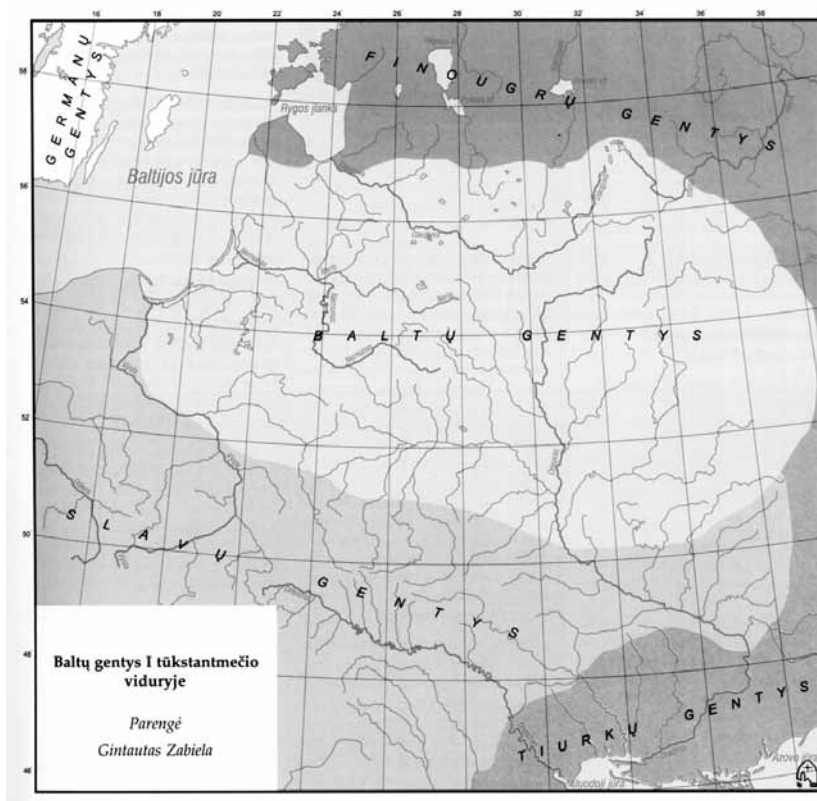
paminėjo romėnų istorikas Tacitas. Jis savo veikale „Germanija“ vakarų baltų teritorijoje gyvenančią tautą (ar gentį) įvardijo kaip *Aestiorum gentes*. Apie aisčius Tacitas rašė, kad jie lenkia germanus darbštumu, sumanumu ir gebėjimais žemdirbystėje.

Visą šimtmetį diskutuota, ar Tacito paminėti aisčiai – baltai, finai ar germanai. Šiuos klausimus reikėtų svarstyti pasiremiant šiuolaikine istoriografija ir archeologijos šaltiniais.

Tai daro Eugenijus Jovaiša, kuris savo knygoje „Aisčiai. Kilmė“ rašo: „Tuose naujuose kultūriniuose vėjuose, beje, jaučiamas sąmoningas ar nesąmoningas siekis matyti prieštaringas ir mokslo duomenimis neparemtas arba nepakankamai paremtas interpretacijas. <...> Jų (Rusijos ir Lenkijos mokslininkų – S. B.) išvados ir apibendrinimai stebėtinai skiriasi, nors archeologinių tyrimų ir rašytinių šaltinių medžiaga ta pati. Pamatas objektyvioms išvadoms yra vienas ir visiems bendras. Vadinasi, medžiaga čia niekuo dėta. Viskas atsitremia į tyrinėtojo asmenybę, jo interpretaciją ir objektyvumą.“⁴

Kas buvo tie aisčiai: autochtonai ar alochtonai? Baltai ar ne baltai? Pirmą kartą baltų vardą (šiai šeimai priklauso lietuviai, latviai ir

⁴ Jovaiša, E. 2013. *Aisčiai. Kilmė*. Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvos mokslų akademija, p. 57.

išnykę prūsai, jotvingiai, kuršiai, sėliai bei žiemgaliai) pavartojo vokiečių kalbininkas G. Neselmannas 1845 m. Jis šį vardą bus nusižiūrėjęs iš Plinijaus Vyresniojo (23–79 m.) raštuose minimų salų, *Baltia* ir *Balcia*, kuriose renkamasi gintaras.

Su aisčių vardu tapatinasi estai, kurie 1998 m. paminėjo savo valstybės ištakų 1900-ąsias metines. Šiuo klausimu įtakingą žodį yra taręs prof. Zigmas Zinkevičius. 2010 m. *Archivum Lithuanicum* publikuotame straipsnyje „Ar Tacito Aestiorum gentes yra estai“ jis rašo: „Kad Tacito ir kitų senųjų autorių minimi aisčiai būtų finų genties estai, nei teoriškai, nei praktiškai įrodyti neįmanoma. <...> Etonimu *aisčiai* senovėje buvo vadinama viena iš vakarų baltų genčių. Šis pavadinimas yra baltų kilmės, nors jo etimologija nėra galutinai paaiškėjusi.“

Pagal vokiečių istorikus, šiaurės germanai nuo IX a. finus, gyvenusius į pietus nuo Suomų įlankos, vadindavę aisčiais. Aisčių gyvenamoji teritorija anais laikais siekė Suomų įlanką, kuri Tacito laikais buvo aisčių kilčių šiaurės riba. Vėliau ten atsikraustę skandinavai galėjo „perimti“ baltų genties *aisčių* vardą.

VI a. viduryje gotų istorikas Jordanas savo veikale „Apie gotų, arba gotų, kilmę ir veiklą“ rašė: „Prie pat Okeano kranto, kur trimis žiotimis įsilieja Vyslos vandenys, gyvena vidivarijai, kuriuos sudaro įvairios gentys. Už jų, Okeano pakrantėje gyvena aisčiai, labai taikininga gentis. <...> Jis [Hermanarikas] savo sumanumu ir narsa pavergė aisčių tautą, gyvenančią prie labai ilgos Germanų Okeano pakrantės, taip pat kaip savo nuosavybę valdė visas skitų ir germanų gentis.“

Apie 890–893 metus Vulfstanas užrašė: „Ir visu keliu ligi Vyslos žiočių Vendų žemė buvo dešinėje. Vysla yra labai didelė upė. Ji skiria Vitlandą nuo Vendų krašto. Vitlandas priklauso aisčiams. Vysla teka iš Vendų žemės ir įteka į Aismares. Aismarės yra apie penkiolika mylių platumo. <...> Aisčių žemė labai didelė. Joje daug pilių, ir kiekvienoje yra karalius. Ir tenai labai daug medaus ir žuvų. Karaliai ir diduomenė geria kumelių pieną, neturtingieji ir vergai geria midų. Tarp jų būna daug karų. Aisčiai alaus nedaro, bet yra užtenkamai midaus.“

Istorinių šaltinių apie aisčius yra nemažai, bet jie neretai istorikų interpretuojami taip, kaip jiems patogiu. Eugenijus Jovaiša knygoje „Aisčiai. Kilmė“ rašo: „Lengva ranka Rusijos ir Lenkijos mokslo centruose iš naujo sprendžiamas vakarų baltų lopšio Semboje etninės priklausomybės klausimas. Bet yra Lietuva, yra Latvija su savo archeologija ir ilga baltų tyrinėjimų istorija. Jų tyrinėjimai, deja, dažnai ignoruojami. Būna, kad pasitenkinama sena literatūra, senais Baltijos šalių archeologų sudarytais ir savaip perdirbtais žemėlapiais.“

Sūduva – sūduviai

Sūduvių ir galindų vardas istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėtas II a. Klaudijo Ptolemajo „Geografijoje“. Graikų geografas, astronomas ir matematikas Klaudijus Ptolemajas didžiuliam savo veikale „Geografija“ rašo: „O Sarmatiją užima labai daugelis tautų <...> Mažesnės tautos gyvena Sarmatijoje palei Vyslos upę (Ouistoúlos potamos); po venetų (ounèdoi) gotai (Gythones), toliau suomiai (Finnoi); toliau sulonai (Sulones) <...>, po venetų

Klaudijus Ptolemajas

K. Ptolemajo pasaulio žemėlapis

vėl galindai ir sūduviai (Galindai kai Soudinoi) ir stavanai (Stouanoi) iki alaunų.“

Sarmatija Ptolemajas vadina Europos sritis į rytus nuo Vyslos. Venetai – tai buvusi kuri nors slavų kiltis, kuri, beje, jo žemėlapyje klaidingai lokalizuojama. Klaidingai – į pietus nuo gotų – lokalizuojami ir suomiai. Galindai su sūduviais Ptolemajo žemėlapyje nurodomi palyginti tiksliai. Iš upių tik Vysla nekelia jokių abejonių. Kitos toliau į rytus nuo Vyslos paminėtos upės, įtekančios į Baltiją (*Crhónos*, *Róúdon*, *Toûrountes*, *Chêrsunos*), sunkiau patikrinamos.

Ptolemajo – Aleksandrijos mokslininko – kataloge paminėta daugiau nei 8000 geografinių pasaulio vietų. Čia nurodytos daugelio vietų koordinatės, aprašytos tautos ir gentys. Pagal Ptolemajo „Geografiją“ buvo kuriami pasaulio žemėlapiai. Naujus žemėlapius pagal Aleksandrijos mokslininko koordinates konstruoja ir dabartiniai geografs.

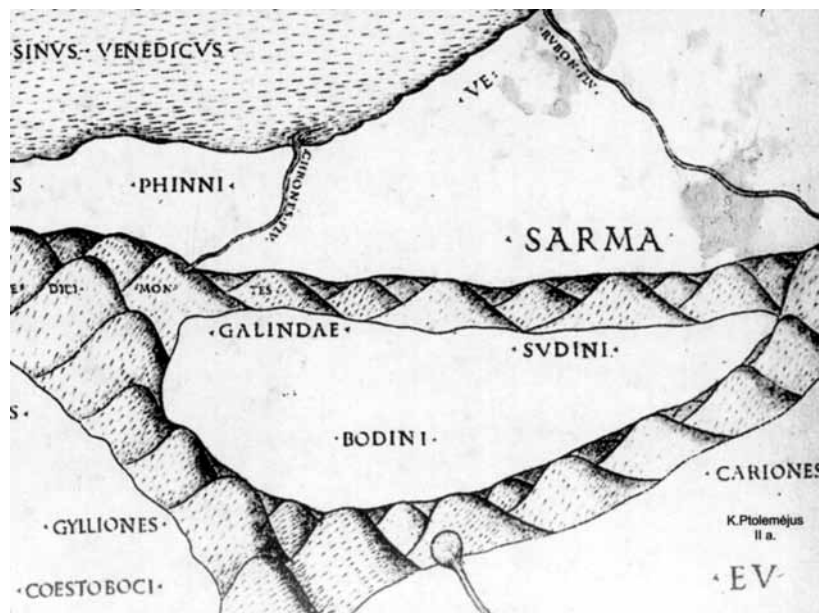
Sūduvos vardas dažnokai minimas XII–XV a. istoriniuose šaltiniuose. Vokiečių ordino kronikininkas Petras Dusburgietis 1326 m. Karaliaučiuje rašytoje „Prūsų žemės kronikoje“ mini Sūduvos nukariavimą 1277–1283 m. Tą kraštą jis vadina *Sudowia*, *Sudowen*, *Sudawin*, o jos gyventojus – *Sudomite*.

Vytautas Didysis 1420 m. kovo 11 d. laiške imperatoriui Zigmantui sūduvius vadina trumpiniu, sūdų vardu, ir nurodo juos gyvenus tarp Lietuvos ir Prūsijos: „Terra Sudorum seu Gettarum, que mediat

inter terram Lythwaniam et Prussiam.“ Imperatorius Zigmantas laiške didžiajam Ordino magistrui (1421 m.) Sūduvą tapatina su Jotva: „Terra Sudorum et Iacuitarum, quod idem est.“

1283 m. Vokiečių ordinas galutinai užėmė vakarinę Sūduvos dalį. Dauguma sūduvių vadų žuvo kovose, dalis, kaip kunigaikštis Skurdas su savo žmonėmis, pasitraukė į Lietuvą. Kita dalis, kaip kunigaikščiai Gedėtas, Skomantas ir Kantigirdas, pasidavė Ordinui. Likę sūduviai buvo perkelti į Sembą ir apgyvendinti į vakarus nuo Karaliaučiaus, vadinamajame Sūduvių kampe (vok. *Sudauer Winkel*), kur jie tebegyveno iki XVI a. Vėliau dalis Sembos sūduvių suvokietėjo, sulietuvėjo arba suslavėjo.

„Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ (žinutės autoriai: Edvardas Gudavičius, Algirdas Matulevičius, Adolfas Tautavičius) rašoma: „Sūduviai, jotvingių šiaurinė gentis, gyvenusi Sūduvoje. Su jotvingiais (siaurąja prasme), dainaviais ir palekiais sudarė baltų genčių grupę. Sūduvių kalba ir materialinė kultūra artimesnė prūsams nei lietuviams, bet turėjo bendrų bruožų ir su lietuvių genčių kultūra. Vokiečių archeologai ir istorikai A. Bezzenbergeris, K. H. Lohmeyeris, M. Toeppenas ir kiti juos priskyrė lietuviams; kalbininkai J. Gerulis ir K. Būga, remdamiesi Sūduvoje išlikusiais vietovardžiais ir asmenvardžiais, sūduvių ir visų jotvingių kalbą priskyrė prūsų kalbos tarmei.

Ptolemajo žemėlapio fragmentas su sūduvių genčių vardais („Sūduvos kraštas“)

Manoma, kad graikų mokslininko Klaudijo Ptolemajo II a. pradžioje minimi sūdinai (*Soudinos*) yra sūduvių protėviai. Nuo XIII a. istorijos šaltiniuose sūduvių vardas lotyniškai buvo rašomas *Sudowite*, *Sudowen*, *Sudowini*, *Sudowenses*, vokiškai – *Sudowin*, *Sudouwen*, *Sudouwin*.

Iki V a. sūduviai mirusiuosius laidojo nedegintus pilkapiuose. Vėliau įsigalėjo mirusiųjų deginimo paprotys. X–XIII a. Užnemunėje gyvenusiems sūduviams būdingi pilkapiai su akmenų sampilais ir degintiniais žmonių kapais be urnų. Sūduviai turėjo daug ginklų (kalavijų, ypač ietigalių). Nešiota pakabučių, auskarų, segių, žiedų, apyrankių. Buvo išplėtota žemdirbystė.“

Etnonimas Sūduva, į pasaulio istoriją įrašytas II amžiuje, yra nuostabus perlas Lietuvos istorijos karūnoje.

K. Subačius rašo: „Kai kurie istorikai, nepaisydami civilizacijos kultūros klodų ištakų ir jos chronologijos, baltų, lietuvių genčių genezės ir laiko tėkmėje vykusios etninės civilizacinės kultūros plėtros, etninio, istorinio paveldo kodus sukeitė vietomis ir „pagimdė“ antilogišką darinį, teigiantį – jotvingiai yra pagrindinė gentis, o sūduviai yra tik tos genties šiaurinės srities gyventojai. Nesibodėdami K. Ptolemėjo knygoje „Geografija“ II a. įrašytą sudinų gentį įvardija jotvingių vardu, o dar kiti išvis „užmiršo“ sūduvius, jie – išbraukiami iš lietuvių genezės ir galų gale į istoriją įrašomi suvalkiečiais – caro laikų gubernijos gyventojais be tapatybės – tautybės.“⁵

Prūsai

Po IX a. aiščiau Vakarų pasaulis pradėjo vadinti prūsų vardu. *Prūsų* vardo etimologija turi keletą aiškinimų. Pagal vienus kalbininkus, jo šaknis yra kilusi nuo lietuviško žodžio *protas*. Kiti teigia, kad tokį pavadinimą prūsai gavo iš gotų (gotų *prus* „žirgas“). Istoriniuose šaltiniuose prūsai pirmą kartą paminėti IX a. pabaigoje. Prūsų tautovardis buvo užrašomas įvairiomis formomis: *Bruzi*, *Burūs*, *Pruzzi*, *Pruzze*, *Пройцу...*

Adomo Brėmeniečio „Hamburgo bažnyčios istorijoje“ (1075 m.) rašoma: „Nuo miesto [Jumnės] truputį pasiyrus, perkeliama į Dyminės miestą, kuris įkurtas Peano upės žiotyse, kur gyvena runai, o iš ten – į Sembos provinciją, kurią valdo prūsai. <...> Trečioji, vadinamoji Semba, yra rusų ir lenkų kaimynystėje. Joje gyvena sembai, arba prūsai,

⁵ Subačius, K. *Sūduvių upės, ežerai ir jų vardų reikšmių kilmė*. Punsko „Aušros“ leidykla, 2017. p. 24.

labai žmoniški žmonės, skubantys į pagalbą tiems, kurie jūroje atsiduria pavojuje ar užpuolami piratų. Auksą ir sidabrą menkniekiu laiko, turi gausybę kailių iš kitų šalių, kurių kvapas mūsų kraštą persmelkė mirtinais išdidumo nuodais. O jie visa tai laiko niekais, ir manau, jog smerkia mus už tai, kad mes – galime įsigyti ar negalime – labai norime kailinių rūbų, tarsi tai būtų didžiausia laimė.“

Vokiečių ordino kronikininkai nurodo keliolika prūsų sričių:

Kūlmō bei Liubāvo (*terra Colmensis et Lubovia*) žemė

Pamedės (*Pomesania, Pomezania*) sritis

Pagudės (*Pogesania, Pogusania*) sritis

Varmė (*Warmia, Wormeland, Ermland*)

Nótanga (*Nattangia, Notangia*)

Sémba (*Sambia, Samlandia, Semland*)

Bárta (*Bartha*)

Sasnà (*Sassin, Soysim*)

Galinda (*Galindia*)

Sūduva (*Sudowia, Suderland*)*

Nadruvā (*Nadrowia, Nadrowen*)

Skalvā (*Scalowia, Scalowen*).

* Pastaba. Sūduvių priskirti prūsams nederėtų. Jie kryžiuočių kronikose neretai tapatinami su jotvingiais.

Iš archeologinių ir rašytinių šaltinių žinome, kad prūsai prekiaavo su slavais, šiaurės germanų gentimis, tolimomis Romos provincijomis bei Bizantija. Sembai laivais gabendavo prekes į Skandinavijos uostus, o jų žemėse lankydavosi danai ir švedai.

XI a. vokiečių kronikininko žodžiais, sembai arba prūsai esą „humaniškiausi žmonės“ (*homines humanissimi*). Bonifacas Stundžia straipsnyje *Prūsai, jų rašto paminklai ir kalba* rašo: „Jie skubą į pagalbą tiems, kuriuos ištinkanti nelaimė jūroje. Nepripažįstą jokių ponų. Kronikininkui įstrigusios mėlynos sembų akys, rausvi skruostai ir ilgi plaukai. Apgailėstaujęs tik dėl to, kad jie netikį Kristumi ir žiauriai persekioją Jo mokslo skleidėjus.“⁶

Prūsams tekdavo atremti dažnus priešų antpuolius. Pirmaisiais mūsų eros metais juos puldavo gotai, nuo VIII a. ramybės nedavė vikingai ir užpuolikai iš Danijos bei Švedijos kraštų. Niekam nepavykdavę ilgesniam laikui pavergti prūsų genčių.

Prūsų likimas susijęs su to krašto christianizacija. Pirmieji lenkų misionieriai buvo pasiųsti į prūsų žemes Lenkijai 966 m. priėmus

⁶ http://www.prusistika.flf.vu.lt/zodynas/prusu-kalba/Stundzia_Prusai.

krikščionybę. Šis laikotarpis sutapo su lenkų karo žygiais prieš prūsus. Jie naujos religijos nenorėjo priimti ir atkakliai laikėsi pagoniško savo tėvų tikėjimo. 1215 m. popiežius paskyrė Prūsijos vyskupu lenkų vienuolį Kristijoną. Jį prūsai išvijo, atsiimdami apkrikštytų didikų žemes. Popiežius tuomet prieš prūsus paskelbė kryžiaus žygį.

Prūsams sutramdyti lenkų kunigaikštis Konradas pakvietė Vokiečių ordiną. Prūsai, nors nebuvo sukūrę valstybės ir neturėjo jungtinės kariuomenės, atkakliai priešinosi Ordinui. Popiežiui dar keletą kartų skelbė kryžiaus žygius prieš juos. 1257 m. Ordinui pavyko užkariauti Sembą. Prūsai sukilo. Didysis jų sukilimas truko keturiolika metų (1260–1274). Istorija išsaugojo narsiųjų savo vadų vardus: notangų – Herkaus Manto, sembų – Glando, varmių – Glapo, pagudėnų – Auktumio, bartų – Dyvano.

Pralaimėję Didįjį sukilimą, prūsai dar kelis kartus priešinosi, kol galutinai liko nukariauti.

Pakankamai daug yra išlikusių rašytinių prūsų kalbos paminklų, kad būtų galima susidaryti prūsų kalbos vaizdą. Jų kalba yra archajiškesnė už rytų baltų kalbas.

Bonifacas Stundžia straipsnyje *Prūsai, jų rašto paminklai ir kalba* apie tai rašo: „Antai prūsai, skirtingai nuo lietuvių ir latvių, visais atvejais išlaikė sveiką dvibalsį *ei*, dvigarsius *an*, *en*, *in*, *un*, bet vietoj lietuvių *š* ir *ž* kaip ir latviai turi *s* ir *z*, plg.: pr. *deiws* ir liet. *diėvas*, lat. *dievs*; pr. *sansy* ir liet. *žąsìs*, lat. *zùoss*; pr. *penckts*, liet. *peñktas*, lat. *pièkt(ai)s*, pr. *insan*, liet. *įsq*, lat. *įsu* (vns. gal.); pr. *semmē* (bei lat. *zeme*) ir liet. *žėmė*. <...>

Prūsų kalbos leksikoje apstu žodžių, kurių šaknys sutampa visose baltų kalbose, pvz.: pr. *bittle*, liet. *bilė*, lat. *bite*; pr. *galwo*, liet. *galvā*, lat. *galva*; pr. *woasis*, liet. *uosis*, lat. *uõss*. Kita vertus, nemaža ir tokių atvejų, kur prūsų kalba atsiskiria nuo rytų baltų arba tik nuo latvių kalbos, plg. pr. *dadan* ir liet. *píenas*, lat. *piēns*; pr. *aglo* ir liet. *lietùs*, lat. *liētus*; pr. *soũns*, liet. *sūnùs* ir lat. *dēls*.“⁷

Nežinia, kada užgeso prūsų kalba. Prūsijos istorikas K. Hartknochas veikale „Senoji ir naujoji Prūsija“ (1684) rašė, kad kaimuose pasitaiko dar pavienių žmonių, kurie supranta prūsų kalbą. Peterburge rasto antrojo prūsų katekizmo tituliniam lape (apie 1700 m.) kažkas užrašė: „Šita senoji prūsų kalba dabar yra visiškai išnykusi. 1677 m. numirė vienintelis Kuršių Nerijoje gyvenęs senelis, kuris ją dar mokėjo, tačiau tenai tokių dar esą.“

⁷ Ten pat.

V. Mažiulio spėjimu, XVIII a. pradžioje prūsų kalba viešumoje jau nebeskambėjo. Ji galbūt buvo vartojama tik pavienių žmonių, namuose, tarp savųjų.

Rusų baltistas Vladimiras Toporovas teigia: „Prūsų išnykimas yra nuostolis žmonijai ir žmoniškumui ir atkūrimas nors mažmožių prarastosios kultūros susijęs jau su moraliniais uždaviniais.“ Jis drauge su Letu Palmaičiu yra iškėlęs idėją rekonstruoti prūsų kalbą.

Prūsų tematika domėjosi daug pasaulio mokslininkų: Lietuvoje – Kazimieras Būga, Vytautas Mažiulis, Letas Palmaitis; Latvijoje – Aleksandras Brückneris; Lenkijoje – Wojciech Smoczyński, Janis Endzelynas; Rusijoje – Vladimiras Toporovas; Vokietijoje – Ferdinandas Nesselmannas, Adalbertas Bezenbergeris, Reinholdas Trautmannas, Georgas Gerullis; JAV – Williamas R. Schmalstieg, Julesas F. Levinas; Japonijoje – Toshikazu Inoue.

Jotvingiai

X a. Kijevo metraštyje rašoma: „Vladimiras žygiavo prieš jotvingius, ir nugalėjo jotvingius, ir paėmė jų žemę.“ Nestoro kronikoje rašoma *Jatvagi*. Iš lenkų šaltinių jotvingiai (*Yaczwagi*) minimi Mozūrų Konrado dokumentuose. J. Dlugošas rašo *Jaczwingi*, o kryžiuočių kronikose minima *Terra Jatwezenorum*. Prūsai šią tautą bus vadinę *jotvings*. Kartu minimas ir sūduvių vardas – *Sudovia*. K. Liuksemburgiečio 1421 m. laiške kryžiuočių magistrui rašoma: *terra Sudorum et Jacuitarum*. Lietuviai jotvingių kraštą (ar jo sritį) galėję vadinti Dainava. Pagal lenkų mokslininką J. Nalepą, šiaurės vakarų Jotvos dalyje (ties Vilkaviškiu ir Kalvarija) bus gyvenę sūduviai, į vakarus nuo Nemuno (Alytaus–Merkinės ruože) – dainuviai, aplink Suvalkus – jotvingiai, o pietuose (Elko–Augustavo–Grajevo ruože) – poleksiečiai. Šios keturios gentys bus sudariusios tautą, kurią jotvingių ar sūduvių vardu vadiname.

Rusų ir lenkų istoriografijoje sūduviai buvo vadinami jotvingiais. Rusų šaltiniuose visai neminimas sūduvių vardas. Jie savo kaimynus vadindavo jotvingiais. Jotvingių vardas senosios Rusijos metraštyje „Povest vremennyh let“ (XII a.) rašomas labai įvairiai, pvz.: *Jatviagi*, *Jatviagy*, *Jatviezie*, *Jatveze*, *Jatviazie*, *Jatviazi*, *Jatviaz'*, *Iatviazie*, *Iatviazi*, *Iatviažin*, *zemlia Iatviaskaja*, *na zemliu Iatviaz'skouju*, *na Iatviaziech*. Lenkų istoriniuose šaltiniuose jotvingių vardas užrašomas lenkiškomis, sulotynintomis, dažnai labai iškreiptomis, lytimis: *Jaczwyagi*, *Yaczivagy*, *Jaczvoiagy*, *Jaczvoyangovoe*, *Yaczwaigowe*,

Jadvoiagotoie, Yaczwyagowye, Jaczvangos, Jaczmanszytas, Jazvudilas, Jazvindite, Iacuzitas, Iaczuizitas, Iazvoizite, Jaczwingi.

Jotvingiai pirmaisiais Kristaus amžiais bus pasiekę rytuose – Pripetės pelkes, pietuose – Narevo upę, o vakaruose – Mozūrų ežerus. Šios tautos kultūros paminklų daugiausia aptikta Suvalkų krašte (Šiurpilyje, Šveicarijoje, Prūdiškėse, Studenytėje, Eglinėje). III–V a. čia buvęs vienas iš didžiausių jotvingių centrų. Sūduvių pilkapiai, nutolę viens nuo kito apie 5 km, priklausė nedideliems (apie 15 šeimų) kaimams. Jotvingių greičiausiai gyventa salomis, išmėtytomis tarp girių. Jų valsčiai buvę savarankiški, be centrinės valdžios, tik atsiradus pavojui tartasi dėl bendros gynybos. Sūduvoje žinoma per 50 piliakalnių, kurie, deja, iki šiol nedaug tyrinėti. Šveicarijoje (šalia Suvalkų) jotvingių pilkapyje aptikta daug II–III a. radinių: įvairių kaulinių įrankių, molinių liejimo formų metalui lydyti, Romos monetų, keramikos. Kapuose rasti ir maždaug 55 m. amžiaus vyro griaučiai su daugybe papuošalų. Prie mirusiojo šono buvo kalavijas medinėje makštyje, odinis diržas su žalvariniais, sidabriniais ir auksiniais papuošalais, žvėrių figūrėlės, du iečių antgaliai ir kt.

Eglinės piliakalnyje (9 km nuo Punsko) aptikta XI–XIII a. jotvingių gyvenvietės pėdsakų. XVIII a. Punsko klebonas A. Laurinavičius rašė, kad tenykščiai ūkininkai, dirbdami ūkio darbus, aptinka įvairių senų ginklų, papuošalų bei kitų daiktų. Piliakalnį prieš keliolika metų tyrinėjo lenkų archeologai. Jie surinko daug medžiagos apie jotvingių buitį, kovas, keramikos, kaulo dirbinių, turtingą papuošalų kolekciją.

6 km nuo Seinų yra Klevų piliakalnis, supamas Klevo, Klevaičio ir Gulbinio ežerų. Jo šiaurinis šlaitas nukastas, status ir pritaikytas gynybos reikalam. Kiti šlaitai nuolaidūs. Piliakalnis buvo ruoštas strateginiu atžvilgiu patogioje ir sunkiai prieinamoje vietoje. Deja, jis nebuvo baigtas.

Iš archeologinių radinių matyti, kaip jotvingiai gyvenę, medžiogavę, puldinėdavę slavų žemes. Tipiškiausias jotvingių ginklas buvusi ietis, bet jie turėję ir svaidyklių akmenims svaidyti, lankų, skydų ir kitų ginklų. Apguldami pilis, naudojo degančius pagalius ir taranus pilių vartams pramušti. Priešą puldavę staiga ir tuoj pat išsisklaidydavę. Neretai, praleidę pagrindines priešo jėgas, smogdavo jam iš užnugario. Jotvingių narsumas, gudri karinė strategija ir geri vadai padėjo šiai mažai tautai ilgai ir sėkmingai gintis nuo stipresnių lenkų, rusų, totorių ir kryžiuočių.

1254 m. Volinijos kunigaikštis Danielius, Mozūrų kunigaikštis Zemovitas ir Vokiečių ordino vicemagistras Burchardas von Hornhau-

senas susitarė pasidalyti Jotvą (**Terre Jatwezenorum**). Du trečdaliai Jotvos turėjo būti skirti Vokiečių ordinui, vienas trečdalis – lenkams ir rusams. Šamokslas nepavyko ir grobikams nepasisekė užkariauti jotvingių krašto. Po dešimties metų (1264 m.) jotvingiai patyrė stiprų lenkų karių antpuolį. Kovoje su jais žuvo garsus jotvingių vadas kunigaikštis Komotas.

Lemtingi jotvingiams buvo XII ir XIII amžiai. Kryžiuočiai, užvaldę prūsų žemes, pradėjo aršius žygius prieš jotvingius. Kiekvieną jų pilį ar gyvenvietę puldavo atskirai. Jotvingių ir Ordino karas truko 4 metus (1279–1283).

Petras Dusburgietis, garbinęs kryžiuočių riterių plėšimus ir žudynes jotvingių žemėje, apie juos rašė: „Sūduviai (t. y. jotvingiai – S. B.) patys tauriausieji, pranokę kitus ne tik papročių kilnumu, bet turtais bei galybe. Mat jie turėjo šešis tūkstančius raitelių ir galybę kitokių karių <...>. Savo svečiams jie rodo nepaprastą lipšnumą, ir vargu ar kada jų namuose rastumei tokių valgių ir tokių gėrimų, kuriais šia proga nepasidalytų su savo svečiu. Jiems rodosi, jog svečių būsią neužtek-tinai pamylėję, jei jis negersiąs iki apsvaigimo.“

Jotvingių narsą pažino ir šlovino jų atkakliausi priešai: „Užkariavus iš Viešpaties Jėzaus Kristaus malonės visas Prūsijos žemės gentis, beliko vienai viena, bet visų galingiausioji, būtent sūduviai, kuriuos broliai narsiai puolė, ne tiek pasikliaudami žmogaus drąsa ir gausia kariuomene, kiek dieviška pagalba, nes žinojo, kad Viešpats yra mo-kęs, jog aukojant auką, privalu aukoti ne tik galvą ar kurią kitą kūno dalį, bet ir uodegą“ (Petras Dusburgietis).

Jotvingiai pavojaus neįvertino. Paskendę tarpusavio vaiduose nesugebėjo susivienyti ir bendromis jėgomis duoti atkričio priešui. Lemtingas 4 metų karas su kryžiuočiais prasidėjo kritišku Jotvai laikotarpiu. Maždaug tuo metu garsusis jotvingių vadas Skomantas bandė sukurti vienalytę Jotvos valstybę. Genčių kunigaikščiai, nenorėdami prarasti dalies valdžios, tam priešinosi (panašūs procesai vyko Mindaugui kuriant Lietuvos valstybę). Nesutarimai sutrikdė jotvingių genčių sąjungos karinius veiksmus.

Sakoma, kad nelaimės mėgsta vaikščioti poromis. Jotvingiams jų buvo daug. Viena sekė kitą. 1279 metais prasidėjo karas su kryžiuočiais ir Jotvos kraštą ištiko didžiulė sausra, kurios padarinys – badas. Iš Rusios nupirkti grūdai jų krašto nepasiekė, nes laivams kelią pastojo lenkai. Grobikiškas jotvingių paskutinės vilties žygis į lenkų žemes pasirodė nesėkmingas. Jotvingių kunigaikščiai, nenorėdami Skomanto paskirti kariaunos vadu, nutiesė Jotvos likimui paskutinį taką. Iš žygio

Sigitas Birgelis

sugrįžo tik dešimtys. Be nieko. Viską užbaigė Skomantas, kuris išdavė savo gentį.

„Prūsų žemės kronikoje“ rašoma: „<...> Brolis Mangoldas, magistras, norėdamas, kad kovos su sūduviais, narsiai jo pirmtakų pradėtos, jo vadovavimo metais ne tik nesilpnėtų, bet kasdien stiprėtų, subūrė visą savo kariuomenę ir grabnyčių dieną įsiveržė į Sūduvos valsčių <...>.“

Sunku spręsti, kiek liko jotvingių po 1283 m. katastrofos. Vokiečių kronikininkas Petras Dusburgietis 1326 m. rašė: „Ir taip Sūduvos žemė tebėra apleista iki šiai dienai.“ Išlikę jotvingiški hidronimai ir toponimai liudija ką kita.

SIGITAS BIRGELIS (g. 1961 m. Punske) – poetas, vertėjas, fotografas, žurnalistas, knygų sudarytojas ir redaktorius. Žinių portalo punskas.pl vyr. redaktorius. Paskelbė straipsnių istorinėmis temomis. Išleido per 20 knygų.

Nuo 1990 m. dirbo „Aušros“ redakcijoje, o vėliau – „Aušros“ leidykloje. Dabar yra „Aušros“ leidyklos direktorius ir vyr. redaktorius.

Nuo 1995 m. Lietuvos rašytojų sąjungos narys.

KOSTAS LEONČIKAS

UŽMIRŠTI JOTVINGIŲ KARIAI

Įžanga

Tekstas parengtas remiantis paroda „Užmiršti jotvingių kariai“ („Jaćwingowie. Zapomniani wojownicy“), kuri buvo surengta 2019 m. birželio–rugsėjo mėnesiais Suvalkų apygardos muziejuje. Joje buvo eksponuojami Varšuvos, Suvalkų, Varmijos ir Mozūrijos muziejų archeologinių kasinėjimų radiniai.

Archeologiniai kasinėjimai daug gali papasakoti apie jotvingių gyvenimą ir papročius. Ankstyvaisiais viduramžiais jotvingių raiteliai kėlė siaubą savo kaimynams. Apie tai byloja metraščių ir kitų dokumentų puslapiai. Jotvingiams pralaimėjus lemtingas kovas, gyventojams išsisklaidžius, o jų teritorijas pasidalijus, ilgainiui užmiršta ir ši karinga gentis. Paskutiniai archeologų atradimai Šiurpilyje, *Skomack*

Vitrinos su archeologiniais radiniais

Atkurtas ankstyvųjų
viduramžių šalmas, rastas
Šiurpilio kapavietėje. To paties
laikotarpio šarvinių marškinių
dalis iš Baitkovo piliakalnio
(Elko apskr.)

Vielki ir kituose svarbiuose ankstyvųjų viduramžių Jotvos centruose patvirtino jotvingių genties karingumą, atgaivino jos atminimą.

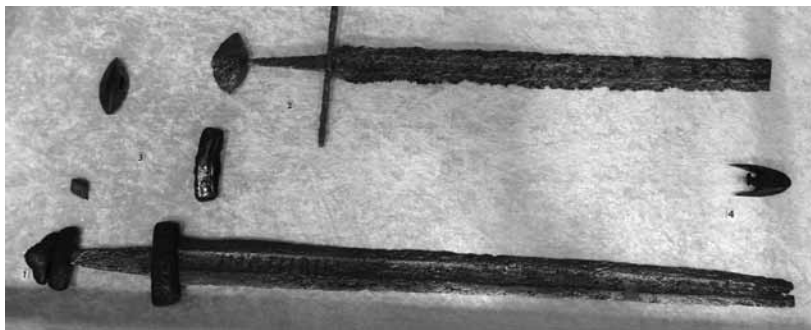
Seniausi, gerai datuoti radiniai siekia ankstyvuosius viduramžius – IX a. Tačiau jotvingių kraštas buvo apgyvendintas žymiai anksčiau. Baltų gentys čia gyveno nuo maždaug VII–VI a. prieš mūsų erą.

Nuostabiai besivystanti tuometinių gyventojų kultūra žlugo VII ir VIII a. sandūroje. Tuo metu ištiko aiški apgyvendinimo krizė, gali- mai susieta su klimato kaita, nors tikriausiai gyvenvietės visiškai neiš- tuštėjo. Archeologų duomenimis, žmonių apgyvendinimo aktyvumas atgijo jotvingių laikais.

III–IV a. baltų genčių bendruomenėse formuojasi vietinis elitas, kurio buvimą patvirtina, tarp kitko, gausios įkapės. Tokiu pavyzdžiu laikytinas pilkapis Šveicarijos kapavietėje.

Kaip baltai pateko į rašytinius šaltinius

Į istorijos puslapius baltai pateko per gintarą, kurio telkiniai baltų krašte buvo didžiausi Europoje. Apie gintaro krašto gyventojus, vadi- namus aisčiais (lot. *Aestī*), rašė I mūsų eros amžiuje Romos imperijos istorikas Tacitas. „Šiaurės aukso“ parsivežti į baltų kraštą išvyko Ro- mos imperatoriaus Nerono dvaro tarnautojas. Jo išvyką aprašė kitas

Kalavijai ir jų fragmentai

senovės rašytojas Gajus Plinijus Vyresnysis (Gaius Plinius Secundus) savo darbe „Naturalis Historia“. Romietis parvežė tiek gintaro, kad užteko visai cirko aikštelei dekoruoti, o didžiausias luitas svėrė per 4 kg. Gintaras buvo viena iš svarbiausių baltų genčių eksportuojamų prekių. Už gintarą gaudavo įvairių Romos imperijoje gaminamų dirbinių, kaip antai: stiklinių karoliukų, sagučių, tarp jų emaliuotų, kitų papuošalų ir drabužių dalių, monetų (daugiausia bronzinių), rečiau ginklų, stiklinių indų. Šiurpilio gynybinės gyvenvietės šlaite buvo rasta unikali Romos imperijos moneta *Sesterec Maximusa*, kalta 235–236 m. e. metais.

Kaip buvo gaivinama atmintis apie jotvingius

Jotvingių atminimą XIX a. antrojoje pusėje pradėjo gaivinti lenkų ir vokiečių istorikai, taip pat archeologai mėgėjai. Labai dažnai jų darbuose mitai, fantazijos ir legendos persipina su istoriniais faktais ir sąžiningais archeologiniais stebėjimais. Profesionalūs jotvingių kultūros paveldo tyrinėjimai, dalyvaujant įvairių mokslo sričių specialistams, pradėti tik XX a. viduryje. Paskutiniaisiais dešimtmečiais taikomi modernūs laiko nustatymo metodai leidžia geriau nušviesti turtingą materialinę ir dvasinę jotvingių kultūrą, taip pat priešistorės ir naujųjų amžių regiono kultūrą. Jotvingiai nepažinojo rašto ir todėl nepaliko jokių rašytinių šaltinių. Daugiausia apie juos sužinome iš archeologų tyrinėjimų.

Jotvos tyrinėjimo pradininkai

Vieni iš pirmųjų jotvingių kraštą pradėjo tyrinėti Aleksandras Polujanskis (Aleksander Połujański), Aleksandras Osipovičius (Aleksander Osipowicz) ir Alfonsas Budzinskis (Alfons Budziński). Jie

XIX a. viduryje rinko žinias apie piliakalnių (gynybines tvirtoves) ir kapavietes Suvalkijos krašte. Išliko jų įdomūs aprašymai ir piešiniai.

Svarbiausias prūsų piliakalnių tyrinėtojas tarpukariu buvo vokieitis Carl'as Engel'is. Be archeologinių kasinėjimų, jis detaliai stebėjo teritoriją, registravo gynybinius objektus, fotografavo, darė piešinius ir aprašinėjo.

Vieni pirmųjų jotvingių kultūrinio paveldo tyrinėtojų po Antrojo pasaulinio karo buvo Ježis Okulič-Kozaryn (Jerzy Okulicz-Kozaryn) ir Marianas Kačynskis (Marian Kaczyński). Tirti šiuolaikiškais metodais, dalyvaujant įvairių sričių specialistams, jotvingių kraštą skatino žymus Švedijos lingvistas Knutas Olofas Falkas (Knut Olof Falk) ir archeologas Ježis Antonevičius (Jerzy Antoniewicz).

Kodėl žlugo Jotva?

Viena vertus, kaimyninės krikščioniškos monarchijos buvo palankios kultūriniam mainams, technologijoms perduoti, ypač karybos srityje, taip pat kitiems tarpusavio ryšiams, kita vertus – tai viena iš priežasčių, lėmusių jotvingių ir kitų prūsų genčių civilizacijos izoliaciją. Šiaurės kryžių karų, kryžiuočių užkariavimų ir Rusios žygių laikotarpiu izoliacija dar labiau sustiprėjo, kadangi krikščioniški feodaliniai valdovai nebuvo suinteresuoti, kad nauja nepriklausoma monarchija įsikurtų šioje teritorijoje. Pagonybė ir kilmingųjų nuolatinė kova dėl valdžios lėmė, kad prūsų žemės tapo krikščioniškųjų agresorių taikiniu. Labai dažni ginkluoti puolimai sužlugdė ankstyvųjų viduramžių prūsų genčių politines ir ekonomines struktūras. To pasekmė – galutinis Jotvos pralaimėjimas 1283 m. Didelė krašto dalis buvo prijungta prie Kryžiuočių ordino, kita atiteko Lenkijai ir Rusiai, o rytinė – Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

Įžymiausias jotvingių vadas buvo Skomantas, mėginęs suvienyti jotvingių žemes ir pasipriešinti kryžiuočių galybei. Po pralaimėjimo jis priėmė krikštą ir perėjo į kryžiuočių pusę. Iki mūsų laikų išliko keletas vietovių, kurių pavadinimai turbūt kilę nuo jo vardo. Jotvos krašte galėjo būti tokiu pat pavadinimu gynybinių gyvenviečių centrų, priklausiusių Skomantui arba jo pirmtakams.

Iš istorinių šaltinių žinoma, kad dėl dažnų karų sumažėjo prūsų krašto gyventojų skaičius. Prūsų teritorija ribojosi su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste ir Jotva. Kraštas nebuvo visiškai ištuštėjęs, kaip buvo rašoma ligšiolinėje literatūroje, tai buvo tik rimta demografinė krizė, susijusi su migracija ir tuo, kad turtingieji prūsai perėjo į feo-

Taip atrode pasipuošusi jotvingių moteris

dalinių valdovų tarnystę. Jotva nebuvo visiškai ištuštėjusi. Tai patvirtina kryžiuočių dovanojimai jotvingių kilmingiesiems, fiksuojami iki XIV a. pirmosios pusės vidurio.

Didelę įtaką Jotvos žlugimui turėjo taip pat lenkai. 1282 m. lenkų kunigaikštis Lešekas Čarny (Leszek Czarny), keršydamas už siaubingą Liublino krašto užpuolimą, sudavė jotvingiams triuškinantį smūgį.

prie Narevo upės. Šis mūšis pakirto jotvingių ginkluotąsias pajėgas. Tai buvo viena iš priežasčių, dėl kurios jotvingiai kryžiuočiams pasidavė nepraėjus nė metams nuo šio įvykio.

Užkariavę vakarinę Jotvą, kryžiuočiai dovanodavo žemę savo valstybės gilumoje tiems jotvingių valdovams, kurie sutikdavo pereiti į jų pusę. Sutikusieji persikeldavo su savo šeima, komanda ir tarnais. Dėl tokios sumanios Kryžiuočių ordino politikos iškeltieji nutraukdavo ryšį su savo kraštu ir būdavo įtraukiami į kryžiuočių valstybės kūrimą.

Kryžiuočių riteriai buvo geriau ginkluoti ir apmokyti kariauti nei prūsai ir jotvingiai. Jie buvo taip pat puikūs diplomatai, sumaniai nukreipdavo kryžių žygius į baltų kraštus. Papirkdavo vietinius baltų genčių valdovus ir tuo pritraukdavo jų karius, o priėmus krikščionybę, prūsus ir jotvingius įtraukdavo į savo karinę organizaciją.

Kaip buvo laidojami kariai?

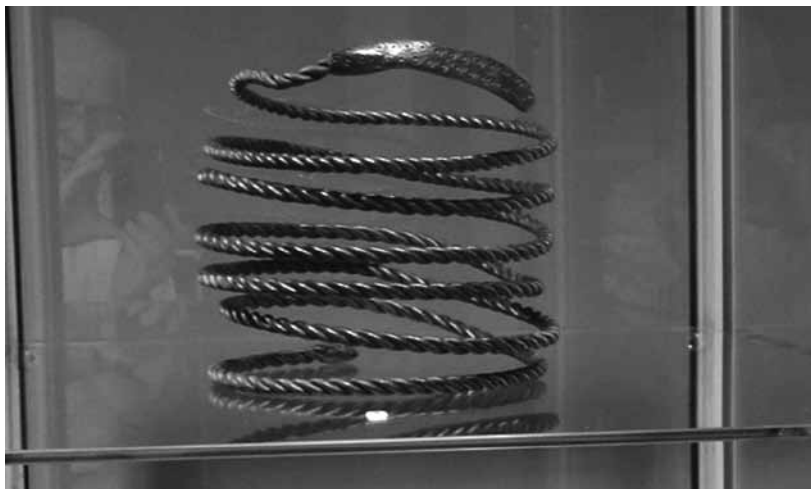
XI a. pradžioje Šiurpilio gynybinėje tvirtovėje palaidotas jaunas karys, galbūt vadas. Jo kapą supo vainiku sustatytos akmeninės stelos (stulpai). Lyginant lokalizaciją ir palaidojimo formą, galima manyti, kad jotvingių elitas tuo laiku buvo stipriai veikiamas vikingų. Sudęgtų mirusiųjų kūnų liekanos sudėtos keliose mažose duobėse ir uždengtos grindinio akmenimis. Kelionei į kitą pasaulį numirėliui įdėdavo kelis daiktus, kurie atspindėdavo jo poziciją visuomenėje gyvam esant. Į kapavietes dėdavo paslaptinius daiktus – gyvulių kaulus, medžio anglis, netgi atskiras ginklų dalis. Kadangi kapas buvo arti gynybinės tvirtovės (gyvenvietės), galima manyti, kad kario dvasia kartu su gyvais gynėjais turėjo saugoti tvirtovę nuo priešų atakų.

Pasakytina, jog lig šiol archeologai yra aptikę nedaug laidojimo statinių kompleksų (nekropolijų, kapaviečių).

Atrodo, kad jotvingiai nebijojo mirusiųjų. Tai liudija kapaviečių kūrimas arti gyvenamosios vietos.

Kartu su mirusiojo liekanomis buvo dedamos įkapės, turėjusios jam tarnauti po mirties. Daiktų parinkimas nebuvo atsitiktinis. Jie simbolizavo palaidoto asmens statusą ir vaidmenį visuomenėje. Dalį daiktų degino kartu su numirėliu, dalis tikslingai sunaikinta, o į kapą dėdavo tik jų elementus. Atrodo, kad su žmogaus mirtimi turėjo mirti ir jam priklausantys daiktai.

Kartu su mirusiu aukštu pareigūnu degino ginklus, arklius, tarnus, tarnaites, drabužius, medžioklinius šunis, plėšrius paukščius ir kitus, susijusius su riterio veikla, daiktus. Taip apie prūsų ir jotvingių

XIII–XIV a. prūsų vėrinys, rastas Bartošicuose. Vėrinių dalys, rastos Šiurpilio ir Eglinės piliakalniuose (XIII–XIV a.)

laidojimo apeigas rašė Petras Dusburgietis. Tai yra vienas iš nedaugelio laidojimo apeigų aprašymų, paminėtų metraščiuose. Iš metraščių nesužinosime, nei kur buvo įkurtos kapavietės, nei kokia buvusi kapų forma. Dar neseniai archeologai nedaug galėjo pasakyti šia tema. Kalbant apie jotvingius, vyravo nuomonė, kad laidojimo apeigos buvo tokios pačios kaip IX–XIII a. ir neliko pėdsakų, kuriuos galėjo aptikti archeologai.

Pastarųjų laikų tyrinėjimai pateikė daug naujos informacijos. Vikingų laikotarpiu (IX–XI a.) jotvingiai numirėlius degino ant laužo, paskui dėdavo į negilias duobes kartu su įkapėmis. Laidodavo prie gyvenviečių. Tačiau ir toliau nėra išsamių žinių, kaip atrodė jotvingių kapai XII–XIII a. Žinoma, kad mirusiuosius taip pat degindavo ant laužo, o į kapą dėdavo daug bronzinių daiktų, ypač papuošalų. Dauguma jų buvo tikslingai naikinama. Kapų vietą parinkdavo šalia ūkių ir pažymėdavo akmenų vainiku.

Nedaug žinoma ir apie jotvingių laidojimo apeigas. Daugeliu atvejų tai atsitiktiniai atradimai, padaryti žemdirbiams netyčia išarus negilius degintinius kapus. Iš vokiečių tyrinėjimų, pradėtų dar XIX a., pasiliko tik keli iškastų eksponatų paminėjimai bei iliustracijos archeologinėje literatūroje.

Šiurpilio piliakalnyje aptiktame kape rasti daiktai yra susiję su mirusiojo laidojimo apeigomis. Aptikti gyvulių kaulai, ginkluotės elementai, net pradeginti žmonių kaulai. Daugiausia kiaulių ir gyvulių

kaulų rasta akmenų vainikuose. Šis atradimas rodo, kad prie kapo vykdavusios puotos mirusiajam atminti.

Buvusiose XII–XIII a. kapavietėse, be pradegintų kaulų, aptikta mažų keramikos šukių, ginklų elementų ir kitų kariams reikalingų daiktų, taip pat papuošalų (daugiausia bronzinių) fragmentų – vėrinų, apyrankių, pakabučių, segučių, skambučių ir žiedų.

Ypatingas baltų paprotys buvo guldėti žirgą greta mirusiojo kario.

Jotvingių papuošalai

Būdingiausiu XII–XIII a. jotvingių papuošalu buvę bronziniai pakabučiai, kuriems pirminį pavyzdį davę vikingų laikotarpio skandinavų dirbiniai.

Jotvingiai savo drabužius susegdavo puošniais segučiais. Vienoje nuotraukoje matyti įspūdingas pasagos formos bronzinis segutis, padengtas sidabru. Iš šio radinio matyti, kad jotvingiai turėjo ryšių su tuometiniais Sembos, Kuršo ir Gotlando gyventojais.

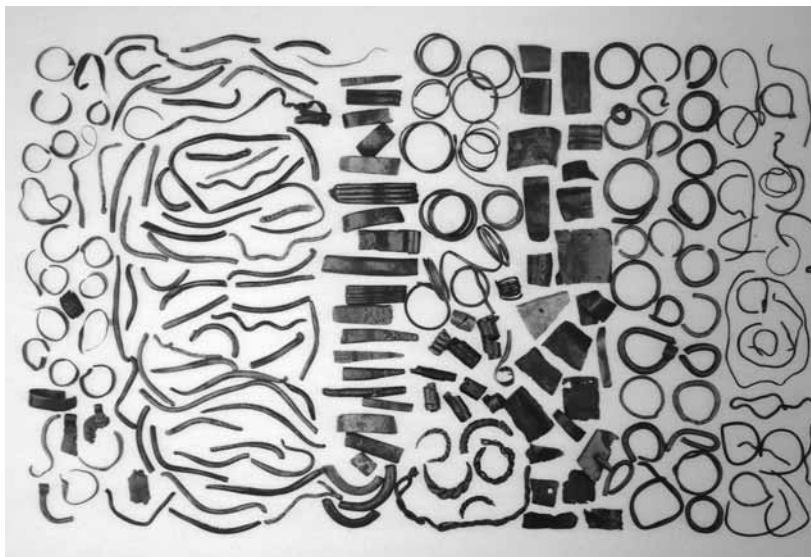
Pasiturinčios jotvingių moterys dėvėjo ištaisingus rūbus, papuoštus bronziniais (retai sidabriniais) juvelyriniais dirbiniais. Tik neaišku, koks buvo jų statusas militarizuotoje jotvingių bendruomenėje. Galima daryti prielaidą, jog tuomet, kai vyrai vykdavo į karo žygius, joms tekdavo tvarkyti namų ūkius ir vadovauti tarnams.

Neįprastas – apie 1000 bronzinių papuošalų – rinkinys rastas Eglinės piliakalnyje. Ant dalies dirbinių esama tikslingo jų naikinimo žymių. Nežinoma šio lobio paskirtis. Manoma, kad jo savininkas galėjęs būti vietinis jotvingių vadas. Panašūs papuošalų rinkiniai aptikti Šiurpilio centre ir Dybove (Sventaino valsčius, Olecko apskr.).

Gynybinių tvirtovių fortifikacijos

IX–XI a. (vikingų laikotarpiu) su jotvingių gynybinėmis tvirtovėmis susietos buvo šalia jų esančios gyvenvietės. Jų dydis buvo įvairus, tačiau dažniausiai gyvenvietės būdavo didelės. Dėl lokalizacijos jos buvo fortifikuojamos, bet įtvirtinimų mastas ir kokybė buvo skirtinga.

Ankstyvųjų viduramžių (XII–XIII a.) vėlesniame tarpsnyje jotvingių krašte sustiprintos gynybinės sistemos, o tai turėjo įtakos gyvenviečių kūrimuisi. Įtvirtinimai buvo stiprinami pylimų sistema ir taip buvo formuojamas gynybinis kompleksas. Pagrindinės medžiagos statant pylimus buvo: mediena, akmenys, smėlis, žvyras ir

Bronziniai papuošalai, rasti Eglinės piliakalnyje

molis. Gyvenviečių pertvarkymui į gynybines tvirtoves turėjo įtakos jų vidinės struktūros permainos. Iš Šiurpilio pavyzdžio matyti, kad poreikis sutelkti kuo daugiau pastatų ir ūkių vienos gyvenvietės teritorijoje ilgainiui lėmė reguliarių jų išdėstymą. Iš pastatų liekanų, aptiktų mažoje Šiurpilio gyvenvietėje Targovisko, galima spręsti, jog gyvenvietės, esančios šalia gynybinės tvirtovės, buvo savarankiškos, atskirtos gatvių sistema, kurią sudarė gyvenamieji namai ir ūkiniai pastatai.

Šalia jotvingių gynybinės tvirtovės įsikūrusios gyvenvietės tapo gyvenimo centrais, jose koncentravosi gamyba ir prekyba. Jų paskirtis ir organizacija nesiskyrė nuo panašių Lietuvos, Rusios ir Mazovijos centrų.

Sargybos bokštai – jotvingių gynybinės sistemos dalis. Kalvos viršus, ant kurio statydavo bokštus, buvo lyginamas, o jų šlaitų statusas didinamas ir sutvirtinamas. Bokštų tinklas aplink tvirtovę įgalino perduoti informaciją apie artėjančią pavojų ir suvėlinti užpuoliko ataką.

Statant pakaitinius pylimus, sunaudotas didelis atrinktos medienos kiekis – visų pirma ąžuolų ir uosių. Dėl to iškirsta labai daug miško, daugiausia esančio šalia gynybinės gyvenvietės.

Be didelių gynybinių tvirtovių centrų, Jotvoje veikė mažos gynybinės gyvenvietės. Viena tokių – Eglinės gynybinė tvirtovė. Tai galėjo

būti mažesnių giminių būstinė, sauganti komunikacijos ir prekybos kelius arba atskirų kraštų teritorijas.

Lenkijos metraštininkas Vincentas Kadlubekas (Wincenty Kadłubek), aprašydamas kunigaikščio Kazimiero Teisingojo (Kazimierz Sprawiedliwy) žygį į Jotvą 1199 m., taip apibūdino jų fortifikacijas: „Nežino tvirtovės naudos ir turi tokius mūrus kaip laukiniai gyvuliai.“ Tai neteisinga nuomonė. Jotvingiai per amžius palaikydami santykius su savo krikščioniškais kaimynėmis ėmė iš jų geriausius pavyzdžius, taip pat gynybinės architektūros srityje. Nuo IX iki XIII a. pabaigos jotvingių gynybiniai centrai išsivystė panašiai kaip Lenkijos ir Rusijos. Buvo naudojama panaši pylimų statymo, sustiprintų vartų, medinių bokštų ir kt. technika.

Fortifikuota ne tik gynybinė tvirtovė, kuri pagal paskirtį turėjo būti vietos bendruomenės elito paskutinis pasipriešinimo taškas. Pylimais stiprindavo ir gyvenvietes, iš kurių didžiausios, praėjus kuriam laikui, tapdavo papildomis, tvirtovės prieigomis. Tvirtovės užnugarį išplėsdavo naujais gynybiniais įtvirtinimais, įrengdami stebėjimo-gynybos bokštų sistemą, išorės pylimus ir užtvartas, t. y. klodavo nupjautus medžius ant kelių, upių brastose ir ant ežero ledo. Gynybinėje sistemoje sumaniai išnaudodavo vandenį: reguliuodavo jo lygį, įrengdavo dirbtines užtvankas, perkasas ir griovius.

Geriausias tokių įtvirtinimų pavyzdys yra Šiurpilio centras, kurį reikėtų pavadinti jotvingių fortifikacijos paminklu. XIII a., paskutiniame raidos periode, paminėta gynybinė sistema rėmėsi išplėsta tvirtove su keliomis dėžių formos pylimų linijomis, paaukštinomis lengvai prieinamose vietose. Tvirtovė turėjo sustiprintus vartus ir būdingą paaukštintą kiemą (aikštę). Didelę fortifikuotą gyvenvietę su tvirtove jungė medinis tiltas, pastatytas virš iškasto griovio, jungiančio du ežerus. Šiurpilio centro pakraščiuose įsikūrė mažos gynybinės gyvenvietės, pastatyti sargybos bokštai. Visas kompleksas buvo saugomas išorinių pylimų linijomis. Iki šiol tai labiausiai išplėstas ir geriausiai ištirtas gyvenvietės kompleksas Jotvos teritorijoje.

Iš geologinių tyrimų ir archeologinių stebėjimų galima daryti prielaidą, kad Šiurpilyje ankstyvaisiais viduramžiais virš perkasos tarp ežerų pastatytas medinis tiltas. Jungė jis tvirtovę su gyvenvietę, turinčia sustiprintą gynybą. Panašūs gynybiniai statiniai tuo laiku buvo ir Rusioje.

Ankstyvaisiais viduramžiais tvirtovė kelis kartus buvo perstatoma ir modernizuojama. Įdomu tai, kad archeologai neaptiko paskutinių gynybinių statinių naikavimo požymių.

Atrodo, kad centras nebuvo kryžiuočių užimtas, o pačių jotvingių apleistas XIII ir XIV a. sandūroje.

Jotvingių ir Šiurpilio pavadinimų kilmės hipotezė

Pirmąkart jotvingių etnonimas paminėtas 944 m. Rusios ir Bizantijos sutartyje. Joje įvardijami į Konstantinopolį atvykę Rusios valdovų pasiuntiniai. Vienas iš jų – Jatviag'as Gunarev'as (Jatvigr Gunnarson). Galbūt jis, kaip ir kiti delegacijos nariai, buvo variagas, patikimas Rurikovičių dvaro asmuo. Pagal naujausią hipotezę, nuo jo vardo pavadinti ir pavaldūs jam kariai, dinastijos atstovai. Jie nuo to laiko šaltiniuose vadinti jatviagais, t. y. jotvingiais. Kaip jie patys save vadino, nėra žinoma.

Nuo XIII a. vidurio Rusios kunigaikščiai reguliariai niokojo Jotvos kraštą. 1274 m. į Haličo-Voluinės kunigaikščio Levo I dvarą Lvove atvyko keturi jotvingių kunigaikščiai derėtis dėl taikos sąlygų. Tarp jotvingių kunigaikščių buvęs ir Šiurpa, kurio vardas siejamas su Šiurpilio pavadinimu. Šiurpa buvo toks reikšmingas, kad nuo jo pasiliko ežero ir vietovės pavadinimas.

Metraštininkai apie Jotvą ir baltus

Galas Anonimas (Gallus Anonymus) XII a. pradžioje apie jotvingių kraštą rašė: „Ta žemė gausi ežerų ir balų, kad net pilimis ir gynybinėmis tvirtovėmis negalėtų taip apsisaugoti, užtat iki šiol niekas nepajėgė jos užgrobti, kadangi negalėjo su kariuomene įveikti tiek ežerų ir pelkių. <...> kraštas saugomas natūralių sąlygų, geografiškai esantis tarp ežerų ir balų.“

„Tauta labai laukinė, žiauresnė už visus laukinius žvėris. Kraštas neprieinamas dėl didžiulių girių, neperžengiamų tankymių ir juodų balų.“ Tokią nuomonę apie jotvingius XIII a. pradžioje išreiškęs metraštininkas Vincentas Kadlubekas.

XII a. pabaigoje ir XIII a. jotvingiai suintensyvino savo militarinį aktyvumą prieš krikščioniškus kaimynus. Petras Dusburgietis rašęs, jog gausūs grobuoniški žygiai į Lenkijos, Rusios ir naujai įkurtos kryžiuočių valstybės teritoriją padidino šios genties reikšmę, turtus ir karinę jėgą. Metraštininkas neslėpė savo nuostabos šiai karingai tautai, kuri ilgiausiai iš visų prūsų genčių priešinosi Kryžiuočių ordinui, Rusiai ir Lenkijai.

Metraštininkas ir keliautojas Ibrahim'as ibn Jakub'as baltų gyvenamas teritorijas taip apibūdinęs: „Visuose šiaurės kraštuose badas

nekykla dėl ilgalaikės sausros ar ilgai nelyjant lietui, nes seniau daug palyta, daug vandens susikaupę dirvožemyje. Sausra nėra pražūtinga, todėl niekas nebijo, kai paliečia juos. Gelbsti drėgmė ir didelis šaltis“ (Ibrahim ibn Jakub, X a.).

Jotvingių kariniai veiksmai

Į istorijos puslapius jotvingiai pirmiausiai pateko kaip negailestingi raiti kariai. Puldami jie neretai įveikdavo kelis šimtus kilometrų nuo savo krašto, paimdavo grobį – vergus, brangenybes, net visas gyvulių bandas ir arklius. Jų reidai suintensyvėjo XII a. pabaigoje, o XIII a. buvo nukreipti daugiausia į lenkų ir Rusios žemes. Iš istorinių šaltinių žinome, kad jotvingiai niokojo, tarp kitko, Kujavų, Liublino ir Sandomežo kraštą, taip pat Haličo kunigaikštystės žemes. Kryžiuočių ordinui kovojant su prūsais, jotvingiai padėdavo savo giminaičiams, puldami tuo pat metu tolimus kryžiuočių teritorijos užkampius. Jų strategija buvo paremta staigiomis ir netikėtomis raitųjų dalinių atakomis, nukreiptomis į gilų priešo užnugarį. Jotvingiai vengė ilgų apsupčių, todėl sutikę stiprų pasipriešinimą, pasitraukdavo arba keisdavo antpuolio tikslą. Į atvirą mūšį lauke jie stodavo nenoriai. Po greitos ir kruvinos kovos, paėmę grobį ir belaisvius, greitai pasitraukdavo. Ši

Taip atrodė jotvingių kariai

Jotvingių pilies maketas

taktika prieš gretose sukeldavo sumaištį ir žymiai sulėtindavo vijimąsi.

XIII a. jotvingiai dažnai sudarydavo karines sutartis su gimininiais lietuviais. Kartu rengdavo žygius į Rusiją, Mazoviją, puldavo kryžiuočius. Jotvingiams pralaimėjus, lietuviai užėmė šiaurinę ir rytinę Jotvos dalį, o daugumą gyventojų perkėlė į savo teritorijos gilumą. Taip kryžiuočių riteriams susidarė sunkiai įveikiama jotvingių žemės juosta, kurią Ordinas pavadino Vildnis.

Šių ginkluotų reidų pasekmė buvo atsakomieji veiksmai, nukreipti prieš Jotvą. Kronikose užrašyti keli didžiuliai Rusios ir lenkų valdovų kariniai žygiai, tarp jų ir bendri, o vėliau daugelis kryžiuočių puolimų. Iš archeologinių radinių aiškėja, kad Šiurpilio gyvenamąjį kompleksą, ko gero, bus pasiekusi Rusios kunigaikščio Vladimiro Didžiojo, o vėliau jo sūnaus Jaroslavo Išmintingojo kariuomenė. Ginkluotieji žygiai dažniausiai buvo vykdomi žiemos metu, kai ledas sukaustydavo ežerus, balas ir pelkes, kurios sėkmingai saugojo Jotvą nuo priešų kitais metų laikais. Atakuojanti kariuomenė galėjo be sunkumų judėti per užšalusius ežerus ir balas, belapiai medžiai atskleidavo jotvingių gynybinės sistemos detales. Puikiai apmokyti, sunkiai ginkluoti užpuolikų daliniai ieškojo būdų kuo greičiau susikauti atvirame lauke vos tik įsiveržus į priešų teritoriją. Tačiau jotvingiai vargino priešą nuolatinėmis pasalomis, sėkmingai išnaudodami natūralias gynybos sąlygas ir pačių statytus gynybinius įtvirtinimus.

Jotvingių ir prūsų ginklai

Vikingų periodo metu jotvingių kariai ginkluote ir kitokiu aprūpinimu iš esmės nesiskyrė nuo kaimyninių baltų genčių, taip pat ir nuo priešų – Rusios ir Mazovijos. Šaltiniuose pateiktą informaciją apie jotvingių raitelius patvirtino ir archeologiniai radiniai – balno kilpos, žąslai ir pentiniai.

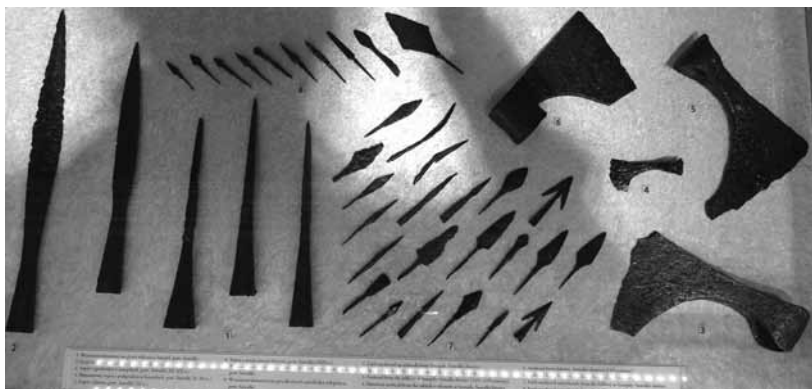
Kryžiuočiai vertino prūsų ir jotvingių karius kaip lygiaverčius priešus. XIII a. prūsai ir jotvingiai naudojo plokštelinius šarvus, šarvinius marškinius, turėjo šalmus, kovojo su kalavijais, kirviais, duriamosiomis ietimis. Dengdavosi skydais. Lengvai ginkluotieji naudojo lankus.

Gausiausia ir įvairiausia ginkluotės radinių grupė iš Jotvos teritorijos yra strėlių antgaliai.

Paskutiniaisiais metais atlikus Jotvos centrų planigrafinius tyrimus, gauta nepaprastai turtinga informacija apie ankstyvųjų viduramžių kario ginkluotę ir jo aprūpinimą kitais reikmenimis.

X ir XI a. prūsų ir jotvingių karių elitas naudojo gausiai papuoštus, padengtus auksu ir sidabru, iškilaus kūgio formos šalmus. Tokius šalmus nešiojo tik įžymiausi kariai, tuo pabrėždami savo turtingumą ir aukštą statusą visuomenėje. Šie radiniai turi panašumų su radiniais, aptiktais Didžiosios Lenkijos ir Rusios teritorijoje. Tai vienas iš įrodymų, kad prūsų ir jotvingių ryšiai su variagais buvę gana artimi.

Labai plačius baltų rinktinių karių (elito) kontaktus įrodo geležinės strėlės antgalis su viena šerpeta, rastas Netoje (Augustavo apskr.), datuojamas II m. e. amžiumi. Tai unikalus radinys pietrytiniame Baltijos jūros regione. Panašių radinių pasitaiko ir Skandinavijoje, pirmiausia pietinėje Norvegijoje.

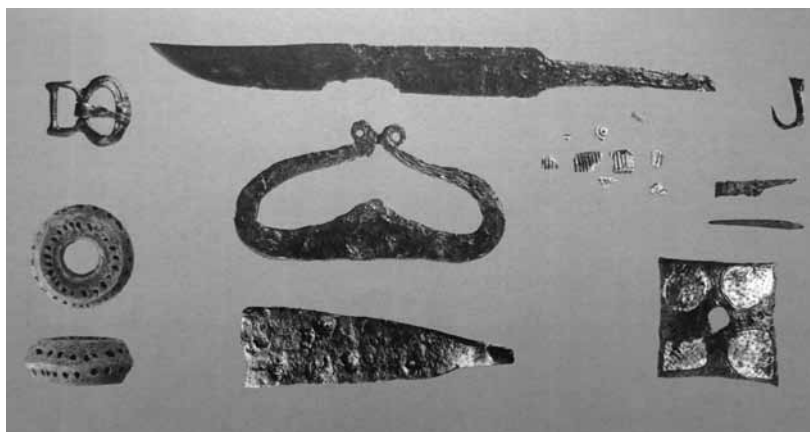

Iečių antgaliai ir koviniai kirviai

Vikingų laikotarpio karių, priklausančių vadovaujančių grupei, apatinių kardų makšties apkaustus puošė sidabrinės arba paaukštuotos plėšriųjų paukščių galvos. Panašių radinių, kaip turtingiausios Latvijos ir Rusios kapų įkapės, pasitaiko labai retai. Dėl to, kad jie buvo jotvingių gynybinėje tvirtovėje, galima patvirtinti gynybinės tvirtovės svarbą ir elitų kontaktų kryptį.

Jotvingių lokaliųjų elitų ir prūsų materialinė kultūra

Šiurpilio gyvenvietės archeologiniai tyrinėjimai įrodė nepaprastą jotvingių lokaliųjų elitų materialinės kultūros turtingumą. Rasta keliasdešimt tūkstančių molinių indų šukių, papuošalų, buities reikmenų, net ginklų ir karių asmeninių daiktų fragmentų.

Jotvingių materialinės kultūros pavyzdžiai

Sidabriniai daiktai Jotvoje buvo retenybė. Išimtį sudaro du sidabrinų daiktų depozitai, rasti *Skomack Vielki* (Elko apskr.). Vietovės pavadinimas siejamas su žymiausio jotvingių vado kovose prieš kryžiuočius Skomanto gimine. Šie unikalūs radiniai, be abejonės, priklausė asmenims, turėjusiems aukštą statusą visuomenėje, galbūt net susijusiems su šia gimine.

Jotvingių krašte dažniau negu prūsų žemėse aptinkami radiniai su krikščioniškais simboliais. Gali būti, kad krikščioniški motyvai prasiskverbavo į jotvingių elitą. XIII a. vidurio šaltinyje „Descriptiones Terrarum“, galimai rašytame misionieriaus, pateiktas įdomus pranešimas apie jotvingius: „<...> lengvai priima krikštą, kadangi nuo lopšio buvo maitinami žindyvių krikščionių. Todėl tarp jų galėjome būti saugūs.“

Prūsų materialinei kultūrai buvo būdingos akmeninės antropomorfinės statulos – bobos. Šie atvaizdai dažnai turi ankstyvųjų viduramžių karių atributų, tokių kaip šalmas arba kalavijas. Iš naujausių atradimų matyti, kad egzistavo šių skulptūrų kultas. Tai byloja apie išskirtinę karių reikšmę prūsų dvasinėje kultūroje.

Prūsijos kraštų registras ir žemėlapis

Dėl XIII a. Kryžiuočių ordino vykdytų karinių veiksmų siekiant užgrobti prūsų teritoriją, pasirodė pirmieji šių žemių registrai. Galbūt jie atsirado 1231 m. Danijos karaliaus Valdemaro II (Libert Census Daniae) sąraše, pateiktame Čekijos karaliaus Otokaro II 1267 m. dokumente, taip pat 1336 m. Petro Dusburgiečio kronikoje „Chronicon Terrae Prussiae“.

Kasparas Henebergeris (Caspar Henneberger), remdamasis Petro Dusburgiečio kronika, 1576 m. parengė ir išleido didelį Prūsijos žemėlapi, kuriame tarp Prūsijos genčių pažymėjo ir Jotvą (Sūduvą). Jis savo žemėlapyje ištaisė klaidingą Prūsijos kunigaikštystės elitų įsitikinimą, kad Jotva yra į pietus nuo Sembos.

Beveik visi straipsnio tekstai yra prieinami parodos stenduose. Jie čia spausdinami gavus dr. Marcino Engelio (Marcin Engel) sutikimą, kuriam už tai esu labai dėkingas. Taip pat norėčiau padėkoti Suvalkų apygardos muziejaus direktoriui Juzefui Bžozovskiui (Józef Brzozowski) už leidimą spausdinti parodos medžiagą ir šio muziejaus darbuotojams už suteiktą pagalbą.

Paaiškinimai

Vikingai – jūrininkai, kariai, plėšikai ir pirkliai, kurie nuo 793 m. iki 1066 m. vykdė karinius bei prekybinius jūrinius žygius. Švedų vikingai buvo vadinami variagais. Jie atliko reikšmingą vaidmenį formuojantis Novgorodo ir Kijevo Rusios valstybėms.

Planigrafija – tikslus žemės paviršiaus tyrimas ieškant archeologinių paminklų.

Ibrahim'as ibn Jakub'as (gimė apie 912 m., mirė po 966 m.) – sefardų (Ispanijos) žydas, Kordobos kalifo pasiuntinys, metraštininkas, keliautojas, pirklys.

Caspar'as Hanneberger'as (gimė 1529 m., mirė 1600 m. Karaliaučiuje) – vokiečių liuteronų dvasininkas, istorikas, kartografas, susijęs su Prūsijos kunigaikštyste.

Antropomorfizmas – dievybės įsivaizdavimas kaip panašios į žmogų ir priskyrimas jai žmogui būdingų bruožų.

Ankstyvieji viduramžiai – epocha, Vakarų Europoje prasidėjusi po Romos imperijos žlugimo (476 m.), o Rytų Europoje ir Jotvos krašte – žymiai vėliau, t. y. X–XIII a.

Parodos „Užmiršti jotvingių kariai“ standų nuotraukos.

Autorius Kostas Leončikas

Kostas Leončikas

KOSTAS LEONČIKAS (g. 1944 m. rugsėjo 8 d. Klevuose) – Lenkijos lietuvių visuomenės veikėjas, mokytojas, žurnalo „Suvalkietis“ ir interneto portalo *punskas.pl* žurnalistas. Mokėsi Punsko Kovo 11-osios licėjuje. Vėliau mokslus tęsė Valstybinėje technikos mokykloje Varšuvoje bei Balstogės aukštojoje inžinerijos mokykloje. Dirbo Balstogės energetikos įmonės savarankiškame vykdymų investicijų skyriuje, Suvalkų medžio drožlių plokščių gamykloje bei Suvalkų technikos mokyklų komplekse, kur dėstė elektrotechnikos ir elektronikos dalykus. Nuo 2005 m. pensininkas.

SIGITAS BIRGELIS

TRYS JOTVOS SESĖS

Jotva (Sūduva) – nuostabaus gamtos grožio, turtingos praeities ir dvasinio paveldo kraštas. Mūsų dienų žmonių protus ir širdis aitrina dingusių amžių verpetuose senųjų šio krašto gyventojų likimo atgarsiai, susidomėjimą kelia mokslininkų ir kraštotyrininkų įžvalgos, nauji leidiniai. Visuomenė istorijos šauksmui paklūsta. Jotvingių vardais vadinamos įmonės, mokyklos, prie jotvingių piliakalnių organizuojami kultūriniai renginiai ir senovinių kovų inscenizacijos.

Vaizduotę masina Jotvos kraštovaizdis. Šio krašto hidronimai skatina išgirsti tolimos praeities šauksmą, atverti užkoduotą Sūduvos istorijos knygą ir suvokti visus ten glūdinčius archeologijos ir kalbo-

Šešupė Rūdelėje

Šešupė kelyje į Lietuvą

tyros lobius. Jotvos vandenvardžiuose atsispindi mūsų protėvių gebėjimas gamtos ypatybes įprasminti upių ir ežerų varduose. Jie išliko tūkstančius metų ir pasiekė mūsų laikus.

Beveik visų Jotvos upelių vandenys suteka į Nemuną. Iš upių minėtinos: Juodoji Ančia, Seina, Šešupė.

Šešupė – Sūduvos upių motina – yra didžiausia po Nemuno jotvingių upė ir ilgiausias jo intakas. Ji prasideda netoli Juodosios Ančios ištakų ties Šešupėlės kaimu ir Ančios ežeru, vingiuoja į šiaurės rytus, šiaurės vakarus ir vakarus. Suvalkų kraštovaizdžio parke Šešupė teka per penkis ežerus ir turi du stambesnius intakus: Vygrą ir Potopką. Šešupės ilgis 298 km, iš jų 24 km – Lenkijos teritorijoje. Teka per Lenkiją, Lietuvą bei Karaliaučiaus sritį, kur kiek ryčiau nuo Ragainės įteka į Nemuną.

Šešupė nėra vandeninga, per pavasario potvynius užlieja pievas bei laukus, vasarą ir žiemą nusenka, o jos mažesni intakai išdžiūsta arba užšąla. Šios upės vardas galės būti giminiškas sanskrito žodžiui *śiśara*, reiškiančiam šaltą, vėsą. Tai reikštų, kad Šešupė – vėsi upė.

Algis Uzdila upės etimologiją aiškina taip: „Jotvingių ir prūsų kalboje nėra buvę priebalsių š, ž. Todėl daugelyje šio krašto vietovardžių vietoje laukiamo š, ž turime s, z. Bėgant laikui vieni tų priebalsių išliko nepaliesti, kiti buvo išversti į š, ž. Surasti to skaidymosi kokio nors nuoseklumo vargu bepavyktų. Priebalsių likimą, matyt, lėmė at-

sitiktinimai. Antai dar kai kur buvo galima išgirsti tariant kaimo vardą *Zabariškės* (Punsko vlsč.), kai jau daugumos vis drąsiau tariama *Žabariškės*. Lietuviai taria ežero ir kaimo vardą *Stabingis*, tuo tarpu lenkai juos vadina *Sztabinki*.“¹

A. Uzdila pastebi, kad aiškinti Šešupės etimologiją galima remiantis pačia geografija. Antai Šešupė ir Juodoji Ančia išteka iš tos pačios pelkės, tad Šešupė galėjo būti įvardyta kaip Juodosios Ančios sesuo. *Sesapė* > *Sesupė* > *Šešupė*.

Kęstutis Subačius kitaip aiškina Šešupės vardo kilmę: „Šešupės vardas per visą upės 297,6 km ilgį visais amžiais liko toks pats, kokį gavo iš jos areale gyvenusių genčių – kilčių, tautelių, savo krikštytojų sūduvių – baltų. <...> Šešupės vardas tam tikru laipsniu įtvirtina nuostatą, kad prie šios upės nuo amžių gyveno vienos kilties arba labai giminingų kilčių žmonės, kurie per tūkstančius sudėtingų kultūrinės civilizacijos metų buvo šios žemės šeimininkai, naudojo jos teikiamomis gėrybėmis kasdienybėje ir puoselėjo, išsaugojo šį labai lyrišką vardą Šešupė iki mūsų laikų, kildindama iš mūsų klimatinės juostos pačių giesmingiausių paukščių – strazdinių šeimos: strazdo giesmininko-juodojo strazdo, paprasto vandeninio balsingo strazdo ir tos pačios strazdų šeimos – lakštingalos, senovėje sūduvių vadintų sese vardu, prūsų – sese ir dar dažnai vartojama lietuvių – šeše, šėšė. Tuometiniai sūduviai vietoje garso š turėjo s, *upė* ištardavo kaip *apė*, o *Šešupė* kaip *Sesapė*, kur *ses+apė*.“²

Idomu, kaip Šešupės etimologiją būtų aiškinęs žymus mūsų kalbininkas Kazimieras Būga, kuris apie Sūduvą, sūduvius nemažai rašė, bet šios svarbios lietuvių tautai upės vardo kilme kažkodėl nepasidomėjo. Laiške Jonui Basanavičiui jis rašė: „<...> Senų senovės lietuvių tėvynei susekti daugiausiai padeda upių ir ežerų vardai. Tam reikalui aš turėjau rinkti ne vien Lietuvos, Prūsų ir Latvių vandens vardus, bet ir gudų – Minsko, Mogiliovo, Vitebsko, Smolensko (dalies) ir Gardino. Turiu jau lig šiolei vandens vardų surinkęs daugiau nei 3000.“

Juodoji Ančia – tai antroji pagal dydį Jotvos upė. Ji išteka iš Ančios ežero, įteka į Vygrių ežerą, vėliau pietryčių kryptimi plaukia Nemuno link. Jos ilgis – 142 km (Lenkijoje 108 km). Svarbiausi intakai: kairieji – Marė (Seina) bei Vėtrolūža, dešinieji – Kalna, Augustavo

¹ Uzdila, A. 2018. *Šiaurryčių Lenkijos vardyno tapatumai*. Punsko „Aušros“ leidykla, p. 44–46.

² Subačius, K. 2017. *Sūduvių upės, ežerai ir jų vardų reikšmių kilmė*. Punsko „Aušros“ leidykla, p. 231–232.

kanalas. Ši upė teka per Suvalkų miestą. Juodoji Ančia yra didžiausia Suvalkų krašto upė. Aukštupio srovė gana greita, vėliau lėtėja ir net tampa labai lėta, kas, matyt, ir jos vardą lėmė.

Pagal A. Uzdilą, lietuviškai *ančia* reiškia „kanalą“ – griovį, kuriame vanduo stovi, neteka kaip upėje. „Ančiose mėgę tursintis naminiai paukščiai, kurie turi anties vardą. Lenkų kalboje atsiradęs priebalsis *h* yra to paties hipernormalizmo reiškiny, kaip ir ežero *Alnas*.“

Juodosios Ančios ištakos

Juodosios Ančios užtvanka Turtuolio vietovėje

Dzūkai *Ančios* vardą taria *Anca*. Pasak K. Subačiaus, „Ančios vardas yra priešdėlinis *Anč+ia*, *Anc+a* vandenvardis, žymintis vietą ar daiktą, kurių viršuje kas yra, kas darosi ar daroma. <...> Galima manyti, kad ežero vardo kilmės prasminė reikšmė buvo vandens paukščiai – antys, kurių čia buvo daugiau nei ant kitų ežerų. Beje, ir pats šių paukščių vardas sietinas su lietuvių *andenis* – „vandenis“, „vanduo“³.

Seinos (Šalčios, Seinos, Maros) – didžiausios Seinų krašto upės – ilgis 80,8 km, iš jų 63,2 km yra Lenkijoje. Jos baseinas užima 432,4 km² plotą. Upė turi kelis skirtingus vardus: iš Šaltėnų šaltinių gavusi pradžią Šalčios pavadinimu ji įsilieja į Bokšio ežerą. Iš Bokšio iki Seino ežero teka Bokšos arba Juodosios vardu. Vėliau įsiliejusi į Mario ežerą ir iš jo ištekėjusi, vadinama Mara. Šiandien visos šios upės lenkų vadinamos vienu Marychos vardu.

A. Uzdila rašo: „Upėvardyje *Seinà* atkreipkime dėmesį į lietuvių kalboje išlikusią dvibalsių *ie:ei* kaitą, palygink *dievas* ir *deivė*, *šviesti* ir *šveisti*, arba lietuvių bendrinėje kalboje *diena* ir žemaičių tarmėje *deina*... Toks pats šių dvibalsių santykis yra ir tarp lietuvių bei jotvių kalbų: *sieli*: *seili* bei *siena*: *seina*. Kitados *siena* buvo suvokiama kaip du kuo nors sujungti, susieti stulpai. Tatai geriau suvoksime tvoros

³ Subačius, K. 2017. *Sūduvių upės, ežerai ir jų vardų reikšmių kilmė*. Punsko „Aušros“ leidykla, p. 50–51.

Šalčia Trakelyje

pavyzdžiu. Taigi *sienos* pirmykštė reikšmė buvo ne ką nuo ko skirianti pertvara, o tai, kas ką *sieja* „jungia“. Priesaga *n* nurodo šaknyje minimą veikėją arba atliekamo veiksmo vietą (čia upę). Šitai patvirtina ir tokie veiksmažodžiai: *Vai-n-à* (pavardė) – kas *vainoja* „bara“, *kar-*

Seina (Juodoji) ties Babonių kaimu

Seina įteka į Seino ežerą

n-à – plėšiama apatinė žievė, tinkama pynimui ar kabinimui, korimui, *kariau-n-a* – kariauti galinčios jėgos... Taigi *Seinà* pirmiausia reiškusi vandens susisiekimo kelią. Ir tik ilgainiui iš šio bendrinio daiktavardžio susiformavo tikrinis žodis. Šie pavyzdžiai rodo, kad upė *Seinà* kildintina iš žodžio *sieti* „jungti“, ne „skirti, atitverti, atriboti“. Todėl klaidinga galvoti, atseit, čia buvusi lietuvių–lenkų *siena* „riba“. Tai pseudoromantikų požiūris.“⁴

⁴ Uzdila, A. 2018. *Šiaurryčių Lenkijos vardyno tapatumai*. Punsco „Aušros“ leidykla, p. 41–43.

Mara kelyje į Mario ežerą

Seinos upės vardas minimas 1385 m. kryžiuočių kelių aprašymuose. Ten rašoma, kad 7,5 mylios atstu nuo Merkinės yra perėja per Seinos upę (vok. *von den Glummes Assern iij mile do ist vaste gebirge czwischin von dannen auf den Seynyn iij mile do lest (iest) man das letzte vutir und hat denne viij vordan bis czu Merkin*).

LINGVISTINĖS IŽVALGOS

JŪRATĖ ČIRŪNAITĖ

1565 METŲ GARDINO PAVIETO BAJORŲ PATRONIMAI

Šis straipsnis yra trečias iš straipsnių apie 1565 metų LDK kariuomenės surašymo Gardino pavieto bajorų vardyną ciklo. Istorijos paveldo metraščio „Terra Jatwezenorum“ 2018 m. pirmoje dalyje buvo išspausdintas pirmasis šio ciklo straipsnis „Kaip 1565 metais vadino Gardino pavieto bajorus“ (Čirūnaitė, 2018). Jame buvo aptarta 1565 metų Gardino pavieto bajorų vėliavos struktūra, išvardyti būdai, kaip užrašyti į kariuomenę siunčiamų bajorų šeimos nariai ir tarnai, ištirti bajorų – vyrų ir moterų – įvardijimo tipai, kurie pagal asmenvardžių santykį suskirstyti į įvardijimo būdus, taip pat aprašyta vyrų ir moterų įvardijimo struktūra: asmenvardžių tipai, prievardžiai, įvardijimų ilgis.

Istorijos paveldo metraščio „Terra Jatwezenorum“ 2019 m. pirmoje dalyje buvo išspausdintas antrasis šio ciklo straipsnis „1565 metų Gardino bajorų vardai ir lietuviški asmenvardžiai“ (Čirūnaitė, 2019). Jame buvo ištirti bajorų – vyrų ir moterų – vardai. Jie suskirstyti į krikščioniškus ir nekrikščioniškus, nurodytos užfiksuotos kanoninės ir liaudinės krikščioniškų vardų formos, pateiktas jų santykis, taip pat ištirti rytietiški ir vakarietiški vardų užrašymo atvejai, išvardyti registre užfiksuoti tik katalikams ir tik stačiatikiams būdingi vardai. Straipsnyje taip pat išvardyti ir suklasifikuoti baltiški (greičiausiai lietuviški) vardyno – vietovardžių ir asmenvardžių – elementai, plačiau apsisojant ties gausiais Eismontų ir Eismontavičių giminės įvardijimais.

Šiame straipsnyje pateikiami iš Gardino pavieto vyrų bajorų pirmųjų ir antrųjų patronimų rekonstruoti vardai. Jie skirstomi į krikščioniškus ir nekrikščioniškus. Nurodoma, kurie vardai patronimuose užfiksuoti kanoninėmis ir liaudinėmis formomis. Taip pat nurodoma,

kurie vardai užrašyti rytietiškomis, o kurie – vakarietiškomis formomis. Išvardijami vardai, būdingi tik stačiatikiams ir tik katalikams. Pagal šiais vardais užrašytų asmenų skaičių galima daryti tam tikras išvadas apie asmenų konfesinę ir nacionalinę sudėtį. Nurodomi nekrikščioniški vardai (dalis jų buvo vartojami kaip krikšto vardai), pateikiamos kai kurių nekrikščioniškų vardų etimologijos. Pateikiami populiariausių vardų, pavartotų pirmuosiuose ir antruosiuose patronimuose, sąrašai. Straipsnyje laikomasi nuomonės, jog pirmieji patronimai buvo 1565 m. dokumento vyrų bajorų tėvavardžiai, o antrieji patronimai – šių asmenų tėvų tėvavardžiai.

Straipsnyje pateikiami vardyno pavyzdžiai yra metrikuoti: po jų skliaustuose nurodomas šaltinio puslapis.

VARDAI, REKONSTRUOTI IŠ PIRMŲJŲ PATRONIMŲ

Vardai, rekonstruoti iš sąrašė užrašytų asmenų pirmųjų arba vienintelių patronimų, kurie yra laikomi tėvavardžiais, teoriškai gali būti laikomi ankstesnės kartos vyrų vardais. Pirmuosiuose 1565 metų Gardino pavieto vyrų patronimuose pavartoti 94 skirtingi vardai, kurie užrašyti 178 kartus¹.

Rekonstruoti populiariausi vardai

1. Jonas² – 7,9 proc. (14), 2. Povilas – 6,2 proc. (11), 3. Mykolas – 3,9 proc. (7), 4–5. Bogdanas, Simonas – 3,4 proc. (6), 6–12. Grigalius, Jurgis, Konstantinas, Mikalojus, Petras, Tomas, Vaitiekus – 2,2 proc. (4), 13–15. Stanislovas, Teodoras, *Билевич* – 1,7 proc. (3), 16–33. Aleksandras, Andriejus, Bazilijus, Danielius, Dasijus, Gerasimas, Ignacijus, Izidorius, Jermolajus, Leonas, Matas / Motiejus, Pranciškus, Prokopijus, Sakerdonas, Гушъ, Моръдасть, Носъ, Жданъ – 1,1 proc. (2).

Rekonstruoti krikščioniški vardai

Iš pirmųjų arba vienintelių patronimų rekonstruoti 54 skirtingi krikščioniški vardai³, užrašyti 132 kartus. Krikščioniški vardai sudaro 74,2 proc. visų rekonstruotų vardų atvejų.

¹ Į rekonstruotų vardų sąrašą neįtraukti du iš patronimų rekonstruoti -sk- tipo asmenvardžiai: *Долгоуцки* (iš *Долгоуцкичъ*) ir *Друцъки* (iš *Друцъкевичъ*).

² Rekonstruoti krikščioniški vardai pateikiami XX a. lietuviška forma. Nekrikščioniški vardai užrašomi originalo kalba.

³ Vardai su visais užrašymo variantais pateikiami poskyrio gale.

Patronimuose užfiksuoti vardai pavartoti kanoninėmis ir liaudinėmis formomis. Kanoninių ir liaudinių vardų formų pavartota vienojai – po 50 proc. (66) atvejų.

Vien kanoninėmis formomis užrašyti 24 rekonstruoti vardai: Andriejus (iš *Андреевичѣ*), Atanasas (iš *Офанасовичѣ*), Augustinas (iš *Аугустиновичѣ*), Baltramiejus (iš *Барѣтломеевичѣ*), Bazilijus (iš *Василевичѣ*), Bogdanas (iš *Богдановичѣ*), Danielius (iš *Данилевичѣ*), Dovydas (iš *Давидовичѣ*), Gabrielius (iš *Гаврыловичѣ*), Glebas (iš *Глебовичѣ*), Gordijus (iš *Гордеевичѣ*), Ignacijus (iš *Игнатовичѣ*), Jurgis (iš *Юрѣевичѣ*, *Юревичѣ*), Karpas (iš *Карповичѣ*), Kononas (iš *Кононовичѣ*), Laurynas (iš *Лаврыновичѣ*), Leonas (iš *Левонovichѣ*), Martynas (iš *Марѣтыновичѣ*), Parfenijus (iš *Парѣфеновичѣ*), Petras (iš *Петровичѣ*, *Петрениевичѣ*), Pilypas (iš *Филиповичѣ*), Prokopijus (iš *Прокоповичѣ*), Serapinas (iš *Сараффиновичѣ*), Vaitiekus (iš *Войтеховичѣ*).

Vien liaudinėmis formomis taip pat užrašyti 24 rekonstruoti vardai: Aleksiejus (iš *Гацутичѣ*), Antanas (iš *Анѣтмушевичѣ*), Dasijus (iš *Дашѣкевичѣ*), Diomidas (iš *Демидовичѣ*), Dionyzas (iš *Дешкевичѣ*), Eleazaras (iš *Олизаровичѣ*), Elisas (iš *Олиашовичѣ*), Eustatijus (iš *Есковичѣ*), Gerasimas (iš *Гарасимовичѣ*), Grigalius (iš *Грынашковичѣ*, *Грыневичѣ*, *Грыцовичѣ*), Hiacintas (iš *Яцѣковичѣ*), Izidorius (iš *Сидоровичѣ*), Jermolajus (iš *Ермоличѣ*, *Ярѣмоличѣ*), Konstantinas (iš *Костюковичѣ*, *Костюиѣшковичѣ*), Matas / Motiejus (iš *Матеевичѣ*), Melchioras (iš gen. sg. *Малхеровича*), Pranciškus (iš *Проневичѣ*), Sakerdonas (iš *Саковичѣ*), Stanislovas (iš *Станкевичѣ*, *Станѣкевичѣ*, *Станѣцыкевичѣ*), Steponas (iš *Щепановичѣ*), Timotiejus (iš *Тымошевичѣ*), Teodoras (iš *Федоровичѣ*), Tomas (iš *Томѣковичѣ*, *Тумашевичѣ*, *Тумишевичѣ*, *Хомичѣ*), Zenonas (iš *Заневичѣ*).

Ir kanoninėmis, ir liaudinėmis formomis užrašyti 6 rekonstruoti vardai: Aleksandras (iš *Алекѣсандровичѣ*, *Олехѣновичѣ*), Jonas (iš *Яновичѣ*, *Янушковичѣ*, *Ивановичѣ*), Mikalojus (iš *Миколаевичѣ*, *Микютичѣ*), Mykolas (iš *Михайловичѣ*, *Миклашевичѣ*, *Миклашовичѣ*, *Михѣновичѣ*), Povilas / Paulius (iš *Павловичѣ*, *Павѣловичѣ*, *Паиѣшковичѣ*, *Паценѣковичѣ*, *Пацутичѣ*), Simonas (iš *Шымановичѣ*, *Семеновичѣ*, *Сенютичѣ*, *Сымаиѣшковичѣ*).

Vardai gali būti užrašomi rytietiškomis arba vakarietiškomis formomis. Vien rytietiškomis formomis užrašyti 6 vardai: Atanasas (iš *Афанасовичѣ*), Bazilijus (iš *Василевичѣ*), Gabrielius (iš *Гаврыловичѣ*), Izidorius (iš *Сидоровичѣ*), Jurgis (iš *Юрѣевичѣ*,

Юревичѣ), Teodoras (iš *Федоровичѣ*). Vien vakarietiškomis formomis užrašyti 5 vardai: Augustinas (iš *Аукгустиновичѣ*), Baltramiejus (iš *Барѣтломеевичѣ*), Leonas (iš *Левоневичѣ*), Mikalojus (iš *Миколаевичѣ*, *Микютичѣ*), Steponas (iš lenk. *Щепановичѣ*). Ir rytietiškomis, ir vakarietiškomis formomis užrašyti 3 vardai: Jonas (iš vakarietiško f.: *Яновичѣ*, *Янушковичѣ*, iš rytietiško f.: *Івановичѣ*), Simonas (iš lenkiškos f.: *Шымановичѣ*, iš rytietiškos f.: *Семеновичѣ*, *Сенютичѣ*, *Сымашиѣковичѣ*), Tomas (iš vakarietiško f.: *Томѣковичѣ*, *Тумашевичѣ*, *Тумишевичѣ*, iš rytietiškos f.: *Хомичѣ*).

Ir rytietiškomis, ir vakarietiškomis formomis užrašyta vienodai – po 25 asmenis. Didesnė tikimybė, kad rytietiškomis formomis užrašyti asmenys buvo stačiatikiai, o vakarietiškomis formomis užrašyti asmenys buvo katalikai.

Dalis rekonstruotų vardų dabar būdingi vien katalikams arba vien stačiatikiams. Vien katalikams dabar būdingi 5 vardai: Hiacintas (Jacinatas) (iš *Яцѣковичѣ*), Melchioras (iš gen. sg. *Малхеровича*), Pranciškus (iš *Проневичѣ*), Stanislovas (iš *Станкевичѣ*, *Станѣкевичѣ*, *Станѣкевичѣ*), Vaitiekus (iš *Войтеховичѣ*). Vien stačiatikiams dabar būdinga 12 vardų: Dasijus (iš *Дашѣкевичѣ*), Diomidas (iš *Демидовичѣ*), Eleazaras (iš *Олизаровичѣ*), Eustatijus (iš *Есковичѣ*), Glebas (iš *Глебовичѣ*), Gordijus (iš *Гордеевичѣ*), Jarmolajus (iš *Ермолитѣ*, *Ярѣмоловичѣ*), Karpas (iš *Карповичѣ*), Koponas (iš *Кононовичѣ*), Parfenijus (iš *Парѣфеновичѣ*), Prokopijus (iš *Прокоповичѣ*), Sakerdonas (iš *Саковичѣ*).

Vien katalikams būdingais 5 rekonstruotais vardais užrašyta 11 asmenų. Juos galima sieti su katalikais. Vien stačiatikiams būdingais 12 rekonstruotų vardų užrašyta 16 asmenų. Juos galima sieti su stačiatikiais.

Jeigu sudėtume vien katalikams būdingais rekonstruotais vardais ir vakarietiškomis vardų formomis užrašytus asmenis, jų būtų 36. Didesnė tikimybė, kad jie buvo katalikai. Sudėjus vien stačiatikiams būdingais rekonstruotais vardais ir rytietiškomis vardų formomis užrašytus asmenis, jų būtų 41. Didesnė tikimybė, kad jie buvo stačiatikiai. Likusiais rekonstruotais krikščioniškais vardais užrašytas 101 asmuo. Šie asmenys buvo užrašyti tiek katalikams, tiek stačiatikiams būdingais vardais. Jie gali būti bet kurios iš dviejų konfesijų – ir katalikai, ir stačiatikiai.

Rekonstruotų krikščioniškų vardų sąrašas

1. Aleksandras, Александр⁴ – 2 užrašymai: vienas kanonine forma – *Алекѡсандровичѡ* (356)⁵, kitas – liaudine forma – *Олехѡновичѡ* (349).
2. Andriejus, Андрей – 2 užrašymai kanonine forma: *Анѡдреевичѡ* (355; 348/349).
3. Aleksiejus, Алексей – 1 užrašymas liaudine forma: *Гацутичѡ* (348).
4. Antanas, Антоний – 1 užrašymas liaudine forma: *Анѡтушевичѡ*⁶ (354).
5. Atanasas, Афанасий – 1 užrašymas rytietiška kanonine forma: *Оѡфанасовичѡ* (351).
6. Augustinas, Августин – 1 užrašymas kanonine vakarietiška forma: *Аукѡгустиновичѡ* (356).
7. Baltramiejus, Ворфоламей – 1 užrašymas kanonine vakarietiška forma: *Барѡтломеевичѡ* (353).
8. Bazilijus (Vosylius), Василий – 2 užrašymai kanonine rytietiška forma: *Василевичѡ* (abu 348).
9. Bogdanas, Богданъ⁷ – 6 užrašymai kanonine forma: *Богдановичѡ* (347 – 3 įrašai; 348; 349; 353).
10. Danielius, Даниил – 2 užrašymai kanonine forma: *Данилевичѡ* (348; 357).
11. Dasijus, Дасий – 2 stačiatikiams būdingo vardo užrašymai liaudine forma: *Дашѡкевичѡ* (349; 355).
12. Diomidas, Диомид – 1 stačiatikiams būdingo vardo užrašymas liaudine forma: *Демидовичѡ* (357).
13. Dionyzas, Дионисий – 1 užrašymas liaudine forma: *Дешкевичѡ* (355).
14. Dovydas, Давид – 1 užrašymas kanonine forma: *Давидовичѡ* (348).
15. Eleazaras, Елеазар – 1 stačiatikiams būdingo vardo užrašymas liaudine forma: *Олизаровичѡ* (350).

⁴ Vardai iki brūkšnio pateikiami lietuviška (XX a.) ir stačiatikiams būdinga forma. Lietuviška XX a. forma pateikiama kaip vakarietiško vardo pavyzdys. Stačiatikių vardų bažnytinės formos nesikeičia nuo Kijevo Rusios laikų.

⁵ Asmenvardžiai yra metrikuoti: skliaustuose pateikiamas šaltinio puslapis.

⁶ Vardo forma *Онтуиш* taip pat gali būti rusėniško vardo *Онтуфий* liaudinė forma (LPŽ, t. 1, p. 111). Šio vardo nepateikia stačiatikių kalendoriai.

⁷ Vardas *Богданъ* yra rusėniškas vertinys iš *Феодот*.

16. Elijas, Илия – 1 užrašymas liaudine forma: *Олиашовичъ* (353).

17. Eustatijus, Евстафий – 1 stačiatikiams būdingo vardo užrašymas liaudine forma: *Есковичъ* (348).

18. Gabrieliūs, Гавриил – 1 užrašymas kanonine rytietiška forma: *Гаврыловичъ* (353).

19. Gerasimas, Герасим – 2 užrašymai liaudine forma: *Гарасимовичъ* (abu 346).

20. Glebas, Глеб – 1 stačiatikiams būdingo vardo užrašymas kanonine forma: *Глебовичъ* (353).

21. Gordijus, Гордий – 1 stačiatikiams būdingo vardo užrašymas kanonine forma: *Гордеевичъ* (354).

22. Grigalius, Григорий – 4 užrašymai liaudinėmis formomis: *Грынашковичъ* (348), *Грыневичъ* – 2 įrašai (351/352; 352), *Грыцовичъ* (354).

23. Hiacintas (Jacintas)⁸ – 1 katalikams būdingo vardo užrašymas liaudine forma: *Яцъковичъ* (348).

24. Ignacijus (Ignotas), Игнатий – 2 užrašymai kanonine forma: *Игнатовичъ* (352; 353).

25. Izidorius, Исидор – 2 užrašymai rytietiška liaudine forma: *Сидоровичъ* (347; 350).

26. Jermolajus, Ермолай – 2 stačiatikiams būdingo vardo užrašymai liaudinėmis formomis: *Ермоличъ* (357), *Яръмолловичъ* (354).

27. Jonas, Иоанн – 14 vardo užrašymų. 7 užrašymai vakarietiškomis formomis: 6 – kanoninėmis – *Яновичъ* – 6 įrašai (348 – du; 349; 352; 355; 356), 1 – liaudine – *Янушковичъ* (352). 7 užrašymai – rytietiška liaudine forma: *Ивановичъ* (347 – du; 351 – du; 352; 354; 356).

28. Jurgis, Юрий – 4 užrašymai rytietiškomis kanoninėmis formomis: *Юръевичъ* – trys įrašai (347; 353; 354), *Юревичъ* (347).

29. Karpas, Карп – 1 stačiatikiams būdingo vardo užrašymas kanonine forma: *Карповичъ* (348).

30. Kononas, Конон – 1 stačiatikiams būdingo vardo užrašymas kanonine forma: *Кононовичъ* (348).

31. Konstantinas, Константин – 4 užrašymai liaudinėmis formomis: *Костюковичъ* (347; 353), *Костюшъковичъ* (abu 351).

32. Lauras / Laurynas, Лавр / Лаврентий – 1 užrašymas kanonine forma: *Лаврыновичъ* (355).

⁸ Lenkiška vardo *Hiacintas* (*Jacintas*) forma – *Jacenty*.

33. Leonas, Лев – 2 užrašymai kanonine forma: *Левонovichъ* (348; 352).

34. Martynas, Мартиниан – 1 užrašymas kanonine forma: *Мартыновичъ* (352).

35. Matas / Motiejus – 2 užrašymai liaudinėmis formomis: *Матеевичъ* (352; 356).

36. Melchioras (Merkelis) – 1 katalikams būdingo vardo užrašymas liaudine forma: gen. sg. *Малхеровича* (357).

37. Mikalojus, Николай – 4 užrašymai vakarietiškomis formomis. 3 užrašymai – kanonine forma: *Миколаевичъ* (349; 354; 356). 1 užrašymas – liaudine forma: *Микютичъ* (351).

38. Mykolas, Михаил – 7 užrašymai. 6 užrašymai kanoninėmis formomis: *Михайловичъ* (351; 353), *Миклашевичъ* – 3 įrašai (347; 349; 350), *Миклашовичъ* (348). 1 užrašymas liaudine forma: *Михъновичъ*⁹ (357).

39. Parfenijus, Парфений – 1 stačiatikiams būdingo vardo užrašymas kanonine forma: *Паръфеновичъ* (348).

40. Petras, Петр – 4 užrašymai kanoninėmis formomis: *Петровичъ* – 3 įrašai (346; 350; 352), *Петренивичъ* (356).

41. Pilypas, Филипп – 1 užrašymas kanonine forma: *Филиповичъ* (348).

42. Pranciškus – 2 katalikams būdingo vardo užrašymai liaudine forma: *Проневичъ* (abu 352).

43. Prokorijus, Прокопий – 2 stačiatikiams būdingo vardo užrašymai kanonine forma: *Прокоповичъ* (356; 357).

44. Povilas (Paulius), Павел – 11 užrašymų. 8 užrašymai kanonine forma: *Павловичъ* – 5 įrašai (347; 348; 351; 352; 353), *Павъловичъ* – 3 įrašai (347; 352; 354). 3 užrašymai liaudinėmis formomis: *Паишковицъ* (352), *Паценъковицъ* (347), *Пацутичъ* (348).

45. Sakerdonas, Сакердон – 2 stačiatikiams būdingo vardo užrašymai liaudinėmis formomis: *Саковичъ*¹⁰ (350; 351).

46. Serapinas, Серафим – 1 užrašymas kanonine forma: *Сарафиновичъ* (352).

47. Simonas, Симон – 6 užrašymai. 2 užrašymai lenkiška kanonine forma: *Шымановичъ* (350; 355). 4 užrašymai rytų slavams būdingomis formomis: du – kanonine forma – *Семеновичъ* (351; 353), du – liaudinėmis formomis: *Сенютичъ* (348), *Сымаишъковицъ* (352).

⁹ *Михъно* taip pat gali būti *Mikalojaus* liaudinė forma.

¹⁰ Forma *Сакъ* gali būti ir vardo *Исаакъ* (*Izaokas*) liaudinė forma.

48. Stanislovas – 3 katalikams būdingo vardo užrašymai liaudinėmis formomis: *Станкевичъ* (352), *Станъкевичъ* (353), *Станцыкевичъ* (354).

49. Steponas, Стефан – 1 vardo užrašymas XVI a. lenkams būdinga liaudine forma: *Щепановичъ* (352).

50. Timotiejus, Тимофей – 1 užrašymas liaudine forma: *Тымошевичъ* (347/348).

51. Teodoras, Феодор – 3 užrašymai rytietiškomis liaudinėmis formomis: *Федоровичъ* (349 – du; 355).

52. Tomas (Tamošius), Фома – 4 užrašymai. 3 užrašymai vakarietiškomis liaudinėmis formomis: *Томъковичъ* (353), *Тумашевичъ* (352), *Тумишевичъ* (348). 1 užrašymas rytietiška liaudine forma: *Хомичъ* (357).

53. Vaitiekus – 4 katalikams būdingo vardo užrašymai kanonine forma: *Войтеховичъ* (350; 351 – du; 354).

54. Zenonas, Зенон – 1 užrašymas liaudine forma: *Заневичъ* (347).

Rekonstruoti nekrikščioniški vardai

Iš pirmųjų patronimų rekonstruota 40 skirtingų nekrikščioniškų vardų. Jie pavartoti 46 kartus. Nekrikščioniški vardai sudaro 25,8 proc. pirmuosiuose patronimuose pavartotų vardų. Dauguma vardų pavartoti po vieną kartą. Tris kartus pasikartoja patronimas *Билъчичъ* (iš jo rekonstruotas vardas *Билъчъ*), po du kartus pasikartoja patronimai *Гушичъ* (vardas *Гушъ*) ir *Моръдасовичъ* (vardas *Моръдасъ*), *Носовичъ* (vardas *Носъ*). Dalis vardų galėjo būti vartojami ir kaip krikšto vardai, nors tai nėra šventųjų vardai. Tai pasakytina apie paplitusį senovinį rusėnišką vardą *Жданъ* (iš *Ждановичъ*), taip pat panašios kaip krikščioniškų vardų darybos asmenvardį *Богуфалъ* (iš *Богуфаловичъ*), XVI a. paplitusį antroponimą *Щасный*¹¹ (iš *Щасновичъ*). Kelis vardus galime laikyti lietuviškais: *Билманъ* (iš *Билмановичъ*¹²), *Бутрымъ* (iš *Бутрымовичъ*), *Кгинюш[исъ]* (iš *Кгинюшевичъ*), *Шыркзутъ* (iš *Шыркзутевичъ*¹³). Yra ir vienas tautybę galimai nurodantis rekonstruotas vardas *Чехъ* (iš *Чеховичъ*).

¹¹ *Щасный* – turbūt lotyniško asmenvardžio *Felix* „laimingas“, kuris yra krikščioniškas vardas, vertinys.

¹² Turbūt korektūros klaida. Turėtų būti *Билминовичъ*.

¹³ Turbūt korektūros klaida. Turėtų būti *Сиркзутевичъ*.

Keli vardai yra pravardinės kilmės: *Кисель* „kisielius, mazgotė (kalbant apie žmogų)“ (iš *Киселевичѣ*), *Жукѣ* „vabalas“ (iš *Жуковичѣ*). Dalis rekonstruotų vardų gali būti nepažįstamai iškraipytos krikščioniškų arba kitų vardų liaudinės formos. Pavyzdžiui, užrašymo klaida galima laikyti vardą *Милалѣ* (iš *Милалѣковичѣ*) – greičiausiai turėtų būti krikščioniškas vardas *Михалѣ*.

Patronimų, sudarytų iš nekrikščioniškų vardų, sąrašas

1. Билмановичъ (353¹⁴), 2. Билчичъ – 3 užrašymai (visi 347), 3. Богуфаловичъ (349), 4. Бранъчычъ (349), 5. Брыкъцевичъ (356), 6. Бутрымовичъ (356), 7. Годыковичъ (353), 8. Горовичъ (347), 9. Горъчаловичъ (351), 10. Гушичъ – 2 užrašymai (Гушичъ, 348; Гушычъ, 348), 11. Жаденевичъ (353), 12. Ждановичъ – 2 užrašymai (348; 355), 13. Желевичъ (356), 14. Жуковичъ (352), 15. Кгинюшевичъ (352), 16. Киселевичъ (357), 17. Коръяновичъ (350), 18. Кунъцевичъ (346), 19. Когутычъ (348), 20. Лушыковичъ (349), 21. Милалѣковичъ (353), 22. Молчъкевичъ (356), 23. Моръдасовичъ – 2 užrašymai (abu 357), 24. Нишыкевичъ (357), 25. Носовичъ – 2 užrašymai (abu 252), 26. Обранцовичъ (353), 27. Полуяновичъ (352), 28. Панъцовичъ (354), 29. Сарасиковичъ (353), 30. Тидюковичъ (352), 31. Толчевичъ (353), 32. Тышычъ (349), 33. Шевшычъ (348), 34. Шушъкевичъ (346), 35. Шыркгутевичъ (349), 36. Щасновичъ (351), 37. Хицутичъ (357), 38. Ходаневичъ (349), 39. Хотейневичъ (351), 40. Чеховичъ (354).

VARDAI, REKONSTRUOTI IŠ ANTRŲJŲ PATRONIMŲ

Vardai, rekonstruoti iš antrųjų patronimų, teoriškai gali būti laikomi prieš dvi kartas gyvenusių vyrų vardais. Antruosiuose patronimuose pavartoti 22 skirtingi rekonstruoti vardai, užrašyti 47 kartus.

Rekonstruoti populiariausi vardai

1. Ейсмон[ъ]тъ¹⁵ – 42,6 proc. (20), 2–7. Jonas, Konstantinas, Matas / Motiejus, Simonas, Кол[ъ]бачъ, Почобуть – po 4,3 proc. (2).

¹⁴ Skliaustuose nurodomas šaltinio puslapis.

¹⁵ Krikščioniški vardai užrašyti XX a. lietuviška forma, nekrikščioniški – šaltinio originalo kalba.

Rekonstruoti krikščioniški vardai

Iš antrųjų patronimų rekonstruoti 8 skirtingi krikščioniški vardai¹⁶, užrašyti 12 kartų. Krikščioniški vardai sudaro tik 25,5 proc. visų antruosiuose patronimuose pavartotų asmenvardžių atvejų.

Rekonstruoti krikščioniški vardai pavartoti kanoninėmis ir liaudinėmis formomis. Dažniau vartotos liaudinės formos – 83,3 proc. (10) negu kanoninės – 16,6 proc. (2).

Vien kanonine forma pavartotas vienas rekonstruotas vardas – Jurgis (iš *Юрєвича*). Vien liaudinėmis formomis užrašyti 6 rekonstruoti vardai: Jonas (iš *Янєковича, Янушевича*), Matas / Motiejus (iš *Матеевича*), Petras (iš *Петрашевича*), Simonas (iš *Шымкевича, Шымєковича*), Mykolas (iš *Михалковича*), Steponas (iš *Стецєкевича*). Ir kanonine, ir liaudine forma užrašytas 1 rekonstruotas vardas Konstantinas (iš *Конєстєнтиновича, Костєнтовича*).

Vakarietiškomis formomis užrašyti 3 rekonstruoti vardai: Jonas (iš *Янєковича, Янушевича*), Simonas (iš *Шымкевича, Шымєковича*), Mykolas (iš *Михалковича*). Jais užrašyti 5 asmenys. Rytietiška forma užrašytas vienas rekonstruotas vardas – Jurgis (iš *Юрєвича*). Juo užrašytas vienas asmuo. Visi rekonstruoti vardai būdingi ir katalikams, ir stačiatikiams.

Rekonstruotų krikščioniškų vardų sąrašas

1. Jonas, Иоанн – 2 užrašymai vakarietiškomis liaudinėmis formomis: *Янєковича, Янушевича* (348).

2. Jurgis, Юрий – 1 užrašymas kanonine rytietiška forma: *Юрєвича* (353).

3. Konstantinas, Константин – 2 užrašymai: 1 – kanonine forma – *Конєстєнтыновича* (349), 1 – liaudine forma – *Костєнтовича* (348).

4. Matas / Motiejus, Матфей – 2 užrašymai liaudine forma: *Матеевича* (352; 353).

5. Mykolas, Михаил – 1 užrašymas liaudine lenkams būdinga forma: *Михалковича* (351/352).

6. Petras, Петр – 1 užrašymas liaudine forma: *Петрашевича* (352).

¹⁶ Vardai su visais užrašymo variantais pateikiami poskyrio gale.

7. Simonas, Симон – 2 užrašymai lenkams būdinga liaudine forma: *Шымкевича* (352), *Шимковича* (350).

Rekonstruoti nekrikščioniški vardai

Iš antrųjų patronimų rekonstruota 14 skirtingų nekrikščioniškų vardų, kurie pavartoti 35 kartus. Jie sudaro 74,5 proc. visų antruosiuose patronimuose pavartotų vardų užrašymo atvejų. Dauguma vardų pavartoti po vieną kartą. Dažniausiai – 20 kartų – pavartotas rekonstruotas vardas *Ейсмон[ъ]мъ*¹⁷ (iš patronimų *Ейсмон[ъ]товича*). Po du kartus pavartoti rekonstruoti vardai *Кол[ъ]бачъ* (iš *Кол[ъ]бачичъ*), *Почобутъ* (iš *Почобутовича*). Lietuviški taučiai šio sąrašo vardai yra *Ейсмон[ъ]мъ* (iš *Ейсмон[ъ]товича*) ir *Сиръкгут[исъ]* (iš *Сиръкгутевича*). Lietuvišku apeliatyvu galime laikyti ir iš dvigubo patronimo rekonstruotą vardą *Лонъ* (turbūt *Lapė* – iš *Lapėnas*, o šis – iš *Лопеневича*). Vienas rekonstruotas vardas *Окъсенъ* (iš *Окъсеневица*) galbūt yra kurio nors krikščioniško vardo liaudinė forma. Du vardai rekonstruoti iš dvigubų patronimų: *Лонъ* (iš *Лопеневича*) ir *Вицъ* (iš *Вицычичъ*).

Antrųjų patronimų, sudarytų iš nekrikščioniškų vardų, sąrašas

1. Вицычичъ (353), 2. Дмишевича (356), 3. Дорошъкевича (349), 4. Дошычъ (353), 5. Ейсмон[ъ]товича – 20 užrašymų (iš jų – Ейсмонтовича, 348 ir kt. – 5 užrašymai, Ейсмонътовича, 347 ir kt. – 15 užrašymų), 6. Кол[ъ]бачичъ – 2 užrašymai (iš jų Колбачичъ, 349, Кольбачичъ, 349), 7. Лесновича (352), 8. Лопеневича (352), 9. Миничъ (357), 10. Окъсеневица (352), 11. Петелчыца (352), 12. Почобутовича (352; 353) – 2 užrašymai, 13. Сереневичъ (353), 14. Сиръкгутевича (348/349).

IŠVADOS

1. Iš pirmųjų patronimų rekonstruoti 94 skirtingi vyrų vardai, užrašyti 178 kartus.

¹⁷ 1528 m. dokumente iš pirmųjų patronimų rekonstruotas vardas *Eisimantas* buvo antras pagal populiarumą ir sudarė 6 proc. (9) visų vardų, rekonstruotų iš pirmųjų patronimų. 1565 m. dokumente iš antrųjų patronimų rekonstruotų vardų sąrašė *Eismontas* yra pirmasis ir sudaro net 42,6 proc. (20) visų rekonstruotų vardų.

2. Populiariausi vardai – Jonas, Povilas, Mykolas, Bogdanas, Simonas.

3. Rekonstruoti 54 skirtingi krikščioniški vardai, užrašyti 132 kartus. Jie sudaro 74,2 proc. visų pirmuosiuose patronimuose pavartotų vardų atvejų. Krikščioniški vardai patronimuose užfiksuoti kanoninėmis ir liaudinėmis formomis. Jų pavartota vienodai – po 50 proc. (66) atvejų. Vien kanoninėmis ir vien liaudinėmis formomis užrašyta po 24 rekonstruotus vardus; ir kanoninėmis, ir liaudinėmis formomis užrašyti 6 vardai.

4. Vien rytietiškomis formomis užrašyti 6 vardai, vien vakarietiškomis formomis – 5 vardai. Trims vardams būdingos ir vakarietiškos, ir rytietiškos formos. Ir rytietiškomis, ir vakarietiškomis formomis užrašyta vienodai – po 25 asmenis. Rytietiškomis formomis užrašytus asmenis galima labiau priskirti stačiatikiams, o vakarietiškomis formomis užrašytus asmenis – katalikams.

5. Vien katalikams būdingais 5 vardais užrašyta 11 asmenų. Jie greičiausiai buvo katalikų tikybos. Vien stačiatikiams būdingais 12 vardų užrašyta 16 asmenų. Jie greičiausiai buvo stačiatikių tikybos. 101 asmuo buvo užrašytas ir katalikams, ir stačiatikiams būdingais vardais ir gali būti bet kurios iš dviejų konfesijų.

6. Nekrikščioniški vardai sudaro 25,8 proc. pirmuosiuose patronimuose pavartotų vardų.

7. Iš antrųjų patronimų rekonstruoti 22 skirtingi vardai, užrašyti 47 kartus.

8. Populiariausi vardai – Eismontas, Jonas, Konstantinas.

9. Rekonstruoti 8 skirtingi krikščioniški vardai, užrašyti 12 kartų, kurie sudaro tik 25,5 proc. visų antruosiuose patronimuose užfiksuotų vardų. Dažniau vartotos liaudinės vardų formos (83,3 proc.) negu kanoninės (16,6 proc.).

10. Vakarietiškomis formomis, labiau būdingomis katalikams, užrašyti 3 rekonstruoti vardai, jais užrašyti 5 asmenys. Rytietiška forma, labiau būdinga stačiatikiams, užrašytas 1 rekonstruotas vardas, juo užrašytas 1 asmuo. Visi rekonstruoti vardai vartojami ir katalikų, ir stačiatikių.

11. Iš antrųjų patronimų rekonstruota 14 skirtingų nekrikščioniškų vardų. Jie pavartoti 35 kartus ir sudaro net 74,5 proc. visų antruosiuose patronimuose pavartotų vardų.

Šaltiniai

1. *Литовская Метрика*, III, Книги Публичныхъ Дель. Переписи войска литовскаго. Петроградъ, 1915.

Literatūra

1. Čirūnaitė, J. 2018. „Kaip 1565 metais vadino Gardino pavieto bajorus“. *Terra Jatwezenorum*, 1 d., p. 104–117.
2. Čirūnaitė, J. 2019. „1565 metų Gardino bajorų vardai ir lietuviški asmenvardžiai“. *Terra Jatwezenorum*, 1 d., p. 38–50.
3. *Lietuvių pavardžių žodynas*, 1985. T. 1, A–K. Vilnius: Mokslas.
4. *Lietuvių pavardžių žodynas*, 1989. T. 2, L–Ž. Vilnius: Mokslas.
5. *Liturginis maldynas*. 1984. Lietuvos vyskupų konferencijos leidinys. Kaunas–Vilnius.
6. Zinkevičius, Z. 2010. *Krikščioniško vardyno kelionė į Lietuvą*. Vilnius: LKI leidykla.
7. Бірыла, М. В. 1966. *Беларуская антрапанімія*. Мінск.
8. Трійняк, І. І. 2005. *Словник українських імен*. Київ: Довіра.
9. *Православный церковный календарь*. 1994. Издание Московской патриархии.

Jūratė Čirūnaitė

JŪRATĖ ČIRŪNAITĖ (g. 1959 m. Kaune) – kalbininkė, dirba Lietuvos sveikatos mokslų universitete. 1982 m. Vilniaus universitete baigė lietuvių kalbos ir literatūros specialybę. Studijavo klasikinę filologiją ir rusų kalbą bei literatūrą. Dirbo „Nemuno“ žurnalo kalbos redaktore. Vėliau Kauno medicinos mokykloje dėstė kalbos kultūrą ir lotynų kalbą, dirbo Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių kalbos katedroje. 2000 m. Vytauto Didžiojo universitete apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Moterų įvardijimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės dokumentuose“. J. Čirūnaitės mokslinio darbo sritis – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautų vardynas.

VILIJA RAGAIŠIENĖ

LIGOS IR JŲ GYDYMO BŪDAI „PIETINIŲ PIETŲ AUKŠTAIČIŲ ŠNEKTŲ ŽODYNE“

Pastaraisiais metais vis daugiau etnolingvistų dėmesio sulaukia lietuvių tarminiai žodynai. Tyrėjai, analizuodami šių žodynų duomenis, siekia rekonstruoti leksikografinį pasaulio vaizdą kalboje. Remdamiesi žodynų medžiaga, jie aprašo įvairių kalbinių ir kultūrinių tikrovės fragmentų, objektų (ar reiškinių) vaizdus.

Vienas įdomiausių objektų yra žmogaus, jo veiklos ir aplinkos raida tarminiuose žodynuose. Lingvistinėje literatūroje iki šiol skirta palyginti nedaug dėmesio konkrečių sąvokų analizei lietuvių tarminiuose diskurse. Kiek plačiau aptartas tik žmogaus konceptualizavimas vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynuose¹. Remiantis „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyno“ medžiaga, gana konspektyviai aprašytas šių šnektų areale gyvenančio žmogaus paveikslas². Tarminių žodynų medžiaga pasiremta analizuojant vertybes lietuvių pasaulėvaizdyje³, aiškinantis sąvokas *kalba*, *tauta*, *valstybė*⁴.

Iš tarminių žodynų duomenų atsiskleidžia tam tikra tarminės kalbančios bendruomenės mąstymas ir jos požiūris į supantį pasaulį⁵. Juolab kad išsamiosiuose tarminiuose žodynuose aprašant žodžių reikšmes siekiama pateikti kuo daugiau iliustracinės medžiagos. Dažniausiai žodyno sudarytojai, iliustruodami konkretų žodį, kuria pasaulėvaizdį

¹ Sakalauskienė, V. 2018. „Žmogaus konceptualizavimas vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynuose“, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*, t. 5, p. 167–188.

² Ragaišienė, V. 2019. „Žmogaus paveikslas „Pietinių pietų aukštaičių žodyne“, *Terra Jatuzezenorum*, nr. 11, p. 52–67.

³ Rutkovska, K., Smetona, M., Smetonienė, I. 2017. *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*. Vilnius: Akademinei leidyba.

⁴ Smetonienė, I., Smetona, M., Rutkovska, K. 2019. *Kalba. Tauta. Valstybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

⁵ Žr. Rutkovska, K., Smetona, M., Smetonienė, I., min. veik., 2017, p. 9.

ne atrinkdami būdingesnius ir ypatingesnius vartojimo atvejus, o pateikdami beveik visus turimus duomenis⁶. Taigi žodyno tekstas iš visų kalbinių šaltinių, ko gero, daugiausia pasako apie žmogų ir jo aplinką, atskleidžia vykstančius materialinio ir dvasinio gyvenimo pokyčius. Ne veltui tarminis žodynas laikomas kultūros tekstu⁷.

Pietinių pietų aukštaičių areale gyvenančio žmogaus pasaulėvaizdyje susipynusi senoji mitologinė pasaulėjauta, katalikų tikėjimo paslaptys ir dabarties realijos. Kelis šimtmečius miškuose įsikūrusiuose kaimuose gyvenantys žmonės iki šiol išsaugoję iš protėvių perimtą gyvenimo būdą ir būtį, išlaikę nemažai senųjų papročių ir prietarų. Gana uždari gyvenančios bendruomenės vertybinės nuostatos atsiskleidžia ir iš sustabarėjusių žodžių junginių. Priežodžiai, patarlės, frazeologizmai ir pastovieji palyginimai reglamentuoja, primeta tam tikras žmogaus elgesio ir vertinimo taisykles⁸.

1. Straipsnio tikslas – aprašyti „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyne“ rastas ligas ir pietinių pietų aukštaičių požiūrį į jas, aptarti gydymo(si) būdus ir galimybes.

Tiriamoji medžiaga surinkta iš dvitomio Astos Leskauskaitės ir Vilijos Ragaišienės parengto „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyno“ (I tomas išleistas 2016 m., II – 2019 m.)⁹. Žodyno pagrindą sudaro XXI a. pradžioje Varėnos rajono pietinėje dalyje sukaupų garso įrašų medžiaga – apie 500 val., įrašytų 70 šio ploto didesnių ir mažesnių kaimų (žr. pav.). Žodynas papildytas XX a. antrosios pusės Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugomų rankraščių ir rašytinių šaltinių duomenimis.

Į tyrimą įtraukti visi sakiniai, kuriuose vartojami žodžiai *liga*, *sirgti* ir jų vediniai. Taip pat remiamasi žodžių, įvardijančių įvairias žmogaus ligas ir gydymo būdus, pavyzdžiais. Neretai jie iliustruoja kitų žodžių reikšmes, todėl neapsiribota vien tik konkrečių žodžių lek-

⁶ Zabarskaitė, J. 2019. „Politinis pasaulėvaizdis didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* (valstybė, įstatymas, valdžia)“, *Parlamento studijos*, nr. 9, prieiga internete: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr9/9_kalba_1.htm.

⁷ Žr. Sakalauskienė, V., min. veik., 2018, p. 169.

⁸ Žr. Zaikauskienė, D. 2010. „Lietuvių paremių funkcijos. Teorinės pastabos“, *Tautosakos darbai*, t. XL, p. 98–99; Zaikauskienė, D. 2011. „Lietuvių paremių funkcijos šiuolaikiniuose kontekstuose“, *Tautosakos darbai*, t. XLI, p. 64; Rutkovska, K., Smetona, M., Smetonienė, I., min. veik., 2017, p. 34; Kramer, S. N. 2015. *Istorija prasideda Šumere*. Vilnius: Tyto alba, p. 144.

⁹ Žodyno apimtis – apie 130 a. l., daugiau kaip 1500 p.

Pav. Pietinių pietų aukštaičių šnektų, iš kurių surinkta tiriamoji medžiaga, plotas

sikografiniais straipsniais¹⁰. Tiriamosios medžiagos branduolį sudaro apie 400 sakinių.

2. Pietinėse pietų aukštaičių šnektose žodis *liga* vartojamas tik viena reikšme – *organo ar organizmo veiklos sutrikimas, sveikatos pairimas, nesveikata*. Žodyne rasti tik trys vediniai su šaknimi *lig-*¹¹. Gana dažnai šnektose vartojamas tik daiktavardis *ligoninė*. Likusieji du vardažodžiai – *ligonis*, *-ė* ir *ligotas*, *-a* – paliudyti vos vieno kito vartosenos pavyzdžio, pvz.: *jų būdavo vežės pas ligonius, ar vaikų gimdo Kš; abudu ne ligoci, nei ką Rud*¹².

Sergančiam, ligotam žmogui įvardyti pietiniai pietų aukštaičiai dažniau vartoja slavizmą *kvaras*, *-a* (plg. brus. *хворы*), tiksliau, homonimines būdvardžio ir daiktavardžio formas, pvz.: *kvaro žmogaus*

¹⁰ Tiriant sąvokas ir jas reiškiančius žodžius negalima remtis tik leksemų definicijų analize. Būtina ištirti visus žodyne esančius duomenis, žr. Rutkovska, K., Smetona, M., Smetonienė, I., min. veik., 2017, p. 35.

¹¹ Toks vedinių kiekis laikytinas mažu. Kai kurių dažnai vartojamų žodžių derivatų žodyne užfiksuota taip pat mažai. Pavyzdžiui, daiktavardžių *žmogus* ir *žmonės* rasti tik 4 derivatai – *žmogelis*, *žmogėlis*, *žmoneliai* ir *žmogžudys*, žr. Ragaišienė, V., min. veik., 2019, p. 53. Ilustracinių sakinių su šiais žodžiais pateikta tik po vieną arba du. Daugiausia vedinių rasta su šaknimis *darb-*, pvz.: *darbelis*, *darbingas*, *-a*, *darbštus*, *-i*, *darbinykas*, *-ė*, *darbymetė*, *darbovietė*, *darbadienis*, *bedarbis*, *-ė*, *savadarbis*, *-ė*.

¹² Teikiant ilustracinę medžiagą nurodomas tik gyvenamosios vietovės sutrumpinimas. Tomo ir puslapio numeris neteikiamas. Tas pats sakinytis gali iliustruoti ne vieno žodžio reikšmę tiek pirmajame, tiek antrajame tome.

aš nenoru [drabužių] Jsk; ana vienas dar Merkinėn yr, tai kvaras, jau irgi mirs Žr¹³. Apie labai ligotą, sunkiai sergantį žmogų dar sakoma, kad jis yra silpnas, pvz.: jau neisilaikis, mirs, ba labai silpnas dziedulis Mrg; tai katriej buvo silpni [vaikai], tai jie i numirė, o katriej sciprūs buvo, jie ir užaugo Mrc.

Žodyne neužfiksuota daiktavardžio *liga* deminutyvų, reiškiančių mažumo, nereikšmingumo požymius, turinčių teigiamą emocinį vertinimą¹⁴, nors pietų aukštaičių šnektose, kaip žinoma, gausu mažiųjų žodžių su priesagomis *-aitis, -aitė, -elis, -elė, -ukas, -ukė, -ulis, -ulė, -utis, -utė* ir kt.¹⁵ Deminutyvų su šaknimi *lig-* nevartojimas gali būti susijęs su neigiamu ligos kaip reiškinio vertinimu. Kaip žinoma, iš darbybinių priemonių atsiskleidžia kalbančiojo požiūris į daiktus ar reiškinius, matyti teigiamas ar neigiamas jų vertinimas, šios priemonės pabrėžia emocinį žmogaus santykį su jį supančiu pasauliu¹⁶.

Apie nesveiką, ligos, negalios apimtą žmogų sakoma, kad jis *serga*, pvz.: *labai sirgau visų mėnesį, tai prikentėjau Kb; ir jauni žmonės, i kap serga Mrc.* Žodyne galima rasti nemažai veiksmažodžio *sirgti* priešdėlių vedinių *apsirgti, pasirgti, persirgti, susirgti* vartosenos atvejų. Sinonimai *sirguliuoti* ir *paliegti*, įvardijantys skirtingą sirgimo intensyvumą, šnektose vartojami gana retai, pvz.: *toj mano vaikas tai sirguliuoja ir sirguliuoja kožni metai Kb; vienų panelį ca kur va perėjo kulka, nu ir jy tį kiek paliego paliego ir mirė Mrc.* Apie nestiprios sveikatos, sergantį žmogų dar sakoma, kad jis yra *nelabai sveikas*, pvz.: *jis net nelabai sveikas buvo, jis sirgis buvo šiltini kokių tį, buvo dar kadaise Mrc.*

Pietų aukštaičiai, pasakodami apie ligas, prastą savijautą, neretai atkreipia dėmesį į žmogaus sveikatą, pvz.: *sveikata sušlubavus, tai visko trūkumas dzidžiausias Pvč; pirmiau buvo sveikata, o dar jau nėra Mrc; (senatvė) visa paima, ir akis, ir ausis ir protų, visų svei-*

¹³ Pietų aukštaičių šnektose gausu lietuvių ir kitų (lenkų, baltarusių, rusų ir vokiečių) kalbų kontaktus liudijančių vartosenos pavyzdžių, žr. A. Leskauskaitė, „Pietvakarinio Lietuvos paribio šnektos ir slavų kalbos“, *Acta Baltico-Slavica*, 2006, nr. 30, p. 397; V. Sakalauskienė, „Leksiniai slavizmai pietinėje vakarų aukštaičių šiaurinėje šnektose“, *Acta Baltico-Slavica*, 2006, nr. 30, p. 222; B. Vaičiulienė, „Punsko šnektos diferencinis žodynas“, *Terra Jatwezenorum*, 2013, nr. 5, p. 173–203; V. Ragaišienė, „Punsko ir Seinų šnektų tarminė leksika: skolinių vartoseną“, *Terra Jatwezenorum*, 2018, nr. 10, p. 71–83.

¹⁴ Gudavičius, A. 2000. *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, p. 136.

¹⁵ Leskauskaitė, A. 2006. *Kučiūnų krašto šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 51; *Marcinkonių šnektos tekstai*, sud. A. Leskauskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 54; Ragaišienė, V. 2017. „Vaizdingoji Punsko ir Seinų šnektų leksika“, *Terra Jatwezenorum*, nr. 9, p. 129–131.

¹⁶ Žr. Sakalauskienė, V., min. veik., 2018, p. 182.

*katų, landzioji kap strūpas*¹⁷ Zrv. Sergančio, sveikatos ir jėgų neturinčio žmogaus savijauta apibūdinama frazeologizmais *prie galų prieiti* „baigti gyvenimą“, *prie galo liepto* „prie mirties“, pvz.: *gal jau dar prie galų priaina, kad jau negaliu vaikščiot, dar jau vis šliaužioju kiek* Zrv; *jau dar prie galo liepto, cik mirc* Pvč.

3. Iš žodyno medžiagos matyti, kad žmonės gali sirgti įvairiomis ligomis, pvz.: *viena dusina vienu žmogų liga, kita dusina kitų žmogų liga* Kb; *dar žmonis puola visokios ligos* Mrc; *dar padabok*¹⁸, *tai vėžu serga, tai tokia liga, tai tokia* Mst. Vienais atvejais įvardijama konkreti liga, kitais nurodomas skaudamas, problemų keliantis organas, pvz.: *jis turėjo cukrinį ligų, jis da vis tos cukrinės ligos nepripažino* Mrc¹⁹; *labai jau jis tį sunkiai sirgo plaučių uždegimu* Mrg; *dvylika metų sirgo inkstų ligu mama* Mrc; *vyras, jis sirgo irgi širdies ligu* Mrc; *ciek pakulavoju*²⁰, *kenciu, ir visokios ligos puola an tų kojų* Zrv. Sergama įvairiausiomis ligomis, bet daugiausia žodyne duomenų galima rasti apie tris ligas – vėžį, rožę ir aukštą kraujospūdį, pvz.: *dabar jei kiek, tai vėžys* Mrc; *kad būt vėžiu kas apsirgi, negirdėjau aš, o dar ciktais dabok, vėžys ir vėžys* Mst; *šitas ėda daugel žmones vėžys* Šm; *rožė nevienoda būna, jų daug būna, vienu parausta, kitų sucysta* Pvč; *kraujo spaudimas labai pas jį irgi dzidelys, kap ir pas mani* Kš; *ir kojas sopa, ir galvų sopa, spaudimų turiu* Mrc.

Dažniausiai liga žmogų užklumpa netikėtai, ne visada aišku, kaip ir kodėl susergama, pvz.: *paskutinius metus ėmė ir sučiupo mani liga* Knv; *aš kap parvažiavus susirgau baisiai, septynias savaites akimi neragėjau* Mrc; *mano senis va antri metai, mirė staigiai, kai iš šautuvo, insultas* Šm. Tiesa, kartais apie ištiksiančią ligą žmogų gali įspėti sapnai, pvz.: *jei mani (sapne) mama kabinėja, myluoja, bučiuoja, tai tadu liga kokia ar tep kokis klapatas*²¹ Mst. Neretai liga priimama kaip savaime aiškus dalykas, pvz.: *kap nežnojau iš kur ėmies šita liga, tep nežnojau kur jų išaj* Žr. Sakoma, kad žmogus vieną ar kitą ligą tiesiog

¹⁷ Iš „Lietuvių kalbos žodyno“ medžiagos matyti, kad skolinys *strūpas* (plg. l. *trup, strup*) paliudytas tik senųjų raštijos paminklų, žr. LKŽe. Pietinėse pietų aukštaičių šnektose šis žodis reiškė *numirėlis, lavonas* taip pat vartojamas labai retai.

¹⁸ Hibridinės kilmės veiksmažodis *padaboti, -oja, -ojo* (plg. l. *dbač*) pietų aukštaičių šnektose vartojamas reikšmėmis *saugoti; pamilti; pažiūrėti, gauti pamatyti*. Dažnai vartojamas ir slavizmas *daboti, -oja, -ojo* reikšmėmis *saugoti, rūpintis; žiūrėti*.

¹⁹ Pietiniai pietų aukštaičiai cukriniam diabetui pavadinti vartoja žodžius *cukraligė, cukrinė ir cukrinė liga*.

²⁰ Skolinys *pakulavoti, -oja, -ojo* pietų aukštaičių šnektose vartojamas reikšme *vargti, turėti bėdą*.

²¹ Tarmėse slavizmas *klapatas* (plg. l. *kłopot*) reiškė *vargas, rūpestis, bėda* vartojamas gana dažnai.

turi arba ją gauna, pvz.: *labai spaudimų turu aukštų Pnč; dar tų ligų [ji] turi cukrinį Jsk; viena duktė va buvo Perlojon, tai numirė, cukraligį turėjo ir insultų gavo Žr.* Ligos gali būti ir paveldimos – ja serga ne vienas šeimos (ar giminės) narys, pvz.: *cik pirmucinė [dukra] paėmė jos ligų, irgi apmerdzinėjo Pnč.*

Iš žodyno medžiagos matyti, kad susirgti galima dėl įvairių priežasčių. Neretai sunkiomis ligomis užsikrečia ir suserga (ar net miršta) daug žmonių – šeimos, kaimo bendruomenės nariai ir kt. Iš užkrečiamųjų ligų žodyne minimos dizenterija, šiltinė, maras, raupai, niežai, kokliušas, pasiutligė, gripas, pvz.: *jis sirgo šitu dizinteriju, ir mes apsirgom visi Zrv; kap šiltinį pripažino, uždėjo karentinų an sodžiaus Zrv; kokis tai maras buvo, ir sirgo žmonės koku kur maru, tai ot statė kryžius nok tos ligos Mst; sako raupais sirgis, an vienu duobių būna veidai Mrc; tadu visi apsemta buvo niežais Rud; pirmiausia mažukas susirgo kokliušum, o paskui ir kici vaikai Dnv.* Ūmine liga galima užsikrėsti nuo žmonių arba nuo gyvūnų, pvz.: *tas plenikas²² tį jau buvo apsirgis tuoj dizinteriju, ir mes usikrėlėm Zrv; stotkus²³ parginis žmogus ajo, tai tų žmogų [pasiutęs vilkas užpuolė], nat tas žmogus ir pasiuto, neižgydė Rud; gripas kada būna, tai palieki savo, neižgydai jo Zrv.* Užkrečiama liga vadinama lipnia, pvz.: *va daktarai, nelipni (liga) sakė, šita romatizmas²⁴ nug darbų Mrc.*

Susirgti galima ir nuo sunkių fizinių darbų. Sunkus darbas žmogų nualina, atima jėgas, susargdina, pvz.: *aš apsirgau nuo labai sunkių darbų, ir mėžiau, ir viskų Mrc; mano vyras dirbo, dirbo ir buvo insivaris vėžį Mrc.* Apie ilgai ir daug dirbusį žmogų sakoma, kad jis išdirbo rankas, pvz.: *iždirbtos mano rankelės, dirbau, kūliau Kš; dabar (duonos) neužminkytau, ba rankos iždirbtos Knv.* Tai, kad pietinių pietų aukštaičių areale gyvenantys žmonės daug dirba, liudija ir pastoviųjų žodžių junginių vartoseną²⁵. Daug ir sunkiai dirbančiam žmogui apibūdinti vartojami frazeologizmai *kaip juodas jautis, diena naktis dirba*, pvz.: *aš dirbau kap juodas jaucis Mrc²⁶; dirbo ir dirbo, dziena nakcis jos dirbo Kš.* Sunkiai dirbantis žmogus lyginamas ir su arkliu,

²² Slavizmai *plenikas* ir *plenykas* (plg. rus. *нелен*) pietų aukštaičių šnektose vartojami reikšme *belaisvis*.

²³ Pietų aukštaičių šnektose skolinys *stotkas* (plg. l. *statek*) reikšmėmis *galvijas, gyvulys* ir *banda, kaimenė* vartojamas retai.

²⁴ *Reumatas*.

²⁵ Žr. Ragaišienė, V., min. veik., 2019, p. 59–61.

²⁶ Ir iš kitų leksikografinių šaltinių matyti, kad pietų aukštaičių šnektose sunkiai dirbantis žmogus dažnai lyginamas su jaučiu ar arkliu, žr. Vosyltė, K. 2014. *Palyginimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 21, 155–158; LKŽe.

pvz.: *po dzvidešim metų sukūrėm šeimą, reikėj dzirptie, arklio metų dzvidešim gyvenom* Mrc.

Įvairiomis ligomis sergama ir dėl sunkių gyvenimo sąlygų, peršalimų, prasto maisto, švaros stokos, pvz.: *daktare, mano sąlygos blogos, kas mani žūrės, nėra kam žūrėc visa* Zrv. Dėl išvardytų priežasčių buvo ypač paplitusios odos ligos: niežai, votys, rožė, karpos ir kt.

Kai kurios ligos gali būti susijusios su įvairiomis traumomis, nelaimingais atsitikimais, pvz.: *galva mano labai sumušta kelis kartus, tai dar labai vūža galvon, ir negirdzu* Zrv; *va šitų, va kojų labai skauda ką sumušta, man pirmiau tep nesopėj per klupsčį, kiba cia sanarai* Kš. Žodyne galima rasti nemažai sakinių, kurie liudija apie patirtas traumas, sužalotus organus, pvz.: *an cemento klupau, tai labai susmušau* Mrc; *aš da šiemet usimušiau an ledo, ir aš dzvi savaites buvau ligoninėj* Mrc. Labai sunkiai galima susirgti ar net mirti įkirtus gyvatei, pvz.: *gyvatė tai pavojinga jau vis ciek* Žr; *iškando in pirštų kaimynų gyvatė, led adgaudė daktarai* Knv; *toj (gyvatė) ruda, nat su šerscu tuoj, jei toj inkųs, tai viskas, po žmogi* Kš.

Ypač dažnai susergama „nuo nervų“, pvz.: *tokia liga tai nuok nervų būna* Jsk; *bijau, kad tau sklerozė nepatekt, kap tu šitep pergyveni ir nervuojies* Mc; *tu neširsk ir nesnervuok, tai būsi šimtų metų* Rud. Pietinių pietų aukštaičių nuomone, dauguma ligų, negalavimų yra susiję su nervinimusi, padidėjusiu jautrumu ir jaudinimusi, pvz.: *aš tokia jautri, pradėjau bijocis, drabėc ir pripuolė man šitoj liga* Dbn; *jei cik isigūstu, ar ko pergyveni, tan rozan²⁷ tį ir vėl parausta (apie rožę)* Pvč; *toki jos plaukai buvo, toki ilgi, stori, nuvarė plaukus nerviška* Mrc. Įvairiomis ligomis, ypač rožė ir mikčiojimu, susirgti galima ir stipriai išsigandus, pvz.: *rožė daugiausia aciranda nuog išgūscio* Knv; *in tracių dzienu mirė, pripažino kad nuo išgūščio* Mrc. Psichinėmis ligomis sergantys, silpnų nervų žmonės gali net nusižudyti. Bendruomenės neigiamas požiūris į savižudžius matyti iš frazeologizmų *galą darytis* ir *galą pasidaryti*, pvz.: *ale aita aš pac sau galo darycis, tai jau tį beprotis* Mrc; *jy būt ir nepamirus, jy paci sau galų pazdarė, jy paskorė* Kš.

Įvairius emocinius ir fizinius negalavimus gali sukelti ir nužiūrėjimas. Manoma, kad žmogus (ar gyvulys), nužiūrėtas blogo žmogaus, gali susirgti, pasidaryti neramus ir pan. Apie tariamai galintį pakenkti kam, nužiūrėti ką žmogų sakoma, kad jo *negeros (blogos, pavydžios) akys*, pvz.: *mano brolio akys buvo negeros vyrausio* Pvč; *mama paz-*

²⁷ Slavizmas *rozas* (plg. l. *raz*) tarmėse vartojamas reiškė *kartas, sykis*.

gaili ir vėl duoda krūčį, tai tokio žmogaus akys būna blogos Kb; akės tį kokios pavydzios būna Jsk. Dar sakoma, kad toks žmogus yra *negerų akių*, pvz.: *labai akių negerų yra Knv.* Negera linkinčio žmogaus daromas poveikis nusakomas frazeologizmais *akių boti* (susirgti nužiūrėjus) ir *akių paboti* (būti nužiūrėtam), pvz.: *vaikai boja akių, gal ir kiaulės Mrc; anas sūnus labai bojo akių Mrc; labai širdzį skauda kap akių paboja Kb.* Pastebėtina, kad žodyne gausu medžiagos apie blogas akis ir jų turėtojus: kaip žmogus įgyja blogas akis, kam jos gali pakenkti ir kaip reikia gydyti nužiūrėtus žmones ar gyvūnus²⁸.

Žodyne galima rasti pavienių sakinių ir apie gamtos reiškinių sukeltus negalavimus. Sveikatą gali sutrikdyti mėnulis, vėjas, lietus ir kt., pvz.: *kap mėnulis sužiba labai tai negerai, vaikas mažas tai suviduriuoja Knv; man vėjas, galva plyšta Knvl; lietus, galvų skauda, tabletį ir vė an šono Kb.*

4. Iš turimų duomenų matyti, kad dzūkai yra linkę gydytis namuose ir ligoninėje. Pasakodami apie praeitį, jie atkreipia dėmesį, kad anksčiau medikų pagalbos sulaukdavo ne kiekvienas, pvz.: *pirma tį jokių daktarų, nei vaistų nebuvo Žr; tadu gi ligoninių nebuvo Žr; pas daktarus mažai kas pakliuvo Kb; daktarų buvo bet, nebuvo už jų gydyc, labai brangu buvo Rud.* Todėl žmonės neretai likdavo neišgydę arba net mirdavo, pvz.: *žmogus biednas²⁹ buvo, jo negydė, tai jis ir pasiuto Pnč; tadu susirgo ir numirė, niekas tį negydė Pvč; susirgo vaikas ir nevežė in daktarus ir miršta Zrv; daugiausia mirdavo vaikai, išmirdavo, nebuvo nei vaistų, nei nieko Pvč; jei nespėsi prie daktarų, smercis³⁰ Knv; kab dar akla žarna, tai tadu sakė gumbas, nuo gumbo numirė Mrc.* Apie senesnių laikų gydytojus žodyne duomenų pateikta mažai. Iš rastų pavyzdžių susidaro įspūdis, kad būta gerų specialistų, išmanančių savo darbą, pvz.: *buvo gerų daktarų, plenikų Mrd.*

Dabartiniai gydytojai ir jų taikomi gydymo būdai vertinami nevienareikšmiškai. Vieni žmonės juos giria, vertina skiriamus vaistus, pvz.: *koki geri dabar mūs daktarai, tiesiog iš numirusių pakelia dabar žmogų Mrc; jei ne vaistai, tai viskas, turu visokiausių: i nuo kraujaspaudžio, i nuo bronkito, i nuo širdzies Mrc.* Kiti gydytojus peikia, netiki jų taikomais gydymo būdais ir galimybėmis padėti, pvz.: *ir ši-*

²⁸ Žr. Balkutė, R. 2013. *Galija užburti (kenkimo magija 1982–2012 metų įrašuose)*. Vilnius: Ritos ratas, p. 460–525.

²⁹ Būdvardis *biednas*, -a (plg. l. *biedny*, brus. *беден*) pietų aukštaičių šnektose dažniausiai vartojamas reikšmėmis *neturtingas* ir *skurdus, vargingas*.

³⁰ Slavizmas *smertis* (plg. brus. *смерць*) tarmėse vartojamas reikšme *mirtis*. Abu daiktavardžiai užrašomi gana dažnai.

ciej daktarai kap kų nudaro tai, kap nudaro, tai nudaro Žr; [*žmonės*] *tai pacys numiršta, tai papjauna daktarai* Rud. Žodyne galima rasti pavyzdžių, kai gydytojai, užuot išgydę žmogų, jį dar labiau susargdina, pvz.: *Varėnon kai ėmiau gydytis, man širdį sugadė* Rud; *gulėjau ligoninėn, tai apsirgau gripu* Mrc. O jų skiriami vaistai daugiau kenkia, nei padeda, pvz.: *man bloga daros nuo tų vaistų* Mrc; *tai kap prigeru tų vaistų, tai kap acigulu nakciu, tai mani visų bado kap adatom kokiom* Zrv; *dartės jau ciej vaistai jau mani perėmė ir nok kojų, ir nuok širdies, ir nok spaudimo* Zrv; *raminantys [vaistai] tai negerai, paskeli tai kab durnas*³¹ Rud; *labai galvų skauda, be tablečių nebūnu, gal tų tablečių sakau ir papracimas kokis* Kš. Ne veltui apie ligoninėje gulėjusį žmogų sakoma, kad jis *baltas kap popierius*, pvz.: *kap išaj iš ligoninės, tai buvo kaip baltas popierus* Rud.

Neigiamas, nepalankus gydytojų vertinimas, ko gero, nulemtas dviejų dalykų. Pirmiausia žinojimo, kad dažniausiai seną ar labai ligotą žmogų išgydyti nėra galimybių, pvz.: *gydytojai manį nepataisis, mani pataisis va dangus* Kš; *kap va dartės, ir daktarai, ir vaistų yra, ir kiek miršta žmonių* Rud; *gydzytojai irgi ne dzievai* Pvč. Be to, pietiniai pietų aukštaitiai iki šiol tiki senaisiais gydymo būdais, pvz.: *apsirgai ir ginkis žolėm* Pvč; *šiciej žolynai jau labai gerai* Žr. Jų nuomone, yra ligų, kurių gydytojai išgydyti negali, pvz.: *bus rožė toj liga, tai užtat ir daktarai nepadeda* Mrc; *mano pussesserė viena kap nuzgando, ir pirmiausia jų degino degino, važoj važoj pas daktarus, ir niekas nepadėj, ir liko niemka*³² Kš.

5. Žodyne galima rasti daug įdomios medžiagos apie gydymąsi namuose liaudiškais priemonėmis. Nuo senovės ligonius gydė moterys, kurios turėjo daug žinių apie vaistažoles, gydomąsias šaknis, burtus ir magiškas priemones, pvz.: *tį labai senos bobos žolių ir kalbų labai [žinojo]* Jsk. Seniausia gydymo vieta – pirtis. Joje buvo vanojama, plakama įvairių augalų – dilgėlių, beržų, ėglių, ąžuolo – vantomis, pvz.: *pircin plakė dzirgėlėm, ėgliais, beržo, ąžuolo vantom* Kb; *ciklai kap jau skauda pecius jau, tai kap aina pirtin, tai prisrauna saujų dzirgėlių ir vanojasi* Pvč.

Pietinių pietų aukštaitių nuomone, patikimiausia yra gydytis įvairiais augalais, t. y. žolių lapais, žiedais, stiebais, medžių ir krūmų lapais,

³¹ Slavizmas *durnas*, -a (plg. brus. *дурны*) pietų aukštaitių šnektose vartojamas dažniau nei tos pačios reikšmės žodis *kvailas*, -a.

³² Skolinys *niemka* (plg. l. *niemek*) aukštaitių šnektose vartojamas reikšme *nebylųs*, žr. LKŽe.

pumpurais, ūgliais, šaknimis ir kt.³³ Tad visiškai suprantama, kodėl žodyne daugiausia duomenų pateikta apie gydymąsi žolėmis, pvz.: *kar-tais žolė geriau kap koki vaistai Pvč; ir visi vaistai nug žolių, iš žolių Pvč; ir dar kiekviena žolė yra vaistažolė, cik kat jos nežinai užvadini-mo Kb*³⁴. Tiesa, ne visada pasakoma, kokias vaistažoles reikėtų vartoti sunegalavus, pvz.: *va plasnas*³⁵ *pirštus, tai ir žiemų, tai trinsiu trinsiu visokiom žolēm, visokiom su spiritu* Mrc. Taip pat ne visada nurodoma, kokių gydomųjų savybių turi viena ar kita vaistažolė, pvz.: *raktažo-lė yra vaistas, vaistažolė Kb; toki rakteliai buvo žolukės, tai vadinosi vaistai Pvč; kas tį per padaras tų žolynų, tai nežinau* Mrc. Pastebėtina, kad pietiniai pietų aukštaičiai, gydydami nesveiką kūno dalį, ieškojo jos panašumo su augalu: nuo širdies negalavimų vartojo širdažolę, bėgantį kraują stabdė kraujažolė (stravylu), pvz.: *širdažolės ružavos*³⁶ *tokios yra, nuo širdies, mažos gėlukės ružavos* Knv; *kap kraujas bėga, tai tokios buvo, kraujažolēm vadina, tai jau tų pripeša* Zrv³⁷.

Nuo įvairių ligų ir skausmų geriausiai gerti vaistažolių arbatas. Pavyzdžiui, nuo peršalimo, gripo, slogos, kosulio, plaučių ligų labai padeda aviečių uogų, uogienojų ir šaknelių, liepos žiedų (liepukų, lie-piažiedų, liepžiedžių), ramunėlių (ramunių)³⁸, jonažolių, pupalaiškių, čiobrelių³⁹ ir kt. arbatos, pvz.: *avietavuogojus virdavom nuo karščio Kb; labai gerdavom avietavuogojus, pirmas būdavo vaistas, jei jau kosulys kokis* Mrc; *avietės irgi nuok peršalimo* Mrc; *liepukai nuok ko-sulio, nuog gripo labai gerai* Mrc; *lebedos tai ir nuo gripo gerai* Mrc; *(nuo peršalimo) gėrēm tai jonažolas, tai ramunėlių, tai liepiažiedus* Mrc; *būdo jau karščis, tai kokias jonažolas verda, tai ramunius ver-da, tai kokias žolas* Mst; *jonažolė irgi vaistas nuo bronkito* Knv; *šven-*

³³ Pietiniai pietų aukštaičiai dažniausiai gydydavosi namuose įvairiomis žolėmis ir kt. būdais, žr. Vaškelevičiūtė-Zakarauskienė, O. 2003. *Burokaraistis*. Vilnius: Jandrija, p. 176–216; plg. dar Trimakas, R. 2008. *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai. XIX a. pab. – XX a. pirmoji pusė*. Vilnius: Vilniaus universiteto lei-dykla.

³⁴ Pietinėse pietų aukštaičių šnektose augalui, turinčiam gydomųjų savybių, pavadinti varto-jami keli žodžiai – *vaistažolė, žolė ir žolynas*.

³⁵ Pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškiai tarmybes *plesna / plesnas* vartoja dviem reikšmėmis: 1. *kojos pėdos viršus, keltis*; 2. *rankos plaštakos viršus nuo riešo iki pirštų*, žr. LKŽe.

³⁶ Tarmėse skolinys *ružavos, -a* (plg. l. *różowy*) vartojamas reikšme *rožinės spalvos, raus-vas*, žr. LKŽe.

³⁷ Žr. Vaškelevičiūtė-Zakarauskienė, O., min. veik., 2003, p. 177.

³⁸ Pietinių pietų aukštaičių šnektose *vaistinei ramunei* pavadinti vartojami žodžiai *ramunėlis, ramulis ir ramunis*.

³⁹ Tiriamose šnektose dažniau vartojamos hibridais laikytinos žodžio formos *čėbrelis* ir *čėbrelis*.

to Petro rakteliai labai geri vaistai nuog bronkito Knv; pupelaiskiai tai jie nuo kosulių kokių tai Mrc; nuo plaučių uždegimo tai duodavo nasturčius kap mes vadinam Pvč; ar kosci, ar kū, išvirė kokių žolynų, liebžiedžių ar čebralių Mrc ir kt. Sergant peršalimo ir plaučių ligomis, patariama vartoti ir medų, kuris, pasak dzūkų, yra geri vaistai, pvz.: medus, cik medus, ar bronkitu vaikai serga ar kokliušu serga Mrc. Skaudamą gerklę reikia šiltai aprišti, gerti arbatų ir skalauti ramunėlių nuoviru, pvz.: gerklį tai ot apriždavo šaliku šiltai, ir nu gerdavo vais-tažolas kokias Mrc; kab gerklį sopa, gerai ramuliais paskalauc Kb.

Šlapimo pūslių ligas geriausia gydyti petražolių, takadžolių, bruk-nių, kiauliuogių ir meškauogių arbatomis, pvz.: nuok pūslių irgi sako gerai šitos va petruškos Mrc; takadžolės vėl nuok pūslių Mrc; kiau-liuogės nuo šlapumo, kap pūslių uždegimas būna Mrc; ar šlapumų va užlaiko ar kū, ar kas su šlapumu blogai, tai cik tų meškauogių pa-gerk lapelių, ir viskas tvarkon Mrc; nuo šlapimo i brukniauogės gerai ne tiktai meškauogės Mrc. Takadžolės, pienadžolės ir jonažolės gelbsti nuo įvairių inkstų susirgimų, pvz.: nuok akmenų inkstų takadžolas i pienadžolas [verdu] Pvč; jonažolė tai nuo inkstų gerai Rud.

Sergant vidurių ir žarnyno ligomis reikia gerti ramunėlių (ramu-lių), kmynų, pelynų, gysločių arbatų, pvz.: kap viduruosa negerai, rai-kia ramulių isivirc Kb; kunigė⁴⁰ paskelia, tai jau kmynai raikia gerc Žr; pelynai labai gerai nuo skrandžio, nuo viduriavimo, pelynai ciej kartuliai Pvč; man tai dvylikapirštėn žaizda, tai aš visą laiką geru, visų žiemų gysluočius Mrc; kam gastritas skrandin, tai gysluočis [padeda] Pvč. Nuo įvairių uždegimų padeda medetkos (notkos⁴¹) ir jonažolės, pvz.: šilas aš medatkas, tai irgi geru nuok uždegimų Mrc; notkų žiedai nu uždegimų visokių, nu akių Mrc; jonažolės labai gerai nuog uždegi-mų, nuog visko Mrc. O moteriškas ligas geriausia gydytis dilgėlėmis, pvz.: baltos dzirgelės žiedai padeda nuog moteriškų ligų Knv.

Žolėmis galima gintis ir nuo nerimo, nemigos ir kt. emocinių su-trikimų. Ypač padeda valerijono arbata, pvz.: valerijonas kat miego-tai, raminančios [arbatos] Mrc. Neramius vaikus patariama pagir-dyti aguonų galvučių nuoviru, pvz.: kap katros moteros aguonom, aguonų lukštais vaikus girdo, kap labai verkia Pvč.

⁴⁰ Žodis *kunigė* pietinių pietų aukštaičių šnektose vartojamas dviem reikšmėmis: 1. *vidurių skausmai; gumbas*, 2. *gimda*.

⁴¹ Pietinėse pietų aukštaičių šnektose *medetkai* pavadinti vartojama tarminė forma *medatka* ir skolinys *notka*.

Manoma, kad yra žolių, kurios gydo beveik visas ligas. Pietiniai pietų aukštaičiai tokiomis ypatingomis vaistažolėmis laiko du augalus – jonažolę ir vaistinę taukę (kaštavolą⁴²), kurios, anot jų, gydo *nuo visų ligų*, pvz.: *jonažolė, kur buvo, miškuosa auga, tokia va geltonai žydi, tai toj jau ir nuo kepenų, ir nuo inkstų, ir nuo visokių ligų* Mrc; *kaštavolas juodos tokios šaknys, tai jis jau nug visko* Mrc.

Skaudamus dantis taip pat gydydavo žolėmis, pvz.: *kur dancys būna jau blogas, reikia paimt toj vuoga ir uždėc, staigiai išdegina tų šaknį plaštalungis*⁴³ Knv. Nuo dantų ir galvos skausmo gali padėti ir degtinės kompresas, pvz.: *būdavos kab dancį skauda tai koku deda, votu invilgi kur kokion arielkon*⁴⁴ Žr; *moteriškei labai jau tebgi galvų skaudėj vis skaudėj, tai kompresais, dektini vis dėjo ir dėjo, ir dėjo* Pvč. Skaudamo danties skausmą galima apmalšinti ir šaltu vandeniu, pvz.: *kap pasistacysi šalcausio vandenio, tai jau insigeri, tai jau išsigeri tai išlaji, tai insigeri, tai nibi apmarina jau kiek [dantį]* Žr.

Augalus ir jų dalis dzūkai naudoja ir žaizdoms gydyti. Žaizdotą vietą galima apdėti gysločio lapais, pvz.: *deda tokiais, kad jau koja kur su žaizdu koku, tai gysluočiais, tokiais lapais dėdavom* Mst. Žaizdas ypač gerai plauti ramunėlių nuoviru, pvz.: *jiej man liepė ramuliais plauc [žaizdą]* Rud. Žaizdas patariama gydyti ir kaštonų vaisiais, pvz.: *obuolukas kaštonų žaisdas gydo* Knv. Tiesa, iš žodyne pateiktos medžiagos neaišku, verdamas kaštonų nuoviras ar daromas užpilas.

Gerti galima ne tik augalų arbatas, bet ir jų antpilus, kurie taip pat gelbsti nuo visokiausių negalavimų. Geriausia žolių, krūmų ir medžių lapus, pumpurus, žiedus, šaknis ir kt. užpilti namine degtine arba spiritu, pvz.: *beržo cyras*⁴⁵, *tai skaitosi nuk vėžio sako, tai užpildavo cyro [spiritu]* Mrc; *jau an ėglių šaknų kap užpili [degtinės], tai jau pirmi vaistai nuk ramato, nuk astmos labai gerai* Žr; *topelis vėl vaistas, topelių žiedai reikia dektini pilc, nuog visokių ligų* Knv; *dektinėn merkia, nuog visokių ligų ėglių uogos* Knv. Ypač gerai vaistažolių užpilai trinti skaudamas vietas, dėti kompresus. Skaudamus sąnarius patartina trinti spiritu ar degtine užpiltomis kadagio ir kaštavolo šaknimis, dilgėlėmis, pvz.: *kadagio šaknim ir kaštavolu, trilitrinian slo-*

⁴² Pietų aukštaičiai vartoja tik skolinį *kaštavolas* (plg. l. *kosztynwał*).

⁴³ Tiriamose šnektose *žalčialunkiui* pavadinti vartojami variantai *pleštalungis* ir *plėštalumbis*.

⁴⁴ Slavizmas *arielka* (plg. brus. *запелька*) tarmėse vartojamas reikšme *degtinė* (pirkta arba naminė). Naminei degtinei pavadinti dar vartojamas skolinys *samagonas*, degtinei – *šnapsas*. Vis labiau įsigali ir bendrinės kalbos žodis *degtinė*.

⁴⁵ Daiktavardis *cyras* / *cyrius* (plg. l. *czyr*) vartojamas reikšme *kempinė, pintis*.

jikan tai, trinu [kojas] Mrc; an dzirgėlių užpili deklinės, nuspirkau, ir tadu trinu Žr. Dzūkai, patyrę grybautojai, sąnarius gydo ir musmirių spiritiniu užpilu, pvz.: *musiomirėm ciktai, jei užpili arielku tai, va nuo sunurių trincis* Žr. Žodyne galima rasti informacijos ir apie kitus degtinę ar spiritu užpilamus augalus, tačiau neaišku, ką ir kaip pagamintais vaistais reikia gydyti, pvz.: *pušų toki virbukai*⁴⁶ *išauga pavasari, tai reikia rinkc ir dektini užpilc kaimišku savo darbo* Knv. Tiesa, galima gydytis ir pačia degtine, pvz.: *žibulinės kap aš sakau inkanda, tai mosterk pusbonkį*⁴⁷ *samagono, ir viskas bus gerai, juos nuodus tuos sunaikina* Kš.

Žodyne galima rasti nemažai sakinių apie žmones kamavusias votis ir pūlinius. Tačiau apie jų gydymo būdus informacijos pateikta labai nedaug. Rastas tik vienas sakinytis apie voties gydymą svogūnais, pvz.: *taigi votis, nori kad jų graicau prisuktų, tai kepa gi šituos svogūnus ir deda* Mrc. Įdomu ir tai, kad žodyne nėra duomenų apie namuose pagamintus tepalus⁴⁸. Žodžių *tepalas / tepelas* ir *mostis / mostė*⁴⁹ leksikografiniuose straipsniuose pateikta tik iliustracinių sakinių apie vaistinėje pirktus, gydytojų ligoninėje skirtus tepamus vaistus.

6. Gydytis galima ne tik augalais, bet ir gyvūnais. Tačiau žodyne rasta palyginti nedaug duomenų apie gydymą(si) gyvūnais. Pietiniai pietų aukštaičiai, ko gero, labiausiai tiki gyvatės gydymosiomis galiosmis, pvz.: *gyvatės tai sveikata, ir vaistuose yra gyvatių nuodų* Knv; *kur vaistai visur gyvatė yra* Knv. Gyvatę galima valgyti arba gerti jos nuovirą, pvz.: *gyvatį sudžiovydavo, sumaldavo ir valgydavo* Mrc; *nuo bėrimo labai gerai būna pagirdzyc gyvati [vaikus]* Knv. Dzūkai gyvatę gydo ne tik žmones, bet ir gyvulius, pvz.: *gyvatės paduoda, tai išvaro visą nudą*⁵⁰ *iš paršo* Mrc. Žodyne yra nemažai sakinių apie kiaulėms sušertas gyvates, pvz.: *verda bulves, gyvatį uždeda, išverda ir tadu duoda kiaulėm, kad būna nuskurdį* Knv.

Gyvatę galima užpilti degtine ar spiritu ir vartoti kaip vaistą nuo įvairių ligų, pvz.: *[gyvatę] gyvų butelin invarai ir parneši namo, ir užpili arielkos, spirito anta jos* Kb; *arielku pila žilvicinį arba gluodenu* Knv. Alkoholiu užpildavo ne tik gyvates, bet ir rupūžes, pvz.: *rupužį*

⁴⁶ Pietiniai pietų aukštaičiai ūglius vadina *virbukais* arba *virbučiais*.

⁴⁷ Hibridas *pusbonkis* vartojamas reikšme *pusbutelis; jame telpantis kiekis*.

⁴⁸ Pavyzdžiui, pietvakarinėse pietų aukštaičių šnektose žinomas tepalas iš vaistinės taukės ir kiaulės taukų skaudamiems sąnariams gydyti.

⁴⁹ Pietinėse pietų aukštaičių šnektose skolinys *mostis / mostė* (plg. brus. *масть*, l. *maść*) vartojamas reikšme *tepalas*.

⁵⁰ Skolinys *nudas* pietinėse pietų aukštaičių šnektose vartojamas reikšme *niežtėjimas, kylantis iš nešvarumo ar gyvių*.

ušpildavo spiritu ir tų spiritų gerdavo Mrc; gyvų rupužį reikia sugauc ir arielku ušpilc, ir nug vėžio geria Žr; viena moteris kap sirgo, buvo uspirilavus rupužnų varlį⁵¹, gėrė Kb. Gydomųjų galių turi ir varlės, kuriomis gydamos karpas, pūliniai ir vėžys, pvz.: jos ne visos lygios, toj kų karpom, karvinė varlė, tai reikia pamerkc spiritun, ir sako isigydo vėžį Kš; reikia varlė perplėš ir pridėc, tai graicau suka [karį] Žr.

Gydyti žaizdas, sopulius, varyti rakštis geriausia lydytais kiškio taukais, pvz.: *tuos [kiškio] taukus nuimi, pečion išlaidzi, jieį jau suslaidzia, paskui paimei butelaicin supylei, ir vaistas Mst; tų taukų [kiškio] pripjausto, pripjausto, sulaidzia, supila blėkelėn⁵² ir gerai nuo sopulio Kb; o jeigu pašinas, kap ištraukc negalima buvo, tai dėdavo kiškio taukais Mrc; ar kokios žaizdos ar kų, taigi kiškio taukais kap patrina, tai pagija greitai Dbn. Kaip vaistas vartojami ir barsuko taukai, pvz.: tėvas labai saugojosi, i barsuko taukus visokius gėrė Mrc. Jais gydydavosi sergantieji džiova, pvz.: barsuko taukai nuog džiovos gerc reikia, pirmi vaistai Knv. Skaudamą ausį patartina gydyti kiaulės riebalais, pvz.: nesūdytais riebulais trindavo aplinkui, apė ausį, ausin patrindavo, nu ir šiltų grielkų⁵³ dėdavo daugiausia Mrc.*

7. Pietiniai pietų aukštaičiai, gydydami įvairius susirgimus, pasitelkdavo (ir iki šiol pasitelkia) įvairius magiškų veiksmus ir užkalbėjimus (t. y. gydymą burtažodžiais)⁵⁴. Tikima, kad yra ligų, kurių negalima pagydyti jokiais vaistais ar žolėmis, padeda tik užkalbėjimai, pvz.: *jeigu neuškalbėsi, tai ir nepraais rožė Knv. Užkalbėjimais gydoma nuo rožės, dantų skausmo, gyvatės įkandimo, karpų, išgaščio, blogų akių poveikio (nužiūrėjimo) ir kt. negalavimų, pvz.: mano tėvas kalbėj nuo dantų, gyvatė jei inkando Kb; mani išmokino mano bobulė ir nuog rožės kalbėc, ir nuok karpų, ir nuo viso Kš; išgųscį tai dar uškalbu, nug rožės uškalbu Kš; senis buvo, Praciska vadzino, tai jis zinojo uskalbėjimų nuo gyvatės ir vilkų Aš; kojų įsisuka ar mikstera, tai miksius darydavo ir uškalbėdavo Kb ir kt. Tikima, kad užkalbėtojai, t. y. šaptūnai⁵⁵, gali labiau pagelbėti nei gydytojai, pvz.: niekas nepamačino⁵⁶, kap mes vadinam, šaptūnai uškalbėjo Mrc; ir tiktai žmogus uškalbėjis pataisė*

⁵¹ Žodžių junginys *rupužna varlė* vartojamas reikšme *rupūžė*.

⁵² Hibridinės kilmės deminutyvas *blėkelė* vartojamas reikšme *skardinė kepamoji forma*.

⁵³ Slavizmas *arielka* vartojamas reikšme *šildyklė*. Pietinėse pietų aukštaičių šnektose jis užrašomas gana retai.

⁵⁴ Zavjalova, M. 1998. „Lietuvių ir rusų užkalbėjimų nuo gyvatės pasaulio modelių palyginimas“, *Tautosakos darbai*, t. IX (XVI), p. 62–97.

⁵⁵ Skolinys *čeraunykas*, -ė (plg. l. *czarownik*, brus. *чараўнік*) pietų aukštaičių plote vartojamas reikšme *burtininkas*.

⁵⁶ *Nepadėjo, nepagelbėjo*.

mani Mrc; mes daktarai to nepadarom, ką kalbėtojai padaro Knv ir kt. Pietiniai pietų aukštaičiai užkalbėtojus vertina nevienareikšmiškai – vieni tiki pagiję tik jų padedami, kiti jų veiklą smerkia, pvz.: *randas tokis sopulys, parausta kūnas, ir neprašina, kol neuškalbėsi* Knv; *kat jį šaut pirmas perkūnas, kas kalba [nuo rožės]* Knv.

Kaip žinoma, žodžių reikšmės iliustruojamos sakiniiais, o ne tektais, todėl sunku spręsti, kiek žodyne yra užkalbėjimų formulių ar atskirų jų fragmentų. Su užkalbėjimais (dzūkų vadinamomis maldelėmis), ko gero, sietini žodyne pateikti sakiniai apie mėnulį, pvz.: *dar ir maldelį kalbėjo: jaunas mėnulaicis, dangaus karalaicis* Žr; *mėnulio paprašiau: mėnuli mėnuli, dangaus karalaici, apšvietei dangų ir žemį, apšviesk tu jos kūnų* Kš. Šią prielaidą remia sakiny, kuriame kalbama apie konkrečią ligą ir jos gydymo būdą, pvz.: *jei kokis išbėrimas bus, žūrėkit an kalendoro jauno mėnulio, kab jis cig randas, jaunas mėnulis, paprašykit to jauno mėnulio, ir tu pagysi* Kš. Užkalbėjimų tekstų užrašyti mažai kam pavyksta, nes garsiai pasakytas užkalbėjimas netenka gydomosios galios, pvz.: *nesako jie ką kalba, cik kužda ir viskas, pasakyc negali* Jsk. Žodyne gerokai daugiau duomenų galima rasti apie užkalbėjimo laiką ir būdus. Geriausia užkalbėti saulei dar netekėjus arba jai nusileidus, pvz.: *kalbėc gerausia raikia saulalei nuslaidus arba saulalei netekėjus* Kš. Užkalbėjimo formulę reikia kartoti tris kartus, pvz.: *tris kartus raikia šilep iškalbėc vieno dūko*⁵⁷, *ir sveika Marija vieno dūko, nesumainius* Pvč. Užkalbėti galima duoną, druską, miltus, cukrų ir kt., pvz.: *an duonos kalba ir an cukro [nuo gyvatės įkandimo]* Knv; *aš važavau tį, tan kaiman, kur kalbėtojas tį, tai miltų davė ir užkalbėj* Pvč; *padėk ir vandenio to, ranku lėk ir kalbėk žodžius* Kš ir kt.

Žodyne pateikta patarimų ir magiškų veiksmų, kaip apsisaugoti ir (ar) išsigydyti nuo blogų akių poveikio, pvz.: *raikia kvartūkas*⁵⁸ *nešoc, tai vaikas jau neboja akių* Pvč; *padalkais*⁵⁹ *jau ir akytes tas trynėm, ir puodiakeli rūkinom, ir slankscio atplovė, ir uždegė, rūkino [nuog akių]* Zrv; *teliukas ar kas, arba karvė paboja akių, tai raikia, vaikeli, sijono padalkais apšluoscyc jam akytės, ir tadu atsibūna teisingai* Kš ir kt. Užrašyta ir magiškų veiksmų verkiančiam vaikui nuraminti – jį reikia landinti per pavalkus, pvz.: *rozų jau tep labai rėkė*

⁵⁷ Slavizmą *dūkas* pietų aukštaičiai reikšme *kvapas, atsikvėpimas* vartoja gana dažnai.

⁵⁸ Skolinys *kvartūkas* (plg. brus. *xvapmyk*) tiriamose šnektose vartojamas rečiau nei tos pačios reikšmės žodžiai *prijuostė* ir *prikyštė*.

⁵⁹ Pietų aukštaičių šnektose slavizmas *padalkai* (plg. l. *podolek*, brus. *падалак*) vartojamas reikšme *drabužio palankai, pati apačia*.

[*vaikas*], *tai ataj šitoj sasuoį, cia kur kaiman, tai sako per pavalkus landzykim* Pvč; *adbulus pavalkus pajima, pastato, ir vienas kiši, o kitas priimi [vaiką]* Pvč.

Siekiant kuo didesnio poveikio, ligoniai neretai buvo gydomi kompleksiskai – žolėmis, žodžiais ir magiškais veiksmais. Kompleksinio gydymo pavyzdį žodyne galima rasti ne vieną. Pavyzdžiui, išgąstį galima gydyti žolėmis (sidabražolės, beviršio, pivonijos arbatomis, prausti vilkažolių nuoviru) ir užkalbėjimu, pvz.: *dar sidabražolį [užpila], tai irgi nug išgųsco sako sidabražolė* Mrc; *yra tokis beviršis jau žolynas, tai nuog išgųščio gerai* Knv; *pivonijos žiedais raikia girdzyc būktai [nuo išgųščio]* Mrc; *vilkažolės tį kokios buvo labai geros, jei nuprausi su išgųščiu [vaiką], tai jisai pasveiksta* Kb; *mano buvo dėdė vadinamas, va šitan kieman, tai jis nuo išgųsco kalbėjo* Žr ir kt. Keliais būdais galima gydyti ir karpas – gyvūnais, užkalbėjimu ir magiškais veiksmais, pvz.: *žogas išgydo karpas* Knv; *toj kų karpom, karvinė varlė⁶⁰, tai reikia pamerkc spiritun, ir sako isigydo vėžį* Kš; *kiek karpų yra, tai šitais pirštais, mazgelių sumazgo ir po lašais pakasa, kur lija va nuk stogų* Žr; *kab jau supūsta tas jau siūlas, tai porina ir karpas pragaišta* Žr; *paišaliu⁶¹ va taip aplrina aplrina aplrina, ir jau tas, toj karpa būna pajuodavus* Mrc ir kt. Pasirodo, rožę taip pat galima gydyti ne tik užkalbėjimu, bet ir žolėmis, kreida, pvz.: *močiakalapiai labai gydo rožį* Knv; *vaikel kap užkalbėjai, kap isiviriau draskių šaknų, kab isiprausiau, tai ir koja pagiso* Kš; *mano anytai būdavo veidas jau, rožė, vis sako tai, tai kraidu trindavo* Pvč. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad dažniausiai tikrai ar tariamai ligai gydyti į pagalbą pasitelkiami du komponentai – žolės ir užkalbėjimai.

Apibendrinamosios pastabos. „Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyne“ pateikta daug vertingos medžiagos apie ligas ir jų gydymo(si) būdus. Iš atliktos analizės matyti, kad pietiniams pietų aukštaičiams būdingas gana archajiškas požiūris į ligas ir jų gydymą. Tai, ko gero, lemia trys dalykai. Pirma, per kelis šimtmečius dėl gana uždaro bendruomenės gyvenimo būdo susiklosčiusi nuostabi žmogaus ir gamtos dermė (*nu poterai nu neteisingi, kab dangun, tep ir an žamės, jau numirai ir numirai, supuwei ir viskas* Mrc). Antra, žinojimas, kad seną ar labai ligotą žmogų išgydyti beveik nėra galimybių (*gydytojai manį nepataisis, mani pataisis va dangus* Kš). Trečia, tikėjimas senaisiais gydymo būdais (*apsirgai ir ginkis žolēm* Pvč).

⁶⁰ Žodžių junginys *karvinė varlė* vartojamas reikšme *rupūžė*.

⁶¹ *Pieštukas*.

Nors pietiniai pietų aukštaičiai naudojami šiuolaikinės medicinos teikiamomis galimybėmis (eina pas gydytojus, geria jų paskirtus vaistus, gydosi ligoninėse bei sanatorijose ir t. t.), pirmenybę teikia liaudiškoms priemonėms. Iš žodyno medžiagos matyti, kad patikimiausia, prieinamiausia ir geriausia yra gydytis namuose augalais, gyvūnais, užkalbėjimais ir magiškais veiksmais. Pietiniai pietų aukštaičiai, siekdami greičiau įveikti tikras ir tariamas ligas, gydosi kompleksiskai – žolėmis, žodžiais, magiškais veiksmais ir kt.

Vietovardžių santrumpos

Aš – Ašašninkai, Varėnos r.
 Dbn – Dubininkas, Varėnos r.
 Dnv – Dainava, Varėnos r.
 Jsk – Jasauskai, Varėnos r.
 Kb – Kabeliai, Varėnos r.
 Knv – Kaniava, Varėnos r.
 Knvl – Kaniavėlė, Varėnos r.
 Kš – Kašėtos, Varėnos r.
 Mrc – Marcinkonys, Varėnos r.
 Mrd – Mardasavas, Varėnos r.
 Mrg – Margionys, Varėnos r.
 Mst – Musteika, Varėnos r.
 Pnč – Panočiai, Varėnos r.
 Pvč – Puvočiai, Varėnos r.
 Rud – Rudnia, Varėnos r.
 Šm – Šumas, Varėnos r.
 Zrv – Zervynos, Varėnos r.
 Žr – Žiūrai, Varėnos r.

Kitos santrumpos

brus. – baltarusių (kalbės)
 l. – lenkų (kalbės)
 plg. – palygink
 pvz. – pavyzdžiui
 rus. – rusų (kalbės)
 žr. – žiūrėk

Literatūra ir šaltiniai

1. Balkutė, R. 2013. *Galia užburti (kenkimo magija 1982–2012 metų įrašuose)*. Vilnius: Ritos ratas.
2. Gudavičius, A. 2000. *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
3. Kramer, S. N. 2015. *Istorija prasideda šumere*. Vilnius: Tyto alba.
4. Leskauskaitė, A. 2006. *Kučių krašto šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
5. Leskauskaitė, A. 2006. „Pietvakarinio Lietuvos paribio šnektos ir slavų kalbos“, in: *Acta Baltico-Slavica*, 30, p. 391–402.
6. Leskauskaitė, A., Ragaišienė, V. 2016. *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas (A–M)*, I. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

7. Leskauskaitė, A., Ragaišienė, V. 2019. *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas* (N–Ž), II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
8. LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* I–XX, 1941–2002, elektroninis variantas; red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; atnaujinta versija, 2008. Prieiga internete: <http://www.lkz.lt/>.
9. *Marcinkonių šnektos tekstai*, sud. A. Leskauskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
10. Ragaišienė, V. 2017. „Vaizdingoji Punsco ir Seinų šnektų leksika“, in: *Terra Jatwezenorum*, 9, p. 128–143.
11. Ragaišienė, V. 2018. „Punsco ir Seinų šnektų tarminė leksika: skolinių vartoseną“, in: *Terra Jatwezenorum*, 10, p. 71–83.
12. Ragaišienė, V. 2019. „Žmogaus paveikslas „Pietinių pietų aukštaičių žodyne“, in: *Terra Jatwezenorum*, 11, p. 52–67.
13. Rutkovska, K., Smetona, M., Smetonienė, I. 2017. *Vertybės lietuvių pasaulyje*. Vilnius: Akademinei leidyba.
14. Sakalauskienė, V. 2006. „Leksiniai slavizmai pietinėje vakarų aukštaičių šiaurinėje šnektose“, in: *Acta Ballico-Slavica*, 30, p. 221–231.
15. Sakalauskienė, V. 2018. „Žmogaus konceptualizavimas vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynuose“, in: *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*, 5, 2018, p. 167–188.
16. Smetonienė, I., Smetona, M., Rutkovska, K. 2019. *Kalba. Tauta. Valstybė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
17. Trimakas, R. 2008. *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai. XIX a. pab. – XX a. pirmoji pusė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
18. Vaičiulienė, B. 2013. „Punsco šnektos diferencinis žodynas“, in: *Terra Jatwezenorum*, 5, p. 180–203.
19. Vaškelevičiūtė-Zakarauskienė, O. 2003. *Burokaraistis*. Vilnius: Jandrija.
20. Vosylytė, K. 2014. *Palyginimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
21. Zabarskaitė, J. 2019. „Politinis pasaulėvaizdis didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* (valstybė, įstatymas, valdžia)“, in: *Parlamento studijos*, 9. Prieiga internete: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr9/9_kalba_1.htm (2020-03-20).
22. Zaikauskienė, D. 2010. „Lietuvių paremių funkcijos. Teorinės pastabos“, in: *Tautosakos darbai*, 40, p. 97–107.
23. Zaikauskienė, D. 2011. „Lietuvių paremių funkcijos šiuolaikiniuose kontekstuose“, in: *Tautosakos darbai*, 41, p. 63–84.
24. Zavjalova, M. 1998. „Lietuvių ir rusų užkalbėjimų nuo gyvatės pasaulio modelių palyginimas“, in: *Tautosakos darbai*, 9 (16), p. 62–107.

Vilija Ragaišienė

VILIJĄ RAGAIŠIENĘ (g. 1972 m. Puvočių k., Varėnos r.) – kalbininkė, Valskybės lietuvių kalbos komisijos Programų skyriaus vedėja, Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro vyresnioji mokslo darbuotoja. 1995 m. baigė Vilniaus pedagoginį universitetą, įgijo lietuvių kalbos ir literatūros mokytojo kvalifikaciją. 2010 m. Lietuvių kalbos institute apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Linksniojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse“. Be kitų, tiria ir Lenkijos lietuvių tarmes. Monografijos *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos* (2016) bendraautorė.

POVILAS VASILČIK

SUVALKŲ MIESTO VYRESNIOSIOS KARTOS LIETUVIŲ KALBOS YPATYBĖS

Ižanga

Suvalkų krašto gyventojų kaita stipriai veikė čia gyvenančių žmonių kalbą. Atvažiuojantys apsipirkti į Lenkiją lietuviai taip pat padarė savo įtaką lietuvių kalbos raidai Suvalkų mieste. Paaugo lietuvių kalbos prestižas, padidėjo vietinių lenkų susidomėjimas savo kaimynais (apie kuriuos jie žinodavo labai mažai arba nieko), mieste pasirodė daug reklaminių užrašų lietuvių kalba. Apie tokius užrašus dar neseniai niekas net nebūtų pagalvojęs.

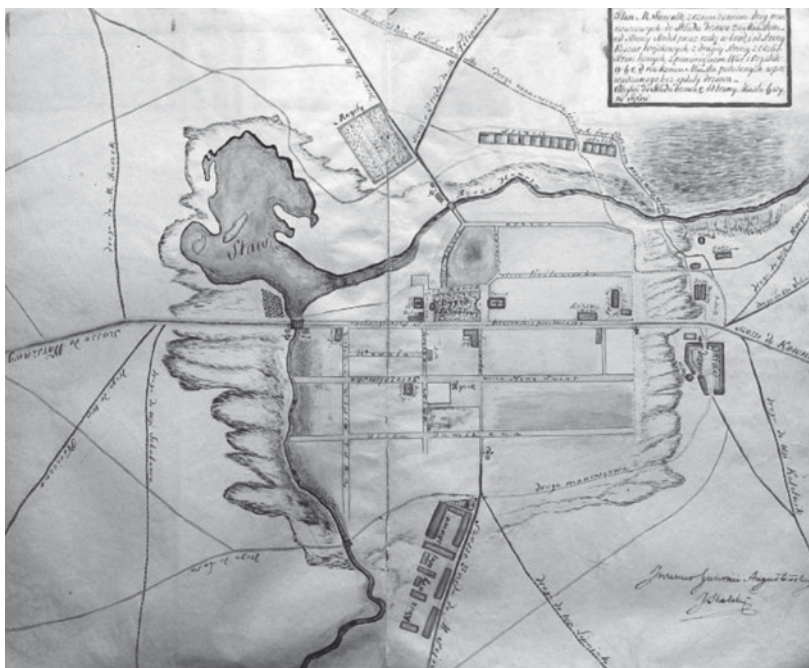
Rašydamas magistro darbą apie Suvalkų lietuvių kalbos bruožus, padariau 16 garso įrašų¹. Bendra įrašų trukmė 17 valandų 53 minutės. Įrašai dažniausiai buvo atliekami žmonių namuose, iš anksto susitarus. Be to, surinktos 42 anketos, kurias užpildė Suvalkų miesto vyresniosios kartos lietuviai.

Amžius buvo pagrindinis kriterijus renkant informantus lietuviakalbių Suvalkų miesto vyresniosios kartos gyventojų kalbos ir sociolingvистinės padėties tyrimui. Jauniausiam informantui 50 metų.

Vyresnioji karta buvo pasirinkta tyrimo objektu todėl, kad jie išlaikė šio regiono tradicines lietuviškas šnektas. Ne mažiau svarbus dalykas yra tai, kad neabejotinai Suvalkų miesto lietuvių dauguma yra kilusi iš Punsko ir Seinų apylinkių, ir tai puikiai matyti iš jų kalbos.

¹ Pateiktame informantų aprašyme ne visi jie aprašyti.

Miesto pavadinimas

1863 m. Ernesto Skalskio spalvotas Suvalkų miesto planas
(iš Suvalkų valstybinio archyvo)

Suvalkų miesto pavadinimo kilmei buvo skirtas nemažas straipsnis laikraštyje „Suvalkietis“². Tai buvo žymaus lenkų kalbininko Tadeuszo Zdancewicziaus straipsnio vertimas į lietuvių kalbą. Remiantis šio kalbininko tyrimais, Suvalkų vardo šaknis yra lietuvių kalbos daiktavardis (apeliatyvas) *valka*, kuris reiškia balą, liūną, pelkę, kūdrą (lenk. *kałuża*, *bajorko*, *bloto*). Šis daiktavardis Lietuvos teritorijoje vartojamas kaip geografinis apeliatyvas (terminas), kuris turi daug specializuotų reikšmių, semantika susijusių su tokiomis bendrinės kalbos reikšmėmis, kaip upelis, tėkmė, upokšniukas, mažas vanduo, miško upelis, lietaus tėkmė, drėgna, liumpsinti vieta ir kt.³

Zdancewicziaus nuomone, Suvalkų vardo priešdėlis *su-* yra kilęs iš lietuvių kalbos prielinksnio *su*. Tapęs daiktavardžio *valka* derivato (vietovardžio) priešdėliu, įgavo lokatyvinę reikšmę „prie, šalia, apie, lygiagrečiai su“. Remiantis šiomis žiniomis apie Suvalkų vardo ša-

² Leončikas, K. 2008. „Suvalkų miesto pavadinimo kilmė ir reikšmė“ pagal T. Zdancewicz, in: *Suvalkietis* (Suvalkų lietuvių ketvirtinis leidinys), 3/55, p. 8–15.

³ Ten pat.

knies ir priešdėlio semantiką, galima konstatuoti, jog šis pavadinimas slepia savyje turbūt štai tokią reikšmę: „vietovė prie drėgnos, liumpsinčios vietos“ arba netgi „prie ežerėlio“⁴. Vietovardžio *Suvalkai* lietuviškumą patvirtina ir kiti kalbininkai⁵. Be to, labai panašūs vietovardžiai aptinkami ir Lietuvoje: Suvalkėlių, Suvalkynės, Suvalkų kaimai.

Suvalkai ir Suvalkija iki Pirmojo pasaulinio karo

Istoriniuose šaltiniuose Suvalkų miesto, kuriame pagal 2013 metų duomenis gyveno 69 337 gyventojai, pavadinimas pasirodė gana vėlai, tik XVIII a. pabaigoje, ir iš pradžių ne kaip miesto, bet kaimo, kurį įkūrė Vygrių kamaldulių vienuoliai, pavadinimas.

Viduramžiais Suvalkų kraštas⁶ buvo jotvingių, pirmųjų istorinių šios žemės gyventojų – teritorijos dalis. XIII a. jotvingiai buvo užkariauti kryžiuočių ir iškeldinti į Sembos pusiasalį, į šiaurę nuo Karaliaučiaus. Po Melno taikos sutarties (1422 m.) kraštas pasiliko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtyje.

Nuo XVI amžiaus prasidėjo intensyvi šio krašto kolonizacija – lietuvių iš šiaurės ir lenkų iš pietų, taigi naujų gyventojų sudėtis buvo nevienalytė. Tačiau teritorija aplink dabartinius Suvalkus ir Vygrių ežero rytinę pusę XVII a. antrojoje pusėje buvo kompaktiško lietuvių kalbos ploto pietvakarių pakraštys. Tai matyti iš gyvenviečių lietuviškais pavadinimais, kurios buvo susitelkusios „prie Vygrių dvaro ir išilgai Okmino Didžiojo kelio“⁷. Pagal J. Wiśniewskį, didžiausią įtaką šio krašto etninei situacijai darė vienuoliai kamalduliai, atsikėlę į Vygrius 1667 metais, kurie ir įkūrė Suvalkų kaimą⁸. Vygrių apylinkės greitai sulenkėjo. Lenkinimo procesą lengvino tai, kad LDK buvo daugiatautė valstybė. Ilgainiui lenkų kalba tapo LDK valstybine kalba (XVII a. pab.)⁹.

⁴ Aleksandras Vanagas pateikia vieną lietuviško geografinio termino *valka* pavartojimo atvejį (pavartotas kaip ežero pavadinimas), Vanagas, A. 1981. *Lietuvių hidronimų etimologijos žodynas*. Vilnius.

⁵ Safarewicz, J. 1981. „Studia profesora Knuta Olofa Falka nad nazwami wód suwalskich“, *Rocznik Białostocki*, Warszawa, t. XIV, p. 25.

⁶ Suvalkų kraštas – kraštas, kuris iki Pirmojo pasaulinio karo priklausė Suvalkų gubernijai, o po karo Lenkijai.

⁷ Wiśniewski, J. 1965. „Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do połowy XVII wieku“, in: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, Białystok, p. 84–85.

⁸ Wiśniewski, J. 1963. „Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim“, in: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, Białystok, p. 33–37.

⁹ Zinkevičius, Z. 1990. *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* Vilnius: Mokslas, t. IV, p. 11–21.

Suvalkuose dar XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje turguose buvo dažniau kalbama lietuviškai negu lenkiškai ar gudiškai¹⁰. O arti-mi Seinai buvo pietinės Sūduvos dalies kultūros centras. Dar XX amžiaus pradžioje buvusios lietuviškos Seinų, Gibų, Berznyko, Šipliškių, Vižainio ir kitos apylinkės sparčiai nutautėjo.

Kaip rašo A. Nezabitauskis knygoje „Jonas Basanavičius“¹¹, XX amžiaus pradžioje¹² Suvalkuose kurį laiką gyveno Jonas Basanavičius. Į Suvalkus jis buvo atvykęs valstybės dūmos rinkimų reikalu ir ypač dėl to, kad Suvalkų guberniją norėta atskirti nuo Lietuvos. Gyvendamas Suvalkuose, jis ištyrė šio krašto tautinius santykius ir parašė rusų valdžiai rezoliuciją. Bendravo su lietuviams palankiu Suvalkų gubernijos gubernatoriumi Stremancovu, kuriam išdėstė apie neleistiną, neteisėtą Suvalkų gubernijos atskyrimą nuo Lietuvos.

Remiantis oficialiais duomenimis, per pirmą visuotinę gyventojų surašymą 1897 m. Suvalkuose lietuvių užrašyta apie 100. Jie sudarė nepilną vieną procentą gyventojų. 1857 metais Varšuvos žurnalistas rašė: „Jeigu kas važiuoja į Augustavo guberniją, tai mano, kad važiuoja į Lietuvą <...>, o lietuvių kalbą išgirsi tik apie Suvalkus. Bemaž iki šio miesto tęsėsi mozūrų ir jotvingių gyvenamosios vietos. O čia, apylinkėse ir toliau į šiaurę, pakrikai gyvena lietuviai.“¹³ Matyt, Suvalkų apylinkių kaimuose dar gyveno lietuvių, kurie nebuvo užfiksuoti statistikos šaltiniuose. 1907 m. spaudoje rašyta, kad „Vienybės“ draugijos rengiamuose koncertuose dalyvavo Suvalkų apylinkių lietuviai. 1910 metais „Šaltinyje“ randame žinią, kad Suvalkuose nemaža lietuvių, daugiausia yra inteligentų valdininkų ir tarnaičių¹⁴.

Jau minėtas lenkų kalbininkas T. Zdancewiczius teigia, kad Suvalkų lietuvių ir baltarusių mozūrai bei lenkai sulenkino, bet ir šios tautos turėjusios įtakos lenkų kalbai¹⁵. Jeigu lietuviai turėję įtakos lenkų kalbai, tai jų turėjo būti žymiai daugiau, negu užfiksuota statistikos šaltiniuose.

Gedimino Dzemiono nuomone, į statistiką neįtrauktas laikinai mieste gyvenančių lietuvių skaičius, pagal jį, Suvalkuose tais laikais

¹⁰ Kontvainas, R. 1995. „Suvalkų krašto žymūs žmonės“, in: *Iš Suvalkų krašto praeities ir dabarties*, red. Juozas Sigitas Paransevičius, Punkskas: Aušra, p. 113–115.

¹¹ Nezabitauskis, A. 1990. *Jonas Basanavičius*. Vilnius: Vaga.

¹² 1907 arba 1908 m., tiksli data nėra žinoma.

¹³ *Gazeta Warszawska*. 1857, Nr. 68, p. 6.

¹⁴ *Šaltinis*. 1910, Nr. 46, p. 733.

¹⁵ Zdancewicz, T. 1980. *Mazurzące gwary suwalskie*, Warszawa-Poznań: PWN, 1 dalis, p. 19.

gyveno apie pusę tūkstančio lietuvių, ir dar tiek Suvalkų apylinkių kaimuose¹⁶.

Po 1831 m. sukilimo valdžia šalino lietuvių kalbą iš Užnemunės pradinių mokyklų. Ji palikta tik kaip pagalbinis dalykas jaunesnėse klasėse, aiškinant lenkų kalbos gramatiką. Tam reikalui M. P. Marcinskas (sulenkinta Martynaičio pavardė) parengė ir 1833 m. Suvalkuose išleido lenkų kalbos gramatiką „Gramatyka polska dla Litwinów, uczących się języka polskiego“ (Lenkų kalbos gramatika lietuviams, besimokantiems lenkų kalbos).

Regione gyvenančių lietuvių vaikai mokyklose mokėsi lenkų kalba, kur intensyviai lenkinta (vėliau – rusinta). Švietimo valdžia ignoravo lietuvių kalbą, jos mokyta tik „pakampių“ mokyklėlėse, namų mokyklėlėse (daraktorių mokymas)¹⁷.

Suvalkijos kraštotyrininkas A. Połujański teigė, kad Suvalkų lietuviai (dzūkai) bendrauja savo gimtąja kalba, bet mieste ir dvare su dvarininkais (lenk. *z wyższą klasą*) kalba lenkiškai¹⁸. Lietuvių kalbos niekinimas veikė valstiečių sąmonę. Jie ėmė savo gimtosios kalbos gėdytis ir vengė viešose vietose ją kalbėti¹⁹.

1839 m. pradėjo veikti iš Seinų perkelta Suvalkų gimnazija, kurioje buvo mokoma lietuvių kalba. Gimnazijoje mokėsi 345 mokiniai. Gausiausią (po lenkų) mokinių grupę sudarė lietuviai: 1867 m. jų buvo 40, XIX a. pabaigoje – 50, 1911 m. – apie 20. Lietuvių moksleivių skaičius Suvalkų gimnazijoje sumažėjo, nes 1867 m. buvo atidaryta mokykla Marijampolėje, kur irgi buvo mokoma lietuvių kalba (1–2 valandas per savaitę)²⁰.

Po 1864 m. sukilimo caro valdžia, siekdama atitraukti lietuvių inteligentiją nuo lenkų įtakos, įsteigė Suvalkijos gimnazijų lietuvių absolventams, studijuojantiems Peterburgo ir Maskvos universitetuose, po 10 stipendijų – tiems, kurie turėjo atestate lietuvių kalbos pažymį. Suvalkuose dėl šio pažymio net sulenkėję lietuviai lankė lietuvių kalbos pamokas²¹.

¹⁶ Dzemionas, G. 2007. „Suvalkai nuo įkūrimo iki Pirmojo pasaulinio karo“, in: *Suvalkų lietuviai*, red. K. Baranauskas, Punksas: Aušra.

¹⁷ Zinkevičius, Z. 1990. *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* Vilnius: Mokslo, t. IV, p. 16–17.

¹⁸ Połujański, A. 1859. *Wędrówki po guberni augustowskiej*. Warszawa, p. 253.

¹⁹ Zinkevičius, Z. 1990. *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* Vilnius: Mokslo, p. 198–199.

²⁰ Kudirka, J. 1970. *Vėiverių mokytojų seminarija*, Vilnius, p. 12–13; Karčiauskienė, M. 1983. *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*, Vilnius: Mokslo, 1983, p. 209–211; *Šaltinis*, 1911, Nr. 51, p. 607–608.

²¹ Zinkevičius, Z. 1992. *Bendrinės kalbos išlikimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 15.

1836–1859 m. Suvalkų spaustuvėse išspausdintos 8 lietuviškos knygos. Antano Tatarės (1805–1889) „Žiburys rankoje dūšios krikščioniškos“ (1848 m.), „Tiesiausias kelias į dangaus karalystę“ (1853 m.), „Pamokslai išminties ir teisybės“ (1851 m.)²².

Taip pat 1859 metais Suvalkuose išleistas kun. Motiejaus Brundzos (1824–1869) elementorius „Lamentorius lietuviškas dėl mažų vaikų“ ir maldų knyga²³.

Suvalkai ir Suvalkija tarpukariu

Dėl Suvalkų krašto tarp Lenkijos ir Lietuvos (1919–1920) vyko kovos. 1920 m. spalio 7 dieną Suvalkuose buvo pasirašyta Suvalkų sutartis, pagal kurią maršalo Focho nustatytoji demarkacijos linija tapo valstybės siena.

Suvalkai – carinės Rusijos gubernijos centras su strateginės reikšmės įgula – tapo II Žečpospolitos gilios provincijos apskrities miestu. Pasikeitė įvairiatautė miesto visuomenė, nesigirdėjo nei rusų, nei lietuvių kalbų. Miestas, atsidūręs valstybės užkampyje, nuskurdo ir nebeaugo. Lietuvių bendruomenė, kuri iki Pirmojo pasaulinio karo buvo gana gausi, neatsigavo. Vieni grįžo į atsikuriančią tėvynę, kiti pasitraukė į Vakarus. Per 1921 ir 1931 metų surašymus Suvalkų gyventojų, pasisakiusių, kad jų gimtoji kalba – lietuvių, atitinkamai buvo 37 ir 20. Tai byloja apie nutautėjimą ar baimę viešai prisipažinti dėl savo tautybės.

Lenkams nesant tikriems dėl šių žemių ateities, į išvykusių rusų vietas buvo atkelti lenkai, uždamos lietuviškos mokyklos, draugijos, lietuvių kalba išguita iš bažnyčių. 1936–1938 m. buvo uždarytos kone visos lietuviškos mokyklos ir nutraukta draugijų veikla.

Palikti už administracinės linijos pietinės Sūduvos lietuviai turėjo pakęsti polonizaciją, pasienio režimą, t. y. beveik karinės padėties būklę. Ilgainiui nutrūko bet koks kultūrinis bendravimas tarp vietos lenkų ir lietuvių²⁴.

²² Totoraitis, J., *Sūduvos...*, p. 664; Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalba...*, p. 200–201; Połujan-ski, A. *Wędrówki...*, p. 449.

²³ Karčiauskienė, M. 1983. *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*, Vilnius: Mokslo, p. 202.

²⁴ Makauskas, B. „Tarp dviejų pasaulinių karų“, *Voruta* (elektroninis variantas, žiūrėta 2020-03-29), <http://www.voruta.lt/tarp-dvieju-pasauliniu-karu/>.

Suvalkai po Antrojo pasaulinio karo

Per 1939–1944 metų vokiečių okupaciją lietuviška veikla buvo uždrausta, lietuviai buvo verčiami keltis į Lietuvą arba prievarta į ją išgabenami (iš Suvalkijos išvažiavo 11 955 lietuviai)²⁵. Po karo tik nežymi jų dalis sugrįžo į savo sodybas. Jų vietas iš karto užėmė vokiečiai, vėliau – lenkai. Lenkų šeimų atsirado daugelyje iki tol buvusių ištisai lietuviškų kaimų. Nemaža lenkų buvo atkelta į pradėtus organizuoti valstybinius žemės ūkius. Be to, vyko natūrali lietuvių asimiliacija, kuri buvo ypač sparti mišriai gyvenamose vietovėse.

Šimtmečiais vykdyta vietinių gyventojų nutautinimo politika ir aktyvi kolonizacija atliko savo darbą. Ypač aktyviai ji buvo vykdoma tarpukariu, Antrojo pasaulinio karo ir pirmaisiais pokario metais. Tokių veiksnių spaudžiama lietuvių gyvenamoji riba vis traukėsi į šiaurę, artėdama prie dabartinės Lietuvos–Lenkijos sienos. Šiuo metu Suvalkų miesto ribų lietuviški ar mišrūs kaimai jau nebesiekia, jų praeitį primena tik lietuviškos kilmės vietovardžiai²⁶. Lietuvių gyvenamos vietovės išliko tik Punsko, Seinų ir iš dalies dar Šipliškių valsčiuose.

Suvalkai 1945–1950 metais buvo savotišku antisovietinio pasipriešinimo kovotojų – Lietuvos partizanų – „tranzitiniu miestu“ (Suvalkų koridoriumi) tarp okupuotos Lietuvos ir Vakarų. Be radijo ir jūros, tai buvo vienintelis efektyvus susisiekimo su Vakarais sausumos kelias iš Lietuvos.

1948–1951 metais iš Lietuvos ir Lenkijos pasienio iškeldinta į Lenkijos vakarus (*Ziemie Odzyskane*) apie 200 asmenų, kaltintų talkinant Lietuvos partizanams ir juos remiant, buvo teigiama, kad šie asmenys „pavojingi ir nepatikimi (Lenkijos) valstybei elementai“²⁷.

Pirmieji tautinio atgimimo ženklai pasirodė tik penktojo dešimtmečio pradžioje Punsko apylinkėje. Viešojo veikla prasidėjo 1957 m. kovo 31 d. Punske įsteigus Lietuvių visuomeninę kultūros draugiją (LVKD), kuri vėliau reorganizuota į Lenkijos lietuvių draugiją (LLD). Spontaniškai buvo steigiamos kuopelės, skyriai kaimuose, miestuose, siekiant atgaivinti tautinę sąmonę ir ją išsaugoti.

²⁵ Makauskas, B. 2014. „Lietuvių iškeldinimas iš III Reicho okupuoto Suvalkų krašto (1940–1941 m.)“, in: *Terra Jatwezenorum*, istorijos paveldo metraštis, 2009 (1), Punksas, p. 227–243.

²⁶ Zinkevičius, Z. 2006. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius, p. 159.

²⁷ Bagdonavičius, T. 2009. „Lietuvių trėmimai 1949–1950 metais“, in: *Terra Jatwezenorum*, istorijos paveldo metraštis, 2009 (1), Punksas, p. 245–258.

Seinų–Punsko krašte iš karto pokariu (po Antrojo pasaulinio karo) mokyklos buvo vien lenkiškos. Tik nuo šešto dešimtmečio pradžios kai kuriose mokyklose lietuvių kalbos buvo leista mokytis kaip dalyko. Vėliau pradėti ir kiti dalykai mokytis lietuviškai. Palaipsniui buvo įkurtos kelios pradinės ir septynmetės mokyklos, kuriose mokoma lietuvių kalba, kai kuriose mokyklose lietuvių kalba mokoma pasirinktinai kaip dalykas.

Seinų–Punsko lietuvių bendruomenė yra gausiausia ir geriausiai organizuota grupė etninėse lietuvių žemėse. Ji pastaraisiais dešimtmečiais turėjo palankesnes sąlygas tautiškumui palaikyti negu, sakysim, Baltarusijoje gyvenantys tautiečiai. Be to, patys lietuviai čia buvo aktyvesni, ir jų pastangomis jau keli dešimtmečiai veikė keletas lietuviškų mokyklų, saviveiklos kolektyvų, išreikalautos bažnyčiose pamaldos lietuvių kalba. Lietuvybės centru Lenkijoje tapo Punksas, kurio valsčiaus administracijoje vyrauja lietuviai. Punksas tapo savotiška Lenkijos lietuvių sostine.

Suvalkų lietuviai naujausiomis sąlygomis

1975 m. mieste gyveno apie 60 000 žmonių, tarp jų Suvalkų LLD²⁸ skyrius suskaičiavo apie 1000 lietuvių, įskaitant mišrias šeimas²⁹. Pagal 2002 metų gyventojų surašymą, lietuvių tautybę Suvalkuose deklaravo 326 asmenys³⁰.

Suvalkų lietuviai, norėdami palaikyti dvasinį ryšį su 1907–1914 metais Suvalkuose veikusia lietuvių draugija „Vienybė“, savo klubui suteikė tokį pat pavadinimą.

Suvalkuose Švenčiausiosios Jėzaus Širdies bažnyčioje nuo 1992 metų dukart per mėnesį atnašaujamos pamaldos lietuvių kalba. Nuo 1997 m. yra leidžiamas lietuviškas ketvirtinis leidinys „Suvalkietis“. 1985–1986 metais pradėta reguliariai mokytis vaikus lietuvių kalbos kaip dalyko, pamokos vyksta du kartus per savaitę po pietų.

Suvalkų kraštas yra unikalus savo kraštovaizdžiu, apie jį nemažai rašoma, dainuojama ir kalbama. Punske organizuojami Poezijos pavasario renginiai dažnai vyksta Suvalkų apylinkėse: ant įspūdingiausio

²⁸ Lenkijos lietuvių draugija.

²⁹ *Suvalkų lietuviai*. 2007. Red. K. Baranauskas, Punksas: Aušra, p. 74–77.

³⁰ Tiksliai aktualesnio Lenkijos lietuvių išdėstymo analizė šiuo metu neįmanoma dėl to, kad visų gyventojų 2011 metų surašymo rajonų ir valsčių lygmeniu rezultatai nebuvo publikuoti.

Įėjimas į Lenkijos lietuvių draugijos Suvalkų skyriaus būstinę

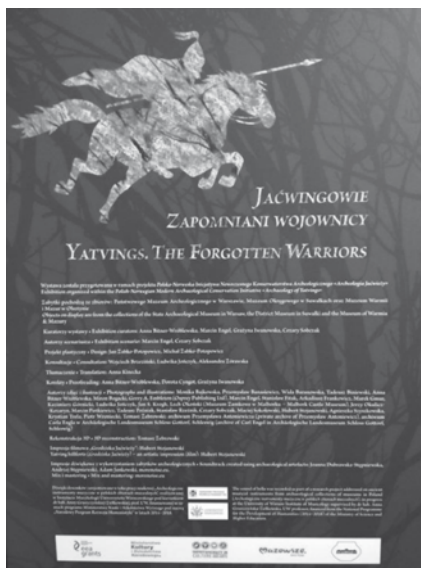
jotvingių piliakalnio Šiurpilyje, Jelenevo valsčiuje, Šveicarijos kaime – šalia jotvingių pilkapių.

2019 metais, po septynerių metų pertraukos, įvyko dvidienis Jotvingiškas archeologinis festivalis netoli Šveicarijos gyvenvietės, prie Jotvingių pilkapio draustinio (apie 5 km į šiaurės vakarus nuo Suvalkų miesto). Vyko kūrybinės dirbtuvės, karių kovos, gaminti senieji patiekalai, pasakotos istorijos.

Legendinis Šiurpilio piliakalnis, jotvingių aidų saugotojas

Be nuolatinės archeologinės parodos apie jotvingius Suvalkų krašto muziejuje, taip pat vyksta laikinosios parodos. Nuotraukoje – vienos iš tokių parodų plakatas

Suvalkų lietuvių pastangomis miesto kapinėse įmūryta paminklinė lenta Lietuvos partizanams Jurgiui Kriksčiūnui ir Vytautui Prabučiui. Jie žuvo 1949 m. gruodžio 13 d. Šlynakiemyje ir palaidoti, tiksliau, saugumiečių užkasti, nežinomoje vietoje.

Suvalkų kapinėse taip pat aptinkama daug paminklų su lietuviškai skambančiomis pavardėmis. 1991 m. senosiose kapinėse Suvalkų

Punsko klebono prelado Igno Dzermeikos kapas Suvalkų senosiose kapinėse

lietuviai surado 1904 m. mirusio Prano Lastaucko paminklą su lietuvišku užrašu. Vėliau aptiktas mirusio 4 metų lietuvių berniuko, pavarde Kasakaitis, kapelis, pažymėtas akmeniniu paminklėliu.

Senosiose Romos katalikų kapinėse Suvalkuose, Bakalariavos gatvėje, taip pat palaidotas Punsco klebonas prelatas Ignas Dzermeika (1920–2000) ir žuvęs 1863 m. sukilime lietuvis kunigas Jurgis Dailidė.

1863 m. sukilimo dalyvio kunigo Jurgio Dailidės atminimo paminklinis akmuo Suvalkų senosiose kapinėse

Kapas su lietuvišku užrašu Suvalkų senosiose kapinėse

Suvalkai strateginiu ir tarptautinio transporto (sausumos kelių ir geležinkelių) atžvilgiu yra svarbus susisiekimo tarp Baltijos šalių ir Pietų bei Vakarų Europos tranzitinis punktas. Ateityje dėl autos-trados *Via Baltica* ir geležinkelio *Rail Baltica* taps dar patrauklesnis tiek ekonominiu, tiek kultūriniu atžvilgiu. Taip pat 2019 m. pastatytas vietinis oro uostas.

Išlaikyti lietuviškumą, puoselėti tautines tradicijas nėra lengva krašte, kuris priklauso kitai valstybei. Reikia jausti ir reikšti didelę pagarbą žmonėms, kurie, nepaisydami nuolatinių ir sunkių sukrėtimų, iki šiol išliko savimi, kad čia gyva lietuvių kalba, kad žmonės nėra praradę tautinės savigarbos.

Dauguma susirenkančių „Vienybės“ klube yra vyresnio, pensinio amžiaus žmonės, kurie tikisi, kad jų pastangos lietuviškumui šia-

Buvusi lietuvio iš Ožkinių kaimo (Punsko valsčius) parduotuvė 1 Maja gatvėje Suvalkuose su ant sienos pavaizduotais Gedimino stulpais (po 2018 metais atliktos pastato renovacijos jų nebeliko)

Prekybininkas iš Lietuvos parduoda savo kepinius Kaziuko mugėje Suvalkuose

me mieste išlaikyti nenueis veltui ir netolimoje ateityje atsiras lietuvių švietimo ir kultūros židinis, pastovi³¹ susibūrimų vieta.

³¹ Skyriaus būstinę dėl nežinomų priežasčių miesto valdžia perkeldavo kas 3–8 metus iš vienos vietos į kitą, tai sudarydavo skyriui papildomų išlaidų ir problemų.

Iškaba Mažajame turguje Suvalkuose, 1 Maja g.
nr. 40 kieme

Reklaminiai skelbimai Suvalkų miesto centre

Reklaminis skelbimas ant daugiaaukščio sienos Suvalkų miesto centre

Pastaruoju metu vis daugėja jaunų dirbančių, besimokančių ar sukūrusių šeimas ir apsigyvenusių Suvalkuose žmonių iš Punsko ir Seinų krašto, taip pat lietuviai iš Lietuvos perkasi šiame mieste butus.

Mieste taip pat yra aiškiai pastebimų lietuviškų akcentų. Tai pa-vaizduosiu keliomis nuotraukomis.

Parduotuvė su regioniniais lietuviškais gaminiais Suvalkuose

Lietuviška mėsos parduotuvė Suvalkų miesto centre

Lietuvos 1000-mečio gatvė Suvalkuose

Suvalkai Lenkijos lietuvių šnektų fone

Kadangi Lenkijos lietuvių šnektų aprašymui „Terra Jatwezenorum“ metraštyje buvo skirta nemažai dėmesio, apsiribosiu paminėdamas autorius. Lenkijos lietuvių šnektas tyrė Wojciech Smoczyński³², Danutė Roszko³³, Roman Roszko³⁴, Irena Gasperavičiūtė³⁵, Algis Uzdila³⁶, Irena Aleksaitė³⁷, Laima Grumadienė³⁸, Danguolė Mikulėnienė³⁹ ir kiti. Michał Hasiuk aprašė Seinų krašto lietuviškų šnektų tradicinę

³² Smoczyński, W. 1977. *Gwara litewska okolic Puńska*. Kraków.

³³ Roszko, D. 2009. „Zapożyczenia leksykalne w litewskiej gwarze puńskiej“, in: *ABS*.

³⁴ Roszko, D., Roszko, R. 2010. „Kwantyfikacja zakresowa w językach polskim i litewskim (z uwzględnieniem gwary puńskiej)“, in: *Perspectives of Baltic Philology II. International Conference*, Poznań, p. 27–29.

³⁵ Gasperavičiūtė, I. 1992. *Sociolinguistinis Žvikielių kaimo tarmės aprašymas*, Vilnius (diplominis darbas).

³⁶ Uzdila, A. 2010. „Ežerų sapnai“, *Terra Jatwezenorum*, 2010 (2), Punskas: Aušra, p. 140–166.

³⁷ Aleksaitė, I. 1985. *Punsko šnektos konsonantizmas* (diplominis darbas). Vilniaus universitetas, Vilnius.

³⁸ *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, 2004. Sud. Grumadienė L., Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, p. 76–89.

³⁹ Mikulėnienė, D., Leskauskaitė, A., Ragaišienė, V., Geržotaitė, L., Birgelienė, N. 2016. *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*, kolektyvinė monografija, Lietuvių kalbos institutas, Vilnius.

Lietuvių kalbos Lenkijoje paplitimo plotas 1966 m. (Hasiuk, M. 1978. *Fonologia litewskiej gwary sejneńskiej*, UAM filologia bałtycka nr 3, Poznań, p. 5.)

fonologinę sistemą⁴⁰. Tamara Buch tyrė Seinų ir Puńsko krašto toponimus⁴¹. Lietuvių ir lenkų kalbų kontaktus ir tarpusavio įtaką Puńsko apylinkėse išsamiai aprašė Nijolė Birgelienė⁴² ir Juozas Marcinkiewicz⁴³.

⁴⁰ Hasiuk, M. 1978. *Fonologia litewskiej gwary sejneńskiej*, UAM filologia bałtycka nr 3, Poznań.

⁴¹ Buch, T. 1998. „Mundartliche Entpalatalisierungserscheinungen im Litauischen“, in: *Opuscula Lithuanica*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, p. 279–282.

⁴² Birgelienė, N. 2002. *Procesy interferencyjne w mowie dwujęzycznej społeczności litewskiej z Puńska i okolic na Suwalszczyźnie*, Warszawa-Puńsk, p. 31.

⁴³ Marcinkiewicz, J. 2003. *Polsko-litewskie kontakty językowe na Suwalszczyźnie*, Katedra Skandynawistyki i Bałtologii UAM, Poznań.

Suvalkiečių Žolinės vainikas

Suvalkietės neša vainiką Žolinės procesijoje Punske

Lietuviškos (baltiškos) kilmės asmenvardžius (pavardes) Suvalkų ir Augustavo krašte⁴⁴, tuometinėje Balstogės vaivadijoje⁴⁵ (remiantis telefono abonentinę knygomis), tyrė garsusis Lietuvos kalbininkas Zigmas Zinkevičius.

⁴⁴ Zinkevičius, Z. 2010. *Lietuviškas paveldas Suvalkų ir Augustavo krašto Lenkijoje pavadėse: Polonizacijos apybraiža*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

⁴⁵ Zinkevičius, Z. 2011. *Lietuviškas (baltiškas) paveldas Balstogės vaivadijos Lenkijoje pavadėse: Slavizacijos apybraiža*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Šiaurės rytų Lenkijos baltiškosios (lietuviškos) kilmės asmenvardžius ir vietovardžius tyrė Lenkijos kalbininkas Michał'as Kondratiuk'as⁴⁶.

Metraštyje „Terra Jatwezenorum“ 2013 metais Jovitos Nevulytės-Grėbliūnienės straipsnyje buvo publikuotas išsamus Lenkijos lietuvių šnektų tyrėjų sąrašas, tyrimų apžvalga⁴⁷.

Kalbant apie Suvalkų, Seinų, Punsco krašto lietuvių kalbos šnektą, verta atkreipti dėmesį, jog T. Zdancewicziaus žemėlapyje Suvalkai 1966 metais pažymėti tarp Lenkijos lietuvių gyvenamų vietovių, nors jau neįėjo į kompaktiškai Lenkijos lietuvių gyvenamas teritorijas.

Sociolingvistinė Suvalkų lietuvių padėtis

Remiantis atliktais garso įrašais, buvo sudarytas informantų sociolingvistinis aprašymas, kuris pateikiamas toliau.

Reikėtų pabrėžti, jog Suvalkų lietuviai, ypač vyresnioji karta, jaučia stiprų ryšį su savo gimtuoju kraštu, todėl stengiasi dalyvauti kasmet vykstančiuose svarbiausiuose Lenkijos lietuvių kultūriniuose renginiuose: Žolinėje Punske, Duonos, medaus ir pieno šventėje Punske, Lietuviškų ansamblių sąskrydyje Burbiškėse, Poezijos pavasaryje Punsco ir Seinų krašte, Klojimo teatrų festivalyje Punsco liaudies buities muziejuje, Rasos šventėje (Joninėse) Šilainėje, įvairiose šventėse Jotvingių ir prūsų gyvenvietėje ir teatrų festivaliuose bei koncertuose, vykstančiuose Punske ir Seinuose, nors dėl atstumo ar neturint transporto tai ne visada įmanoma. Savo būstinėje jie taip pat susirenka paminėti Lietuvos nacionalines šventes.

Suvalkų miesto vyresniosios kartos lietuviai yra kultūriškai aktyvūs, turi savo mišrųjį chorą „Ančia“, kurio dalyviai taip pat gieda per lietuviškas mišias Suvalkų bažnyčioje. Keli Suvalkų lietuviai rašo poeziją, kuri dažnai spausdinama laikraštyje „Suvalkietis“, kai kurie yra išleidę savo kūrybos knygų.

⁴⁶ Kondratiuk, M. 2016. *Nazwy geograficzne i osobowe Białostoczczyzny*, Fundacja Księcia Konstantego Ostrogi w Białymstoku, Białystok: Orthdruk.

⁴⁷ Nevulytė-Grėbliūnienė, J. 2013. „Lenkijos lietuvių šnektų tyrimų apžvalga“, in: *Terra Jatwezenorum* 5, Punksas, p. 143–157.

Informantų aprašymas

A. J.⁴⁸ (1959) – moteris, gimusi Punske, užaugo Vaitakiemyje (Punsko vlsč.). Ištekęjusi 34 metus gyveno Eglinėje (Šipliškių vlsč.). Tėvai lietuviai, Suvalkuose gyvena trejus metus. Baigė 8 klases Vaitakiemyje lietuvių dėstomąja kalba. Užklausta, ar dzūkuoja, atsakė: *Nu visap buvo, noriši ir tep šnekėc, nesakėm kad kalbėc cik šnekėjom ar puodukas ar tēnai kažkas va tokio viskas buvo, jau dabar tai iš viso nu prišitaikau nes juokiaši kap kadu, kap tu šneki? Nu pavyždžui ir klube dabar žinai, sako kalbėk, o aš sakau šneku.* Užklausta, kokia kalba jai geriau skaityti, atsakė: *Lengviau lietuviškai, lenkų skaitai tai da reikia pagalvoc ką tas žodzis reiškia, perverscu da sau paskui galvoj an lietuviško žodžų, kad suprasc kas yra parašyta. Česais kad nesupranci.*

A. Š. (1942) – moteris, gimusi Vaitakiemyje (Punsko vlsč.), tėvai lietuviai. Suvalkuose gyvena 36 metus. Baigė Punsko licėjų. Gimtajame kaime kalbėjo vien tik lietuviškai, lenkų kalbą išmoko pradinėje mokykloje. Teigia, kad lengviau jai skaityti lenkiškai, nors labiau mėgsta lietuviškai. Gerai moka vaikystės tarmę, nes vis dar ją vartoja kalbėdamasi su brolio gimine.

B. J. (1932) – moteris, iš Sankūrų (Punsko vlsč.). Būdama septynerių kartu su tėvais buvo išvežta į Lietuvą, į Vilkaviškio apskritį, ten baigė 4 klases. Kai buvo jai 11 metų, visi grįžo į Sankūrus. Pagrindinę mokyklą lenkų dėstomąja kalba baigė Punske (turi pagrindinį išsilavinimą), kaip sako: *nebuvo tais laikais niekur lietuvių kalbos, tik lenkų.* Tėvai lietuviai. Suvalkuose gyvena jau 28 metus.

D. J. (1934) – moteris, gimusi Ožkiniuose (Punsko vlsč.). Ištekęjusi gyveno Eglinėje (Šipliškių vlsč.). Ožkiniuose su šeimos nariais ir kaimynais kalbėjo rytų aukštaičių patarme, o Eglinėje su vyru, uošve – vakarų aukštaičių patarme. Baigė Punsko pagrindinę mokyklą lenkų dėstomąja kalba. Po Stalino mirties 1953 metais nuo V iki VI klasės mokėsi jau lietuvių dėstomąja kalba. Suvalkuose gyvena 23 metus. Tarmiškai kalba, kaip sako, *su visais, kas moka mūsiškai.* Bendrinę kalbą vartoja suvalkiečių klube „Vienybė“. Lietuvoje ar su svečiais iš Lietuvos kalba taip, kaip sugeba: *Kitap nemoku, trūksta žodžių. Savo kalba kalbu, jei nesupranta – jų reikalas.*

E. P. (1937) – vyras, gimęs Bubeliuose (Seinų vlsč.). 5–7 klases ir licėjų baigė Seinuose lenkų dėstomąja kalba, nes lietuviško licėjaus

⁴⁸ Informantai nurodomi pagal inicialus.

nebuvo. Tėvas lietuvis, mama pusiau lietuvė (jos motina buvo lenkė), namuose vartojama kalba buvo lietuvių. Daugiakalbis, vaikystėje išmoko rusų kalbą, kadangi jų namuose buvo rusų kariuomenės štabas. Dvejus metus tarnavo kariuomenėje Kolobžege. Grįžęs į Seinus įsidarbino savivaldybės administracijoje, 1969 metais buvo išrinktas Lenkijos lietuvių draugijos sekretoriumi, 1973 metais tapo „Aušros“ laikraščio redaktoriumi. Suvalkuose veikė būstų kooperatyvas, kurio padedamas galėjo įsigyti butą, kuriame gyvena jau 47 metus. Lenkijos lietuvių balso laidų Balstogės lenkiškajame radijuje įkūrėjas / iniciatorius⁴⁹. Mozūrijos krašto mėgėjas, praeityje savanoriškai vedžiodavo ekskursijas iš Lietuvos po Mozūrijos krašto baltiško paveldo vietas. Kadangi daugiau bendraudavo su lietuviais iš Lietuvos, kalba bendrine kalba, tarmės nebevartoja, užmiršęs.

E. V. (1963) – moteris, gimusi Punske, tėvai lietuviai. Suvalkuose gyvena 38 metus. Lenkų kalbą išmoko tik mokykloje per lenkų kalbos pamokas. Paklausta, kokia kalba šneka su svečiais iš Lietuvos, atsakė: *bendrine, kad pagerbti svečių, susikalbėt*.

G. Š. – vyras, gimęs Kampuočiuose (Punsko vlsč.). Suvalkuose gyvena 42 metus. Paklaustas apie išsilavinimą, papasakojo: *Kap aš pradėjau mokyklų pradinį, tai visai buvo lenkiška pirma klasė o paskui jau pradėjį inveszyniec tų lietuviškų kalbų ir pabaigiau Prištavonise septynias klases, tada da buvo, po tai pradinei in Seinus nuvejau, ten lenkiškai viskas, no ir tokiu būdu pradėjau jau darbų po mokyklai*.

J. G. (1951) – vyras, gimęs Vaiponioje (Šiplieskių vlsč.). Apie savo tėvus / šeimą pasakoja: *tėvas buvo iš, kap pasakyt, iš mišros šeimos, o mama lenkė, no tai jau pas mus namie lenkiškai buvo, kalbėjom lenkiškai, pavyždžui šešerys jau neišmoko lietuviškai*. Mama vėliau išmoko lietuviškai bendraudama su kaimynėmis. Namuose kalbėjosi lenkiškai. Pats informantas baigė lenkišką mokyklą, lietuvių kalbą išmoko bendraudamas su lietuviakalbiais kaimynais. Dėl lietuvių žmonių patobulino savo lietuvių kalbą, dabar namuose abu kalba lietuviškai. Suvalkuose gyvena 32 metus.

J. T. (1938) – vyras, gimęs Punske, tėvai lietuviai, nuo 42 metų gyvena Suvalkuose. Baigė pradinę mokyklą Punske lenkų dėstomąją kalbą (lietuviškos tuo metu nebuvo). Vedęs lenkė 4 metus gyveno

⁴⁹ Balstogės lenkiškasis radijas (*Polskie Radio Białystok*) transliuoja laidas lietuvių kalba dukart per savaitę (antradieniais ir ketvirtadieniais) po 15 min. ir kartą (sekmadienį) 30 min.

Smalėnuose, nusipirko ūkį Suvalkų miesto pakraštyje ir jame gyvena iki šiol. Kultūriškai bei visuomeniškai pasyvus, tačiau gerai išlaikęs senąją vaikystės tarnę. Šeimoje kalba lenkiškai.

O. C. (1938) – moteris, gimusi Paliūnuose (Punsko vlsč.). Dirbo ūkyje, kolūkyje Lenartuose (Olecko vlsč.), vėliau šioje vietovėje įsidarbino. Kai susirgo vyras, nusipirko butą Suvalkuose ir čia gyvena jau 32 metus. Šeimoje kalbėjo vien lietuviškai. Tėvai lietuviai. Dėl staigios savo motinos ligos turėjo ją globoti, todėl baigė tik vieną vidurinės mokyklos klasę. Mokykloje mokėsi lenkų dėstomąja kalba, mokytojai buvo lenkakalbiai. Dėl sveikatos sutrikimų neišeina iš namų, anksčiau aktyviai dalyvavo kultūriniame lietuviškos bendruomenės gyvenime.

O. K. (1947) – moteris, gimusi Navinykuose (Punsko vlsč.). Vaikystėje kartu su tėvais gyveno Trakiškėse (1948–1958 m.), po to persikėlė į Seivus. Vaitakiemyje baigė šešias klases lietuvių dėstomąja kalba, septintą klasę baigė Punske. Suvalkuose gyvena 47 metus. Šiuo metu su niekuo nebendruoja lietuviškai, tik su vyru. Užklausta dėl tėvų tautybės, atsakė: *Abudu lietuviai, cik mūs vaikai lenkai. Tai sakau nebuvo kadu lietuviškai ba pas mus toj ca pžedškolė buvo visadu, vaikai suveina, aš tep užvadzinau, reiškia an mūs gatvės daug mergaičiu buvo ir visos mamos leido pas mus, kad nei ca barasi ir vaikai nei nieko gražai žaidžia, nu tai leido, jeigu suveis, jau visi lenkai nu ir lenkiškai buvo. Aš galėjau tadu su vaikais pašnekėc jeigu jau vakari išėjo, išeina, isiskira jau, tai tadu.*

T. G. (1954) – moteris, gimusi Eglinėje (Šipliškių vlsč.), tėvai lietuviai. Baigė pradinę mokyklą, Suvalkų amatų mokykloje įgijo pardavėjos specialybę. Dėl pablogėjusios sveikatos išėjo į ankstesnę pensiją (rentą). Suvalkuose gyvena 31 metus.

T. Š. (1984) – moteris, gimusi Raistiniuose (Punsko vlsč.). Kai jai buvo septyneri metai, šeima persikėlė į Smalėnus (Punsko vlsč.). Tėvai lietuviai. Ištėkėjusi apsigyveno Seinuose (1975–1978), po to kartu su vyru persikėlė į Suvalkus, kur gyvena jau 42 metus. Pradinę mokyklą baigė Smalėnuose lenkų dėstomąja kalba, kartą per savaitę lankė valandą trunkančias lietuvių kalbos pamokas, vėliau mokėsi Punske. Lengviau jai skaityti lenkiškai, skaitydama lietuviškus tekstus užtrunka daugiau laiko. Paklausta, kada išmoko lenkiškai, atsakė: *Kap aš nuvejau in tų pirmų klasį lenkų, lenkiška buvo mokykla, lenkiškai dėste, tai kap liepe man Tereska idz do tablicy nu tai aš atsistodavau, nu Tereska supratau, atsistodavau ir sakiau: Tereska idz do tablicy. Pas-kui man mokytoja tevam pasakie ir aš kartojau, per tris menesius jau*

išmokau lenkiškos kalbos. Nes aš neturėjau kaimynų, aš kap septynis metus baigiau, tai susicikau savo kaimynus kurie lenkiškai šniekėjo, nes ti buvo tokios šeimynos, kur kaimynka viena už lenko išėjus, kita lietuve už lenko išėjus. Šica iš kitos puses buvo vėl jau žmonės lenkai, tep kad tam kaimi buvo daug pamaišyta šeimų tokių ir lenkai ir lietuvėi. Ba septynis metus turėjau mes acykraustem šyca in Smolany poklaštorne, o kap ti gyvenau aš nieturėjau lenkų nieko ir aš su niekuom nebendravau. Tai gi mama man sakė kap su draugiem šneki tai, jau aš septynis tuos metus turėjau, šica jau mes pradėjom gyvenc, tai kap draugė ateidavo kaimynė, ji su manim vienmetė buvo, tai mama sako aš kap kadu klausiau kap tu šneki, nu tai sako tu kartoji jos žodzus, ku ji sakė tai tu sako kartojai paskui. Nu ir per tris mėnesius pramokau lenkiškai. Mūs kaimi Raiscyniuise daugiau lietuvių buvo. <...> Kap nuvejau mokicys in vidurini mokyklų, tai lietuvių kalbu pas mus dėste Uzdžila Algis ir jis žinojo kad aš nemoku lietuviškos tai visadu sakė cik ateina: Teresia prie lentos nu tai Teresia eidavo nu tai rašyk, sakyk sąsiuvinys, o aš sijasiuvinys, a sako sijasiuvinyje ir vis juokėsi, taisydavo, ale mokytojas geras, jis mani vis paragino, pamokino.

Išanalizavus įrašus, bendros išvados apie kalbų prestižą ir savo šnektos vartojimą yra šios:

Lietuvių bendrinė kalba Suvalkų vyresniosios kartos lietuviams, palyginus su savąja tarme, yra gražesnė, švelnesnė. Bendrinė lietuvių kalba yra graži, šilta, daininga.

J. G.: [mes lenkišku žodžiu daug maišom / toki / toki čanais lietuv'ai //]

T. Š.: [[...] man toj cikra lietuv'u: kalba: man buvo tok'a daininga tok'a / dzu:ku šneku kieta tok'a / ir paskui tok'a daininga / tas skambėjimas tok'a šiltesne buvo / o mu:s kieta ta buvo tarmė //]

Bendrinės kalbos statusas informantams atrodo aukštesnis, kai kurie informantai drovisi viešai kalbėti savo šnektą.

P.: Pakalbat su lietuviais iš Lietuvos Suvalkuose parduotuvėse?

A. J.: [jo iš rozo kap buvo tai kažkap nešinėrejo / sarmata // aš ir vakar buvau kažkap tep nežinau nepapratus / o viktorija nu kap tu šneki / nu ko tu sako bijaiši sako šnekėk lietuviškai / a mes vakar buvom da elki nes eis in vaisku: jinai / reikėj pas daktari: tinai visok'us tuos ti:rimus pasidari:c nu tai aš lenkiškai / o ji sako kas sako liežuvi: pametei sako lietuviškai nemoki? / o man kažkap nežinau [...] //]

Kai kuriems informantams kalbėti bendrine kalba sunku.

P.: Su kitais žmonėmis Suvalkuose kalbat lietuviškai?

G. Š.: [nu kap su lietuv'ais cikrais susicinkam //]

T. Š.: [ale šcirai pasaki:s'u labai sunku / bet vis ciek jeigu mes paprati šitep va šnekec tai vis ciek i:ra, tep biski jaucuosi tep kap žinot klaunas toj kalboj tep jaucuosi kadangi girdzu normalu: tu lietu(...)
reišk'a gramatišku: lietuvišku: kalbu: ir aš pradėdu kalbec tai tok'a biski nu tep nepatog'ai jaucuosi, man sunku i:ra //]

Kai kurie informantai savo šnektą vadina dzūkiška⁵⁰, o kai kuriems ji yra kitokia nei Lietuvos dzūkų.

G. Š.: [va nidoj kap buvom / kažku pirkom / pardavėja / ai ju:s ca dzu:kiškai nemožna suprasc // o mes sakom visai nedzu:kiškai / mes kap sakom mes iš lenkijos / adarė bu:rna: / aciprašau //]

T. Š.: [ale i:ra ir dzu:kai už sienos taigi lazdzijuos'a tai yra dzu:kai //]

O. K.: [taip / tai reiš'ka pu:nski kap ėjau in moki:klu: tai mokino jau ti / staskėvič'us mokino / ir tok'a bačku:naitė mokino tai lietuviškai ale liepė jau cikrai jau kad nemaiši:c / reiš'ka dzu:ku: kalbos cik kad lietuviškai vien / na tai steng'auši / steng'auš'u kad jau lietuviškai bu:t / pareinu namo tėv(...) / daug'auš'a mama / daug'auš'a juokėši / ot lietuvaitė / šitu kap ji papratus dzu:kiškai tai kad ir dzu:kiškai šnekėc / nu tai namie dzu:kiškai //]

Informantų nuomone, jų šnekoje vartojama kitų žodžių nei bendrinėje kalboje ir daugybė polonizmų.

P.: Jūsų namuose dzūkavote?

A. J.: [nu visap buvo / noriši ir tep šnekėc // nesakėm kad kalbėc cik šnekėjom ar puodukas ar tėnai kažkas va tok'o viskas buvo / jau dabar tai iš viso nu prišitaikau nes juok'aši kap kadu / kap tu šneki? //]

P.: Kas juokiasi?

A. J.: [nu pavi:ždžui ir klube dabar žinai / sako kalbėk / o aš sakau šneku //]

J. K.: [kokie dzu:kiškai kalbec / lenkai / lenku: žodzis sako ir jau li:g dzu:kiškas //]

O. K.: [na iš lankiško: //]

J. K.: [kas ka: / jis kibiras jis sako? / viedras //]

⁵⁰ Smoczyński, W. 1972. „Gwara południowoliteńska w Sejneńskim“, in: *Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym*, Warszawa: PWN, p. 51.

O. K.: [daug'au ca iš lenkiško kap dzu:kiškai nu ale daug'au iš lenkiško //]

Suvalkų miesto vyresniosios kartos
lietuvių šnektos lingvistinė analizė

Kaip pavyzdys pateikiama⁵¹ vieno iš informantų (Suvalkų miesto vyresniosios kartos lietuvių) kalbos analizė, nurodomos būdingosios kalbos ypatybės. Ypač dėmesys atkreipiamas į tradicinės šnektos ir idiolektinius požymius.

Transkripcijoje vartojami ženklai:

- balsių ilgumas žymimas dvitaškiu po balsio;
- ne visur buvo aiškiai girdėti *ε* arba *e*, todėl tai gali būti nenuosekliai užrašyta;
- ne visur buvo aiškiai girdėti skirtumas tarp *é* ir *ie*, todėl tai transkripcijoje gali būti užrašyta nenuosekliai;
- lenkų kalbos abilūpinis *ł* užrašytas lenkiškos abėcėlės raide *ł*;
- lenkų kalbos *ś*, *ź* užrašyti lenkiškos abėcėlės raidėmis *ś*, *ź*;
- afrikatos užrašomos arba viena raide (*c*, *č*), arba dviem raidėmis (*dz*, *dž*);
- priebalsių minkštumas žymimas ženklu ' po priebalsio.

O. K.

Fonetika:

a) balsių tartis:

- u vietoje a: an kaimu:, in mo:ki:klu:, in tu:, kiekvienas kito:k'u spalvu, nebuvo kadu, per langu:, pi:rmu: dzienu:, tadu, to:k'u, cik vie-nu: se:seri:, to:k'us, tusai (tasai), vienas kitu:, visadu, visku:, šitu:;
- i vietoje e: Pu:nski, parvažavis, už lietuvi:bi:, vakari;

b) -in- tarimas žodžio priesagoje: dainini:kė, dvo:rauninkai, iškabi:ta, lalauninikai, pašisko:lic;

c) dvigarsis in vietoje liter. ī: inś'auni;

d) priebalsių tartis:

- kietinimas: atvažavimo, gražai, išiskira, karuomenė, kurais, relu:, turu, vėlau, šešais, žu:rėjo:m;
- dzūkavimas: aukšči, ca, canaius, cenaius, cie, ciej, cik, cikrai, ciktai, dzideles, dzieno:s, dzirbo:, eic, gaudzinėjo:, laikicys, marguca,

⁵¹ Tokia lingvistinė analizė magistro darbe atlikta kiekvienam informantui.

medz'o:kai, nedzi:dele, nemaiši:c, paredzi:ta, pašnekēc, pradzu, šne-
kēc, užpenci:, užvadžinau, valgi:c;

– lenkų kalbai būdinga artikuliacija (minkštieji [s', z'] keičiami lenkiškais prepalataliniais [ś, ź]): apśauni, baiśai, darėśi, daug'auś'a, išiskira, juokeśi, laukėśi, mėtėśi, nuśiperki, O:žkin'uośe, pašuvė, pjo:vėśi, priśimenu, ski:rėśi, steng'auśi, vadzinaśi, viso:k'auś'u, śepti:n'u:, śienai, śl'urės, źi:lės;

– lenkiškas ł: atplėšė, nedzi:dele, łankiško:;

e) galūnių trumpinimas / žodžio galo balsio numetimas: trakiš-
kėj, an mu:s (ant mūsų), ano:j, bažni:č'o:j, bu:t, kadais (kadaise), lie-
tuv'ai vė ko:vo:jo:, mato:t, nei ju: kas aprang'a (juos), pasakoj (pasa-
kojo), to:ki, vė, vien, viso:ki (visokie), šito:j pusėj, žu:rėjo:m.

Morfologija ir žodžių daryba:

a) tarminės veiksmazodžių lytys: aš visku: raśauśu, ko:jom strampė, kunigas užėjis, na iš łankiško: (iš lenkų), nekreipė do:mės (dėmesio), pas mus atvažinėjo (atvažiudavo), paukštukai kap suveis, steng'auś'u, suveina, tuom užsiimdzinėjo:, užvadžinau, aś nežnau kap lietuviškai;

b) tarminės vardažodžių lytys: ciej kareiv'ai, čiršk'a savu balsu, dav'au pietumi (per pietus, pietums), iš jaunu: (iš jaunystės), ir tais (tas), mo:terimi, sesuoj, tep kad kap dar (dabar), tuom užsiimdzinėjo:;

c) tarminis priesagų vartojimas: gilukės, maž'ukė, paukštukai, šlurukes.

Sintaksė: už savo: kalbo:s ko:vo:jo:.

Leksika (tarminės leksemos): cveku: (viny), mergas (mergi-
nas), šlurukes, vaikišč'ai (vaikiniai); canaius, cenaius, da, kap, tep, ti, tinaius; an (an kaimo, an saki:klo:s, an užpenco:), in (in lietuvi:, in sas'uvini:, in tai); nu, ve (va).

Skoliniai: ale, ba, baiko:s, bričkas, brulijonus, ceglas ladavo:, kavaly, kiba (lenk. *chyba*), klapkės, išlo:davo:, mažum (gal, galbūt iš lenk. *może*), no, o:pako:van'us, pevnies, piečarkova:, pilki: grai-
no: (lenk. *grali w pilkę*), pžedškolė, sku:ra, tarbu:, vago:nai, zupi:, špo:sus, žani:bas.

Išvados

Visiems informantams lietuvių šnekta yra gimtoji, tačiau kai ku-
rie teigia primirštą savo gimtąją tarmę, nes jos nebevartoja, o dėl dar-
bo specifikos vartoja daugiausia bendrinę kalbą.

E. P.: *aš tarmės jau nemoku / jau vaiki:stės / vaiki:stėje varlotos tarmės jau pamiršau / jau tik kaip sakiau kai kuruos žodžus tok'us / no žinau / no gal'u pasaki:ti kad ča jau bu:dinga dzu:ku: tarmei // [...] aš kel'olika metu: li:dėjau lietuvos turistus po lenkija: dabartine / taip kad su jais kalbėdavau vien tiklai lietuviškai.*

Remiantis informantų pasisakymais, dalis Suvalkų vyresniosios kartos lietuvių jaučia bendrinės kalbos ir tarmės skirtumus. Bendrinė (*cikra*) lietuvių kalba jiems graži, maloni, labai daininga, o jų (dzūkų) šnekta jiems atrodo „kietesnė“, galbūt dėl to, kad kietinami priebalsiai ir dzūkuojama⁵².

T. Š.: *man toj cikra lietu'ų: kalba man buvo tok'a daininga tok'a / dzu:ku šneku kieta tok'a / ir paskui tok'a daininga / tas skambėjimas tok'a šiltesne buvo / o mu:s kieta ta buvo tarmė.*

Kai kurie informantai savo šnektą vadina dzūkiška, o kai kuriems ji yra kitokia nei Lietuvos dzūkų.

G. Š.: *[va nidoj kap buvom / kažku pirkom / pardavėja / ai ju:s ca dzu:kiškai nemožna suprasc // o mes sakom visai nedzu:kiškai / mes kap sakom mes iš lenkijos / adarė bu:rna: / aciprašau //]*

T. Š.: *[ale i:ra ir dzu:kai už sienos taigi lazdzijuos'a tai yra dzu:kai //]*

O. K.: *[taip / tai reiš'ka pu:nski kap ėjau in moki:klu: tai mokino jau ti / staskėvič'us mokino / ir tok'a bačku:naitė mokino tai lietuviškai ale liepė jau cikrai jau kad nemaiši:c / reiš'ka dzu:ku: kalbos cik kad lietuviškai vien / na tai steng'auši / steng'aus'u kad jau lietuviškai bu:t / pareinu namo tėv(...) / daug'aus'a mama / daug'aus'a juokėsi / ot lietuwaitė / šitu kap ji papratus dzu:kiškai tai kad ir dzu:kiškai šnekėc / nu tai namie dzu:kiškai //]*

Remiantis informantų tekstų įrašų analize, dauguma informantų kasdieniškai bendraudami vartoja tarmę. Jų tekstuose gausu tarminės leksikos, būdingos pietų aukštaičiams. Informantų kalboje aiškiai atsispindi pietų aukštaičiams būdinga fonetika, pvz., kietinami priebalsiai (*ča, kuroj, marča, pažu:rek, skaičavo, šaudais*)⁵³, *u, i* tariami vietoje *a, e* (*per kaimu:, davė studentu:, ape tu: istoriju:, pasakojo visadu, visu: laiku:, kami raikalas, mu:s kaimi, viši darbais užsiėmi, mu:s krašti*)⁵⁴, dzūkuojama (dažniausiai tai – kietasis

⁵² Stoskeliūnas, J. 1972. „Mūsų krašto tarmės“, in: *Varsnos*, nr. 7–8.

⁵³ Stoskeliūnas, J. 1972. „Mūsų krašto tarmės“, in: *Varsnos*, nr. 7–8, p. 2–3.

⁵⁴ Mikulėnienė, D., Leskauskaitė, A., Ragaišienė, V., Geržotaitė, L., Birgelienė, N. 2016. *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*, kolektyvinė monografija, Lietuvių kalbos institutas, Vilnius.

džūkavimas: *ciklai, dzirbc, išdzirbtos, mežč, nedzydelė, paskucin'ai, pacos, pravadzi:rus, skambucis*)⁵⁵, minkštasis *d'* vartojamas vietoje afrikatos *dž'* (*an kied'u:*)⁵⁶, minkštasis *l'* vartojamas vietoje minkštos afrikatos *č'* (*skail'au, mal'au*), žodžio pradžios *a* vartojamas vietoje *e:* *ažaras, aina, ail'a, langva, sanesniu:*⁵⁷, vakarų aukštaičių ilgasis *i* vartojamas vietoje *in* veiksmažodžių priesagose: *pavaiši:t, patikri:t, išaiški:tu:, patvirti:t, pripaži:tu, nepali:giši*, atsiskleidžia pietų ir rytų aukštaičiams būdinga daiktavardžių priesagos *-inink-* tartis *-ini:k:* *mokslini:kas*. Kitos fonetinės ypatybės: vartojamas dvigarsis *in* vietoje bendrinės kalbos ilgojo *ī* priešdėliuose: *inraši:s'u, neingrejdj:nėjau*⁵⁸; kitaip tariamas sangražinis *-si-*: *aš ti neprišmenu, priseni, nenusvėdė, sugi:ve:ne*; minkštinami priebalsiai: *smeilumos, skeitei*; trumpinamos galūnės / numetamas žodžio galo balsis.

Dalies informantų tarčiai būdinga lenkų kalbos fonetikos įtaka: lietuvių kalbos minkštieji priebalsiai *s', z'* keičiami lenkiškais prepalataliniais *ś, ź* (*baiś'ai, išklausi:ši, klausimai, medininkus'a, meneši:, nešibijojau, pasiekimai, prisiminimu:, raišk'asi, ši:kis, šiesuti, švirnas, traše, turėšit, viši, muzika, džidėles, gilžes, mužiejiniai, ži:dž'ukais, ži:lės*); kietasis *kai* kurių informantų tariamas kaip lenkų kalbos lūpinis *t*: *atplėšė, nedzi:delė, tankiško: (O. K.)*⁵⁹.

Kai kurie informantai, kalbėdami su atvykusiu asmeniu, mūsų atveju, su šio darbo autoriumi, vartoja bendrinei kalbai būdingas hiperkorekcines formas.

Iš morfologinių ypatybių galima paminėti tarmines veiksmažodžių lytis, sakysim, pietų aukštaičiams būdingas tariamosios nuosakos vienaskaitos 1 asmens formas *neišbrauktau, pakalbėtau, pasaki:tau*, tarmines vardažodžių lytis, kuriuose daug dažniau nei kitose lietuvių kalbos šnektose vartojama priesaga *-ukas, -ukė* (po kietojo priebalsio): *gabaluks, Poviluks, rodziklukas, tėvuku, už kalnuko, balanukė, gatvukė, lantukė*.

⁵⁵ Rytinėje ir šiaurinėje pietų aukštaičių dalyje iš senųjų priebalsinių junginių *tj, *dj atsiradę priebalsiai *c', dz'* yra tariami minkštai (medziai, dziūc), o vakarinėje pietų aukštaičių ploktyje dalyje tariami kietai (žodžų, džūc): Salys, A. 1992. *Raštai 4. Lietuvių kalbos tarmės*, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, p. 329–330.

⁵⁶ Hasiuk, M. 1978. *Fonologia liteuskiej gwary sejneńskiej*, UAM filologia bałtycka nr 3, Poznań.

⁵⁷ Buch, T. 1998. „Mundartliche Entpalatalisierungserscheinungen im Litauischen“, in: *Opuscula Lithuanica*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, p. 279–282.

⁵⁸ Garšva, K., Stokeliūnaitė, B., Vaina, J. 1991. „Punsko šnektos skirtumų žodynas“, in: LKK, t. XXIX (Lietuvių leksikos ir terminologijos problemos), Vilnius, p. 32–46.

⁵⁹ Nevulytė-Grėbliūnienė, J. 2008. „Punsko šnektos pagrindinių fonetinių procesų apžvalga“, in: *Perspectives of Baltic Philology*, p. 139–146.

Taip pat galima paminėti kitaip nei bendrinėje kalboje vartojamas priesagas, pvz., *anu:kucais*, *retai*, bet vis dar vartojamą dviskaitą: *judu eikit abudu, parėjo abudu*.

Įdomu buvo pastebėti tarnei būdingų senovinių sintaksės atvejų, pvz.: *ir mano klausos jau menka, nusiprausc rankos kojos, reik'a verst tas viskas, viskas reikėj rankom kirst*. Kai kurios sintaksinės konstrukcijos gali būti perimtos iš lenkų kalbos, pavyzdžiui: *reikėjo bu:lv'u: penk'os tonos*⁶⁰.

Informantai, kalbantys tarme, savo kalboje vartoja skolinius. Dažniausiai tai – leksiniai skoliniai, pvz.: *ale*, *apšukotas*, *ba*, *biskeli*, *budinkai*, *gaspadarkos*, *kaničnei*, *moscis*, *navet*, *no*⁶¹.

Literatūra

1. Aleksaitė, I. 1985. *Punsko šnektos konsonantizmas* (diplominis darbas), Vilniaus universitetas, Vilnius.
2. Bagdonavičius, T. 2009. „Lietuvių trėmimai 1949–1950 metais“, in: *Terra Jatwezenorum*, istorijos paveldo metraštis 2009 (1), Punksas, p. 245–258.
3. Birgelienė, N. 2002. *Procesy interferencyjne w mowie dwujęzycznej społeczności litewskiej z Puńska i okolic na Suwalszczyźnie*, Warszawa-Puńsk, p. 31.
4. Buch, T. 1998. „Mundartliche Entpalatalisierungserscheinungen im Litauischen“, in: *Opuscula Lithuanica*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, p. 279–282.
5. Dzemonas, G. 2007. „Suvalkai nuo įkūrimo iki Pirmojo pasaulinio karo“, in: *Suvalkų lietuviai*, red. K. Baranauskas, Punksas: Aušra.
6. Garšva, K., Stoskeliūnaitė, B., Vaina, J. 1991. „Punsko šnektos skirtumų žodynas“, in: *LKK*, t. XXIX (*Lietuvių leksikos ir terminologijos problemos*), Vilnius, p. 32–46.
7. Gasperavičiūtė, I. 1992. *Sociolingvistinis Žvikelių kaimo tarmės aprašymas*, Vilnius (diplominis darbas).
8. *Gazeta Warszawska*, 1857, Nr. 68, p. 6.
9. Hasiuk, M. 1978. *Fonologia litewskiej gwary sejneńskiej*, UAM filologia bałtycka nr 3, Poznań.
10. Karčiauskienė, M. 1983. *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*, Vilnius: Mokslas.
11. Kondratiuk, M. 2016. *Nazwy geograficzne i osobowe Białostoczczyzny*, Fundacja Księcia Konstantego Ostrońskiego w Białymstoku, Białystok: Orthdruk.
12. Kontvainas, R. 1995. „Suvalkų krašto žymūs žmonės“, in: *Iš Suvalkų krašto praeities ir dabarties*, red. Juozas Sigitas Paransevičius, Punksas: Aušra, p. 113–115.
13. Kudirka, J. 1970. *Veiverių mokytojų seminarija*, Vinius, p. 12–13.

⁶⁰ Birgelienė, N. 2002. *Procesy interferencyjne w mowie dwujęzycznej społeczności litewskiej z Puńska i okolic na Suwalszczyźnie*, Warszawa-Puńsk, p. 31.

⁶¹ Zinkevičius, Z. 2006. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius, p. 160.

14. Leončikas, K. 2008. „Suvalkų miesto pavadinimo kilmė ir reikšmė“ pagal T. Zdancewicz, in: *Suvalkietis* (Suvalkų lietuvių ketvirtinis leidinys), 3/55, p. 8–15.
15. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, 2004. Sud. Grumadienė, L., Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, p. 76–89.
16. Makauskas, B. 2014. „Lietuvių iškeldinimas iš III Reicho okupuoto Suvalkų krašto (1940–1941 m.)“, in: *Terra Jatwezenorum*, istorijos paveldo metraštis 2009 (1), Punksas, p. 227–243.
17. Makauskas, B., „Tarp dviejų pasaulinių karų“, *Voruta* (elektroninis variantas, žiūrėta: 2020-03-29), <http://www.voruta.lt/tarp-dvieju-pasauliniu-karu/>.
18. Marcinkiewicz, J. 2003. *Polsko-litewskie kontakty językowe na Suwalszczyźnie*, Katedra Skandynawistyki i Bałtologii UAM, Poznań.
19. Mikulėnienė, D., Leskauskaitė, A., Ragaišienė, V., Geržotaitė, L., Birgelienė, N. 2016. *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*, kolektyvinė monografija, Lietuvių kalbos institutas, Vilnius.
20. Nevulytė-Grėbliūnienė, J. 2008. „Punsko šnektos pagrindinių fonetinių procesų apžvalga“, in: *Perspectives of Baltic Philology*, p. 139–146.
21. Nevulytė-Grėbliūnienė, J. 2013. „Lenkijos lietuvių šnektų tyrimų apžvalga“, in: *Terra Jatwezenorum* 5, Punksas, p. 143–157.
22. Nezabitauskis, A. 1990. *Jonas Basanavičius*. Vilnius: Vaga.
23. Połujański, A. 1859. *Wędrówki po guberni augustowskiej*. Warszawa, p. 253.
24. Roszko, D. 2009. „Zapożyczenia leksykalne w litewskiej gwarze puńskiej“, in: *ABS*.
25. Roszko, D., Roszko, R. 2010. „Kwantyfikacja zakresowa w językach polskim i litewskim (z uwzględnieniem gwary puńskiej)“, in: *Perspectives of Baltic Philology II. International Conference*, Poznań, p. 27–29.
26. Safarewicz, J. 1981. „Studia profesora Knuta Olofa Falka nad nazwami wód suwalskich“, *Rocznik Białostocki*, Warszawa, t. XIV, p. 25.
27. Salys, A. 1992. *Raštai 4. Lietuvių kalbos tarmės*, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, p. 329–330.
28. Smoczyński, W. 1972. „Gwara południowolitewska w Sejneńskim“, in: *Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym*, Warszawa: PWN, p. 51.
29. Smoczyński, W. 1977. *Gwara litewska okolic Puńska*, Kraków.
30. Stoskeliūnas, J. 1972. „Mūsų krašto tarmės“, in: *Varsnos*, nr. 7–8.
31. *Suvalkų lietuviai*, 2007. Red. K. Baranauskas, Punksas: Aušra, p. 74–77.
32. *Šaltinis*, 1910, Nr. 46, p. 733.
33. *Šaltinis*, 1911, Nr. 51, p. 607–608.
34. Totoraitis, J. 1938. *Sūduvos Suvalkijos istorija*, Kaunas, p. 664.
35. Uzdila, A. 2010. „Ežerų sapnai“, in: *Terra Jatwezenorum*, 2010 (2), Punksas: Aušra, p. 140–166.
36. Vanagas, A. 1981. *Lietuvių hidronimų etimologijos žodynas*. Vilnius.
37. Wiśniewski, J. 1963. „Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim“, in: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, Białystok, p. 33–37.
38. Wiśniewski, J. 1965. „Dzieje osadnictwa w powiecie suwalskim od XV do połowy XVII wieku“, in: *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, Białystok, p. 84–85.
39. Zdancewicz, T. 1980. *Mazurzące gwary suwalskie*, Warszawa-Poznań: PWN, 1 dalis, p. 19.
40. Zinkevičius, Z. 1990. *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* Vilnius: Mokslo, t. IV.

Povilas Vasilčik

41. Zinkevičius, Z. 1992. *Bendrinės kalbos išlikimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 15.
42. Zinkevičius, Z. 2006. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius, p. 159–160.
43. Zinkevičius, Z. 2011. *Lietuviškas (baltiškąs) paveldas Balstogės vaivadijos Lenkijoje pavardėse: Slavizacijos apybraiža*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
44. Zinkevičius, Z. 2010. *Lietuviškas paveldas Suvalkų ir Augustavo krašto Lenkijoje pavardėse: Polonizacijos apybraiža*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

POVILAS VASILČIK (g. 1994 m. Suvalkuose) 2019 m. įgijo lietuvių ir latvių filologijos magistro laipsnį Varšuvos universitete.

ISTORIJS VINGIUOSE

JUOZAS VAZNELIS

MŪSŲ KRAŠTO PARAPIJŲ KLEBONAI IKI XIX A. PABAIGOS

Sąrašai pagal klebonų ar jų pavaduotojų pasirašytus civilinės būklės aktus yra išlikę nuo 1808-05-01. Iki tos datos mūsų krašto parapijose, kur kompaktiškai gyveno ar gyvena tautiečiai, išliko tik nedaugelis lotyniškai ar lenkiškai rašytų tų dokumentų nuorašų. Dažnai juose buvo pateikiamos dvasiškių einamos pareigos, vardai ir pavardės. Todėl gana tiksliai galima nustatyti, kas ir kada dirbo žemiau minėtosiose parapijose. Kadangi iki XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios parapijose buvo mažai kunigų, jiems padėdavo vienuoliai.

Punskas

Punsko miesto ir parapijos istorija buvo ne kartą išsamiai aprašyta, todėl tik priminsiu svarbiausius faktus. Girininkas S. Zalivskis (Zaliwski) Naujajame Punske, ant kalvos, prie Punsko ežero, savo lėšomis 1597 m. pastatė medinę bažnyčią, kurios klebonas tikriausiai buvo Mikalojus Ušinskis (Uszyński). Jo pavardė minima 1606 m. Tuomet bažnyčios šventoriuje įrengta kapinės. Jos veikė iki XVIII a. pabaigos. Kitose kapinėse laidota maždaug nuo 1801 iki 1900 m. Iš ten į J. Vainos muziejų pakliuvo 1908 m. paminklas. Tai reiškia, kad ten dar laidota, nors tuomet jau veikė trečiosios kapinės. Iki paskutinio karo pradžios Punske veikė žydų, iki to karo pabaigos – evangelikų kapinės. Per 1898 m. Velykas pirmąkart parapijos istorijoje giedota lietuviškai.

Punske dirbo šie dvasiškiai:

a. parapijos vadovai;

Mykolas Ušinskis (Uszyński) – 1606 m.*, Stanislovas Slupinskis (Ślupieński) – 1663–1669 m.*, Kazimieras Beimerčevskis (Bejmer-

czewski) – 1675 m.*, Jokūbas Jackevičius (Jackiewicz) – 1676 m.*, Kazimieras Petras Šimanovskis (Szymanowski) – 1700–1701 m.*, A. Šimanskis (Szymański) – 1701 m.*, Kazimieras Šimonas (Symon) – 1707 m.*, Petras Jakimavičius (Jakimowicz) – 1741 m.*, (?) Korsakas (Korsak) – 1750 m.*, Motiejus Januškevičius (Januszkiewicz) – 1754 m., Jonas Chlopickis (Chłopitski, Chłopicki) – 1757–1780 m., kamendarus (*Commender Puncensis*) Kazimieras Viganovskis (Wyganowski) – 1775–1777 m., Jokūbas Renčinskis (Ręczyński) – 1781 m., Antanas Tamošius Laurinavičius (Łaurynowicz)** – 1782–1797-04-22 (paskutinis išlikęs krikšto akto nuorašas), kamendarus (*Commander Puncensis*) Jonas Kotunskis (Kotuński) – 1797 m., (?) Vrublevskis (Wróblewski) – 1798 m., Ignas Lukoševičius (Łukaszewicz) – 1805–1809 m., buvęs dominikonas Tomas Vincentas Andžejevskis (Andrzejewski) – 1807 m. (?)*, Matas Zaleskis (Zaleski) – 1809–1818 m., Benediktas Beneševičius (Beniaszewicz) – 1821–1829 m., Anupras Vaitkevičius (Wojtkiewicz) – 1829 m.*, Juozas Šumovičius (Szumowicz) – 1830–1874 m., Kazimieras Jonkaitis (Jonkajtys)*** – 1872–1881 m., Simonas Norkus-Narkevičius (Narkiewicz) – 1881–1900 m.****

b. parapijos vikarai;

Mykolas Voiscilovičius (Woysciłowicz, Woszczelłowski) – 1771 m., Kazimieras Viganovskis (Wyganowski) – 1775 m., 1777 m., Ignas Lukoševičius (Łukaszewicz) – 1780 m., Liudvikas Miševičius (Misiewicz) – 1782–1783 m., Juozas Dombrovskis (Dąbrowski) – 1784–1788 m., Juozas Dzidas (Dzid) – 1780–1800 m., Petras Davidavičius (Dawidowicz) – 1788 m., Jonas Bobkovskis (Bobkowski, Bobpkowski) – 1799 m., P. Konopka (Konopka) – 1799 m., Antanas Koreva (Korewa) ir Tamošius Dombrovskis (Dąbrowski) – 1800 m.

c. XVIII a. dirbę vienuoliai (daugiausia pamokslininkai);

Antanas Kupstas (?) (Kupść) – 1741 m., 1770 m., Dominykas Vonsovskis (Wąsowski) – 1760 m., Juozas Zaleskis (Zaleski) – 1762 m., Mykolas Matas Gnatovskis (Gnatowski), D. Lukovskis (Łukowski) – 1765 m., Juozas Viercinskis (Wierciński) – 1766 m., A. Konopka (Konopko) – 1771 m., Konstantinas Ginėtis (Ginnett) – 1771 m., Patrikas Kulvinskis (Kulwiński) – 1772 m., Matas Stšalkovskis (Strzałkowski) – 1773 m., Motiejus Riškevičius (Ryszkiewicz) – 1779 m., 1780 m., Patrikas Kulvinskis (Kulwiński), Antanas Jarulevičius (Jarulewicz) – 1782 m., K. Viercichovskis (Wier-

Punsko miesto teritorijos matavimo kontūras. 1849 m. Sudarytojas praktikantas Kviatkovskis (Kwiatkowski)

Punsko miesto teritorijos matavimo kontūras. 1849 m.

cichowski) (*Commendarius*), J. Chojeckis (Choiecki) – 1784 m., Kazimieras Draugelevičius (Draugielewicz) – 1787 m., 1789 m., Jonas Jušickis (Juszycki) – 1788 m., Romualdas Survila (Surwiłło) – 1789 m., K. Domaradzki (Domaradzki) – 1789 m., Raimundas Rogovskis (Rogowski) – 1790 m., Norbertas Šuminskis (Szumiński) – 1797 m., 1801 m., 1804 m., Rapolas Olechnovičius (Olechnowicz) – 1798 m.

Vižainis

Pirmą kartą Vižainio vardas paminėtas 1549 m., kai karalienė Bona šią vietovę perdavė valdyti bajorui Petruui Lysiui. Jis pastatė dvarą, kur Vižaina įteka į Vižainio ežerą. Miesto teisės suteiktos 1570 m. Neteko jų 1870 metais. 1571 metais įkurta Šv. Teresės parapija. Vėliau bažnyčią perėmė protestantai, bet 1622-10-08 katalikai ją atgavo. 1718 m. ir 1765 m. protestantai vėl mėgino bažnyčią perimti. 1814 m. ji sudegė. Po vienuolikos metų kun. Romualdas Malinovskis (Malinowski) pastatė naują mūrinę bažnyčią, o 1862 m. kun. Jurgis Levkevičius (Lewkiewicz) – varpinę. 1842 m. pastatyti evangelikų liuteronų maldos namai. Po paskutinio karo evangelikų čia neliko. XIX a. sustiprėjus lenkinimo akcijai aplenkėjo miestas ir pietinė valsčiaus dalis. Čia klebonavęs sulenkėjęs lietuvis klebonas Jonas Venčius-Vencevičius (Wencewicz) ne tik nesakęs lietuviškų pamokslių, bet ir su parapijiečiais lietuviais lietuviškai nekalbėjęs. Jis mirė Vižainyje 1898-02-22. Gyveno 64 metus. Mirimo akte nr. 23, rašytame rusiškai, kažkas prie vardo prirašė *Leonardas*, o prie pavardės – *Vencius*. Atgavus spaudą parapijoje dar buvo 1200 lietuvių, o bažnyčioje lietuviškai skaityta ir aiškinta Evangelija.

Nustatyta, kad minėtoje parapijoje klebonavo šie dvasiškiai: Juozas Kozlovskis (Kozłowski) – 1770–1780 m., Jokūbas Žukovskis (Żukowski) – 1780–1793 m., Romualdas Milanovskis (Milanowski) – 1795 m. (mirė Vižainyje 1833-11-14), Zigfridas Balcevičius (Balcewicz) – 1833–1834 m. (pavadavo), Juozas Kochanskis (Kochański) – 1835–1844 m., Vincentas Opanavičius (Opanowicz) – 1845 m. (mirė Vižainyje 1858-03-05), J. Didinskis (Dydyński) – 1858 m. (pavadavo), Jurgis Levkevičius (Lewkiewicz) – 1858–1866 m., Liudvikas Milevskis (Milewski) – 1866–1867 m. (pavadavo), Jonas Venčius-Vencevičius (Wencewicz) – 1867–1897 m., Juozas Ruseckas – 1897–1898 m., Siemionas Povilaitis (Powilaitis) – 1898–1903 m.

Jeleniavas

Kaimas buvo žinomas jau 1760 m., bet rašoma, jog jis įsikūręs apie 1771 metus, kai pastatyta medinė Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia. Šis sodžius miesto teises turėjo tik dvidešimt metų (1780–1800). Dabar ten stovinčią bažnyčią konsekrovo Seinų vyskupas Antanas Baranuskas 1899-06-07.

1823–1877 m. aktai neišlikę, todėl surasti tik penki klebonai. Tai: Kazimieras Vrublevskis (Wrublewski) – 1780–1802 m., Antanas Baikovskis (Bajkowski) – ?–1816 m., Stanislovas Stšalkovskis (Strzałkowski) – 1816–?, Jurgis Katilius (Katyll, lietuvis) – 1845 (mirė Jeleniave 1867-02-24, palaidojimo vieta nežinoma), Jonas Akelaitis (Akielewicz, lietuvis) – ? (mirė Jeleniave 1907-03-18, palaidojimo vieta nežinoma; 1878 m. jis pastatė dabar ten stovinčią medinę bažnyčią. Jam ir kun. J. Katiliui šventoriuje už bažnyčios yra pastatytas antkapis ir paminklas. Jame lenkiškai klaidingai užrašyta, kad ten abu buvo palaidoti).

Suvalkai

XVII a. pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose Suvalkai paminėti 1688 m. Bakalariavos (Bakalarzewo) parapijos gimimo akte. Po dviejų metų šiame sodžiuje buvo du, o 1789 m. – 199 dūmai. Dar prieš miesto įsteigimą (1720-05-02) kaime buvo medinė Šventojo kryžiaus koplyčia, pastatyta kamendulių viršininko Idelfonso 1710 m., tapusi Vygrių parapijos filialu. Kelerius metus patarnaudavo Vygrių kamenduliai. Iš pradžių buvo giedama lietuviškai, vėliau – lenkiškai. 1717 m. Vilniaus vyskupas Bžostovskis (Brzostowski) suteikė privilegiją pasaulietiniams dvasininkams ir vienuoliams valdyti tą bažnyčią, o vėliau – tik vienuoliams pijorams (nuo 1747 m.) ir bernardinams iš Tikocino (nuo 1863 m.). Paskutinis jų atstovas Benediktas Chodackis (Chodacki) parapiją valdė 1795–1802 m. Kituose šaltiniuose teigiama, kad pirmas vyskupijos kunigas klebonu paskirtas 1801 m. Parapijos bažnyčios įkūrimo aktą pasirašė Vilniaus vyskupas Ignas Masalskis (Massalski) 1788-11-19. 1820 m. pradėta statyti mūrinė bažnyčia, kuriai, pagerbiant tada viešpatavusį carą, duotas šv. Aleksandro vardas. Mediniai maldos namai 1834 m. parduoti Kadariškių ekonomijos nuomininkui Vincentui Jankovskiui (Jankowski). Kapinės prie bažnyčios veikė iki XVIII a. pabaigos. Čia palaidoti: 1769-07-02 – apie 70 m. Matas Suchockis (Suchocki) iš Gavrychy, 1775-05-05 – apie

50 m. Tamošius Baldika (Baldyka), 1785-05-22 – apie 80 m. Matas Čuprinskis (Czupryński) iš Kšive, 1796-09-12 – 36 m. Ona Butkevičienė (Butkiewiczowa) iš Suvalkų ir k.t. Apie 1820 m. šios kapinės paverstos turgaviete, o vėliau – miesto parku. Naujose kapinėse (dabar Bakalariavos g.) taip pat laidota XVIII a., pavyzdžiui, 1797-02-21 – apie 50 m. Povilas Orchovskis (Orchowski) iš Kukavo, 1797-09-30 – apie 70 m. Adomas Chilinskis (Chyliński) iš Suvalkų. Iš civilinės būklės aktų nuorašų matyti, kad minėtam šimtmetyje vaikus krikštijo vienuoliai, pvz.: 1759-11-20 – mažesniųjų brolių Antanas Siedleckis (Siedlecki), 1785-05-08 – vietinis pamokslininkas K. Ciesliukevičius (Ciesliukiewicz).

Kitam šimtmetyje aktus pasirašinėjo: klebonas M. Zaleskis (Zaleski) – ?–1809 m., vėliau – Punsko parapijos klebonas, civilinės būklės aktų pareigūnas Ignas Tiša (Tysza) – 1808–1817 m., 1825 m., vikaras Kajetonas Guilgundas (Guilgund) – 1820–1824 m., vikaras Juozas Gimbutis (Gimbutt) – 1825 m., vikaras Ksaveras Darevskis (Darewski) – 1825–? m., vikaras Vaitiekus Sulžinskis (Sulžiński) – ?–1828 m., vikaras Antanas Paškovskis (Paszkowski) – 1828–1831 m., vikaras Antanas Paškevičius (Paszkievicz) – 1831 m., vikaras (?) Gavinskis (Gawiński) – 1832 m., klebonas Anicetas Jacevičius (Jacewicz) – 1832–1836 m., klebonas Povilas Makovskis (Makowski) – 1837–1855 m., klebonas Viekšbovskis (Wierzbowski) – 1855–1872 m., vikaras (?) Uvaševičius (Uwaszewicz) – 1872 m., klebonas A. Makovskis (Makowski) – 1872–1894 m.*****, vikaras (?) Baliūnas (Balun) – 1894 m., klebonas Antanas Daukša (Dauksza) – 1894–1898 m., vikaras F. Doba (Doba) – 1898–1900 m.

Civilinės būklės aktų nuorašus pasirašinėjo: klebonas Juozas Stanislovas Stšalkovskis (Strzałkowski) – 1809–1811, 1813–1815 m., vėliau – Jeleniavo parapijos klebonas, vikaras Laurentijus Pšebilskis (Przebylski) – 1811–1812 m., vėliau – Bakalariavo parapijos klebonas, klebonas Benediktas Beneševičius (Beniaszewicz) – 1816–1820 m., vėliau – Punsko parapijos klebonas. Dabar Suvalkuose yra šios parapijos: Apaštalų Petro ir Povilo, įsteigta 1979 m., Voiska Polskiego g. (po Pirmojo pasaulinio karo buvusi cerkvė paversta katalikų bažnyčia), Palaimintosios Anelės Saliavos, įsteigta 1992 m., Lanova g., Vienuolių pranciškonų Dievo Kūno, įsteigta 1992 m., 11-go Listopada g., Švenčiausiosios Jėzaus Širdies, įsteigta 1992 m., Kosciuškos g. (po Pirmojo pasaulinio karo buvusi cerkvė paversta katalikų bažnyčia; nuo 1992 m. kas antrą sekmadienį 15.30 val.

atnašaujamos šv. mišios lietuviškai), Šv. kankinio vyskupo Vaitiekaus, įsteigta 1999 m., Školna g., Brolio Alberto Chmieliovskio, įsteigta 1992 m., Kovienska g., Gailestingosios Dievo Motinos, įsteigta 1984 m., Vyšynskio g., Karaliaus Kristaus, įsteigta 1992 m., Jana Pavla II g., Šv. Aleksandro, įsteigta 1788 m. (koplyčia veikė nuo 1710 m.), E. Plater g., Karalaičio Kazimiero, įsteigta 1992 m., Vitosa g. Dabar Dievo Motinos Kankinių Karalienės bažnyčia naujai parapijai bus statoma Utrata g.

Yra septynios kitų religinių bendruomenių parapijos ir brolijos. Viena iš jų – Jehovos liudytojų (Karališkoji salė Kšivulkoje). Brolijoje „Centrum“ meldžiamasi lietuvių kalba.

Magdalenavas

Vygrių bažnyčia buvo skirta tik vyrams. Moterys ten galėdavo melstis tik du kartus: per Sekmines ir Žolinę. Kadangi kamenduliams ganytojiškosios taisyklės neleido dirbti parapijose ir moterims buvo reikalingi maldos namai, 1680 m. jie netoli savo buveinės pastatė medinę Šv. Marijos Magdalenos bažnyčią. Vėliau ta vietovė pavadinta Magdalenavu (Magdalenowo). Bažnyčiose vyravo lenkų kalba; netgi namuose vienuoliai draudė lietuviškai melstis. Taip pat kategoriškai buvo uždrausta tarnautojams su vietos žmonėmis lietuviškai kalbėtis. Iki 1763 m. minėti vienuoliai apmokėdavo kunigams už jų darbą toje bažnyčioje, o vėliau – bernardinams iš Tikocino. Parapijos maldos namų įkūrimo aktą pasirašė Vilniaus vyskupas Jokūbas Masalskis (Massalski) 1788-11-19. 1796 m. kamendulių turtas buvo konfiskuotas, o po ketverių metų jie buvo pašalinti iš Vygrių vienuolyno. 1799-03-16 visas vienuolyno kompleksas perimtas naujai įsteigtos Vygrių vyskupijos. Iš Magdalenavo į Vygrius pamaldos perkeltos 1810 m. 1818-06-30 vyskupija perkelta į Seinus. Tuo metu visą turtą perėmė parapija, išskyrus kapinyną, kuris iki šiol neturi savininko. Magdalenavo bažnyčia 1842 m. parduota Smalėnų savininkui Mykolui Habermanui (Haberman).

XVIII a. antroje pusėje vaikus krikštijo: 1768 m. – pranciškonas Metodas Cichonskis (Cichoński), 1771 m. – pranciškonas (?) Skšinskis (Skrzyński), 1776 m. – kamendulis Motiejus Riškevičius (Ryszkiewicz), 1782 m. – pranciškonas Jonas K. Doranskis (Dorański), 1797 m. – klebonas kun. Albertas Mitulskis (Mitulski) ir kt.

Vėliau dokumentus pasirašinėjo dvasiškai: klebonas Metodas Cichonskis (Cichoński) – 1806–1810 m., Augustavo dekanato de-

kanas Makovskis (Makowski) – 1810–? m., klebonas Vaitiekus Olševskis (Olszewski) – 1835?–1875 m., klebonas Izidorius Sniečkus (Snieczkus, lietuvis) – 1875–1886 m., vikaras (?) Vincentas Vievesys (Wiewiasys, lietuvis) – 1886–1887 m., klebonas Kazimieras Šepšys (Szepszys) – 1887–1891 m., klebonas Jurgis Urbanavičius (Urbanowicz) – 1891–1893 m., klebonas Liudvikas Toliarovskis (Tolarowski) – 1893–1895 m., klebonas Jonas Užupis (Użupis, lietuvis) – 1895–1896 m. 1785–1950 m. parapiją valdė 22 kunigai.

Kolietnykas

Kaimas, kurį nuomojo kažkoks karališkasis pareigūnas, buvo žinomas prieš 1780 m. Netoli to sodžiaus buvo Stżyżevskio (Strzyrzewski) dvarelis, prie kurio jis pastatė medinę bažnyčią. Gavus karaliaus leidimą, Kolietnyke įsteigta Šv. Dvasios parapija, čia perkelti mediniai maldos namai. Parapijos įkūrimą pasirašė Vilniaus vyskupas Jokūbas Masalskis (Massalski) 1794-03-10. 1915 m. maldos namai sudegė. Dabartinė mūrinė bažnyčia pastatyta tarpukariu. Išliko tik šių metų XIX a. civilinės būklės aktai: 1808/1809, 1853/1866, 1887/1900; todėl nenustatyta, kas per tą laikotarpį vadovavo. Surasta žinių apie keturis klebonus: kun. Juozą Voitovičių (Voytowicz) – 1808–1825 m., kun. J. Akelaitį (Akielewicz) – 1846–1865 m., kun. Prancišką Wojciechovskį (Wojciechowski) – 1887?–1891 m., kun. Antaną Raulynaitį (Raulinaitis, lietuvis) – 1891–1900 m.

Krasnapolis

Motiejus Eismontas (Eysmont) Krasnapolio kaimą įkūrė 1770 m. 1772–1825 m. ta vietovė turėjo miesto teises. Kada pastatyta pirmą bažnyčia, nepavyko nustatyti. Parapija įkurta 1781 m. Dabartiniai maldos namai pastatyti 1862 m. Prie jos laidota dar 1801 m., pvz., palaidotas Antanas Tomkevičius (Tomkiewicz) iš Krasnapolio. Naujoje kapinėse vietos gyventojai buvo laidojami dar XVIII a. pabaigoje, pvz., 1798 m. – to miestelio gyventojas, 50 m. Tamošius Januškevičius (Januszkiewicz).

Krikštijo ar pasirašinėjo bažnytinius dokumentus šie klebonai: Liudvikas Misevičius (Misiewicz) – 1782 m., Teopylis Boguslavas Vrublevskis (Wrublewski) – 1783–1785 m., Jonas Nepomucenas Kotarskis (Kotarski) – 1789–1816 m., vikaras Antanas Maneliavičius (Manielewicz) – 1817 m., Mykolas Gutovskis (Gutowski) – 1818–

1821 m., Stanislovas Gutovskis (Gutowski) – 1821–1831 m., Pranciškus Dmuchovskis (Dmuchowski) – 1831–1838 m., Vaitiekus Olševskis (Olszewski) – 1838–1841 m., vikaras (?) Pranciškus Rudzinskis (Rudziński) – 1841–1844 m., Juozas Katilius (Katyll) – 1844–1864 m., vikaras (?) F. Trochimovičius (Trochimowicz) – 1864–? m., 1866–1872 m. aktai neišlikę, vikaras (?) P. Vnorovskis (Wnorowski) – 1873–1885 m., vikaras J. Steponaitis ?–1886 m., J. Brazaitis (?) – 1886–1889 m., vikaras (?) Stankevičius (Stankiewicz) – 1889–1890 m., vikaras (?) Urbanavičius (Urbanowicz) – 1890–1891 m., V. Akelevičius (Akelewicz) – 1892–1895 m., V. Griševičius (?) (Gryszewicz) – 1895–1899 m., vikaras Paliukaitis (?) – 1900–? m.

Berznykas

Berznykas – tai seniausias miestas mūsų krašte, kuriame įsteigta pirma parapija apie 1547 m. Prieš 1546 m. medinė bažnyčia ten jau stovėjo. Manoma, kad ji pastatyta kartu su dvaru. Prie jo 1547–1557 m. buvo įkurtas miestas (buvo iki 1805 m.). Dabartinius Švč. Mergelės Marijos maldos namus pastatė klebonas Kazimieras Vasilevskis (Wasilewski) 1833 m. 1885–1888 m. šiame kaime mokytojavęs rašytojas Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis mėgino darbuotis lietuvybės labui, bet buvo priverstas išvažiuoti.

Krikštijo ar gimimo aktus pasirašinėjo dvasiškiai: klebonas Juozas Heibovičius (Heybowicz) – 1762–1782 m., vienuoliai pamokslininkai: Lukas Danovskis (Danowski), Raimondas Rogovskis (Rogowski), Petras Eismontas (Eysmont) – 1790 m., klebonas Leonardas Simonavičius (Symonowicz) – 1793–1820 m.*****, karmelitas Bertoldas Ulaševičius (Ułaszewicz) – 1796 ir 1798 m., vikaras Mykolas Vencevičius (Węciewicz) – 1821 m., klebonas Kazimieras Vasilevskis (Wasilewski) – 1822–1835 m., klebonas Jonas Stipulkovskis (Stypułkowski) – 1836–1845 ir 1848–1849 m., klebonas M. Turčinovičius (Turczynowicz) – 1846–1848 m., vikaras Augustinas Voinovičius (Woynowicz) – 1849–1850 m., klebonas Antanas Liutvinskis (Lutwiński) – 1850–? m., klebonas Antanas Davidavičius (Dawidowicz) – ?–1881 m., klebonas Pranciškus Kurasius (Kuras) – 1881–1892 m., klebonas Tamošius Kiabičius (Kiabycz) – 1892–1904 m.

Seinai

Seinų vardas pirmą kartą paminėtas 1522 m. Miesto teisės suteiktos 1563 m. 1593 m. Jurgis Grudzinskis (Grudziński) nusipirko Seinų

dvarą ir to amžiaus pabaigoje pastatė medinę Šv. Jurgio bažnyčią. Ji buvo išardyta 1842 m. Prie šių maldos namų buvo kapinės. Vėliau šalia jų žydai pastatė savo maldos namus. Prie vienuolyno atsirado kitos kapinės, kuriose paprastai laidoti turtingesni vietos gyventojai. Trečios kapinės įkurtos už miesto, ant kalnelio. Nuo 1877 m. laidojama ketvirtose kapinėse. Mūrinę bažnyčią 1610–1619 m. pastatė 1602 m. iš Vilniaus atvykę dominikonai, bet ji konsekruota 1632 m. Šventovė perstatyta 1760–1795 m. 1804 m. dominikonų vienuolynas likviduotas, o maldos namai pakeisti į parapinę bažnyčią. Nuo 1818 m. ji tapo Seinų vyskupijos katedra. 1822 m. įkurta vyskupijos kapitula, o 1826 m. – dvasinė seminarija.

Nuo XVIII a. aštuntojo dešimtmečio (nuo tada yra išlikusių dokumentų) vaikus krikštijo dažniausiai vienuoliai, pvz.: Raimundas Rogovskis (Rogowski) – 1774 m., Laurentas Rudzikas (Rudzik) – 1779 m., Lukas Danovskis (Danowski) – 1790 m., Hiacintas Halpelbergas (Halpelberg) – 1793 m., Ignas Zibanavičius (Zybanowicz) – 1795 m. Nuo 1808 m. civilinės būklės aktus pasirašinėjo: Seinų apskrities ir valsčiaus pareigūnas Juozapas Kadlubiskis (Kadlubiski) – 1808–1810 m., vikaras Ipolitas Charmalovičius (Charmalowicz) – 1810–1817 m., vikaras Antanas Kotkovskis (Kotkowski) – 1817–1819 m., vikaras Hilaris Dubravskis (Dubrawski) – 1819 m., vikaras Kazimieras Vasilevskis (Wasilewski) – 1820–1821 m., vikaras (?) Jonas Dmochovskis (Dmochowski) – 1821–1828 m., vikaras Pranciškus Dmochovskis (Dmochowski) – 1828–1829 m., vikaras (?) Suchockis (Suchocki) – 1829–1830 m., vikaras (?) Kaminskis (Kamiński) – 1830–1831 m., vikaras (?) Naruševičius (Naruszewicz) – 1831–1832 m., vikaras (?) Leonavičius (Leonowicz) – 1832–1836 m., vikaras Jurgis Katilius (Katyl) – 1837–1843 m., vikaras Vincentas Kalinovskis (Kalinowski) – 1843–1846 m., vikaras Baltramiejus Bilevičius (Billewicz) – 1846–1857 m., vikaras P. Vencevičius (Wencewicz) – 1857–1863 m., vikaras V. Vaičiūnas (Wajczun) – 1864–1869 m., klebonas Ciprijonas Voronsiavičius (Woronsiewicz) – 1864–1869 m., vikaras Petras Budzeika (Budziejko) – 1869–1871 m.***** , vikaras (?) Martynas Čepulevičius (Czepulewicz) – 1871–1873 m.***** , vikaras Tamošius Pečiulovskis (Pieczułowski) – 1873–(?) m., kunigas Pranciškus Bučys (Buczis) – (?)–1877 m., kunigas M. Botovskis (Botowski?) – 1877–1880 m., kunigas V. Senkevičius (Senkiewicz) – 1880–1882 m., klebonas (?) Juozas Goliakas (Goliak?) – 1882–1914 m. Kai kurie dvasiškiai neparašydavo, kokias tuo metu pareigas

ėjo, arba neaiškiai pasirašydavo, todėl buvo sunku nustatyti jų duomenis.

Smalėnai

1642 m. Smalėnuose buvo 16 valakų žemės ir 36 namai. 1839 m. tų žemių savininko Mykolo Habermano (Haberman) mūriniai namai buvo perstatyti ir jų vietoje atsirado bažnyčia bei vienuolynas. Po kelerių metų į Smalėnus atsikėlė vienuoliai reformatai. Jie įsteigė aukštesniąją mokyklą, kurioje mokėsi daug lietuvių. Po 1863 m. vienuolynas uždarytas, bet vienuoliams leista pasilikti. Mokykla taip pat buvo panaikinta. Paskutinis vienuolis bažnyčiai vadovavo keliolika metų. To vienuolyno auklėtinis brolis Zeicas (Zeytz) 1880 m. JAV išleido pirmą lietuvišką knygą. 1894? m. Smalėnai tapo Seinų parapijos filija. Vėliau ten įkurta savarankiška parapija. 1897–1907 m. dokumentus pasirašinėjo kunigas Tomas Žubrys (lietuvis). 1899 m. kaime veikė vienos klasės rusiška mokykla.

Vėliau minėtų parapijų teritorijose įsteigtos šios parapijos: Beceilų (Suvalkų apskr.) – 1908-04-08; Smalnykų (Suvalkų apskr.) įkūrimo aktą 1919-11-01 pasirašė Seinų vyskupas Antanas Karosas; Karolino – 1921 m. (nuo 1851 m. ten stovėjo mūrinė cerkvė, kurią lenkų valdžia 1918 m. perdavė katalikams), Seinų apskr.; Rutka Tartak – 1925 m., Suvalkų apskr.; Žilinių – 1927 m. (bažnyčia pastatyta metais anksčiau), Suvalkų apskr.; Gibų parapijos (Seinų apskr.) įkūrimo aktą pasirašė Elko vyskupas Wojciechas Ziembra (Ziembra) 1992-06-29, Pogoželčiuje stovinti medinė cerkvė be savininkų sutikimo buvo perkelta į Gibus ir pakeista Romos katalikų bažnyčia; Gavrichų Rūdos parapijos įkūrimo aktą pasirašė Elko vyskupas 1992-06-29, Suvalkų apskr.

* Duomenys surasti kituose šaltiniuose.

** Ši pavardė dar buvo rašoma Lawrynowicz. Punsko parapijos klebonas, Livonijos (dabar – Latvija) katedros kanauninkas (lotyniškai *Canonicus Cathedralis Livoniensis Prap. Puncensis*), bajoras. Gimė 1750-12-20 Žemaitijoje. Studijavo Vilniaus akademijoje. Mokė Vilniaus jėzuitų kolegijoje, o vėliau – Minsko vaivadijos mokykloje, nuo 1777 m. – tokioje pačioje mokykloje Vilniuje. Galbūt tuomet įgijo filosofijos daktaro laipsnį. Poetas. Mirė turbūt Punske apie 1797 m., nes daugiau žinių apie jį nerasta.

*** Būdamas vikaras, nuo 1872-01-01 pasirašinėjo civilinės būklės aktus – pavadavo kleboną. Tik retkarčiais pasirašydavo juos klebonas. 1877 m. jis pradėjo statyti dabar stovinčią bažnyčią. Mirė 1881-05-20 aštuntą valandą ryto. Ketvirtą dieną palaidotas senųjų Punsko kapinių koplyčioje. Paskutinį vedybų aktą – Nr. 23 – pasirašė tų pačių metų balandžio 28 d.

*** Baigė statyti maldos namus, sutvarkė šventovės vidų ir aplinką. 1886 m. pastatė bažnyčios tarnams medinį namą, o 1887 m. – vikariatą. 1895 m. pirkė šešis margus žemės ir iš savo lėšų ten pastatė koplyčią, o vėliau taip pat iš savo lėšų Punske nupirko žemės sklypą ir pastatė pirmą mūrinį namą. 1898 m. bažnyčioje įvedė lietuviškus giedojimus. Rašė straipsnius į lietuviškus ir lenkiškus laikraščius. Parašė knygėlę „Maža dovanėlė Lietuvos jaunimui“. Spaudos draudimo metais aktyviai įsitraukė į daraktorių bei knygnešių veiklą ir ją koordinavo. Čia gyvendamas sunkiai sirgo – aktus kelerius metus (pvz., 1895–1898 m.) pasirašinėjo vikaras Katilius (Katyl).

***** 1890 m. buvo penki kunigai. Visi lietuviai. Bažnyčios ir klebonijos tarnai – taip pat lietuviai. Vargonininkavo Juozas Bradauskas – lietuvis.

***** Kun. V. Guzevičius (Guzewicz) rašo, kad bažnyčią pastatė klebonas Leonardas Simonavičius. Jam klebonaujant, 1803 m. lapkričio 5 d. 3.30 val. Berznyke mirė pirmas Vygrių vyskupas Mikalojus Pranciškus Karpavičius (Karpowicz). Jo kūnas buvo įdėtas į karietą ir nuvežtas į Vygrius. Į vyskupo vietą pasodintas jo liokajus, kuris, apsimesdamas vyskupu, pro karietos langą laimino kaimiečius.

***** Jono ir Marijonos Jasenauskaitės s. Gimė 1841-01-18 Užjuodelės kaime, Punsco parapijoje. Marijampolėje baigė keturias klases. 1861-09-20 įstojo į Seinų kunigų seminariją. Kunigu įšventintas 1865-03-05. Iki 1873 m. ėjo Seinų katedros vikaro, seminarijos prokuroro, giedojimo profesoriaus ir ekonomo pareigas. Pirmas pradėjo sakyti pamokslus lietuviškai. 1873–1881 m. – Jedwabno (Lenkija) parapijos klebonas. Nuo 1881 m. – Garliavos klebonas ir Marijampolės dekanato dekanas. Knygnešys. Mirė Garliavoje 1907-04-10. Palaidotas Marijampolėje.

***** Jurgio ir Viktorijos s. Gimė 1843 m. Miklausėnuose, Alytaus apskr. 1893 ir 1898 m. Varšuvoje lenkų kalba išspausdino pamokslus. Seinų seminarijos profesorius, 1873–1905 m. dėstė dogmatinę teologiją, visuotinę istoriją. Brolio vaikai Stasys ir Bernardas taip pat buvo kunigai.

Juozas Vaznelis

Šaltiniai

1. Archiwum Państwowe w Suwałkach, nr zespołu: 150, 152, 153, 162, 163, 165, 167, 169, 174, 669, F-1604, sygn. akt 3054, F-1073, sygn. akt 617, str. 40.
2. Kviklys, B. 1966. *Mūsų Lietuva*, III tomas, Lietuvių enciklopedijos spaustuvė, JAV.
3. *Suvalkietis*, nr. 92, 96, 97, 98, 99, 100.
4. *Terra Jatwezenorum*, 2009 m. ir 2017 m. Punsco „Aušros“ leidykla.

JUOZAS VAZNELIS (g. 1946 m. Valinčių k.) – pensininkas, visuomenininkas. Baigęs Punsco lietuvių licėjų, studijavo Varšuvos vidaus reikalų akademijoje. Dirbo policininku. LLD Suvalkų skyriaus valdybos narys, vicepirmininkas ir pirmininkas, ilgametis „Vienybės“ klubo vadovas. Choro „Ančia“ dalyvis. Knygos *Valinčiai. Žmonės, jų darbai ir likimai* (2009) bei albumo *Prie Ančios krantų* (2014) bendraautoris. Nuolatinis „Suvalkiečio“ korespondentas.

KAZIMIERAS BARANAUSKAS

PUNSKO KRAŠTO ŽEMIŲ KONSOLIDACIJA

Punskas – unikali istorinė Sūduvos krašto vietovė – iškilo XVI pabaigoje, po Melno sutarties, kai pradėti kolonizuoti Punios didgirės pakraščiai. Lyvo vėliavininkas, Merkinės, Lazdijų ir Seivų miškų valdytojas, kilnūs girininkas Stanislovas Zalivskis, prašydamas Dievo malonių dėl savo sveikatos, pasirūpino Naujojo Punsko kaime bažnyčios statyba. 1597 m. spalio 27 d. karalius Žygimantas III dekretu iškilmingai pripažįsta, steigia ir apdovanoja žemėmis Punsko parapiją, pažymėdamas, kad į klebono postą, dabar ir ateityje, skirs lietuvį arba mokantį lietuvių kalbą.

Antrame 1600 m. karaliaus Žygimanto III dokumente minima ir mokykla. Taigi S. Zalivskis yra ir švietimo pirmtakas, autentiškas mecenatas. Nuo tos datos prasidėjo kaimo, o nuo 1647 m., oficialiai gavus Magdeburgo teises, – Punsko miestelio raida.

Civilinės administracijos centras vis dėlto pasiliko Seivai. Buvęs Seivų ir Vižainio seniūnas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikas, kunigaikštis Jonušas Radvila, o vėliau – nuomininkas Gotardas Budenbrukas pasirinko prieš pusamžį įsteigto dvaro rezidenciją. Punkskas tuomet dar kėlėsi tarsi iš letargo ir ruošėsi perimti miesto funkcijas. Vyko ilgalaikė Sūduvos krašto dykrų kolonizacija, naujose kirtavietėse augo atsikėlusią nuo Merkinės ir Punios gyventojų nausėdijos. Tačiau Punsko bažnytkaimio plėtra svetimų dvarininkų ir valdytojų rankose, matyt, pernelyg daugeliui nerūpėjo.

Stanislovas Zalivskis (Petro s. ?) – Mazovijos kunigaikštijos, Lyvo (*Liw*) žemės vėliavininkas, pasižymėjusios Junošo H. Zalivskių giminės, Zalivio (*za rzeką Liw*, už Livo upės) tėvonijos (Siedlcų apskritis) bajoras. Dabar Lyvo vietovė (valsčius) priklauso *Vengruw* apskričiai. Zalivskių giminė turėjo valdų, tarp kitko, ir *Wołynice* (*Wołyńce*) vietovėje. Manoma, jog Punsko valsčiaus Valinčių kaimo pavadinimo kilmė yra susijusi būtent su atvykusio girininko Zalivskio giminės istorija.

Užbaigus valakų reformą Sūduvoje, kolonizuojant kraštą, Radvilų giminės proteguojamas Zalivskis, nuo 1587 m. tapęs Seivų storasta, kūrė gyvenvietes, kaimus, miestelius. Gyveno Mockavos dvare, nors šalia Punsco, Šaltėnuose, turėjo savo valdą. Jis mirė 1606 m. Vėliau Seivų storastiją valdė: nuo 1606 m. – plk. Szczęsny Niewiarowski, nuo 1639 iki 1643 m. – Jerzy Chreptowicz'ius (ir plk. Paweł'as Niewiarowski).

Sklandžiai apgyvendinti kraštą buvo sunku, visų pirma dėl amatininkų ir švietėjų stokos, o galbūt labiausiai dėl XVII a. viduryje prasidėjusių vadinamųjų šiaurės karų ir XVIII a. pradžioje ištikusio maro bei epidemijos. Nelaimės dešimtmečiais niokojo ir skurdino kraštą. Skaudžiai palietė ir Seivų seniūniją, išmirė ar žuvo kone pusė gyventojų. To dar nepakako. 1795 m., po III Abiejų Tautų Respublikos padalijimo, išnyko iš žemėlapių garsioji Vidurio Europos valstybė. Merdintis Punksas 1852 m. taip pat prarado miesto statusą.

Carinės Rusijos režimas, ypač po 1864 m. žiauriai numalšinto Sausio sukilimo, uždraudė lietuvišką raštą ir žodį, daugelis Suvalkijos (Sūduvos) krašto gyventojų buvo nužudyti (sušaudyti) arba pateko į Sibiro platybes. XIX a. pabaigoje, pablogėjus ekonominei situacijai, prasidėjo pirmoji emigracijos į užjūrį banga. Likusieji, užsigrūdinusii inteligentija, „Aušros“ žadintojai, jaunoji kunigija ir kaimo savamoksliai šviesuoliai, be atvangos svajojo apie bundančią nepriklausomą Lietuvą.

Po audringo Pirmojo pasaulinio karo, žlugus didžiosioms Europos imperijoms, žmonių viltys suliepsnojo, prasidėjo naujoji epocha, pavergtos tautos skubėjo atstatyti savo tapatybę, reguliavo sienas. Tačiau atkūrimo procesas nebuvo nei lengvas, nei paprastas. Žmonių sąmonėje išlikusios, ypač XVIII a. pabaigos, Žečpospolitos valstybės negarbingo žlugimo istorinės pasekmės, tautiniai nesusipratimai padarė didelę įtaką šalių savarankiško kūrimosi eigai, tarptautiniam pripažinimui.

Pirmieji teisės aktai Lenkijoje, normuojantys teritorinę savivaldybių statusą, pradėti kurti 1918, ir 1919 metų sandūroje. Valstybės viršininkas Juzefas Pilsudskis (Józef Piłsudski) jau 1918 m. lapkričio 28 d. paskelbė dekretą, kuriuo atstatoma viešojo administracija ir teritorinė savivaldybių institucija. Pradėtos kurti valsčių tarybos (12 asmenų), viršaičio postas. Rinkimai privalėjo vykti slapta balsuojant visuotinio susirinkimo metu. Rinkimuose turėjo teisę dalyvauti asmenys, kuriems bent 21 metai, turintys Lenkijos pilietybę, ne trumpiau nei pusę metų gyvenantys valsčiaus ribose. Civilinę priežiūrą

Suvalkijoje vykdė Suvalkų apygardos laikinosios pilietinės tarybos valdyba (TROOS).

1918 m. lapkričio ankstyvą rytą kažkas ėmė barbenti į langą, sakydamas: „Nebijokit, čia Jonas Bancevičius iš Valinčių kaimo. Greičiau kelkitės ir eikit į susirinkimą į Punkską. Kursim atgimusią Lietuvą, – rašo K. Cibulskas knygoje „Punskiečių darbai ir likimai“. Žmonės apsidžiaugė išgirdę, jog vokiečių žandarai, gyvenantys kun. S. Narkevičiaus mūriniame name, leido mitinguoti. Pirmuoju Punsko viršaičiu išrinktas vietos ūkininkas Petras Pacenka. Tą pačią dieną sudaryta valsčiaus administracija, policija, iš savanorių kūrėsi pirmoji Lietuvos kariuomenė.

Beveik metus buvo pakili punskiečių nuotaika, aktyviai telkėsi apylinkės bendruomenė, kurdama nuo pamatų savo valstybę, lietuvišką valsčių. Tokie veiksmai nepatiko apylinkių dvarų ir palivarkų savininkams – Šaltėnų, Žabariškių, Seivų, Pelelių, Ožkinių ir kitų. Įtakingi dvarininkai ar giminės teigė norintys, kad jų valdos liktų Lenkijos pusėje. Brendo tautinis ir teritorinis konfliktas.

Apie 1918 m. gruodžio vidurį Seivų valsčiaus lenkiškų ar aplenkėjusių kaimų viršaitis Jonas Andrulevičius (Jan Andrulewicz), Lovuočių kaimo ūkininkas, informavo Suvalkų apygardos laikinosios pilietinės tarybos valdybą, kad lietuviški Seivų valsčiaus kaimai, kaip antai Punkskas, Šlynakiemis, Ožkiniai, Trakiškės, Valinčiai, Kampuočiai, Agurkiai ir Vaitakiemis, atsiskyrė ir pasisako už priklausomybę Punsko valsčiui. 1919 m. rugpjūtį į Punkską, turėdama žemvaldžių ir dalies lenkakalbių gyventojų paramą, įžengia lenkų kareivių kuopa, nuginkluoja lietuvių milicininkus ir perima valdžią. Savanoriai ir carinės Rusijos tarnautojai traukiasi į Lietuvą arba bėga į vakarus.

Seivų valsčiuje tarybos ir viršaičio pirmieji organizuojami Suvalkų storastos oficialūs rinkimai vyko 1920 m. gegužės 6 d. Po ilgų ir sudėtingų derybų išrinkta 10 asmenų (privalėjo būti išrinkta 12) taryba: Jan'as Andrulewicz'ius, Antoni Chalkowski, Jan'as Damulewicz'ius, Aleksander'is Grzędzinski, Tadeusz'as Pojawski, Dominik'as Sawicki, Feliks'as Wąsewicz'ius, Teofil'is Żynda. Viršaičio pareigos patikėtos ligšioliniam, laikinai einančiam pareigas Janui Andrulewicz'ui. Tarybos ir viršaičio rinkimus patvirtino Suvalkų storasta. Valsčiaus raštinė pasiliko Seivuose.

Europoje, taip pat ir Lenkijoje, nuožmusis karas baigėsi 1918 m. lapkričio 11 d., tačiau Suvalkijoje (Sūduvoje) neramumai tęsėsi, žvangėjo ginklai. Beveik metus dar vyko kovos dėl Seinų ir Punsko krašto priklausomybės. Seinai keliolika kartų pereidinėjo iš rankų į rankas.

Punsko apylinkėje taip pat vyko išpuoliai. 1920 m. vasarą lenkų kavalerijos būrys bandė pulti Lietuvą Trakiškių–Šeštokų ruože, Valinčiuose. Lietuvių karininkas ir eilinis buvo įsitaęs su kulkosvaidžiu ant Balkų kalno ties Senujų Alksnėnų Švedo sodyba. Lenkai kelis kartus pakalnėm ketino įsiveržti į Lietuvą, tačiau nesėkmingai – taip pasakojo Antanas Baranauskas iš Valinčių kaimo (autorius tėvukas).

Po sudėtingų derybų Kalvarijoje, 1920 m. spalio 7 d. Suvalkuose Lietuvos ir Lenkijos atstovai galutinai pasirašė paliaubų sutartį ir nustatė 8 km neutralią zoną, vadinamą demarkacijos linija. Tačiau to nepakako, po dviejų dienų Želigovskio „maištininkai“ klasta sutartį sulaužė, užimdami Lietuvos sostinę Vilnių.

Nepasitikėjimas, Vilniaus krašto ir pietinės Suvalkijos dalies okupacija dar ilgai temdė pasienio žmonių gyvenimus, tarpvalstybinius santykius. Tik po 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos dėl rytinės sienos su Lenkija nutarimo kažkiek stabilizavosi krašto administracija, kūrėsi naujos Seinų ir Suvalkų apskritys, tačiau Lenkijoje.

Lenkijos Ministrų Taryba 1919 m. įstatymu buvo palikusi laikinai galioti okupacinių valstybių, taip pat ir carinės Rusijos, teritorinį krašto padalijimą į apskritys. Seinų (Punsko) valsčius, pakitus valstybių sienoms, „paveldėjo“ tik dalį buvusio valsčiaus kaimų.

1919 m. rugpjūčio 2 d. atkurtai Balstogės vaivadijai priklausė, tarp kitko, Suvalkų ir Seinų apskritys. 1925 m. sausio 1 d. nedidelė Seinų apskritis panaikinama, o valsčiai – Berznykas, Gibai, Krasnavas ir Krasnapolis – įjungiami į Suvalkų apskritį. Rytinė Seinijos dalis pasiliko Lietuvoje.

Seinų (Punsko) kaimiškam valsčiui tuomet priklausė **kaimai**: Adamovizna, Anavas, Naujieji Bokšai, Senieji Bokšai, Dekšnė, Dembovo, Dembuvek, Granovo, Gremzdel, Jablonovo, Eglinė, Jegluvek, Kolietykyas, Mažasis Kolietykyas, Kampuočiai, Krucieniškės, Linuvekas, Agurkiai, Orlinėkas, Ožkiniai, Lovuočiai (*Podlowocie*), Polešė, Punkskas, Punkskas – Jurzdikas, Raistiniai, Raistiniai – Poklaštornė, Rudauka, Smalėnai, Šlynakiemis, Šaltėnai, Šaltėnai – Jurzdikas, Šilainė, Trakiškės, Ustronie, Vilkapėdžiai, Vaitakiemis, Valinčiai, Užujuodelė, *Bukowizna*, Zamčisko, Žvikeliai; **palivarkai**: Dembovo, Glovanovščizna, Jablonovo, Kolietykyas, Seivai, Šaltėnai; **gyvenvietės**: Dekšnianka, Dekšnė, Podseiviai, Sadzavečka, Naujieji Seivai, Ustronie, Vengelnia; **kolonija**: Bokšai.

Kaimai į šiaurę nuo Punsko, būtent Giluišiai, Kalinavas, Kreivėnai, Trumpalis ir Vaičiuliškės, priklausė Andrejavo valsčiui. Panašiai nutiko ir su kaimais rytinėje dalyje – Burokais, Didžiuliais, Devetiškė-

mis, Navinykais, Paliūnais, Peleliais, Pristavonimis, Sankūrais, Skarkiškėmis, Taurusiškėmis, Vidugiriais ir Vidugirių Būda – nepaisant kartais pernelyg didelių nuotolių nuo administracijos centro, jie priiskiriami Krasnavo valsčiui. Kompaktiškai gyvenančios tautinės mažumos, politiniais sumetimais, sąmoningai skaldomos.

Po 1926 m. gegužės 12 d. J. Pilsudskio perversmo šalyje žūsta žmonės, kyla įtampa, įvedamas sanacinis valdymas, ribojama opozicijos, tautinių mažumų veikla. 1926 m. Seivų (Punsko) valsčiaus viršaičiu tampa Antanas Burdinas, Rudaukos kaimo, Seivų valsčiaus, Suvalkų apskrities ūkininkas.

Artėja pasaulinės krizės metai. Ypač didelis smūgis tenka Lietuvos ir Lenkijos žemės ūkiui nuo 1929 metų iki 1934 metų pabaigos. Pablogėjo Seivų valsčiaus finansinė būklė, skolos žymiai viršijo išlaidas. 1930 m. lapkričio 11 d. Suvalkų apskrities kontrolierius, atlikęs detalią valsčiaus kontrolę, surado daug formalių ir finansinių nesklandumų. Valdybai grėsė sankcijos.

1933 m. spalio 14 d. Balstogės vaivados potvarkiu kaimiški valsčiai suskirstomi į gromadas. Gromadai priklausė vienas–du kaimai ar daugiau gyvenviečių ir jų dalys, priklausomai nuo vieneto dydžio (jie pateikiami skliaustuose). Seivų valsčiuje pasilieka: Adamovizna (Dekšnė, Dekšnė gyv., Lovuočiai), Anavas, Bokšai (Ustronie, Užujuodelė), Naujieji Bokšai, Senieji Bokšai, Dembovo (Dembovo Luzaki, Dembovo paliv.), Gremzdel, Eglinė (Jablonovo, Granovo, Jablonovo paliv.), Jegłuvek, Kolietynykas I (Kolietynykas, Mažasis Kolietynykas), Kolietynykas II (Kolietyno paliv., Zamčisko), Krucieniškės, Kampuočiai, Linuvekas, Orlinekas, Agurkiai, Ožkiniai (Mackevičiaus Glovanovščizna, Cibulsko Glovanovščizna, Šilainė), Punksas I (Punsko gyv.), Punksas II (Punsko kaimas, Punsko Jurzdikas, Šaltėnų Jurzdikas), Rudauka, Raistiniai (Raistiniai Poklaštornė, Podseivy gyv.), Smalėnai (Polesie), Šaltėnai (Šaltėnų paliv., Sadzavečka, Vengelnios gyv.), Šlynakiemis (Naujieji Seivai), Seivai (Seivų paliv., Seivų servitutai), Trakiškės, Valinčiai, Vaitakiemis, Vilkapėdžiai, Žvikeliai. Iš viso 30 gromadų.

1934 m. birželio 13 d. vyksta Seivų savivaldybės rinkimai, renkamas naujas viršaitis. Dalyvavo du kandidatai – Juzef’as Korejwo ir Juzef’as Staskiewicz’ius, abu gavo po 8 tarėjų balsus. Rinkiminės komisijos pirmininkas Juzef’as Kopycinski, apskrities atstovas, vadovaudamasis burtų taisykle, viršaičiu „parinko“ Kolietyno gyventoją Juzefą Korejwo. Valsčiaus įstaigai jis vadovavo iki Antrojo pasaulinio karo pradžios. Tuomet galiojo 5 metų kadencijos.

Ekonominė krizė ilgai slėgė šalį, valstiečius. Suvalkų apskrityje 1935 m. ūkininkai, darbo prievolininkai, vadinami „šarvarkais“, pradėjo masiškai priešintis. Reikalavo sumažinti prievoles. Buvo areštuojama, iškelta netgi baudžiamųjų bylų. 1935 m. birželio 3 d. Seivų valsčiaus kieme susirinko apie 500 asmenų, po kelis iš kiekvieno kaimo, kurie reikalavo, kad viršaitis Korejwo tiksliai paaiškintų, kodėl yra tokia apkrova prievolėmis. Tik viršaičiui įtikinamai paaiškinus, nekilo riaušės, žmonės taikiai išsiskirstė – taip rašo Janas Jaskanis knygoje „Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej“.

1939 m. rugsėjo 1 d. kilo Antrasis pasaulinis karas, vokiečiai okupavo Lenkiją. Seivų valsčiaus valdymą perėmė vokiečiai, įkurdami raštinę Punske. Valsčiui tada priklausė 30 kaimų ir tiek pat seniūnų. Seniūnai, paskirti kaimų oficialūs atstovai, rinkdavosi kas ketvirtadienį Punske. Sueigų metu vokiečiai viršaitis, tarp kitko, seniūnams įsakinėdavo sunešti sąrašus jaunų vyrų, kurių nereikia žemės ūkyje. Šie vyrai skiriami Vokietijon darbams. Seniūnams kilo didžiulė baimė, psichologinis smūgis, nes galėjo susilaukti žmonių keršto. Jokių pasiaiškinimų viršaitis nepriimdavo, bet sumanūs ūkininkai ir šį kartą rasdavo išeitį. Per tarpininkus, panaudojus kyšius, išsigelbėjo ne vienas žemdirbys.

Vokiečių okupacijos metais Suvalkijoje veikė gan stiprus lenkų pasipriešinimo aktyvas, partizanų grupuotės. 1940 m. balandžio 26 d., dėl dalyvavimo pogrindinėje veikloje, vokiečiai sugavo rezistentų grupę (12 asmenų), tarp kitko, ir buvusį Seivų viršaitį Juzefą Korejwo. Šveicarijos miške, šalia Suvalkų, juos visus sušaudė.

Punsko krašto gyventojai, lietuviai, vokiečių ginkluotame atvirame pasipriešime nedalyvavo, tačiau patyrė kitų žiaurumų ir lemčių. 1941 m. sausio 10 d. SSRS ir Vokietija pasirašė sutartį dėl Suvalkijos krašto lietuvių ir rusų sentikių perkėlimo į Lietuvą, o vokiečių – iš Lietuvos į Lenkijos teritoriją. Žmonės tremti du kartus (1941 m. sausį ir kovą). Iš pradžių vyko lyg savanoriška repatriacija. Pirmiausiai išvažiavo mažžemiai, kadangi tikėjosi gauti Lietuvoje didesnius ūkius. Kai pasikeitimui pritrūko asmenų, tada vokiečiai ėmėsi bauginėti, areštuoti, sodinti į lagerius. Dauguma pakluso ir antruoju turu, palikę savo tėviškes, „išemigravo“ į sovietinę Lietuvą.

1941 m. repatriacijų metu išvyko 11955 (apie 70 %) Suvalkų krašto lietuviai, po Antrojo pasaulinio karo sugrįžo į savo tėviškes nuo 35 % iki 80 % iškeldintų šeimų – taip rašo Onutė Burauskaitė knygoje „Suvalkų krašto lietuvių trėmimas“. Tai buvo didžiausia demografinė ir materialinė nuo Kryžiuočių ordino laikų vokiečių padaryta žala Suvalkijos (Sūduvos) lietuviškam kraštui.

Po Antrojo pasaulinio karo Lenkijoje prasidėjo nauja epocha, įsigaliojo sovietinio tipo santvarka. Tautinės mažumos, patekusios tarp kūjo ir priekalo, negreit atsigavo. Šeštojo dešimtmečio pradžioje išlikę dar prieškario laikų veikėjai punskiečiai įsidrąsinę pradėjo kultūrinę veiklą. Tiek kartų rautas ir naikintas lietuviybės genas, po daugelio metų, tarsi po gilios žiemos speigų, skleidė žiedus. Punkskas, nors atsidūręs už Lietuvos sienų, drąsiai prabilo lietuviškai bažnyčioje, sueigo-se, galų gale, ir mokyklose.

Punsko kraštas, jo teritorija niekad neturėjo tiksliai apibrėžtų ribų. Po 1422 m. rugsėjo 27 d., pasirašius Melno sutartį su Kryžiuočių ordinu, beveik visas Sūduvos kraštas atiteko Lietuvai, pamažu grįždavo buvę gyventojai, kūrėsi iš anapus Nemuno kolonizatoriai. 1597 m. įkurta parapija buvo didžiulė, per 50 km, matuojant tiesia linija. 1831 m. parapijai priklausė 5970, o 1903 m. – jau 11370 tikinčiųjų. Vėliau parapija traukėsi. 1897 m. įsteigta Smalėnų, o 1908 m. – Beceilų parapija. Sumažėjo iš viso 17 kaimų. Punksko parapijoje liko 7000 tikinčiųjų. 1920 m., nustačius demarkacijos liniją su Lietuva, 20 kaimų pasiliko už valstybinės sienos.

Punksko parapijoje iš kažkada buvusių 82 liko 38 kaimai: Agurkiai, Aleksandrauka, Budziskas, Burokai, Damniokas, Didžiuliai, Giluišiai, Senieji Grauziai, Eglinė, Kalinavas, Kampuočiai, Kreivėnai, Mikalajauka, Navinykai, Ožkiniai, Peleliai, Pavaiponys, Paliūnai, Pristavonys, Punkskas (gyv.), Punkskas (kaimas), Ramonai, Sožalkos, Šlynakiemis, Šaltėnai, Šimanovizna, Taurusiškė, Trakiškės, Trumpalis, Vesalavas, Vidugiriai, Vidugirių Būda, Vaičiuliškės, Vaiponia, Vaitakiemis, Valinčiai, Zabariškės, Zervynai.

1944 m. rugpjūčio 2 d. vokiečių kariuomenei pasitraukus iš Punksko apylinkių, o spalio mėnesį visam frontui pajudėjus į vakarus, Punksko miestelyje organizuojama nauja Lenkijos administracija. Rugpjūčio 4 d. įsikūrė Pilietinis rajono komitetas, laikinuoju viršaičiu tampa atsiųstas iš Seinų apskrities viršininko pavaduotojas Edmundas Pšybylskis (Edmund Przybylski). Rugsėjo 10 d. Seivų valsčiaus viršaičiu skiriamas vietinis ūkininkas iš Adamoviznos kaimo Piotras Kovalevskis (Piotr Kowalewski), o jo pavaduotoju – mokytojas punskietis Stanislovas Lysakovskis (Stanisław Łysakowski).

Lenkijos nacionalinio išsivadavimo komitetas 1944 m. rugpjūčio 22 d. dekretu grąžino buvusį valstybės teritorijos padalinimą – vaivadijas, apskritis, valsčius ir gromadas.

Pasibaigus karui administracija šalyje kažkiek stabilizuojasi. 1945 m. gegužės 25 d. išrenkamas pastovus Seivų valsčiaus (Punksko) vir-

šaitis Valentas Kucmiežas (Walenty Kucmierz), o pavaduotoju – Jonas Savickis (Jan Sawicki) iš Kolietyko. Nuo 1946 m. pradžios viršaičio pareigas ėjo Petras Nevulis. 1949 m. birželio 15 d. vyksta nauji rinkimai. Seivų valsčiaus viršaičiu išrenkamas Janas Sajevičius (Jan Saje-wicz) iš Lovuočių kaimo. Valsčiaus raštinė, Seivų būstinei sunykus, paliekama Punske.

Gromadų ribos laikui bėgant keičiamos. 1952 m. birželio 1 d. Ministrų Tarybos pirmininko potvarkiu iš Zabariškių valsčiaus pašalintas Trumpališkių kaimas, kuris prijungiamas prie Giluišių, o Naujieji Ramonai ir Senieji Ramonai sujungiami ir pavadinami Ramonų gromada. 1952 m. birželio 16 d. Andrejavo valsčius panaikinamas, o Giluišių, Kalinavo, Kreivėnų, Trumpalio, Vaičiuliškių gromados ir Kreivėnų miškas, apie 263,4 ha, prijungiami prie Seivų valsčiaus, tačiau gromados – Aleksandrauka, Andrejovas, Baltosios Balos (Bialoblota), Budziskas, Eglinė, Jeziorkai, Kociolkai, Kupavo paliv., Maidonas, Mikalajauka, Pavaiponys, Postavelkas, Ramonai, Sožalkos ir Vaiponia – prijungiamos prie Zabariškių valsčiaus. Tuo pačiu potvarkiu Suvalkų apskrityje keičiami valsčių pavadinimai, vietoj Seivų atsiranda Puns-kas, vietoj Zabariškių – Šipliškės.

Lenkijos vyriausybė 1954 m. rugsėjo 25 d. paskelbė kitą reformuojantį administracinį padalijimą, įstatymą. Vietoj valsčių ir gromadų apskritys suskirstomos į nedidelius teritorinius vienetus – gromadas (*Gromadzka Rada Narodowa*). Sumanyta valdant kraštą, propagandos sumetimais, betarpiškai panaudoti kaimo žmonių kūrybinį potencialą ir aktyvumą. Gromados dydis privalėjo būti apie 1–3 tūkstančių gyventojų, ji turėjo būti nutolusi nuo administracinio centro ne daugiau nei 3 km ir turėti 15–50 kv. km paviršiaus.

Balstogės vaivadijos liaudies tarybos 1954 m. spalio 4 d. nutarimu Suvalkų apskrityje įkurti 48 žemiausios pakopos administraciniai vienetai – gromados. Punsko liaudies gromados prezidiumui tuomet paeiliui pirmininkauja: Antanas Judickas, Česlovas Gonsiorovski, Stanislovas Baganas.

1956 m. sausio 1 d. Ministrų Taryba įsteigė Seinų apskritį, kuriai priklausė Seinų miestas ir naujos gromados: Berznyko, Gibų, Glem-boki Brud, Juodeliškių, Klevų, Krasnapolio, Mackova Ruda, Aradny-kų, Pogoželco, Punsko, Skustelių, Smalėnų, Sviackie ir Vidugirių. Kitais metais administracinis padalijimas dažnai tobulinamas, būtent 1972 m. sausio 1 d. likviduojamos Juodeliškių ir Vidugirių gromados, o jų vietoje įsteigta Krasnavo gromada. Tą pačią dieną Burokų ir Pri-stavonių kaimai patenka į Punsko gromadą.

Nuo 1973 m. sausio 1 d. Lenkijos Seimo įstatymu naikinamas ligšiolinis kaimiškų teritorijų skirstymas į gromadas ir gyvenvietes, o vietoj jų vėl grąžinami valsčiai. Seinų apskrčiai priklauso valsčiai: Berznyko, Gibų, Krasnapolio, Punsco, Seinų. 1975 m. birželio 1 d. Seinų apskritis, po eilinio Lenkijoje padalijimo į smulkesnes vaivadijas (49), priskiriama Suvalkų vaivadijai. 1976 m. likviduojamas Berznyko valsčius, o kaimai priskiriami Gibų bei Seinų valsčiams. Vietoj apskričių, su ribotomis kompetencijomis, kuriamos administracijos reikalams – rajonų įstaigos. Pastarasis padalijimas išliko iki 1998 m. pabaigos, kuomet vėl grąžinamas trijų pakopų padalijimas – vaivadijos, apskritys ir valsčiai.

Po itin sudėtingos raidos, negandų ir demografinių praradimų punskiečiai išsaugojo stiprų savisaugos jausmą, savitą išlikimo geną, nors regiono teritorija nenumaldomai palaipsniui siaurėja. Punsco krašto rūmas šimtmečiais naikinamas, vis dėlto išliko ir stovi, ypač dėl keturių tvirtų pamatinių kampų:

1422 m. rugsėjo 27 d. Vytauto Didžiojo ir Kryžiuočių ordino pasirašytos Melno sutarties;

1597 m. spalio 27 d. karaliaus Žygimanto III dekreto, Punsco parapijos įsteigimo LDK girininko Stanislovo Zalivskio pastangomis;

1917 m. lapkričio 15 d. Punsco lietuviško valsčiaus įkūrimo Petro Pacenkos, Kazimiero Mielkaus ir Punsco parapijos klebono Motiejaus Simonaičio pastangomis;

1956 m. rugpjūčio 20 d. Punsco lietuviško licėjaus įsteigimo Lenkijos švietimo ministro raštu, Jono Stoskeliūno ir Juozo Vainos pastangomis.

Pagrindinis Punsco regiono ir kaimiško valsčiaus civilinis šeiminkas yra savivaldybė ir vykdomasis jos organas – viršaitis. Valsčiaus plėtra ir stabilumas priklauso nuo šalies vyriausybės politikos, finansinių resursų, vietos bendruomenės aktyvumo ir jos galimybių išsaugoti istorinį paveldą.

Punsco valsčiaus savitas „fenomenas“ iškilo XX a. apie šeštojo dešimtmečio vidurį, kai 1956 m. pradėjo veiklą Punsco lietuvių kultūros namai ir lietuviškas licėjus, o metais vėliau – Lenkijos visuomeninė kultūros draugija. Šios trys lietuviškos institucijos (organizacijos) atvėrė ne tik Punsco rūmo langus, bet ir duris. Be savos inteligentijos, veikėjų idealistų, neįmanoma puoselėti švietimo ir kultūros, o jaunimo pokario metais kaimuose buvo pakankamai, reikėjo juos tik pažadinti ir suburti.

Pirmieji kultūros sklaidos žadintojai ir veiklos organizatoriai – Petras Rolofas, Juozas Maksimavičius, Petronėlė Durtonaitė-Jakimavičienė, Vincas Valinčius. Švietimo pagrindų kūrėjai ir nešėjai – jau anksčiau minėti Jonas Stoskeliūnas, Juozas Vaina bei Jonas Pajaujis.

Žemės ūkio pažangos variklį užvedė dar prieškario visuomeninės agronomijos sklaidos pradininkas, agronomas, mokytojas kraštiečiai Jonas Pajaujis. 1957 m. rudenį pradėjęs darbą Punske lietuviškame bendrojo lavinimo licėjuje, dėstė gamtos mokslus, vėliau suorganizavo Žemdirbių rengimo mokyklą. Paruošė šimtus būsimųjų ūkininkų, suformavo ne vieną veiklią asmenybę, pažangų žemdirbį gamintoją.

Švietimo, kultūros ir žemdirbių veiklos rezultatų Punske nereikėjo ilgai laukti. Jaunimas, baigęs išsvajotą lietuvišką licėjų, o vėliau – aukštuosius mokslus Lenkijoje arba Lietuvoje, grįždavo į savo kraštą ir, įnešdami naujų idėjų ir intelektualinį potencialą, praturtino specialistų gretas.

Vienas žymesnių Punske licėjaus absolventų yra Romas Vitkauskas. 1978 m. baigęs Varšuvos žemės ūkio akademiją, grįžo į Punkską, pradžioje dirbo Trumpalio kolūkyje pirmininku, statė stambią fermą, o nuo 1984 m. iki 1994 m. vidurio ėjo Punske valsčiaus viršininko (viršaičio) pareigas. Jaunas, pilnas energijos, veržlus, novatoriškos mąstysenos valsčiaus vadovas, pradžioje nors ir neturėdamas pakankamai finansinių resursų investicijoms, valsčiaus įnašą spragas papildydavo visuomeniniais darbais, vadinamosiomis talkomis.

Jo dėka kito kaimų ir miestelio infrastruktūra, buvo gerinami keliai, gatvės, tiesiami vandentiekiai, telefonizuojamos sodybos, remontuojamos mokyklos, gaisrinės, jis inicijavo Punske ambulatorijos ir valsčiaus būstinės statybas, lietuviško skanseno įkūrimą, bet gal daugiausiai energijos ir laiko skyrė Lietuvių kultūros namų statybai.

1994 m. vyko savivaldybių rinkimai. Kadangi Romas po kelių kadencijų tarnystės nusprendė padaryti pauzę, pailsėti, iškilo viršaičio pareigybių aktualija. Tuomet išrinktas Suvalkuose gyvenantis buvęs punskietis Kazimieras Baranauskas (straipsnio autorius). Ilgametės nebaigtos investicijos, ypač vandentiekiai, telefonizavimas, labiausiai – užsitęsusi kultūros namų statyba, užpildė kone visos kadencijos darbų eigą.

Pastaroji didžiulė investicija reikalavo dar be galo daug lėšų, prireikė organizuoti rinkliavą, ieškoti rėmėjų. Todėl 1995 m. viršaitis su visuomeninio statybos komiteto atstovais lankėsi pas Lenkijos Ministrą pirmininką Waldemarą Pawlaką, 1997 m. – pas Lenkijos Prezidentą

Aleksandrą Kwaśniewski, 1998 m. – pas buvusį Lietuvos premjerą, tuomet Jonavos „Achemos“ koncerno vadovą, Bronislovą Lubį ir kitus. Kiekvienas kažką žadėjo, bet ne iš visų sulaukta ženklesnės paramos.

Punsko regiono, kaip ir valsčiaus, ateitis kartais piešiama perne-lyg sutirštintomis, tamsiomis spalvomis. Nuogaustaujama, kad lietuviškas arealas siaurėja, tirpsta buvusio didžiulio regiono pakraščiai. Viskas tiesa – tai katastrofiški padariniai, ypač abiejų pasaulinių karų. Problemų turėjo ne mažiau ir mūsų protėviai, kai prieš šimtmečius buvo steigama Punsko parapija, tačiau estafetės lazdelę sugebėjo perduoti kitoms kartoms.

1996 m., artėjant Punsko apvaliam 400-ajam jubiliejui, Vilniaus pedagoginio universiteto profesorius Algirdas Stanaitis ir jo artimiausi bendradarbiai bei studentai Punske praleido kelias vasaras, rinkdami medžiagą apie Suvalkijos istoriją. Prof. A. Stanaitis savo darbo išvadosse pažymėjo, kad Lenkijos nagrinėjamoje teritorijoje antro rango centrai, kaip Suvalkai, Augustavas, Seinai, nekelia abejonių, tačiau Punsko, Šipliškių, Vižainio, Gibų vietoves tenka priskirti prie žemiausio – trečio rango centrų.

Punkskas – nedidelis, apie 138,4 kv. km dydžio ir 4200 gyventojų, valsčius, bet jis – ne tik aplinkinių kaimų gyventojų (33 seniūnijų) traukos centras; savo socialinių įstaigų ir paslaugų teikimo kompleksumu Punkskas sudaro daugiau ar mažiau tolygų savitą antro rango centrą. Jo vykdomų funkcijų įvairovė, ypač Punsko lietuvių kultūros namai, Kovo 11-osios lietuviškas licėjus, muzikos mokykla, „Aušros“ leidykla, keturi muziejai, per dvi dešimtys ansamblių ir grupių, pagal tautinės-politines ir kultūrines funkcijas „užpildo“ ko ne visos šiaurės rytų Suvalkijos dalį.

1997 m. Punsko parapija ir valsčiaus savivaldybė iškilmingai šventė 400-ąsias Punsko parapijos įkūrimo metines. Valsčiaus pastangomis atkurtas Punsko parapijos Šv. Petro herbas ir vėliava, pagamintas proginis medalis, prie valsčiaus pastato pastatytas akmeninis paminklas – tai tiesiogiai mena Punsko vardą. Šis minėjimas ne tik sužadino vietos bendruomenę, bet ir atgaivino išvykusių tautiečių prisiminimus ir meilę gimtajam kraštui, jo senobinio, nepaprasto grožio saikingumui, darnai.

Artėjo 1998 m. savivaldybių rinkimai. Jų eigą daugeliui apkartino nauji įvykiai. Balstogės sienos apsaugos padalinys atnaujino kažkada atidėtą planą Punsko gyvenvietėje įsteigti užkardą. Savivaldybė ir viršaitis, besivadovaujantys kompaktiškai gyvenančios tautinės ma-

Spalio 11 d. vyko nauji savivaldybės, kartu ir viršaičio, rinkimai. Tarėjai, matydami susiklosčiusią situaciją, viršaičio pareigas patikėjo vietiniam asmeniui, mokytojui Vytautui Liškauskui. Atrodė, kad situacija normalizuosis. Vis dėlto lapkričio 3 d. Seinų rajono kompetentinga įstaiga raštu išdavė leidimą Punske steigti pasienio užkardą. Valsčius sprendimą apskundė. Tarėjai ir vietos bendruomenė subruzdavo, prasidėjo protestai, mitingai.

2004 m. gegužės 1 d. Lietuva ir Lenkija tapo Europos Sąjungos narėmis, nebeliko „geležinės užkardos“, valstybinės sienos tapo atviros, nebuvo varžomas žmonių ir transporto judėjimas, prasidėjo nauja epocha. Punksko valsčiui atsivėrė naujos galimybės bendradarbiauti, investuoti turizmo srityje. Punksko bendruomenė atsipalaidavo, grįžo

įprastas žmonių gyvenimo ritmas, atslūgo tautinė įtampa, pamažu keičiasi ir demografinė sudėtis, čia apsigyveno ne vienas tautietis iš Lietuvos.

Punsko valsčius, vykdydamas numatytas investicijas, 2010 m. parengė kartu su Kalvarijos ir Lazdijų savivaldybėmis regioninę 2010–2017 metų verslumo plėtros ir skatinimo strategiją, trumpai pavadintą „Veiklūs kaimynai“. Tai – pagrindinis rimtas dokumentas, netiesiogiai veikiantis vietos bendruomenės grupės verslo, turizmo, gamtos apsaugos, informacinių technologijų, žemės ūkio srityse.

2017 m. Punsko parapija ir savivaldybė iškilmingai paminėjo garbingą 420 metų jubiliejų. Sugrįžę punskiečiai, buvę „už jūrų, marių“, pastebėjo miestelio, gimtųjų kaimų civilizacinę pažangą, žmonių šypsenas, aiškų Punsko krašto pakilimą. Po Antrojo pasaulinio karo šimtai jaunų ir vyresnių moterų, meilės emigrančių, ištėkėjo už vadinamųjų pabėgėlių iš Lietuvos ir ten surado ramybės, autentiškos laimės oazę.

Nors senasis Sūduvos kraštas, Punsko regionas, žemėlapiuose padalintas, dėl palankių permainų jame laisvai juda žmonės ir prekės, „per sieną“ bendradarbiaujama su Lietuva, savivaldybėmis, institucijomis. Europos Sąjunga, tarsi norėdama atitaisyti kažkada padarytas klaidas, dabar remia finansiškai, teisiškai ir moraliai.

Punsko valsčius pagal investicijas vienam gyventojui kaimo valsčių kategorijoje 2018 m. užėmė šešiasdešimt antrą vietą. Pagal Europos Sąjungos lėšų panaudojimą keliams tiesti 2014–2018 metais valsčius buvo antras Lenkijoje – taip 2019 m. spalio 16 d. informuota *punskas.pl* svetainėje. Matomas ryškus kaimo progresas. Tačiau vis dėlto pasigendama stambesnio kapitalo protrūkio miestelio infrastruktūroje, ypač verslo srityje.

2017 m. Punsko „Aušros“ leidykla, paminėdama Punsko parapijos 420 metų sukaktį, parengė ir išspausdino istoriografinę knygą „Punsko parapija 1597–2017“, kurioje sukaupta visa turima kukli medžiaga apie parapijos kūrimąsi, jos raidą, žmonių prisiminimai. Tai – dievobaimingo žmogaus, girininko Stanislovo Zalivskio, Mazovijos kunigaikštystės bajoro, atminimas ir padėka jam. Kokios kilnios idėjos jį čionai atlydėjo, kol kas trūksta išsamesnės istorinės medžiagos. Be to, pasigendama atminimo ženklo, kuris bylotų ir apie jo pėdsakus gatvėje, bažnyčioje, parapijoje.

Šiandien punskiečiai, gyvendami kompaktiškai sutelktoje teritorijoje ir turėdami stabilią, operatyvią valsčiaus vadovybę, gana pakankamą valstybės bei Europos Sąjungos paramą, siekia aukštumų. Netolimoje ateityje, pasikliaudami minėto prof. Stanaičio išvada, ma-

noma, gali pakilti į antro rango pakopą ir susigrąžinti kažkada protėvių prarastą laiką, garbės vardą, miesto statusą.

Literatūra

1. Cibulskas, K. 2000. *Punskiečių darbai ir likimai*. Punsko „Aušros“ leidykla.
2. Černelienė, M. 2016. *Lenkijos lietuvių švietimas po Antrojo pasaulinio karo*. Punsko „Aušros“ leidykla.
3. *Iš Suvalkų krašto praeities ir dabarties*. Konferencijos medžiagos. Punsko „Aušros“ leidykla, 1995.
4. Jemielity, W. *Podział administracyjny Suwalszczyzny 1919-1998*. Wydawnictwo „Hańcza“ Suwałki, 1998.
5. Kviklys, B. *Mūsų Lietuva*, III t.
6. *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*. Red. J. Antoniewicz. Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok, 1963.
7. Pacuski, K. *Materiały do słownika historyczno – geograficznego w średniowieczu i w XVI w.*, PAN.
8. Przychodzeń, Z. *Kultura wsi puńskiej*. Warszawa, 1987.
9. *Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija*. Punkskas, 1996.
10. *Punsko parapija 1597–2017*. Punsko „Aušros“ leidykla, 2017.
11. *Suvalkietis*, nr. 2018/4/100, Punsko „Aušros“ leidykla, 2019.
12. Suvalkų valstybinis archyvas. Sign. 200, gr. 32.
13. *Terra Jatwezenorum*, 1 dalis, 2018. Punsko „Aušros“ leidykla.
14. *Valinčiai. Žmonės, jų darbai ir likimai*. 2009. Punsko „Aušros“ leidykla.
15. Zalewski, L. *Ziemia liwska*. Wydawnictwo Naukowe „Scholar“ Warszawa, 2002.

Kazimieras
Baranauskas

KAZIMIERAS BARANAUSKAS (g. 1940 m. Valinčių k., Punsko valsčiuje) – 1959 m. baigė Punsko licėjų. Aukštojo mokslo diplomą įgijo Olštino žemės ūkio akademijoje. Ilgus metus dirbo valstybės administracijos įstaigose – pradžioje apskrityje, vėliau vaivadijos.

1994–1998 m. ėjo Punsko valsčiaus viršaičio pareigas. Kelias kadencijas buvo Lenkijos lietuvių draugijos ir Lenkijos lietuvių bendruomenės vicepirmininku. Dvi kadencijas pirmininkavo LLD Suvalkų skyriui.

Ketvirtinio leidinio „Suvalkietis“ steigėjas ir redaktorius, knygų *Suvalkų lietuviai* bei *Valinčiai. Žmonės, jų darbai ir likimai* sudarytojas ir bendraautoris, knygų *Sūdavių pėdsakais* ir *Protėvių būtovės alsa* autorius, albumo *Prie Ančios krantų* ir knygos *Viktoras Vinikaitis* išleidimo sumanytojas, knygos *Vienybės dvelksmas* sumanytojas, vienas iš sudarytojų ir bendraautoris. Šiuo metu pensininkas. Gyvena Suvalkuose.

KOSTAS LEONČIKAS

KLEVŲ VALSČIUS XIX A.¹

Žodžio *gmina* kilmė

Dažniausiai manoma, kad žodis *gmin* ir su juo susijęs žodis *gmina* yra kilę iš vokiškų žodžių *gemein* ir *Gemeinde*. Lenkų kalboje minėtas žodis galbūt pradėtas vartoti kuriant naujas gyvenvietes pagal vokiečių įstatymus. Istoriniuose šaltiniuose šis žodis tikriausiai vartojamas jau XV–XVI a. kaip sinonimas arba veikiau – kaip atitikmuo lotyniško žodžio *communitas* (bendruomenė, bendras dalyvavimas, visuomenė, ryšys, vieningumas). Žodis *gmin* „liaudis, minia“, panašiai kaip artimas jam žodis *pospólstwo* „prastuomenė“, pradėjo vis dažniau reikšti žemesnius, netgi politiniu atžvilgiu paniekintus (pažemintus) sluoksnius mieste ir kaime. Iš čia kilo polinkis teikti šiam žodžiui niekinamąją reikšmę, dažnai kupiną paniekos, artimą žodžiams *tamsuomenė*, *gauja* ir kt. Būdvardis *gminny* (bendruomeninis) reiškė „niekšiškas, bevertis“.

Iki XVIII a. pabaigos daugeliu atvejų vietoj žodžio *gmina* pradėta vartoti žodį *gmin*, kuris iš dalies vartojamas kaip sinonimas (pvz., miesto arba kaimo bendruomenei apibrėžti), bet taip pat – kaip miesto valdžios atitikmuo, pvz., miesto tarybos. Pagaliau abu žodžiai, ypač *gmin*, tapo santvarkos termino „valsčiaus valdžia“ pagrindu (vartota vietoje *demokratija* ir *liaudies valdžia*). Panašiai, kaip ir žodis *gmin*, buvo žodžio *liaudis* sinonimas.

¹ Šaltinis: *Gmina wiejska i jej samorząd*. Praca zbiorowa pod redakcją Heleny Brodowskiej. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, 1989; Zbigniew Stankiewicz *Gmina w opinii ziemiaństwa w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, p. 78–102.

Veisiejų dvarininkės prašymas

Kaimo ir miesto valsčius įkūrė Varšuvos kunigaikštystėje Saksonijos karalius Fridrichas Augustas I dekretu 1809-02-23. Išleistame dekrete dėl laikinos valsčių organizacijos kalbama tik apie vaitų (seniūnų) administracinius darbus. Remiantis feodaliniu valsčiumi, kūrėsi naujųjų amžių valsčius, kuris egzistavo dvaro valdose. Valsčiaus vaitas dažniausiai būdavo dvaro savininkas, bet pareigas galėjo eiti ir kitas asmuo.

Pirmąkart apie XIX a. gyvavusį Klevų valsčių perskaičiau Jeży Šumskio (Jerzy Szumski) aprašyme *Wstęp do inwentarza zespółu „Komisarz do spraw włosciańskich powiatu sejneńskiego z lat 1864-1913*, saugomame Suvalkų valstybiniame archyve. 2 puslapyje parašyta: *XIX a. aštuntajame dešimtmetyje Klevų valsčius buvo prijungtas prie Krasnavo valsčiaus*. Tai mane nustebino, kadangi iki tol nebuvau girdėjęs, jog tuo laiku buvęs Klevų valsčius.

Pirmasis mano aptiktas dokumentas, kuriame kalbama apie Klevų valsčių, tai 1847-02-15 Veisiejų dvarininkės raštas Seinų apskrities viršininkui dėl Klevų dvarininko Antoni Borevičiaus (Antoni Borewicz) skyrimo Veisiejų ir Klevų valsčių vaitu. Prie rašto pateikti šie kvalifikacijos dokumentai: Lenkijos karalystės Lenkų banko pažymėjimas dėl nuosavo turto ir įdarbintų darbuotojų, gimimo liudijimas, pažymėjimas, kad jis įrašytas į Klevų valsčiaus gyventojų knygą, mokyklos pažymėjimas, liudijimas, kad jis priklauso slaptai draugijai, pažymėjimas, kad davė priesaiką šalies vadovui (*homagiumas*). Raštą pasirašė grafienė, A. Borevičiaus motina, Klevų dvaro globėja ir savi-ninkė Maria Rene Oginska (Maria Rönne Ogińska)².

Klevų valsčiaus gyvenamųjų namų registras

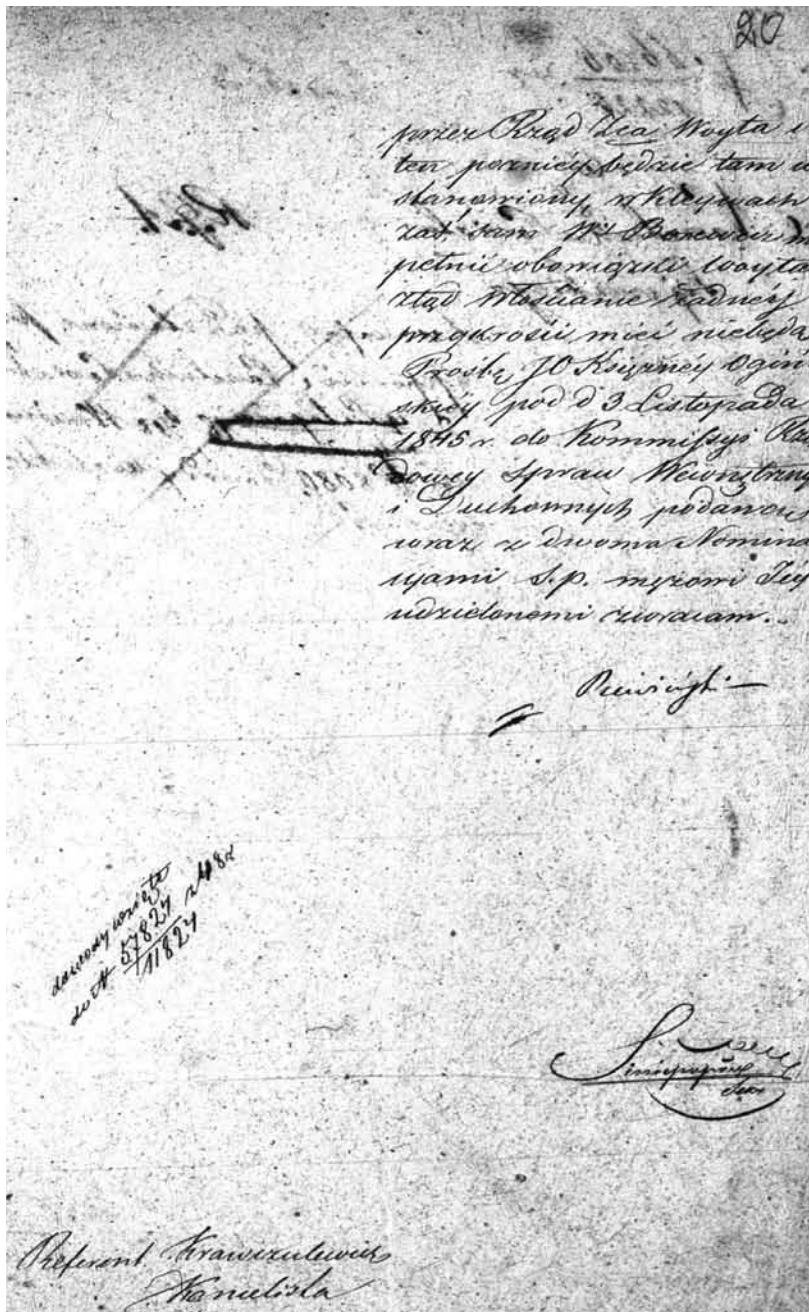
Radau kitą tų pačių metų dokumentą, susijusį su šiuo raštu, kuriame Seinų apskrities viršininkas pateikia Klevų valsčiaus gyvenamųjų namų registrą (sąrašą), sudarytą 1847-09-18³. Jame namai suskirstyti į 2 grupes (klases). Pagal tuo laiku galiojusį įstatymą pirmąją grupę sudarė dvaro, palivarko, karčemos, kalvio, malūnininko, plytininko

² Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespół F. 1073, sygnatura 290, nr mikrofilmu 1477, p. 149.

³ Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespół F. 1073, sygnatura 290, nr mikrofilmu 1477, p. 151.

N° 8080 J. A. 17 Wron 1847
 Sejmny dnia 4/8 Wierzenia 1847
 Na Rozkazyet
 dnia 19. Listopada r. 1845 N° 2664
 7 Grudnia 2197 Do Wron
 Rządu Gubernial-
 Wydziału Administracyjnego Augustowskiego
 Sekcji — 2°
 Przedstawia W^o Antoniego
 Borewicza na Wójta Gminy
 Węsieć i Kłępy. — Naczelnik Powiatu
 Sejnenskiego,
 Proszę o pozwolenie, aby
 Antonia Borewicza na
 Powiat Sejnenski
 w Kłępy
 Spełniając obowiązki Rozkazyet
 mam honor zatwierdzić po-
 stać:
 1° Proszę go kazać Majęć C
 gińską, Dwieście Dobr
 Węsieć r. 6.
 do mnie wniesioną, która do
 maga się, aby synów W^o
 Antoni Borewicz, mógł o-
 trzymać Nominację na akta
 alnego Wójta Gminy Wę-
 sieć i Kłępy
 2° Metrykę urodzenia W^o Bo-
 rewicza.
 3° Świadectwo, że jest statysty-
 mieszaniną kraju tutejsze-
 go i Dwieście Dobr Kłępy
 gdzie do Księg Lubuskiej
 przysany.
 4° Świadectwo wypełniony 26. Listop
 1847, w Warszawie przysięgi
 homogenicznej.
 5° r. Dwieście się Towarzystwa
 Sejnenskiego.
 166706
 12225
 Dwie

Kunigaikštienės M. T. Ogińska raštas, pasiųstas Seinų apskrities viršininkui dėl jos sūnaus Antoni'o Borevičiaus (Antoni Borewicz) paskyrimo Klevų ir Veisiejų valsčiaus vaitu (176, 177, 178 psl.)

Seinų į Smalėnus (kairėje kelio pusėje). Mano tėvai dažnai šias gyvenvietes minėdavo.

Žinios apie Veisiejų ir Klevų dvaro savininkus

Ruošiant medžiagą man rūpėjo sužinoti daugiau apie kunigaikštę ir kunigaikštienę M. Oginską. Peržiūrėjau dokumentų komplektą *Dokumenta należą do Księgi wieczystej Dóbr Wejsieje* ir kitus archyvo dokumentus. Sužinojau, kad Marianna Tekla Rönne gimė 1798 m. Jos gimimo liudijimas parašytas Balbieriškyje. Kilusi iš baronų (bajorų). M. Rönne tėvai: Feliksas Rönne ir Antonina Gielgud (Feliks Rönne ir Antonina Gielgud). Mama buvo Paežerių (*Światoszyn*, Vilkaviškio raj.) ir Renavo (*Renowo*, Mažeikių raj.) dvarų savininkė. M. Oginska labai jauna ištekojo už 23 m. vyresnio Klevų dvarininko, Lomžos tribunolo teisėjo, o vėliau – Augustavo vaivadijos pirmosios instancijos teisėjo Michalo Borevičiaus (Michał Borewicz). Jis gyveno 1774–1820 m. Tai jis pastatė malūną Melnyčėlėje (dabar Klevų kaimo dalis), prie Rubežankos upės, plytinę ir degtinės varyklą, kurios veikė iki 1864 m. M. Rönne su juo susilaukė dviejų vaikų: dukros Petronelos Teodoros Wiktorios (gimė 1816-01-30) ir sūnaus Antoni'io Hipolito Kwiryno (gimė 1819-04-01). 1820 m. mirė M. Borevičius. Maria Tekla Franciška Rönne Borevič (Maria Tekla Franciszka Rönne Borewicz), Civilinio tribunolo teisėja, 1825-10-01 antrąkart ištekojo už Veisiejų dvaro savininko, nevedusio Tadeušo Michalo Antoni'io Leono Oginskio (Tadeusz Michał Antoni Ogiński), Rusijos imperijos senatoriaus, gimusio tais pačiais metais (1798 m. spalio 28 d.) kaip ir ji, kilusio iš Bžeziny (dabar miestas Lodzės vaivadijoje). 1832 m. Veisiejų dvarą su miesteliu gavo testamentu iš Viktorijos Oginskos Žyniev (Wiktorja Ogińska Żyniew). Jo mama – Izabela Lasocka (1764–1852), kilusi iš Lasocino, o tėvas, Mykolas Kleofas Oginskis (Michał Kleofas Ogiński), buvo lenkų kariuomenės artilerijos karininkas, kompozitorius. Susituokė Veisiejų bažnyčioje. Liudininkai buvo: T. M. Oginskio 25 metų brolis Ksaveras (Ksawery), gyvenantis Varšuvoje; 25 metų Komarūno (lenk. *Komarunice*; dabar Druskininkų savivaldybėje) dvaro savininkas Liudvikas Mioduševskis (Ludwik Mioduszewski); 30 metų Klevų dvaro administratorius, Klevų valsčiaus vaitas, gyvenantis Klevuose, Vincentas Liutkievičius (Wincenty Lutkiewicz); 25 metų Seinų apskrities raštininkas, gyvenantis Klevuose, Kasperas Romanovskis (Kasper Romanowski).

151

Wysław Dymon
z Gminie Kłewy (xmas Dupański ssi)

nr miejsc dwaru	Kłewy		Lubawka		Kłewy Dymon	Uwagi
	Gmina	Realności	złoty	grzywny		
1.	Kłewy	Kłewy fol.	2	2		
2.		Kłewy wsi	23	6		
3.		Kłewy osada		1		
4.		Lesna Mostowa osada	1	1		
5.		Romanowice	10	2		
6.		Kłewy osada	2	4		
		Kłewy	38	13	51	

Sejny dnia 6/12 września 1844
Kasprzak Pomiatu Sejmickiego
— Peci: fr. —

Klevų valsčiuje esančių namų sąrašas

Veisiejų dvaras buvo labai didelis. Turėjo 12965 margus žemės (1 margas = 0,5598 ha). Abu prieš santuoką 1825-09-29 pasirašė Klevų dvare sutartį dėl turto, kurį surašė Seinų notaras Lukašas Kosakovskis (Łukasz Kosakowski). Notarinio akto liudininkai – Kasperas Romanovskis iš Klevų dvaro ir Komarūno dvaro savininkas Liudvikas Miodušeuskis. Nenuostabu, kad sudarė sutartį, kadangi abu buvo labai turtingi ir siekė apdrausti savo turtus ir gyvenimą. Akte parašyta, kad šiuo metu nevyksta jokia byla dėl turto, o Balbieriškio hipotekos knygoje užrašyta M. T. Borevič turto vertė – 98000 lenkiškų zlotų. Kilnojantieji daiktai, kaip antai: drabužiai, gyvuliai, sidabriniai daiktai ir kiti, yra jos nuosavybė. T. M. Oginskis užtikrina ją išlaikyti iki mirties bet kuriose dabartinėse ir būsimose valdose.

Su antruoju vyru ji susilaukė trijų dukrų: Natalios, Gabrielos ir Amelios Marios Elžbietos (Elžbieta). Natalia gimė 1826-08-23. Pakrikštyta ir gimimo liudijimas surašytas Klevų dvare. Liudytojai buvo 45 metų Klevų valsčiaus vaito pavaduotojas Adamas Smolinskis

(Adam Smoliński) ir 25 metų Klevų dvaro ekonomas Maciejus Poplavskis (Maciej Popławski). Abu gyveno Klevų dvare. Gabriela Izabella Amelia gimė 1830-08-12. Pakrikštyta ir gimimo liudijimas surašytas Klevų dvare. Liudininkai buvo 45 metų Klevų valsčiaus vaito pavaduotojas Ignacas Kostševskis (Ignacy Kostrzewski) ir 35 metų daržininkas Andžėjus Ignatovičius (Andrzej Ignatowicz). Abu gyveno Klevuose. Amelia Maria Elžbieta gimė 1832-05-30. Visos trys gimė Veisiejuose.

T. Oginskis mirė 1844-02-21 *Wieś Kościelna Wejsieje* (dabar tai – Dainaviškių kaimas, o sovietmečiu vadinosi Aukštadvariu)⁴, o jo žmona M. T. Oginska – 1897-06-13. Po vyro mirties dvarą perėmė valdyti žmona. Abu palaidoti Veisiejų Šv. Jurgio bažnyčios rūsyje, kur yra ir memorialinės lentos.

Vartydamas archyvo dokumentus pastebėjau, kad visur prie T. M. Oginskio pavardės parašyta – iš Kozelsko (Rusijos Federacijos miestas Kalugos srityje). Ilgai negalėjau suprasti, kodėl. Juk ten jis neturėjo jokio dvaro ir gimė ne ten. Pagal vieną šaltinį, didelė Oginskių giminė kilusi iš rusų kunigaikščio Dymitro Hlušnoko, kilusio iš Kozelsko. XV a. jis buvo dalinis Smolensko srities kunigaikštis, kai kraštas priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei. Ten turėjo ir savo dvarus. Kai Maskvos didžioji kunigaikštystė užėmė kraštą, buvo priverstas bėgti. Prieglobstį rado Lietuvoje, kur didysis Lietuvos kunigaikštis Kazimieras (1440–1492) maždaug 1486–1488 m. skyrė jam Uogintų (lenk. *Oginty*) dvarą netoli Žiežmarių (Rumšiškių seniūnijoje). Nuo šios vietovės pavadinimo priėmė naują pavardę Oginskis (Ogiński).

Pagal kitą šaltinį, Oginskiai savo pavardę turėjo gyvendami Kozelske. Kunigaikščių Oginskių protėviai buvo švedų vikingai. VIII a. juos Ilmenio (Rusijos Federacijos Novgorodo sritis) slavai pasikvietė padėti formuoti kunigaikštystę. Daugelis jų, užbaigę savo misiją, pasiliko slavų žemėse ir sukūrė mišrias šeimas. Abiejų Tautų Respublikos karalius Aleksandras Jogailaitis už didelius nuopelnus kovose su turkais vienam Oginskių pirmtakui iš Kozelsko XV a. pabaigoje (1846 m.) dabartinio Kaišiadorių rajono teritorijoje padovanojo Uogintų dvarą. Oginskiai vėlesniais metais itin pasižymėjo per karus, sukilimus, garsėjo kaip iškilūs muzikai ir muzikų globėjai. Jie statė bažnyčias, rūmus, našlaičių ir senelių prieglaudą, mokyklas⁵.

⁴ Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól 271, sygnatura 70, „Dokumenta należą do Księgi wieczystej Dóbr Wejsieje“, p. 700, 702, 704, 706, 707, 711–715, 825–826, 881, 883.

⁵ [http://www.samogit.lt/Kultura/a/paveikslai/Polonezu kelias](http://www.samogit.lt/Kultura/a/paveikslai/Polonezu%20kelias), p. 81–90.

Seinų apskrities viršininko raštas Augustavo gubernijos
vyriausybei

1847-09-18 Seinų apskrities viršininkas dėl A. Borevičiaus paskyrimo Klevų ir Veisiejų valsčių vaitu parašė raštą Augustavo gubernijos vyriausybei. Prie rašto pridėjo šiuos dokumentus: gimimo liudijimą, pažymėjimą, kad yra Klevų dvaro savininkas ir įrašytas į gyventojų registrų knygą, 1842-03-09 Varšuvoje valstybės valdovui duotos priesaikos pažymėjimą, pažymėjimą, kad priklauso slap-tai draugijai, pažymėjimą, kad moka rusų kalbą, 1843-12-31 Lenkijos banko išduotą pažymėjimą, kad baigė Suvalkų gimnazijos 6 klases ir atliko stažuotę teisme, Lenkų banko pažymėjimą dėl įdarbintų dvaro darbininkų, Klevų ir Veisiejų valsčių namų sąrašą. Iš pateiktų doku-mentų sąrašo matyti, kad reikalavimai buvo nemaži.

Toliau apskrities viršininkas rašo, kad nėra kliūčių tapti abiejų valsčių vaitu. Turįs viltį, kad sąžiningai eis savo pareigas ir valstiečiai nepatirs jokių skriaudų. Seinų miestas ir Babonys priklauso Seivų valsčiui. Veisiejų valsčiaus vaito pareigas eina vyriausybės patvirtin-tas pavaduotojas, o Klevų valsčiaus vaitu turėtų būti A. Borevičius. Klevai nuo Veisiejų nutolę per 4 mylias (nuo 1819 m. – viena mylia – 8,53431 km) ir juos skiria Berznyko valsčiaus teritorija. Raštą parašė raštininkas Kravčulevičius (Krawczulewicz)⁶.

⁶ Archiwum Państwowe w Suwałkach, zespól F. 1073, sygnatura 290, nr mikrofilmu 1477, p. 19–20.

GINTARAS LUČINSKAS

„AMERIKA PIRTYJE“
ARBA LIETUVIŲ EKONOMINĖ EMIGRACIJA
1868–1914 METAIS

AGOTA. Tai į Ameriką bėgti?

VINCAS. O tai ką daugiau darysi? Geriausia...

AGOTA. Į Ameriką... Aš nežinau... Jeigu, Dieve mylėki,
pagautų, parvartų...

VINCAS. Agotėle, tik bėkiva į Ameriką; ten aš tave ant rankų
nešiosiu, į šilkus parėdysiu; tu tik mostelsi, ir tau
viskas bus...

AGOTA. Jau betgi, tai tik tam Amerike ir gerai: rodos,
visiems imti ir išeiti; nei te, sako, darbo,
tik vaikščioja pasirėdę...

(Juozas Vilkutaitis-Keturakis. *Amerika pirtyje*, 1899 m.)

Emigracija (lot. *emigratio*) – išsikėlimas, žmonių persikėlimas iš tėvynės į kitas valstybes. Emigracija gali būti skirtinga – ekonominė, politinė, religinė, sezoninė arba nuolatinė, priverstinė arba savarankiška. Žmonės keisdavo savo gyvenamąją vietą nuo seniausių laikų iki dabar. Karai bei ligos, politiniai ar religiniai persekiojimai ir kitos priežastys vertė emigruoti žmones, etnines grupes ar net tautas.

Keltis į kitas valstybes pasidarė būtina ypač iš pramoniniu atžvilgiu atsiliekančių agrarinių valstybių. Tokia atsilikusi pramoniniu atžvilgiu XIX a. viduryje buvo Rusijos imperija. Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV) audringai vystantis pramonei, didėjo imigracija iš Europos šalių. XIX a. 9-ajame dešimtmetyje į JAV išaugo emigracija iš Austrijos–Vengrijos, Italijos ir Rusijos. Kasmetinė imigracija sudarė

Pirmojo lietuviško vaidinimo „Amerika pirtyje“ afiša. Palanga, 1899 m. rugpjūčio mėn.
Nuotrauka iš interneto

400 000–500 000 žmonių, o jau XX a. pradžioje keletą metų vidutiniškai emigruodavo po 1 milijoną žmonių. Šiai emigracijos bangai priklausė ir lietuvių emigracija į JAV.

Lietuvių emigracija XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje buvo ekonominė, nors tam tikrą vaidmenį vaidino ir politiniai motyvai: rusifikacinė carizmo politika, augantis tautinis išsivadujamasis judėjimas, 1905–1907 m. revoliucijos pralaimėjimas, karai ir kt.

Prasidėjusi po 1867–1868 m. nederliaus ir bado masinė lietuvių emigracija didėjo ir praėjus keliems dešimtmečiams sudomino ne tik carinę administraciją, bet ir ekonomistus bei statistikus. Daugiau domėtasi lietuvių emigracija buvo ir todėl, kad nuo 1899 m. JAV imigracijos statistikoje lietuviai buvo įrašyti kaip atskira tautybė.

Vykstant lietuvių emigracijai į užsienį, daugiausiai į JAV, persikėlė apie ketvirtadalis tautos. Emigrantų į JAV daugumą sudarė žemės ūkio darbininkai ir valstiečiai. Gausi emigracija labai daug padėjo lietuvių tautai formotis, prisidėjo prie tautinio išsivadavimo judėjimo, ypač lietuviškos spaudos draudimo metais, turėjo įtakos krašto kultūrai, lėmė ir kai kurias lietuvių politinių partijų programas bei nuostatas, veikė krašto ekonominį gyvenimą.

Emigracija į JAV buvo labai reikšminga lietuvių tautos gyvenime įvairiais atžvilgiais – tiek ekonominiu, tiek politiniu, tiek kultūriniu. Ši emigracija paliko pėdsaką literatūroje, raštijoje, spaudos istorijoje, knygų leidyboje. Emigracijos tema įsitvirtino lietuvių literatūroje. Tai – pirmoji Lietuvoje pastatyta teatro pjesė, Juozo Vilkutaičio-Keturačio „Amerika pirtyje“ (1899 m.), Vinco Krėvės-Mickevičiaus drama „Žentas“ (1922 m.), Petro Cvirkos satyrinis romanas „Frank Kruk“ (1934 m.). Svarbią vietą emigracijos tema užėmė Julijos Žymantienės-Žemaitės apsakymuose, Juozo Tumo-Vaižganto raštuose ir kituose kūriniuose.

Daug kultūros vertybių buvo sukurta emigracijoje. Pirmasis lietuvių laikraštis „Gazietą lietuviška“ pasirodė 1879 m. JAV, anksčiau negu „Aušra“ (1883 m.) Lietuvoje. 1887 m. JAV Šenandoa (*Shenandoah*) mieste suorganizuotas pirmasis lietuvių pučiamųjų instrumentų orkestras, 1889 m. Plymute suvaidintas pirmas lietuviškas spektaklis – Antano Turskio komedija „Be sumnenės, arba kaip ant svieto einasi“ (Lietuvoje pirmas viešas spektaklis surengtas tik po 10 metų). 1894 m. Niujorke suorganizuotas „Mildos“ choras, kuris padarė pradžią plačiam chorų sąjūdžiui išeivijoje. 1896 m. JAV įsteigta reikšminga knygų leidykla – „Tėvynės mylėtojų draugija“. Tuo metu, kai carizmas Lietuvoje draudė raštą ir spaudą, lietuviškas organizacijas, tokiai veiklai tėvynėje nebuvo sąlygų.

Archyvinė medžiaga ir statistiniai duomenys tyrinėjant emigracijos istoriją yra svarbūs. Naudojantis jais būtų galima nustatyti emigrantų sudėtį, jei emigracijos šalies statistika būtų informatyvi. Lietuvių emigrantų analizę sunkina tai, kad carinė Rusija, nepripažinusi emigracijos, nevedė ir jos statistikos. Be to, dauguma lietuvių emigrantų vyko į užsienį slapta, todėl daugelis jų Rusijos statistinėse įstaigose nebuvo registruoti. Rusija kaupė duomenis apie išduotus užsienio ir įvairius trumpalaikius pasus, taip pat emigrantų duomenis pagal lytį, bet tik nuo XIX a. 7-ojo dešimtmečio vidurio. Nėra duomenų apie emigrantų tautybę, amžių, šeimos padėtį, užsiėmimą, į kokią šalį jie vyko ir iš kurių Rusijos gubernijų. Tačiau dviejuose Rusijos regionuose emigrantai buvo registruojami – Suomijoje ir Lenkijos Karalystės gubernijose, kur 1890 m. ir 1900 m. tyrimus atliko Varšuvos statistikos komitetas. Buvo renkamos žinios apie gyventojų emigraciją ir apie Suvalkų gubernijos lietuvių emigraciją. Tačiau Suvalkų gubernijos lietuviškų apskričių statistika neatspindi visos etnografinės Lietuvos. Reikšmingi yra 1897 m. Pirmojo visuotinio Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenys ir Vilniaus,

Kauno bei Suvalkų gubernijų statistikos komitetų kasmetiniai informaciniai leidiniai.

Statistiniai duomenys daugiausiai naudojami iš imigracijos šalies JAV rinkinių. Tačiau ir ši anuo metu buvusi geriausia ir išsamiausia imigracijos statistika taip pat nėra be trūkumų. Visų pirma, į kasmetinius imigracinių tarnybų pranešimus lietuviai kaip atskira tautybė įtraukta tik nuo 1899 m. kartu su latviais. Tiesa, latvių imigravo labai mažai. Lietuviai, būdami nevienodos tautinės savimonės, neretai užsirašydavo lenkais (pagal tikybą) ar rusais (pagal valstybę, iš kurios dauguma jų išvyko). JAV gyventojų surašymuose lietuviai atskirai registruoti tik nuo 1910 m. Be to, dalis lietuvių imigrudavo nelegaliai iš kitų šalių arba legaliai, bet įrašyti į kitų šalių (Didžiosios Britanijos, Kanados) kvotas, todėl į oficialią statistiką taip pat nepateko.

Informacija apie lietuvių emigraciją buvo spausdinama lietuvių laikraščiuose, leistuose carizmo valdymo metais Rytų Prūsijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose. JAV lietuvių laikraščiuose buvo aprašomos emigrantų kelionės ir įsikūrimo vargai, išeivių organizacijų veikla.

Lietuvių valstiečių emigracijos priežastys

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje masinę lietuvių valstiečių emigraciją nulėmė netolyginės ūkinės raidos atskirose šalyse dėsnis, kur kas didesnis darbo užmokestis Rusijos pramonės rajonuose bei labiausiai išsivysčiusiose Vakarų valstybėse ir Lietuvos ūkinio gyvenimo ypatumai, feodalinės liekanos žemės ūkyje, tautinis išsivadavimo judėjimas, 1905–1907 m. revoliuciniai įvykiai, carizmo represijos. Lietuvoje ekonominės emigracijos priežastys buvo glaudžiai susijusios su politinėmis.

Lietuviai, kurių Rusijos imperijoje XIX a. pabaigoje gyveno 1,6 milijono ir kurie sudarė 1,3 proc. gyventojų, sudarė apie 10 proc. visų Rusijos emigrantų. Intensyvią emigraciją nulėmė naujoviškų santykių raidos Lietuvos žemės ūkyje stabdys – feodalizmo liekanos Lietuvos kaime, iš kurių svarbiausia buvo dvarininkų žemėvalda. 1877 m. dvarininkų nuosavybėje Vilniaus gubernijoje buvo 44 proc., Kauno gubernijoje – 46 proc., o Suvalkų gubernijoje – 23,8 proc. visos žemės. Dvarai turėjo ne tik geriausius ariamus plotus – dirvas ir pievas, bet ir daugumą miškų. 1861 m. Rusijos imperijoje panaikinus baudžiavą, daugelis valstiečių gavo teisę išsipirkti žemę tik 1882 m. ir iki to laiko jie prasiskolino valstybės išdui bei dvarininkams.

Baudžiovos panaikinimas paspartino pažangą, bet didino valstietijos socialinę diferenciaciją. Šalia pasiturinčiųjų daugėjo mažžemių valstiečių, kurie ir vyravo Lietuvos žemės ūkyje – Suvalkų gubernijos lietuviškose apskrityse XX a. pradžioje mažžemių valstiečių ūkiai sudarė apie 65 proc. visų valstiečių ūkių. Panaši padėtis buvo Kauno ir Vilniaus gubernijų lietuviškose apskrityse.

Bežemiai, bearkliai mažžemiai ir iš dalies vidutiniai valstiečiai negalėjo išsiversti neparduodami savo darbo jėgos – jie sudarė pagrindinį žemės ūkio darbininkų šaltinį, vykdavo uždarbiauti į miestus. Lietuvos kaime XIX a. pabaigoje susidarė didelis santykinis agrarinis darbo jėgos perteklius, kuris apėmė apie 66 proc. visų žemės ūkio darbuotojų. Apie 90 proc. lietuvių emigrantų sudarė žemės ūkio darbininkai ir bežemiai valstiečiai, kiti buvo negausūs kaimo amatininkai, fabrikų darbininkai, smulkūs prekybininkai. Dėl to lietuvių emigracija daugiausia buvo valstiečių uždarbio emigracija. Kaimo gyventojai, kurių buvo perteklius, Lietuvos miestuose darbo gauti negalėjo ir dėl to, jog miestuose vyravo darbininkai žydai (42,1 proc. visų darbininkų, nes carinė valdžia 1882 m. jiems uždraudė gyventi kaime ir verstis žemės ūkiu), lenkai (15,3 proc.), rusai (6,3 proc.) ir kt. Dėl to lietuviai valstiečiai vykdavo uždarbiauti į Rusijos miestus (Peterburgą, Maskvą), į Latviją (Rygą, Liepoją), į Rytų Prūsiją. Mažėjant naujagimių mirtingumui, gausėjantis gyventojų prieaugis kasmet dar labiau papildydavo santykinį agrarinį gyventojų perteklių.

Lietuvių emigraciją XIX a. pabaigoje skatino ir tai, jog netolygiai veikė ūkinės raidos dėsnis – įvairiose šalyse didėjo gyvenimo lygio ir darbo užmokesčio skirtumas. Šio veiksnio reikšmė emigracijai buvo ta, kad išsivysčiusios pramonės šalys darbo užmokestį mokėjo didesnę už vidutinį ir tuo patraukė samdomuosius darbininkus iš atsilikusių šalių.

Kaimyninėse Rusijos gubernijose žemės ūkio darbininkų dienos užmokestis buvo didesnis negu lietuviškose gubernijose. Daugelyje Rusijos gubernijų 1883–1888 m. žemės ūkio darbininkai per dieną, taip pat maitinami, uždirbdavo: vyrai – 57 kapeikas, moterys – 36 kapeikas. Atitinkamai Suvalkų gubernijoje: 42 ir 28 kapeikas. Suvalkų gubernija šiuo atžvilgiu Rusijoje užėmė 44 vietą (iš 50). Dėl to suvalkiečiai vykdavo uždarbiauti į Kauno guberniją, o dažniausiai – į Rytų Prūsiją arba JAV.

Lietuviškose gubernijose nuo 1882 m. iki 1901 m., palyginti su Gardino, Peterburgo, Lifliandijos, Kuršo ir Estliandijos gubernijomis, žemės ūkio darbininkų dienos atlyginimas ir už pavasario, ir už java-

pjūtės darbus buvo 10–20 kapeikų mažesnis. Tačiau dar didesnis negu kaimyninėse gubernijose buvo žemės ūkio darbininkų užmokestis užsienyje ir išsivysčiusiose pramoninėse šalyse. 1890 m. žemės ūkio darbininkai Rusijoje per savaitę uždirbdavo 2,88 dolerio, o Austrijoje–Vengrijoje – 3, Vokietijoje – 3,11, Olandijoje – 3,2, Prancūzijoje – 3,93, Anglijoje – 4,7, o JAV – 9 dolerius.

1906–1913 m. Rusijoje juodadarbis per mėnesį, dirbdamas 25 darbo dienas, gaudavo nuo 10 iki 25 rublių, o JAV, dirbdamas 56 val. per savaitę, uždirbdavo 71 rublį; Anglijoje, per savaitę išdirbęs 50,5 val., darbininkas gaudavo 41 rublį, Vokietijoje – 31 rublį, Prancūzijoje už savaitę (60 val.) – 43 rublius. Todėl kur kas didesnis darbo užmokestis Jungtinėse Amerikos Valstijose kaip magnetas traukė Lietuvos kaimo žmones. Neatsitiktinai 1900 m. visi Kauno gubernijos apskrčių taikos tarpininkai Vilniaus generalgubernatoriui raportavo, kad pagrindinė emigracijos priežastis yra mažas darbo užmokestis.

Užsienyje buvo galima gauti darbo, kurio Lietuvoje nebuvo, daugiau uždirbti, o susitaupius ir sugrįžus gimtinėn, geriau įsikurti, išmokėti skolas, prisipirkti daugiau žemės ir t. t. Pavyzdžiui, Suvalkų gubernijos gyventojai vyrai, 1904 m. uždarbiavę Vokietijoje, JAV ir Anglijoje, dirbę žemės ūkyje, parsivežė metinio užmokesčio atitinkamai 55, 250 ir 75 rublius, o dirbę pramonėje – 140, 240 ir 100 rublių.

Formuojantis lietuvių tautai, stiprėjant lietuvių tautiniam sąjūdžiui, kai kurie žmonės emigruodavo į JAV ir dėl politinių motyvų – dėl carizmo persekiojimų, represijų. Kiti pasirinkdavo emigraciją dėl to, jog manė galėsia būti naudingi kultūriniam judėjimui ar tautinei veiklai užsienyje tarp emigrantų. Iš dalies politiniai motyvai glaudžiai buvo susiję su jaunimo nenoru ir vengimu atlikti karinę prievolę carinės Rusijos kariuomenėje. Tačiau šios emigrantų kategorijos buvo glaudžiai susijusios su bendra ekonomine emigracija. Ypač masiškai emigravo miestų ir miestelių jaunimas, kurio daugumą sudarė žydų tautybės asmenys.

Tačiau daugėjo ir valstiečių, vengiančių karinės prievolės. 1869–1871 m. vien Suvalkų gubernijoje į karinę tarnybą neatvyko 1 371 šaukiamasis asmuo. Nieko nepakeitė ir visuotinės karinės prievolės įvedimas Rusijos imperijoje 1874 m. Bežemiai valstiečiai naują karinės prievolės įstatymą laikė socialiai neteisingu.

1884 m. Jonas Šliūpas, kartu su jaunais emigrantais plaukęs laivu „Polinezija“ į JAV, apie savo bendrakeleivius rašė:

Jaunieji norėjo pasigelbėti nuo kariaunos ir sakė, kad naujasis rėdas, kur kiekvienas turi eiti į kariauną, esąs visai neteisingas,

tiklai tie teturį atlikli tą mūsų žmonių neapkenčiamą darbą, kurie žemes valdo; kam gi reikia varginti tą bežemininką ar beturtį žmogų. Kiti gi ėjo į svetą dėl to, kad namieje nepelnė gana duonos, o turėjo didelius mokesčius mokėti, tikėdamiesi, jog ras truputį geresnę žemę ir vairesnį rėdą; vėl kiti sakėsi davę didokus vekselius, o skolytojui laiku skolą negalį grąžinti, taigi einą, kad svetur užpelnytų anuos paskolytus pinigų.

Karinė tarnyba nepatenkino šaukiamųjų, kadangi ji buvo atliekama toli nuo gimtinės, labai blogomis sąlygomis. Emigrantai taip patys aiškino nenorą tarnauti: „Vieni savo kūną gadina, kiti bėga į JAV, kad nepakliūtų į kariuomenę Rusijos. Labai uja, žiauriai elgiasi, blogas valgis, apranga, ilgos kelionės, 4–5 metus kareivį lydi keiksmas ir daugelis praranda sveikatą.“ Dėl šių priežasčių, dėl to, kad agentai agitavo emigruoti, vengiančių karinės tarnybos ar dezertyruojančių iš kariuomenės jaunuolių skaičius ne mažėjo, o didėjo.

Oficialiais duomenimis, Kauno gubernijoje 1886–1890 m. į karinę tarnybą kasmet neatvykdavo vidutiniškai 1 290 žmonių. 1896–1900 m. šis skaičius siekė jau 2 400. Pagrindinė to priežastis buvo emigracija. 1890 m. 89 proc. neatvykusių į karinę tarnybą Kauno gubernijos gyventojų buvo iš jos išvykę. 1894–1903 m. Vilniaus gubernijoje neatvyko į karinės tarnybos šaukimo punktus 6 061 katalikas, iš jų net 2 525 iš Trakų apskrities (41,6 proc. visų neatvykusiųjų). Vilniaus gubernijoje 1900 m. į šaukimo punktus neatvyko 19 proc. jaunuolių, 1901 m. – 26,5 proc., 1902 m. – 26 proc., 1903 m. – 45,7 proc. Vengiantys karinės tarnybos asmenys ir nusikaltėliai, bėgę į užsienį nuo teisminės atsakomybės, Vilniaus generalinės gubernijos kanceliarijos surinktais duomenimis, 1895–1900 m. sudarė 18 proc. visų emigrantų. Laikiniai išvykstančių uždarbiauti emigrantų buvo 82 proc. Užsidirbę pinigų, daugelis grįždavo į gimtinę.

Papildomą stimulą naujiems emigrantams sudarė dar viena imigracijos „traukiamoji“ jėga – seniau atvykę tautiečiai, t. y. jau susikūrusi etninė grupė išeivijoje, tapusi pritraukiamuoju veiksniu. Airiai, ispanai, italai, lenkai, vengrai, žydai keliavo pas gimines arba kaimynus. JAV statistikoje užfiksuota, jog 1908–1914 m. 56 049 lietuviams (43,4 proc.) už kelionę į JAV apmokėjo giminės, 817 (0,7 proc.) – kiti asmenys (dažniausiai sužadėtiniai), o 72 158 emigrantai (55,9 proc.) mokėjo patys. Pas savo gimines vyko absoliuti dauguma – 92 proc. emigrantų, pas draugus – 7,4 proc. ir tik 0,6 proc. emigrantų neturėjo pažįstamų JAV. Lietuvių emigracijai augti padėjo ir nemažas būrys tautiečių, įsikūrusių kolonijomis iki XX a. pradžios.

Negalima teigti, kad emigravo tik neturtingi ar bežemiai valstiečiai ir žemės ūkio darbininkai. Populiariu buvo ir siekti užsidirbti pinigų, neretai ir turtingi valstiečiai siųsdavo savo sūnus užsidirbti užsienyje. 1914 m. amžininkas rašė, jog „tankiai eina į Ameriką ir vidutinių ūkininkų vaikai“, nes, tėvui palikus ūkį vyresniajam sūnui, kiti vaikai ieškosi darbo miestuose arba JAV. Jų materialinė padėtis buvo geresnė negu mažžemių ar bežemių valstiečių, nes turtingesnių valstiečių vaikai nusiveždavo į JAV pinigų įsikurti. Remiantis JAV statistika, 1899–1915 m. 10 753 lietuvių emigrantai, atvykę į šią šalį, JAV imigracijos valdininkams parodė turį kiekvienas per 30 dolerių (nuo 1904 m. norma padidinta iki 50 dolerių).

Uždarbiauti buvo vykstama neretai ir ne po vieną kartą. JAV statistikoje 1899–1915 m. užfiksuota net 23 500 lietuvių, kurie imigravo į JAV jau antrą kartą. Daugiausia tokių buvo 1908–1914 m. Tai liudija norą prasigyventi, papildyti savo ūkio pajamas, išsimokėti mokesčius ir skolas.

Lietuvos kaimo emigracinį potencialą sudarė nevienodos socialinės grupės, tačiau jos visos buvo pasiryžusios palikti kaimą. Jau 1867 m. Vilkaviškio apskrities valstiečiai siuntė prašymus administracijai, kad ši leistų jiems persikelti į Amūro sritį, į kitas Rusijos vietas, o vargingieji valstiečiai, patikėję persikėlimo galimybe, net ėmė pardavinėti savo turtą. Akivaizdu, kad dar prieš prasidedant masinei lietuvių emigracijai subrendo persikėlimo judėjimas, tais laikais gana masinis, Suvalkų ir Kauno gubernijose, nors jam nepritarė katalikų kunigai, carinė administracija. Persikėlimo judėjimą, kaip ir vėlesnę emigraciją, sukėlė ekonominės priežastys.

Iš negausių išeivijos rašytinių atsiminimų sužinome ir kelias pirmųjų lietuvių „kolumbų“ pavardes. 1853 m. į JAV atvyko du lietuviai – buvęs klierikas Petras Svotelis iš Marijampolės apskrities, Pustelnikų valsčiaus, Darželių kaimo, ir antrasis iš Dzūkijos, kurio pavardė nėra žinoma. 1865 m. Kalvarijos apskrities, Grinkiškių kaimo gyventojas Petras Chmieliauskas atvyko į JAV ir apsigyveno Bostone. Po dešimtmečio kiti suvalkiečiai (Jonas Staniulis iš Griškabūdžio parapijos ir Motiejus Botyrius iš Liudvinavo parapijos) imigravo į JAV.

1866 m. iš Marijampolės atvyko į JAV marijonas vienuolis kun. Andrius Strupinskas, dėl kurio laiškų į Lietuvą, į Suvalkų guberniją, daugelis sužinojo apie geras perspektyvas Jungtinėse Amerikos Valstijose. Iš Lietuvos pradėta vykti grupėmis.

Masinės emigracijos pradžia laikytini 1868 m. Apie to laikmečio išeivių vargus kelionėje aprašė jos dalyvis Jonas Bapkauckas:

1		2		3		4		5		6		7		8		9		10		11		12		13		14		15		16		17		18		19		20		21		22		23		24		25		26		27		28		29		30		31		32		33		34		35		36		37		38		39		40		41		42		43		44		45		46		47		48		49		50		51		52		53		54		55		56		57		58		59		60		61		62		63		64		65		66		67		68		69		70		71		72		73		74		75		76		77		78		79		80		81		82		83		84		85		86		87		88		89		90		91		92		93		94		95		96		97		98		99		100	
1		2		3		4		5		6		7		8		9		10		11		12		13		14		15		16		17		18		19		20		21		22		23		24		25		26		27		28		29		30		31		32		33		34		35		36		37		38		39		40		41		42		43		44		45		46		47		48		49		50		51		52		53		54		55		56		57		58		59		60		61		62		63		64		65		66		67		68		69		70		71		72		73		74		75		76		77		78		79		80		81		82		83		84		85		86		87		88		89		90		91		92		93		94		95		96		97		98		99		100	
1		2		3		4		5		6		7		8		9		10		11		12		13		14		15		16		17		18		19		20		21		22		23		24		25		26		27		28		29		30		31		32		33		34		35		36		37		38		39		40		41		42		43		44		45		46		47		48		49		50		51		52		53		54		55		56		57		58		59		60		61		62		63		64		65		66		67		68		69		70		71		72		73		74		75		76		77		78		79		80		81		82		83		84		85		86		87		88		89		90		91		92		93		94		95		96		97		98		99		100	
1		2		3		4		5		6		7		8		9		10		11		12		13		14		15		16		17		18		19		20		21		22		23		24		25		26		27		28		29		30		31		32		33		34		35		36		37		38		39		40		41		42		43		44		45		46		47		48		49		50		51		52		53		54		55		56		57		58		59		60		61		62		63		64		65		66		67		68		69		70																																																													

Laivo „Barbarosa“, 1907 m. spalio 5–16 d. plaukusio maršrutu Brėmenas–Niujorkas, keleivių sąrašė Nr. 23 įrašyta 21 m. amžiaus Staschewska Eva – tai G. Lučinsko prosenelio Liudviko Stašauso-Stanišauso (1890–1920) sesuo Ieva Stašauskaitė, gyvenusi Vilniaus gubernijoje, Alovės valsčiuje, Butrimiškių kaime. *Vašingtono nacionalinis archyvas. Year: 1907; Arrival: New York; Microfilm Serial: T715, 1897-1957; Microfilm Roll: Roll 1015; Line: 3; Page Number: 67.*

Išvažiavome mes iš Hamburgo 11 d. gruodžio 1868 m. Laivas, kuriuo plaukėme, vadinosi James Foster. Lietuvių buvo ant laivo viso 7; iš jų keturi katalikai ir trys lietuviai protestonai – du išz Marijampolės, o vienas nuo Vištyčio. Žydų išz Marijampolės, Vilkaviškio, Krosnos ir kitų Lietuvos miestelių važiavo su mumis 20. Važiavome per jūros lygiai tris mėnesius. Maistą ant laivo dalino mums tik vieną kart ant dienos, kiekvienas gavo: septynis cukorius, apvalius nuo 6 iki 7 colių pločio, šmotelį blogos mėsos, dvi žalias bulves, žiupsnelį ryžių, kaip po puskvortę avižinių millų ir po pusanteros kvortos vandenio. Virtis valgį turėjome patys. Taip buvo pradžioj, paskui negavome ir to. Parėjo taip, kad, trečiam mėnesiui beeinant, žmonės ant laivo pradėjo mirti; buvo dienos, kad po kelis ant sykio numarinome. Išz lietuvių, nors keletas sunkiai sirgo, vienog nenu mirė nė vienas.

Tokia buvo kelionė burlaiviu. Šiuos laivus netrukus pakeitė garlaiviai, ir kelionė gerokai pagreitėjo.

Slapta valstiečių emigracija

Susiformavęs emigracinis potencialas Lietuvoje laisvai išvykti iš krašto negalėjo, nes Rusijos įstatymai emigracijos nepripažino. Atsisakyti Rusijos pilietybės įstatymai draudė, buvo baudžiami ir tie asmenys, kurie, apleidę gimtinę, negrįždavo atgal valstybinių įstaigų kviečiami. Į užsienį išvykti buvo leidžiama 5 metams. Asmenys, atliekantys pareigas užsienyje, galėjo pratęsti buvimą užmokėdami už tą laiką – jie turėjo kreiptis į gubernatorių, išdavusį užsienio pasą.

Carinė vyriausybė slaptą emigraciją ignoravo todėl, kad emigrantų sudėtis buvo daugiatautė. JAV imigracijos tarnybos duomenimis, 1899–1910 m. iš visų Rusijos imigrantų 43,8 proc. sudarė žydai, 27 proc. – lenkai, 9,6 proc. – lietuviai, 8,5 proc. – suomiai, 5,8 proc. – vokiečiai, skandinavų buvo 0,8 proc., kitų tautybių – 0,2 proc. emigrantų ir tik 4,4 proc. – rusų. 1899–1910 m. kasmet vidutiniškai į JAV imigruodavo po 6 000 rusų, 39 000 lenkų, 63 000 žydų, 14 000 lietuvių, 12 000 suomių, 8 000 vokiečių ir po 1 000 švedų imigrantų. Taigi absoliučią emigrantų iš Rusijos imperijos daugumą sudarė engiamų tautinių mažumų atstovai.

Istoriškai taip susiklostė, kad masinė valstiečių emigracija iš Rusijos imperijos daugiausia buvo nelegali. Į emigraciją carinė valdžia žiūrėjo kaip į neleistiną tėvynės palikimą, o kurstymas emigruoti buvo baudžiamas, nepriklausomai nuo jo rezultatų. 1906 m. balandžio 24 d.

Rusijos valdantysis senatas dar kartą paskelbė, kad draudžiama tarp gyventojų propaguoti emigracijos privalumus ir kurstyti išvykti.

Carizmas buvo suinteresuotas laikytis senos politikos, stengėsi garantuoti dvarininkų ūkiams pigią žemės ūkio darbininkų armiją, aprūpinti pigia darbo jėga stambiają pramonę, o prireikus surinkti tūkstančius jaunų vyrų į kariuomenę. Masinė emigracija kenkė tokiai ekonominei carinės vyriausybės nuostatai. Jau 1899 m. Vilniaus generalgubernatorius buvo informuojamas, kad dėl masinės emigracijos krašte blogėja ekonominė padėtis, nes išvyksta stiprūs, sveiki, tinkami sunkiam darbui žmonės. Vilniaus generalgubernatorius 1899 m. rugpjūčio 1 d. įsakė Kauno gubernatoriui stabdyti žalą darančią didėjančią emigraciją.

Nepatenkinti tuo, kad darbo jėga brango, 1903 m. dvarininkai griežtai pasisakė prieš uždario ieškojimą užsienyje. Kauno gubernijos vietiniai komitetai teigė, kad, nors XIX a. pabaigoje žemės ūkio darbininkų atlyginimai išaugo 25–30 proc., darbininkų gauti sunku, jų trūksta. Kauno apskrityje daugelyje dvarų buvo tik trečdalis nuolatinių metinių darbininkų. Dvarininkai, turėję kelti darbo užmokestį, rūpintis technine pažanga, bandė išlaikyti seną tvarką kartodami, jog darbo rankų trūkumas yra iškilęs ryšium su išplitusia ir platų užmojį įgavusia emigracija, ypač į JAV.

Rusijos imperijos įstatymai sudarė paradoksalią situaciją – Rusijos vyriausybė stengėsi „nežinoti“, kad emigrantai išvyksta per valstybės sieną, apsigyvena užsienyje. Tačiau emigrantas tapdavo nusikaltėliu, kai nepakludavo valstybinių įstaigų paliepinui grįžti į tėvynę arba kai priimdavo kitos šalies pilietybę.

Svarbi slaptos emigracijos priežastis buvo tai, kad būdavo sunku gauti užsienio pasą. 1887 m. birželio 2 d. įstatyme numatyta rinkliava nuo kiekvieno užsienio paso po 10 rublių už pusmetį. 1900 m. liepos 28 d. įstatyme dar nustatyta 5 rublių rinkliava už kiekvieną pusmetį Raudonojo Kryžiaus organizacijos naudai. Taip užsienio paso kaina jau tapo 15 rublių. Su kanceliarine rinkliava, blankų kaina ir 8 rublių už išvykimą į JAV rinkliava reikėjo mokėti jau 25 rublius 75 kapeikas, arba trečdalį kelionės išlaidų. Mokėti reikėjo ir už pasą, o valstietis dar turėjo gauti seniūnijos ar valsčiaus sutikimą, pažymą, kad jis neturi skolų, gauti pažymą iš policijos viršininko, kad nėra valstybinis nusikaltėlis ir kad jam dar neatėjo laikas tarnauti kariuomenėje. Gavęs šias pažymas, išvykstantysis pateikdavo prašymą gubernatoriaus kanceliarijai, kur sumokėdavo nustatytą rinkliavą ir gaudavo pasą. Praeidavo nuo 3 iki 6 mėnesių ar daugiau, o išvykstantysis turėdavo

dažnai važinėti iš vienos įstaigos į kitą, neretai šimtus kilometrų. Patyręs šiuos sunkumus gauti užsienio pasą, Juozas Tumas-Vaižgantas piktinosi:

Pasportai sodiečiams sunku gauti. Slapstydamiesi jie pasiekia Rusijos sieną. Jei čia juos sargyba sugauna, tai atgal į gimtą šalį siunčia. Nepadeda nei pasportai: jei tik pasirodo, jog norima į Ameriką eiti, vis tiek siunčia atgal etapais. Rūpindamasis gauti pasą, aš, visai sveikas žmogus, pavirtau palaikiu, suirusių nervų žmogum. Vyriausybė, nors taip varžo savo žmones anais nebūtinais pasportais, išievybės sulaikyti netesi. Reikia jį sutvarkyti ir bent kiek papiginti, nors gi padarant lengvesniu pasportų gavimą.

Carinės valdžios pareigūnai, kariškiai, Valstybės dūmos deputatai ne kartą kreipė valdžios dėmesį į pasų problemą. 1900 m. lapkričio 1 d. Telšių apskrities vienos apylinkės taikos tarpininkas rašė Vilniaus generalgubernatoriui: „Aš tvirtai įsitikinęs, kad jei užsienio pasų gavimas nebūtų apsunkintas daugybe formalumų, ypač neraštingo ir neišsivysčiusio valstiečio jaučiamų, tai emigrantų skaičius gerokai sumažėtų, o dauguma valstiečių pasidarytų ne bėgliai ir nusikaltėliai, o einantys ieškoti įstatymišku pagrindu piniginio uždarbio užsienyje žmonės.“ 1906 m. liepos 3 d. pasienio sargybos atskirojo korpuso 2-os apygardos štabo viršininkas raporte irgi pažymėjo, kad emigracija visais atvejais slapta dėl to, kad sunku gauti užsienio pasą, jis brangus ir jam gauti prireikia daug laiko. Kauno gubernijos deputatas Martynas Yčas 1914 m. gegužės 12 d. pasakyoje Valstybės dūmos kalboje nurodė, kad gyventojai priversti emigruoti slapta, nes sunku gauti pasą.

Nekuriant naujų įstatymų, carinės administracijos kova nukrypo prieš slaptus emigracijos agentus. 1890 m., kai valstiečių emigracija suaktyvėjo, Vilniaus generalgubernatorius įsakė vietose aiškinti valstiečiams, kokios baudmės gresia už bėgimą iš tėvynės. 1890 m. spalio 11 d. Rusijos vidaus reikalų ministras I. Durnovas, emigracijai iš Pavyslio ir lietuviškų gubernijų plečiantis, žmonėms išsiparduodant turtą ir slapta pereinant sieną, ragino stabdyti emigraciją neišduodant užsienio pasų, aiškinti valstiečiams, kaip slapta emigracija prieštarauja įstatymams, o agentus ir kurstytojus bausti teismine tvarka, tremti į užsienį.

1896 m. Vilniaus generalgubernatorius P. Orževskis atkreipė Kauno gubernatoriaus dėmesį, jog tarp žemės ūkio gyventojų ir fabrių darbininkų Vakarų gubernijose, kurstant agentams, atsirado tokių, kurie siekė vykti į JAV. Suvalkų gubernatorius 1896 m. rugpjūčio 9 d. paragino apskričių viršininkus stabdyti emigraciją. Seinų aps-

krities viršininkas su pagalbininkais kaimų sueigose dažnai aiškino, jog agitacija emigruoti melaginga, kad žmonės svetur išnaudojami. Valsčių viršaičiams ir policijai liepta griežtai sekti kurstytojus, juos sulaikyti ir kelti baudžiamąsias bylas. 1897 m. Naumiesčio apskrities viršininkas ataskaitoje Suvalkų gubernatoriui rašė, kad jo nurodymu katalikų ir liuteronų bažnyčiose, sinagogose dvasininkams ir vaitams bei šimtininkams įsakyta nušviesti sunkią emigrantų padėtį kelionės metu, užjūrio šalyse. Emigrantų grupės areštuojamos ir tardomos, sulaikytieji siunčiami etapais į gyvenamąsias vietas, agentams keliamos bylos. Tai stabdo emigraciją, tačiau ją didina karinės tarnybos, tai, kad vengta bausmių nusikaltus, ieškota uždarbių ir vykta pas gimines į Ameriką. Vilkaviškio apskrityje taip pat buvo vedama antiemigracinė propaganda, sekami agentai, tačiau administracinės priemonės nepadėjo: daug lietuvių turėjo giminių JAV, mažžemiai bei darbininkai emigravo ir toliau.

1899 m. Kauno gubernijoje vėl padidėjus masinei emigracijai, Vilniaus generalgubernatorius manė, kad taikos tarpininkai nepakankamai aiškino valstiečiams slaptos emigracijos žalą, o policija abejingai į ją žiūrėjo, nebaudė agentų, nors žinojo, kas jie. 1900 m. gegužės 8 d. Vilniaus generalgubernatorius, pasigedęs duomenų apie valstiečių emigraciją ir reemigraciją, įsakė Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernatoriams per taikos tarpininkus, viršaičius ir policiją surinkti iš valsčių ir miestelių žinias ir nustatyti, kas skatina emigraciją, kokių priemonių prieš ją imtasi.

Šios priemonės padėties nepakeitė, carinė administracija buvo nepajėgi kovoti su slapta emigracija. 1905 m. vasario 24 d. Rusijos vidaus reikalų ministerija pranešė Vilniaus generalgubernatoriui, jog „slaptas išvykimas taip išaugo, kad per sieną dažnai pervedamos grupės po 100 asmenų. 80 proc. vykstančių per sieną yra dezertyrai, atsargos kareiviai, šaukiamojo amžiaus vyrai. Kaltus nubausti sunku, nes pagal Rusijos Bausmių statuto 328 straipsnį reikia tikrai įrodyti kurstymą emigruoti, o tai pastebėti labai sunku. Todėl vietos valdžia prašydavo leidimo tremti kaltus asmenis administracine tvarka. Tačiau bausti buvo galima tik tada, jei asmenys sąmoningai pabėgo nuo karinės tarnybos ar kurstė bėgti kitus, todėl policija turi geriau sekti emigrantų verbavimą“.

Kovos su slapta emigracija nesėkmės, 1905 m. prasidėjusi Rusijoje revoliucija vertė carinę vyriausybę keisti nuomonę dėl emigracijos, lengvinti jos tvarką. Gerokai išaugo valstiečių pasipriešinimas, jų kova buvo pavojinga dvarininkų žemėvaldai, o revoliuciniai veiksmai

Jungtinėse Amerikos Valstijose Vinco Džervaus šeimoje gimę vaikai: Jonas, Bronislava ir Anelė. XX a. 3 dešimtmetis. Vincas Džervus (gim. apie 1890 m., miręs apie 1936 m. JAV) – G. Lučinsko senelės Onos Džerviūtės-Stanišauskienės (1919–2008) tėvo Jurgio (1899–1962) brolis, apie 1912 m. emigravęs į JAV iš Vilniaus gubernijos, Butrimonių valsčiaus, Žagarių kaimo.

Nuotrauka iš G. Lučinsko rinkinio

buvo tos kovos kulminacija. Vyriausybei reikėjo išsivaduoti nuo „pavojingų elementų“, t. y. išsiųsti aktyvius kaimo ir miesto gyventojus į Sibirą arba per emigraciją į užsienio valstybes. 1906 m. birželio mėn. prie Rusijos Pramonės ir prekybos ministerijos buvo įsteigta komisi-

ja emigracijos įstatymo projektui ruošti. 1906 m. prasidėjo tiesioginis susisiekimas laivais tarp Liepojos ir Niujorko. Todėl, be kitataučių, į užsienį masiškiau pradėjo vykti ir rusai.

Susisiekimą tarp Liepojos ir Niujorko perdavus Rusijos savanoriškojo laivyno kompanijai, o bilietų pardavimą – „Kni, Fol ir kompanija Liepojoje“, nemažų nuostolių patyrė nelegalūs Vokietijos laivyno kompanijų agentai. 1907 m. sausio mėn. Hamburgo–Amerikos linija padidino atlyginimus agentams – už atvestą į Prūsiją emigrantą agentui mokėta 20 markių. 1907 m. sausio 18 d. Suvalkų gubernatorius įspėjo apskričių viršininkus, kad agentų veikla sustiprės, jie bandys aprūpinti emigrantus 28 dienų legitimaciniais bilietais sienai pereiti.

Užsienio laivų linijoms ir jų agentams padėjo gubernatorių nerangumas. Įpratę persekioti laivakorčių platintojus, gubernatoriai trukdė Liepojos kompanijai atidaryti kontorą Rusijos miestuose, net uždarinėjo jau veikiančias. Nors carinė valdžia tikėjosi sumažinti nelegalią emigraciją (1904–1908 m. iš Rusijos legaliai emigravo kasmet po 50 000, o nelegaliai – 3 kartus daugiau – po 150 000), tačiau Liepojos ir vėliau įsikūrusios Rygos bei Peterburgo laivų linijos nesugebėjo konkuruoti Vokietijos bendrovių. Per Liepojos uostą 1907 m. išvyko 10 118 ir 1908 m. – 13 831 emigrantas iš Rusijos, per Hamburgo – 111 587 ir 30 265, per Brėmeno – 130 695 ir 25 411 Rusijos emigrantų. Net prieš Pirmąjį pasaulinį karą apie 41 proc. Rusijos emigrantų ir toliau vyko nelegaliai, be užsienio pasų. Vien 1911–1912 m. per Liepojos uostą išvyko 16 231 lietuviškų gubernijų emigrantas, iš jų 6 257 lietuviai. Emigrantams vis trūko informacijos, kaip išvengti nereikalingų išlaidų, kaip paspartinti formalumus, kurie tebebuvo tokie pat ilgi ir kankinantys. Žmonės nenorėjo susidurti su priekabiais carinės administracijos valdininkais, o tuo sumaniai pasinaudojo veiklūs slapti agentai, garantuodami beveik visais atžvilgiais patogią kelionę, nors ir be dokumentų.

Emigracijai turėjo įtakos ir pasienio susisiekimas tarp Rusijos ir Vokietijos imperijų. XX a. pradžioje etnografinės Lietuvos paribyje buvo 19 sienos perėjimo punktų ir muitinių. Kauno gubernijos Raseinių apskrityje buvo keturi reikšmingi emigracijai punktai: Jurbarko, Švėkšnos, Naumiesčio ir Tauragės, o Telšių apskrityje – Gargždų ir Kretingos. Dar keturi perėjimo punktai ir muitinės buvo Suvalkų gubernijos lietuviškoje dalyje.

Rusijos pasienio sargybos žiniomis, XIX a. pabaigoje emigracija iš Kauno gubernijos vyko per visas įmanomas oficialias ir slapta vietas bei punktus. Sieną pereiti iš Rusijos į Prūsiją buvo lengviau,

nes asmenį, patekusį į Prūsijos pusę, saugojo šios šalies įstatymai, o carinė valdžia persekioti negalėjo. Pasieniečių teigimu, valstybės siena kai kur buvo tokia, kad ją buvo galima lengvai pereiti dienos metu 10 žingsnių nuo sargybinio.

Kauno gubernijoje pasienio gyventojai turėjo ir pusiau legalią galimybę pereiti sieną su legitimaciniais bilietais. Asmenys, vykstantys į Prūsiją uždarbiauti, prekiauti ar kitais reikalais, naudojo 3 dienų legitimacinius bilietus. Iki 1897 m. legitimaciniai bilietai buvo išduodami asmenims, gyvenantiems už 30 km nuo pasienio. 1897 m. legitimacinių bilietų terminas buvo pailgintas iki 28 dienų. Tokia tvarka galiojo iki 1902 m. vasario 13 d., kai Rusijos valdantysis senatas nustatė, jog legitimacinius bilietus turi teisę gauti gyventojai, gyvenantys ne toliau kaip per 21 varstą (1 varstas – 1066,8 m) nuo pasienio. Gubernijose išduodamų pasų ir legitimacinių bilietų išvykti uždarbiauti į Rytų Prūsiją labai padaugėjo 1861–1900 m. Vilniaus ir Kauno gubernijų gyventojams buvo išduota 518 000 legitimacinių bilietų ir 617 000 pasų 6 mėnesiams. Susitarimas buvo pratęstas 1904 m. liepos 15 d. Rusijos ir Vokietijos prekybos konvencija, kuria Rusija buvo įpareigota, kaip ir anksčiau, išduoti 28 dienų trukmės legitimacinius bilietus, tik sieną pereinantys asmenys privalėjo grįžti per tą punktą, per kurį atvyko į Rytų Prūsiją.

Sienos perėjimu su legitimaciniais bilietais netruko pasinaudoti slapti emigracijos agentai, kurie galėjo ne itin rizikuodami pervesti emigrantus ir reemigrantus, grįžtančius į gimtinę iš JAV. 1888 m. Kauno gubernijos žandarų valdybos viršininkas rašė, kad piktnaudžiaujama legitimaciniais bilietais. Pasienyje gyvenantys emigracijos agentai, jų pagalbininkai už 1–2 rublius pirkdavo iš policijos ir pasienio sargybinių legitimacinius bilietus 14 dienų. Vėliau šiuos bilietus jie pardavinėdavo ne tik savo gyvenamosios vietovės valstiečiams, bet ir kitų Kauno gubernijos apskričių gyventojams. Valdžios pareigūnai savo parašu patvirtindavo, kad išvykstantys yra vietiniai gyventojai.

Legitimaciniai bilietai buvo panaudojami emigracijai ir pareigūnams sąmoningai norint gauti materialinę naudą, ir dėl to, kad dėl legitimacinių bilietų nebuvo tikslų nurodymų. Pasienyje dažnai, nustojus duoti legitimacinius bilietus, galbūt sąmoningai pakildavo šių bilietų kainos. Legitimaciniai bilietai sudarė geras sąlygas agentams pervesti emigrantus per sieną.

Carinė administracija buvo priversta sekti, kaip išduodami legitimaciniai bilietai. 1906 m. rugsėjo 23 d. Suvalkų gubernatorius įsakė apskričių viršininkams sekti viršaičius ir burmistrus, dažnai duodan-

čius legitimacinius bilietus nežinomiems asmenims, kurie pardavinėjo šiuos bilietus emigracijos agentams. Patikrinus 1906 m. sąrašą, pasirodė, kad iš 405 išvykusių iš vieno valsčiaus asmenų 177 visai jame negyveno, o duotų legitimacinių bilietų šaknelės nepristatytos į apskrities valdybą net nuo 1903 m. Nebuvo visoje Suvalkų gubernijoje ir apskaitos, todėl kontroliuoti, kaip duodami legitimaciniai bilietai, buvo neįmanoma.

Emigracijos keliai ir jos agentai

Slaptos lietuvių emigracijos plėtrą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje lengvino ta aplinkybė, kad lietuvių teritorija buvo Rusijos ir Vokietijos imperijų pasienyje. Kadangi visa Rytų Europos emigracija daugiausia vyko per Vokietijos uostus, tai dėsningai tais keliais pasuko ir lietuvių masinė emigracija.

XIX a. antroje pusėje kelionė į JAV buvo kur kas saugesnė ir trumpesnė. Iki 1850 m. visi emigrantai buvo gabenami burlaiviais, o 1873 m. jau 96 proc. keleivių vyko garlaiviais – kelionė sutrumpėjo 3–4 kartus, pagerėjo ir emigracijos sąlygos. Ji darėsi masiškesnė ir dėl gerų kelių bei geležinkelių, nes daugelį žmonių viliojo galimybė greitai pasiekti Brėmeno ir Hamburgo uostus.

Didėti emigracijai padėjo besiplečiantis geležinkelių tinklas Lietuvos teritorijoje. Nors geležinkeliu rūpintasi labiau strateginiais sumetimais, tačiau jis kartu palankiai veikė ir ekonomiką. 1858 m. Lietuvos teritorijoje pradėtas tiesti Peterburgo–Varšuvos geležinkelis, kurį 1862 m. baigus Vilnius ir Kaunas gavo patogią galimybę turėti tiesioginį ryšį su Peterburgu, Varšuva ir Rytų Prūsija. 1863–1873 m. buvo nutiestas Liepojos–Romnų (per Šiaulius, Kaišiadoris, Lentvarį), o 1872 m. pradėtas ir 1875 m. rudenį baigtas Tilžės–Klaipėdos geležinkelis. 1892 m. geležinkelis iš Klaipėdos nutiestas iki Bajorų, o jo atšaka sujungė Pagėgius su Lauksargiais. Geležinkeliai gerokai palengvino būdą emigrantams pasiekti Rusijos–Vokietijos pasienį ir Brėmeno bei Hamburgo uostus.

Rusijos pasieniečių duomenimis, slapta pereiti sieną iš Rusijos į Vokietiją (Rytų Prūsiją) buvo lengva, emigrantai retai kada būdavo sulaikomi. Paprastai asmenys, ketinę pereiti sieną, būdavo sulaikomi toli nuo jos, kai kildavo įtarimas ar policija gaudavo skundą. Dėl to pasienio gyventojai kaimiečiai, norintys vykti uždarbiauti į Prūsiją, bet negavę legitimacinių bilietų, pereinavo sieną taip pat lengvai, kaip ir su legitimaciniais bilietais. Jie, suimti ir nubausti teisme, turėdavo

sumokėti nuo 3 iki 10 rublių baudą iš jau uždirbtų Prūsijoje pinigų ir ramiai gyvendavo iki kito pavasario. Tolimesnių vietovių ir gubernijų gyventojai, neturintys teisės gauti legitimacinių bilietų, pereidavo sieną slapta, padedant agentams ir pasienio gyventojams.

1868 m. prasidėjusi masinė lietuvių valstiečių emigracija vyko jau tam tikrais keliais ar kryptimis. Kauno gubernijoje buvo du pagrindiniai emigrantų keliai – per Kretingos miestą ir per Jurbarką, kadangi čia buvo geras susisiekimas, arti siena, be to, 1893 m. Prūsijoje, Bajoruose buvo pastatyta sanitarinė dezinfekcijos stotis, kurią perėjus emigrantams nebelikdavo kliūčių išplaukti iš uostų į JAV. Tokia stotis veikė Tilžėje, išnuomotame name, o 1897 m. jau buvo pastatytas specialus pastatas. Šalia Tilžės tekėjo Nemunas, o juo buvo geras vandens kelias iš Jurbarko.

XIX a. pabaigoje emigracijos agentūra turėjo aiškią struktūrą. Kaune, Minske, Odesoje, Jekaterinoslave ir ypač Vilniuje gyveno daug slaptų agentų. Asmuo, norintis emigruoti, kreipdavosi į agentą ir susitardavo dėl kelionės sąlygų. Agentai iš anksto imdavo visus pinigus arba jų dalį ir siųsdavo iš Kauno garlaiviu ar keliais į Jurbarką. Nepasiekus Jurbarko, emigrantus išlaipindavo kairėje Nemuno pusėje (Suvalkų gubernijoje), valtimis perkeldavo į dešinę Nemuno krantą, į Kauno guberniją, ir pervesdavo per sieną. Per tankų mišką emigrantai traukdavo į Smalininkų miestelio pusę (Prūsijoje), po to sėsdavo į garlaivį ir plaukdavo į Tilžę, o iš jos geležinkeliu važiuodavo į Hamburgą.

Antras kelias ėjo nuo Liepojos stoties. Emigrantai iš kitų Rusijos gubernijų Priekulėje išlipdavo iš traukinio ir keliaudavo iki Šilinės karčemos, netoli Darbėnų miestelio, 17 varstų nuo Kretingos. Nuo Šilinės emigrantai įvairiais keliais pasiekdavo Kretingą. Silpnės moteris ir vaikus veždavo arkliais. Kretingoje emigrantai grupėmis rinkdavosi pas agentus. Paskui jie pereidavo sieną ir burdavosi Bajorų miestelyje, iš ten emigrantus geležinkeliais gabendavo į Tilžę, vėliau į Hamburgą. Šiais dviem keliais daugiausia vykdavo emigrantai ne tik iš lietuviškų apskričių, bet ir iš tolimesnių Rusijos gubernijų.

Kauno gubernijos gyventojai nebūtinai laikydavosi šių maršrutų. Jie emigruodavo per daugelį savo gubernijos vietų, padedami pasienio gyventojų. Visi emigrantai būdavo siunčiami į Tilžės arba Bajorų sanitarines stotis. Jose emigrantus uždarydavo į barakus, ir jie patekdavo visiškai agentų globon. Kai kuriems emigrantams pavykdavo nuvykti tiesiai į Hamburgą, tačiau tada jie pakliūdavo į tokius pačius barakus Hamburge, nes emigrantai turėjo teisę lipti į garlaivį tik tada, kai pristatydavo pažymėjimą, kad jie ir jų daiktai dezinfekuoti.

Rusijos pasieniečių žiniomis, Bajorų sanitarinę dezinfekcijos stotį sudarė namas su 6 langais, aptvertas pusės namo aukščio tvora, kurios viršuje buvo prikalinėta vinių, o ant jų užpinta viela trimis eilėmis, kad emigrantai negalėtų tvoros perlipti. Išeiti už tvoros buvo griežtai draudžiama – išėjusįjį emigrantą Prūsijos policija baudavo nuo 3 iki 5 metų kalėjimo. Iki 1899 m. emigrantai iš šių stočių būdavo gabenami traukiniu, tiesiog sugrūsti į vagonus. Gausėjant emigrantų skundų, Prūsijos valdžia su jais pradėjo elgtis šiek tiek švelniau. Stotyse dar buvo dezinfekcijos kameros, ligoninė ir pirtis. Visa tai buvo išlaikoma agentų, iš esmės – emigrantų lėšomis. Prieš išvykstant emigrantus patikrindavo gydytojas, paskui jie eidavo į pirtį, o daiktai būdavo siunčiami į dezinfekcijos kamerą. Sergantys emigrantai patekdavo į ligoninę, o sveiki gaudavo pažymėjimą, kad sveikata patikrinta, vietoje įsigydavo laivakortę, jei kuris jos neturėjo (kai kurie įsigydavo bilietus dar prieš pereidami sieną), kiti pirkdavo bilietus Hamburge.

Iš Bajorų emigrantai vykdavo į Tilžę, kur prie jų prisijungdavo visi tie, kurie buvo tikrinti Tilžės sanitarinėje stotyje. Paliktieji ligoninėje dar 6 savaites būdavo nemokamai gydomi. Gydytojas turėjo vesti knygoje emigrantų statistiką, remdamiesi ta knyga Prūsijos policijos pareigūnai kiekvieną mėnesį siųsdavo duomenis aukštesnėms instancijoms apie emigracijos eigą. 1899 m. balandžio mėn. iš Bajorų sanitarinės stoties buvo išsiųsta 313, gegužės mėn. – 971, birželio mėn. – 736 emigrantai. Per visus šiuos mėnesius į ligoninę buvo patekę tik 2 emigrantai – vadinasi, vykdavo jauni ir sveiki žmonės.

Kiekvienas agentų vedamas emigrantas kaip daiktas turėdavo numerį ir jį perduodavo iš rankų į rankas. Laivakortes gaudavo ten, kur už jas sumokėdavo. Beveik visi pasienio gyventojai dėl materialinės naudos teikdavo paslaugas agentams ir emigrantams. Jie sutikdavo suteikti emigrantams nakvynę, pranešti, kaip išsidėstę pasieniečių postai, nuvežti juos prie sienos, slapta pervesti per ją, pergabenti jų daiktus, gauti savo vardu telegramas, emigrantams perduoti laiškus, adresuotus agentams, paliudyti sulaikytųjų tapatybę ir pan. Suprantama, kad palydovai neišduodavo agentų policijai, nes patys buvo įklimpę į emigracijos verslą.

Policijos prieš emigrantus naudotos priemonės emigracijos sustabdyti negalėjo, nes emigrantai Prūsijoje jau būdavo saugūs. Sulaikytieji, norintys pereiti sieną, bet jos dar neperėję, negalėjo būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn. Sulaikomieji asmenys privalėjo turėti pasus ir jeigu juos pateikdavo, policija ištardžiusi negalėdavo jų perduoti teismui nuteisti. Paleisti jie vėl mėgindavo pereiti sieną ir

dažnai pereidavo sėkmingai. Jei sulaikytieji neturėdavo paso, policija turėdavo juos grąžinti į pačių nurodytą gyvenamąją vietą. Valdininkų nuomone, tokie įstatymai nesulaikydavo emigrantų, ypač tų, kurie jau būdavo sumokėję agentams už kelionę į JAV.

XX a. pradžioje Suvalkų gubernijoje veikusios agentų grupės surinkdavo emigrantus Poteronių kaime (Alovės valsč.), Alytuje ar Gardine, iš kur jie būdavo vedami į Suvalkų gubernijos gilumą, o vėliau pereidavo sieną. Iš Poteronių kaimo emigrantai eidavo Vilniaus gubernijos keliais iki Prienų, toliau – Marijampolės apskritimi, per Gudelius, tarp Kazlų Rūdos ir Pilviškių, į Ažuolų Būdą (čia dažniausiai apsistodavo poilsio). Naumiesčio apskrityje prieidavo pasienį ties Voverių kaimu ir pereidavo sieną prie Bajorų. Vykę per Alytų emigrantai pasiskirstydavo į dvi grupes. Viena grupė vykdavo Šeštokų traukinių stoties link, o toliau – Marijampolės kryptimi, o kita – Suvalkų pusėn. Iš Gardino emigrantai vykdavo į Augustavo apskritį, o vėliau – irgi Suvalkų kryptimi. Emigruojantys pagal svetimų legitimacinius bilietus vykdavo tiesiai į Suvalkus ir Vilkaviškį. Toliau emigrantus perimdavo Prūsijos valdžia, ir jie patekdavo į emigracijos stotį Eitkūnuose, kur vėliau buvo atgabenami jų daiktai.

Tokie buvo pagrindiniai emigracijos keliai Lietuvoje. Remiantis dokumentais, pereiti sieną emigrantams nebuvo labai sudėtinga, nes gerai sutvarkyta nelegali emigracijos organizacija įveikdavo visas Rusijos valdžios daromas kliūtis. Iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios emigracijos ne tik nepavyko sustabdyti, bet netgi jos sumažinti.

Kaimyninė Vokietija rodė daug dėmesio Rusijos emigrantams dėl pelno, kurį gaudavo Vokietijos laivų linijos iš keleivių tranzito. Rusijos emigrantus daugiausia gabendavo Hamburgo–Amerikos linija (*Hamburg–America Line*) ir Šiaurės vokiečių Loidas (*Norddeutscher Lloyd*) Brėmene, be to, Olandijos–Amerikos linija (*Holland–America Line*) Roterdame, *Red star lain* (*Red Star Line*) Antverpene ir dvi anglų bendrovės – *Kunard lain* (*Cunard Line*) ir *Vait star lain* (*White Star Line*). Remiantis Rusijos diplomatinė tarnybų rinktais duomenimis, per Hamburgo uostą 1871–1875 m. išvyko 28 884, 1876–1880 m. – 21 042, 1881–1885 m. – 169 594, 1896–1900 m. – 112 794 Rusijos emigrantai. Nemažai nuveikė ir Brėmeno linija – 1892–1903 m. jos laivai išgabeno 249 317 Rusijos emigrantų, nors didesnė dalis vyko per Hamburgą – 333 315 asmenų. Vokietijos linijų laivais emigravo dauguma lietuvių valstiečių.

Suvalkų gubernatorius 1897 m. vasario 12 d. pranešime apskričių viršininkams teigė, kad Vokietijos laivų bendrovės suinteresuotos

Rusijos emigrantais, nes, sumažėjus emigracijai iš pačios Vokietijos, kompanijos turėjo daug nuostolių. Dėl to abi bendrovės aktyvino emigraciją Rusijoje, agentai aprūpindavo daugumą emigrantų kelionės nuo sienos iki garlaivio denio metu.

Emigracijos sanitarinės stotys Vokietijos valdžiai davė galimybę tiksliai žinoti emigrantų skaičių, amžių, lytį. Vokietijos vyriausybė buvo suinteresuota ir kariniais sumetimais, kad šaukiamojo amžiaus vyrai išvyktų iš Rusijos imperijos. Buvo aišku, kad daugelis emigrantų vyksta vengdami karinės tarnybos, tai nebuvo jokia paslaptis ir carinei administracijai. Remiantis archyviniais šaltiniais, gubernatoriai stipriai agentų persekiojimus ypač dėl šaukiamojo amžiaus vyrų emigracijos. Ši padėtis buvo gerai žinoma ir Vokietijos valdžiai.

Palanki Vokietijos valdžios politika sudarė geras sąlygas slapta emigracijai iš Rusijos augti, davė pilną vokiečių laivininkystės linijoms Hamburge ir Brėmene. Iš emigrantų plėnėsi ir Vokietijos valdininkai, žandarai, pasienio gyventojai. Vilkaviškio apskrities viršininkas 1898 m. balandžio 1 d. pranešime Suvalkų gubernatoriui nurodė, kad, atvykę į Rytų Prūsiją, Eitkūnus, Rusijos emigrantai tampa be teisiais. Dezinfekcijos kameroje dažnai dingsta jų daiktai, žandarai terorizuoja emigrantus vagonuose, specialiai reikalaudami iš emigrantų pasų (kurie jų neturi), reikalaudami pirkti laivakortes (dažnai pakartotinai, nes bilietai dažnai likdavo pas agentus prieš atvykstant į uostus). Net Hamburge emigrantų vargai nesibaigdavo – čia jie būdavo laikomi barakuose nuo 2 iki 4 savaičių, mokėdavo už parą po 2 markes. Barakuose emigrantai dažnai būdavo sugrūdami į vieną patalpą: vyrai, moterys, vaikai. Tačiau šie kelionės sunkumai valstiečių emigrantų neatbaidė. Pagrindinė problema jiems buvo, kaip slapta pasitraukti iš Rusijos teritorijos.

Istorinėje literatūroje minima, jog nelegaliai pereiti sieną emigrantams padėdavo žydai, kurie gerokai anksčiau pradėjo emigruoti iš Lietuvos. Tapę emigracijos įstaigų tarnautojais, jie gyrė imigracijos šalių turtus ir gerą gyvenimą jose. Valstiečiams emigruoti padėdavo specialūs agentai, aprūpindami juos kelionės metu ir pereinant per sieną, o vedliai būdavo pasienio gyventojai valstiečiai.

„Agentu“ buvo vadinami asmenys, verbavę emigrantus emigruoti padedant kuriai nors laivininkystės kompanijai, kontorai arba vyriausiajam agentui ir gaudavę atlyginimą už kiekvieną pristatytą emigrantą. Pirma stambi slapta agentų organizacija, policijos duomenimis, įsikūrė 1883–1884 m. Vilniuje. Jai vadovavo vilniečiai pirkliai Leizeris Geršenovičius ir Izraelis Krizovskis. Daugelyje miestų ir didesniuose

Lietuviai emigrantai Jungtinėse Amerikos Valstijose. XX a. pradžia.
Nuotrauka iš G. Lučinsko rinkinio

miesteliuose jie turėjo agentų, kurie padėdavo gyventojams emigruoti. 1898 m. gruodžio 22 d. kratos metu Leizerio Geršeničiaus bute buvo rasta laiškų, sąskaitų, laivakorčių. Tyrimo metu paaiškėjo, kad pirklys palaikė gerus ryšius su užsienio emigracijos agentais ir laivininkystės linijomis beveik visose Europos ir Amerikos valstybėse. Leizeris Geršeničius net sugebėdavo gauti Rusijos policijos slaptų nurodymų

kopijas ir aplinkraščius apie jo sekamus agentus, net jų tardymo bylų kopijas. Ilgą laiką jo agentai veikė saugiai, nors agentūra turėjo punktų ir agentų Kauno, Suvalkų, Minsko gubernijose. Iš viso buvo 56 agentai. Per 1900 m. jie išsiuntė iš Rusijos daugiau kaip 10 000 emigrantų.

Emigracija noriai užsiiminėdavo ne tik miestelėnai žydai, bet ir lietuviai valstiečiai. Emigrantus jie verbuodavo turgų metu. Policijai ar žandarmerijai susekus ir areštavus atskirus agentus, buvo labai sunku susekti visą jų tinklą, grupę. Agentai susitardavo su emigrantu be liudininkų. Vedliai per sieną galėjo būti sugauti tik pačiame pasienyje ir tik Rusijos pusėje. Būdami pasienio gyventojai, jie ilgai išsisukinėdavo nuo kaltinimų. Agentai pakliūdavo į policijos rankas tik kam nors įskundus arba pasiuntus provokatorius.

Suvalkų gubernijos žandarmerijos valdybos viršininkas 1913 m. spalio 12 d. pranešė Vilniaus žandarams, jog didelė emigracijos agentų grupė buvo susekta Suvalkų gubernijoje. Ji per savaitę pervesdavo per sieną 400–500 žmonių. Grupei vadovavo Vokietijoje gyvenantys Volfas Gordonas ir Fišelis Bronšteinas. Jų artimiausi pagalbininkai buvo Beirachas Gožanskis (slapyvardis After) iš Kauno, Vulfas Čestkovas iš Suvalkų miesto, Aronas Klepackis iš Varėnos, Jankelis Kaufmanas iš Prienų ir kiti agentai. Per sieną emigrantus pervesdavo valstiečiai Jonas Laukaitis, Antanas Kutas, Jonas Kaidenis.

Ne visi agentai padėdavo emigrantams saugiai pereiti sieną. Būta visko – apiplėšimų, apgaulės, vagysčių. Agentai naudodavosi tuo, kad emigruojantieji buvo nuo jų visiškai priklausomi.

Svarbiausi emigrantų išsiuntimo punktai buvo: Švenčionys, Vilnius, Jašiūnai, Musninkai, Širvintos, Gelvonai, Ukmergė, Žiezmariai, Butrimonys, Jieznas, Varėna, Alytus, Aukštadvaris, Kaišiadorys ir kitos Lietuvos vietovės. 1888–1915 m. iš etnografinės Lietuvos teritorijos buvo bausti trėmimu 494 emigracijos agentai (199 – iš Kauno, 193 – iš Suvalkų ir 102 – iš Vilniaus gubernijų). Daugiausia buvo ištremta 1901–1915 m. – net 372 agentai.

Intensyviai agentai veikė lietuviškose Suvalkų gubernijos apskrityse, kur emigracija prasidėjo anksčiau, tačiau agentų suimta daugiau Kauno gubernijoje. Slaptas emigracijos kontorą Lietuvoje laikė daugiausiai pirkliai, o jų agentais siekdami užsidirbti buvo miestų ir miestelių gyventojai bei valstiečiai. Remiantis archyviniais dokumentais, emigracijos agentais buvo ne tik žydai: iš 494 ištremtų agentų 316 buvo žydai, kiti – lietuviai. Šie, daugiausia valstiečiai, vesdavo emigrantus per sieną, laikė nakvynės ir emigrantų surinkimo punktus, o miestelėnai žydai organizuodavo kelionę, platino laivakortes, rekla-

minę medžiagą, palaikė ryšius su emigracijos kontoromis Vokietijoje ir kitose šalyse.

Lietuvių emigracijos išaugimas

XIX a. pabaigoje Rytų Europą išjudino Vokietijos industrializacija. Ji sutraukė apie 728 000 užsieniečių darbininkų. Tiesioginį postūmį į emigraciją Rusijoje lėmė pasunkėjusios gyvenimo sąlygos XIX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje. Suvalkų gubernatorius 1868 m. ataskaitoje Rusijos carui rašė, jog po 1867 m. nederliaus, likus be grūdų atsargų, 1868 m. pavasarį kai kuriose vietose neturtinčiausiems gyventojų sluoksniams pradėjo trūkti maisto, o stambūs žemvaldžiai dėl nederliaus sumažino dvaruose samdomųjų darbininkų skaičių. Nederlingi buvo paskutiniai 4 metai, o 1868 m. – patys nederlingiausi. Todėl pirmieji emigrantai išvyko kaip tik iš Suvalkijos. 1868–1869 m. kovo mėn. daugiausia emigravo iš Kalvarijos ir Vilkaviškio apskričių – 312 ir 247 asmenys, iš jų valstiečių – 92 ir 33. Per metus iš Lietuvos išvykdavo ne mažiau kaip 1 000 žmonių, pusė jų buvo valstiečiai.

Sezoninė emigracija iš lietuviškų gubernijų didėjo. Į Vokietiją kasmet atvykdavo po 200 000–400 000 darbininkų iš Rusijos ir Austrijos–Vengrijos, tarp jų po 120 000–140 000 iš Lenkijos karalystės. Buvo nemažai ir Suvalkų gubernijos gyventojų. 1900 m. iš Suvalkų gubernijos išvyko uždarbiauti 3 043, 1901 m. – 2 820, 1902 m. – 1 429 gyventojai. 1910–1913 m. Vokietijoje dirbo jau 11 947 lietuviai, arba po 4 000 kasmet. Dauguma jų uždarbiavo žemės ūkyje (9 853) ir tik 2 094 – pramonėje.

Sezoninė emigracija užsienyje leido žmonėms užsidirbti, per ją paaiškėjo, kaip galima emigruoti į kitas šalis. Vokiečių sezoninės imigracijos agentai neretai būdavo ir laivininkystės kompanijų agentai.

Rusijos imperijos administracijos atstovai įvairiai aiškino lietuvių valstiečių emigracijos pradžią. 1900 m. Raseinių apskrities vienos apylinkės taikos tarpininkas pranešime Vilniaus generalgubernatoriui nurodė, jog emigracija prasidėjo apie 1874–1875 m. Tik po 1890 m. ji smarkiai išaugo, o 1897 m. tapo jau masinė. Tačiau carinė administracija negausios ankstesnės emigracijos galėjo ir nepastebėti, nes ji buvo nelegali. Neabejotina, kad ji išaugo XIX a. paskutiniais dešimtmečiais. JAV imigracijos statistikos duomenimis, į JAV vidutiniškai imigravo: 1899–1904 m. – 10 804 lietuviai, 1905–1907 m. – 19 582, 1908–1912 m. – 16 559, o 1913–1914 m. – 23 115 lietuvių. Iš viso į JAV

1899–1914 m. imigravo 252 594 lietuviai, arba kasmet vidutiniškai po 16 839 lietuvių.

1868–1889 m. emigracija pamažu augo, bet ji dar nebuvo masinė. Emigravo daugiausia valstiečiai. Šiuo laikotarpiu susiformavo pagrindinė lietuvių emigracijos kryptis — į JAV. Šiuo laikotarpiu JAV susidarė pirmieji lietuvių imigrantų telkiniai Pensilvanijoje, kūrėsi pirmosios savišalpos draugijos, parapijos, buvo bandoma leisti lietuvišką spaudą.

Emigracijos augimą iliustruoja fragmentiški duomenys iš atskirų gubernijų ir apskričių. 1882–1888 m. iš Suvalkų gubernijos penkių lietuviškų apskričių emigravo 2 322 valstiečiai. Varšuvos statistikos komiteto žiniomis, kasmet iš šios gubernijos emigruodavo nuo 1 000 iki 1 700 žmonių. Šie duomenys paimti iš tardymo bylų, t. y. slapta emigravusių piliečių bylų. Tais duomenimis, 1882–1888 m. iš Suvalkų gubernijos emigravo apie 10 000 valstiečių.

Emigracija išaugdavo nederlingais metais – 1889, 1890, 1891 m. ji buvo didesnė. Ypač sunkūs Suvalkų gubernijoje buvo 1889 m. – emigravo 2 947, 1890 m. – 3 765, o 1891 m. per 8 mėn. – 2 494 žmonės.

Gausėjo emigruojančių ir iš kitų lietuviškų žemių. Kauno gubernijoje 1885 m. iš Seredžiaus ir Vilkijos valsčių 13 valstiečių išpardavė savo turtą ir vengdami karo tarnybos emigravo. Augo emigracija iš Vilniaus gubernijos Trakų apskrities. 1888 m. iš jos į JAV išvyko keliasdešimt valstiečių, vengusių karinės tarnybos ir neturėjusių darbo.

Varšuvos statistikos komitetas didelę Suvalkų gubernijos gyventojų emigraciją aiškino tuo, kad Prūsija jiems buvo arti. Prūsijoje buvo ir gilios emigracijos tradicijos, ir emigracijos keliai, platus geležinkelio tinklas, pigūs IV klasės bilietai. Arti buvo Vokietijos uostai, be to, Suvalkų gubernija buvo tankiausiai gyvenama Rusijos gubernija (iš 50 gubernijų pagal gyventojų tankumą ji buvo 7 vietoje). Pavyzdžiui, Maskvos, Tulos, Kijevo ir kt. gubernijose gyventojų tankumas buvo 54–58 žmonės km², o Suvalkų gubernijoje – 101 žmogus. Suvalkų gubernijoje buvo labai didelė žemės nuomos kaina (iki 15 rublių už dešimtinę nederlingose ir nuo 20 iki 36 rublių – derlingose apskrityse). Svarbi emigracijos priežastis buvo didelis bežemių ir mažžemių valstiečių skaičius, žemas derlingumas, maži darbo užmokesčiai. Nuo 1878 m. iki 1888 m. rugių derlius šiaurinėse Suvalkų gubernijos apskrityse pranoko vidutinį derlių pietinėse 29 proc., o Naumiesčio apskrityje – net 40 proc.

Pirmieji emigrantai iš Suvalkijos netruko pradėti siųsti pinigus giminėms, kvietimus atvykti į JAV. Tai buvo, anot carinių valdininkų, pati geriausia emigracijos reklama. 1880 m. Kalvarijos apskrities

viršininkui į rankas pateko laiškas lietuvių kalba, skirtas valstiečiui, kuriam rašė žentas iš JAV, prašydamas atsiųsti į JAV jo dukrą, išeivio žmoną. Emigrantas A. Mališauskas laiške pasiuntė laivakortę ir kvietimą. Suvalkijoje jau buvo gausiai platinami emigracinių bendrovių reklaminiai prospektai ir garlaivių bilietai. 1868–1899 m. į JAV vidutiniškai emigravo kasmet po 2 000–3 000 lietuvių.

1890–1914 m. emigracija tapo masinė, itin intensyvi, ji ypač išaugo Kauno ir Vilniaus gubernijose, nors nemažėjo ir Suvalkų gubernijoje. Šios gubernijos gubernatorius skundėsi Rusijos vyriausybei, kad 1891 m. vyravo valstiečių emigracija, iš jų 3 471 išsikėlęs į JAV, ir teigė, kad į JAV vykta jau seniai – gubernijoje blogas gyvenimas, sunkios ekonominės sąlygos vertė valstiečius emigruoti. Laisvi darbininkai neranda dvaruose darbo, prasiskolinę valstiečiai nesamdo darbininkų, o 68 000 iš jų žemės neturi. Suvalkų gubernijos valstiečiai ūkių vaikams nedalydavo, o jiems mirus viskas atitekdavo vyriausiam sūnui – kiti turėdavo ieškoti, kaip užsidirbti. Pagal emigracijos mastą Suvalkų gubernija 1889–1894 m. užėmė pirmąją vietą tarp Lenkijos Karalystės gubernijų. Vidutiniškai kasmet emigruodavo po 2 000 žmonių, daugiausia – valstiečiai. Varšuvos statistikos komitetas, tyręs Suvalkų gubernijos emigraciją 1890–1891 m., nustatė, kad daugiausia (45,9 proc.) emigrantų buvo bežemiai valstiečiai. 39 proc. sudarė miestų ir miestelių gyventojai, užsiimančys amatais ir prekyba. Trečią vietą užėmė valstiečiai su žeme (10 proc.), palivarkų darbininkai. Fabrikų darbininkai sudarė tik 0,6 proc. emigrantų. Remiantis komiteto duomenimis, bežemiai ir mažąžemiai valstiečiai daugiausia emigruodavo iš ne itin derlingų žemių ir apskričių, kur būdavo mažesni ūdarbiai. Mažiausiai emigravo Marijampolės ir Naumiesčio gyventojų, daugiau iš Suvalkų ir Vilkaviškio apskričių, nes čia buvo daugiausia bežemių.

Krašte pasilikę tvirti jauno amžiaus vyrukai ėmė darytis tokia retybe, kad į juos žiūrėta įtariai – kaip turinčius kokią slaptą ydą, nevisaverčius ar atsilikėlius. O paskui vyrus užjūrin ėmė traukti ir merginos – ne viena išsitardavo, kad gaila palikti savo kraštą, bet ką darysi. Juk „iškeliavo pirma vyrai, dabar reikia keliauti ir merginoms, juk visą savo amžių nedavatkausi, o čia pasilikusieji vyrai – tai tik skurlupiai, nes visi gerieji Amerikoje“.

1910 m. Suvalkijoje, remiantis savaitraščiu „Šaltinis“, kilęs tiesiog „bernų klausimas“, nes tame krašte „suaugęs, subrendęs bernas pas ūkininką – čia dabar retenybė, visi išbėgioję į Ameriką. Bernauja jauni, dažniausiai 17–19 metų vaikinukai ir tie tiksliai žiūri, pakėlę spar-

nus, kaip greičiau išlėkus. Nerūpi jiems išmokti žemę dirbti, nes tikisi neilgai ją dirbsią“.

Carinės administracijos žiniomis, nuo 1890 m. pradžios Vilniaus gubernijos valstiečiai pradėjo intensyviai vykti į JAV. Vilniaus gubernatoriaus nuomone, tuo laiku Vilnius tapo emigracijos centru Šiaurės Vakarų krašte. Tačiau XIX a. pabaigoje emigruoti didesniai skaičiai valstiečių sutrukdė 1893–1898 m. JAV prasidėjusi krizė. Mažėjant emigracijai į JAV, išaugo Lietuvos kaimo žmonių kėlimasis į Rusijos imperijos miestus. Valstiečiai vyko į Rygą, Liepoją, Peterburgą. 1897 m. gyventojų surašymo duomenimis, už Lietuvos ribų gyveno 54 637 lietuviai. Šis skaičius Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse išaugo iki 74 000. Daugiausia lietuvių gyveno Rygoje – 28 648, Liepojoje – apie 11 000, Peterburge – apie 26 000.

Didžiausia emigracija buvo 1904–1914 m. Tai neabejotinai lėmė ekonominės priežastys, tačiau dabar jos buvo glaudžiai susijusios su politinėmis. Kaip liudija gubernatorių ataskaitos, 1904 m. dėl karo veiksmų Tolimuosiuose Rytuose beveik visuose Trakų apskrities punktuose nebuvo surinkta kiek reikia naujokų, nes dauguma, padedama vietos agentų, išvyko į JAV. Emigracija iš Suvalkų gubernijos pasiekė „negirdėtą mastą“. 1904 m. birželio mėn. pabaigoje, paskelbus laivyno atsarginių mobilizaciją, gyventojai pamanė, jog netrukus bus paskelbta visuotinė mobilizacija. Iš 2 705 į šaukimo punktus iškviestų jaunuolių atvyko tik 720, nes kiti emigravo. Emigraciją dar padidino mobilizacija dėl Rusijos karo su Japonija. Amžininkas rašė: „Bet štai spalio 22 d. apgarsinta mobilizacija. Tik dabar žmonės aiškiai pamatė, kas jų laukia, suprato savo padėjimą. Kas galėjo, smuko už sienos, eidavo susitarę po kelias dešimti.“ Emigraciją dar labiau suaktyvino carizmo represijos prieš 1905–1907 m. revoliucijos dalyvius, baudžiamųjų būrių siautėjimai. 1905 m. į JAV imigravo 18 604 lietuviai, 1906 m. – 14 257, o 1907 m. – net 25 884. Vengdami arešto ir kalėjimo, emigravo revoliucinio ir tautinio judėjimo veikėjai J. Grinius, P. Grigaitis, A. Margeris, S. Michelsonas ir daugelis kitų.

Blogėjant tarptautinei padėčiai, ypač išaugdavo vyrų emigracija. Varšuvos generalgubernatoriaus pranešime 1912 m. spalio 16 d. Suvalkų gubernatoriui pažymėta, jog gandai apie karą didina šaukiamąjo amžiaus jaunuolių emigraciją, auga ir atsarginių emigracija. Dar labiau emigracija padidėjo Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse. 1912 m. į JAV imigravo 14 071, 1913 m. – 24 647, o 1914 m. – 21 584 lietuviai.

XIX a. 10-ojo dešimtmečio – XX a. pradžioje padaugėjo emigrančių moterų. 1899–1914 m. iš 252 594 lietuvių emigrantų į JAV

buvo apie trečdalis (32,4 proc.) moterų. Tai nulėmė geresnės kelionės sąlygos, be to, daug emigrantų vyko jau žinodami, kad jų laukia giminės, pažįstami. Pasak amžininko: „Eina vyrai, uždirba kiek pinigų – parsikviečia savo pačią ir vaikus, brolius ir seseris.“ Atskirais metais lietuvių emigrantų santykis keitėsi, moterų daugėjo 1900–1909 m., kai imigravo 103 126 vyrai ir 42 560 moterų.

Labai mažai emigravo lietuvių inteligentų, nors, beje, jų Lietuvoje ir buvo nedaug. Silpnas švietimo lygis dėl carizmo rusinimo politikos, lietuvių spaudos draudimo matyti ir iš duomenų apie emigrantų raštingumą. 1899–1915 m. į JAV atvyko 46,63 proc. raštingų lietuvių (vyresnių nei 14 m.). Remiantis 1909–1914 m. duomenimis, iš 100 lietuvių ateivių 42 vyrai buvo analfabetai, o moterys – 54. Iš viso 45 proc. lietuvių vyrų buvo beraščiai, moterų – 59 proc. Iš Rusijos emigrantų 1905–1909 m. raštingiausi buvo suomiai (98 proc.) ir žydai (72,6 proc.). Raštingų lenkų buvo 60 proc., rusų – 56,7, o lietuvių raštingumas tais metais buvo tik 39,9 proc. Galima daryti prielaidą, jog į tautinio pakilimo laikotarpiu padidėjusį emigrantų srautą įsiliejo mažiau turtingų žmonių, pagausėjo emigracija iš Rytų Lietuvos, kur raštingumas buvo mažesnis negu Vakarų Lietuvoje.

Tiesa, 1899–1914 m. į JAV imigravę 252 594 žmonės ne visi buvo lietuviai. Remiantis JAV statistika, tarp jų lietuvių buvo 80,7 proc., 13,4 proc. – žydų ir 6 proc. – kitų tautybių žmonių. Iki 1910 m. į lietuvių skiltį buvo įrašomi ir latviai, galbūt jie ir sudarė tuos 6 proc.

Lietuvių emigrantų socialinė sudėtis atspindėjo to meto Lietuvos ūkio ypatybes. 1899–1914 m. 33,5 proc. emigrantų užsirašę, jog dirbę pramonėje ir buvę amatininkais, tačiau tai nėra tikslūs duomenys, nes tuos procentus sudarė ir žemės ūkio darbininkai, nesusiję su miestu nei gyvenamąja vieta, nei darbu, be to, dalis emigrantų, tikėdamiesi gauti geresnį darbą imigracijos šalyje, užsirašydavo turį įvairių ne žemės ūkio specialybių. Darbininkai ir amatininkai sudarė ne daugiau kaip 15 proc. lietuvių emigrantų. 1899–1914 m. žemės ūkyje buvo dirbę 31,5 proc., bedarbių (be užsiėmimo) – 18,2 proc., o nenurodę profesijos buvo 16,7 proc. lietuvių emigrantų. Remiantis JAV statistikos 1906–1909 m. duomenimis, 16–20 proc. lenkų, lietuvių ir suomių emigrantų buvo nekvalifikuoti darbininkai, o juodadarbių tarp lenkų buvo 58,6 proc., lietuvių – 58,1, rusų – 75,1, suomių – 54,7, o žydų – tik 7,2 proc. visų emigrantų.

Mobiliausias vyrų emigrantų amžius emigracijos išaugimo metais buvo 17–45 metai, o moterų – 17–30 metų. 1900–1909 m. darbingų žmonių tarp lietuvių emigrantų JAV buvo 90,3 proc., rusų – 90,2, len-

kų – 88,2, suomių – 88,2 ir žydų – 69,8 proc. Beje, žydai daugiausia emigruodavo su vaikais – šie sudarė 24 proc. visų emigravusių žydų, o tai liudija, kad žydai emigrantai net nemanė grįžti į Rusiją.

Išvykdavo pati darbingiausia Lietuvos gyventojų dalis. 1899–1915 m. nuo 14 iki 45 metų amžiaus buvo 229 841 emigrantas (90,07 proc.), jaunesnių buvo tik 20 583 (8,07 proc.), o vyresnių – 4 748 (1,86 proc.).

JAV rinkta statistika apie imigrantų atsivežamų pinigų sumas. Remiantis duomenimis, kraštas dėl imigracijos turėjo ne tik darbo jėgos, bet ir finansinių nuostolių. Lietuviai nuo 1899 iki 1914 m. įsivežė į JAV 3 518 455 dolerius (juos imigrantai turėdavo parodyti imigracijos valdininkams). 1899–1904 m. apskaičiuota, kiek ateivių turėjo daugiau kaip 30 dolerių ir kiek – mažiau (nuo 1904 m. rodoma įvažiuojant pinigų suma padidinta iki 50 dolerių). Daugiau kaip 30 dolerių turėjo 2 560 emigrantų, mažiau – 47 456. 1905–1914 m. per 50 dol. turėjo 6 563, mažiau – 142 358 emigrantai.

Daug lėšų reikėdavo keliaujant laivu. Vidutiniškai emigrantui kelionė kainuodavo 100 rublių. 1899–1914 m. į JAV nuvykę 252 594 lietuviai išleido apie 25 259 400 rublių, arba 13 milijonų dolerių. Iš Lietuvos taip pat buvo išvežta 16,6 milijono dolerių, arba 32 milijonai rublių. Tačiau dalis šių pinigų buvo gaunama iš senesnės emigracijos. 1908–1909 m. duomenimis, patys už kelionę į JAV mokėjo: rusai – 87,0 proc., lenkai – 69,1, lietuviai – 64,4, suomiai – 87,3 proc., žydai – 38,6 proc. Galima teigti, kad daugelis tautybių atstovų, kurių emigracija anksčiau buvo gausesnė, gaudavo piniginę paramą kelionei iš JAV gyvenančių giminių. 1908–1909 m. imigravę į JAV žmonės ten giminaičių turėjo: 93,5 proc. žydų, 87,3 proc. lietuvių, 55,2 proc. suomių, 85,6 proc. lenkų ir tik 52,6 proc. rusų, nes jų masinė emigracija buvo vėlesnė.

Pagal statistinius duomenis galima nustatyti apytikrą lietuvių emigrantų ir išvykusiųjų į Rusiją iki Pirmojo pasaulinio karo skaičių. Jį sudaro: 1) apie 55 000 lietuvių, emigravusių į JAV iki 1897–1898 m.; 2) apie 9 000 lietuvių, emigravusių į Didžiąją Britaniją; 3) 252 594 lietuviai, 1899–1914 m. emigravę į JAV; 4) apie 74 000 lietuvių, tarp 1897 m. ir Pirmojo pasaulinio karo išvykusių gyventi į Rusiją.

Remiantis šiais skaičiais, XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje emigravo ar išsikėlė iš Lietuvos į Rusijos miestus apie 400 000 lietuvių, t. y. (1897 m. Rusijos gyventojų surašymo duomenimis, imperijoje gyveno 1,64 mln. lietuvių) per šį laikotarpį Lietuvą paliko apie 20 proc.

Lietuviai emigrantai Jungtinėse Amerikos Valstijose, Šenandoa mieste.
XX a. pradžia. Nuotrauka iš G. Lučinsko rinkinio

lietuvių. Šis skaičius nėra perdėtas, nes daugelis pirmųjų emigrantų asimiliavosi imigracijos kraštuose, daug jų buvo užrašomi kaip rusai (pagal valstybę, iš kurios atvyko) arba lenkai (Suvalkų gubernijos lietuviai ir kiti lietuviai, užrašyti kaip katalikų tikybos atstovai). Šio laikotarpio emigracija buvo palyginti viena didžiausių Europoje.

Gausi emigracija atsiliepė Lietuvos ūkiui. Emigracija ir išvykties verslai pakeitė darbo jėgos pasiūlos santykį ir darbo užmokestį. Kai kuriose Lietuvos apskrityse ar jų dalyse ir kai kuriose Rusijos gubernijose XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje sumažėjo darbininkų.

Lietuvoje kai kurie dvarininkai, nenorėdami kelti darbo užmo-kesčio, samdė kareivius, rūpinosi, kad būtų organizuojama darbininkų samdymo agentūra, steigiamos žemės ūkio darbininkų kasos.

Masinė lietuvių emigracija turėjo ir neigiamų demografinių padarinių. Kadangi emigravo daugiausia vyrai, Lietuvoje vyrų buvo mažiau nei moterų. 1897 m. Kauno, Suvalkų gubernijose vyrai sudarė tik 43,4 proc. visų gyventojų, Lenkijos Karalystėje – 50,12 proc., visoje Rusijos imperijoje – 49,74 proc. Vyrų ir moterų skaičiaus netolygumas daugiausia pasireiškė 20–40 metų amžiaus gyventojų grupėje, t. y. toje amžiaus grupėje, kurios emigrantų buvo daugiausia.

Emigracija buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios Lietuvos gyventojų skaičius XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje augo lėtai. Emigracija iš Lietuvos išsiurbė geriausią gamybos jėgą: jaunos, sveikus, stiprius, aktyviausius gyventojus.

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse jau 70 000 lietuvių gyveno Rusijos imperijos miestuose, už etninės Lietuvos ribų, apie 200 000 – JAV, apie 7 000 – Didžiojoje Britanijoje. Šie žmonės, daugiausia valstiečiai, užsienyje tapo pramonės darbininkais. Taigi susidarė paradoksali situacija – lietuvių tautybės pramonės darbininkų užsienyje buvo daugiau negu Lietuvoje, kurios pramonėje vyravo žydų ir lenkų tautybės darbininkai. Tačiau emigrantai JAV gavo geresnes galimybes plėsti savo akiratį, šviestis, kurti organizacijas, plėtoti spaudą, kultūrėti.

Reemigracija

Valstiečiai keliavo užsidirbti pinigų. Negalėdami namie išmokėti skolų, jie palikdavo šeimą, išnuomodavo žemę ir išvykdavo į JAV, stengdamiesi ten susitaupyti pinigų ir grįžę padengti skolas. Toks emigracijos tipas buvo vyraujantis. Grįžtantys valstiečiai paprastai parsiveždavo sunkiai sutaupytų dolerių. Daugelis jų pagerindavo savo šeimos materialinę padėtį. Kauno gubernatorius, remdamasis apskričių taikos tarpininkų surinktomis žiniomis, 1900 m. rašė, kad grįžusiųjų padėtis šiek tiek pagerėja, išskyrus tuos retus atvejus, kai persikėlėlius ištikdavo nesėkmės, jeigu jie susirgdavo ar negaudavo darbo. Paprastai jau po kelių mėnesių emigrantai pradėdavo siųsti į namus pinigų. Beveik nė vienas iš emigruojančių valstiečių negalvojo pasilikti JAV visam laikui, o norėdavo užsidirbti 1–3 tūkstančius rublių ir grįžti į tėvynę. Tokią sumą per 3–5 metus pavykdavo užsidirbti sveikam valstiečiui, mokančiam amatą.

Carinės administracijos valdininkai pažymėdavo, jog geras uždarbis motyvuodavo emigrantą ir jis dirbdavo taip, kaip niekada dar nebuvo dirbęs tėvynėje. Visi norėdavo sugrįžti į tėvynę, nes labai jos pasiilgdavo, išskyrus nusikaltusius valdžiai. Vienas iš emigrantų rašė namiškiams: „Džiaugčiausi grįždamas į tėvynę, bet pinigų nėra. Jei vandenynas būtų ledu dengtas, tai šliaužčiau nors keliais.“

1900 m. gegužės 8 d. Vilniaus generalgubernatorius Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernatoriams išleido aplinkraštį, kuriame pageidavo surinkti duomenis apie emigracijos ir reemigracijos mastą gubernijose. Šie duomenys turėjo būti surinkti per taikos tarpininkus valsčiuose, o miesteliuose – per seniūnus, prižiūrint vietos policijai. Duomenys buvo surinkti, ir tai yra vieninteliai to laikotarpio archyviniai šaltiniai apie lietuvių reemigraciją.

Taikos tarpininkų surinktais duomenimis, iš Kauno gubernijos 1895–1899 m. emigravo 9 373 valstiečiai, o reemigravo – 1 469 arba 15,67 proc. Kauno gubernijos statistikos komiteto žiniomis, 1900 m. iš gubernijos emigravo 2 363, reemigravo – 456, 1902 m. – 2 183 ir 633, 1904 m. – 5 437 ir 981, 1905 m. – 4 253 ir 1 506, 1907 m. – 6 668 ir 3 140, 1908 m. – 2 664 ir 2 773, 1910 m. – 7 065 ir 1 608 emigrantai. Per 15 metų (1895–1910 m.) iš Kauno gubernijos emigravo 46 063 valstiečiai, o reemigravo 13 278, t. y. apie 28,83 proc. asmenų.

Panašūs skaičiai matyti ir iš JAV statistikos duomenų, kai buvo pradėta registruoti reemigracija. 1899–1915 m. iš JAV reemigravo ir buvo deportuota 34 712 lietuvių. Per visą emigracijos laiką galėjo grįžti į Lietuvą apie 47 500 lietuvių, arba ketvirtadalis išvykusiųjų. Iš šių fragmentiškų duomenų galima spręsti, kad reemigravo nuo 20 iki 30 proc. lietuvių emigrantų.

Užsidirbę ir šiek tiek susitaupę, emigrantai būtinai siųsdavo pinigų giminėms į Lietuvą. Grįždami namo parsiveždavo didesnes sumas – po 1 000–2 000 rublių. Amerikiečiai, darę tyrimus tarp Čikagos skerdyklų darbininkų 1900–1904 m., teigė, jog dauguma imigrantų lietuvių taupydavo pinigus, stengdavosi juos siųsti namo, į Lietuvą. Imigrantai pramonėje turėjo geresnes galimybes taupyti – vien tik 1911 m. išeiviai išsiuntė į Kauno guberniją 3 346 000 rublių. Šios lėšos pagerindavo kai kurių valstiečių ūkių padėtį, leisdavo išsimokėti skolas, praplėsti žemės sklypą ir pan. Kauno gubernijos Raseinių apskrities 2-osios apylinkės taikos tarpininkas 1900 m. nurodė, kad emigracija darė tiesioginę įtaką valstiečių gerovės augimui. 1899 m. Pajūrio valsčiaus valstiečiai gavo iš JAV gyvenančių giminių 30 452 rublius. Čia daugelis valstiečių sakė: „Jeigu nebūtų Amerikos, mus žydai palū-

kininkai suėstų, o dabar, užsidirbę pinigų Amerikoje, mes atsikratėme jų. Anksčiau, kai niekas nevažiuodavo į Ameriką uždarbiauti, pinigų galima buvo gauti pas žydus, užstačius kilnojamą turtą už 20–30 proc., o dabar, jeigu kam ir reikia, skolinamės pas savus už 6–10 proc.“

Reemigrantai perkeldavo pažangesnę patirtį, įdiegdavo savo ūkiuose matytas užsienyje naujoves. Tai pažymėjo ano meto lietuvių spauda: „Važiuojant vieškeliu tenka pamatyti kartais švaresnius ūkius, aukštesnė troba, gražiai aptvertas sodelis, naujesni padargai... pasirodo, besama „amerikiečio“ ...“, – rašyta 1909 m. *Šaltinyje*. Lietuvių spaudoje raginta reemigrantus sutaupytus pinigus išleisti naudingai, įsigyti žemės ar kito nekilnojamojo turto: „Paimkime nors ir tuos pačius lietuvius, grįžtančius iš Amerikos. Truputį seniau uoliu darbu ir taupumu jie susidėliodavo nemaža skatiko ir parsinešdavo Lietuvon. Už kelių metų jau nežymu, kad jų turėta tiek pinigų: ot, praleido, pragėrė: griebės už prekybos. O kad būtų žemės kąsnį nusipirkęs...“ Raginimų pirkti žemės gausu to meto lietuvių spaudoje.

Tačiau reemigrantams grįžti buvo taip pat sunku, kaip ir emigruoti, nes jie tai turėjo daryti slapta – juk dauguma emigrantų išvykdavo neturėdami dokumentų, pasų. Vilkaviškio apskrities viršininkas 1898 m. slaptame raporte Suvalkų gubernatoriui nurodė, jog jau Eitkūnuose emigrantus vėl pasitinka slapti agentai, kurie gąsdina, kam jie slapta paliko tėvynę, bruka jiems už pinigus svetimus dokumentus, su kuriais reemigrantai Rusijoje dažnai sugaunami ir yra teisiami.

Pasienio tarnybų duomenimis, prieš grįždami namo emigrantai laiškuose klausdavo giminių, kas jų laukia tėvynėje slapta perėjus sieną. Giminės patardavo grįžti atgal per punktus, o ne slapta. Tuomet emigrantai grįždavo iki sienos, ten jie būdavo areštuojami ir nuvedami į policiją. Pasų jie neturėdavo, asmenybės nustatyti niekas negalėdavo. Todėl jie kaip valkatos būdavo areštuojami ir etapu išsiunčiami į jų nurodomą gyvenamąją vietą. Dažnai reemigrantams į pagalbą prisi-statydavo slapti agentai, siūlydami savo paslaugas, gąsdindami, kad be jų reemigruojantieji neišsisuks Rusijoje nuo etapo ar kalėjimo. JAV lietuvių laikraščiuose būdavo perspėjama, kad išvykstantiems namo žmonėms grįžti bus nelengva, nes reikės vedliui per sieną mokėti 10 rublių ar daugiau, o vedliai neretai grįžtančiuosius slapta apiplėšia. Laikraščiuose siūlyta, kad išvykstantieji Rusijos konsulate Niujorke įsigytų grįžimo dokumentus, kurie kainuodavo 5 rublius ir buvo laisvai išduodami. Tačiau tam reikėjo turėti dokumentą, liudijantį, kad grįžtantysis yra Rusijos pilietis (karinį bilietą, viršaičio liudijimą, pasą ar legitimacijos bilietą). Kadangi dauguma išeivių tų dokumentų

neturėdavo, Rusijos konsulatai reikalaudavo lietuvių kunigų liudijimo. Nors kai kurie kunigai atsisakydavo liudijimus išduoti, ypač jei išvykstantis Lietuvon asmuo būdavo laisvamanis, netikintis žmogus, šia galimybe buvo plačiai naudojama. Likusieji pasienyje ieškodavo agentų. Agentai surasdavo asmenų, patvirtinančių reemigrantų tapatybę, o policininkus paprastai papirkdavo. Liudininkų niekada netrūkdavo, nes jie už tai irgi gaudavo pinigų. Tada agentai organizuodavo, kad slapta būtų pereita į tėvynę. Šiuos sunkumus smarkiai kritikavo lietuvių spauda: „Rusų valdžia, kuri trukdo žmones išeinant ar pareinant, pati paima ne vieną dolerį.“

Nepaisant sunkumų, reemigracija vyko. Nuo 1899 m. į JAV statistiką prie reemigrantų skaičiaus būdavo priskiriami ir deportuoti imigrantai. Iš viso, JAV oficialiais duomenimis, iki 1915 m. į Lietuvą grįžo 34 712 emigrantų. Dalis jų susitapė pinigais, reikalingus jų ūkiui, kiti grįžo šeimų kviečiami. Didelis 1914 m. reemigravusiųjų skaičius paaiškinamas tuo, kad 1913 m. Romanovų dinastijos 300 metų jubilėjaus proga Rusijos imperijoje buvo paskelbta amnestija. Ji lietė visus Rusijos išeivius, neatlikusius karinės tarnybos. Pabėgę nuo tarnybos (bet ne iš tarnybos) vyrai galėjo grįžti iki 1914 m. vasario 21 d. ir jie nebuvo baudžiami, tik turėjo atitarnauti, jei dar nebuvo sulaukę 34 metų amžiaus. JAV lietuvių laikraščiai paskelbė žinią išeiviams, kad grįžtų namo, parsivežtų uždarbį ir gyventų tarp savųjų. Šie faktai liudija, kad sunkus grįžimas, carinės valdžios represijos sulaikė daugelį nuo grįžimo į tėvynę.

Nors valstiečių emigracija buvo uždarbio emigracija, dauguma emigrantų negrįžo, nes neturėjo lėšų kelionei atgal arba tiesiog gėdijosi grįžti namo be sutaupytų didesnių sumų. Apie grįžimą negalvojo pabėgusieji nuo tarnybos kariuomenėje, iš jos dezertyravusieji, tautinio judėjimo dalyviai ir kitų kategorijų (kriminaliniai nusikaltėliai, palikusieji šeimas ir pan.) išeiviai. Dalį imigrantų sulaikė išeivijoje sukurtos šeimos. Rusijos pasiuntinybės JAV patarėjas A. Ščerbatskis nurodė, jog vedybos labiausiai sulaiko nuo reemigracijos, ypač tų tautybių atstovų, kurių atvyksta daugiau moterų. Pamažu gerėjant gyvenimo sąlygoms, keitėsi ir imigrantų padėtis JAV – jie įkūrė draugijų, bažnyčių, spaudą, pasiekė juos patenkinusį aukštesnį materialinį (ypač tie, kurie įsigijo nekilnojamojo turto – žemės arba namus) ar dvasinį gyvenimo lygį negu tėvynėje.

Gyvendami daugelį metų išsivysčiusioje pramoninėje valstybėje, lietuvių imigrantai nejučiomis įsiliedavo į jos infrastruktūrą, pripras-davo prie naujos technikos – atmintyje išlikdavo tik pasiilgtas, dau-

giausia idealistinis tėviškės vaizdas, ir neretai, grįžę namo į agrarinę Lietuvą, išeiviai atvirai nusivildavo. Pirmiausia reikėdavo priprasti prie šeimos. Vienas emigrantas rašė: „Namieje manęs niekas nepažino, ir turėjau, kaip kokis svetimšalis, pertikint juos, kad aš esu jų sūnus, jų brolis!.. Dėl ko aš sugrįžau? Juk čia jau viskas man svetima, neturiu jausmo traukimo...“ Carizmo engiamoje Lietuvoje reemigrantai negalėjo patenkinti menkas kultūrinis ir dvasinis kaimo žmonių gyvenimas. „Negaliu gyventi su broliais lietuviais, kurie neturi jokio apšvietimo, nėra laikraščių, knygų, nėra su kuo pasikalbėti, nėra ko paklausti, nėra kas galėtų atsakyti“, – rašė vienas iš grįžusiųjų 1898 m. Net ir 1914 m., kai kapitalizmas Rusijos imperijoje plėtojosi greitesniu tempu, krisdavo į akis, kaip Rusijos imperija atsilikusi nuo JAV – tėvų žemė išeiviams atrodydavo „tamsi ir juoda“. S. Miliauskas rašė: „Keista, labai keista darosi žmogui, sugrįžusiam iš už jūrų, kur technika savo aukščiausią laipsnį pasiekė. Gyvenimas Lietuvoje išrodo lyg civilizuoto pasaulio pajuoka. Kas pasaulyje savo dienas atgyveno, tas Lietuvoje tik į gyvenimą įeiti pradeda. Ką pasaulis su šypsena daro, tas Lietuvoje daroma su baime.“

Rusijos carinė valdžia buvo suvaržiusi reemigrantus lyg nusikaltėlius – tai daugeliui atėmė norą grįžti namo. Kiti negrįžo, nes jau nebenorėjo gyventi tėvų žemėje ir jautė savotišką psichologinį barjerą.

Iki Pirmojo pasaulinio karo JAV turėjo būti apie 300 000 lietuvių imigrantų, nors iš 1920 m. JAV surašymo matyti, kad jų buvo 182 000. Ketvirtadalis (apie 75 000) reemigravo, dalis jų JAV susiliejo su lenkų imigrantais ar nutautėjo, sukūrė mišrias šeimas, o kiti grįžo į Lietuvą 1919–1920 m., taigi toks skaičius (182 000) yra realiausias. Iš viso su JAV gimusiais lietuviais 1920 m. ten buvo 336 600 lietuvių kilmės asmenų.

Istorinėje literatūroje neretai pamiršamas emigracijos ir imigracijos tiesioginis ryšys, o juk imigracija yra tiesioginis emigracijos tęsinys, tad šių dviejų sąvokų griežtai atskirti negalima. Imigravusieji tikrais amerikiečiais netapo – jie gyveno daugiausia lietuvių rajonuose, ir, išskyrus tam tikrus išimtinius atvejus, atsiradusius susidarius mišrioms šeimoms, išlaikydavo kalbą, tautines tradicijas.

Tautinio judėjimo vadovų požiūris į išeivystę

Lietuvių tautinis išsivadavimo judėjimas, jo vadovai, XIX a. pabaigoje vis augant emigracijai, nematė, o iš pradžių ir negalėjo jausti išeivijos paramos. Dėl to susiformavo neigiamas požiūris į emigraciją

kaip savotišką papildomą tautos rykštę. 1883 m. pasirodžiusi „Aušra“, o vėliau ir „Varpas“ (1889 m.) emigraciją sutiko nepalankiai. 1883 m. kovo mėn. „Aušroje“ buvo išspausdintas pirmas emigranto, A. Jurgelaičio, laiškas, kur jis rašė: „Esu JAV jau vienuolika metų ir randasi mūs giminystės 15 ar 20 tūkstančių. Mes turime kelias draugijas ir tris parapijas ir kunigų tris lietuvninkus. Norime „Aušros“ ir galime padėti su prenumerata. Tik nežinau, ar kalba mūs bus suprantama, ar ne. Aš pats esu iš Suvalkų gubernijos Vilkaviškio pavieto.“ Pabėgęs nuo carinės ir kaizerinės valdžios persekiojimų, vienas iš tautinio lietuvių judėjimo vadovų, Jonas Šliūpas, 1884 m. laiške „Aušrai“ perspėjo „neskubėti emigruoti į Ameriką ir rekomendavo, tėvynėj susitaupius pinigų, varyti ar amatą, ar prekystę – ir tuomi darbu atneš pelną ir sau, ir tėvynei“.

Antiemigracinės nuotaikos tarp tautinio judėjimo vadovų vis stiprėjo. 1886 m. Andrius Motuza „Aušroje“ atvirai gąsdino skaitytojus, jog, „plečiantis emigracijai, Lietuvoje nieko neliks – svetimtaučiai supirks žemę, o namie liks kapai... Jaunimas Lietuvos, negalėdami išsipirkti iš kariuomenės, pulkais eina. Visi jauni išeis, liks tik seniai, o jų turtus kas paims? – svetimi. Mus kankina dvejopai – svetimi ir savi: svetimi spaudžia mūsų kalbą ir mes patys – maža tauta – pasidalijame į dvi dalis: viena vargsta namie, o antra nyksta svetimame kampe“.

1890 m. prieš emigraciją „Varpe“ ir „Ūkininke“ griežtai pasisakė Vincas Kudirka. „Varpe“ jis ragino apmalšinti „brazilijomaniją“ ir emigraciją vertino kaip carinės vyriausybės norą, politinį siekį kolonizuoti dėl emigracijos ištuštėjusią Lietuvą. „Kasžin, ar Lietuvoje kur yra nors vienas kaimas, iš kur nebūtų kas išėjęs į Ameriką, – rašė jis „Ūkininke“. – Bėgti į Ameriką tai taip paprastas daiktas, kaip vasarą lietus arba žiemą sniegas.“ Dėl emigracijos intensyvumo Vincas Kudirka kaltino agentus žydus, o emigrantus vadino tinginiais, kurie ieško geros duonos svetur. Anot jo, Amerika turi tik vieną gerą ypatybę – ten tinginys priverstas tapti darbo žmogumi, o kartais toks lieka ir grįžęs į tėvynę. Tad Vincas Kudirka, kaip ir kiti to meto lietuvių tautinio sąjūdžio vadovai, nepakankamai įvertino objektyvias ekonominės plėtotės sukeltas emigracijos priežastis.

Prūsijoje leidžiamoje lietuvių spaudoje ir toliau raginta likti tėvynėje, nevykti į JAV. 1902 m. „Tėvynės sarge“ raginta susitaupius pinigų grįžti į Lietuvą. Nors Kauno ar Vilniaus gubernijose katalikams sunku nusipirkti žemės, tačiau Suvalkų ir Kuršo gubernijose jos galima įsigyti. JAV lietuviai nutautės, išsisklaidys po miestus, jaunoji karta nebesupras praeities, papročių, o trečioji karta jau kalbės angliškai,

pranašauta laikraštyje. Kunigai buvo raginami stabdyti emigraciją, perkalbėti žmones išpažinties metu, o išvykstančiuosius aprūpinti katalikiška literatūra, kad svetur emigrantas neliktų vienišas.

Lietuvių politinės grupės, ypač katalikiškoji srovė, pradėjo leisti literatūrą, kurioje raginta neemigruoti, skaitytojas gąsdintas kelionės vargais, sunkumais, galimomis nelaimėmis. 1907 m. Bitėnuose (Rytų Prūsija) išleistoje knygutėje buvo aprašyta tragiška emigranto Ališausko šeimos kelionė į Braziliją. Vyras mirė dar kelionės metu. Jo žmona Barbora, praradusi emigracijoje abu vaikus, apiplėšta banditų, pasiligojo ir, vos spėjusi sugrįžti į gimtinę, taip pat mirė. Emigrantams buvo peršama mintis, kad jie neištvers kelionės vargų, nepajėgs įsikurti svetur ir nieko ten neuždirbs. Jie buvo raginami grįžti iš emigracijos, nes „Lietuva visame turtinga“ ir „tikri, darbštūs žmonės čia vargo nemato“. Katalikų leidinyje „Į paviržį išeiviui“ 1911 m. emigrantams rekomenduota nekelti kojos svetur į ne katalikų bažnyčias, neskaityti antireliginės literatūros, nestoti į kairiąsias draugijas, o tik katalikiškas, vesti katalikes. Emigrantui siūloma taupyti, kad grįžęs namo jis galėtų pirkti žemės, krautuvę, įsteigti dirbtuvę. Kunigai siekė išlaikyti katalikų tikėjimą išeivijoje, neleisti plisti emigracijoje religinio nihilizmo idėjoms.

Žymiausių priešiško emigracijai reiškeju tapo rašytojas, Lietuvos krikščionių demokratų partijos vadovas Juozas Tumas-Vaižgantas. Tai matyti iš Vaižganto 1909 m. kovo 25 d. išsiųsto laiško iš Vilniaus į JAV kun. Antanui Kaupui, kuriame jis prašė pastarojo parašyti seriją straipsnių apie Pensilvanijos lietuvių vargus ir sunkų darbą. Lietuvoje vyko ir buvo organizuojama aktyvi agitacinė kampanija prieš emigraciją. „Vilties“ laikraščio leidėjas Juozas Tumas-Vaižgantas sušaukė redakcijoje pasitarimą, kur buvo svarstyti kovos su emigracija klausimai. Tik kairieji ir liberalų laikraščiai nenorėjo stabdyti emigracijos, nes, jai sustojus, Lietuvoje būtų laisvos darbo jėgos, kurią išnaudotų buržuazija. Kun. Antanas Kaupas buvo prašomas supažindinti JAV lietuvius su neblogomis gyvenimo sąlygomis Lietuvoje. 1911 m. kartu su kun. Konstantinu Olšausku Juozas Tumas-Vaižgantas JAV rinko aukas katalikų „Saulės“ gimnazijos rūmams Kaune statyti. Išbuvęs išeivijoje tris mėnesius, jis surinko 17 000 dolerių aukų. Aplankęs daugumą lietuvių kolonijų JAV, Juozas Tumas-Vaižgantas gerai susipažino su sunkia emigrantų padėtimi. Imigrantų išnaudojimas, socialinė neteisybė, „prakaito sunkimo“ sistema padarė Juozui Tumui-Vaižgantui baisų įspūdį – to meto Jungtines Amerikos Valstijas jis pavadino „Mefistofelio viešpatija“. Dar gyvendamas JAV, Juozas Tumas-Vaižgantas

Lietuvės emigrantės Jungtinėse Amerikos Valstijose. XX a. pradžia.
Nuotrauka iš G. Lučinsko rinkinio

pradėjo raginti išeivius grįžti namo. Grįžęs į Lietuvą, jis pasakė apie 30 antiemigracinių kalbų, kuriose ragino nevykti į Ameriką. 1912 m. Juozas Tumas-Vaižgantas išleido knygą „Ten gera, kur mūsų nėra, arba neapleiskime Tėvynės“, kurioje įrodinėjo, kad nė vienas išeivis emigracijoje dvasiškai nepraturtėja, o emigracija skurdina Lietuvą. Išeivių siunčiami namo pinigai nuostolių neatlygina. Surinkęs duomenis

apie 100 Laižuvos valsčiaus emigrantų, jis apskaičiavo, kad jie bendrai išdirbo JAV 490 metų, vidutiniškai po 5 metus kiekvienas. Su savimi jie išsivežė apie 12 tūkst. rublių, o atsiuntė namo tik 14 tūkst. Tačiau atsiuntė namo ar parsivežė pinigų tik penki iš šimto, o 45 išeiviai net negrąžino išvežtosios sumos. Juozo Tumo-Vaižganto apskaičiavimu, JAV praturtėjo tik kas dešimtas–dvidešimtas emigrantas. Be to, Juozas Tumas-Vaižgantas įsitikino, kad lietuviai išeivijoje sparčiai nutautėja per mokyklas, vienuolynus, bažnyčias. Jis agitavo išeivius grįžti su kapitalu namo, imtis Lietuvoje verslo, prekybos, amatų, pirkti žemės. Tokio turinio straipsnių daug publikuota to meto lietuvių spaudoje.

Giliau į emigracijos priežastis tuo metu žiūrėjo tautininkas, būsimasis Lietuvos prezidentas Antanas Smetona. 1911 m. Antanas Smetona lydėjo po Vilniaus apylinkes keliavusį iš Jaunųjų krikščionių asociacijos Masačusetso skyriaus sekretorių Džordžą Taperį (Tupper) su draugu, kurie domėjosi emigracijos priežastimis. „Vaire“ išspausdintuose straipsniuose Antanas Smetona rašė, kad dvarai tose apylinkėse sunykę, nėra būdų gauti pašalinių uždarbių, tad valstiečiai vyksta ten, kur tik galima uždirbti. Amerika viliojo ir vilios bežemius, kol dvaruose tokios sunkios gyvenimo sąlygos ir negarantuota senatvė. Kaip išeitį Antanas Smetona matė tik krašto prekybos ir pramonės kėlimą, miestų augimą, kad valstiečiai pasuktų ne į Ameriką, o į Vilnių ar Kauną. Jis kritikavo socialinės savišalpos stoką, nes darbininkai iš dvarų senatvėje yra išmetami lauk.

Požiūris į emigraciją ir toliau liko neigiamas. 1913 m. Jonas Basanavičius, vienas iš žymiausių lietuvių tautinio judėjimo vadovų, „Aušros“ kūrėjas, atsisveikindamas su JAV lietuviais, suaukojusiais Tautos namams Vilniuje statyti 25 000 dolerių, paragino visus išeivius kuo greičiau grįžti Lietuvą ir pesimistiškai nupiešė išeivijos rytdieną: „Jūs išmirsite, nutautėsite ir paskęsite svetimose bangose. Taigi, pasirūpinkite nors savo pinigais padėti savo vargstančiam kraštui, atsidėkodami savo tėvynei už tai, kad ji jus išaugino ir davė galimumo jums čia įsikurti.“

Panašiai kaip lietuviai emigraciją traktavo ir kiti nacionaliniai išsivaduojamieji judėjimai, jų ideologai. Lenkai nuo 1876 m. dėl emigracijos kaltino žydus ir vokiečius, laivininkystės linijų agentus ir kategoriškai pasisakė prieš valstiečių emigraciją. 1880 m. emigracija pradėta vertinti šiek tiek kitaip – jau buvo kalbama apie miesto darbininkijos augimą, darbo jėgos perteklių tarp smulkių valstiečių. Emigracijai augant ji buvo traktuojama kaip liga, savotiška masių isterija, kai individai nepaisė ar nenorėjo paisyti realijų. Tik įsikišus mokslininkams,

įrodžius materialines priežastis ir iškėlus ekonominio gyvenimo lygio skirtumus, nuomonė kito, nors L. Karo Austrijoje vis teberašė apie agentus ir imigracijos šalių interesus, aktyvinančius emigraciją iš Europos šalių. Inercija šiuo klausimu buvo sunkiai įveikiama, tai liudija ir lietuvių inteligentijos pozicija dėl emigracijos.

Lietuvių tautinis judėjimas, tuo metu formuojantis ir savo ideologines nuostatas, siekė turėti ne tik pirmaujančią įtaką tarp masių, bet ir vadovaujančias ekonomines pozicijas, kad lietuviai vyrautų Lietuvos pramonėje, prekyboje, žemės ūkyje, pamažu išstumdami iš jų kitataučius. Dėl gausios emigracijos šias užduotis buvo įvykdyti sunkiau. O socialistai visur įžiūrėjo klastą, teigdami, kad lietuvių buržuazija pasisako prieš išeivybę dėl to, kad, vykstant gausiai emigracijai, kyla samdomų darbininkų užmokestis, jie ne kartą pabrėžė, jog kapitalizmo sąlygomis, esant menkai krašto pramonei, išeivybė neišvengiama. „Nereikia mums ašarų lieti: ten jų padėjimas, neskaitant krizės, pramonės puolimo metų, taip pat geresnis, negu Lietuvoj. Be to, Lietuvoj likę jie taip pat numuštų darbininkams algas.“ Socialistai nurodė, kad lietuvių buržuazija suinteresuota grąžinti pralobusius emigrantus į Lietuvą, ragina juos atidaryti krautuves, stumti iš rinkos žydų prekybinę buržuaziją, įsigyti žemių, fabrikų, kurti ir palaikyti bendroves. Kairieji vis kėlė klasinį nepasitenkinimą dėl emigracijos.

Priešinga daugumos Lietuvos visuomenės veikėjų pozicija emigracijos atžvilgiu susidarė pačioje išeivijoje. Prasigyvenęs lietuvių išeivijos būrys JAV, stiprėjęs jo pozicijoms išeivijoje, suvokė savo galimybes ir įtaką lietuvių tautiniame judėjime. JAV valdžia nedraudė kurtis etninėms imigrantų institucijoms, nors jų ir nerėmė.

Emigracijos kaip tam tikros politinės jėgos suvokimas pastebėtas apie 1890 m., atsakant į stiprėjančią carizmo tautinio engimo politiką. 1890 m. rugpjūčio 17 d. išsiųstame į JAV kun. Antanui Burbai ir „Vienybės Lietuvininkų“ redakcijai adresuotame laiške, kurį pasirašė „Rusijos lietuvininkai“, prašoma skelbti tiesą apie carizmo politiką angliškuose ir vokiškuose laikraščiuose. Nusiųstas ir atsišaukimas, kurį raginta išspausdinti JAV lietuvių laikraščiuose. Augant emigracijos jėgoms, JAV lietuvių vadovai irgi suvokė savo, kaip politinės emigracijos, veiklos galimybes. 1893 m. sausio mėn. „Lietuvos“ puslapiuose kreiptasi į tautiečius Lietuvoje: „Dėl visa ko, kas pas jus bloga pasidarys, tai praneškite mums į Ameriką, mes čia tai sunaudosime: žinodami, kur kokia nelaimė arba prispaudimas įvyko, tai mes pasirūpinsime apie palengvinimą.“ Šio kreipimosi tekstą išeiviai buvo prašomi perrašyti ir atsiųsti kiekvienam savo pažįstamam į Lietuvą.

Tai buvo svarbu lietuvių tautiniam išsivadavimo judėjimui. Negalėdami viešai protestuoti prieš carizmo politiką, jie stengėsi gauti moralinę paramą išeivijoje, o per ją veikti kitų šalių visuomeninę nuomonę, kelti lietuvių tautos sunkios padėties, spaudos draudimo klausimus. Carizmui pradėjus uždarinėti kai kuriuos katalikų vienuolynus ir bažnyčias, 1893 m. Kauno gubernatoriaus N. Klingenbergo pasiųsti kazokai žiauriai susidorojo su Kražių miestelio gyventojais, neleidusiais uždaryti vienuolyno bažnyčią. Kražių įvykiai turėjo platų atgarsį tarp JAV lietuvių – kolonijose dar labiau sustiprėjo anticarinės nuotaikos, laikraščiai daug rašė apie Kražių skerdynes, rengtos protesto demonstracijos ir mitingai. Kražių įvykius aprašė ir rusų revoliucinė spauda emigracijoje, pažymėdama dažnus išeivių mitingus Pensilvanijoje, skelbdama ir jų rezoliucijų turinį. Emigrantų nepasitenkinimą didino tai, kad Vatikanas nereagavo į įvykius Kražiuose, nors tai buvo susiję su katalikų tikėjimo pozicijomis, bažnytiniais reikalais. JAV laikraščiuose pranešta, kad Romos popiežius asmeniniame laiške Rusijos carui peikė katalikų persekiojimus daugelyje Rusijos imperijos apskrčių, tačiau visi tikėjosi oficialių žingsnių. Tai sustiprino išeivių laisvamaniškas nuotakas. Jono Šliūpo iniciatyva buvo smerkiama ne tik Rusijos imperijos, bet ir Vatikano politika.

Netrukus išeivijos jėgomis buvo organizuota kita politinė akcija Paryžiuje, kur 1900 m. vyko pasaulinė paroda. JAV lietuvių idėją organizuoti joje lietuvių skyrių parėmė Ciuriche veikusi „Draugystė lietuviška jaunuomenės“ (A. Moravskis, P. Žitkevičius, M. Kontautaitė). Buvo sudarytas parodos rengimo komitetas, kuris, JAV lietuvių paremtas 2 168 doleriais, surengė lietuvišką ekspoziciją. Joje buvo organizuotas etnografinis skyrius ir draudžiamos lietuvių spaudos paroda, kuri savaime demonstravo rusifikacinę carizmo politiką, lietuvių tautos ryžtą išsaugoti ir plėtoti spaudą gimtąja kalba lotynišku raidynu.

Išvystę savo kultūrinę veiklą JAV, patys išeiviai nebelaikė savo padėties tokia beviltiška, kaip lietuvių tautinio judėjimo vadovai. Jie teisėtai didžiavosi savo kultūros laimėjimais, spauda, choralais, mėgėjiškais teatrais, mokyklomis ir net priekaištavo Lietuvos veikėjams už jų neveiklumą. 1897 m. JAV „Tėvynės“ laikraštyje buvo rašoma, kad lietuvių judėjimas išeivijoje daugiau reiškiasi nei Europoje (Lietuvoje). Nuo 60 iki 100 tūkstančių JAV lietuvių išlaikė 7 laikraščius, leido kas mėnesį po kelias knygas, rūpinosi Lietuvos reikalais, platino joje savo leidinius.

Išeivijos inteligentai manė, kad ir tautinis lietuvių judėjimas iš dalies yra perkeltas į JAV. „Amerikoje išeina rimčiausi laikraščiai, ver-

čiausios lietuviškos knygos; kyla ir tampa įvykdomi svarbiausi ir naudingiausi dėl tėvynės sumanymai.“ Išeivija teisėtai didžiavosi teikiama parama tautiniam išsivadavimo judėjimui Lietuvoje, ji įnešė nemažą indėlį ugdant tautinę lietuvių inteligentiją. 1899 m. grupė Šveicarijoje studijavusių lietuvių kreipėsi į JAV lietuvius prašydami sušelpsti juos, daugiausia neturtingų valstiečių vaikus, įkurti tam specialią draugiją. Kreipimasis paskelbtas JAV lietuvių spaudoje. 1900 m. buvo įsteigta katalikų organizacija „Motinė“, kuri ir skyrė pašalpas-stipendijas vėliau žinomiems visuomenės veikėjams – S. Šimkui, T. Astramskui, V. Totoraičiui, A. Kačanauskui, P. Dovydaičiui, A. Dambrauskui, S. Šalkauskiui ir kitiems. Išeivija teikė materialinę paramą Lietuvos rašytojams, visuomenės veikėjams: Vincui Kudirkai, Jonui Biliūnui ir daugeliui kitų. Plati kampanija buvo vykdoma šelpiant 1905–1907 m. revoliucijos dalyvius, politinius kalinius.

Pasigirdo balsų, kad inteligentai būtų naudingesni JAV nei lietuviai, už tautinę veiklą ištremti iš Lietuvos į Sibirą, kad išeivijos reikšmė ypač išaugo Vokietijos ir Rusijos valdžiai pradėjus stipriau persekioti lietuvių tautinį judėjimą. P. Mikolainis net laikėsi nuomonės, kad studentus šelpiančios amerikiečių draugijos turėtų iš jų reikalauti „atidirbti“ JAV, nes „Amerika tai yra antra Lietuva, kuri būtinai reikalauja inteligentijos“.

Iki 1904 m. JAV lietuviai turėjo kur kas geresnes sąlygas kultūriniam darbui negu Lietuvoje esantys lietuviai. Tik carizmui panaikinus lietuvių spaudos draudimą, kai jį tai privertė padaryti tai, jog lietuviška spauda nesustabdomai ėjo per sieną (daug prisidėjo ir emigrantai), kultūrinio gyvenimo centrai sugrįžo į Lietuvą. Išeivių veikėjai kritikavo Lietuvos spaudos sukeltą kampaniją prieš išeivystę. 1911 m. J. O. Širvydas pasmerkė katalikų laikraščius už mintis, kad emigracija ryja lietuvių tautos jėgas, turtą, o lietuviai JAV amerikonėja. Jis aiškino, kad išeivystė nėra pavojinga nė vienai tautai, kad išeiviai pamato pasaulį, parneša namo pažangesnių idėjų, o Lietuvą kasmet praturtina atsiųsdami penkis kartus daugiau pinigų, negu išveža. Išeivybė yra istorinis veiksnys, ir raginti emigrantus grįžti nereikia. „Ką veiks tie, kurie neturi susitaupę mažesnių ar didesnių kapitalų? Nieko. Pasižvalgys, pasižvalgys ir vėl turės grįžti į Ameriką“, – rašė jis.

Iš tiesų lietuviai industrinėje JAV visuomenėje iki Pirmojo pasaulinio karo padarė didesnę ekonominę ir kultūrinę pažangą. Kaip rašė K. Gineitis, jie labiau išsivysčiusioje to meto kultūroje perėmė ir daug teigiamų naujos civilizacijos bruožų, ne tik neigiamų. Ekonominis ir kultūrinis išeivijos sustiprėjimas XX a. pradžioje jau imponavo lietu-

vių tautinio išsivadavimo judėjimo vadovams. Išeivijoje, jos politinėse srovėse jie įžvelgė patikimų sąjungininkų ir bendražygių, iš kurių bet kada galima buvo prašyti ne tik moralinės, bet ir materialinės pagalbos, ir jos gauti.

XX a. pradžioje, veikiant sudėtingiems socialinės diferenciacijos, tautinio išsivadavimo Lietuvoje ir nacionalinės savimonės pačioje išeivijoje stiprėjimo procesams, galutinai susiformavo išeivijos ideologinės srovės. Jos buvo analogiškos partiniam pasiskirstymui pačioje Lietuvoje ir per savo spaudą, draugijas, organizacijas, meno saviveiklą stengėsi stiprinti savo įtaką tarp išeivių. Dešiniųjų stovyklą sudarė katalikai, tautininkai, vidurį – liberalai, o kairįjį sparną – socialistai.

Ryšiai tarp jų ir Lietuvos politinių jėgų bei partijų jau 1905–1907 m. tautinio išsivadavimo laikotarpiu buvo gana intensyvūs. Plėtojosi tiesioginiai LSDP ir JAV lietuvių socialistų, LKDP ir išeivijos katalikiškų organizacijų kontaktai, susirašinėta, JAV rinktos aukos. Tautiškai susipratę išeiviai aukomis ir kultūrine veikla kėlė lietuviybę ir padėjo budinti Lietuvą.

Išvados

Iš spalvingų lietuvių išeivių likimų šiandien matyti, kaip pasikeitė XIX a. antrosios pusės lietuvių pasaulio geografija. Patys lietuviai anuomet sunkiai galėjo įsivaizduoti, kur išsibarstė gentainiai – nebuvo kam tos vaizduotės formuoti. Mažaraščiai darbštuoliai visad pirmiausiai būdavo prisirišę prie artimiausios kaimynystės ženklų, o tolimesnis pasaulis tartum egzistavo tik mitologinėje erdvėje. Emigracijoje naujakuriai ir kolonistai, pramoninių pasaulio priemiesčių varguoliai vėl pirmiausia susipažino su artimąja aplinka. Kaip anksčiau jie buvo susieti su artima Lietuvos kaimo aplinka, taip dabar – su naujųjų kolonijų erdve. Tikroji emigracija reiškė visų pirma *Ameriką pirtyje*, t. y. beveik nerealų tikėjimą, kad visas bėdas pavyks išspręsti persikėlus už Atlanto.

Emigracija mažino Lietuvos gyventojų natūralųjį prieaugį (kadangi tuo laiku šeimos būdavo gausios, galima teigti, kad dėl emigracijos 1868–1940 m. Lietuva neteko mažiausiai 0,5 mln. vien lietuvių tautybės gyventojų, o Lietuvos gyventojų demografinė struktūra kito nepalankiai – gyventojai greičiau senėjo).

Tačiau emigracija nebuvo vienpusiškas ir kategoriškai neigiamas objektyvus reiškinys. Jo įvairiareikšmiškumas pasireiškė visų pirma pakitusia buvusių Lietuvos kaimiečių imigracijos šalyje padėtimi. Tapę

JAV pramonės darbininkais, lietuviai imigrantai surado savyje jėgų ir galimybių naujoje, daugeliu atvejų demokratiškesnėje aplinkoje šviestis, kultūrėti, kurti savo draugijas ir organizacijas. Šios draugijos ir organizacijos ne tik apsaugojo lietuvius imigrantus naujoje tėvynėje nuo beprasmiško vegetavimo kaupiant lėšas, siųstinas ar vežtinas į tėvų kraštą, bet XIX a. pabaigoje susiformavo į savotišką atskirą etninę imigrantų visuomeninę struktūrą. Ši struktūra prieš subręstant antrai imigrantų kartai visiškai patenkino išeivijos materialinius ir dvasinius poreikius ir, kas dar svarbiau, teikė tam tikrą materialinę ir dvasinę, idėjinę-kultūrinę paramą Lietuvai.

Šis grįžtamasis ryšys pastebėtas ne tik tolerine išraiška – besiformuojantis lietuvių tautinio išsivadavimo judėjimas, jo ideologai, iki XX a. pradžios vieningai smerkę emigraciją, kaip vieną žalingiausių (po carizmo engiamosios politikos) reiškinių, greitai suvokė lietuvių emigracijos kaip svarbios politinės jėgos, jos rėmėjos ir netgi kultūrinės bei politinės veiklos finansuotojos svarbą. Iki spaudos draudimo lietuvišku-lotynišku raidynu 1904 m. panaikinimo, JAV lietuvių išeivija savo choralais, dramos rateliais, knygų leidyba, laikraščiais labai padėjo lietuvių tautai kultūriškai ir politiškai sąmonėti, augti materialiai ir dvasiškai.

Lietuvos valstybės, krašto ūkinio gyvenimo atkūrimui po Pirmojo pasaulinio karo išeivija nesavanaudiškai teikė materialinę pagalbą, kooperuotais kapitalais bandyta palengvinti finansinę jaunos valstybės padėtį, tačiau buvo griežtai apribojamos išeivijos veikėjų galimybės kištis į politinę partijų veiklą. JAV lietuvių interesas grįžti į tėvynę ir joje įsikurti buvo sustabdytas ne tik nepalankių to meto ūkinio gyvenimo sąlygų, bet ir Lietuvos valdžios ekonominės politikos.

Literatūra

1. Aleksandravičius, E. 2013. *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius, p. 127, 130, 135–141, 143, 144, 153–162, 168–170, 185.
2. Eidintas, A. 1989. *Jonas Šliūpas*. Kaunas, p. 31–35.
3. Eidintas, A. 1993. *Lietuvių kolumbai*. Vilnius, p. 5–8, 12–35, 46, 48–52, 88, 89, 98–102.
4. Jегелеvičius, S. 2002. *Nemunaitis ir jo parapija*, 1 d. Vilnius, p. 542, 543, 581–584, 621.
5. Jučas, M., Mulevičius, L., Tyla, L. 1975. *Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914 metais*. Vilnius, p. 145–151, 153.
6. Kučas, A. (redaktorius). 1971. *Amerikos lietuvių istorija*. Boston, p. 23–32, 37–43, 54–57, 60, 61, 85–88.
7. Kudirka, V. 1909. *Raštai*, t. 3. Tilžė, p. 159–170.
8. Kulikauskas, G. 2019. *Lietuvio kodas*. Vilnius, p. 56–69, 294–296.

9. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai* (autorių kolektyvas), t. 2. 1965. Vilnius, p. 289.
10. Michelsonas, S. 1961. *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*. Boston, p. 10–14, 398.
11. Šliūpas, J. 1977. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, p. 423, 424, 431.
12. Tumas, J. 1912. *Ten gera, kur mūsų nėra arba neapleiskime tėvynės (Pasakojimai, kaip mūsų išeiviams sekasi Amerikoje)*. Kaunas, p. 21–24, 57, 58, 175–180, 197, 224.
13. Žilinskas, J. 1899. *Lietuviai Amerikoje*. Plymouth, p. 13–15.
14. „Gromata iz Amerikos“, *Ausra* (Ragainė). 1883 m., Nr. 1, p. 52.
15. „Tyla, geresnė byla“, *Ausra* (Tilžė). 1886 m., Nr. 5, p. 165–169.
16. „Mielie broliai“, *Lietuva* (Chicago). 1898 m. sausio 1 d. Nr. 7, p. 1.
17. „Pasarga grįžtantiems į Lietuvą“, *Lietuva* (Chicago). 1913 m. balandžio 17 d., Nr. 16, p. 2.
18. „Iš Amerikos lietuvių gyvenimo“, *Šaltinis* (Seinai). 1907 m. liepos 23 d., Nr. 30, p. 475.
19. „Rūpinkimės įsigyti žemę Lietuvoje“, *Šaltinis* (Seinai). 1908 m. rugsėjo 9 d., Nr. 37, p. 578.
20. „Ką mums duoda Amerika?“, *Šaltinis* (Seinai). 1909 m. rugpjūčio 17 d., Nr. 32, p. 500, 501.
21. „Keliaujantiems į Ameriką“, *Šaltinis* (Seinai). 1910 m. kovo 15 d., Nr. 10, p. 1.
22. „Mūsų išgirta šalis“, *Šaltinis* (Seinai). 1910 m. gegužės 3 d., Nr. 17, p. 261, 262.
23. „Keli žodžiai apie ūkininkų bernus“, *Šaltinis* (Seinai). 1910 m. spalio 11 d., Nr. 40, p. 625, 626.
24. „Balsas iš tėvynės į Amerikos lietuvių“, *Tėvynės sargas* (Tilžė). 1902 m. liepos mėn., Nr. 9, p. 2–5.
25. „Lietuvių išeivystė“, *Tėvynės sargas* (Tilžė). 1902 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn., Nr. 10–11, p. 18–23.
26. „Laiszkas parkelevusio Lietuvon“, *Vienybė lietuvininkų*. 1897 m. liepos 7 d., Nr. 27, p. 321.
27. „Apsunkinimas Emigrantų“, *Vienybė lietuvininkų*. 1897 m. liepos 14 d., Nr. 28, p. 333.
28. „Laiszkas in Lietuvą parkeliavusio“, *Vienybė lietuvininkų*. 1898 m. rugpjūčio 18 d., Nr. 33, p. 390.

Gintaras Lučinskas

GINTARAS LUČINSKAS (g. 1969 m. Doškonių k., Alytaus r.) – Viešosios įstaigos „Gintarinė svajonė“ steigėjas ir vadovas. 1989 m. baigė Kauno Antano Kvedaro miškų technikumą. 2009 m. Šiaulių universitete įgijo ekologijos ir aplinkotyros bakalauro kvalifikacinį laipsnį. Jau daugiau kaip 15 metų darbuojasi rašydamas istorinius straipsnius. Autoriaus bibliografiją sudarytų keli šimtai straipsnių Džukijos, Kauno ir Vilniaus periodiniuose leidiniuose. Partizano Antano Ambrulevičiaus prisiminimų knygos *Kelio atgal nėra* (2008), karininko Andriaus Vasiliausko atsiminimų knygos *Praeities puslapiai* (2011), politinio kalinio Vinco Abramavičiaus atsiminimų knygos *Gyvenimo užrašai* (2013) leidybos organizatorius. Knygų *Pagrindinė „Geležinio Vilko“ organizacija Alytaus apskrityje (1940–1941)* (2009), *Žuvę už Lietuvą. Laisvės kovos Dainavos krašte 1918–1923 metais* (2010), *Vermachto nusikaltimai Džukijoje 1941 m. birželį* (2011), *Varviškės „respublika“ (1920–1923)* (2013), *Lietuvos kariuomenės brigados Klemensas Popeliučka* (2015) autorius. Alytaus miesto savivaldybės 2012 m. Kultūros premijos laureatas. Dalyvauja įvairių lietuviškų visuomeninių organizacijų veikloje.

ALGIMANTAS KATILIUS

KUN. JONAS TOTORAITIS MIC, SEINŲ KUNIGŲ SEMINARIJOS DVASIOS TĖVAS

Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys bus kreipiamas į tris klausimus. Visų pirma, bus analizuojama, kaip J. Totoraitis vykdė tiesiogines dvasios tėvo pareigas ir kokia moksline veikla užsiėmė tuo metu; taip pat bus aptariami klierikų tautiniai santykiai ir seminarijos vadovybės užimta pozicija šiuo požiūriu; trečia, bus aptariama, kokia paties J. Totoraičio nuomonė dėl tautinių klausimų ir kaip jis vertino seminarijoje vyrausią aplinką.

Vyskupas Antanas Karosas iš Sintautų parapijos paskyrė J. Totoraitį nuo 1911 mokslo metų pradžios Seinų kunigų seminarijos dvasios tėvu¹. Apie šį laikotarpį J. Totoraičio gyvenime daug žinių yra jo rašytuose laiškuose J. Matulaičiui į Fribūrą. Tie laišakai – lyg ir vienuolio ataskaitos savo vyresniajam, kuriuose pateikiami net duomenys apie pajamas ir išlaidas, kiek pinigų siunčia vienuolijai į Fribūrą. Taip pat parūpindavo jis Mišių stipendijų. Daug informacijos apie J. Totoraičio darbą Seinų kunigų seminarijoje yra jo laiškuose Pr. Būčiui.

Apie J. Totoraičio pasirengimą dirbti su jaunuoliais A. Petrauskas rašė: „Tarytum to tik ir laukė trokštanti darbo jaunojo vienuolio širdis. Pasijuto jis dabar savoje atmosferoje. Dirbti su jaunaisiais, tai ne su seniais, dažnai turinčiais savas nuomones, nuo kurių sunkiai duodasi atitraukiami. Jaunieji tai kas kita. Tai nelytėta dar dirva, kaip ją išdirbsi, ką į ją įsėsi – tą ir turėsi! Jaunuomenės auklėjimas dr. Totoraičio buvo idealas. Jis tam rengėsi, studijuodamas geriausių pedagogų raštus. Jis gerai jaunimo dvasią pažino. Sunku rasti kitą tokį auklėtoją, kuris taip

¹ „Seinai“, in: *Šaltinis*, 1911, Nr. 34, rugpjūčio 29/16 d., p. 403. Čia rašoma, kad dr. kun. Jonas Totoraitis paskirtas ir jau patvirtintas Seinų kunigų seminarijos dvasios tėvu.

nuodugniai, atvirai ir visiškai būtų pasiaukojęs savo globai pavestiesiems jaunuoliams.“²

Seminarijoje J. Totoraitis neturėjo dėstomų dalykų, ėjo tik dvasios tėvo pareigas. Tačiau darbo pakako. Reikėjo parengti mąstymus, klausyti išpažinčių, kas savaitę vesti po konferenciją, bendrą visiems auklėtiniams ir atskirai – pirmo ir antro kurso auklėtiniams, taip pat kas rytą laikyti Mišias. Tris kartus per metus reikėjo vesti trijų dienų rekolekcijas ir kas mėnesį vienos dienos rekolekcijas³. Rekolekcijoms ir konferencijoms J. Totoraitis dažniausiai ruošdavosi iš dvasinės literatūros prancūzų ir vokiečių kalba. Apie lenkiškas knygas ir laikraščius rašė, kad jų neperžiūri ir neskaito, nes nemato reikalo – lenkų kalbą ir taip moka. Be darbo kunigų seminarijoje, dar pareigų turėjo katedroje, nes buvo jos vikaras. Reikėjo sakyti pamokslus lenkų ir lietuvių kalba, vykti pas ligonius, krikštyti naujagimius, klausyti išpažinčių. Išpažinčių klausydavo šventadieniais net keturias valandas. Kartais lietuviai specialiai paprašydavo laikyti rekolekcijas. 1913 m. kovo 17 d. laiške J. Matulaičiui rašo, kad miesto lietuviai, spaustuvės darbininkai ir triklasės mokyklos mokiniai prašė, jog jiems rekolekcijas laikytų, t. y. tris vakarus pasakytų po pamokslą. J. Totoraitis apsiėmė, bet jo vėloškai paprašė, tai buvo mažai laiko pasiruošti, reikėjo skubėti.

Dirbdamas dvasios tėvu J. Totoraitis toliau tyrinėjo istoriją – tai buvo pradėjęs daryti gyvendamas Sankt Peterburge. Savo tyrimus iš Lietuvos atgimimo istorijos skelbė Seinuose leistame žurnale „Vadovas“⁴. Laiške J. Matulaičiui pasiskundžia, kad tai nelengvas dar-

² Petrauskas, A. 1933. „Lietuvos marijonų provincijolo – kun. dr. Jono Totoraičio 60-tą amžiaus metų sukaktuves minint“, in: *Draugas*, Nr. 19, p. 4.

³ Bartkus, F. 1967. *Mano kelias prie altoriaus*, Chicago, Ill.: „Draugo“ spaustuvė, p. 46.

⁴ Totoraitis, J. 1911. „Lietuvos atgimimo paveikslai“, in: *Vadovas*, t. 10. Nr. 39, p. 258–267. – I. Aušros programa. II. Basanavičius: [Kalbama apie J. Basanavičiaus „Aušroje“ paskelbtus darbus iš priešistorinių Lietuvos laikų.] Nr. 40, p. 366–375. – Toliau aptariami Basanavičiaus darbai: *Apie senovės Lietuvos piliis. Lietuvių skundas. Lietuviai mokinasį Pragoje. Lietuviai Pragoje*. 1912. T. 11, Nr. 41, p. 54–63. – Toliau aptariami Basanavičiaus darbai: [Nurodomi J. Basanavičiaus straipsniai, kuriuose jis apžvelgė, ką užsienio mokslininkai rašė apie lietuvių kalbą.] Nr. 43, p. 245–253. – Toliau aptariami Basanavičiaus darbai: Bretkūno „Postila“. A. Leskien und K. Brugmann. Kristijonas Duonelaitis 1714–1780. Friedrich Kuršatis 1806(?) - 1884, 25 rugp. Nr. 44, p. 373–379. – Toliau aptariami Basanavičiaus darbai: 4. *Basanavičius ir bėgamieji Lietuvos reikalai: spauda ir mokslo draugija*. 5. *Basanavičius ir lenkai*. T. 12, Nr. 45, p. 52–59. – Toliau aptariami Basanavičiaus darbai: 6. *Basanavičius „Aušros“ redaktorius*. 7. *Basanavičius kreipiasi į tautą ir bajorus*. Nr. 46, p. 157–168. – III. *Senesnieji mūsų rašytojai*. 1. *Kun. Antanas Strazdelis (Drozdowski)*. 2. *Vysk. Giedraitis ir k. Gailevičia*. 3. *Simanas Stanevičia*. 4. *Kun.*

bas: „Turiu rengti vėl į Vadovą. Visa bėda tame, kad aš pirmą syk rašydamas nerengiau užbaigtinai į spaudą. Dabar ir raštas ant greitosios rašytas neaiškus ir galutinai ne viskas sutvarkyta. O viską ko geriausiai apdirbti nėra laiko. Bet reikės po truputį tvarkyti, gal per metus atspausdinsiu ir ką turiu parašęs ir pabaigsiu kas da reikia parašyti. Kad ir neišeis viskas ko geriausiai, bet jau bus gana diktai padaryta.“⁵ Vienaime laiške Pr. Būčiui rašė, kad nervinosi, jog nėra parašęs pilno teksto ir dalimis reikia duoti spausdinti. Su jo studija „Vadove“ išėjo lyg ir nesusipratimas. Buvo sutaręs su redakcija, kad „Vadove“ spausdinama studija bus atspausdinta atskirai tūkstančio egzempliorių tiražu. Jau atspausdinus 70 lapų, sužinojo, kad tas darbas nepadarytas⁶. Rašyti Lietuvos atgimimo istoriją ragino ir J. Matulaitis, tai įvardydamas kaip vieną iš J. Totoraičio gyvenimo uždavinių. Patarė, kad kiti darbai, kaip, pavyzdžiui, straipsnių parašymas į „Vadovą“ ar „Šaltinį“, „neišmestų iš vagos“. Ir tie raštai turėtų būti susiję su Lietuvos atgimimu⁷. Dirbdamas Seinuose J. Totoraitis palaikė mokslinius ryšius su J. Basanavičiumi. Vienaime laiške prašė J. Basanavičiaus, kad jis atsiųstų 1893 m. „Apšvietos“ ir 1904 m. „Vienybės lietuvininkų“ numerius, kuriuose rašoma apie „Aušrą“. Už pašto išlaidas sakė atsilyginsiąs. Be to, J. Totoraitis naudojo keliomis Lietuvių mokslo draugijos kny-

Pabrėža. 5. Dijonizas Poška (Poškevičius). 6. T. S. Vallenavičius ir Šimkevičius.

7. Vyskupas Valančiauskas (+ 1875).

Nr. 47, p. 236–245. – 8. *Simanas Daukantas.*

Nr. 48, p. 364–376. – 9. *Laurynas Ivinskis. 10. Valerijonas Zagórskis-Ažukalnis.*

11. Sungaila. 12. Kun. Anupras Jasevičius. 13. Kun. Aleknavičius. 14. Godlevskis.

15. Liudvikas Radavičia. 16. Kun. Rimavičia. 17. Ludwik Jucewicz. 18. Teodoras

Norbutas 1784 - 1864. 19. Kun. Antanas Tatarė. 19. Kun. Antanas Juškevičius 1819 - 1880 ir dainų literatūra. IV. Žodynai. V. Lietuviškos gramatikos.

T. 13, Nr. 51, p. 267–277. – VI. *Šliūpas: Šliūpo nuomonė apie tėvynės meilę; Šliūpo supratimai apie praeitį ir Lietuvos reikalus; Šliūpo nuomonė apie tikėjimą, bažnyčią, dorą ir kunigus.*

1913. T. 14, Nr. 53, p. 91–101. – VII. *Prūsų Lietuva.*

Nr. 54, p. 206–216. – *Prūsų Lietuva tęsinys. 4. Draugija „Byrutė“ ir jos veikėjai.*

Nr. 55, p. 316–322. – *Prūsų Lietuva tęsinys. 5. „Lietuviškoji raštų draugystė“ – „Litauische litterarische Gesellschaft“.* Nr. 56, p. 419–431. – VI. [Tokia numeracija tekste] *Lietuviai svetur. 1. Lietuviai Amerikoje.*

T. 15, Nr. 57, p. 68–71. – *Lietuviai svetur tęsinys. 2. Lietuviai Rygoje ir Peterburge.*

T. 16, Nr. 61, p. 79–87. – VII. *Įvairios apie Aušrą.*

Nr. 63, p. 283–292. – VIII. *Lietuvos stovis Aušros laiku.*

1914. T. 17, Nr. 68, p. 235–249. – IX. *Aušros rašytojai, istorija, pakraipa, intekmė.*

⁵ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1911-11-07, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas (Toliau – LCVA)*, f. 1674, ap. 2, b. 107, l. 1v.

⁶ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1912-10-16, in: *ibid.*, l. 41v.

⁷ Jurgio Matulaičio laiškas Jonui Totoraičiui, 1911-09-30, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 3, b. 36, l. 49v.

gomis⁸. Kitame laiške informavo, kad siunčia atgal iš J. Basanavičiaus gautus 1910, 1912 ir 1913 m. laikraščius, pridėdamas, kad atsiprašo už tai, jog ilgai laikė⁹.

J. Totoraitis ėmėsi ir recenzento plunksnos¹⁰. Aptardamas albume „Lietuvių kryžiai“ paskelbtą Jono Basanavičiaus įvadinį straipsnį, recenzijos autorius pastebėjo vienpusišką J. Basanavičiaus požiūrį į kryžius, kad šis juos priskiria ikikrikščioniškai tradicijai. Jis rašė: „Tasai neatsižūrėjimas į bažnytinę dailę daro visą raštą vienpusišku. Tame ir yra didžiausia jo silpnybė ir klaida.“¹¹ J. Totoraitis paprieštaravo įvadinio straipsnio autoriui, kad krikščionybė naikino pagonišką kultūrą. Pabrėžė, kad įvado autorius nekritiškas, naudojo kai kurią pasenusią literatūrą. Suabejojo pagrindinėmis lietuvių kryžių raidos tyrimo prielaidomis, siūlė genetiškai ištirti lietuvių kryžių raidą¹².

J. Totoraitis rašė ne tik į „Vadovą“, bet jo straipsnių sulaukdavo „Šaltinis“ ir kiti leidiniai. Tačiau jis neretai ir atsisakydavo pasiūlymų parašyti. Antai buvo prašomas parašyti į „Žiburį“ ar padėti sudaryti „Žiburio“ draugijos bibliotekoms knygų katalogą – atsisakė. 1914 m. lietuviškos spaudos panaikinimo dešimtmečio proga pasirodė keletas publikacijų šia tema. Nuošalyje neliko ir J. Totoraitis, paskelbdamas straipsnį „Spaudos uždraudimas“¹³. Kun. Motiejus Gustaitis ragino

⁸ Jono Totoraičio laiškas Jonui Basanavičiui, 1913-12-09, in: *Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas (Toliau – LLTI BR)*, f. 2–1474, lapai nenumeruoti.

⁹ Jono Totoraičio laiškas Jonui Basanavičiui, 1914-05-01, in: *LLTI BR*, f. 22–920, lapai nenumeruoti.

¹⁰ Totoraitis, J. *Lietuvių kryžiai*. 1912. Surinko Antanas Jaroševičius, įžangą parašė dr. J. Basanavičius, vinjetas iš tautinių motyvų sutaisė A. Žmuidzinavičius. Vilnius. „J. Zavadzko spaustuvė...“, in: *Vadovas*, 1913, t. 14, Nr. 53, p. 122–126; Totoraitis, J., Basanavičius, J. „Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra...“, in: *Vadovas*, 1913, t. 16, Nr. 62, p. 203–204.

¹¹ Totoraitis, J. *Lietuvių kryžiai...*, p. 124.

¹² Plg.: Aurelijus Gieda, *Manifestuojanti klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, p. 267–268.

¹³ Totoraitis, J. „Spaudos uždraudimas“, in: *Vilnies priedas*, 1914, Nr. 5–6, p. 131–135. Pagal Vytautą Merkį šį straipsnį J. Totoraitis išplėtė į atskirą knygėlę „Lietuvos atgijimas“, kuri buvo išspausdinta apie 1921 m. Čikagoje. Žr.: Merkys, V. 1994. *Knygnešių laikai 1864–1904*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, p. 12. Čikagoje leistos knygėlės pratarė J. Totoraitis rašė: „Šiame rašte kalbamas yra laikas nuo 1863 iki 1883 m. Lenkų sukilimas, prie kurio ir lietuviai buvo prisidėję, davė progos rusų valdžiai išgriauti lenkų įtaką Lietuvoje ir sutvarkyti viską taip, kad lietuviai, kaip pirma buvo pasidavę lenkams, taip dabar linktų prie rusų. Čia ir įdomu gali būti, kur kryps patys lietuviai, viliojami rusų valdžios, paliuosavusios juos nuo baudžios. Čia yra dėstoma ir naujos sąlygos ir kaip jose ėmė rasti tautinis susipratimas. Čia kalbamuojau laiku paaiškėjo kaip eis lietuvių tautos gyvenimas, ir kaip susikrovė tie diegai, iš kurių išaugo „Aušra“. Žr.: Totoraitis, J. [1992.] *Lietuvos atgijimas*, Chicago, Ill., p. 2. 1922 m. viename laiške kun. Pijui Anđziuliui J. Totoraitis rašė, kad studiją „Lietuvos atgijimas“ pernai Pr. Būčys pasiuntė

imtis J. Totoraitį gal kiek neįprasto jam darbo – rašyti literatūros istoriją. Tačiau neaišku, kodėl toks sumanymas kilo M. Gustaičiui ir koks buvo J. Totoraičio atsakymas. Vienas M. Gustaičio motyvas gal ir aiškus – su literatūros istorija ar vadovėliu „būtų padėta krikščionystė“. Antras, anot M. Gustaičio, kandidatas šiam darbui būtų Mykolas Biržiška, bet jo raštai, nors gana turtingi, bet tendencingi – turi „pusėtinai materiališko raugo“¹⁴. Be istorinių straipsnių, J. Totoraitis skelbė ir religinio turinio straipsnius. 1912–1914 m. „Vadove“ išspausdino kunigų rekolekcijoms skirtą medžiagą pavadinimu „Konferencijos kunigų rekolekcijoms“.

Dažname laiške J. Matulaičiui pažymėdavo, kad savarankiškai mokosi graikų kalbos. Pr. Būčys savo laiške pagyrė J. Totoraitį, kad jis gerai moka lotynų kalbą, ir pasiguodė, jog jam sunku lotyniškai skaityti paskaitas, o studentams sunku klausyti¹⁵.

Kaip dvasios tėvas sau kėlė nemažus uždavinius: „Aš noriu, kad klierikai gyventų aukštais tikėjimo jausmais. Man tie jausmai juose reikia sukurti. Aš pats delto turiu pirma būti smarkiai ir karštai persiėmęs, kad konferencijose mano kalbamas mintis jie jaustų ir drauge širdyje pergyventų. Ne visada man pasiseka gerai pasakyti, bet klauso vis rodos gerai, kartais jaučiu, kad klauso su noru ir meile. Vakaraus reikia padirbti jiems meditacijų punktai paaškinant ir turinį. Meditacijų turinį retai kada pasakojau. Kartais prie to sakau tokius dalykus, kokių meditacijoje visai nėra ir klauso ko geriausiai.“¹⁶ Vesti konferencijas kai

„Draugui“. Buvo pažadėta, kad atskirai atspausdintų egzempliorių atsiųs į Lietuvą. Bet iki to laiko nebuvo nieko atsiuntę. Dėl to jis prašė P. Andziulio pasiaiškinti šį reikalą. Žr.: Jono Totoraičio laiškas Pijui Andziuliui, 1922-11-07, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 4, b. 3, l. 5. Reikia pažymėti, kad J. Totoraičio studija pirma buvo spausdinama „Drauge“. Žr.: Totoraitis, J. 1921. „Lietuvos atgijimas“, in: *Draugas*, Nr. 280 (gruodžio 1 d.) – 288 (gruodžio 12 d.). Tačiau „Drauge“ buvo atspausdinta ne visa studija. Pr. Būčys, recenzuodamas J. Totoraičio knygą, pažymėjo: „Autorius naudoja Kornilovo ir kitų rusų veikalais. Bet „Lietuvos atgimimas“ nėra disertacija tvarkanti spausdintų šaltinių medžiagą. Ta knygutė yra ir bus šaltinis mūsų istorikams ateityje, nes Totoraitis surinko iš gyvų žmonių dar niekur neužrašytų žinių.“ Žr.: Būčys, P. 1922. „D-ras Jonas Totoraitis, Lietuvos atgijimas“. Spauda „Draugas“ Publ. Co, Chicago, Ill., p. 128. In: *Draugija*, 1923, Nr. 1–2, p. 55. Studiją „Lietuvos atgijimas“ savo darbe apie lietuvių tautinį atgimimą naudojo Jerzy Ochmański. Žr.: Ochmański, J. 1965. *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku*, Białystok, p. 115–120, 136.

¹⁴ Motiejaus Gustaičio laiškas Jonui Totoraičiui, 1912-06-10, in: *LCVA*, 1674, ap. 3, b. 46, l. 1.

¹⁵ Pranciškaus Būčio laiškas Jonui Totoraičiui, 1912-12-31, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 3, b. 25, l. 10v.

¹⁶ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1911-11-13, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 2, b. 107, l. 2–2v. J. Totoraitis jaudinosi dėl savo lenkų kalbos. J. Matulaitis rašė, kad dėl to nesijaudintų, nes jis pakankamai gerai moka tą kalbą. Jis rašė: „Taigi ir Tu Brolau žiurėk kad Tavo konferencijos butu pilnos Dievo dvasios, kad degtu tikra Dievo ir arty[mo] meile, ar jis butu lietuvis ar lenkas ar baltgudis; o be jokios abejones klierikai tai atjaus; jei

kada sekdavosi gerai, o kai kada, nors ir pasiruošus, eidavosi sunkiai. Sakyti pamokslus didelėje bažnyčioje buvo sunku, nes J. Totoraičio balsas buvo silpnas, be to, lenkų kalba „liežuvį pančioja“. Kopyčioje kalbėti klierikams daug geriau sekėsi ir liežuvis nesipynė kalbant lenkiškai. Tačiau J. Totoraitis ir pasigirdavo pavykusiomis rekolekcijomis. Laiške Pr. Būčiui rašė, kad konferencijų turinys toks geras ir tikėtų ir labiausiai išsilavinusiems. Jos patiko ir kunigams, ir klierikams. Netgi vienas kunigas lenkas sakė, kad konferencijos originaliai parengtos, ir patarė jas išspausdinti. Bet J. Totoraitis nenorėjo lenkiškai spausdinti. Kitas kunigas lenkas pagyrė kalbą. Tačiau pats J. Totoraitis skundėsi, kad jam sunku su lenkų kalba. „Kartais sakydamas visai sunkiai velku ir jaučiu, kad klierikams sunku klausyti.“¹⁷ Meditacijas ruošdavo pagal Hamono knygą, bet jos nusibodo ir meditacijas pradėjo rengti pagal André, o per kai kurias šventes – pagal Meschler'io veikalus. „Įvedant šitas meditacijas, – rašo J. Totoraitis, – darbo pasidarė man daug daugiau kaip pirma: kiekviena meditacija reikia gerai prirengti, smulkiai susirašau turinį ir pasakojų klierikams. Pabandęs šitaip laikyti nuėjau pas vyskupą ir pasakiau tą savo padarytą atmainą. Vyskupas pagyrė ir prašė parodyti knygas, iš kurių laikau.“¹⁸ J. Totoraičio, kaip seminarijos dvasios tėvo, darbu buvo patenkinti ir Seinų (Augustavo) vyskupijos kunigai¹⁹. Keliuose laiškuose Pr. Būčys vis pabrėžė, kad jų pareiga gerai išauklėti jaunus kunigus. Antai viename laiške tiesiog teigė: „Naudingas daiktas straipsniai laikraščiuose, bet geras išauklėjimas dvasiškos jaunuomenės da naudingesnis.“²⁰

Savo darbo Seinuose pradžioje J. Totoraitis pažymėjo: „Yra dalykų, į kuriuos visai nesikišiu ir nesirūpysiu taisyt. Neapykanta tarp lenkų ir lietuvių yra gana aštri ir ne mažyn eina, bet galima sakyti didyn. Vienas klierikas, kuris du metu del ligos nebuvo seminarijo-

prasižengtum kame nors lenkiškoje kalboje, noriai Tau dovanos.“ Žr.: Jurgio Matulaičio laiškas Jonui Totoraičiui, 1911-08-23, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 3, b. 36, l. 40. Kitame laiške mokė: „Konferencijose eik vis pozityviniu keliu; rodyk kunigiško gyvenimo idealus, mokyk dvasiško gyvenimo. Žinau iš patyrimo, kad dvasišk[am] Tėvui valdžia dažnai priskundžia klierikus ir stumia dvasišk[ą] Tėvą, kad klierikus nuolat baustu. Išklausk mandagiai ir ramiai ką Tau pasakos valdžia, bet su pabarimais nebuk veikus; reikia labai iš palengvo taisyt klaidas.“ Žr.: Jurgio Matulaičio laiškas Jonui Totoraičiui, 1911-09-09, in: *ibid.*, l. 42v.

¹⁷ Jono Totoraičio laiškas Pranciškui Būčiui, 1912-01-27, in: Katilius, A. 2014. „Kunigo Jono Totoraičio MIC laišakai kunigui Pranciškui Būčiui“, *Terra Jatwezenorum*, t. 6, Punksas, p. 245.

¹⁸ Jono Totoraičio laiškas Jurgui Matulaičiui, 1912-12-31, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 2, b. 107, l. 48.

¹⁹ Pranciškaus Būčio laiškas Jonui Totoraičiui, 1911-11-02, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 3, b. 25, l. 5.

²⁰ Pranciškaus Būčio laiškas Jonui Totoraičiui, 1911-11-26, in: *ibid.*, l. 6v.

je, man sakė, kad prieš tuodu metu, neapykanta buvus mažesnė, o dabar padidėjus. Lietuviai begalo nekan[t]r]auti, kad jiems uždrausta lietuviškai skaityti ar rašyti, o lenkams lenkiškai viskas valia. Norėtų čia juos suvaryti į vienybę, bet iš to nieko nėra ir nieko nebus. Ir per rekreacijas skiriasi į dvi dalis. Prie dabartinio dalykų stovio ką nors prasiatiti apie tą neapykantą ar vienybę, būtų vis tiek ką da labiau sukiršyti vienus ir kitus. Tegu šis dalykas eina sau, kaip jam patinka.“²¹ Ir kituose laiškuose J. Totoraitis tvirtino, kad į tautinius santykius jis nesikiša. Taip pat J. Matulaitis pritarė J. Totoraičio siekiams nesikišti į ginčus ir tautinius santykius. Tai – ne dvasios tėvo uždavinys. Geriau, kad dvasios tėvas keltų jaunuomenės idealus, lavintų klierikų ir savo vidinį gyvenimą. Toks bus naudingesnis darbas Bažnyčiai ir tautai negu politikavimas²². Kitam laiške jis rašė, kad dvasios tėvas turi būti bešališkas, aukščiau už visus stovintis ir būti gryo evangelijos Kristaus mokslo atstovas²³. Tačiau klierikų lietuvių ir lenkų teisės seminarijoje nebuvo lygios. J. Totoraitis aprašo tokį epizodą iš klierikų gyvenimo. Per Šv. Stanislovą buvo suruoštas vakaras, kurio programa buvo pusiau lenkiška, pusiau lietuviška. Į vakarą atvyko vyskupas. Atrodo, buvo išlaikyta tautinė pusiausvyra. Tačiau vienas klierikas J. Totoraičiui papasakojo, kad lietuviškai klierikams negalima nei mokyti, nei rašyti. Paklaustas, kaip jie pasiruošė vakarui, klierikas atsakė, kad slapta kelias savaites mokinosi, o lenkams mokyti buvo galima²⁴. Seminarijoje lietuviams klierikams net buvo draudžiama lietuviškai skaityti ir rašyti, o lenkams nedraudžiama. J. Totoraitis aprašė tokį pokalbį su klieriku: „Vieno klieriko sykį paklausiau, ar teisybė, kad draudžia lietuviškai skaityt ar rašyti. Atsakė, kad jam pačiam nedraudžia, kaip ir tiems, kurie labai gerai mokinasi. Iš kur sakau žinot, kad draudžia ir persekioja? Pats per save, sako, nieko nedaro, bet kaip sugriebia užsiunčiąs regensą ir tas išsibaręs. Iš kur žinot, kad užsiunčia? Regensas nevaikščiojās po kambarius arba labai retai, o kai ką vicereg[ensas] sugriebiąs liet[uviškai] skaitantį, vis neužilgo pas tą patį ateinąs ir regensas. O lenkams lenkiškai skaityt ką tik kas norįs niekad niekas nedraudžia, nors ir praščiausiai mokytysi.“²⁵ 1913 m.

²¹ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1911-11-22, in: *LCIV*, f. 1674, ap. 2, b. 107, l. 5v.

²² Jurgio Matulaičio laiškas Jonui Totoraičiui, 1911-12-22, in: *LCIV*, f. 1674, ap. 3, b. 36, l. 65v.

²³ Jurgio Matulaičio laiškas Jonui Totoraičiui, 1912-04-08, in: *ibid.*, l. 80.

²⁴ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, b. d., in: *LCIV*, f. 1674, ap. 2, b. 107, l. 12.

²⁵ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1912-05-31, in: *ibid.*, l. 32v–33.

balandžio 1 d. laiške J. Matulaičiui pažymi, kad seminarijoje lietuviai klierikai nokautuoti. Suskirstyti yra taip, kad drauge turi būti su lenkais. Kai kas ima ką lietuviškai skaityti ar rašyti, viskas matyti ir jiems grasinama paskusti. Buvo prieita net iki tokių dalykų, kad vyskupui išvykus į užsienį rektorius uždraudė klierikams, ypač pirmakursiams, kalbėti lietuviškai. Vicerektorius įsakmiai patarė pamokslus rašyti lenkiškai, nors iki tol lietuviai galėjo juos rašyti ir sakyti lietuviškai. Lietuviai profesoriai, kad nueitų pas klierikus, turėjo prašyti leidimo, o lenkams to nereikėjo. J. Totoraičio neleido ir prašant.

Seinų kunigų seminarijoje J. Totoraitis gyveno uždara gyvenimą. Tai atsispindi iš jo laiškų J. Matulaičiui ir Pr. Būčiui. Tokia jo laikysena buvo priešingybė jo ankstesniam gyvenimui, kada jis visuomeniškai buvo aktyvus. Jis tiesiog rašė – geriau niekur neiti ir su niekuo nesusidėti. Jam rūpėjo tiesioginis darbas – vesti konferencijas, klausyti išpažinčių. Kitokie dalykai tik atitraukia. Laiške Pr. Būčiui J. Totoraitis atvirauja: „Aš vis sau vienui-vienas gyvenu. Jei kartais ir pasitaiko su kuo sueit, tai tas yra tik tuščia forma. Į mane, rodos, nežiūri, kaip kitąsyk žiūrėdavo net ir geriausieji draugai. Nejaučiu, kad taip dabar užsitikėtų, kaip kitąsyk. Tiesa ir aš visai ne taip elgiuosi, kaip kitąsyk. Seniau draugų džiaugsmuose aš gal linksmiausias būdavau, nuliūdimuose su skaudančia širdžia drauge dejuodavau, o kaip reikėdavo geri sumanymai vykdyti, pilnai atsidėjęs pirmutinėse eilėse dirbdavau ir kitus kiek galėdamas ragindavau. O dabar šaly jau stoviu. Tai visi mato ir, kaip aš pirmiau buvau elgęsis, niekas neužmiršo. Taip viskam apsimainius, ir jausmai kitoki išdygo. Susiėjus nėra nė gyvumo, nė atvirumo, nė širdingumo, kaip kitąsyk. Kartais lyg jaučiu, kad į mane dirstelia kaip į žuvusį žmogų. Ir aš jau nė į naujienas, nė į sumanymus, nė į jokus reikalus nesikišu ir kviečiamas neinu. Ir man nenuobodu. Susieit su kuo, kaip seniau, nenoriu. Jokių pasigailėjimų, jokių patarimų neklausau.“²⁶ J. Matulaitis priešingai patarė, kad kuo dažniau lankytųsi pas kitus. Jei užmirši pasaulį ir žmones, tai ir tave užmirš. Žmogui reikia kitų draugijos. Patarė pasirinkti vieną kitą ir su jais suartėti, taip pat suartėti su klierikais, kaip ir su lietuviais bei lenkais. Tačiau reikia saugotis, kad klierikai, besiskųsdami vieni kitais (lietuviai lenkais, lenkai lietuviais) ar profesoriais ir vyresnybe, neišmaišytų į kokią nors politiką. Dvasios tėvas turi laikytis to, kad atėjo mokyti dvasiško gyvenimo, meilės Dievui ir artimui, išsižadėjimo ir

²⁶ Jono Totoraičio laiškas Pranciškui Būčiui, 1912-01-27, in: Katilius, A. *Kunigo Jono Totoraičio MIC laišakai kunigui Pranciškui Būčiui*, p. 244.

panašių dalykų, o ne tvarkyti visokius painius reikalus ir spręsti iškilusius klausimus²⁷. Nors ir vengė viešumos, bet visai nenusišalino nuo visuomeninio darbo. J. Totoraitis buvo „Šaltinio“ bendrovės pajininkas ir 1912 m. vasarą vykusiame susirinkime buvo išrinktas jo pirmininku. Savo kalboje ragino darbų ir aukų našta su džiaugsmu ir noru nešti, nežiūrint į jokiais kliūtis. Susirinkimas pavyko, „Šaltiniui“ pajų buvo sudėta 700 rublių²⁸.

Seinų kunigų seminarijoje J. Totoraitis jautėsi nekaip: „Viską ką reikia atlieku ir ramiai sau tūnau. Prie savo padėjimo ir aplinkybių jau visai pripratęs. O koks tas padėjimas, gerai žinai: esu čia kaip dieglys šone. To man niekas nepasako, bet tai jaučiama. Kitaip su manim nė negali būt. Reikėtų persiimti ir prisitaikyti prie jų nuomonių, elgtis pagal čia esančius papročius. Jei aš norėčiau taip padaryti, turėčiau pilnai savęs išsiginti. Aš to nedarysiu, delto tarp manęs ir jų nėra nieko bendro.“²⁹ Taip kalbėdamas J. Totoraitis, greičiausiai, turėjo galvoje santykius su seminarijos rektoriumi Vincentu Blaževičiumi ir vice-rektoriumi Romualdu Jalbžykovskiu, kurie buvo prolenkiškų pažiūrų. Santykiai su rektoriumi nebuvo šilti. Tai matyti ir iš šio pavyzdžio. Vieną kartą pas dvasios tėvą užėjo klierikas lenkas pakalbėti apie blaivybę, nes buvo greitai atostogos ir reikėjo pagalvoti, kaip elgtis vasarą. Klierikai norėjo, kad J. Totoraitis ateitų pas juos į susirinkimą ir pakalbėtų tais klausimais. Tačiau reikėjo atsiklausti rektoriaus. Sutikęs rektorių, dvasios tėvas išdėstė jam reikalą. Rektorius pasakė, kad, jei nori pasikalbėti apie blaivybę, klierikai gali patys ateiti pas jį ir pasikalbėti. Užklausus, ar gali eiti pas klierikus, rektorius atsakė, kad dvasios tėvui eiti pas klierikus negalima. Netgi kai klierikai serga, dvasios tėvui buvo neleidžiama jų lankyti ir išklausti išpažinties³⁰. Laikui bėgant J. Totoraitis įsigyveno Seinuose ir iš jų keltis nenorėjo, nebent jam būtų buvę atvirai pasakyta, kad jis nepageidaujamas,

²⁷ Jurgio Matulaičio laiškas Jonui Totoraičiui, 1911-09-23, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 3, b. 36, l. 46–46v.

²⁸ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1912-07-03, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 2, b. 107, l. 35v.

²⁹ Jono Totoraičio laiškas Pranciškui Būčiui, 1912-04-28, in: Katilius, A. *Kunigo Jono Totoraičio MIC laiškai kunigui Pranciškui Būčiui*, p. 242–243. Seinų kunigų seminarijoje darbo pradžioje J. Matulaitis įspėjo J. Totoraitį, kad saugotųsi kalbose, niekad jokių blogų ar papeikiamų žodžių neprasitartų apie vyresnybę, kiek galėdamas pagirtų geras puses. Jeigu išgirstų kitus ką bloga kalbant, nutylėtų arba stengtųsi nukreipti kalbą į kitą pusę. Žr.: Jurgio Matulaičio laiškas Jonui Totoraičiui, 1911-09-09, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 3, b. 36, l. 42.

³⁰ Jono Totoraičio laiškas Pranciškui Būčiui, 1912-05-14, in: Katilius, A. *Kunigo Jono Totoraičio MIC laiškai kunigui Pranciškui Būčiui*, p. 246–247.

ar jei būtų išvartytas. Jo santykiai su vyskupu Antanu Karosu buvo geri, vyskupas buvo patenkintas dvasios tėvo darbu³¹. Viename laiške J. Totoraitis aprašo vieną velykinį paprotį. Vieni pas kitus lankydavosi ir turėdavo bent stiklėlį išgert. Prie šio papročio, nors nenorėdamas, turėjo prisitaikyti ir J. Totoraitis. Jis ėjo pas visus, išgerdamas stiklėlį vyno, o pas rektorių – du. Tačiau ir šis paprotys nesuartino jo su ta aplinka, kuri buvo seminarijoje. J. Totoraitis rašė: „Norint labiau susiartinti reikėtų pasidaryti jų žmogum, persiimti jų nuomonėms ir visame kaip jie elgtis. Atlikus kasdienines savo pareigas jiems niekas nerūpi, gal tik sensacijinės laikraščių žinios ir smagi valandėlė. Kad būtų kokių rimtesnių reikalų arba darbų, nuo jų niekad negirdėt. Rimčiausias jų lapė viceregensas. Jis visus už nosies vadžioja. Užmetinėjimui jam kaipo kunigui jokių negalima daryti, visur savo vietoje. Tik jis turi vieną visų lenkų bendrą ydą Jis yra pirma lenkas, o paskui katalikas ir kunigas. Jis kaip visi lenkai nė nesijaučia jį turįs. Del jos jame yra šaknis visų neapykantų dabar, ir ateityje bus da didesnė. Matant iš vienos pusės neteisybes ar padarytas, ar daromas, ar da plačiai rengiamas, o iš kitos pusės apsileidimą ir akis ant visko užmerkta, man vietos tarp jų nėra; veidmainiaut neveidmainiausiu, o ir norėdamas neįstengčiau. Reikia sukandus dantis tylėt ir kęst. Jei gal da į tą liūgą da nėra įklimpę, tai jie čia nieko nereiškia. Jų aš ir turiu vengti, kad kartais užsikarščiavęs per daug neišsišnekėčiau.“³² Tie santykiai su seminarijos vadovybe negerėjo, o tik blogėjo. J. Totoraitis rašo, kad su rektoriumi ir vicerektoriumi neturi jokių reikalų, elgiasi taip, kad jie prie jo negalėtų prisikabinti, seminarijoje jį laikys tol, kol neperkalbės vyskupo. Klierikams apie seminarijos politiką nieko nekalbėjo, nes būtų tik blogiau³³.

Laiškuose J. Matulaičiui ir Pr. Būčiui neretai rašė apie savo sveikatą. Buvo visai nusilpęs; to priežastis – netinkamas jam maistas seminarijoje. Tačiau viskas pagerėjo, kai pradėjo labiau rūpintis maistu, poilsu. Ne viename laiške ir J. Matulaičiui patarė gerti pieną, kad pagerintų sveikatą. J. Totoraitis skeptiškai atsiliepė apie gydytojus. Jiems ne visada pasiseka duoti gerus patarimus, kartais tik įbaugina, apsuka galvą. J. Totoraitis gydytojais nepasitikėjo, vienas jo savo patarimais vos nenunuodijo.

³¹ Jono Totoraičio laiškas Pranciškui Būčiui, 1913-10-07, in: *ibid.*, l. 247.

³² Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1912-04-15, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 2, b. 107, l. 29–29v.

³³ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1913-11-11, in: *ibid.*, l. 76.

Iš J. Totoraičio laiškų J. Matulaičiui galima suprasti, kad buvo ieškoma kandidatų į Fribūrę esantį marijonų vienuolijos noviciatą ir studijoms universitete. Dažniausiai rašoma nenurodant pavardės. Apie klierikus rašė, kad jie veržte veržiasi prie mokslo. 1913 m. net penki penktakursiai prašėsi išleidžiami studijuoti. Leido du, dėl vieno abejojama, o dviejų visai neleido. Seminarijos vadovybė nelabai palankiai žiūrėjo į norinčiuosius studijuoti. Kaip rašo J. Totoraitis, prie dviejų noro studijuoti yra pridėjęs ir jis pirštus. Iš tų dviejų vieną leido, o kitas nuėjo pas vyskupą prašyti leidimo. Jis pasakė, kad norįs studijuoti Fribūrę, ir vyskupas leido. Bet kai pasakė rektoriui, kad studijuos Fribūrę, tas griežtai uždraudė ir pasakė, kad galįs kur nori važiuoti, tik ne į Fribūrą. Rektorius perkalbėjo vyskupą. Tie abudu jaunuoliai buvo tautiškai susipratę, šiek tiek rašė lietuviškai. Vienam net prižadėjo J. Totoraitis padengti mokslo išlaidas, kur jis bestudijuotų. J. Totoraičio rūpestis, kad jaunuoliai galėtų studijuoti, matyti ir iš šių jo žodžių: „Ką daryt ir kaip elgtis kitais metais. Norinčių mokytis bus turbūt daugiau kaip šimet. Vienas iš jų už visus gambiausias mėgsta filosofiją, man labai patinka. Kitas jautriausias, švelniausias tylus vaikinys, širdingas poetas, iš visų čia seminarijoje buvusių jaunų poetų man rodos gambiausias, muzikas, choro dirigentas, draugai jį myli sako, kad „talentuota gili siela“; mokinasi nelabai gerai, vidutiniškai, nesistengia; jam nieko nesakysiu, tik kunigai pajutę prieš mane audrą pakeltų. Tai vis mano džiaugsmas. Nė vieno jų visų neleis į Fr[ibūrą].“³⁴ Norintiems studijuoti Fribūro universitete jaunuoliams seminarijos vadovybė sudarydavo kliūčių³⁵. Parenkant kandidatus toliau studijuoti, anot J. Totoraičio, žiūrima į tautinę priklausomybę. Klierikai lietuviai stengėsi mokytis, kad galėtų toliau studijuoti, lenkai mažiau uolūs, bet juos protegavo vicerektorius. Iš tikrųjų, didelės lietuvių diskriminacijos nebuvo 1910–1915 m., kai į Sankt Peterburgo imperatoriškąją Romos

³⁴ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1913-06-25, in: *ibid.*, l. 64v.

³⁵ Plg.: Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1913-09-30, in: *ibid.*, l. 70v. Čia rašoma: „Į Fr[ibūrą] atvažiuos neužilgo vienas vaikinys, perėjęs per daug nemalonumų. Matūrus išlaikė. Kai ką atsakė visai gerai, kai ką vidutiniškai, už viską pastatė jam tik zufficicus, ilgai egzaminavo iš kai kurių dalykų net iki 25 m. siekė. Draugai man pasakojo, kad pernai du siunčiamus į R[omą] mažiau egzaminavo praščiau atsakė, o abiems pastatė eminens. Lapė [vice rektorius R. Jalbzykovskis] išvažiuojant siūlė stipendiją Ryme. Kitas pasakojo, kad čia betvarkė moksle kad jis tik nemokės prisiversti išsirinkti ir sistematiškai pereiti mokslo dalykus, nieko neišmoks ir sugrįš be nieko. Jis tikisi rasti visus nurodymus, kad viską galėtų sistematiškai pereiti. Kitas buvo ėmęs dvejoti neprisirengė galutinai prieš matūrą ir žinoma turėjo likti. Gal pasiseks žiemą pabaigus ir įsišventinus.“

katalikų dvasinę akademiją buvo pasiūsti 5 lenkai ir 4 lietuviai, o tuo pačiu laikotarpiu į Vakarų Europą – atitinkamai 6 lenkai ir 4 lietuviai³⁶.

Laiškuose J. Matulaičiui J. Totoraitis rašo apie klierikus lietuvius, pašalintus iš seminarijos. Vienas toks buvo literatūros kritika pasižymėjęs Petras Gerulis, kurio straipsniai spausdinti Aleksandro Dambrausko-Jakšto redaguojamoje „Draugijoje“³⁷. J. Totoraitis net dviejuose laiškuose aprašo plačiai nuskambėjusią istoriją su lenku profesoriumi Aleksandru Misevičiumi. Jis per paskaitas kalbėdavo nederamus dalykus, „šlykščias nedoras pasakaites“. Tai piktino tiek klierikus lietuvius, tiek lenkus. Klierikai apie tai informavo rektorių ir vicerektorių, bet tai nieko nepadėjo. Tada surašė, ką A. Misevičius kalbėjo, ir nusiuntė į lietuvių biurą Paryžiuje. Iš čia žinia pasiekė vyskupą A. Karosą, ir vyskupas liepė atstatydinti prof. A. Misevičių. Prieš pusmetį jis buvo paskirtas garbės kanauninku prieš vyskupą, užtariant prelatams V. Blaževičiui ir J. Antanavičiui. Dėl to atleidimas įžeidė ne tik A. Misevičių, bet ir prelatus. Kilo triukšmas ir prasidėjo tardymai. Buvo įtariami kunigai lietuviai, kad jie suorganizavo, jog A. Misevičius būtų išvartytas iš seminarijos. Prisaikdinę kai kuriuos klierikus, klausinėjo, ar kas nors nekurstė. Kurstytojo nerado. Paskui vėl prisaikdinę klausinėjo, ar buvo nepadorių pasakojimų per paskaitas. Pasirodė, kad tai tiesa. Negana to, ėmė daryti kratas ir rado klierikų rašytus dienoraščius, kuriuose kartais buvo nepalankių atsiliepimų apie rektorių ir vicerektorių. Kratų metu rado užrašytas tas A. Misevičiaus kalbas, tik nerado, kas siuntė jas į Paryžių. Betyrinėdami dienoraščius, rado, kad vienas klierikas buvo šiek tiek iškreipęs rektoriaus žodžius, ir už tai klierikas buvo pašalintas iš seminarijos. Tas klierikas buvo lietuvis Juozapas Giedraitis. Anot J. Totoraičio, jo kaltė tik ta, kad buvo neat-sargus³⁸. Kitame laiške dar smulkiau aprašytos J. Giedraičio pašalinimo priežastys³⁹. Sugrįžus vyskupui iš užsienio, J. Totoraitis apie visus įvykius seminarijoje jį informavo. Viską buvo pasirašęs raštu ir savo raštą vyskupui skaitė valandą. J. Totoraitis rašo: „Paklausė pabaigus, ar dabar jau ramu. Ir liepė rūpintis, kad kl[ierikai] būtų dievoti. Išėjau turėdamas tokį įspūdį, JM v[yskupas] į tyrinėjimus nė klierikų nė ku-

³⁶ Katilius, A. 2009. *Katalikų dvasininkų rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius: LII leidykla, p. 290.

³⁷ Plačiau apie Petrą Gerulį rašoma šiame tome spausdinamame atskirame straipsnyje.

³⁸ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1914-01-31, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 2, b. 107, l. 79–80v.

³⁹ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1914-03-04, in: *ibid.*, l. 82v–83. Laiškas skelbiamas prieduose.

nigų visai nesikiš, ir visi tie ponų gazdinimai, liks tušti. Buvo šnekėję, kad visiems liet[uviams] kunigams reikia kirsti ir išvaikyti. Išeidamas atsiprašiau, kad vėl įsikišu į antį savo raštą, kad niekas nematytų; aš apie jį tyliau ir slepiu. O kunigams liet[uviams] pasakiau, kad išdėjau dalykų stovį ant susirašytojo popierėlio pliano ir daugiau nieko.⁴⁰

Pagal J. Totoraitį, dėl tautinių priežasčių buvo šalinami ne tik klierikai lietuviai, taip elgtasi ir su profesoriais. Iš seminarijos į Marijampolę buvo iškeltas profesorius Antanas Palubinskas, ir tai padaryta „ne dėl Dievo garbės, ne dėl reikalo bažnyčios, ne dėl kokių nors kalčių, bet tik dėl to, kad jis nepatinka, kad to reikalauja lenkų politika.“⁴¹ Dar daugiau, anot J. Totoraičio, norėta atsikratyti visais lietuviais, bet nepasisėkė. „Dabar jau eilė, – rašo J. Totoraitis, – ant manęs parėjo, nes seminarijoje nėra nepatinkamesnio už mane.“⁴² Šie J. Totoraičio žodžiai neišsipildė, jis seminarijoje dirbo iki jos evakuacijos į Rusijos gilumą 1915 m. pavasarį.

J. Totoraitis savo laiškuose apskritai pasamprotaudavo apie lenkus ir jų įtaką marijonų vienuolijoje: „Dėlto, man rodos, žiūrint į ateitį į ją būtinai reikia atsižiūrėti ir reikalus taip kreipti, kad būtų galima išvengti lenkų vergijos, išnaudojimo, skriaudimo. Aš nenoriu, kad lenkai lietuviams dirbtų ar tarnautų, bet ir nenoriu, kad lenkų broliška letena lietuvius slėgtų. Šitas pavojus jau yra matomas. Iš jo kyla neužsitikėjimas, gal da Jūs nėsate girdėję, bet yra. Taigi ar galima bus ką nors padaryti, kad išvengus tos vergijos ypač ateityje, kad lietuvių reikalai dvasiški ir piniginiai ir darbai ir žmonės savu keliu nevaržomi galėtų eiti.“⁴³ Viename laiške rašė apie meilę lenkams. Lenkai yra dideli patriotai, niekur nenusileidžia lietuviams, o lietuviai patriotiškai yra mažiau susipratę, savo reikalus gindami dėl ramybės ir meilės lengviau nusileidžia, tyli ir kenčia, o lenkai mato tai ir moka išnaudoti. Atsižvelgiant į vienų ir kitų būdą, galima teigti, kad lenkų meilė lietuviams – apgaulė. Ta lenkų meilė gali būti meile, kol nėra reikalo. Reikalui atsiradus, ta meilė reikalinga tik tam, kad lietuvis dėl jos nusileistų. Jei nenusileis, visur bus kaltinamas, o lenkas lietuvių meilės vardan prigavęs ar išnaudojęs visur bus teisus. Ta lenkų meilė bus lietuviams pavojingesnė, jei ji apipinta aukštais ir šventais dalykais. Tie šventi dalykai bus lengvai panaudoti lenkų naudai, o „lietuviui sunku

⁴⁰ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1914-04-06, in: *ibid.*, l. 86.

⁴¹ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1913-09-18, in: *ibid.*, l. 69.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1912-04-15, in: *ibid.*, l. 30.

bus atskirti, kur baigiasi meilė ir prasideda šventieji dalykai; ant galo jeigu ir atskirtų, tai išnaudojantis lenkas nenusileidžiantį lietuvių vis tiek apkaltinęs vardan tų šventų dalykų ir savo reikalus vis tiek savaip nukreips neatsižvelgdamas į lietuvių skriaudą“. Dėl to, jeigu kalbama apie lenkų meilę, tai ta meilė turi turėti ribas ir būti aptarta, numatytos aiškos taisyklės. Lietuviai sau, lenkai sau, taip, kaip vokiečiai sau, o prancūzai – sau. Tada išnaudoti nebus įmanoma, tada galės būti meilė, taip, kaip tarp vokiečio ir prancūzo, tada nepakenks ir apipinti tą meilę aukštais ir šventais dalykais. To nepadarius ir susiejus meilę su aukštais ir šventais dalykais, „yra vis tiek ką lietuvių atiduoti į tikriausią lenkų vergiją“. Palikus miglotų neaiškumų ir geriausi norai nepadės. Savo samprotavimų pabaigoje J. Totoraitis rašo: „Dabar da viskas neaišku, nieko nėra aiškiai nustatyta, o lietuvių nusileidimas jau žymu. Tuo tarpu tiek to, bet visada taip jokių būdu negali likti ir neturi likti. Aš dėl jokių šventų dalykų neketinu bičiuliuotis su lenkais, nė į jų darbus kištis, nė jų reikalus šelpti, bet ir jokiame lenkui niekadoms nė vardan švenčiausių dalykų nesiduosiu kištis į mano darbus ir reikalus. Visi susidėjimai su lenkais lietuviams kenkė ir iš niekur nematyt jokio ženklo, kad ateityje nekenktų. Jeigu aš kada nors pasijusčiau savo pasielgimu ar darbais remiąs vienybę su lenkais, man rankos nukristų man būtų pradžia pabaigos. Tikrai šitas vienas dalykas mane baugina, baisensnio už jį aš niekur nematau.“⁴⁴

Dvasios tėvas kaupė atskirą bibliotekėlę ir netgi iš seminarijos lėšų buvo skiriama pinigų knygoms pirkti. 1911 m. lapkričio 11 d. laiške rašoma, kad knygoms skirti 35 rubliai. J. Totoraitis rašo, kad įsigis tas knygas, kurias J. Matulaitis buvo pataręs skaityti klierikams. Taip pat galvojo parsiųsinti gerą pamokslų rinkinį, nes geros medžiagos

⁴⁴ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1912-11-05, in: *ibid.*, l. 43–44. Plačiau apie J. Totoraičio požiūrį į lenkus žiūrėti prieduose spausdinamuose laiškuose. Apie tautinę meilę pasamprotavo ir J. Matulaitis. Jis laiške J. Totoraičiui rašė: „Visai su Tavim sutinku, ką rašai apie tautiškų klausimus. Vienų jausmų neužtenka; reikia kad jausmus protas vadžiotu. Turime meilės jausmus suimti į šaltus protingus įstatymus; turime meilę paremti ir suramstyti teisybe, kad niekam skriaudos nebutu, kad visu butu lygios teisės. Apie tuos dalykus jau nekartą esame galvoję ir kalbėję. Ir čia pavedžiau apie 2 savaiti jiems apsvarstinėti. Sutinku su Tavi, kad tokiuose dalykuose vien jausmais ir svajonėmis, kad ir kilniausiomis, negalima valdyties: privalome da ir gerus įstatymus sau pasigaminti. <...> Bet antra vertus nereikia taipgi užmiršti, kad įstatymai, nors ir geriausi ir tinkamiausi, vieni visko nepadarys, jei jų negaivys tikra Kristaus ir Jo meilės dvasia.“ Žr.: Jurgio Matulaičio laiškas Jonui Totoraičiui, 1912-06-04, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 3, b. 36, l. 85–85v. Kaip pažymi Tadeusz'as Górski, Fribūro marijonų noviciate vyravo draugiški santykiai ir nekilo nesusipratimų dėl tautybės. Žr.: Górski, T. 2009. *Palaimintasis Jurgis Matulaitis*. Vertė Teresė Danguolė Šniūrevičienė, Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla, p. 106.

pamokslams turi nedaug⁴⁵. 1912 m. vasario mėn. laiške nurodoma, kad rektorius davė 25 rublius knygoms įsigyti, tik perspėjo pirkti lotyniškas, ne itališkas, vokiškas ar prancūziškas, kad atėjęs kitas dvasios tėvas galėtų jomis pasinaudoti⁴⁶.

J. Totoraičio kasdienybei pažinti yra svarbi laiškuose pateikiama jo nuomonė apie atostogas, kurortus. Jis rašo: „Da labiau nereikia man jokio kurorto. Kurortas – tai sveikam liga. Ką aš tenai veikčiau. Viskas tenai brangu, nuobodu be galo: nuolat reikia susitikti su lenkais, o jie mane tik alsina; nuolat reikia taikytis prie svetimų žmonių. Kurorte ne pailsys, o tik didesnis nuvargimas. Per vakaciją pasilsėt ir pasitaisyt noriu nuvažiuot į Sasnavą, Panemunę ar į Pakuonį pas k. Staugaitį ar kur kitur Panėmunėm į kleboniją. Aš ten jausiuos visai tarp savųjų. Man ten bus geriau, ramiau ir sveikiau už visus kurortus ir gydytojus.“⁴⁷

Nedaug turime paliudijimų iš buvusių J. Totoraičio auklėtinių Seinų kunigų seminarijoje. Vienas tokių – prelatas Feliksas Bartkus. Jis pažymi, kad dvasios tėvo balsas buvo skurdokas, bet turinys – geras ir gražus. Visada skaitydavo savo rūpestingai paruoštą tekstą. Turėjo ir vieną keistenybę, nes kaip valios pavyzdį pateikdavo Vokietijos kanclerį Otą fon Bismarką. Šiaip J. Totoraitis buvo „tiesiog įsikūnijusis gerumas ir švelnumas. Todėl visi jį ne tik mėgo, bet ir mylėjo“⁴⁸.

Vykstant karui, Seinų kunigų seminarija veikė iki 1915 m. pavasario. Klierikų mokslas pasibaigė prieš Velykas ir jie išsiskirstė⁴⁹. Išblaškyta seminarija turėjo darbą atnaujinti nuo rugsėjo 14 d. Mogiliave. Vienas klierikas prisiminė: „Išgirdau – Seinai atidaromi Mogileve. Nuvykau. Radau iš tikro didesnę Seinų pusę. Turėjome keletą kambarių, keletą kūlių šiaudų, kaip kas paklodę. Buvo pora ir tokių buržujų, kur po pagalvę turėjo. Dieną duodavom krocketui, vakare pasakoms! Ką gi, ant grindų sugulę greta koki keturi – neiškęsi.“⁵⁰ Tačiau dėl patalpų trūkumo ar dėl to, kad per arti fronto, seminarija Mogiliave neįsikūrė. Dalis klierikų išvyko į Petrogradą, dalis pateko į Žitomiro kunigų seminariją. Į Petrogradą su klierikais atvyko ir J. Totoraitis. Klierikai ėmė mokytis vietos kunigų seminarijoje ir dalis padedant prof. Aleksandrui Grigaičiui 1915 m. pabaigoje pradėjo studijuoti aka-

⁴⁵ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1911-11-07, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 2, b. 107, l. 1.

⁴⁶ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1912-02-26, in: *ibid.*, l. 24v.

⁴⁷ Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui, 1913-04-21, in: *ibid.*, l. 58v–59.

⁴⁸ Bartkus, F. *Mano kelias prie altoriaus*, p. 47.

⁴⁹ „Seinų kunigų seminarijoj“, in: *Aušra*, Nr. 12, balandžio 1 d., p. 147.

⁵⁰ Raidė. 1917. „In exitu de Seinis“, in: *Mūrų aidai*, Nr. 3, p. 157.

demijoje. Petrograde J. Totoraitis rūpinosi klierikų reikalais⁵¹. Vyskupas A. Karosas Petrograde 1916 m. gegužės 8 d. įšventino penkis Seinų kunigų seminarijos klierikus kunigais⁵². Petrograde J. Totoraitis buvo paskirtas lietuvių tremtinių kapelionu, lankė mokyklą, prieglaudą. 1916 m. pavasarį buvo deleguotas lankyti austrų belaisvių stovyklas prie Baltosios jūros. Taip pat buvo vyskupo A. Karoso kapelionu⁵³.

Gyvendamas Petrograde, J. Totoraitis neapleido ir istoriko darbo. „Ateities spinduliuose“ paskelbė du istorinio pobūdžio straipsnius. 1916 m. pirmame numeryje išspausdintas straipsnis „Iš mūsų atgijimo istorijos“, kuriame jis pateikė žinių apie XIX a. Užnemunės rašytojus kunigus: Slavikų kleboną Petrą Rapolą Aleknavičių, marijoną Igliaukos kleboną Vincentą Kačergį, elementoriaus autorių Motiejų Brundzą, Gudelių kleboną Hilarijų Stalmuchovskį, Punsko kleboną Simoną Norkų (Narkevičių), kun. Andriejų Barkauską, Liubavo kleboną Jurgį Narkevičių, Sibiro tremtinį Tomą Senkauską, knygnešį Martyną Sedravičių. Čia rašė ir apie lituanistinio sąjūdžio pradžią Seinų kunigų seminarijoje⁵⁴. Tais pačiais metais buvo išspausdintas antras J. Totoraičio straipsnis apie Vilniaus vyskupijos kunigą Silvestrą Gimžauską⁵⁵.

Rusijoje prasidėjus revoliucijai, vyskupas A. Karosas ėmė rūpintis leidimu grįžti į Lietuvą. Tarpininkaujant Šventajam Sostui, leidimas buvo gautas. Vyskupas kartu pasiėmė J. Totoraitį ir taip su vyskupu jis per Suomiją, Švediją 1917 m. balandžio mėn. išvažiavo į Lietuvą. Sugrįžęs apsigyveno Vilkaviškyje, kur buvo paskirtas vyskupo sekretoriumi. Vilkaviškyje J. Totoraitis gyveno per vasarą, o paskui persikėlė į Seinus⁵⁶.

⁵¹ Jono Totoraičio laiškas Motiejui Gustaičiui, 1915-12-17, in: *VUBRS*, f. 1–D856, laiškas Nr. 1. Šiame laiške rašoma: „Da prieš gaunant [laišką] k. Vailokaitis man pranešė, kad komitetas duoda pinigų seminarijai, ir aš tuojau ėmiau vykinti tą sumanymą. Dešimtį dienų vaikščiojau nuo vieno pas kitą dėl to reikalo ir iš to nieko neišėjo. Konviktą ar prieglaudą aš galėčiau padaryti, bet aš jokių būdų negaliu gauti teisių pamato. O be to nieko pradėti negalima. Čia nieko neišdaręs važiuosiu nedėlioje į Smolenską, gal ten ir pasiseks.“ J. Totoraitis rūpinosi ir klierikų materialine padėtimi. Uždarbį už „Žiburio“ kalendoriaus korektūrą jis skyrė seminariją baigiantiems klierikams ir einantiems studijuoti į akademiją. Žr.: Jono Totoraičio laiškas Motiejui Gustaičiui, b. d., in: *ibid.*, lapai nenumėruoti. 1916 m. rudenį į akademiją įstojo 11 Seinų kunigų seminarijos auklėtinių. Žr.: Jono Totoraičio laiškas Motiejui Gustaičiui, 1916-09-09, in: *ibid.*, lapai nenumėruoti.

⁵² Žr.: Vadovas, 1916, Nr. 9.

⁵³ Kučinskas, A. *Prof. dr. kun. Jonas Totoraitis*, p. 10–11.

⁵⁴ Totoraitis, J. 1916. „Iš mūsų atgijimo istorijos“, in: *Ateities spinduliai*, Nr. 1, p. 37–44.

⁵⁵ Totoraitis, J. „Kun. Silvestras Gimžauskas“, in: *Ateities spinduliai*, Nr. 2–3, p. 86–90; Nr. 5–7, p. 202–208.

⁵⁶ Kučinskas, A. *Prof. dr. kun. Jonas Totoraitis*, p. 11.

Seinuose buvo svarbu atkurti kunigų seminariją. Vyko kova tarp lenkų ir lietuvių: lietuviai norėjo kurti lietuvišką seminariją, o lenkai – lenkišką. Seminarijos klausimas buvo svarstytas net Lietuvos Taryboje. Tarybos narys Justinas Staugaitis, kalbėdamas apie kunigų seminarias Lietuvoje, pažymėjo, kad Kauno kunigų seminarija jau grynai lietuviška. Tačiau Vilniaus ir Seinų seminarijos yra „lenkiškai lotyniškos“. Tokia padėtis neturėtų tenkinti, nes nuo kunigo daug kas priklauso. Kunigas parapiją gali sulenkinti. Reikia siekti, kad lietuvių kalba Vilniaus ir Seinų seminarijose užimtų sau tinkamą vietą. Seinų vyskupija sudaryta lyg iš dviejų apylygių dalių: lietuviškosios ir lenkiškosios. Seinų vyskupijoje kunigai daugiausia lietuviai. Tačiau paskutiniaisiais metais padaugėjo kunigų lenkų; jų ir kunigų lietuvių buvo beveik per pusę. Seinų vyskupija turės pasidalinti per pusę ir Seinai su seminarija atiteks Lietuvai. Dėl to reikia stengtis, kad seminarija pasidarytų grynai lietuviška⁵⁷. Istoriografijoje teigiama, kad prie to, jog būtų įkurta lietuviška kunigų seminarija, prisidėjo J. Totoraitis straipsniu, skirtu Seinų vyskupijos šimtmečiui paminėti. Tačiau peržiūrėjus straipsnį matyti, kad jame nekalbama apie seminarijos kūrimą, o tik pasisakoma: „Pripažinus Lietuvą nepriklausoma valstybe ir atsiskiriant Lietuvai nuo Lenkijos, galima laukti, kad Lietuvos Bažnyčia kitaip tvarkysis. Ir Seinų vyskupija bent jos lietuviškoji pusė, reikia tikėtis, nepasiliks prie Varšuvos metropolijos.“⁵⁸ Lietuviškos seminarijos kūrimą Seinuose palaikė ir vokiečių okupacinė valdžia. Apie tai laikraštyje „Dabartis“ rašoma: „Vyriausiasis rytų vadas, Jo Karališka Aukštenybė princas Leopoldas 10 000 markių per šimtinės Seinų vyskupystės sukaktuves padovanojo Seinų vyskupui Karosui atnaujinti lietuvių kunigų seminarijos Seinuose. Kunigų seminarija, kuri buvo įsteigta 1826 m., netrukus atsidarys vėl. Taip šalia Kauno seminarijos bus įkurta dar viena įstaiga ruošti lietuviams kunigams bažnyčios ir valdijos darbui.“⁵⁹ Lietuviška kunigų seminarija Seinuose pradėjo veikti 1918 m. rugsėjo mėn. pradžioje. J. Totoraitis naujai įstojusiems 16 klierikų lietuviškai laikė rekolekcijas ir po to išvyko į Marijampolės

⁵⁷ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, parengė Alfonsas Eidintas ir Raimundas Lopata, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 237.

⁵⁸ [Totoraitis, J.]. 1918. „Šimtas metų, kai įkurta Seinų vyskupija“, in: *Lietuvos aidas*, Nr. 70, birželio 22 d., p. 3.

⁵⁹ [Be autoriaus]. 1918. „Seinų vyskupystės sukaktuvės“, in: *Dabartis*, Nr. 82, liepos 9 d.

marijonų vienuolyną. Tuo baigėsi J. Totoraičio darbas kunigų seminarijoje⁶⁰.

Darbas Seinų kunigų seminarijoje – svarbus etapas J. Totoraičio biografijoje. Dvasios tėvo pareigos buvo svarbios ne tik dvasiškai ugdamant būsimus kunigus, bet ir puiki pedagoginė praktika, kuri vėliau pravertė dirbant su mokiniais Marijampolės marijonų gimnazijoje ir dėstytojaujant Vytauto Didžiojo universitete. Dirbdamas Seinuose jis pasirodė kaip subtilus klierikų dvasios ugdytojas, jų pašaukimo dirbti Kristaus vynuogyne stiprintojas. Dvasios tėvo vestos klierikams konferencijos, meditacijos ar rekolekcijos pasiekdavo jaunuolių širdis ir jausmus, o pareikštos mintys tapdavo apmąstymų pagrindu ar tolimesnės veiklos imperatyvu. J. Totoraitis nebuvo abejingas ir klierikų intelektualiniam ugdymui, skatino klierikus siekti aukštesnio išsilavinimo. Jo paakintas ne vienas klierikas pasirinko studijas universitete ar akademijoje. Seminarijoje studijavo dviejų tautybių klierikai – lietuviai ir lenkai. Dėl to tautinių santykių klausimai buvo subtilūs. Nors J. Totoraitis, kaip lietuvis, jautė palankumą lietuviams klierikams, bet jo dėmesio susilaukdavo ir klierikai lenkai. Jis buvo atidus ir vieniems, ir kitiems. Tačiau jo santykiai su prolenkiška seminarijos vadovybe neperžengė oficialaus bendravimo ribų. Seminarijoje J. Totoraitis jaučėsi vienišas, nors pabendraudavo su Seinuose dirbusiais kunigais lietuviais. Į visuomeninį gyvenimą Seinuose mažai jungėsi, bet neapleido istoriko pašaukimo ir „Vadove“ spausdino studiją iš Lietuvos atgimimo istorijos.

Jono Totoraičio laiškas Jurgiui Matulaičiui⁶¹

I. LAIŠKAS

Mylimas Jurgi!

Labai ilgai neprisirengiau Jums parašyti besikubindamas ir besirūpindamas apie rekolekcijas. Dabar jau jos yra praėjusios. Vakar rytą pabaigiau. Su joms man ir rūpestis nuslinko. Ne tiek jos buvo baisios, kiek man buvo rūpėjusios. Laikoma čia jos tris dienas. Ir meditacijos ir konferencijos pagal seną paprotį skaitoma, tai nėra sunkios vesti. Naujų

⁶⁰ Vilkaviškio vyskupijos kurijos išduotoje pažymoje nurodoma, kad seminarijos dvasios tėvu J. Totoraitis buvo nuo 1911 m. rugsėjo 1 d. iki 1918 m. spalio 10 dienos. Žr.: Vilkaviškio vyskupijos kurijos pažyma, 1937-11-30, in: *LCVA*, f. 1674, ap. 3, b. 55, l. 8.

⁶¹ *LCVA*, f. 1674, ap. 2, b. 107.

dalykų įvesti nebandžiau ir nenorėjau, nepasitikiu savo iškalba ir beto visoki naujumai čia labai erzina. Meditacijas visas ėmiau iš Belecijaus. Man pačiam išrodė jos gyviau už kitas parašytos; ir regensui, kaip pasakiau, kad tas, o ne kitas imsiu, visai patiko. Viskas pasisekė geriau, kaip buvau tikėjęsis. Konferencijos, nors buvo visos ilgos, o čia ilgų nekenčia, patiko ir kunigams ir klierikams. Du profesoriai lenkai visas gyrė: vienas jų apie tą, kuri man praščiausia išrodė pasakė, kad *comme il faut*⁶² ir su vokišku įsakmumu apdirbta, kitas gėrėjos plenu (kiekvienoje konferencijoje iš pradžios įžangos vietoje padaviau smulkų, aiškų ploną) ir kalba, kad aiški ir lengva. Net minėjo, kad vertėtų atspausti. Tik aš nė lenkiškos spaudos, nė lenkiško pelno, nė lenkiškos garbės nenoriu: ir pasiryžęs esu greičiau sudeginti, ne kaip duot spausti jei kas būtinai užsimanytų prikalbinėti. Užmetinėjimū da negirdėjau: gal da pasakys ar ims šnekėti, kad konferencijos (pagal Guibert) ir dvasiški skaitymai (iš Spowiedź): buvo per aukšti ir gal ne visiems, ypač pirmamečiams, suprantami. Bet aš į tokį užmetinėjimą visai neatsižiūrėsiu: man rodos, kad aukštu tonu didesnę įtekmę padarau, o jei pirmamečiai neįstengė suprasti, tai man jie per daug nė rūpėjo, jie ir taip visi šventi. Jei vedime buvo kokių silpnų pusių, tai jų nė viena neliks užtylėta, viską išvilks į viršų ir man nieko nedovanos. Bet tuo tarpu da nieko nejaučiu. Dabar man išrodo, kad nuomonė apie mane pakilo ir pas kunigus lenkus ir lietuvius. Klierikai rekolekcijas laikė visai gerai ir buvo, rodos, smarkiai persiėmę. Vakar vakare po vakarinių maldų atminiau jiems didžiausias mintis (iš ryto nebuvo laiko) ir meditacijų ir dvasiškų skaitymų ir konferencijų; ir taip man sekėsi šnekėt, kaip da lenkiškai niekad: ir mislįs ir liežuvis ir žodžiai aiškiai ir greit lėkte lėkė, kaip garu vejami.

Beto da šeštą kursą visą vakar vyskupas jau šventino. Tai prieš rekolekcijas regensas buvo man pasakęs, kad jiems reikia skyrium konferenciją prirengti. Man rūpėjo parašyti jiems kokį tikrai naudingą, reikalingą ir pritaikytą dalyką. Padirbėt ir skubinti, kad suspėjus, reikėjo visai gerai iki susistačiau ir surinkau medžiagą. Parašiau apie paojų išėjus iš seminarijos, meilę svieto ir kaip ji įsigauna į kunigo širdį, apie pareigas dvasiškas ir parapijines ir truputį apie kunigo idealą. Išėjo labai ilga, bet turbūt padarė gerą įspūdį, kad paskui: vienas atėjo už ją padėkot. Mintis tai konferencijai paėmiau iš Rudolf Wegweiser für Priester (Freiburg, Herder) parašyta jauniems kunigams išeinantiems iš seminarijos. Jei Jums kada reikėtų sakyti apie svieto meilę *concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum, superbia vitae*⁶³, tai ta knygutė galėtumėte naudotis: mintįs geros, aiškos, praktiškos; dalykas išaiškintas kaip reikia.

⁶² Kaip turėtų (pranc.).

⁶³ Kūno geismas, akių geismas, gyvenimo puikybė. Plg.: 1 Jn 2, 16.

Ir pailsti nepervirš pailsau, tik paskutinę dieną į pavakarę ėmė galvą skaudėt. Atlikęs rekolekcijų darbą dabar pradėsiu antrą pusmetį lengvesnį už pirmąjį, tik gavėnia da nemažai pailsis ir įvargis.

Klierikai manęs gana gerai klauso. Kai-kurie dalykai pakrypo į geresnę pusę, bet da ne viskas atlikta. Dievui dėkui, ar šiaip ar taip su jais neblogiausiai einasi.

Kun. Civinskas⁶⁴ atsisakė nuo redaktoriavimo dėl širdies ligos ir išvažiavo į Wörishofeną gydytis. Dėl viso ko ketina atvažiuoti pas jus pasižiūrėti. Manęs prašė Jums pranešti, kad jo reikalai nė truputį nepagerėję. Mirusios sesers vaikai labai gabūs ir geri, ketina juos leisti į mokslą.

Mano sesuo Kaune Stanelytės mokykloje mokinas pradedamojo mokslo, rašė, kad tenai gerai esą ir patinka. O kita sesuo iš tėviškės rašydama apie ją minėjo, kad ji Kaune pramokus vis tikisi pasiekti savo tikslą. Kalviukas rašo, kad savo nuomonės laikosi po senovei; norįs pasisamdyti sau vienas kambarį: vakarais galėtų daugiau pasimokyti, pasiskaityt, niekas neprikaičiotų ir nekliudytų; bet nežinąs, kiek reikėsia mokėti už kambarį ir valgi.

Kad Jus pailšę esate, ar negerai padarytumėte, kad gertumėte kasdien pavakarių pieno su kava. Man tai labai tinka. Labų dienų pažįstamiems ir ypač Jurgiui.

Sudiev Jusų Jonas

Seinai

26.II.1912

Šįmet ir regensas davė 25 rub. dvas[ios] tėvo knygynui, o iš pereinamųjų metų da turiu 25 rub., tik minėjo, kad reikia išrašinėti lotyniškas knygas (ne vok[iškas], ita[iškas] ar pranc[ūziškas]), kad kitas atėjęs galėtų naudotis. Jei žinote kokių lotyniškų, praneškite.

II. LAIŠKAS

Seinai 18.XI.1912

Mylimas Jurgi!

Klausiate kame yra nusileidimas. Kaip dalykai buvo su Vait. aš nieko nebuvau žinojęs. Bet jau ir apie jį nešnekant, o žiūrint ne į tai kas dabar yra, tik į ateitį kas bus už keliolikos ir kelių dešimčių metų, reikia pripažinti,

⁶⁴ Antanas Civinskas (1876–1913) – kunigas. 1893 m. įstojo į Seinų seminariją, 1898–1900 m. studijavo teologiją Romos Grigaliaus universitete, 1900-08-10 Romoje įšventintas kunigu, gavo teologijos daktaro laipsnį. 1900–1902 m. studijavo Fribūro universitete, kartu redaguodamas „Tėvynės sargą“. 1903 m. grįžo į Lietuvą, nuo 1904 m. – Seinų seminarijos profesorius. 1905–1906 m. dirbo „Šaltinio“ redakcijoje, 1906–1907 m. buvo Ilguvos, Alytaus vikaras, 1907 m. lankėsi JAV. 1908–1910 m. buvo Šakių, Kalvarijos vikaras. 1910–1912 m. redagavo „Šaltinį“. 1912 m. išvyko gydytis į užsienį, 1913 m. grįžo į Marijampolę. Bendradarbiavo lietuvių laikraščiuose, išleido religinio ir socialinio turinio knygelių.

kad nusileidimas yra. Nusileidimas yra tame, kad viskas tur drauge eiti, ir tai būtinai turi priversti prie to, kad galingesni turi viršų gauti ir viską sau suglemžti, jei visas dalykų bėgis bus paleistas eiti savo prigimtu ramiu keliu be įsikišimo priešingų veiksnių. Išmintingas auklėtojas daug gali padaryti auklėtinio nuomones pakreipti į sau patinkamą pusę. Beto didesnis lenkų skaitlius drauge su jų psichologija drauge gyvenant patį per save daro įtakmę kenkiančią mažesniame lietuvių skaitliui. Prie to pridėkite ir aukštus ir šventus dalykus, kuriuos lenkai visada mokėjo ir dabar moka išnaudoti savo tautiniams reikalams, ir vardan kurių silpniesiems priešintis prieš galingesnius jei ne negalima, tai bent be galo sunku, tai pasirodys, kad nusileidimas, nors dabar da neaiškus, bet ateityje neišvengiamas. Delto dalykų stovio nėra geriems norams, nėra gerai valiai palikti negalima. Palikti dalykų bėgį geriems noram ar gerai valiai žinant lenkų psichologiją būtų vis tiek ką silpniesiems atiduoti jiems praryt. Ak kiek jie daro kruvinų skriaudų ir šunybų lietuviams, latviams, baltgalviams ir rusinams, o tik ne visada galima sakyti, kad jie tai darytų pikta valia ar piktais norais. Taigi tikėtis, kad jų gera valia ar geri norai ką gero darytų silpniesiems tautoms negalima, ir nematyt iš kur pas juos galėtų atsirasti atmaina silpniesiems naudinga. Man išrodo, kad čia dalykas yra svarbus, jį reikia žiūrėti, temyti, įsigilinti ir nustatyti aiškios taisyklės kurios gerą valią varžytų ir neduotų skriausti silpniesniųjų ar jie būtų šioji ar toki. Viskas turėtų eit skyrium, kad lenkai į ne lenkų reikalus savo nosies kišt negalėtų. Auklėjimas turi eit prie to, kad būtų skyrium. Kol negalima, kad nebūtų jokios moralinės prievartos tautiniuos ar patrijotizmo dalykuose. Čia taisyklė turėtų but aiškiai žinoma ir auklėtojui ir auklėtiniam. Be to išeina taip: teorijoje neva pripažįstama kas reikia, o praktikoje tyliai auklėtojo autoritetu tyliai viskas slopinama ir kreipiama į savo pusę ar kartais net kokiais neva nekaltais žodžiais kruvinama auklėtinui širdis. Jeigu auklėtojas nėra mylimas, tai auklėtiniai prieš tokią moralinę prievartą tyliai spiriasi ir kenčia ir nesiduo-da nukreipti į lenkų pusę: bet tai jiems kenkia ir gadina širdį. Daug arčiau išeitų jei auklėtojas lenkas būtų mylimas, išmintingas ir geras pedagogas: kitataučiams auklėtiniam jis mokės įskiepyti lenkų idealus prisidengdamas tikėjimu, bažnyčia ir kitais šventais dalykais. Kokia paskui iš taip išauklėtų žmonių gali būti nauda ne lenkų tautoms. Toliau turi būti atskirti ir piniginiai dalykai, kad stipresniejie silpniesniųjų neišnaudotų. Kaip daug pinigų yra išvilkti iš Lietuvos į Lenkiją ar Galiciją, vardan aukštų ir šventų dalykų, o tuo tarpu lenkai lietuviams tais pinigais nėra už skatiką naudos nėra padarę, o jei ką neva daro, tai tik remia jais lenkų politiką Lietuvoje. Žmonės ne tur būt išnaudojami lenkų naudai: lenkai sau, kitataučiai sau. Čia tur būt taipgi aiškiai nustatytos taisyklės. Netur būt pripažintas reikalų didumas pas vienus didesnis ir pas kitus mažesnis, kad dėl kokio

nors *raison d' état*⁶⁵ būtų išnaudojami silpnesniejie. Susižinojimas, laiškai turėtų būti atliekami lotyniškai, o ne lenkiškai. Jei lenkams nepatinka lotyniška kalba, tai tegu išsimokinę susirašinėja kalboje tų, su kuriais reikalus turi. Ir čia nežiūrint į jokių lenkų reikalaujamus mandagumus kitataučiai lenkui rašiusiam laiškus su reikalais lenkiškai turėtų atsakyti lotyniškai, savo prigimta kalba arba kokia kita tik nelenkiška. Ir čia tur būt nustatyta taisyklė, kad lenkų autoritetas įsivyravęs ir tuose tariamai mažuose ir nekaltuose dalykuose, o tuo tarpu laikui einant darančiuose intekmė, ne imtų slėgti silpnesniųjų.

Ką lenkų auklėjimo įtekmė ir lenkų psichologijos srovė gali padaryti lengva matyti iš Vaitk. Lenkų idealai į jo dvasią yra įsisunkę, o lietuvių jei jam visai nesvetimi, tai bent jis jų gerai nesupranta. Patrijotizmo dalykuose jis yra nuauklėtas nuo koto. Vasarą aš truputį minėjau apie tai. Dabar galiu pridėti, kad prie viso riksmo ir trukšmo jis ar nebus daugių daugiausia prisidėjęs su savo lietuviams keistais ir priešingais supratimais patrijotizmo dalykuose. Jis ginčiuose savo klaidingus supratimus stengėsi paremti šv. Tamošium. Jo tvirtinimai buvo primesti ne jam vienam, laiškais jie buvo išnešioti po svietą, buvo jieškota ir surasta šv. Tamošiuje supratimai apie tėvynės meilę ir jo nuomonių klaidingumas. Kad jo nuomonė be galo daug užkenkė aišku. Čia gali būti ir pavyzdys, kad geri norai ir gera valia ne viską gerai padaro ir kartais daug pikto pridriba. Be abejo, piktos valios jis neturėjo.

Vincas jau nuvažiavo į savo vietą. Daug ką jis pas vyskupą neišgirdo. Prašyt dabar į Leipalingį negalima, nes klebonu ten skirs tuo tarpu k. vikarą, o paskui jis pats vėl ten liks sugrįžęs. Prašyt man gana rūpėjo, bet Pranyš nesutiko ir viskas tyliai ir ramiai pasibaigė. Jis (V.) yra visai ramus. Kurie jį pirma žinojo stebisi tuo jo ramumu ir man jau tvirtina, kad esanti pasekmė lenkiško auklėjimo. Mano brolis šias dienas buvo Karaliaučiuje ir dalyvavo vienoje *Handelkonferenz*. Tuo iš ten sugrįžęs važiuos ar gal jau išvažiavo į Maskvą į agronomų kursus, kurie truks dvi nedėlias ar mėnesį. Taigi jo dabar sugaut negalima. Bas. pasakas ir R. J. kalbos dalykus išsiunčiau. Bet Lalis⁶⁶ žodynas tuo tarpu čia išpirktas. Kaip daugiau partrauks, Jums atsiųs knygynas; gavę jį praneškite man.

Tuo tarpu sudiev

Jus Jonas

⁶⁵ Svarbios priežasties (pranc.).

⁶⁶ Antanas Lalis (Lelys, 1873–1960) – žodynininkas, JAV lietuvių spaudos darbuotojas.

III. LAIŠKAS

Mylimas Jurgi!

Lengva man darosi Jūsų laišką skaitant. Dieve duok, kad viskas taip įvyktų. Bet atsargumas vis reikalingas. Jūs ir tą pripažįstat. Laikui, patyrimui ir reikalams einant pasidarys ir taisyklės, nustatančios tautų santykius. Teisingas nustatymas vis tiek yra reikalingas. Vasarą aš mačiau, kad dabar viskas gerai eina, ir sutinku su tuo ką rašote. Bet aš netikiu, kad ateityje neatsirastų sunkenybių iš lenkų pusės. Aš tikiu, kad iš pusės kitų tautų nebus sunkenybių, tik ne iš lenkų. Visos tautos varo savo reikalus ir tame nieko pikto nėra. Rūpinasi savo reikalais ir lenkai, ir už tai prieš juos nieko negalima turėti. Bet būdas, kuriuo tuos reikalus varo, yra nepakenčiamas. Kitos tautos tiesiog dirba savo darbą, o lenkai ne. Tie aukšti Kristaus ir Bažnyčios idealai visada buvo tie patys. Kitos tautos rūpindamosis apie savo reikalus arba prie jų taikėsi arba tiesiog juos niekino. O lenkai pakinkė juos savo politikai vežti. Taip buvo praeityje, taip dabar yra, ir nematyti, kad kitaip būtų ateityje. Jie visada dangstėsi ir dangstosi Bažnyčios idealais, ir jais išsiteisina iš visų savo šunybų ir skriaudų daromų kitoms tautoms. Kad šita lenkų tautos visuotina giliai įsiskverbusi amžių išdirbta tradicija ar žymė nesiektų vienuolių aš netikiu. Tegu dabar viskas gerai, bet ar vis taip bus. Da dabar niekas prie reikalų vedimo nėra priėjęs, o kaip sykį prieis, ar įstengs išsiliuosuoti iš tos žymės, kuria yra perimtas lenkų kraujas? Aš nenoriu jų sąžinei primesti piktą valią, bet ir turėdami gerą valią ar nedarys nesijausdami tai, ką visi lenkai daro. Ir dėl šito dalyko aš sakau, kad atsargumas ir taisyklės yra reikalingos. Dėl visų kitų tautų aš nieko nebijau, jų yra kitokis būdas, su jom galima ir tartis ir šnekėti. Visus tuos idealus, kuriuos rašėte aš pripažįstu. Dieve duok, kad jie įvyktų. Bet vis reikia žiūrėti, kad vardan jų lenkai iš kitataučių nedarytų lepšių, kurios savo tautai nė šilta nė šalta, kurios jei į lenkus neišvirtusios apie nieką nesirūpina ir nors tokiu būdu jų politikai nepareina į kelią. Kad šitai pasitaiko, tai man, tai man rodos negįsite. Tik kad nevisada pasiseka pilnai tikslas pasiekti, tai jau ne lenkams dėkui.

Jūsų laiškas padarė man ko geriausią įspūdį. Man kaip kas paaiškėjo ir lengviau pasidarė. Aš vėl daugiau drąsos įgaunu. Bet rašyti daug neturiu laiko. Jei bus kaip antrą sykį perskaitęs ir apgalvojęs daugiau parašysiu. Dabar turiu skubinti rekolekcijas rengti. Be to per gavėnę kas nedėlia man reikės sakyti per graudžius verksmus lenkiški pamokslai. Tai iki velykų nuolat reikės skubinti ir skubinti, kad atsilikčiau kas reikia. O prie to ir su sveikata turiu būti atsargesnis, daugiau dabar vaikščioju. Išpažinčių klausyti į bažnyčią einu tik šventoms dienoms. Klausyti ir dabar reikia tris, pusketvirtos iki keturių valandų. Esu katedros vikaras ir čia neką padarysi. Šiokioms dienoms neinu. Einant ir būtų kas veikti. Dabar

šventino šeštą kursą į kunigus. Per rekolekcijas aš jiems kasdien skaičiau po konferenciją. K. Nov. kelia į Pajevonį.

Sudiev Jūsų Jonas

Seinai

20.I.1913

Vakar prašė lietuvišką pamokslą sakyti. Buvau gana nusidirbęs ir didelę slogą turiu, bet apsiėmiau, tik nusiderėjau, kad neisiu išpažinties klausyti, kad prisirengti galėčiau. Tai vakar visai neklausiau. Šešto kurso įšventintieji kunigai jau užtvirtinti į parapijas. [Su tuo su kuriuo] šnekėjom, turi savo reikalus ir plenus, nieko nėra. Dabar turiu nusižiūrėjęs keturis gabius gerus vaikus. Ketinu ilgai nelaukti užsiminti.

IV. LAIŠKAS

Mylimas Jurgi!

/.../ Klierikų ūpas yra tokis, kad jie visi arba bent daugelis veržte veržiasi prie mokslo. Penkiamečių šįmet penki prašėsi, kad leistų važiuoti mokytis: du leido, vienas liko ant abejo, dviems visai atsakė. Į tuos mokslus seniai čia nelabai palankiai žiūri. Apie du yra spėjama, kad pastatę jiemdvim gerus laipsnius tik delto, kad nejautę jūdviejų noro. Kad prie to noro mokytis truputį gal ir mano pirštų pridėta, turbūt nenujaučia. Iš tų prašiusių vienas yra lenkas: jis, rodos, prie to nuo seniai buvo kreipiamas.

Du tų vaikinių yra suėję su manim į artymą pažinti. Apie juodu aš buvau Jums jau rašęs. Vieną jūdviejų leido, kitam atsakė, bet tikisi, kad da vis pasiseks. [Dėl tam] buvo pas vyskupą, pasisakė visą savo norą, kad važiuosias į Fr[ibūrą]. Aš buvau pataręs, kad viską pasisakytų. Vyskupas sutiko, bet kaip pasisakė Reg[ensui], kad į Fr[ibūrą] tas griežtai uždraudė ir įvardijo, kad galis kur noris važiuoti tik ne į Fr[ibūrą], ir peršnekėjo vyskupą. Tą uždraudimą jis turi būtinai laikyti ir klausyti nes da jam pustrėčių metų reikia laukti iki šventįsis į k[unigus]. Iš šito visko išeina tiek, kad visus kaštus jam išvažiavus mokytis aš turėsiu duoti. Jis manim taip buvo pasitikėjęs, kad atsisakė priimti pašalpą, kuri jam buvo pasiūlyta ir kurią paskui kitam pažadėjo. Kai pasidarė kitaip negu buvo tikėtasi, aš išpasakojau visus keblumus einant kur kitur mokytis. Jis apsiėmė ant visko: jeigu jo valia kitaip nukryptų, nekaip dabar yra pasiryžęs, jis pasiima viską sugražinti. Aš jam prisižadėjau pristatyti visą kaštą kiek tik reikės, vis tiek į kokią jis vietą bus išvažiavęs mokytis. Ir aš dabar turiu tik vieną rūpestį, kad tik aš jam kiek reikės surinkti galėčiau. Pagal mano apskaitymą pirmiem metams gal išteksiu neskolinęs. Aš tikiuosi, kad Jūs ant šito dalyko sutiksite, kad sutiksite prireikus ir truputį skolos paimti. Buvau norėjęs visą dalyką išvesti ko geriausiai, bet išėjo kitaip, ir aš pasijutau surištą esąs: kad ne suvedžiočiau, turėjau kitaip dalykui virtus, žadėti visą kaštą;

apgalvot ar susitarti nebuvo laiko, nes viskas susipainiojo į dvi dienas ir reikėjo aiškiai pasakyti, ko reikia laikytis. Man dabar rūpi tik pinigų rinkti.

Abu tuodu vaikinai bekalbant apie ateitį klausinėjo, kas reikės daryti, jeigu kartais prireiktų sušelpiti kokį giminę, nors dabar da tų reikalų nemato. Atsakiau, kad atsiradus tikram reikalui ir susitarus galima. Rodos, šitie dalykai visai nebus išvengiami. Klausinėjo ir apie lietuvių dalykus baimė juodu ima, kad nepatektų į lenkų kilpas ar kokį nors išnaudojimą. Tikrinau, kad ir čia paojaus nėra ir kad savo reikalus patįs lietuviai turės prisžiūrėti. Paskui man po kiek laiko parėjo į galvą, kad lietuvių prižiūrėtojų turėtų būti kokis lietuvis imamas iš kandidatų išrinktų pačių lietuvių. Taip dalykams esant būtų užkirstas kelias lenkų įsikišimui. Kasdien matau, kaip lenkai stengiasi savaip kreipti lietuvių: nusižiūrėję kokį lietuvių, kuris nežino kas yra ir kuris kitų draugų lietuvių nekenčiamas ir beveik niekšu laikomas, kelia aukštyn, kad jis gelbėtų išklodusius iš lenkų tautinių idealų lietuvių ir vėl atgal nejučiomis vestų į lenkų maišą. Dalykas čia yra tame, kad lenkai negalėtų lietuviams užmesti savo žmogaus kad ir lietuvių: jeigu visi lietuviai bus suirę ir betvarkiai, tas tai vienas užmestas prižiūrėti lenkas ar lenkams pasidavęs lietuvis jų nepataisys, tik savaip kreipdamas da labiau viską pagadys; jeigu lietuviai patįs nenorės eiti į dangų, tai nė lenkai, nė koks jų užmestas geradėjas ir neįstengs nuvesti.

Vienas tų vaikinių klausiamas ko norėtų mokytis pasisakė, kad gamtos mokslų; jis turbūt šešias klesas baigęs ir jau dijakonas. Atsakiau jam, kad ir teologijos reikia, bet neužkirtau kelio ir gamtos mokslams. Jo neleidu. Kitas pasakė, kad jam patinka veikimas, gyvas darbas, jis yra šįmet ceremonijų prefektu; apsukrus, gudrus, gyvas, greitas, moka kitus prikalbinti, sujudinti, patraukti, energijos pilniausias. Jį leidu ir jam turiu duoti kaštą. Abu po truputį lietuviškai rašinėja.

Ką daryt ir kaip elgtis kitais metais. Norinčių mokytis bus turbūt daugiau kaip šįmet. Vienas iš jų už visus gabiausias mėgsta filosofiją, man labai patinka. Kitas jautriausias, švelniausias tylus vaikinai, širdingas poetas, iš visų čia seminarijoje buvusių jaunų poetų man rodos gabiausias, muzikas, choro dirigentas, draugai jį myli sako, kad „talentuota gabi siela“; mokinas nelabai gerai, vidutiniškai, nesistengia; jam nieko nesakysiu, liet.? kunigai pajutę prieš mane audrą pakeltų. Tai vis mano džiaugsmas. Nė vieno jų visų neleis į Fr[ibūrą]. Taigi ką daryt! Dabar lengvas, o ateityje kelias tolymas. Jei k. Kul.⁶⁷ norėtų daryt doktoratą tegu daro: šįmet sugrįžusiems prie progos buvo užmetinėjama, kad be doktorato sugrįžo. *Vad[ovo]* redaktorius tikisi, kad atsiųsite pabaigę pradėtąjį

⁶⁷ Vincentas Kulikauskas (1878–1936) – marijonas. 1903 m. baigė Seinų kunigų seminariją. 1912 m. įstojo į marijonų noviciatą Fribūre, studijavo universitete ir gavo licenciatų laipsnį. 1915 m. išvyko į JAV.

straipsnį. *Vadovui* konferencijas išverčiau; esu pailsęs, nugriso man tie rašymai, bet džiaugsmas ima, kad viską atlikau ir kad jau vakacija.

Šiandien pabaigiau rekolekcijas. Dumi ant vakacijos, nė pietų nelaukiu. Atsisveikinant prel. Ant. klausė, ar ne nevažiuoju į užrubežį; Blaž. pirmiau buvo klausinėjęs.

Sudiev. Jus Jonas

25.VI.1913

Kul. klausė ar aš nenorėčiau per vakaciją išvažiuoti į užsienį. Nega-liu ir daug kaštuoja, o man pinigas rūpi rinkti. Kelionei neprašėte atsiųsti užmiršau, buvo čia Dail. neparėjo man matyt į galvą. Kas čia per trumpai parašyta, jis galės plačiau papasakoti. Kad ir pailsęs esu, bet su mano sveikata nėra blogai. Nuo gavėnios pusryčių valgau šutų pieno su juo-da duona ir medumi, ir tai man gerai, viduriai gana pasitaisę.

V. LAIŠKAS

Mylimas Jurgi!

Pas mus baisus suirimas, mes tik nervais gyvename. Dalykas štai kame. K. Misevičiaus⁶⁸ šlykščios anekdotės nežinia koku būdu ir keno tapo nusiųstos į Paryžių į lietuvių biurą. Iš čia jos pasiekė ir vyskupą: buvo pagrasinta, kad jei per mėnesį neatstatysias k. M. būsiančios jos apgar-sintos laikraščiuose. Prieš kalėdas vyskupas atsiuntė jas administ-ratoriui, o paskui kiek vėliau paliepė atstatyti. K. Mis. pralotų Bl[ązevičiaus]⁶⁹ ir Ant[anavičiaus]⁷⁰ rūpesčiu buvo paskirtas pavasarį kanauninku. Dauge-lis buvo nustebę ir nepasitenkinę, kad jis to joku būdu nebuvo nusipel-nęs. Sako, kad pralotai jį visame išteisinę ir išgyrę prieš vyskupą. Dabar atstatydamas užgavo ne tik k. M. pilnai to nusipelnusių, bet ir pralotus. Pasidarė tardymas ir triukšmas. Seinų lietuviai kunigai intariami kad čia jų darbas, ir kad jie esą sudarę draugiją lenkams kun[igams] iš semina-rijos išvyti. K. Pianka⁷¹ pasakęs daug smarkių žodžių. Vondelauskas⁷² ir Mis. paliovė refektoriuje drauge su visais valgę, nes negali draugauti su tokiais žmonėmis. Į miestą į žmones paleido šnekas ant lietuvių kunigų, kad jie k. M. išvarę. O seminarijoje da baisiau. Tyrinėjimą pradėjo tuo,

⁶⁸ Aleksandras Misevičius (1879–po 1940) – kanauninkas. 1902 m. baigė Seinų kunigų seminariją. 1911–1913 m. Seinų kunigų seminarijoje dėstė lotynų kalbą.

⁶⁹ Vincentas Blaževičius (1857–1929) – prelatas. 1880 m. baigė Seinų kunigų seminariją, 1883–1886 m. studijavo Romoje, bažnytinės teisės daktaras. Nuo 1907 m. – Seinų kunigų seminarijos rektorius.

⁷⁰ Juozapas Antanavičius (1853–1916) – prelatas. 1876 m. baigė Seinų kunigų seminariją. 1902–1910 m. Seinų (Augustavo) vyskupijos administratorius.

⁷¹ Vladislovas Pianka (1878–?) – kunigas. 1901 m. baigė Seinų kunigų seminariją. Nuo 1910 m. Seinų kunigų seminarijos profesorius.

⁷² Pranciškus Vondolovskis (1880–?) – kunigas. Baigė Seinų kunigų seminariją ir Sankt Pe-terburgo Romos katalikų dvasinę akademiją, teologijos magistras. Nuo 1909 m. – Seinų kunigų seminarijos profesorius.

kad kai kurių klierikų prisaikdinę klausinėjo ar kas ne kurstė lietuvių prieš lenkus. Kurstytojo nerado. Paskui saikdindami klausinėjo ar anekdotės tikrai buvo pasakojamos. Pasirodė, kad tiesa. Bet to negana ėmė jieškoti išteisinimo suminkštino ar ištrynimo. Klausinėjo ar su tendencija jas pasakojęs, t.y. norėdamas animam destruere⁷³, ar klierikai piktinosi. Slapta nakčia, per sumą ar ryte per meditaciją ėmė kratas daryti ir raustis po klierikų knygas, kur rado dieninius su visokiais, kartais reg[ensui] ir vice [regensui] nemaloniais užrašais. Betyrinėdami surado, kas turėjo surašęs tuos pliauškimus tik nesurado, kas į Paryžių siuntė. O tas Paryžius tai baisiausia kaltė. Kaip galėjo drįsti bedieviai ir socialistai (tokiais juos tardytojai laiko) tokius šmeižimus siųsti ir kunigo garbę plėšti. O kunigų garbės plėšimas yra pas mus [nesuprantamas žodis]. Nesuradę kaltininko ir dabar nepaliauja tyrinėję. Klierikus, kurie išsyk visi ėjo prieš M. perskyrė į dvi dalis į lenkus ir lietuvius. Prieš tris karalius ar apie tą laiką vice regensas pasišaukė pas save kelis lenkus, ką šnekėjo nežinia. Tik nuo to laiko lenkų nuomonė atsimainė, visi ėmė stoti už M. Tyrinėjimą varė norėdami suminkštinti tąs anekdotes, vis nesiliovė. Ėmė klausinėti, ar atskirus žodžius tikrai atsimena, ar M. tikrai pasakęs. Smarkiai užsipuolant vieni vienaip sakė kiti kitaip. Mažiausias sudvejojimas yra prirodymu ar bent norima daryt prirodymu, kad taip šlykščios nebuvo arba ir visai nebuvo kalbėtos. Betyrinėdami surado, kad vienas klierikas į savo dieninį rašydamas buvo truputį iškrepęs regenso žodžius. Regensas turbūt adventuose uždraudamas šeštam penktam ir ketvirtam kursui kalbėti lietuviškai tai pirmučiausiai pridėjęs, kad jei nepaklausysią, reikėsią grįšti į senovės amžius ir kaltiems užkabinėti lentą. Klierikai supratę, kad tai lenta su asilo galva, kuri buvo kabinama dėl lenkiškos kalbos. Ir šaipėsi iš regenso kvailio pasakymo ar bent ne takto. Trečio kurso klierikas tai išgirdęs užrašė savaip į savo dieninį. Prie tos kaltės surado da ir daugiau, kad jis tenai rašęs laiške netinkamai apie regensą ir viceregensą kad jiems politika rūpi ir daugiau da ką. Tą klieriką be sesijos modo extraordinario⁷⁴ išvijo, nes buvęs malus daemon⁷⁵ seminarijoje. Tuojau dekretą prieš piet perskaitę atskyrė jį nuo klierikų ir liepė ant rytojaus išvažiuoti. Klierikai lietuviai (lenkų nedrįso prašę) sudėjo jam kelias dešimtis rublių pinigų ir per mane indavė. Daviau ir aš 5 rub. Lyg tyčia tas klierikas išvažiuodamas užmiršo ant stalo laišką, kur buvo paminėta apie pinigus. Rado jį viceregensas. Ir vėl prasidėjo tardymai, kam klierikai rinko tuos pinigus ir kaip drįso pas jį eiti, kad buvo uždrausta. Vieni ant savęs bėdą prisimė, kiti išsisuko ir vienas prisipažino kad man sudavęs nunešti tuos pinigus. Pareikalavo, kad tą prisipažinimą raštu paduotų ir pasirašytų.

⁷³ Sunaikinti sielą (lot.).

⁷⁴ Ypatingu būdu (lot.).

⁷⁵ Pikta dvasia (lot.).

Klierikas ira prasikaltęs tuo, kad su dalyku priklausančiu do zarządu seminaryum⁷⁶ kreipėsis prie dvasiško tėvo. Bet čia da tąsymams ne galas. Ėmė užsipuldinėti ant tų, kurie su išvytuoju draugavę ir solidarizavę su jo pažiūroms. Paskui ėmė daryti tyrinėjimą deltos nelaimingos lentos kas drįsęs iškreipti regenso mintį ir neteisingą paskalą paleisti. Ir čia tąsymų negana. Vieno kurso klierikai po pusryčių bešnekėdami kartais pakritikuodavo regenso ir vice regenso ydas (nuo tų juodu ne liuosi), o vienas lenkas suprantąs lietuviškai girdėdavo. Ir čia jieškojo kaltininkų. Regensas su vice reg[ensu] buvo girdėję, kad nekaip ir diecezijoje apie juodu kalba. Ir delto intariamus klierikus ėmė užsipuldinėti kam jie išpasakoję. Da ir šiandien tęsė. Vienam paliepė atsiprašyti klierikus, kad juos papiktinęs nešdamas pas mane surinktus pinigus induoti išvartam nabagui, ir kad užgavęs vieną profesorių. Iki šiai dienai trys klierikai drebėjo, kad bus pašalinti. Manęs klausė ką daryti. Buvau išsyk pataręs paimt popieras, bet paskui sakiau, kad lauktų iki išvys. Kaip toliau eisis nežinia. Perskaitę šitą viską žiūrėkite, kokios etikos laikosi tie auklėtojai. Kad profesorius per pustrėčių metų savo pliauškimais piktino klierikus, tai už tai niekas jo čia nepasmerkia prieš klierikus. Kaltas baisiai tik tas, kuris per biūrą pranešė vyskupui. Jie drįso klausti ar klierikai piktinosi. Jau tik tas vienas klausymas rodo, kad jie auklėtojai neišmano nė pedagogikos, nė psichologijos, nė teologijos. Jau statymas tokio klausimo yra papiktinimu, o jie to nesusipranta ir nejaučia viso jo baurumo. Kad draugai pasmerkiam, išvartam draugui deda pinigų sušelpiti, tai jie tame randa kaltę. Čia yra griovimas užuojautos ir geros širdies. Kad regensas netaktingai ir nepedagogiškai užgrasino kabinti ant kaklo lentą kalbantiems lietuviškai (tiesa truputį su ironija); tai klierikai kalti, kad jie suprato ją taip kaip visa Lietuva supranta; ir da neseniai drįso teisintis, kad jis manęs tik apie 17-to amžiaus jėzuitų lentą su parašu lingua latina, o apie asilo galvą tik dabar sužinojęs. O pats jau tardymo būdas Dieve susimilk: ant intariamo užsipuola tvirtindami tu tai padarei ar pasakei yra liudininkų ir grasina kad sakytų szczerze sumienie⁷⁷. Jei klierikas neprisipažįsta vadina melagium. Jei susigriebęs pasako, tegu ateina liudininkai, nusuka kalbą ant kito dalyko. Čia yra tik griovimas atvirumo. Dabar žiūrėkite kokią klierikai gali turėti apie valdžią nuomonę, kaip tą nuomonę aukštyn pakelti kaip nutildyti kritikas ir rūgojimus. Bet su seminarijos valdžia tiekto: ji teroru verčia save gerbti ir klausyti. Ką daryt su laužymu pamatinių teologijos ar doros taisyklių: jei kas bauriausias pliauškynes plepa ir nesipiktini, tai nieko pikto nėra – bent aiški konklūzija. Aš minti taip doros, kaip tie auklėtojai mina negaliu, man reikia stoti už principą. Kas seminarijoje darosi del niekšybių (tik ne klierikų), tai da ne viskas. Kunigai lietuviai

⁷⁶ Seminarijos valdybai (lenk.).

⁷⁷ Sąžiningai (lenk.).

visi intariami. Čia ir grasinimai teismų, cenzūromis už deformaciją. Kun. Grajauską⁷⁸ jau pašaukė in dvasišką teismą, kad regensą su viceregensu pavadinęs girtuokliais. Spėju, kad ir mane pašauks už indavimą išvytam klierikui pinigų. Kun. Šeškevičia⁷⁹, kurį pas save pasišaukė tardė dabar serga. Aš naktimis nelabai užmiegu. Apie kokius darbus ar rašymus daug ką manyti negaliu. Prie to turiu skubinti konferencijas rekolekcijoms. Pradėjau skaityti Ksenofonto [graikiškas pavadinimas]. Klierikas, kurį išvijo, Giedraitis⁸⁰, vaikas atviras, širdingai iškalbus. Jo kaltė tik neatsargumas. Ką rašė ant reg[enso] ar viceregenso tikra tiesa, tik jis nemokėjo to išdėstyti. Stebėtina, kad rudenį išvytas Navickas⁸¹ ir dabar Giedraitis regensui ir ypač viceregensui užmeta politiką ir kad kol viceregensas čia būsiąs, nieko gero seminarijoje nebūsią. Aš negaliu sakyti, kad jo nuomonė būtų visai klaidinga.

Sudiev. Jonas

31.I.1914

Seinai

Išvartysis klierikas rengiasi eiti į kareiviją. Ar daugiau išvys, nežinia. Gal vienas jų išvytų, pas Jus pribus. Kada čia ramumas seminarijoje pasidarys, nežinia. Auklėtojai iš galvos išėję.

VI. LAIŠKAS

Mylimas Jurgi!

Dabar pradžioje gavėnios atlaikiau klierikams rekolekcijas. Prisirengęs buvau prie jų kiek galėjau. Konferencijas ėmiau paskutines keturias iš Guibert. Jose išdėtas kunigo darbas: gailėstingi darbai, mokinimas tikėjimo, derinimas žmonių ir pildymas tikėjimo pareigų. Gerai jose pasakyta, ką turi kunigai veikti, kunigo darbo idealas. Meditacijas ėmiau iš Mehlio rekolekcijų, jei kurios išrodė per trumpos, dariau iš dviejų vieną. Dvasiškas skaitymas – truputį iš Mehlio ir kitas Rodriguezo apie darbų tobulumą, intenciją ir pavienį sąžinės skaitlių. Sąžinės skaitlių iš Guiberto truputį permainęs ar kai ką pridėjęs. Sekėsi rodos gerai. Tuoju po rekolekcijų atėjęs vienas lenkas prašė duot persirašyti konferencijas. Labai jos ir jam ir visiems, kaip sakė, patikusios. Paskui atėjo ir kitas lenkas prašyti jų persirašyti tas norėjo da ir vienos pernykštės. Vienas lietuvis prašė vienos šių metų konferencijos persirašyti ir trečios dienos sąžinės skaitlių. Vienas lenkas pasiimdamas konferencijas išsiklausinėjo iš kur

⁷⁸ Seinų vyskupijoje tuo metu buvo du kunigai Grajauskai.

⁷⁹ Vincentas Šeškevičius (1876–?) – kunigas. 1900 m. baigė Seinų kunigų seminariją. Buvo Pajevonio, Veisiejų, Slavikų vikaras, 1912–1915 m. dirbo Seinuose, buvo katedros vikaras.

⁸⁰ Juozapas Giedraitis (1892–?) – klierikas. Į seminariją įstojo 1910 metais.

⁸¹ Jonas Navickas (1895–1941) – marijonas, teologijos daktaras. 1913 m. pašalintas iš Seinų kunigų seminarijos, išvyko į JAV ir ten baigė kunigystės mokslus.

imtos meditacijos ir dvasiški skaitymai. Per rekolekcijas buvo regensas vicereg[ensas] ir kiti. Norėjo laikyti drauge ir k. Vailokaitis⁸², kitais metais vis drauge laikydavo. Šįmet jam prašant regensas neleido eiti į seminariją. Tuo po rekolekcijų truputį nugirdau užmetinėjimą, kuris turbūt bus išėjęs iš reg[enso] ar vicereg[enso], kad mano rekolekcijos ir konferencijos esančios be jausmo. Jau antrą dieną k. Pianka per pusryčius paklausė manęs apie ką darysiu antrą konferenciją, nors pradėdamas buvau sakęs apie ką visose bus kalbama. Aš jam vėl pasakiau. O jis man ant to pasakė, kad turinys ne ascetiškas tik mokslinis. Nežinia kaip iš tikro yra, bet spėjau, kad iš to daro jau vėl vieną prirodymą prieš mane. Jeigu tik jiems pasiseks sutykoti tinkama valandėlė be abejo jie stums mane lauk. Buvau Jums rašęs apie taisyms, kokius čia jie darė. Buvo vienu tarpu girdėt, kad iš tyrinėjimų pasirodė, kad bloga esą seminarijoje: esąs inmaišytas vienas dygnitarz ir esanti paslaptiinga ranka, kuri viską seminarijoje valdanti. Ar tas dygnitarz ir ta paslaptiingoji ranka yra vienas asmuo ar du ir kas jis nežinia. Spėja, kad tai būsiąs kan. Staň[iulis]⁸³ ar pralotas Olekas⁸⁴. Ta paslaptiinga ranka ar kartais tik aš nebusiu daromas? Kaip čia yra, taip yra, bet aš pats šalyn trauktis neketinu ir išvilioti nesiduosiu, atsitrauksiu tik aiškiai pavarytas.

Dabar da apie išvartąjį Giedraitį. Aš jį užjaučiu, nelaikau taip kaltu, kaip jį padarė, bet ir ne globeju. Jisai yra labai draugiškas, širdingas, gabus, iškalbus, linksmas. Liko jisai trečiam kurse galima sakyti per savo kaltę, bet truputį išteisinamą. Išdavęs buvo teologiją ir filiozofiją, kurias lotyniškai mokina. Davė buvo jam antrą egzaminą po vakacijai iš lotyniškos kalbos, kurios mokino k. Mis. ir už kurią trečiam kurse da nieko nebuvo palikę. Jis nesitikėjo, kad paliks, o jau inerzintas k. Mis. nesistengė mokytis. Paliko jį ir da kitus tris tik už lotynišką kalbą. Šitą palikimą aš laikau klaida pedagogų ir visos sesijos. Vieną prof. girdėjau abejojant, ar buvus kada pripažinta lotyniška kalba trečiam kurse taip svarbiu daly-

⁸² Juozapas Vailokaitis (1880–1953) – kunigas. Mokėsi Seinų kunigų seminarijoje ir Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinėje akademijoje. 1907–1910 m. redagavo Seinuose leidžiamą „Šaltinį“, o vėliau pavadavo kun. Antaną Civińską.

⁸³ Antanas Staniulis (1857–1927) – prelatas. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1876 m. liepos 4 d. Kunigu išventintas 1881 m. vasario 20 d. 1881–1882 m. – Sokolų parapijos vikaras. 1882–1884 m. – Kobylino parapijos vikaras. 1884–1888 m. – Plonkos parapijos vikaras. 1889 m. išvyko studijuoti į Romą ir 1892 m. studijas baigė teologijos daktaro laipsniu. 1892 m. – Kalvarijos vikaras. Nuo 1892 iki 1904 m. – Seinų kunigų seminarijos profesorius ir iki 1897 m. – Seinų katedros vikaras. Nuo 1897 m. iki 1915 m. – Pajevonio parapijos administratorius (klebonas).

⁸⁴ Saliamonas Oleka (1835–1920) – prelatas. Mokėsi Seinų kunigų seminarijoje, Varšuvos dvasinėje akademijoje. 1856–1866 m. buvo Seinų kunigų seminarijos profesorius, katedros vikaras. 1866 m. caro valdžios pašalintas iš Seinų seminarijos. Buvo vikaru Lipnikų, Pšytulų parapijose. 1870 m. – Lukšių parapijos vikaras. 1871–1878 m. – Griškabūdžio filijos vikaras rektorius. Nuo 1878 m. – Naumiesčio parapijos administratorius (klebonas) ir Naumiesčio dekanato dekanas. Naumiesčio parapijos klebonu buvo iki mirties.

ku, kad galėtų palikti antram metui. Klierikai visi buvo pasipiktinę. Atjautė tą Giedraitis, gal da daugiau kaip kiti. Tas šlykščias anekdotes klierikai gal būtų nutylėję. Bet suerzinti tuo palikimu užsimanė iškelti jas in viršų. Proga davė pats k. M. Iš pirmo kurso per lekciją išmetė lauk vieną klieriką. Tuo pasižeidė draugai ir pasiskundė džiakonui. Džiakonas pasakė vicereg[ensui] ir tą išmetimą ir anekdotą. Buvo liepta tylėt ir nesakyt regensui, bet drauge turbūt koku išsitarimu duota mintis ant rašto jas paduoti. Iš čia išėjo jų surašinėjimas, prie kurio Giedraitis buvo gal daugiausiai prisidėjęs. Jis buvo intariamas, kad jis jas paleidęs į svetą (bet tai netiesa). Antra jo kaltė tai užsirašinėjimas in dieninį visokių netaktų regenso ir viceregenso. Į tuos užrašus truputį buvo insimaišę ir mažų klaidelių (kaip pav. reg[ensas] buvo sakęs tik apie lentą, o jis užrašydamas prie lentos pridėjo asilo galvą). Da prisidėjo prie to sugautas laiškas vienam kunigui rašytas (kai kas spėja, bet nežinia, kad kan. Stan[iliui]). Ot ir visos kaltės. Draugai išsyk jo gailėjo, bet kaip del jo užrašų kartais neat-sargių ėmė tąsyti klierikus, užuojauta išnyko. Regensas da jo kaltes, kiek galėjo, išpūtė. Apie elgimąsi per vakacijas draugai nieko pikto neišranda, tik nepagiria, kad daug važinėdavęs; labai mokėdavęs su žmonėmis pašnekėti; da eidavęs medžiot; bet to aš didele kalte nelaikau, nes vienas seminarijos prof. medžioja. Kad jis truputį lengvo būdo buvo tai tiesa, bet man rodos jis iš to būtų pasitaisęs. Tai visos jo kaltės. Už jį liudija da šis pasielgimas. Kai jį atstatė ir atskyrė nuo klierikų, jis norėjo da pasilikti kelias dienas, kol drabužių nepasisiūdęs. Regensas uždraudė liktis ir liepė ant rytojaus išvažiuoti, uždraudė jam ir mieste liktis (nors kokią jis čia teisę turėjo drausti), o jis paklausė ir išvažiavo. Buvo ketinęs seminarijos dalykus apgarsinti laikraščiu, o viceregensą paduoti in teismą už tai, kad nakčia darydamas kratą jo knygoose buvo paėmęs jo dieninį ir reikalaujant negrąžino (užsigynė, kad nieko nežinaš). Aš jį intikrinau, kad keršto jokio nedarytų, ir jis paklausė. *Viltis* truputį paminėjo apie išvijimą. Jis man tuo pranešė, kad tai ne jo darbas (ir tai tiesa). Laiškuose, kuriuos jis man parašė keršto nė piktumo nematyt. Ir šiaip kvailystų jokių niekam neparašė.

Kunigo, kuris norėtų važiuoti in Ameriką nežinau jokio. Dargys⁸⁵ pra-boščiau, aš apie jį jokių žinių neturiu ir nieko negaliu pasakyti. Su Felik-

⁸⁵ Vincentas Dargis (1870–1945) – kunigas. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1889 m. liepos 4 d. Kunigu įšventintas 1894 m. liepos 1 d. 1894 m. rugpjūčio 26 d. paskirtas Novogrudo parapijos neetatiniu vikaru. 1894–1897 m. – laikinai Alytaus parapijoje. 1896 m. Butrimonyse įkliuvęs knygnešys P. Varpulevičius prisipažino, kad įsigyjant knygas tarpininkavo kun. V. Dargis. Caro 1897 m. kovo 26 d. paliepinu V. Dargis nubaustas 3 metams tremties, jos vieta pasirinkta Nežina (Černigovo gub.). Pagal policijos departamento 1900 m. balandžio 22 d. nurodymą, jį paskirta slaptauti sekti (slaptauti prižiūrėti). 1904–1905 m. – Liubotino parapijos vikaras. 1905–1906 m. – Berznyko parapijos vikaras. 1906–1911 m. – Pilypavo parapijos vikaras. Turolės filijos vikaru rektoriumi paskirtas 1911 m. ir juo buvo iki 1915 m. 1918 m. sugrįžo į Lietuvą ir įstojo į marijonų vienuoliją Marijampolėje, kur dirbo iki 1922 m. Nuo 1922 m. (su pertrauka 1925 m.) buvo Kauno Šv. Gertrūdės bažnyčios

su jis draugas, tai galėtų susižinoti. Bet abejoju, kad kas iš to išeitų. Šiaip nenujaučiu jokio. Mikel.⁸⁶ rengiasi mokytis bet in akademiją. In užrubežį jis gal norėtų bet aš jo kalbinti negaliu. K. Tumas⁸⁷ savo kritikose jį padarė poetų karalium; eilės jo, tiesa puikios, galima daug tikėtis. In jį čionai lietuvių kunigų akis atkreiptos, jį myli ir gerbia draugai. Jis rimtas ir darbštus savyje užsidaręs, į šalis nesiblaško ir nesimėto. Galite suprasti, kad jei aš čia ką savaip patarčiau, prieš save tik audrą susikelčiau. Tas dalykas labai opus, ir čia reikia būti be galo atsargiam.

Justinas susierzinęs ir nerimsta dėl nelygaus darbo padalinimo ir delto, kad per mažai jo bendradarbiai rūpinasi draugijomis; ypač kun. kanauninkas – tai tik ponauja pasakęs pamokslą savo nedėdienyje. Nori nuvažiuoti į Marijampolę Žiburio susirinkimą ir į Kauno Blaivybę, o jo bendradarbiai saką būsią darbo namieje. Patariau būti kantriu, o į susirinkimus važiuoti pirma susitarus ir užsakius bažnyčioje, kad žmonių daug neprisirinktų. Jam naudinga būti taip dideliuose draugijų susirinkimuose, o ant galo reikia, kad ne nuolat būtų prirakytas prie darbo, reikia ir pramogos ir nusiblaivymo tai ir nervus nuramįs. Parašyt praeitą mėnesį nieko neparašiau reikėjo vesti Vadovo korektos dalį (padėt liepė JM vysk.), beto rekolekcijos rengti ir da pavymui katedroje turėjau sakyti tris nedėdienius lenkiškus pamokslus. Nusidirbau, vieną nedėlią pasakiau lenkišką ir lietuvišką pamokslą kelias dienas krutinę skaudėjo.

Tuo tarpu sudiev.

Jusų Jonas

Seinai, 4.III.1914.

Gal kartais norėtų Prienų k. Valaitis⁸⁸. Feliksas gerai pasipažįsta, tegu kalbina.

Kun. Jonas Totoraitis MIC Seinų kunigų seminarijos dvasios tėvas

ALGIMANTAS KATILIUS (g. 1959 m.) – istorikas, humanitarinių mokslų daktaras. 1985 m. baigė VU Istorijos fakultetą. Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyno vedėjas, XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas.

Mokslinių tyrimų kryptys – Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija XIX–XX a. ir Užnemunės istorija XIX a. Šiomis temomis paskelbė per 100 publikacijų. Monografijos *Katalikų dvasininkijos rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX–XX a. pradžia)* (2009) autorius, knygos *Vyskupo Antano Baranausko anketa dvasininkams (1898 m.)* (2012) sudarytojas.

rektoriumi ir Kauno marijonų vienuolyno vyresniuoj. 1933–1937 m. – Žemaičių Kalvarijos klebonas ir vienuolyno vyresnysis. Nuo 1937 m. – Marijampolės vienuolyno klebono pavaduotojas. Rašė „Šaltinyje“ ir išvertė bei savo lėšomis išspausdino „Kaip garbinti Švč. Sakramentą“.

⁸⁶ Čia, matyt, galvoje turimas poetas Vincas Mykolaitis-Putinas (1893–1967), kuris 1909–1915 m. mokėsi Seinų kunigų seminarijoje.

⁸⁷ Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) – kanauninkas, rašytojas.

⁸⁸ Jonas Valaitis (1876–1946) – garbės kanauninkas. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1894 m. liepos 4 d. Kunigu įšventintas 1899 m. lapkričio 26 d. 1899–1901 m. – laikinai Balbieriškio parapijoje. 1902 m. – Balbieriškio parapijos vikaras. 1902 m. – Prienų parapijos vikaras ir juo buvo iki 1915 m. 1922 m. – jau Prienų parapijos klebonas ir juo buvo iki mirties.

Algimantas Katilius

ALGIMANTAS KATILIUS

APIE IŠMESTĄ IŠ SEINŲ KUNIGŲ SEMINARIJOS KLIERIKĄ PETRĄ GERULĮ

Petro Gerulio (1889–1966) charakteristiką pateikė Seinų kunigų seminarijos dvasios tėvas Jonas Totoraitis MIC (1872–1941) laiške Jurgiui Matulaičiui MIC (1871–1927), kuris saugomas Lietuvos centriname valstybės archyve (f. 1674, ap. 2, b. 107). Čia tą laišką pateikiame ištisą.

Laiškas

18.XII.1911

Mylimas Jurgi!

Vakar su klierikais laikiau mėnesines rekolekcijas. Eidamas pietų sutikau regensą ir paskui jį einantį viceregensą. Man kilstelius kepurę regensas priėjęs prie manęs paklausė, ar aš šiandien laikau rekolekcijas. Man patvirtinus ištarė supykęs. Tai jau antrą syk adventuose? Greit lygiu būdu atsakiau. „Ne pirmą sykį“. „Kodėl dabar šią nedėlių“. „Kad ateinančią nebus galima“. „Reikia laikyti pirmą nedėlių mėnesio“. „Yra laikoma pradžioje, ar pabaigoje vis tiek“. „Pas mus pagal reguleminą reikia laikyti pirmą nedėlių mėnesio“. „Aš to nežinojau“. „Reikėjo pasiklaust“. Ant to šneka ir pasibaigė. Rodos kliūtis rekolekcijoms nebuvo jokios, tik paklaust viceregenso buvau užmiršęs. Pirmiau rengdamasis laikyti vis jo klausdavau, ar nėra kokios kliūtis. Nė vieną sykį jis nebuvo minėjęs, kad reikia laikyti pradžioje mėnesio. Regensas po vakacijai man klausiant apie tvarką ir dvasiško tėvo pareigas, buvo pasakęs, kad klausčiausi viceregenso kaip geriau įsigilinusio į tuos dalykus. Kai kurių dalykų buvau klausęs, bet man nė į galvą nebuvo parėję klausiti kada reikia laikyti

mėnesinės rekolekcijos, ypač kad pirmos spalio mėnesyje pirmą mėnesio nedėlią jokių būdu nebuvo galima, nes tądien per rožančavą vyskupas suteikė mažausiuosius šventinimus. Paskui laikant pabai-goje mėnesio vis buvo gerai, tik dabar nežinia, kas pasidarė. Matyt, kad čia ne rekolekcijų laikymas rūpi, tik visai kas kita.

Jau labai seniai noriu jums parašyti apie neseniai pas jus atvažiavusį studentą Gerulį. Gal reikės jums su juo susitikti ir pasi-pažinti. Pažįstu jį nuo kelių metų. Klieriku būdamas atvažiuodavo kai-kada į Šunskus, pereitą vasarą gyvenau su juo drauge nedėlią ar daugiau Pilviškiuose, sykį su k. Kul[ikausku] nuėjau į jo tėviškę. No-rėčiau apie jį parašyti keletą žinių, kurias girdėjau iš jo draugų, ypač iš vieno. Tėvas jo yra turtingas, didelis ūkininkas, išmintingas, turbūt už kitus prasukciantis [?] žmogus, tikras geras katalikas. Jo sūnus Petras pirmoje ir antroje klesoje jausdamas tėvo aukštumą draugau-davo su vienu poneliu. Mokyti jam sekėsi ypač matematika, gaudavo iš jos vis penkiukes. Tuo laiku mokiniai buvo susiskirstę į Draugijėles: socijalogijos, istorijos ir tt. Jisai buvo vedėju apšvietos draugijėlės, buvęs geras agitatorius. Greit patėmydavęs ydas ir nenukėsdamas nuolat prieš jas kovodavęs, susipešdavęs net ir su mokytojais vis dėl ydų. Vienas girtuoklis mokytojas, su kuriuo jam tekę susikirsti dėl teisybės ir ydų pasakęs, kad velniai jame tupi бецъ судумъ. Buvo pa-pratęs rūkyti. Kad vienas gimnazijos prižiūrėtojas jį už tai skųsdavo, išmušė tris sykius langus. Iš to nėra ką daug stebėtis mušimas langų tuo laiku buvo paprasčiausias daiktas. Keturias klesas pabaigęs at-važiavo į Seinų seminariją. Kun. Dair. jam pasakęs: visi važiuoja ke-turių klesų, ar negalėtų šešių. Jis atsakė: prikalbink tėvą, kad toliau leistų, tai atvažiuosiu šešių. Pirmam kurse susivaidijo su regensu. Kun. Laukaitis¹ per lietuviškos kalbos lekciją patėmijęs, kad nėra vie-

¹ Juozapas Laukaitis (1873–1952) – prelatas. 1888–1893 m. mokėsi Seinų kunigų seminarijoje, 1893–1897 m. studijavo Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinėje akademijoje, kurią baigė teologijos magistro laipsniu. 1897 m. įšventintas kunigu. Grįžęs į Lietuvą 1897–1910 m. Seinų vyskupijos kurijoje ėjo vyskupo A. Baranausko sekretoriaus pareigas, nuo 1904 m. – Seinų kunigų seminarijos profesorius. 1910 m. rugsėjį buvo paskirtas Leipalingio klebonu. 1916 m. pakeltas kanauninku, 1926 m. – prelatu. Aktyvus katalikų draugijų veikėjas, redagavo *Vadovą*, *Šaltinį*; telkė kalbininkų pajėgas religiniams tekstams lietuvininti. 1912–10 – 1917–11 buvo Suvalkų gubernijos atstovas IV Rusijos Valstybės dūmoje. I pasaulinio karo metais gyveno Petrograde, 1915–1918 m. vadovavo Lietuvų pabėgėlių šalpos komitetui. Sugrįžęs 1918-06-01 – 1924-06-17 buvo Seinų vyskupijos kurijos kancleris, 1918-09 – 1919-07 – seminarijos profesorius (dėstė lietuvių kalbą ir homiletiką). 1924-06 – 1930-12 – Vilkaviškio kurijos oficialas. 1931–1938 m. – Seirijų klebonas, vėliau gavo valstybinę pensiją. 1928 m. apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 3-iojo laipsnio ordinu. 1936-09 – 1940-07 buvo IV Seimo narys, vėliau gyveno Seirijuose, dėl senatvės nėjo dvasinių pareigų. Tačiau 1946-01 areštavus

no vilniečio, paklausė dėl ko jis neatėjęs. Kitiems betylint jį pasakė, kad tai agilitacija (lenkų traukiančių nesusipratusius vilniečius į savo pusę) padarias. K. L. nubėgo pas regensą. Regensas jį pasišaukęs ėmė klausinėti. Atsakymai buvę išmintingi ir regensas negalėjęs sukirsti. Pasibaigę tuo, kad uždavęs jam pakūtą. Antram kurse viceregensas Jalbrz[ykowski]² užmetinėjęs jam septynias ar net daugiau ydų ar kalčių, tokių kurias galėjo žinoti tik jo artymiausi draugai ir daugiau niekas. (Vėliau vienas pats nekaip stovys dabar esantis Amerikoje pats prisipažinęs, kad kai ką pasakydavęs perdėtiniais, sako kad tai daręs norėdamas save išsileisinti.) Trečiam kurse beveik geriausiai už visus mokinosi. Viceregensas penkią jam nestatydavęs: Ilgą jo paties išguldinėjimo ir Šlegeorkio introdukcijos keliolikos lapų pasakojimą jis trumpai suėmęs greitai atsakydavo. Pirmam kurse būdamas sirgo kelias nedėlias reumatizmu, trečiam kurse vėl apsirgęs turėjo išvažiuoti, išvažiavęs buvo visus metus, iki kol jam nenusiuntė popieras. Yra labai gabus, greit viską patėmija ir supranta. Labai greit pamato ir visokius mažmožius, kurių kiti beveik niekad nemato. Jei ant alloriaus truputį kvietkos kitaip būdavo pastatytos, tuojau žino (taip šnekėjo vienas jo draugų). Turįs didelį kritišką jausmą. Filiozofija labai sekėsi, mėgo literatūrą. Pripažįsta jam iniciatyvą ir organizatorišką gabumą. Be galo darbštus daug skaitydavo ir rašydavo. Ir sirgdamas lovoje skaitydavo ir dirbdavo. Tylus savyje užsidaręs, beveik melancholikas, pasivaikščioti eidavo tik su rimčiausiais draugais ir su jais rimtus dalykus šnekėdavo. Kas rimtai nemėgdavo šnekėt su tais visai nesusidėdavo. Draugai jį mylėjo, ir jis į draugus įtekmę turėjo. Kaip jį atstatė, visi ir lenkai ir lietuviai užjautė. Rašinėjo į „Draugiją“. Vienas Dambrausko³ laiškas per neatsargumą nusiųstas į seminariją prapuolė. Kaip jį iš seminarijos atstatė, yra žinoma. Jo draugas man sakė, kad jis teisybę į akis sakydavo, buvo kovotojas už teisybę ir tas prisidėjo prie jo atstatymo. Sesija jam atstatyt buvo padaryta pereitą šią vasarą, kai senesniejie profesoriai jį pažįstanti buvo išvažinėję. Sesijoje buvo keturi: regensas, viceregensas ir du profesoriu. Du balsai buvo prieš, du už. Kun. Pianka⁴,

kleboną J. Leonavičių, laikinai aptarnavo parapiją. 1947-04-29 buvo suimtas, apkaltintas priešiškuumu sovietų valdžiai, išvežtas į Vladimiro kalėjimą.

² Romualdas Jalbzykovskis (1876–1955) – arkivyskupas. Nuo 1902 m. – Seinų kunigų seminarijos profesorius, o nuo 1908 m. – vicerektorius.

³ Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas (1860–1938) – prelatas. *Draugijos* žurnalą redagavo 1906–1914 metais.

⁴ Vladislovas Pianka (1878–?) – kunigas. Nuo 1910 m. – Seinų kunigų seminarijos profesorius.

kaip man klierikai šnekojo, sakė, kad kaltės jam neišrasta per sesiją jokios. Kiek laiko prieš tai jis buvo parašęs laišką klierikų džiakonui, kad tas išrūpintų pas regensą pailginimo pasporto. Regensas labai supyko, kad ne jam tiesiog buvo rašęs ir jau tada buvo ketinęs atstatyti. Pilviškių kunigai ir kiti labai jo gailėjosi: prabaščius da važinėjo pas vyskupą rūpintis, kad atgal priimtų. Man rodos girdėjau vieną kunigą išsitariant, kad atstatydami prašalinę vieną kandidatą lietuvį į akademiją. Kunigu būti jis norėjo. Atvažiavo da į Seinus pas regensą prašytis, kad priimtų. Rūpinosi įstoti į Kauną. Kun. Kulik[auskas] spalio mėnesyje man apie jį taip rašė: „ar ne gera būtų dabar proga jį patraukti į savo pusę. Jis galėtų likti, kad ir svietiškiu; galima būtų padėti jam baigti mokslą, o tada mes turėtume gerą šulą – aš nuo jo daug gero tikiuosi“. Ant to atsakiau, kad tuo tarpu nieko negaliu patarti ir nė pasakyti. Rašiau vieną laišką jam pačiam, kad ne nusimintų ir kad neapsileistų dvasiškame gyvenime, jis buvo man pranešęs, kad nepasisekė Kaune įstoti. Man jis visada patikdavo, išrodydavo rimtas, gabus, ir kiek girdėdavau, darbštus. Vasarą su juo drauge būdamas skaičiau Donelaitį ir kitokių eilių. Patémijau tada, kad jis yra gana tylus, nors su manim diktai šnekėdavo, užsidaręs savyje ir širdis truputį įkartus, atsargus ir nelabai užsitikintys. Kiek iš jo paties galėjau išgirsti nekantrus buvo iš draugų, kad neužtikimi, kad pranešą kuo mažiausius išsireiškimus viceregensui, nekantravo? iš seminarijos valdžios, kad nežiūri teisybės aukštyn keldama lenkus ir viską jiems leisdama, o lietuvius slopindama ir skriausdama. Kad jis čia nieko nebuvo prasimanęs, girdėjau dabar nuo klieriko. Lenkui profesoriui Vond[olovskiui]⁵ buvo valia ateiti pas klierikus ir agituoti kaip patinka. Lietuviiui profesoriui nebuvo leista vaikščioti pas klierikus. Kas tokį ir panašius dalykus jaučia ir mato, daug turi kęsti. Apsiprantą tik po dviejų trijų metų. Antra priežastis, kuri prisidėtų galėjo prie širdies įkartimo, ar nebus tik buvus liga. Nežiūrint į tą viską man jis labai patinka. Gerų ypatybių jis savyje daug daugiau turi. Aš su aukščiau pasakyta nuomone k. Kul[ikausko] pilnai sutinku. Aš Jūs prašyčiau tēmyti ir išsiklausinėti, jei patiktų, kitų. Mažiau mažiausiai, šelpiti jį vertėtų ir lengvinti jam mokslo baigimą. Surašiau aš čia apie jį viską, ką tik girdėjau, nežiūrėdamas ar kas gera ar bloga, išreiškiau ir savo nuomonę pilnai ir savo patémijimus. Vasarą buvau klaidą padaręs užtylėdamas, ką buvau patémijęs apie L: kai

⁵ Pranciškus Vondolovskis (1880–1940) – kunigas. Nuo 1909 m. – Seinų kunigų seminarijos profesorius.

suėjau su juo, labai jis man nepatiko, bet tylėjau. Man rodėsi, kad jam nėra kas daryti. Beje, da turiu pridėti, kad k. Dair[onas]⁶ jam ir eşqs neprielankus, taip bent tvirtino man pasakojantis klierikas.

Man reikės jau pradėt rengti rekolekcijas, skaityti, statyti planą, parašyti konferencijas, sąžinės skaitlius, išsirinkti skaitymus. Nežinau kaip tas viskas pasiseks. Laikyt reikės pradžioje gavėnios. Šiandien gavau laišką nuo sesers, kad ji norinti mokyti[s] Kaune mergaičių seminarijėlėje ir ją tenai priimsią, mokinę tenai biskį siuvimo ir šiaip mokslo. Klausia, ką aš ant to sakysiąs. Parašysiu, kad tenai tuo važiuotų ir mokytųsi.

Sudiev. Jus Jonas

P. Gerulio pašalinimą iš seminarijos reikia aptarti tuo metu seminarijoje vyrausių nuotaikų kontekste. Seminarijos vicerektoriumi 1908 m. tapus kun. Romualdui Jalbžykovskiui, paaštrėjo santykiai tarp skirtingų tautybių atstovų. Vicerektorius seminarijoje stengėsi palaikyti lenkišką dvasią. Lietuviai klierikai už tautinę ar kitokią visuomeninę veiklą buvo persekiojami ar šalinami iš seminarijos. Lietuviams klierikams netgi buvo draudžiama rašyti ir skaityti lietuviškai. Vicerektoriaus R. Jalbžykovskio įtakai pasidavė ir seminarijos rektorius prelatas Vincentas Blaževičius. Lenkiškumo šalininkas vyskupas kurijoje buvo ir prelatas Juozapas Antanavičius. Pašalintas iš seminarijos P. Gerulis išvyko studijuoti į Fribūro universitetą Šveicarijoje, kur 1911–1912 m. studijavo vokiečių ir prancūzų literatūrą.

⁶ Vincentas Dvaranauskas (1871–1966) – marijonas. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1890 m. liepos 4 d. Nuo 1895 m. studijavo Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinėje akademijoje, teologijos magistras. Kunigu išventintas 1899 m. kovo 25 d. 1899–1902 m. – Mažojo Plocko parapijos vikaras. 1902–1903 m. – Suvalkų parapijos vikaras. 1903–1908 m. – seminarijos vicerektorius ir profesorius. 1909–1912 m. – seminarijos profesorius. 1911 m. – knygų cenzorius. 1912 m. V. Dvaranauskas paskirtas Pilypavo klebonu ir atleistas iš Seinų kunigų seminarijos profesoriaus pareigų. Pilypavo parapijos klebonu buvo iki 1917 m. 1917–1925 m. – Marijampolės klebonas, įstojo į marijonų vienuoliją. 1925–1927 m. JAV marijonų vienuolyne ėjo įvairias pareigas. 1927–1933 m. – Žemaičių Kalvarijos klebonas. 1933–1937 m. – Marijampolės klebonas. Nuo 1937 m. vasario mėn. – Panevėžio marijonų vienuolyno vyresnysis ir bažnyčios rektorius. Nuo 1938 m. kovo mėn. – Ukmergės marijonų vienuolyno vyresnysis ir bažnyčios rektorius. 1939 m. lapkričio mėn. pasiūstas į Vilnių perimti marijonų vienuolyno valdymo ir vėliau paskirtas Šv. Ignoto bažnyčios rektoriumi. 1950 m. birželio 3 d. atleistas iš Marijampolės altaristo pareigų ir paskirtas Marijampolės parapijos vikaru. 1951 m. liepos 3 d. atšauktas pavedimas aptarnauti Patilčių bažnyčią ir pavesta aptarnauti Patašinės bažnyčią. Nuo 1957 m. birželio 12 d. – Betygalos bažnyčios altarista. Bendradarbiavo rašydamas į „Apžvalgą“, „Vadovą“. Mirė Marijampolėje ir ten palaidotas.

I Seinų kunigų seminariją P. Gerulis įstojo 1907 metais. Būdamas klieriku jis rašė literatūrologinius straipsnius ir recenzijas, kurie buvo spausdinami Aleksandro Dambrausko-Jakšto redaguojamame žurnale „Draugija“. 1909 m. išspausdino straipsnį apie Liudviką Adomą Jucevičių⁷. 1910 m. paskelbė straipsnius apie rašytojus Lazdynų Pelėdą⁸, Šatrijos Ragana⁹, Sofiją Čiurlionienę¹⁰, Mačį Kėkštą¹¹. 1911 m. rašė apie Žemaitę¹², vieną straipsnį išspausdino „Ateityje“ ir „Draugijoje“ paskelbė dešimt recenzijų. 1912 m., be publikacijų „Draugijoje“, po vieną straipsnį paskelbė „Ateityje“ ir „Viltyje“. Tais pačiais metais parengė straipsnį iš tautosakos „Rūtelė mūsų dainose“, kurį skyrė Fribūro lietuvių studentų draugijai „Rūta“¹³. Pirmiausia straipsnis buvo perskaitytas 1912 m. vasario 11 d. Fribūro universiteto lietuvių studentų „Rūtos“ draugijos susirinkime. Susirinkimo protokole skaitome: „Toliau eina paskaita dr. Gerulio „Apie rūtelę tautiškose dainose“, kur prelegentas pirmiausia padavęs abelnę lietuviškų tautiškų dainų padalinimą perėjo prie lietuviškųjų šeiminiškųjų dainų, iš kurių paėmė vieną dalį t. yra dainas apie rūtelę kaipo simbolą mergelės lietuvaitės. Abelnas paskaitos įspūdis buvo labai malonus ir bent daugumas viešai išreiškė savo pasitikėjimą ir norą, kad toji paskaita pasirodytų kokiam nors laikraštyje.“¹⁴ Paskelbė straipsnį apie Zigmuntą Krasinskį¹⁵, Joną Biliūną¹⁶. Studijų Seinų kunigų seminarijoje kurso draugas Jonas Reitelaitis yra parašęs studiją apie P. Gerulį, kuri iki šiol nespausdinta¹⁷. Šioje studijoje nurodoma, kad P. Gerulis buvo parašęs straipsnį

⁷ Pranas (Petras Gerulis). „Liudvikas Adomas Jucevičius“, in: *Draugija*, 1909, t. 8, Nr. 30, p. 168–177.

⁸ P. Kragas (Petras Gerulis). „Lazdynų Pelėda“, in: *Draugija*, 1910, t. 11, Nr. 42–43, p. 125–139. Straipsnis datuotas: Seinai, 1910 m. kovo 15 d.

⁹ P. Kragas (Petras Gerulis). „Šatrijos Ragana“, in: *Draugija*, 1910, t. 11, Nr. 44, p. 258–275. Straipsnis datuotas: Seinai, 1910 m. gegužės 15 d.

¹⁰ P. Kr. (Petras Gerulis). „P. S. Čiurlionienė apie mūsų literatūrą“, in: *Draugija*, 1910, t. 12, Nr. 47, p. 246–252.

¹¹ P. Kr. (Petras Gerulis). „Mačys Kėkštas“, in: *Draugija*, 1910, t. 12, Nr. 48, p. 350–358.

¹² P. Kragas (Petras Gerulis). „Žemaitė“, in: *Draugija*, 1911, t. 13, Nr. 49, p. 208–236.

¹³ Petras Gerulis. „Rūtelė mūsų dainose“, in: *Draugija*, 1912, t. 16, Nr. 63, p. 209–220. Straipsnis buvo išspausdintas atskiru leidiniu: Petras Gerulis, *Rūtelė mūsų dainose*, Kaunas, 1912, 28 p. (Šv. Kazimiero draugijos leidinys, Nr. 119.)

¹⁴ Fribūro universiteto lietuvių studentų draugijos „Rūta“ susirinkimo protokolai, 1912-02-11, in: *Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas*, byla Nr. 365, protokolai Nr. 191.

¹⁵ P. Kragas (Petras Gerulis). „Z. Krasinskis (1812–1859)“, in: *Draugija*, 1912, t. 18, Nr. 71–72, p. 211–231. Straipsnis išspausdintas atskiru leidiniu: P. Kragas, *Z. Krasinski's (1812–1859)*, Kaunas, 1912, 23 p. („Ateities“ išleidimas.)

¹⁶ P. Kr. (Petras Gerulis). „J. Biliūno pažiūros į beletristiką“, in: *Draugija*, 1912, t. 18, Nr. 70, p. 107–112.

¹⁷ Jonas Reitelaitis. *Petras Gerulis*, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius (LMAVBR)*, f. 136–24.

„Apžvalga ir apžvalgininkai“. Įžangoje straipsnio autorius gana aštriai atsiliepė apie rusų valdžios vykdytą politiką lietuvių atžvilgiu. Dėl tokios įžangos straipsnis liko nespausdintas, o „Draugijos“ redaktorius apsirikęs laišką pasiuntė į seminariją. Tai atskleidė paslaptį, kas rašo straipsnius¹⁸.

Toliau kalbėdami apie P. Gerulį pasinaudosime minėta J. Reitelaičio studija, kurioje daugiausia pateikiami P. Gerulio laiškai J. Reitelaičiui. Gimė jis Balčiūniškių kaime prie Alksnėnų. Vienus metus mokėsi Alksnėnuose, o vėliau – Pilviškių pradžios mokykloje. Marijampolės gimnazijoje baigė 5 klases. Neaišku, dėl kokių priežasčių ketvirtoje klasėje sėdėjo dvejus metus. Gimnazijoje priklausė slaptai gimnazistų draugijai, kurią greičiausi suorganizavo Kazys Grinius. Draugija turėjo savo slaptą bibliotekėlę. Draugija prisilaukė Vinco Kudirkos idėjų. Pačiam P. Geruliui įtaką darė V. Kudirkos, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos idėjos, o Šatrijos Raganos, Adomo Jakšto ir tolygias pažiūras tik studijavo ir tyrė. P. Gerulis norėjo baigti gimnaziją ir studijuoti universitete, bet tėvai, ypač motina, norėjo, kad jis taptų kunigu. Petras gerbė tėvus ir dėl to sutiko stoti į kunigų seminariją. 1907 m. liepos 4 d. buvo priimtas į Seinų kunigų seminarijos pirmą kursą. Iš viso pirmame kurse buvo 27 jaunuoliai, mat 4 buvo palikti antriems metams, iš kurių 20 buvo lietuviai ir 7 lenkai. Klierikams lietuviams buvo sunku su lenkų kalba, nes jie jos beveik nemokėjo, o paskaitos ir atsakinėjimas vyko lenkų kalba. Dėl to jie dėstomus dalykus mokėsi atmintinai ir taip atsakinėjo. J. Reitelaitis taip apibūdino klieriką P. Gerulį: „Jis buvo labai rimtas: jaunų dažnai sauvalingų draugų būdas jam nelabai tikdavo, užtat prie manęs, kaippo suaugusio (turėjau 24 metus) jis labiau linko.“¹⁹

Seinų kunigų seminarijoje P. Gerulis priklausė slapta lietuvių klierikų draugijai, kuri tuo metu buvo daugiau literatūrinio pobūdžio. Draugijos nariai rašydavo darbus, vieni kitų darbus skaitydavo, juos aptardavo ir kritikuodavo. Anot J. Reitelaičio, geriausias rašinių kritikas buvo P. Gerulis. Draugija paskatino ir jį patį rašyti. Jau minėta, kad seminarijoje jo rašyti straipsniai buvo spausdinami „Draugijos“ žurnale.

Pabaigęs tris kursus, į ketvirtą kursą P. Gerulis neatvyko mokytis, nes susirgo. Seminarijos vadovybei išsiaiškinus, kas „Draugijoje“ spausdintų straipsnių autorius, prasidėjo tyrimai, ar P. Gerulis tikrai pašauktas kunigystei. J. Reitelaitis prisiminė, kad seminarijos vado-

¹⁸ Ibid., I. 9.

¹⁹ Ibid., I. 2.

vybė pradėjo „tinkamesnius įrašymą“ klierikus kvieisti pas save ir klausinėti apie P. Gerulio sveikatą, jo pašaukimo tinkamumą į kunigų luomą, apie jo elgesį seminarijoje ir už seminarijos. Lietuviškai rašyti, seminarijos vadovybės požiūriu, nesiderino su kunigo pašaukimu. Dėl to J. Reitelaitis konstatavo: „Gerulis gi P. Krago slapyvardžiu, rašė literatūros istorijos temomis, kame kritiko sprendimais negalėjo nepaliesti nei luomų, nei tautybių. Seinų gi seminarijos vadovybės akimis visiškai neturėjo pašaukimo į kunigus tas, kas lenkiškosios akcijos Lietuvoje klausimą lietė, kas kėlė lietuviškojo atgimimo reikalą.“²⁰ Kai P. Geruliui dėl ligos vietos gydytojai patarė kreiptis į Karaliaučių ir kai jis prašė seminarijos vadovybės išduoti jam kaip seminarijos klierikui į užsienį išvykti pasą su gubernatoriaus leidimu, tai seminarijos vadovybė atsisakė tai padaryti ir pasiūlė jam atsiimti dokumentus. Apie Velykas pats P. Gerulis patyrė, kad iš seminarijos jis pašalinamas „kaipo per daug karštas lietuvis, šovinistas, kaipo neturįs pašaukimo į kunigus, nekalbąs garsiai maldų pamaldų metu koplyčioje ir tt.“²¹

Pašalinto klieriko laukė tarnyba kariuomenėje, bet jis dėl sveikatos metams nuo kariuomenės buvo atleistas. Tada P. Gerulis apsisprendė vykti studijuoti į Fribūro universitetą. Vykti jis turėjo slapta, nes valdžia nedavė užsienio paso. Fribūro universitete studijavo metus ir po metų vėl turėjo pasitikrinti sveikatą dėl tarnybos kariuomenėje. Šveicarijoje jo sveikata buvo pasitaisiusi ir jis pripažintas tinkamas ne rikiuotės tarnybai. Taigi P. Gerulis turėjo mesti mokslus universitete ir eiti į kariuomenę. Kariuomenėje baigė felčerių mokyklą ir, kaip pats rašė, tarnyba nebuvo sunki. Laiške J. Reitelaičiui taip apibūdino savo padėtį: „Klausi, ką veikiu ar skaitau. Mano tarnyba dabar nesunki ir laisvo laiko kai kurią dieną aš turiu gerą tarpą. Vienok kad šį tą veikti, ypač sistematiškai, tai reikia pergalėti nemaža kliūčių. Ir geriausiose tarnybos sąlygose aplinkybės veikimui nepalankios. Tiesa, aš dabar išmokau palenkti aplinkybes į savo pusę, tat kiek galiu, mokinuosi kritikos, tai yra skaitau Dobroliubovą, Bielinskį, Teną ir kitus. Taipgi mokinuosi vokiečių kalbos, nes bijau, kad neužmirščiau ir tą ką mokėjau. Žinoma, tenka kartais ir šiaip vieną kitą įvairaus turinio knygą paskaityti.“²² Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, buvo mobilizuotas ir pasiūstas į frontą.

²⁰ Ibid., I. 9.

²¹ Ibid., I. 10.

²² Ibid., I. 24.

Iš visų savo rašinių P. Gerulis išskyrė straipsnį „Rūtelė mūsų dainose“. Jis J. Reitelaičiui rašė: „Nors aš savo raštams svarbos neskiriu, gal vieną „Rūtelę“ išskyrus, bet jie visgi pajvairindavo „Draugiją“. Tiesa kun. Dambrauskas ir kun. Gustaitis kai kuriuos giria. Gyrė, ypač „Rūtelę“ ir Marijampolės Kriaučiūnas. Na, dalykas ne mano. Noras mano buvo regas ir tyras, norėjosi nors kuomi prisidėti prie Lietuvos gyvenimo, jam patarnauti.“²³

Po karo P. Gerulis apsigyveno Ukrainoje ir dirbo cukraus fabrike felčeriu. J. Reitelaitis ir kiti dėjo pastangų, kad P. Gerulis sugrįžtų į Lietuvą, baigtų studijas. Tačiau net ir pastangos, kad jis galėtų apsilankyti Lietuvoje, nedavė rezultatų. Juozas Tumas-Vaižgantas planavo išleisti P. Gerulio raštų tomą, bet ir tie planai liko neįgyvendinti. Lietuvai tapus sovietine respublika, P. Gerulis 1948 m. sugrįžo į Lietuvą ir apsigyveno Kaune, rašė savo autobiografiją, bet nepabaigė.

Reziumuojant galima pasakyti, kad dėl Seinų kunigų seminarijos rektoriaus ir vicerektoriaus antilietuviško nusistatymo P. Gerulis nebaigė mokslo seminarijoje ir netapo kunigu. Ta aplinkybė ir buvo priežastis, dėl ko gražiai atsiskleidęs literatūros mokslininko ir kritiko talentas buvo nuslopintas susidariusių nepalankių gyvenimo sąlygų.

²³ Ibid., l. 24.

GINTARAS LUČINSKAS

LAZDIJŲ „LENKŲ“ SUKILIMAS 1919 M. RUGPJŪČIO 22–23 D.

1918 m. vasario 16 d. Lietuva, pasiskelbusi nepriklausoma valstybe, susidūrė su kaimyninių šalių – Sovietų Rusijos, Vokietijos, Lenkijos – grobikiškais siekiais. Ypač pavojinga buvo Lenkija, siekusi turėti savo valstybę su 1772 m. sienomis.

Lenkija, siekdama prisijungti lietuvių, gudų, ukrainiečių žemes, buvusias Abiejų Tautų Respublikos sudėtyje, dar iki Lietuvos nepriklausomos valstybės paskelbimo sudarė planus šiems tikslams įgyvendinti. Juose numatė įvairių būdų ir priemonių Lietuvai prisijungti: vieni lenkai siūlė karine jėga Lietuvą prijungti kaip sudedamąją Lenkijos teritorijos dalį, kiti – sudaryti su Lietuva federacinę valstybę savanoriško Lietuvos gyventojų apsisprendimo būdu.

Lietuvos lenkai turėjo tvirtas pozicijas žemės ūkyje. Lenkijos istoriko Piotro Losovskio (P. Łossowski) duomenimis, 1918 m. daugiau kaip 80 proc. dvarų, o Lietuvos statistikos duomenimis – 53 proc. dvarų, priklausė lenkams. Nemažai lenkų dvarininkų buvo aktyvūs lenkiškumo puoselėtojai, nenorėjo suprasti lietuvių tautinio atgimimo, jaunos valstybės kūrimosi interesų. Jiems atrodė, kad Lietuva yra neatskiriama Lenkijos dalis, nepripažino lietuvių kaip tautos, su panieka žiūrėjo į lietuvių kalbą.

1918 m. rugsėjo 22 d. Varšuvoje įvyko Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos dvarininkų atstovų susirinkimas, kuriame J. Senkovskis (J. Sienkowski) pareiškė: „Esu lenkas iš Lietuvos. Ir tų žemių, tos mano artimiausios tėvynės vardu pareiškiu: turime prisijungti prie Lenkijos valstybės, turime sudaryti vieną vienetą su Lenkija.“

Lenkija, Lietuvos lenkų ir kitų jai priklausančių asmenų padedama, siekė Lietuvoje įvykdyti valstybės perversmą. 1918 m. pabaigoje

tam tikslui Kaune buvo įkurta slapta lenkų karinė organizacija POW (*Polska Organizacja Wojskowa* – slapta lenkų karinė organizacija, dar besivadinanti „peoviakais“). Rytų Lietuvoje POW veikė dar nuo 1915 m. Peoviakų buvo Trakų apskrityje, Vilniuje ir kitose lietuvių etninių žemių vietovėse. 1918 m. pabaigoje Rytų Lietuvos peoviakai buvo įjungti į vadinamąją Lietuvos ir Baltarusijos savigyną.

J. Rainys (Juozas Papečkys), buvęs Valstybės gynėjas teisiant peoviakus, 1919 m. gruodžio 21 d. nurodė: „<...> per savo agentus varė didžiausią destrukcijos darbą mūsų kovos frontų užpakalyje, kurstydamą Lietuvos piliečius prieš jų valdžią, agituodama juos dėtis su lenkais, skiepydama jiems unijos ir „Liwy historycznej“ idėjas ir visą Lietuvos gyvenimą nušviesdama tendencinga šviesa, kurią paremia falsifikuotomis ir netikromis žiniomis bei daviniais.“ Be to, peoviakai rašė įvairius skundus Antantės šalims, Tautų Sąjungos Tarybai, popiežiaus nuncijui Lenkijoje arkivyskupui A. Ratti ir kitiems, stengdamiesi įrodyti, jog lietuvių žemės turi būti prijungtos prie Lenkijos.

Kauno POW ypač stengėsi plėsti savo tinklą, stiprinti karinį parengimą. Nuo 1919 m. pradžios vykusį vyrų verbavimą į Lenkijos kariuomenę pakeitė kenkėjiškas darbas Lietuvos viduje, o siekiama vis to paties tikslo – Lietuvą prijungti prie Lenkijos.

POW rengė Kaune ir kitose vietose ginkluotą sukilimą. Tačiau 1919 m. rugpjūčio iš 27 d. į 28 d. naktį sukilimas Kaune nepavyko, nes Lietuvos saugumo tarnyba (karinė žvalgyba) suspėjo kai kuriuos sukilimo organizatorius suimti. Ši nesėkmė peoviakų nesulaikė nuo tolesnio sukilimo organizavimo. Naują sukilimą jie mėgino įvykdyti 1919 m. rugsėjo mėn. Lietuvos saugumo tarnybai papildomai gavus slaptos medžiagos iš Vilniaus apie POW, ir rugsėjo 23 d. suėmus sukilimo organizatorius bei kitus peoviakus, Lenkijos planas pasitelkus POW prijungti Lietuvą žlugo. Tačiau kenkėjiška veikla nesiliovė.

Kaip vieną Lietuvos prisijungimo talkininkų Lenkija panaudojo vietinius lenkus bei sulenkėjusius lietuvius ir tarp jų rado nemažai aktyvių pagalbininkų. Norėdami prisivilioti svyruojančiuosius, iš Suvalkų į Seinus ir į Simną atvežė cukraus ir slaptai pardavinėjo tik tiems, kurie save laikė lenkais. Buvo platinami atsisaukimai, raginantys lietuvius prisidėti prie lenkų, nes iš jaunos Lietuvos nieko nebūsią, ji neturinti ateities, per maža lietuvių kariuomenė.

Lenkų ir lietuvių santykiai Seinų krašte įgijo politinį atspalvį ir vis labiau ėmė ryškėti lenkiškumo ir lietuviybės nesuderinamumas. Traukiantis okupantams vokiečiams, Seinų miesto ir apskrities administra-

ciją perėmė lietuviai. Seinų apskrities organizacinė veikla prasidėjo 1918 m. lapkričio mėn. pabaigoje.

1918 m. gruodžio 10 d. į Seinus susirinko apskrities parapijų komitetų įgaliotiniai. Atvykęs Vidaus reikalų ministerijos atstovas inž. Stasys Čiurlionis pradėjo susirinkimą. Jis paaiškino suvažiavimo tikslą ir pasiūlė iš suvažiavusių atstovų išrinkti apskrities komitetą. Išrinktas 7 asmenų komitetas: pirmininkas dr. Kazys Narkevičius, sekretorius Stasys Tijūnaitis, išdininkas Juozas Vaičaitis, nariai – kan. kun. Juozas Laukaitis, Antanas Pečiulis, Liudas Čepulis ir Pranas Leončikas. Išrinkus komitetą, nutarta Seinų mieste organizuoti milicininkų savanorių būrį. Tačiau didesniai apsaugos būriui išlaikyti trūko lėšų ir ginklų. Gruodžio 13 d. komitetas nutarė apmokestinti visų gyventojų turtą: iš ūkininkų po 20 kapeikų nuo margo (1 margas – 0,71 ha) žemės, iš namų savininkų – po 3 proc., iš pirklių – 2 proc. metinio uždarbio. Dėl mokesčių mokėjimo nutarė išleisti aplinkraštį ir pasiųsti parapijų komitetams. Tame pačiame posėdyje nutarė organizuoti Seinuose miliciją ir jai vadovauti pakviesti buvusius Rusijos kariuomenės karininkus Stasį Asevičių, Juozą Giedraitį, Petrą Kalikauską ir prašyti Kučiūnų parapijos klebono kun. Juozo Galecko atsiųsti į Seinus 10–15 jaunų vyrų. Gruodžio 15 d. atvyko kvieštieji karininkai, kuriems pavesta organizuoti miliciją. Atsišaukimus ir raginimus paskleidė per parapijų komitetus ir veiklesnius asmenis. Komiteto nariai pradėjo važinėti į miestelius ir kaimus skaityti paskaitų, rūpinosi varguomenės aprūpinimu maistu, ragino steigti vietos savivaldos įstaigas, savo miliciją, kuri gintų kraštą nuo siautėjančių plėšikų. Rūpinosi organizuojamai milicijai surasti lėšų pirkti ginklų, maisto, drabužių, karo amunicijos. Tada, suirutės metais, nieko nebuvo svarbiau už krašto apsaugą. Į Seinus rinkosi vyrai savanoriai. Iš jų sudaryta Seinų apskrities milicija.

Suskato organizotis ir vietos lenkai. Jau 1919 m. sausio mėn. pradžioje gauta žinia, kad lenkų peoviakai rengiasi atvykti iš Suvalkų bei Augustavo, nuginkluoti lietuvių miliciją ir užimti Seinus. Sausio 6 d., per Trijų karalių šventę, įvyko pirmasis incidentas. Lenkai, atvykę iš Augustavo ir Suvalkų, tarp jų ir civiliais persirengę žandarai, norėjo nuginkluoti lietuvių milicininkus: suplėšė patrulių raiščius ir ėmė juos mušti. Šis išpuolis lenkams nepavyko, nes įsikišo vokiečių kareiviai, grasindami panaudoti ginklus prieš lenkus, puolančius lietuvius. Po šio įvykio lietuvių milicininkų skaičius keleriopai padidėjo, jie ginklų įsigydavo iš vokiečių karių.

Nuo 1919 m. sausio 1 d. vokiečių valdžiai perdavus mokyklas lietuvių žinion, visoje Seinų apskrityje pradėta rūpintis tų mokyklų išlai-

kymu, imta steigti naujas. Parapijų komitetai per rinkimus tapo valsčių komitetais, nes tuomet formuojami valsčiai atitiko parapijų ribas. Visa vietos savivalda perėjo valsčių savivaldybių žinion.

Artimiausiame kariuomenės susitelkimo centre Alytuje tuo metu besiformuojantis Lietuvos kariuomenės 1-asis pėstininkų pulkas paramos Seinams suteikti dar negalėjo, nes jiems patiems grėsė Raudonosios armijos invazijos pavojus, todėl sumanyta organizuoti karo komendantūrą Seinuose. Milicininkams leista patiems apsispręsti: pasilikti milicijoje arba pereiti tarnauti į komendantūrą. Sąlygos buvo tokios: eilinis milicininkas per mėnesį gaus 300 markių (išlaikymo negaus), o kareivis savanoris gaus 100 markių ir visą išlaikymą, be to, nepasiturinčio kareivio šeimai, kurią jis išlaiko, skirta dar 50 markių. Kareiviams alga buvo perpus mažesnė, bet pridėjus išlaikymą (maistą ir drabužius) didelio skirtumo nebuvo. Tačiau kareiviai ir milicininkai atliko skirtingas pareigas: kareiviai, esant reikalui, kovotų su išoriniu priešu, o milicininkai tik rūpintųsi vidaus tvarka, taigi ir jų gyvybei pavojus turėjo būti mažesnis. Tarp milicininkų prasidėjo pasitarimai. Dauguma jų perėjo į komendantūrą, milicijoje liko 65 vyrai. Minėti karininkai taip pat perėjo į komendantūrą, milicijos vadu pakviestas buvęs Rusijos kariuomenės štabskapitonas Juozas Liaukevičius.

Kadangi Seinuose nebuvo kareivinių, komendantūra įsikūrė buvusiose „Šaltinio“ redakcijos ir spaustuvės patalpose, Vengrų gatvėje. 1919 m. sausio 9 d. krn. S. Asevičius paskirtas Seinų miesto ir apskrities komendantu. Tą pačią dieną krn. P. Kalikauskas tapo kuriamos kuopos, kurioje tarnavo 126 kareiviai, vadu. Kuopos vado pavaduotoju paskirtas krn. J. Giedraitis, laikinai ėjęs ir komendantūros išdininco pareigas. Kuopai formuoti Krašto apsaugos ministerijos Tiekimų skyrius skyrė 10 000 markių. Sausio mėn. antroje pusėje komendantūroje jau veikė dvi kuopos (2-os kuopos vadas – krn. J. Giedraitis), kurias sudarė savanoriai kareiviai. Milicininkai uniformų dar neturėjo, tik ant rankovės nešiojo geltoną juostelę, vėliau pakeistą žalia. Savanoriais dažniausiai tapdavo šio krašto valstiečiai, aprenkti vokiškais milinėmis (šineliais) ir užsidėję vietinės gamybos kepure. Pėstininkai dėvėjo kepurę su geltona juoste, o raiteliai – su balta. Vėliau Lietuvos valdžia nupirko daug amerikoniškų karo drabužių, laikomų sandėliuose Prancūzijoje. Tai buvo žalsvos spalvos, iki kelių (trumpos) milinės, tos pačios spalvos uniforminiai švarkai (frenčiai) ir kelnės, be to, suvarstomi batai (kamašai). Vietoje aulų naudojo pavijas (bintus), tos pačios kelnų spalvos.

Seinų miesto ir apskrities
komendantūros komendan-
tas krn. Stasys Asevičius.
Seinai, 1919 m. vasara.
*Nuotrauka iš G. Lučinsko
kolekcijos*

Be milicijos ir savanorių kareivių, Seinų krašte ėmė rasti ir partizanų. Pirmąjį partizanų būrį (apie 60 vyrų) dar 1918 m. pabaigoje suorganizavo Kučiūnų parapijos klebonas kun. J. Galeckas, o kitą būrį – Rudaminos parapijos vikaras kun. J. Juozaitis. Šie kunigai – labiausiai pasižymėję kovose su lenkais lietuvių partizanų vadai. Sumanūs Seinų krašto lietuvių partizanų būrių steigėjai ir vadai buvo Seinų apskrities pradinė mokyklų inspektorius Jonas Dereškevičius, Leipalingio parapijos klebonas kun. Jonas Juodviršis, mokytojas Antanas Kubilius, Leipalingio vaistininkas Antanas Laukaitis, mokytojas Petras Mockevičius, mokytojas Antanas Pečiulis, Šadžiūnų pradinės mokyklos mokytojas Jurgis Ramanauskas, Leipalingio pradinės mokyklos mokytojas Juozas Sabaliauskas, Kapčiamiesčio parapijos klebonas kun. Pranas Urbanavičius, buhalteris Juozas Vaišnoras ir kt.

Suintensyvėjus lenkų partizanų puldinėjimams bei plėšikavimams, 1919 m. sausio 9 d. Seinų apskrities komendantas krn. S. Asevičius visoje apskrityje ir Seinų mieste paskelbė karo padėtį. Tokiomis sąlygomis komendantūrai papildomai skirta: 2 kulkosvaidžiai, 100 šautuvų, 5 revolveriai, 5 000 šovinių, 60 000 markių, be to, avalynės, mundiruotės ir kt.

1919 m. Seinų krašte kareiviai, milicininkai ir partizanai veikė kartu ir prieš išorinius, ir prieš vidaus priešus. Kučiūnų parapijos klebonas kun. J. Galeckas ragino jaunos parapijiečius stoti į kariuomenę, vyresnius – duoti jiems maisto, drabužių, ginklų. Ir pats pirmas savanoriams 1919 m. kovo mėn. padovanojo du arklius, vežimą, nupirko specialų katilą maistui gaminti, įtaisė virtuvę, atveždavo iškeptą duoną. Kaimų žmonės nuoširdžiai, niekieno neverčiami, prisidėjo, kuo tik kas pajėgė.

Seinų apskrities komendantūrą papildė vis nauji kareiviai bei karininkai: 1919 m. balandžio 17 d. – krn. Juozas Ragažinskas, balandžio 29 d. – krn. Juozas Galvydis. Gegužės mėn. pradžioje Seinuose jau gyvavo dvi lietuvių komendantūros kuopos, kulkosvaidžių ir raitelių komandos. Jose tarnavo 6 karininkai, 2 karo valdininkai, 130 apmokytų ir 166 neapmokyti kareiviai, 2 samdomi tarnautojai. Komendantūra turėjo 2 kulkosvaidžius, 297 šautuvus, 211 granatų, 10 revolverių, 15 670 šovinių ir kt. Rugpjūčio 28 d. iš Marijampolės atvyko krn. Jono Mučo vadovaujama 97 kareivių kuopa. Ji tapo Seinų apskrities komendantūros 3-iaja kuopa.

Pas Seinų apskrities organizacinio komiteto narį Antaną Pečiulį rinkdavosi lietuviai inteligentai, aptarinėjo susidariusią padėtį, pasidairindavo informacija apie pastebėtus lenkų įtartinus veiksmus. Remdamiesi lenkų pavyzdžiu, ėmėsi apmokyti kaimų gyventojus, kad reikaliui esant jie galėtų ginti savo sodybas.

Politinę lietuvių padėtį Pietų Suvalkijoje pagerino tai, jog pagal 1919 m. birželio 18 d. nustatytą demarkacijos liniją Lietuvai palikta beveik visa Suvalkija, išskyrus pietinę Augustavo apskrities dalį su pačiu Augustavu. Pasinaudojusi palankiomis aplinkybėmis, Lietuvos karinė vadovybė 1919 m. birželio 1 d. įsteigė Suvalkų miesto ir apskrities komendantūrą, jos vadu paskyrė krn. Juozą Perekšlį. Komendantūrai formuoti gauti 51 185 auksinai. Pradėti telkti kareiviai. Birželio 15 d. iš Seinų į Suvalkų apskrities komendantūrą perkelti krn. Viktoro Giedrio vadovaujami 73 kareiviai. Birželio 21 d. iš Marijampolės atvyko krn. Aleksandras Mikelėnas su 1-ojo pėst. pulko 3-iojo bataliono 80 kareivių. Krn. V. Giedrys paskirtas komendanto padėjėju. Suvalkų apskrities komendantūros 1-oji kuopa (apie 80 pėstininkų ir 15 raitelių) apsigyveno „Augustavo kareivinėse“ Augustavo gatvėje, o 2-oji kuopa, vadovaujama krn. Edmundo Bardausko (Kauno apskr. dvarininko, lenkų kilmės), įsikūrė Tartoko k., prie Vygrių ežero. Liepos 8 d. iš Marijampolės 1-ojo atsargos bataliono atsiųsti 58 kareiviai, o kitą dieną iš Kauno 2-ojo atsargos bataliono – 2 karininkai ir 109 ka-

Seinų miesto ir apskrities komendantūros komendanto padėjėjas krn. Petras Kalikauskas. Seinai, 1919 m. vasara. *Nuotrauka iš G. Lučinsko kolekcijos*

reiviai. Liepos 11 d. iš Krašto apsaugos ministerijos Tiekimų skyriaus gauta 59 500 auksinų. Komendantūra gerokai sustiprėjo. Joje buvo 5 karininkai, 2 karo valdininkai, 1 felčeris, 338 kareiviai. Ji turėjo 8 arklius, 290 šautuvų, 18 501 šovinį, 15 granatų ir kt.

Suvalkų mieste klostėsi sudėtinga padėtis. Daug sulenkėjusių vietinių gyventojų rodė aiškų priešišką nusiteikimą formuojamos lietuvių komendantūros atžvilgiu. Oficialias civilines įstaigas jie turėjo savo rankose. Okupacinė vokiečių valdžia Suvalkuose jautėsi tvirtai, tačiau konfliktuoti su lenkais didelio entuziazmo irgi nerodė. Komendanto krn. J. Perekšlio teigimu, norint Suvalkų mieste bei apskrityje įvesti savąją tvarką, reikėjo turėti bent 10 karininkų ir 500 kareivių.

1919 m. birželio mėn. pabaigoje vokiečiai ėmė apleisti pietinę Lietuvos teritoriją, tačiau tvarkai palaikyti keliolika jų žandarų dar liko Veisiejuose, Kapčiamiestyje, Berznyke, Gibuose, Krasnapolyje ir Seinuose. Vokiečiams traukiantis iš Gardino, Seinų apskrities komendantūros kareiviams teko užimti liniją: Druskininkai–Nemunas–Augustavo kanalas–Miklašuvka. Tuo metu komendantūroje teturėjo vieną pėstininkų kuopą ir pusę kavalerijos eskadrono.

1919 m. liepos 2 d., per Aplankymo atlaides, Seinuose vyko didelė patriotinė demonstracija, kurioje dalyvavo keli tūkstančiai miesto ir apylinkių lietuvių. Jie reiškė protestus prieš Lenkijos pretenzijas

į Seinų kraštą, nes Lenkija, 1916 m. atgavusi nepriklausomybę ir jau anksčiau spėjusi suorganizuoti savo kariuomenę, siekė įgyvendinti politinius tikslus – atkurti iki 1772 m. padalinimo buvusią senąją uni-jinę Lietuvos–Lenkijos valstybę arba bent prisijungti Vilnių, Pietry-čių Lietuvos ir dalies Gudijos bei Ukrainos žemes. Demonstracijoje neštos vėliavos ir plakatai su užrašais: „Lai gyvuoja Seinai, Lietuvos miestas“, „Lai gyvuoja nepriklausomos Lietuvos valstybė“. Praka-lbas sakė: A. Kubilius, K. Kaupas, kun. J. Laukaitis, kun. J. Juozaitis, L. Čepulis, kun. M. Ražaitis, J. Dereškevičius.

1919 m. pradžioje Pietų Suvalkijoje lenkai pradėjo aktyvinti savo veiklą. Remiami turtingų vietinių dvarininkų bei Varšuvos valdžios, jie įsigijo ginklų ir kitos karinės amunicijos. 1919 m. sausio mėn. pir-moje pusėje vyriausiasis Lenkijos POW komendantas A. Kocas pa-skyrė karininką A. Rudnickį POW Suvalkų ir Kauno apygardų vado-vu. A. Kocas aprūpino A. Rudnickį lėšomis, instrukcijomis, slaptais leidiniais, instruktoriais. Padirbėjęs pusantro mėnesio, A. Rudnickis gyrėsi Suvalkų apygardoje suorganizavęs 1 200 su viršum partizanų. A. Rudnickis lenkiškomis skelbė ne tik Lazdijų, Kalvarijos, Seirijų, bet ir Simno apylinkes.

1919 m. gegužės–birželio mėnesiais lietuvių–lenkų santykiai tapo labai įtempti, nes artėjant vokiečių išsikraustymo iš Suvalkijos termi-nui, turėjo būti sprendžiamas klausimas, kam atiteks šis kraštas – lie-tuviams ar lenkams.

Lenkams pavykus paveikti Prancūzijos maršalą F. Fošą, 1919 m. liepos 26 d. buvo nustatyta nauja, Lenkijai palanki demarkacijos linija. Ji Sūduvą padalijo tarp Lietuvos ir Lenkijos, lenkams palikdama daug lietuvių gyvenamųjų vietovių, tarp jų ir vieną pačių žymiausių lietu-vybės centrų – Seinus bei Punską su apylinkėmis. Nuo tada Lenkijai priskirtam Seinų kraštui prigijo „Suvalkų trikampio“ pavadinimas. Lenkai ir tuo nesitenkino. Jiems rūpėjo okupuoti visą Lietuvą ar bent atplėšti nuo jos daugiau žemių už maršalo F. Fošo demarkacijos linijos. 1919 m. rugpjūčio 12 d. Suvalkų mieste suorganizavo Suvalkijos lenkų suvažiavimą, kuriame dalyvavo dvarininkai ne tik iš Pietų Suvalkijos, bet ir iš Kalvarijos, Vilkaviškio bei Marijampolės apskričių. Suvažia-vimo rezoliucijoje buvo pareikšta, kad naujoji maršalo F. Fošo demar-kacijos linija netenkina lenkų interesų, kad lietuvių valdžios priespau-da galinti sukelti lenkų gyventojų sukilimą ir kad „lenkų kariuomenei užėmus Lietuvą, galima bus išspręsti painią lenkų–lietuvių problemą“.

1919 m. rugpjūčio 10 d. vokiečiai pasitraukė iš Seinų, o rugpjūčio 22 d. paliko ir Suvalkus. Rugpjūčio 13 d. Suvalkų apskrities komen-

dantūros 2-os kuopos 101 kareivis buvo perduotas Seinų apskrities komendantūrai. Rugpjūčio 18 d. į Seinus papildomai dar nusiųsti 105 kareiviai. Karininkai V. Giedrys ir A. Mikelėnas su 185 kareiviais išsiųsti į Marijampolę. Rugpjūčio 16 d. Suvalkuose apskrities komendantūrai buvo paskelbtas paskutinis įsakymas Nr. 58, ir komendantūra persikėlė į Marijampolę. 1919 m. spalio 1 d. Suvalkų apskrities komendantūra galutinai likviduota.

Sužinoję, kad Santarvės valstybės tarp Lietuvos ir Lenkijos nustatė naują demarkacijos liniją ir Lenkijai atidavė vos ne visą Seinų apskritį, šio krašto žmonės labai sujudo, ryžosi visomis jėgomis gintis nuo priešų. Rugpjūčio 20 d. į Seinus atvyko Lietuvos Vyriausybės ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius. Seinams tai tapo didele švente. Ministras pirmininkas pasakė ilgą, turiningą ir karštą patriotinę kalbą, ragindamas „visus ginti savo sodybas iki paskutiniųjų, kas kuo gali: stoti su kirviais, šakėmis ir dalgiais, ir niekam neužleisti nė vienos pėdos tėvų amžiais apgyventos žemės“. Mieste susirinkusi tūkstantinė minia, išklausiusi M. Sleževičiaus kalbą, skandavo, kad „nepasiduosianti lenkams, neleisianti pavergti gimtojo krašto, nors reikėtų nustoti viso turto ar atiduoti gyvybę, pasižadėjo visi kaip vienas stoti į kovą, o nesėkmės atveju – sudeginti savo namus, kad neatitektų priešui“. Ši patriotinė kalba pasakyta pačiu laiku, nes po kelių dienų lenkai pradėjo pulti.

1919 m. rugpjūčio mėn. pradžioje Suvalkų miesto sode vyko politinis mitingas, kurio metu paskelbta, jog Lenkijos valstybės vadovas Juzefas Pilsudskis Lietuvą prijungia prie Lenkijos, buvo raginta organizuoti sukilėlius ir ruošti perversmus. Panašus posėdis rugpjūčio 12 d. įvyko Šumavos kaime (4–5 km į pietvakarius nuo Seinų). Čia buvo nutarta organizuoti perversmą Seinuose, Lazdijuose, Kapčiamiestyje, Veisiejuose ir Simne. Lenkų karines formuotes organizavo buvęs Rusijos armijos karininkas, dabar tapęs lenku, Dapkiškių dvaro savininkas Sadauskas. Į Metelių dvarą slapta atvyko Lenkijos kariuomenės karininkai su perversmo instrukcijomis. Jų tikslas buvo nuversiti teisėtą Lazdijų ir Simno valsčių lietuvišką valdžią ir prisijungti prie Lenkijos valstybės. Pasimnio dvaro savininkas Krippendorfas Lenkijos legionieriams paaukojo 10 000 rublių. Jeigu Simne lenkų perversmas būtų pavykęs, komendantu buvo numatytas Jurgis Vaičiulionis, o viršaičiu – Adomas Juknelevičius. Lazdijų miesto komendantu buvo numatytas simniškis Konstantinas Paulauskas.

POW Suvalkų apygardos vadovybė, vykdydama 1919 m. rugpjūčio 12 d. Suvalkijos dvarininkų suvažiavimo deklaraciją, nutarė

Seinų miesto ir apskrities komendantūros tarnautojai. Centre stovi komendantas krn. Stasys Asevičius. Seinai, 1919 m. vasara.

Nuotrauka iš G. Lučinsko kolekcijos

rugpjūčio mėn. naktį iš 22 d. į 23 d. sukilti prieš lietuvius, išstumti juos už demarkacijos linijos, o po to užimti sritį iki pat Simno miestelio Alytaus apskrityje. Sukilėliams turėjo padėti ginklais ir amunicija reguliari Lenkijos kariuomenė. Per pirmąją naktį buvo numatyta užimti Seirijus, Lazdijus, Didžiulius, ežerų liniją tarp Gibų ir Želvos, Kapčiamiestį, Šadžiūnus, o rugpjūčio 24 d. auštant – Seinus ir Krasnapolį. Sukilėlių partizanų būrius sudarė sulenkėję, tautiškai nesusipratę, lenkų sukurstyti dvarų darbininkai ir smulkūs ūkininkai, negalėję pragyventi iš savo žemės ir dirbę dvaruose. Tikri lenkai buvo tik dvarininkai ir dalis kunigų. Sukilėliams vadovavo reguliariosios Lenkijos kariuomenės karininkai. Visi lenkų kareiviai buvo perrengti civiliniais drabužiais, tik ant kepurų prisisegę erelį.

1919 m. rugpjūčio 22 d., prieš auštant, didelis lenkų partizanų būrys už puolė lietuvių karių sargybas Tartoke, Rusų Budoje, Studžiūnuose, Pronckuose, kurioms vadovavo krn. E. Bardauskas. Jis tuo metu buvo prie užtvartos Tartoko kaime, kur buvo ir lenkų partizanų organizacijos štabas.

1919 m. rugpjūčio 22 d. apie 20 val. lenkų partizanai (apie 270 vyrų, ginkluotų 2 kulkosvaidžiais), susitelkę Šumavos kaime, puolė Seinus, bet miesto įgula (25 pėstininkai, 6 raiteliai ir 17 milicininkų, ginkluotų vienu lengvuju kulkosvaidžiu), vadovaujama komendanto krn. S. Asevičiaus, puolimą atrėmė. Buvo išsiųsti žvalgai Šumavos ir

Lopuchavos kaimų link. Komendantas krn. S. Asevičius, pasitikėdamas savo jėgomis, neskubėjo imtis veiksmingesnių gynimosi priemonių ir iš Lietuvos karinės vadovybės net nepareikalavo paramos.

Atsipeikėję po pirmojo nesėkmingo puolimo, tariamieji lenkų partizanai gavę iš Lenkijos kariuomenės paramos (apie 800 vyrų, ginkluotų 2 kulkosvaidžiais), rugpjūčio 23 d. 3 val. ryte antrą kartą puolė Seinus. Atkaklus mūšis tęsėsi apie 6 val. Seinų gynėjai lietuviai, matydami, kad miestas supamas iš pietų ir šiaurės, tvarkingai pasitraukė Lazdijų link. Šiame mūšyje lenkai patyrė daug nuostolių, o lietuvių pusėje buvo 4 sužeisti.

Sėkmingas POW dalinių puolimas vyko dėl Seinų apskrities komendantūros kuopos vado krn. E. Bardausko išdavystės. Per jį lenkų partizanai gaudavo visas žinias apie Lietuvos karių dislokaciją ir todėl galėjo pasirinkti tinkamiausią momentą pulti. Be to, tikėjosi paramos ginklais iš nuginkluotos krn. E. Bardausko kuopos. Krn. E. Bardausko kuopos kareiviai nujautė lenkų partizanų veikimą ir ragindavo savo vadą, kad imtųsi kokių nors veiksmų, tačiau jis juos nuramindavo ir liepdavo vykdyti savo pareigas. Priešams pradėjus pulti, krn. E. Bardauskas pats nuginklavo prie savęs buvusią dalį kuopos karių, o kitą dalį, kuri stovėjo Pronckuose, paliepė nuginkluoti kuopos viršilai. Apie 18 kareivių, drąsesnių savanorių, nepasidavė ir ilgokai kovėsi su lenkais. Po mūšio lietuvių kariai ir milicininkai buvo priversti atsitraukti. Užėmę Seinus, lenkai pradėjo suiminėti ir grūsti į kalėjimą nespėjusius

Seinų miesto ir apskrities komendantūros raitelių savanorių būrys.
Priekyje – komendanto padėjėjas krn. Petras Kalikauskas. Seinai, 1919 m. vasara.
Nuotrauka iš G. Lučinsko kolekcijos

pasitraukti Seinų apskrities komiteto narius, vietos inteligentus, net gimnazijos moksleivius – tautinį lietuvių aktyvą. Kai kuriuos lietuvius, įtariamus esant partizanais, ruošėsi sušaudyti. Buvęs kuopos vadas krn. E. Bardauskas, pasidavęs lenkams, apsirengė jų uniforma ir vėliau tarnavo Lenkijos kariuomenėje.

Seinų apskrities komendantūros kariams traukiantis iš Seinų, apie 7 val. ryte, maždaug 9 km iki Lazdijų, Seinų apskrities komendantūros Žvalgybos skyriaus viršininkas Petras Šacikauskas su kareivių pagalba sulaukė ginkluotą lenkų partizaną Povilą Grubavičių, kuris skubėjo į Seinus pranešti, kad Lazdijai taip pat užimti lenkų. Kitu keliu jojusiam lenkų partizanui Juozui Albavičiui tai pavyko padaryti. Iš gyventojų sužinota, kad Lazdijai rugpjūčio 22 d. apie 23 val. sukilusių peoviakų buvo užimti, lietuvių milicija nuginkluota (4 milicininkai), o svarbesni valdininkai bei visuomenės veikėjai areštuoti. Podporučnikas (jaunesnysis leitenantas) Jurgis Vaičiulionis Lazdijuose buvo surinkęs per 50 ginkluotų peoviakų būrį (Lazdijų, Simno ir Seirijų lenkomanai), kuris sutiko atvykstančių lietuvių dalinį ugnimi. Čia susirėmimas įvyko rugpjūčio 23 d. apie 12 val. Krn. S. Asevičiaus vadovaujami kariai puolė Lazdijų „sukilėlius“ ir, remiami lietuvių partizanų, po 2 val. susišaudymo, juos išsklaidė ir iš Lazdijų išvijo. 2 peoviakai žuvo (amžininkų atsiminimuose minimi Valentukonis ir Albavičius) ir keli buvo sužeisti.

POW Kapčiamiesčio valsčiaus komendantas su keliolika vietinių peoviakų trumpam užėmė Kapčiamiestį ir saugojo teritoriją iš pietryčių pusės nuo lietuvių puolimo. Ten buvę 3 lietuvių milicininkai atsisaukdami pasitraukė, išsinešė telefono aparatų. Peoviakai buvo bandę užimti Veisiejus ir Seirijus. Keliolika POW Simno valsčiaus kuopos narių taip pat dalyvavo „sukilime“ Lazdijuose (1920 m. rugsėjo 17 d. Kariuomenės teisme POW Simno kuopos 6 „kovotojai“ buvo nuteisti įkalinimo bausmėmis, o dar 8 buvo paskelbta paieška, kaip pasislėpusiems nuo tardymo ir teismo).

Rugpjūčio 24 d. Seinų apskrities komendantūros žinion iš Marjampolės į Lazdijus atsiųsta 1-ojo atsargos bataliono 1-oji kuopa (2 karininkai ir 120 kareivių), o iš Alytaus apskrities komendantūros – 30 kareivių, vadovaujamų karininko. Komendantui krn. S. Asevičiui įsakyta užimti Seinus.

Rugpjūčio 25 d. 7 val. ryto krn. S. Asevičiaus vadovaujami 150 kareivių staigiai ir lenkams netikėtai iš šiaurės vakarų pusės puolė ir užėmė Seinus. Iš kalėjimo išlaisvinti 127 belaisviai: kareiviai bei milicininkai ir keliolika lietuvių visuomenės veikėjų. Iš lietuvių pusės žuvo 1 milicininkas ir 8 kareiviai sužeisti. Mieste rasti nukauti

Seinų miesto ir
apskrities
komendantūros
Žvalgybos skyriaus
viršininkas Petras
Šacikauskas. Lazdijai,
1919-08-19.
*Nuotrauka iš
G. Lučinsko kolekcijos*

3 Lenkijos kariuomenės karininkai, tarp jų ir Seinų POW komendantas podporučnikas Vaclavas Zavadzkiš, 18 kareivių ir 27 partizanai, dar 21 sužeistas (Lenkijos šaltiniai nurodo 16 žuvusiųjų ir 30 sužeistųjų). Kunigas dr. Mykolas Ražaitis atsiminimuose „Seinų įvykiai nuo 1918 m. pabaigos iki 1919 m. pabaigos“ (mašiniškasis, be datos) rašė: „Žuvo apie 40 Suvalkų miesto gimnazistų, kokia 80 buvo sužeistų. Buvo nušautas vaistininkas Domoslawskis ir broliai Mieszczinski.“

Krn. S. Asevičius, įėjęs į komendantūros patalpas, rado skambantį telefoną. Atsiliepęs ir supratęs, jog skambina pats Suvalkų įgulos viršininkas, prisistatė esąs Seinų lenkų komendantas. Paklaustas, kas naujo Seinuose, lenkiškai atsakė, jog mieste ramu ir apie lietuvius nieko negirdėti. Suvalkų įgulos viršininkas pasakė, kad, jei lietuviai pultų Seinus, jam apie tai kuo greičiausiai pranešti ir jis atsiųsiąs į pagalbą kariuomenę.

Lenkai, iš Seinų pasitraukę į Šumavą ir Konstantinovką, gavo pastiprinimą, tvarkėsi ir ruošėsi naujam puolimui. Iš pasiųstos žvalgybos sužinojęs, jog jų jėgos didelės (apie 700 vyrų), krn. S. Ase-

vičius įsitikino neįstengsiąs sukilėlių atremti ir skubiai organizavo, kad visas Seinuose buvęs komendantūros turtas ir iš lenkų paimtas grobis (8 arkliai, 2 vežimai, 1 lauko virtuvė ir 7 telefonai) būtų išvežti į Lazdijus.

1919 m. rugpjūčio 25 d. apie 13 val. gausių lenkų pajėgų nuo Šumavos ir Konstantinovkos kaimų pusių spaudžiami lietuvių kovotojai paliko Seinus ir grįžo į Lazdijus. Lenkai savo spaudoje, aprašinėdami šį mūšį, pabrėžia, kad lietuviams padėję vokiečiai. Iš tikrųjų, tuo metu vokiečių šiame krašte jau nebuvo, tik kai kurie lietuviai dėvėjo iš vokiečių karių pirktas aprangas. Vėliau Suvalkuose išleistoje knygelėje lenkai lietuvius vadino „koršūnais“ (vanagais), o savo partizanus „viščiukais“.

Rugpjūčio 26 d. Lazdijuose įvyko didelis mitingas prieš Lenkiją ir Santarvės valstybes, kurios lenkams pataikavo. Mitinge dalyvavo apie 4 000 žmonių iš Lazdijų, Šventežerio, Rudaminos, Kučiūnų, Seinų ir kt. parapijų. Priimtoje rezoliucijoje reikalauta, kad lenkai išeitų iš užimtų Lietuvos žemių. Po mitingo kun. J. Juozaitis suorganizavo apie 200 partizanų, kurie pasižadėjo ginklu kovoti prieš lenkus.

Rugpjūčio 27 d. iš Marijampolės atsįsta dar viena kuopa kareivių ir dvi patrankos. Kun. J. Juozaičio vadovaujamiems partizanams išduoti ginklai. Krn. S. Asevičius gavo įsakymą su Lazdijuose esančia įgula ir partizanais užimti Seinus. Rugpjūčio 28 d. lietuviai, atsiėmę Seinus, išvadavo suimtuosius, susigrąžino dalį palikto apskrities įstaugų turto, bet netrukus vėl turėjo palikti miestą. Kautynėse prieš lenkus ties Seinais sužeisti 32 lietuvių kariai, 17 dingo be žinios, o krn. J. Galvydis pateko į nelaisvę. 1-ojo atsargos bataliono krn. Antanas Kemėzis Seinuose paėmė lenkišką vėliavą su užrašu „Dieve, gelbėk Lenkiją“ (lenk. *Boże zbaw Polskę*), o krn. S. Asevičius – Londone išleistą didelį sieninį žemėlapi, kuriame Lenkija pavaizduota „nuo jūros iki jūros“ (lenk. *Polska od morza do morza*), t. y. nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Tame žemėlapyje Lenkija apėmė visą Lietuvos teritoriją ir Latviją iki Dauguvos upės (vėliau tas žemėlapis kabojo Kauno karo muziejuje, ten pat buvo saugoma ir paimtoji vėliava). Svarbiausias tuo laiku karo grobis – lenkų operatyvinis įsakymas, iš kurio sužinota, kad Seinams užimti skiriamas vienas Suvalkų 41-ojo pulko batalionas ir partizanai, kurių lenkai priskaičiavo apie 200 žmonių. Pagal minėtąjį lenkų įsakymą Lazdijams užimti skiriama 80 žmonių – vienas karininkas su 10 kareivių iš to paties Suvalkų pulko, kiti – partizanai iš Simno ir Lazdijų. Leipalingiui, Veisiejams ir Kapčiamiesčiui numatytos vietinės partizanų grupės.

*Sztab dowództwa
partyz. L. P.*

Barų Viršininkui įsakymas

1. Seinų užėmimui štabas yra Sumove, užėmus gi Seinus, persikelia į juos.

2. Rytą 1 val. rinktinės eina užimti nurodytų joms vietų. Seinų užėmimas privalo būti užbaigtas, kiek tai galima, rytą 5–6 valandą.

Pastaba: veikimas turi būti įvykdytas staigiai.

3. Seinų užėmimui sumobilizuotos rinktinės yra sugrupuotos Sumove ir Ožėškave 270 žmonių skaičiuje; jos privalo būti apginkluotos ir pasilieka:

- a) 4 būrys 85 žmonių skaičiuje apginkluotas šautuvais;
- b) puolimo būrys 20 žmonių skaičiuje apginkluotas granatomis;
- c) kulkosvaidžių skyrius (sekcija): 2 kulkosvaidžiai ir 8 patarnautojai;

- d) skyrius 10 žmonių skaičiuje apginkluotas trumpais ginklais.

Paskutinė 130 žmonių skaičiuje atsarga pasilieka tarp aukštesnės 150 ir Seinų miesto (3/4 varsto) ir apsiginkluoja pristatytais šautuvais; o ypatingai apsiginklavusi skyriais (sekcijomis) žygiuoja į Seinus.

4. Užėmus juos, rinktinės pasilieka vietoje, laukdamos atatinamo laiko žygiavimui pirmyn į tam tikrus barus.

5. 3 būriai ir suformiruotas lauko žandarmerijos būrys pasilieka vietoje, kaip garnizonas ir atsarga.

6. Liuosu laiku būtinas partizanų lavinimas.

7. Būrys iš 20 žmonių apginkluotas šautuvais, vadovaujant užima Krasnopolį. Vienu laiku su kitomis dalimis iš Krasnopolio garnizono siunčiama: 15 žmonių skaičiuje rinktinė apginkluota šautuvais, skyrius 10 žmonių trumpais ginklais apginkluotų ir puolimo rinktinė 10 žmonių skaičiuje. Tartokų užėmimui ir igulos nuginklavimui Krasnopoly igula nepasilieka – laukia Tartokų rinktinės ir drauge su ja žygiuoja Leinų link ir (pasilieka) ir apsistoja ant Seinų plento prie Skustelių, kaip vakarų pusės priedanga, kur laukia tolimesnių įsakymų.

8. Lazdijus užima 32 žmonių būrys, vadovaujant ir puolimo skyrius 8 žmonių skaičiuje. Likusieji 15 vyrų sudaro atsargą ir skubiai apsiginkluoja pristatytais ginklais.

9. Lazdijai pasilieka mūsų rankose ir tuojau gauna paspirties žmonėmis ir ginklais.

a) Lazdijų igula vykdo varų vadybos įsakymus, kuriai ji turi priklausyti ir tame bare duoda žmonėmis paspirtį.

b) Lazdijus nuginklavus, neatidėlioiant turi būti atliktas nuginklavimas kaimyninių priešininko punktų.

10. Gybai turi būti užimti 3 būriais 60 žmonių skaičiuje su 18 šautuvų, vadovaujant ir šie būriai privalo eiti užpakalinės sargybos pareigas tarp ežerų prie Augustavo plento:

a) Seinus užėmus rinktinė tuojau gaus paspirtį ginklais;

b) rinktinė privalo laukti atpatinkamo įsakymo barams užimti.

11. Kopciovą užima vietinė komanda su 20 šautuvų, vadovaujant

.....

a) rinktinė visuomet privalo užlaikyti tą punktą;

b) bus sustiprinta žmonėmis ir ginklais;

c) turi laukti atpatinkamo įsakymo barams užimti.

12. Apsistojimo vietos bus nurodytos organizacinės valdžios.

Podpisano Zubr (–)

Szef sztabu i Por.

Za zgodność

Adjutant i ppod.

m. p.

1919 m. rugpjūčio mėn. Seinų lenkų „sukilimo“ metu buvo sužeistas 1 Lietuvos kariuomenės karininkas, 7 kareiviai nukauti, 31 kareivis sužeistas, dingo be žinios ir pateko nelaisvėn 12 kareivių.

Lenkijos istorikai teigia, kad Seinų miestas per tą laikotarpį iš rankų į rankas ėjo 13 kartų. 1919 m. rugsėjo 6 d. Lietuvos kariuomenė pasitraukė iki liepos 26 d. nustatytos maršalo F. Fošo demarkacijos linijos, o likusioje už jos Seinų apskrities dalyje pradėjo šeiminkauti lenkai, naikindami bet kokius lietuviškumo židinius. Prasidėjo kruvinos lietuvių–lenkų kovos, kurios tęsėsi iki 1923 m. pavasario.

Seinuose lenkų „sukilimas“ įvyko, ir Seinų kraštas buvo prijungtas prie Lenkijos. Tačiau Lazdijuose lenkuojantys asmenys paskubėjo, nelaukdami, kol Lenkijos kariuomenė atvyks iš Seinų, patys užėmė miestą, nuginklavo vietinę miliciją, užėmė paštą ir kitas įstaigas. Jie ne tik troškimais, bet ir darbais rodė, kad jų tėvynė – Lenkija ir kad jie ne tik patys nori priklausyti, bet su perversmu ir Lietuvą prie Lenkijos prijungti. Tačiau Lietuvos kariuomenės kariai ir vietiniai partizanai greit likvidavo šį perversmą.

Po nepavykusio 1919 m. rugpjūčio 22–23 d. „lenkų“ sukilimo Lazdijuose pasislėpė nuo tardymo ir teismo (dauguma išvyko į Lenkiją) šie 76 asmenys: Albavičius Bronius (Viktoro sūnus), Albavičius Balys (Jono sūnus), Albavičius Teofilius (Viktoro sūnus), Akulevičius Juozas (Jono sūnus), Bielevičius Jonas (Vincos sūnus), Bielevičius Martynas, Bielevičius Vincas (Prano sūnus), Bikas Vaclovas (Domo sūnus), Bobka Adolfas (Adomo sūnus), Bulvinas Stasys, Busilas Vaclovas (Juozo sūnus), Bugelskis Vincas (Jono sūnus), Civinskas Juozas (Juozo sūnus), Doromeičikas Antanas (Jono sūnus), Gasevičius Stasys (Juozo sūnus), Geda Balys, Geda Pranas (Juozo sūnus), Geda Radislovas (Juozo sūnus), Godzianskas Zigmąs (Aleksandro sūnus), Goldinskas, Grabliauskas Feliksas (Vincos sūnus), Jablonskis Stasys, Janculevičius Juozas (Petro sūnus), Janculevičius Jonas (Petro sūnus), Juodeška Balys (Vincos sūnus), Juodeška Vincas (Petro sūnus), Juodeška Stasys (Vincos sūnus), Juodeška Pranas (Anastazijos sūnus), Kalvaitis Leonas, Kelmelis Bronius (Mato sūnus), Kelmelis Julius (Antano sūnus), Kraučelis Juozas (Jono sūnus), Kromas Balys (Eduardo sūnus), Kubilius Paulius (Miko sūnus), Kurčiauskas Stasys (Stasio sūnus), Leonavičius Bronius (Juozo sūnus), Lisauskas Kazys (Petro sūnus), Maciukevičius Kostas (Petro sūnus), Markevičius Antanas (Adomo sūnus), Miščinskas, Miškėlis Bolius (Liudo sūnus), Miškėlis Vladas (Liudo sūnus), Neciunskas Gabrys (Henriko sūnus), Noselis Martynas (Juozo sūnus), Orliukas Balys (Kazio sūnus), Orliukas Bronius (Jono sūnus), Orliukas Bronius (Vincos sūnus), Orliukas Petras (Juozo sūnus), Paciukevičius-Pačiukonis Antanas (Kazio sūnus), Packa-Pockūnas Martynas (Vincos sūnus), Paulavičius Petras, Plenuitis-Plenkytis Pranas (Jurgio sūnus), Pronskis Vincas (Juozo sūnus), Prunskis Stasys (Juozo sūnus), Rackevičius Jonas, Rekutis Pranas, Rudzevičius Petras (Jurgio sūnus), Rugienis Izidorius (Prano sūnus), Rugienis Kazys (Prano sūnus), Seniauskas Antanas (Antano sūnus), Stankevičius Stepas (Juozo sūnus), Šumskis Antanas (Petro sūnus), Šumskis Juozas (Andriaus sūnus), Šumskis Balys (Petro sūnus), Šumskis Andrius (Petro sūnus), Šumskis Vincas (Petro sūnus), Šumskis Stasys (Petro sūnus), Šitka Eduardas (Martyno sūnus), Šavelskis Motiejus (Pilypo sūnus), Talandzevičius Jonas (Juozo sūnus), Varžaitis Pranas (Juozo sūnus), Vaikšnora Vytautas (Kazio sūnus), Valiulikas Balys (Andriaus sūnus), Vencevičius Martynas (Pauliaus sūnus), Zaika Pranas (Aleksandro sūnus), Žitkauskas Juozas (Vlado sūnus). 1927 m. birželio 30 d. Kariuomenės teismo Valstybės gynėjo nutarimu baudžiamosios bylos tyrimas dėl šių įtariamųjų sustabdytas,

o jų pradėta ieškoti viešai per spaudą – Lietuvos valstybės Saugumo departamento leidžiamame leidinyje „Kriminalinės policijos žinios“, skyrelyje „Ieškomi asmenys“.

1921 m. birželio 15 d., kad nepasislėptų nuo tardymo ir teismo, už įtariamąjį Praną Gedą laidavo savo turtu (26 000 auksinų vertės) tėvas Juozas Geda, gyvenęs Kapčiamiesčio valsčiuje, Simoniškės kaime. Tačiau įtariamajam išvykus į Lenkiją (ten mirė 1922 m. rugpjūčio 6 d. nuo tuberkuliozės, palaidotas Pervalko kapinėse), 1927 m. spalio 22 d. Kariuomenės teismo nutarimu nuspręsta konfiskuoti valstybės išdo naudai 5 163,50 litų iš Juozo Gedos turto.

Apie lenkomanų antilietuvišką veiklą Lazdijų apylinkėse Nepriklausomybės kūrimosi pradžioje tų įvykių liudininkų atsiminimų užfiksuota nedaug.

1919 m. rugpjūčio 28 d. dienraštyje „Lietuva“ rašoma:

<...> Sukilėlius vedė persirengę legionininkai. Lazdijus paėmė vietos sukilėliai, jiems padėjo lenkai. Sukilėlių buvo apie 60. Jie rugpjūčio 23 d. naktį užpuolė miliciją, nuginklavo ir pasodino į kalėjimą drauge su valdininkais ir kitais mūsų darbuotojais.

Mūsiškiai, besitraukdami iš Seinų į Rudaminą, gavo pagalbos iš vietos žmonių partizanų ir puolė Lazdijus. Kovojo pirmi ėjo vietos žmonės – partizanai. Kova tęsėsi vieną valandą ir Lazdijai buvo paimiti. Iš mūsų niekas nežuvo, nuostolių taip pat nebuvo. Sukilėlių žuvo vienas. Lenkai valdė Lazdijus 12 valandų. Komendantu buvo paskirtas rusų aficeris, kuris dar tebenešiojo rusų uniformą, Petrovič.

Sukilėliai, paėmus mums Lazdijus, traukėsi su šeimynomis, tėvais ir motinomis į Seinus.

Karininkas Stasys Zaskevičius, prisimindamas 1919 m. kovas dėl Seinų, leidinyje „Mūsų žinynas“ (1930 m.) rašė:

<...> Įdomiausias tačiau incidentas laukė mūsų Lazdijuose. Kada Seinų komendantūra atsitraukė Žagarių link, niekas jos nepersekiojo, tačiau jau Dūšničioje teko sužinoti, kad Lazdijai peoviakų rankose. Pasirodo, kad tūlas podporučnikas Vaičiulionis tenai surankiojo apie 50 gerai ginkluotų peoviakų ir tikėdamas, kad Seinai jau likviduoti, siuntė apie tai lenkams pranešimą per ginkluotą pasiuntinį Lazdijų gyventoją Grubavičių. Lazdijiečiai peoviakai sutiko komendantūrą ugnimi, bet buvo išvaikyti, nustoję, lenkų žiniomis, kelių užmuštų ir keliolikos sužeistų. Faktinai jų buvo 3 užmušti.

1937 m. kovo 24 d. kunigas Juozapas Juozaitis prašyme Švietimo ministerijos Kultūros departamentui dėl pensijos paskyrimo rašė:

<...> Jau kiek anksčiau iš lenkų karininko Mackevičiaus (dvarponio nuo Punsko) buvome patyrę, kad lenkams rūpi okupuoti Šeštokų–Simno–Alytaus–Varėnos geležinkelio liniją, žinoma, su pagalba Lazdijų ir Simno lenkelių. Tuomet pravedžiau dar didesnę akciją ir su savo partizanais numalšinom Lazdijų, Simno, Šeštokų sukilėlius. Kai Lazdijuose buvo nušauti keli išdavikai, Simno lenkai patys metė ginklus ir išsislapstė, kai kurie dvarponiai, pamatę, kad jų planai okupuoti Lietuvą griūva, visko atsižadėję, pabėgo į Lenkiją, palikdami visą turtą Lietuvoje. Tokiu būdu šią geležinkelio liniją ir Dzūkijos kampą iki Liudvinavo išsaugojome. <...>

1940 m. leidinyje „Karo archyvas“ publikuotas Seinų apskrities viršininko raštas Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentui:

*1922 m. lapkričio 29 d.
Nr. 3473*

Siųsdamas susirašinėjimą apie Juozą Busilą pranešu Departamentui:

1) kad Juozas Busila nuo pradžios tvėrimosi Lietuvos valdžios 1918 metais buvo išrinktas vietinių lenkų vaitu ir tas pareigas ėjo iki lenkų sukilimo Lazdijuose 1919 metų rugpjūčio 23 d. 1919 metų liepos 3 d. lenkų vaitas Juozas Busila ir jo sekretorius Neciunskas buvo Lietuvos milicijos suareštuoti ir su visa jų raštine ir antspaudomis perduoti Seinų apskrities karo komendantui, kuris už kiek laiko Busilą iš kalėjimo paliuosavo. Be to, Busila 1919 metais varė smarkią agitaciją tarp vietinių lenkų prieš susitvėrusią Lietuvos valdžią. Susisiekdavo su Suvalkų lenkų „Rada Obywatelska“, paskiau su organizacija „Obrona kresuw ziemi Suwalskiej“, iš kur gaudavo direktyvas veikimui ir proklamacijas.

2) Juozas Busila po lenkų sukilimo Lazdijuose 1919 metų rugpjūčio 23 d. pabėgo į Lenkiją dėl to, kad jautėsi save didžiai prasiikaltusiu prieš Lietuvos valdžią, o ne bijodamas lenkų keršto, kaip aiškina jo žmona.

3) kadangi dabartiniu laiku dėl lenkų partizanų plėšimo Lietuvos neutralinės zonos gyventojų, kuriuose plėšimuose dalyvauja ir kai kurie pabėgę iš Lietuvos 1919 metų sukilėliai, santykiai apskrities

gyventojų lietuvių su lenkais pasidarė daug aštresni, negu kad metai atgal buvo, tai mano nuomone negalima leisti Juozui Busilui grįžti į Lietuvą.

L. e. p. Apskritis viršininko Stravinskas

L. e. p. sekretorius J. Peteris

Buvusio Seinų apskrities komendanto, karininko Stasio Asevičiaus (1895–1972) atsiminimuose „Praeitin atsigręžus“ (1993 m.) minimi ir Lazdijų „sukilimo“ įvykiai:

<...> 1919 m. pavasarį visoje Seinų apskrityje vietiniai lenkai nesnaudė. Iš Suvalkų, kur turėjo savo administraciją, pradėjo tvarkyti ne tik Seinų apskrities lenkiškai kalbančius valsčius, bet ir lietuviškus. Lazdijams buvo paskirtas teisėjas dvarininkas M. Taudinas, su lenkėjęs vokiečiai, kuris savo Papečių dvare įsteigė formalų apylinkės teismą. Žmonės iš įpratimo ir nesusigaudymo į jį kreipdavosi. Mat prieš Pirmąjį pasaulinį karą Taudinas buvo Lazdijų apylinkės taikos teisėjas. Sužinojęs, kad Taudinas teisia žmones, per Lazdijų policiją įsakiau Taudinui atvykti pas mane komendantūron. Paklausiau, ar tikrai jisai eina teisėjo pareigas, ir kas jį paskyrė. Atsakė, kad taip. Jį paskyrusi „Suvalska obyvatelska rada“. Paėmiau iš jo raštišką pasižadėjimą, kad daugiau tų pareigų neisiąs, o visas bylas pristatysiąs man į komendantūrą. Bet Taudinas, užuot metęs darbą, dar labiau įsitraukė. Be teisėjavimo, dar gavo iš Suvalkų paskyrimą surašinėti karo nuostolius. Jau šito buvo per daug. Įsakiau Lazdijų policijai Taudiną areštuoti ir su visom bylom atgabenti į Seinus. Seinuose jis buvo patalpintas kalėjiman, o po trijų dienų išgabentas į Marijampolės kalėjimą. Jo visa byla persiūsta Krašto apsaugos ministerijon. Tuo laiku Seinų kalėjimas dar nebuvo perimtas iš vokiečių, jame sėdėjo du mirtininkai. Po poros savaičių sužinojau iš Marijampolės apskrities komendanto, kad Taudinas iš kalėjimo išleistas ir išvyko Vokietijon. Vėliau teko girdėti, kad Taudinas per Vokietiją nuvyko Lenkijon.

1922 metais, kai sukilėlius teisė Marijampolėje Kariuomenės teismas, ir aš toje byloje buvau liudininkas. Iš teisiamųjų ir jų advokato A. Bulotos sužinojau, kad tas Taudinas šiuo metu yra Seinų apskrities miškų urėdas. Urėdija esanti jo dvare. Nors jisai didžiausias kaltininkas, bet teisiamųjų suole nesėdi, o teisiami visi Lazdijų miesto berneliai. Teko užėiti Kaune į Miškų departamentą ir smulkiai viską išaiškinti. Po to Taudinas buvo atleistas iš pareigų, o urėdija iškelta į Veisiejus.

Lazdijuose buvo vaistinė, kurioje vaistininku dirbo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą atvažiavęs iš Vilniaus lenkas Markauskas. Pas jį karo metu ir tuoj po karo rinkdavosi iš visos apylinkės dvarininkai lenkai. Tiems susirinkimams vadovavo Taudinas. Sužinojęs, kad lenkai ir po karo stovio paskelbimo Seinų apskrityje vis dar susirenka, įsakiau tam Markauskui atvykti į komendantūrą. Paėmiau pasižadėjimą, kad jis daugiau pas save neleis lenkams susirinkti. Be to, įsakiau Lazdijų policijai sekti. Jeigu dar lenkai susirinktų, tai visus areštuoti ir pristatyti į komendantūrą. Greičiausiai, kad po to dvarininkai rinkdavosi kur nors kitur spręsti savo lenkiškų reikalų, nes 1922 metais teisiant Marijampolėje Lazdijų lenkus partizanus iškilo ir Taudino reikšmė – kaip viso sukilimo iniciatoriaus.

Lazdijų valsčiuje buvo gana daug dvarininkų, bet areštavus Taudiną daugelis jų spruko Lenkijon, palikdami visus savo turtus. Taip į Lenkiją buvo išvykę Prapuntų dvaro savininkas Melkevičius, Avižancų dvaro savininkas, Dumblio dvaro nuomininkas, Šilėnų dvaro savininkas.

<...> 1919 metų rugpjūčio 23 dieną 7 valandą ryto mūsų kareiviai bei policininkai pradėjo trauktis, apleisdami Seinų miestą. Traukiantis Lazdijų link, pusiaukelėje, maždaug už 9 kilometrų nuo Lazdijų, buvo suimtas lenkų partizanas, Lazdijų gyventojas Grubevičius, norėjęs pranešti į Seinus, kad Lazdijai taipogi užimti lenkų. Padarę pas jį smulkia krata, nieko įtartino neradome, išskyrus seną revolvėrį. Bet apklausiamas pats išsidavė ir, žinoma, tik tada, kai buvo pasirengta jį čia pat sušaudyti. Kai viską išpasakojo, nešaudėme, bet atsivarėme kartu į Lazdijus. Sužinojus, kad Lazdijai užimti lenkų ir gana didelio skaičiaus, teko keisti kryptį. Pasukome kairėn, aplenkdami Lazdijus, kad ir jų nepaėmus turėtume laisvą atsitraukimo kelią Kalvarijos link. Kliovėmės žiniomis, surinktomis iš žmonių, kurie tą dieną buvo Lazdijuose ir matė, kad miestelyje gana daug lenkų partizanų. Kai priartėjome prie Lazdijų per kokią puskilometrį, vos išlindus ant kalnelių, pasitiko šūviai iš miesto. Atidengus mums ugnį iš šautuvų ir lengvojo kulkosvaidžio, lenkų ugnis nutilo. Daviau įsakymą – pirmyn! Lazdijus be jokių nuostolių užėmėm. Mano savanoriai iš vienos gatvės atsivarė lenkų partizaną su rusišku šautuvu. Paklausiau, ar jisai dalyvavo partizanų veiksmuose ir ar šaudė į mūsų kareivius. Atsakė: „Nerazumiem“. Tada užklausiau lenkiškai. Atsakė, kad taip. Patikrinau šautuvą: radau, kad iš jo šaudyta. Paskyriau du savanorius iškasti duobę, kitiems trims nuvesti pas kleboną išpažinties. Jisai sakėsi išpažinties nenorįs, nes mirštąs už tėvynę Lenkiją.

Vis tiek kareiviai nuvedė. Atlikęs išpažintį buvo sušaudytas. Už šį įsakymą buvau patrauktas Kariuomenės teisman, byla svarstyta Marijampolėje 1922 metų kovo mėnesį, bet Valstybės prokurorui majorui Chodakauskui atsisakius kaltinti, buvau išteisintas.

Kaip lenkai veikė susiorganizavę Lietuvoje, galima spręsti iš šio mažo nuotykių. Kautynėms einant Lazdijuose, iš vieno ūkininko lenko kluono buvo paleistas šūvis į mūsų kareivius. Vienas kareivis, ilgai negalvojęs, prisiartinio prie kluono ir padegė. Nepraėjo nė pusės valandos nuo padegimo, kai man buvo atnešta iš pašto telegrama, kad Vyriausiojo štabo viršininkas griežtai draudžia deginti piliečių trobesius. Telegrama pasirašyta Rikiuotės skyriaus viršininko Vaitekūno. Man knietėjo sužinoti, kas buvo atėjęs į paštą ir kalbėjo telefonu. Bet išsiaiškinti negalėjau. Pašte man pasakė, kad kalbėjosi kažkokia moteris, bet jie jos nepažįstą. Praėjus bene dvejiems metams, tai yra 1922 metais, Marijampolėje, Kariuomenės teisme, buvo teisiami 7 lenkų partizanai, Lazdijų miestelio gyventojai, kurie dalyvavo nuginčiuojant Lazdijų policiją ir paskelbiant „Żečpospolitą“. Visi kaltinamieji buvo nuteisti ligi 4 metų sunkiųjų darbų kalėjimo, bet abejoju, ar kuris nors atliko bausmę, nes jau tą pačią dieną kai kurie grįžo į Lazdijus per protekcijas. Partizanus teisme gynė advokatas A. Bulota ir du žydai.

Buvusio Seinų gimnazijos mokytojo Stasio Tijūnaičio (1888–1966) atsiminimų knygoje „Kaip aš į žmones išėjau...“ (2003 m.) pateikiami keli fragmentai apie istorinius įvykius Seinuose.

<...> S. Tijūnaitis:

Nepriklausomos Lietuvos atkūrimas labai nepatiko lenkams. Tai jie nutarė Lietuvą užimti. Gerai atsimenu įvykusias 1919 metais liepos mėnesį per Aplankymo atlaidus dideles lietuvių patriotų eitynes, kuriose dalyvavo gal būt 10 000 miestelio ir apylinkių gyventojų, reikusių protestą prieš Lenkijos pretenzijas į šį kraštą.

1919 m. rugpjūčio mėnesio 23 dieną, anksti rytą, Seinų miestą ir ties Tartoku Suvalkų kryptimi išstatytas Lietuvos komendantūros sargybas užpuolė lenkų karinės organizacijos POW 600 šaulių dalinys remiamas reguliarios kariuomenės. Po atkaklaus pasipriešinimo Seinų miestelį užėmė puolikai. Tuojau prasidėjo masinis lietuvių suėmimas mieste ir apylinkės kaimuose. Suareštuoti buvo net berniukų gimnazijos mokiniai ir kelias valandas išlaikyti komendantūroje. Po poros dienų iš Lazdijų atžygiavo lietuvių kariuomenė ir savanorių šaulių būriai, kurie išvadavo miestelį. Praslinkus keletui dienų, dar

gausesnė lenkų kariuomenės dalis atvyko prie Seinų ir po sunkių kautynių lietuviai rugpjūčio mėnesio 28 d. pasitraukė į Lazdijus. Nuo to laiko Seinai ir aplinkiniai kaimai su lietuvių gyventojais liko lenkų okupuotu kraštu, nes jiems nebuvo suteikta galimybė pasisakyti balsavimu, kuriai valstybei nori jie priklausyti.

<...> A. Bendorius:

Prisimenu įspūdingą šventę, vykusią 1919 m. vasarą (liepos 2 d.) per Aplankymo atlaidus. Tai buvo didelė lietuvių demonstracija – vaikštytės po miestą. Kun. Juozaitis, Seinų savivaldybės pirmininkas S. Tijūnaitis ir kt. kalbėtojai sakė karštas, uždegančias antilenkiškas kalbas. Tuomet įvyko ir tautinės vėliavos šventinimas.

Lenkams užėmus Seinus, buvo uždaryta „Žiburio“ gimnazija (direktoriui kun. dr. M. Gustaičiui paskirtas namų areštas), jos turtas išgrobstytas arba sunaikintas. Mokytojas S. Tijūnaitis ir keli vyresni gimnazistai uždaryti kalėjime. Dalis vyresnių ir guvesnių jaunuolių sugebėjo pasprukti į Lazdijus, o vėliau kai kurie iš jų sugrįžo su mūsų kariuomene iš Lazdijų ir padėjo išlaisvinti kalinius.

<...> T. Mitkienė:

1919 m. vasarą lenkams puolant Seinus, Lietuvos valdininkai (jų tarpe ir savivaldybės pirmininkas S. Tijūnaitis) su komendantūros darbuotojais, atsisaukdamiesi pasitraukė į Lazdijus. Šeimos: Tijūnaičių, Petravičių, Mitkų ir Milkševičių, nespėjusias pasitraukti, likusias Seinuose, lenkai suareštavo. Lazdijų komendanto S. Asevičiaus rūpesčiu sulaikytos šeimos praėjus daugiau negu mėnesiui buvo iškeistos ant Seinų-Lazdijų demarkacijos linijos.

Lietuvos centriniame valstybės archyve, Lietuvos kariuomenės prokuroro (Valstybės gynėjo) ir Kariuomenės teismo fonduose yra saugomos 9 bylos, kuriose yra daugiau kaip 1 000 puslapių dokumentų apie Seinų apskrities, Lazdijų valsčiaus gyventojų, kaltinamų už tai, kad padėjo Lenkijos kariuomenei bei lenkų partizanams ir šnipinėjo, tyrimą, nuteisimą bei bausmės atlikimą ir pasislėpusiųjų nuo tardymo paiešką.

Iš Lazdijų gyventojų Povilo Grubavičiaus (gim. 1863 m.) tardymo bylos sužinome, kad jis areštuotas 1919 m. rugpjūčio 23 d. ir iki spalio 23 d. buvo kalinamas Lazdijų bei Marijampolės kalėjimuose, tačiau paleistas. 1920 m. sausio 15 d. vėl areštuotas ir pasodintas į Kauno kalėjimą.

Kaltinimo aktas

1919 metų rugpjūčio 23 dieną, kuomet Lietuvos kariuomenė traukėsi nuo Seinų link Lazdijų, ant kelio, ties kaimu Žagarai, buvo sutiktas bejojantis į Seinus nepažįstamas žmogus, kuriam buvo pasakyta, kad Seinais užimti lenkų ir, kad dabar ten joti negalima. Išsyk tas žmogus, nežiūrėdamas perspektyvų norėjo joti toliau Seinų link, bet kuomet jam buvo įsakyta griežtai joti atgal, jis apsigrėžęs jojo atgal. Už Žagarų kaimo, ant kelio lomoje, tas žmogus buvo sulaikytas kareivių ir užklaustas, kas jis, kur joja. Atsakė, kad jis Povilas Grubavičius, Lazdijų gyventojas, joja į Seinų vaistinę pirkti vaistų savo žmonai. Kareiviams ir milicininkams pasirodė abejotinas tikslas Grubavičiaus jojimo į Seinus, todėl jį sulaikė. Paklausus, ką jis su savimi turi, Grubavičius atsakė, kad nieko neturįs. Kareiviai padarė kratą ir pas Grubavičių atrado kišenėje revolverį, užtaisytą 7 šoviniais. Kuomet buvo rastas pas Grubavičių revolveris, tai metėsi bėgti, bet buvo sulaikytas.

Tuo pat laiku buvo gauta žinių, kad Lazdijuose taipogi įvyko lenkų sukilimas ir miestelis randasi sukilėlių rankose, todėl paaiškėjo, kad Grubavičius yra lenkų sukilėlių žvalgas, siųstas į Seinus sužinoti koks ten stovis.

Užklaustas dėl išdėstytų aplinkybių Grubavičius Povilas, kaip kaltinamas veikime Lietuvos valdžios prieš naudai, kaltu savęs neprisipažino, aiškindamas, kad jis jojo į Seinus vien tik dėl vaistų pirkimo, o apie rengiamą Lazdijuose lenkų sukilimą nieko nežinojęs.

Išklausinėti kaippo liudininkai aukščiau išdėstytas aplinkybes žemiau išvardinti asmenys parodė:

1) Vyr. leitenantas Kalikauskas Petras parodė, kad jis kartu su Seinų komendantu karininku Asevičiumi 1919 m. rugpjūčio 23 d., traukdamiesi su kareiviais nuo Seinų link Lazdijų, kelyje suliko jojant Povilą Grubavičių ir jie pagražino jį atgal. Toliau vyr. leitenantas Kalikauskas parodė, kad po paėmimo Lazdijų ginkluota pajėga iš sukilėlių lenkų, jis sužinojo kad Grubavičius Povilas buvo lenkų partizanas.

2) Šacikauskas Pranas nurodė, kad jis buvo prie sulaikymo Grubavičiaus ant kelio ir matė kaip pas jį atrado revolverį, o taipogi, kad Grubavičius buvo siųstas vienu keliu iš Lazdijų į Seinus, o šnipas Juozas Albavičius kitu keliu.

3) Milaševičius Ottonas, Lazdijų nuovados milicijos viršininkas, matė jojant Grubavičių Povilą, buvo prie jo sulaikymo ir kratos. Nurodė Grubavičių kaip karštą lenkų šalininką, kuris negalėjo nežinoti apie lenkų sukilimą Lazdijuose. Milaševičius nurodė, kad Grubavičius dalyvavo sukilime Lazdijuose.

Remiantis visu aukščiau išdėstytu, Povilas Grubavičius, Prano sūnus, 57 metų amžiaus, Seinų apskr. Lazdijų valsč. gyventojas, kaltinamas tuo, kad 1919 m. rugpjūčio 23 d. buvo siųstas lenkų sukilėlių iš Lazdijų į Seinus su tikslu šnipinėjimo, o toksai nusikalstamas darbas numatytas Baudžiamojo kodekso 108 str. 6 p.

Ši byla privalo būti nagrinėjama Kariuomenės teisme.

Surašyta 1920 m. gegužės 16 d., Kaune.

Valstybės gynėjo padėjėjas Karo valdininkas Rimša

1920 m. liepos 20 d. Kaune Kariuomenės teismo sprendimu pagal Baudžiamojo statuto 108 str. 3 d. 6 p. Povilas Grubavičius nuteistas 6 metams sunkių darbų kalėjimo. Rugsėjo 25 d. Lietuvos Vyriausiojo tribunolo sprendimu apeliacinis skundas buvo atmestas ir paskirta bausmė patvirtinta. Povilas Grubavičius bausmę atliko Kauno ir Šiaulių sunkių darbų kalėjimuose. Kai 1922 m. rugsėjo 20 d. paskelbtas Amnestijos įstatymas, jam bausmė sumažinta iki 3 metų sunkių darbų kalėjimo.

Dėl kitų Lazdijų „sukilėlių“ 1926–1927 m. tardymo kvotą atliko Marijampolės apygardos teismo svarbesnių bylų tardytojas Navickas. Lazdijų miesto gyventojai Vincas Albavičius, Juozas Busilas, Fridrichas Kelertas, Petras Koronkevičius, Paulius Kubilius, Kazys Paciukevičius, Albinas Rudzinskas ir Stasys Saveika buvo apkaltinti pagal Baudžiamojo statuto 51 str. ir 108 str. Šio tardytojo nutarimu kaltinimai įtariamiesiems dalyvavus sukilime Ignui Bankietui ir Pranui Rekučiui nebuvo pateikti, nes trūko įrodymų, kad jie kalti.

1927 m. birželio 30 d. Kaune Kariuomenės teismo valstybės gynėjo surašytame kaltinamajame akte rašoma:

1918 metų pabaigoje – 1919 metų pradžioje Seinų apskrities ribose, kaip ir kitose Lietuvos dalyse, išeinant po Didžiąjam karui vokiečių okupacinei karo valdžiai, jos vieton tvarkai palaikyti įsikūrė išsyk vietinių žmonių pastatytieji apskrities ir valsčių komitetai. Bet tuo pat metu kalbamoje apskrityje lenkų šalininkai ir jų prisiųstieji agitatoriai viešai pradėjo raginti vietinius gyventojus atsiskirti nuo Lietuvos ir prie Lenkijos prisidėti ir tverti tam tikslui greta valsčiaus komitetų savus lenkų komitetus. Tuo tarpu šiam priešingam vietinių gyventojų norams darbui niekas nekliudė. Vėliau jau sudarytajai milicijai uždraudus lenkų šalininkams veikti Lietuvos valstybės reikalų nenaudai ir ėmus jų darbą drausti, lenkuojantieji gaivalai, padedant Lenkijos karinei valdžiai, pradėjo veikti slapta ir 1919 metų vasarą turėjo jau

nemaža žmonių, suagituotų ginti ginklu rankose lenkų grobuoniškus reikalus ir padėti Lenkijos armijai jos žygiuose prieš Lietuvą.

1919 metų rugpjūčio mėnesio iš 22 į 23 dieną, nakties metu, Lenkijos kariuomenė ir jos apginkluoti vietiniai gyventojai netikėtai užpuolė Seinus, Lazdijus, Beržininkus, Kapčiamiestį ir kitus Seinų apskrities miestus, nuginklavo ir suėmė miliciją ir kitus administracijos organus, o taip pat patalpino kalėjiman įtakingesnius visuomenėje lietuvius, ir tokiu būdu užgrobė minėtas vietas savo rankosna.

Seinų miestas ir jo apylinkė taip ir likosi iki šiolei lenkų užgrobta, tačiau Seinų apskrities dalis su Lazdijais ir Kapčiamiesčiu ūmai buvo atvaduota. Atvadavimo metu vietiniai gyventojai, padėję ginklu Lenkijos kariuomenei, dalinai žuvo mūšiuose, dalinai pasislėpė Lenkijos teritorijoje ir tikrai jų dalis grįžo savo gyvenamon vieton. Šių paskutinių grupėje, žemiau nurodytų liudytojų parodymais, randasi šie: Albavičius Vincas, Busilas Juozas, Kelertas Fridrichas, Petras Koronkevičius, Kubilius Paulius, Paciukevičius Kazys, Rudzinskas Albinas ir Saveika Stasys.

Liudytojo Liaukevičiaus Juozo parodymu, jis, būdamas Seinų apskrities milicijos vadu, sudarė, išvijus iš Lazdijų lenkus, vietinių žmonių nurodymais, be kita ko ir padėjusių aukščiau minėtai lenkų žygiuotei, Lazdijų miestelėnų sąrašus. Lazdijų užgrobimo metu veikė bendrai su Lenkijos kariuomene ir šie miesto gyventojai: Albavičius Vincas, Busilas Juozas, Kelertas Fridrichas, Petras Koronkevičius, Kubilius Paulius, Paciukevičius Kazys, Rudzinskas Albinas ir Saveika Stasys (b. l. 106, 118, 125).

Kapitono Asevičiaus Stasio parodymu, jam, kaipo Seinų apskrities karo komendantui, pateko mūšiuose paimtas lenkų vadovybės operatyvinis įsakymas kariuomenei kartu su partizanais užimti Seinus, Lazdijus, Kapčiamiestį, Gibus ir kitus punktus. Lazdijų užėmimo veiksmuose dalyvavo be kitų ir šie: Albavičiaus Prano du sūnūs ir Paciukevičiai – tėvas ir sūnus (b. l. 121).

Slančiausko Prano parodymu, jis, kaipo atsisakęs dėtis su lenkais, 1919 metų rugpjūčio mėnesio iš 22 į 23 d. naktį, užpuolus lenkams Lazdijus, ginkluotų Lazdijų gyventojų – lenkų šalininkų buvo suimtas ir įmestas kalėjiman kartu su milicijos, pašto ir kitų įstaigų tarnautojais. Rudzinskas Albinas buvo atėjęs jį suimti, o Albavičius Vincas ginkluotas sergėjo kalėjimą (b. l. 88, 795, 860).

Stadalninko Zigmo parodymu, jis, kaipo valsčiaus sekretorius, užėmus lenkams Lazdijus, nakties metu ginkluotų vyrų buvo suareš-

tuolas ir nugabentas kalėjiman, ir jis pažino iš atėjusių jį suimti tik Kubilių Paulių (b. l. 78).

Pangonio Vinco parodymu, jis, atvykęs Lazdijų miestan 1919 metų rugpjūčio mėnesio 23 d. iš ryto, tai yra, kada jau miestas buvo lenkų rankose, matė, kad lenkų išstatytieji Koronkevičius Petras ir Kelertas Fridrichas stovėjo ginkluoti šautuvais miesto gatvėje sargybiniais (b. l. 796).

Mikalonio Balio parodymu, 1919 metų rugpjūčio mėnesyje užgrobus lenkams Seinus ir suareštavus, be kitų ir Seinų gimnazijos mokinius, jis taip pat, kaip aukštesnės klasės mokinys, buvo suimtas, bet pabėgo ir vyko iš Seinų Lazdijų linkui, kartu su grįžtančiais iš bažnyčios žmonėmis, tačiau pakelyje jis užtiko lenkų partizanų sargybą ir tos sargybos sudėtyje atsirado jam gerai pažįstamas Saveika Stasys, kuris grąžino jį atgal į Seinus (b. l. 796).

Pašaukti kaltinamaisiais Albavičius Vincas, Busilas Juozas, Kelertas Fridrichas, Petras Koronkevičius, Kubilius Paulius, Paciukevičius, kitaip Paciukonis, Kazys, Teofilio sūnus, Rudzinskas Albinas ir Saveika Stasys neprisipažino esą kalti (b. l. 843, 804, 861, 844, 845, 806, 603 ir 805).

Išdėstytu remiantis Lazdijų miesto gyventojai: Albavičius Vincas, Prano sūnus, gimęs 1892 m.; Busilas Juozas, Martyno sūnus, gimęs 1880 m.; Kelertas, kitaip Keleris, Fridrichas, Prano sūnus, gimęs 1896 m.; Petras Koronkevičius, Prano sūnus, gimęs 1894 m.; Kubilius Paulius, Jurgio sūnus, gimęs 1900 m.; Paciukevičius, kitaip Paciukonis, Kazys, Teofilio sūnus, 64 m. amžiaus; Rudzinskas Albinas, Prano sūnus, gimęs 1894 m.; Saveika Stasys, Antano sūnus, gimęs 1887 m.; – yra kaltinami tuo, kad 1919 metų rugpjūčio mėnesio iš 22 į 23 d. naktį karo priešų – lenkų paruošto Seinų apskrities puolimo metu jie, būdami Lietuvos piliečiais ir žinodami, kad lenkai nori atplėšti ir sujungti Lietuvos teritorijos dalį, būtent Seinų apskritį, su Lenkijos valstybe, kartu su kitais, pasislėpusiais nuo teismo, ginkluotai dalyvavo ir tuo padėjo lenkų karinei jėgai nuginkluoti ir suimti Lazdijuose buvusius milicijos ir administracijos organus ir užgrobti tokiu būdu Lazdijus, tai yra, numatytu B. St. 51 str. ir 108 str. 2 d. 1 p. nusikaltimu.

Einant Vyriausiojo Tribunolo bendro posėdžio 1927 metų vasario mėnesio 25 d. nutarimu (b. l. 1051) šią bylą išspręsti priklauso Kariuomenės teismui.

1927 m. gruodžio 12 d. Kariuomenės teismas Marijampolėje viešame teismo posėdyje išnagrinėjo baudžiamąją bylą. Teismo posėdyje

liudininkų parodymais, taip pat pagarsintais neatvykusių liudininkų parodymais, teisiųjų kaltę pilnai įrodyta.

<...> Kariuomenės teismas visus aukščiau išvardintus teisiuosius, išskyrus Paciukevičių Kazį, pripažino kaltais tuo, kad 1919 m. rugpjūčio mėnesio iš 22 į 23 d. naktį karo priešų – lenkų paruošto Seinų apskrities puolimo metu, jie, būdami Lietuvos piliečiais ir žinodami, kad lenkai nori Lietuvos teritorijos dalį, būtent Seinų apskritį, atplėšti nuo Lietuvos valstybės ir sujungti su Lenkijos valstybe, kartu su kitais, pasislėpusiais nuo teismo asmenimis, ginkluotai dalyvavo sukilime prieš Lietuvos valdžią ir tuo padėjo lenkų ginkluotai jėgai nuginkluoti ir suimti Lazdijuose buvusius milicijos ir administracijos organus, ir užgrobti tokiu būdu Lazdijus.

<...> Pritaikius 1922 m. rugsėjo 6 d. Amnestijos įstatymą, Kariuomenės teismas nusprendė: teisiuosius Albavičių Vincą, Busilą Juozą, Rudzinską Albiną ir Saveiką Stasį nubausti vienerių metų kalėjimo bausme; Kelertą Fridrichą ir Koronkevičių Petrą – 8 mėnesiams paprastojo kalėjimo bausme; Kubilių Paulių – 5 mėnesiams ir 10 dienų paprastojo kalėjimo bausme, o Paciukevičių Kazį išteisino, neįrodžius jo kaltės. Buvo atsižvelgta, jog po nusikaltimo praėjo 8 metai ir teisiameji nepadare kitų nusikaltimų, kad Kelertas Fridrichas, Koronkevičius Petras ir Kubilius Paulius vėliau atliko ištikimai tarnybą Lietuvos kariuomenėje, kad teisiameji buvo mažaraščiai ir suklaidinti lenkų agitatorių.

Kariuomenės teismo sprendimas įsigaliojo 1927 m. gruodžio 27 d., tačiau bausmės atlikimo pradžia skaičiuota nuo gruodžio 12 d. Visi nuteistieji 1928 m. balandžio–rugpjūčio mėnesiais rašė malonės prašymus Prezidentui, kad būtų sumažinta neatlikta bausmės termino dalis, tačiau tie prašymai nebuvo patenkinti. Albavičius Vincas, Busilas Juozas, Rudzinskas Albinas paskirtas bausmes atliko Kauno sunkiųjų darbų kalėjime, kiti nuteistieji – Marijampolės kalėjime.

1929 m. gegužės 23 d. Kariuomenės teismas Alytuje pagal Baudžiamojo statuto 108 str. 2 d. 1 p. nuteisė Juozą Mockevičių, Aleksandro sūnų, gimusį 1899 metais, 6 metams sunkiųjų darbų kalėjimo. Buvo kaltinamas tuo, „kad jis, būdamas Lietuvos pilietis ir gerai žinodamas, kad Lenkija ir Lietuva yra priešai, 1919 m. rugpjūčio mėnesį įstojo į lenkų ginkluotų partizanų būrius ir aktyviai dalyvaudamas jų eilėse, padėjo Lenkijos kariuomenei ir partizanams pagrobti Seinus ir Kapčiamiestį“. Nuosprendis įsigaliojo birželio 11 d. Juozas Moc-

kevičius, bausmę atlikdamas Kauno sunkių darbų kalėjime, parašė prašymą, kad bausmės laikas būtų sutrumpintas. 1930 m. vasario 4 d. Lietuvos Respublikos Prezidentas suteikė malonę ir bausmės laiką sumažino iki 2 metų sunkių darbų kalėjimo. 1930 m. kovo 22 d. Lietuvos Vyriausiojo tribunolo sprendimu neatlikta bausmės dalis pakeista paprastuoju kalėjimu.

Tenka apgailestauti, kad, išnaudojus visas galimybes, Lietuvos centriniame archyve nepavyko rasti Lazdijų „lenkų“ sukilėlių pagrindinės bylos – įžanginio tardymo bylos, kurią sudarė 2 tomai su 1077 lapais medžiagos (įtariamųjų, liudytojų apklausų protokolais, iš lenkų paimtais dokumentais, Lietuvos milicijos parengtais dokumentais, kitais įrodymais ir pan.). Kadangi dėl Lazdijų „lenkų“ sukilėlių vyko keli atskiri teisiniai procesai, tai kiekvieną kartą įžanginio tardymo byla su apklausų protokolais ir įrodymais būdavo „prijungiama“ prie kitos teisminės bylos. Paskutinį kartą įžanginio tardymo byla buvo „prijungta“ 1940 m. pavasarį prie kaltinamojo Antano Seniausko baudžiamosios bylos:

Marijampolės apygardos teismo prokurorui

Paaiškėjus, kad šios bylos kaltinamasis Antanas Seniauskas yra Lietuvoje, internuotojų stovykloje Ukmergėje, prašau šią bylą atiduoti tardytojui, tardymui pabaigti.

Priedas: 1060 lapų įžanginio tardymo byla (2 tomai) ir 212 lapų Kariuomenės teismo byla Nr. 198, 1927 m.

Kaunas, 1940 m. kovo 29 d.

Kariuomenės teismo prokuroras

Brg. generolas Vimeris.

1926 m. birželio 7 d. Marijampolės apygardos teismo svarbesnių bylų tardytojo nutarimu Nr. 19 Antanas Seniauskas, Lazdijų miesto gyventojas, buvo patrauktas kaltinamuoju, tačiau jis nuo tardymo ir teismo pasislėpė. 1940 m. kovo 29 d. baudžiamoji byla atnaujinta. Birželio 20 d. kaltinamajame akte rašoma:

1919 metų rugpjūčio mėnesio iš 22 į 23 d. Lenkijos kariuomenė puolė Seinus, Lazdijus, ir kitus Seinų apskrities miestus, nuginklavo ir suėmė policiją ir kitus administracijos organus, ir patalpino į kalėjimą įtakingesnius visuomenėje lietuvius. Lenkijos kariuomenei tuose žygiuose daug padėjo kai kurie ginkluoti vietos gyventojai, jų tarpe ir Antanas Seniauskas, kuris apsiginklavęs kariniu šautuvu, Lenkijos kariuomenei užėmus Lazdijus, ėjo ten sargybinio ir kitas jam pavedamas pareigas.

Antanas Seniauskas nuo tardymo ir teismo buvo pasislėpęs, ir 1927 m. Kariuomenės teismo nutarimu ieškomas publikacijos keliu. 1940 m. kovo 27 d. jis buvo surastas internautų lenkų karių tarpe.

Tardomas kaltinamasis Antanas Seniauskas kaltas neprisipažino ir parodė, kad jis dar 1918 m. liepos mėnesį išvažiavęs į Minską–Mozovecką. Begyvendamas Lenkijoje tarnavęs policijoje ir 1939 m. rugsėjo 23 d. atbėgęs į Lietuvą.

Bylos žiniomis, Antanas Seniauskas, Antano sūnus, gimęs 1895 m. gegužės 10 d. Lazdijuose.

Remiantis išdėstytaisiais dalykais Antanas Seniauskas kaltinamas tuo, kad jis, būdamas Lietuvos piliečiu, 1919 m. rugpjūčio mėn. iš 22 į 23 d. Lazdijuose, šį miestą užpuolus Lenkijos kariuomenei, kad jį prijungus prie Lenkijos, norėdamas tai kariuomenei padėti ir gerai žinodamas, kad Lenkija yra Lietuvos karinis priešas, žinomai bendrai veikdamas su kitais, jau nuteistais, bei pasislėpusiais nuo teismo asmenimis, dalyvavo minėto miesto užėmime, padėdamas nuginkluoti vietos policiją, eidamas gatvėje karinio patrulio ir kitokias, Lenkijos kariuomenės pavedamas pareigas, t. y. nusikaltimu, numatytu Baudžiamojo statuto 51 str., 108 str. 1 d. ir 119 str. 1 d.

Byla spręstina Kariuomenės teisme.

Kariuomenės teismo prokuroro padėjėjas

Pulkininkas Sereika.

1940 m. birželio 30 d. Kariuomenės teismo tvarkomajame posėdyje nutarta kaltinamąjį aktą patvirtinti ir bylą rengti teismo posėdžiui, kuris numatytas rugpjūčio 9 d.

Antano Seniausko baudžiamosios bylos medžiagoje yra dokumentų, kuriuose rašoma, jog jis 1940 m. liepos 10 d. iš VI internautų stovyklos (Ukmergės apskr., Vaitkuškio dvaras) perkeltas į VII internautų stovyklą (Kauno V ir VI fortuose), o liepos 11 d. „išvyko į SSSR“, t. y. pateko į NKVD rankas.

1940 m. rugsėjo 30 d. SSRS Pabaltijo ypatingosios karinės apygardos Karinio tribunolo pirmininko Mesnikov'o ir sekretoriaus Kudelnikov'o pasirašytame slaptame rašte Nr. 0219 rašoma, kad suimtas (jo baudžiamoji byla buvo perimta iš Lietuvos karinio teismo) Antanas Seniauskas rugsėjo 23 d. Karinio tribunolo nutarimu iš Rygos siunčiamas Lietuvos SSR NKVD viršininko žiniai priimti tolimesnį sprendimą. Suimtas ir jo baudžiamoji byla Nr. 278 (1305 lapai) siunčiami į NKVD kalėjimą Vilniuje.

2020 m. balandžio pabaigoje iš Lietuvos ypatingojo archyvo gautas dokumentas, kuriame rašoma:

Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) ir Lietuvos TSR vidaus reikalų ministerijos (MVD) archyvinių fondų abėcėlinėse kartotekose, sudarytuose abėcėliniuose bylų apybrašuose ir abėcėlinėse archyvinių fondų bylų rodyklėse duomenų apie Antaną Seniausią (Siniauską), Antano, g. 1895 m., nerasta.

Lazdijų „sukilimo“ įvykiai ir jo pasekmės (tai, kad tuometės valdžios įstaigos teisiškai persekiojo „sukilėlius“) tęsėsi daugiau kaip 20 metų. Dabar šis faktas prisimenamas tik vyresniosios kartos žmonių arba istorikų. Daug kas užsimiršo, išliko tik archyvinių dokumentų ir amžininkų prisiminimų.

1919 m. liepos 26 d. Prancūzijos maršalo F. Fošo nustatyta Lenkijai palanki demarkacijos linija (vėliau – neutrali zona, administracijos linija) Sūduvą padalijo tarp Lietuvos ir Lenkijos. Du dešimtmečius tarp kaimyninių valstybių vyko „šaltasis karas“ – geopolitinė, ideologinė ir ekonominė konfrontacija. „Šiaudinė siena“ atskyrė skirtingose jos pusėse atsidūrusius žmones, kaimynus ir giminaičius, nuo seniausių laikų priklausiusius tai pačiai valstybei, kultūrai ir religijai. Po šimto metų matome visiškai pasikeitusį vaizdą: pasienio ribos neliko nei ženklo, o Lietuvos ir Lenkijos santykiai radikaliai pakito į gerąją pusę.

Šaltiniai ir literatūra

1. Asevičius, S. *Praeitin atsigręžus*. Kaunas, 1993, p. 42, 43, 45, 46, 54–56, 62–74.
2. „Kaip lietuvių partizanas vežė lenkų kareivius“, *Karys*. 1936 m. kovo 26 d. Nr. 13, p. 310–311.
3. „Kovos su lenkais Suvalkijoje“, *Kariškių žodis*. 1919 m. rugsėjo 11 d. Nr. 17, p. 134–135.
4. „Kovos su lenkais Suvalkijoje“, *Lietuva*. 1919 m. rugsėjo 13 d. Nr. 201, p. 1, 2.
5. Kuckailis, J. 2003. *Sentėvių dvasia liepsnoti*. Vilnius, p. 18–21.
6. Lesčius, V. 2004. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius, p. 267–278.
7. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 483, ap. 3, b. 5, l. 1–71 (Kariuomenės teismo Valstybės gynėjo byla apie V. Albavičių, J. Busilą ir kt., kaltinant juos už pagalbą Lenkijos kariuomenei).
8. Ten pat, f. 483, ap. 3, b. 117, l. 1–15 (Kariuomenės teismo Valstybės gynėjo byla apie P. Grubavičių, kaltinant jį šnipinėjimu Lenkijos naudai).
9. Ten pat, f. 483, ap. 3, b. 168, l. 1–75 (Kariuomenės teismo Valstybės gynėjo byla apie A. Juknelį-Juknelevičių ir kt., kaltinant juos perėjus į lenkų partizanų pusę).
10. Ten pat, f. 483, ap. 3, b. 289, l. 1–62 (Kariuomenės teismo Valstybės gynėjo byla apie J. Mockevičių, kaltinant jį tarnavus lenkų partizanų būriuose).
11. Ten pat, 507, ap. 2, b. 77, l. 1–62 (Kariuomenės teismo byla apie P. Grubavičių, kaltinant jį už šnipinėjimą Lenkijos naudai).

12. Ten pat, 507, ap. 2, b. 78, l. 1–35 (Kariuomenės teismo byla apie P. Grubavičių, kaltinant jį už šnipinėjimą Lenkijos naudai).
13. Ten pat, f. 507, ap. 2, b. 109, l. 1–299 (Kariuomenės teismo byla apie A. Juknelį-Juknelevičių ir kt., kaltinant juos už priklausymą prie slaptos lenkų organizacijos ir šnipinėjimą Lenkijos naudai).
14. Ten pat, f. 507, ap. 8, b. 2, l. 1–210 (Kariuomenės teismo byla apie V. Albavičių, J. Busilą ir kt., kaltinant juos už pagalbą Lenkijos valstybei kovoti su Lietuva).
15. Ten pat, f. 507, ap. 8, b. 26, l. 1–26 (Kariuomenės teismo byla apie A. Seniauska, kaltinant jį už pagalbą Lenkijos kariuomenei kovoti prieš Lietuvą).
16. Lučinskas, G. 2010. *Žuvę už Lietuvą. Laisvės kovos Dainavos krašte 1918–1923 metais*. Alytus, p. 28, 30–32, 34, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 52, 53.
17. „Naujas lenkų iš pasalų puolimas“, *Lietuva*. 1919 m. rugpjūčio 27 d. Nr. 187, p. 2.
18. „Oficialinė dalis. Armijos teismas“, *Kariškių žodis*. 1920 m. liepos 8 d. Nr. 28, p. 270.
19. „Partizano ir kario savanorio motina“, *Karys*. 1936 m. gegužės 7 d. Nr. 19, p. 456–457.
20. Rainys, J. [Papečkys Juozas]. 1936. *P. O. W. (Polska Organizacja Wojskowa) Lietuvoje*. Kaunas, p. 2.
21. Ramanauskas, J. 1940. „1918–1920 metai Seinų krašte“, *Karo archyvas*, t. 12. Kaunas, p. 212, 213, 215–217, 220, 225, 227–229, 231, 232, 235, 238, 239, 244, 247, 249, 250, 252.
22. Rukša, A. 1981. *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės (lietuvių–lenkų santykiai ir kovų pradžia)*, t. 2. Cleveland, p. 312, 314, 317, 324–335.
23. Safronova, S., Mikalauskienė, D. 2007. „Lietuvių karių kovos Lazdijų rajone“, *Dzūkų žinios*. Birželio 23 d., Nr. 48, p. 5 (1 dalis).
24. Safronova, S., Mikalauskienė, D. 2007. „Lietuvių karių kovos Lazdijų rajone“, *Dzūkų žinios*. Birželio 27 d., Nr. 49, p. 5 (2 dalis).
25. „Seinų lenkų sukilimas“, *Lietuva*. 1919 m. rugpjūčio 28 d. Nr. 188, p. 2.
26. „Su mumis priešas daug žiauriau elgėsi, kaip su kareiviais“, *Karys*. 1938 m. rugsėjo 8 d. Nr. 36, p. 1010–1012.
27. Šeškevičius, A. 2019. *Simno šimtmečių istorija*, 1 d. Kaunas, p. 146–149.
28. *Terra Jatwezenorum* (jotvingių krašto istorijos paveldo metraštis), 1 d.
29. Tijūnaitis, S. 2003. *Kaip aš į žmones išėjau...* Vilnius, p. 104, 106, 118, 125, 126, 150–152, 162, 163.
30. „Vyr. ltn. Tarasovas. Marijampolės grupės operacijos (1919–1920 m.)“, *Karo archyvas*, t. 3. Kaunas, 1926, p. 229–233.
31. Voveris, V. 2001. „Seinų katastrofa“, *Valstiečių laikraštis*. Rugpjūčio 25 d., Nr. 68, p. 4. Punskas, 2018, p. 225–226.
32. Zaskevičius, S. 1930. „Kelių istorijos teisingumui (1919 metų kovas dėl Seinų prisiminus)“, *Mūsų žinynas*, Nr. 67, p. 361, 362, 364–371.

SIGITAS BIRGELIS

PUNSKO ŽYDAI

Lietuvos Seimas 2020-uosius metus paskelbė Lietuvos žydų istorijos metais. Šiuo sprendimu LR parlamentas norėjo paminėti rabino, litvakų religinės minties lyderio, Vilniaus Gaono Elijo ben Saliamono Zalmano 300-ąsias gimimo metines. Lietuvos žydų istorija yra Lietuvos istorijos dalis. Jie reikšmingai prisidėjo prie Lietuvos valstybingumo, istorijos, kultūros ir mokslo raidos.

Punske nedaug išliko žydų statytų namų. Juos galima atpažinti iš durų staktos, prie kurios buvo pritvirtinta mezusa. Mezusa – tai tokia prie lauko durų prikalama dėžutė su pergamento ritinėliu, patvirtinanti, kad tuose namuose gyvena tikintys žydai. Mezuzoje buvo įdedamas ant košerinės odos parašytas tekstas. Šį pergamentą žydai privalėjo tikrinti 2 kartus per septynerius metus. Jeigu pergamente būdavę įbrėžimų ar jo tekstas išblukdavo, jis buvo laikomas nekošeriniu ir netinkamu. Ant mezuzos pergamento buvo surašytos Toros ištraukos, Dievo vardas ir kt.¹

Šiomis dienomis Punske centre stovi rabino namas ir pusiau apdegusi sinagoga. Miestelio pakraštyje yra žydų kapinynas su keliolika ten išlikusių antkapinių akmenų.

Leibas Šperlingas ir Albertas Kiršas žydų kalba Niujorke išleistoje knygoje taip prisimena prieškarinį Punksą: „Punksas buvo nedidelis štetl – žydiškas miestelis, apsuptas gražių pievų, turtingas skurdo. Jame gyveno apie 70 žydų šeimų, kartų kartom prisirišusių prie menkos žemės ir prie savo ramaus, nuoširdaus gyvenimo.“²

¹ Interneto prieiga: <https://lt.wikipedia.org/wiki/Mezusa>.

² Sitarskienė, A. 1993. *Prieškarinis Punksas*. Punske „Aušros“ leidykla, p. 40.

Punskas žydiškai

Apie Punsko žydus žinome palyginti nedaug, jų istorija beveik netyrinėta. Gyvų liudininkų nėra, rašytiniai šaltiniai išsklaidyti įvairiose vietose. Nemažai dokumentų, kuriuose galėjo būti informacijos apie Punsko žydų gyvenimą, dingę, liko sunaikinta, sudegę per Punsko gaisrus, buvo išgrobstyta okupantų.

Kolonizacija šiame krašte prasidėjo XV a. pabaigoje ir vyko per visą XVI a. 1597 m. buvo įsteigta Punsko parapija. Nemažai žinių apie anuos laikus pateikiama mums karaliaus Žygimanto III Vazos 1597, 1600 ir 1606 m. dokumentuose (jie saugomi Punsko parapijos kanceliarijoje). Pirmame karaliaus rašte skaitome, kad Punsko klebonas turi būti lietuvis arba lietuviškai kalbantis. „Nuo dabar kiekvieną kartą, kai šios bažnyčios klebono postas dėl mirties ar dėl atsistatydinimo bus laisvas, mes ir mūsų šviesiausieji įpėdiniai pasilieiname sau teisę skirti kleboną lietuvių arba mokantį lietuvių kalbą.“³ Šie karaliaus žodžiai liudija, kad tuo metu dauguma šio krašto gyventojų buvo lietuviai.

Karaliaus Žygimanto III Vazos 1597 metų dokumentas

³ Punsko parapija 1597–2017, Punsko „Aušros“ leidykla, 2017, p. 15.

Neaišku, kada Punske apsigyveno žydai. Alicija Sitarskienė knygoje „Prieškarinis Punkskas“ rašo, kad, Petro Venslauskio iš Kreivėnų tvirtinimu, 1929 metais Punsko žydai šventė 300-ąsias įsikūrimo metines⁴. Taigi išeitų, kad čia atvyko apie 1629 metus.

Šiek tiek užuominų apie Punsko žydus galime rasti Jono Totoraičio knygoje „Sūduvos Suvalkijos istorija“ ir „Lenkijos Karalystės geografiniame žodyne“ („Słownik geograficzny Królestwa Polskiego“).

Punkskas jau XVII a. pradžioje buvo vadinamas miestu, nors miesto teises gavo karaliaus Vladislovo IV laikais (1647 m.). 1791 m. miesto teises atnaujino ir Punksui herbą suteikė karalius Stanislovas Augustas.

Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalinimo Punkskas atiteko Prūsijai. Prūsų valdžios valdininkas A. C. von Holsche, vizituodamas Punksą, užrašė: „Punkskas karališkas miestas, 59 kaminai, 583 gyventojai. Menka vietovė.“⁵

1797 m. prūsų komisija, tyrinėjusi naujai prijungtas vietas, apie Punksą rašė: „Karališkas miestas. Turi keturias gatves, 73 kaminus (tame vieną bažnyčią), 10 alaus daryklų, 10 spirito varyklų, 10 smuiklių, 10 šulinių.

Pastatai: 73 namai, 8 tušti niekam nepriklausantys sklypai, 15 kluonų.

Gyventojai: 299 vyrų ir moterų (90 šeimininkų ir 90 šeimininkių, 30 + 40 sūnų, 5 + 20 dukterų, 2 padienininkai, 4 bernai, 7 vaikinai, 11 merginų). Tarp jų 60 žydų, 2 dvasininkai, 1 pirklys, 36 amatininkai, 3 miesto tarnautojai, 3 policininkai.

Skolos: 200 talerių.

Karaliaus mokestis: 45 taleriai, 30 grašių.

Priešgaisrinė įranga: 73 kopėčios, 73 odiniai kibirai, 73 kobiniai, 4 vandens kubilai.

Gyvuliai: 106 arkliai, 4 kumeliukai, 20 jaučių, 75 karvės, 10 veršelių, 149 avys, 134 kiaulės.

Pirkliai: 1 pirklys, prekiaujantis drobe.

Amatininkai: 1 dažytojas, 2 skerdžiai, 1 žvejys, 1 stiklius, 3 odžiai, 1 mūrininkas, 5 siuvėjai su 2 mokiniais, 4 batsiuviai su 11 mokinių, 1 račius, 1 stalius, 1 puodžius su 1 mokiniu, 1 dailidė.“⁶

⁴ Sitarskienė, A. 1993. *Prieškarinis Punkskas*. Punsko „Aušros“ leidykla, p. 44.

⁵ Racis, J. 1997. *Dzieje osadnictwa w parafii Puńsk od r. 1597 do końca XVIII w.* Punsko „Aušros“ leidykla, p. 24.

⁶ Ten pat, p. 24.

Punsko gyventojų statistika pagal Trakų apskrities gyventojų surašymą (1789–1790 m.):

Krikščionys

Susituokė: 55.

Gimė 167 (96 berniukai, 71 mergina).

Mirė: 148 (76 vyrai, 72 moterys).

Žydai

Gimė 1 (berniukas).

Mirė 2 (vyrai).

Jonas Totoraitis knygoje „Sūduvos Suvalkijos istorija“ pateikia, kad 1797 m. Punske buvo 59 namai, kuriuose gyveno 583 žydai⁷.

„Lenkijos Karalystės geografiniame žodyne“ („Słownik geograficzny Królestwa Polskiego“) parašyta, kad žydų Punske yra 312, o krikščionių – 407.

Łomžos vyskupijos archyvo 1820 m. duomenimis, Punsko parapijos gyventojų struktūra atrodė taip⁸:

katalikai – 7936,

nekatalikai – 649,

žydai – 714,

totoriai – 2.

1709–1710 m. Punkskas buvo nusiaubtas maro epidemijos. Jis į didesnę miestą neišaugo. Nustelbė jį kiti apylinkės miestai. Punkskiečiai, norėdami išvengti didelių mokesčių, prašė valdžios atimti iš jų miesto teises. Tai įvyko 1852 m. gegužės 23 d. Tuo metu miestelyje buvo 76 namai⁹.

XIX a. pabaigoje Punske gyveno:

katalikų – 407,

žydų – 312¹⁰.

Statistiniai duomenys pagal tautybę ne visada yra patikimi, kadangi juos sudarinėję asmenys siekdavo mažinti žydų gyventojų skaičių.

Tarpukariu, žmonių pasakojimais, Punske žydų galėję būti 60–70 proc. Jie gyveno miestelio centre. Lietuvių namai buvo gyvenvietės pakraščiuose.

⁷ Ten pat, p. 49.

⁸ Archiwum Diecezjalne w Łomży... op. cit.

⁹ Ten pat, p. 25.

¹⁰ Ten pat, p. 49.

Žydų ir lietuvių tarpusavio santykiai

Suvalkų krašte žydai gyveno ne tik miesteliuose, bet ir kaimuose, kartais net ir po kelias šeimas. Iš įvairių šaltinių žinome, kad XIX–XX a. sandūroje šio krašto kaimuose buvo jų keli šimtai.

Paskutinis Vidugirių žydas Alteris, pasak Magdės Jurkūnienės, paliko šį kaimą 1904 metais. Baudžiovos laikais gimęs Dabulis tvirtino, kad Dusnyčioje (Seinų parapija) gyveno 20 lietuvių ir 10 žydų šeimų. Žydai ten turėjo mokyklą ir laikė mokytoją. XX a. pradžioje žydai išėjo iš Dusnyčios. Liko tik vienas kalvis, kuris gyveno ten iki Antrojo pasaulinio karo¹¹. Šaltėnuose ir kituose parapijos kaimuose žydų gyventa dar po 1920 metų.

Žydų butis pablogėjo po Abiejų Tautų Respublikos padalinimo. Tuo metu šiame krašte pradėjo šeiminkauti prūsai, kurie apgyvendino čia evangelikus ir riboję žydų veiklą. Iš Punsko parapijos metrikų knygų matyti, kad tuo metu užėigas perėmė vokiškas pavardes turintys asmenys. Prieš tai užėigas laikė beveik vien žydai. Jie turėjo teisę pilstyti ir pardavinėti degtinę. Užėigų prie kaimo kelių tais laikais būdavo daug, vidutiniškai kas 4 varstai¹² (1 mylia – 7 varstai). Žydai palikdavo kaimus ir kėlėsi į miestus ir todėl, nes prekyba jiems pasirodė pelningesnė nei žemės ūkis.

Šiandien mums gali atrodyti, kad žydai „gojus“ (paniekinantis nežydo pavadinimas) apgaudinėjo, bet realijos buvo kitokios. Reikia turėti omeny, kad jų parduotuvėse nebuvo nustatytų prekės kainų, o kiekvienas stengėsi pigiai nupirkti ir brangiai parduoti. Prekyba vyko pagal abipusį susitarimą. Kas sugebėdavo derėtis, prekę galėjo nusipirkti už pusę kainos.

Alicija Sitarskienė knygoje „Prieškarinis Punkskas“ pateikia tokį punskietės pasakojimą: „Geri buvo žydai. Jeigu nueini, tuoj ir klausia: „Ko atėjai? Ko reikia?“. Buvo toks Ožukas. Jis turėjo mėsinę. Pjovė veršius, žąsis. Kai nueini, tai tuoj ir sako: *Jei reikia mėsos, imk. Vyras atiduos man pinigų* (reiškia atidirbs). O parduotuvėse užsiprašydavo labai daug, bet reikėdavo ilgiau pasiderėti ir atiduodavo už pusę kainos.“¹³

Pasitaikydavo įvairių atsitikimų. Vieną iš jų mini Pilypas Likmantas straipsnyje „Prisimenant Punsko žydus“: „Savickas, pvz., atvežė į

¹¹ Likmantas, P. 1973. *Prisimenant Punsko žydus*. Vingis.

¹² Ten pat.

¹³ Sitarskienė, A. 1993. *Prieškarinis Punkskas*. Punsko „Aušros“ leidykla, p. 57.

Punską penkias žąsis parduoti ir už vieną žąsį prašė 5 zlotų, o Mentkė siūlė jam tik po 4 zlotus. Taip jie ir negalėjo susitarti. Tada Mentkė pasiūlė už penkias žąsis 20 zlotų ir jas nupirko. Vienam per daug sukčiaujančiam žydai Šaltėnų kaimo bernai pardavė už 17 zlotų, maiše patamsėje, šunį už vogtą avį, ir įleido į jo tvartą. Juokėsi tada ir žydai, ir nežydai iš tokios prekybos.¹⁴

Nors žydai buvo pranašesni už lietuvius apsukrumu, prekyboje didelių pykčių nebūdavo, nebent paaiškėdavo akivaizdi apgaulė, pvz., kad nupirktas arklys raišas ar karvė spardo.

Lietuviai bernaudojo pas žydus, žydai pas juos niekada. Punksko lietuvaitės dažnai patarnaudavo žydams. Mūsų žmonių akimis žiūrint, tai buvo negarbingas darbas. Iš žmonių pasakojimų žinome, kad žydai savo darbininkais rūpinosi, stengėsi sudaryti jiems geras sąlygas, kad šie norėtų pas juos dirbti. Galima iš žydų pusės įžvelgti nemažai tolerancijos ir nuoširdumo lietuviams.

Pilypas Likmantas rašo: „Senųjų Graužų Kuosienė pasakojo, pvz., (apie 1925 m.), kad Šaltėnų kaimo žydas prieš Velykas sekmadienį siųsdavęs savo berną į bažnyčią išpažinties ir duodavęs jam 2 zlotus asmeniškoms išlaidoms (2 zlotai – rugiapjūtės dienos uždarbis).“¹⁵

Punksko žydų ir lietuvių tarpusavio santykiai buvo geri. Vieni kitus gerai pažinojo, vieni kitiems buvo reikalingi. Ištikus bėdai, pas žydą galėjai gauti prekių „bargan“. Lietuviai ir žydai ne tik tarpusavyje prekiaavo, bet vieni iš kitų skolindavo pinigų. Įprastai lietuviai žydams skolindavo nedideles sumas, bet dažnai, o žydai lietuviams skolindavo rečiau, bet daug – už palūkanas, kartais pasikliaudami žodžiu, kartais vekseliais.

Žmonės sakydavo: *Jeigu tau bėda, tai pas savų žmogų pinigų nepasiskolinsi, o pas žydų visadu.*

Tai patvirtina punskietė šiuo pasakojimu: „Kartą man prireikė pinigų. Aš jau buvau užsidirbusi miške, bet pinigų dar neturėjau. Apėjau visą miestelį. Vienas ir karvę buvo pardavęs, bet nedavė. Nuėjau ir į kleboniją, pas šeimininkę. Nei vienas iš jų man nepaskolino. O pas žydą gavau. Neėmė jie ir jokių procentų, reikėjo grąžinti tik skolą“¹⁶.

Juozas Vaina pasakoja: „Mano tėvas labai gerai prižiūrėjo arklius. Arkliai buvo gerai šeriami, visada švarūs, karčiai ir uodega išsukuota.

¹⁴ Likmantas, P. 1973. *Prisimenant Punksko žydus*. Vingis.

¹⁵ Likmantas, P. 1973. *Prisimenant Punksko žydus*. Vingis.

¹⁶ Sitaras, A. 1993. *Prieškarinis Punkskas*. Punksko „Aušros“ leidykla, p. 57.

Krizės išvakarėse Seinuose vieną arklį pardavė už 510 zl, kurį tuo metu sunku būtų parduoti už 100 zl. Be jokio vekselio paskolino tuos pinigus Seinų žydui, o tas pažadėjo grąžinti nedidelėmis dalimis, bet kada pareikalaus. Taip vyko man dar nepradėjus VDG-oje mokytis. Nuveža mane tėvas į Seinus batų ar drabužiams medžiagos pirkti, sutinka minėtą žydą ir jam pareiškia, kad reikės 17 zl. Po kokios valandos žydas iš savo uždarbio, ar pas kitą žydą pasiskolinęs sutartu laiku, sutartoje vietoje atneša prašomą sumą.“

Ožkinių J. Krakauskas pasakojo: „Jei kam ko prireikė, tai kad ir nakcu: ar tai bargan ar an vargo, tai pas žydų. Pas žydų valandų nebuvu. Nuveik pusnakcy, jisai kėlėsi ir turgavoj. Kas kokių valandų norėj. Ir be pinigų davė, kap pažinoj, visap.“

Tarpukario Punske visa prekyba buvo žydų rankose. Jiems priklausė parduotuvės, kepyklos, smuklės ir kt. Ūkininkai žydams pardavinėjo žemės ūkio produktus, o pinigus išleisdavo jų parduotuvėse ir smuklėse. Kaimiečiams žydai mielai skolindavo pinigų, duodavo prekių ir degtinės „bargan“. Jei šie nesugebėdavo grąžinti skolų, į namus ateidavo antstolis. Caro laikais ne vienas Ožkinių, Kreivėnų ar Punsko kaimo vyras ne vieną šešiamargį žydams užėigose buvo pragėręs.

Jei užėigoje kas nors gerokai įkaušdavo, žydai jį maloniausiais žodeliais maldaudavo eiti namo. Ateinančiuosius sutikdavo džiugiais žodžiais: „Ui, kaip seniai tavęs nemačiau.“

Užėigas lankė ne tik pakeleiviai, bet ir aplinkiniai žmonės. Kai kurie jų, prasigėrę ūkininkai, užstatydavo savo ūkius. Taip ne vienas žydas tapdavo žemės ūkio savininku. Būdavo, kad žydai pirkdavo ūkius per varžytines, kai kuriuos į ūkius įsileisdavo dvarininkai.

Žydai kaimuose turėjo žemės, bet dažniausiai ją dirbdavo samdyti vietiniai lietuviai. Remiantis žmonių pasakojimais, tarpukariu buvo galima pamatyti vieną ar kitą žydą prie plūgo ar vežimu iš laukų rugius ar vasarojų vežantį, bet tai buvo retas vaizdelis. Žydai nemėgo ūkio darbų ir samdydavo lietuvius.

Įdomu, kad beveik kiekvienas kaimo lietuvis Punske turėjo „savo“ žydą, su kuriuo palaikė prekybinius ryšius, sekmadieniais atvykęs į bažnyčią, užeidavo sušilti, pakeisti batus, o po Mišių pasivaišinti bandelėmis ar svaiginamaisiais gėrimais. Pyragą žydai pardavinėdavo kilogramais. Kaimiečiai pyragus kepdavo tik prieš didžiąsias šventes, todėl žydai sekmadienį prikepdavo visokiausių pyragų ir bandelių, atvykusiesiems užleisdavo kambarius, vaišindavo juos taip pat silkėmis ir degtine.

Vaitakiemio ir Trakiškių gyventojai rinkdavosi pas Ošarą, kuris gyveno miestelio centre. Kaimiečiai iš Ožkinių ir Šlynakiemio užeidavo pas Polonieckus. Pas Mejerius, Maškus ir Mentkę šildydavosi valinčiokai¹⁷.

J. Vainos užrašuose aptinkame tokį pasakojimą: „Viena mergina, per Velykas, eidama į Punksą parpuolė, ir jos pintinėje sudužo margučiai, o buvo paprotys margučius berneliams dovanoti. Pas žydę paaiškėjo, kad jos visi margučiai sumušti. Ji verkt, o žydė ramint, kad viskas bus gerai, tik tegul ji eina į bažnyčią. Pas tą žydę savo krepšelius buvo palikusios ir kitos merginos. Ėmė žydė po vieną sveiką margutį iš kitų krepšelių ir pakeitė sudužusiu. Tokiu „stebuklu“ mergina buvo patenkinta.“

Tarp žydų ir lietuvių kartais kildavo nesusipratimų ir piktybių. Juozas Vaina užrašė vieno žmogaus pasakojimą: „Puncko žydėliai turėj žamės. Kaimas jodavo atsavuoju, o žydėliai atsavuoju nakcigonėj. Žydai išgano mumi pievas. Dziedulio pievų irgi išganė. Padavė teisman. Priteisė po du rubliu keturiems sumokėc, tai jieį rudenį, kap javai buvo suvežci, padegė kluonų ir dar graižės, kad visas trobas padegs. Tėvas da buvo paauglys. Turėj perprašyc. Suaugo jaunimas ir šiciej pradėj keršyc. Žydai negalėj niekur pasisukc. Susirinko apie penkiolika bernų ir, kur Gavienas gyvena, nuvėjo nugrauc kalvės. *Pakelc pakeliam, alia nugrauc negalim*. Išstatė kelis pilniavoc, o kici, negalėdami nugrauc kalvės, išmušė trim žydam langus. Išmušį visi bėgc, alia ir cieį kų pilniavoj, kad nelikc kalcį, ir jieį bėgo, o aniej misno, kad ziemskiai vejasi, tai kad skutė, tai skutė namo.“

Apskritai žydų ir lietuvių santykiai buvo geri. Žmonės pasakodavo, kad ištikus nelaimei vieni kitus gelbėdavo, vieni kitiems padėdavo. Yra gražių abipusio susipratimo ir bendro sugyvenimo pavyzdžių. Pavyzdžiui, kai Punksą vizitavo vyskupas Antanas Baranauskas, žydai, lietuvių pavyzdžiu, pastatė jam iškilmingus vartus, prie kurių vyskupas sustojo ir suteikė jiems ganytojišką palaiminimą.

Pakamšių kaimo gyventojas Zakrauskas pasakojo, kad Punksko rabinas, nuėjęs pas kleboną Simoną Norkų, nusiėmė prieš jį kepuraitę. Klebonas paprašė rabino ją užsidėti, nes žydams dėvėti jarmulkas įprasta.

Kai 1914 m. Punksko klebono kun. Motiejaus Simonaičio sumanymu buvo išgrįsta akmenimis miestelio rinka ir pagrindinė gatvė, prie darbų prisidėjo ir Punksko žydai.

¹⁷ Sitarskienė, A. 1993. *Prieškarinis Punksas*. Punksko „Aušros“ leidykla, p. 57.

Pilypas Likmantas papasakojo įdomų atsitikimą: „1905 m. Punske buvo sudraskyti teismo ir žandarmerijos dokumentai, nuginkluoti rusų pareigūnai, sudaužytos valstybinės degtinės krautuvės. Prasidėjus po to represijoms, caro valdžia uždėjo valsčiui net 5000 rublių kontribuciją, kurios nemažą dalį teko mokėti Punsko žydams. Daugelis jų vaitodami mokėjo tą kontribuciją, tačiau niekas nieko neįskundė, nors ir gerai žinojo, kas ją užtraukė. Žydai kalbėjo, kad visus dalyvaujančius galima buvo pažinti, *cik veidai jų buvo biskį pasuodžinti*.“¹⁸

Pirmojo pasaulinio karo metais žydai sugebėjo prisitaikyti prie naujų sąlygų. Amerikos šalpos organizacija „Jointo“ teikė paramą Punsko ir kitų vietovių žydams.

Po karo, susidarius naujoms politinėms sąlygoms, žydų ir lietuvių tarpusavio santykiai Punske nepasikeitė. Žydai Punske aprėpė beveik visą miestelio prekybą ir amatus. Jie labiau nei lietuviai sugebėjo prisitaikyti prie sąlygų ir pelnytis kiekviena pasitaikiusia proga.

Miestelio gyventojai žydai

Iki Antrojo pasaulinio karo daugumą Punsko gyventojų sudarė žydai. Jie vertėsi prekyba, laikė alines, kepyklas. Tarp jų buvo nemažai ir amatininkų – siuvėjų, batsiuvių. Žydų moterys siūdavo ir megzdavo. Jie buvo nuoširdūs, ramūs, darbštūs, sumanūs ir kantrūs žmonės. Niekas neprisimena, kad kada nors žydas būtų neblaivus ar valkiotųsi viešojoje vietoje.

Čia gyvenusių žydų pavardės dažnai buvo kilusios iš miestų pavadinimų: Trockis, Seiniškis, Bialostockis, Punskis, Mariampolskis, Vilenskis. Punske daugiausia buvo Kušelių, Kanovičių, Aberšmidtų.

Žydą buvo galima pažinti iš „peisų“ (žandėnų). Ne visi augino barzdas. Vasarą vyrai vilkėdavo švarkais, kai kurie nešiodavo skrybėles arba kepures, visi buvo batuoti. Klumpėmis žydai neavėjo. Žydės per daug nesipuošdavo. Jos vaikščiodavo vienplaukės, ilgais sijonais, vilkėdavo iš pirktinių medžiagų siūtais drabužiais.

Pasikliaudami Alicijos Sitarskienės surinktais žmonių pasakojimais¹⁹ ir Juozo Vainos užrašais, bandykime pasidairyti po tarpukario Punksą, pažiūrėti, kaip gyveno ir kuo vertėsi šio miestelio žydai.

Pradėkime nuo vadinamojo Žaliakalnio papėdės. Prie dabartinės Liepų ir Sūduvos gatvių sankryžos, dideliame name, gyveno žydas

¹⁸ Likmantas, P. 1973. *Prisimenant Punsko žydus*. Vingis.

¹⁹ Sitarskienė, A. 1993. *Prieškarinis Punksas*. Punsko „Aušros“ leidykla, p. 40–56.

Čia gyveno Zendelis su šeima

Zendelis su šeima. Jis turėjo žemės ir ūkininkavo. Už jo, Mickevičiaus gatvės link, stovėjo Grunvaldų troba. Grunvaldą lietuviai pravardžiaavo Altke arba Altariu. Jis turėjo dvi dukras: Fenę ir Sorką. Fenė buvo labai graži. Ji prieš Antrąjį pasaulinį karą išvažiavo į Palestiną. Sorka 1939 m. su tėvais pasitraukė į Lietuvą. Pavyko jai išgyventi Antrojo pasaulinio karo audras.

Už Grunvaldų gyveno Aberšmidtas, kurį lietuviai vadindavo Gerške. Jis turėjo žemės, laikė gyvulių. Žmonės pasakojo, kad 1939 m. Aberšmidtas, bėgdamas iš Punsko, paliko savo turtą pas jam pažįstamus žmones. Po karo, kai sugrįžo, tik vienas žmogus sumokėjo jam už paliktą arklį. Kiti, pas kuriuos buvo palikęs savo turto, net nenorėjo su juo kalbėti.

Ūkininkas buvo ir Aberšmidto kaimynas, bet jo pavardė neišliko žmonių atmintyje.

Toliau gyveno Lichšteinas, o už jo – skerdžius Kanovičius. Jis pjaudavo vištas ir veršius. Papjovęs vištą, peilį imdavo į dantis. Už darbą jam žydai mokėjo, bet šis pinigus atiduodavo žydų mokyklai išlaikyti. Kanovičius buvo paslaugus žemo ūgio, trumpų kojų žydas.

Toliau stovėjo (ir stovi iki šiol) žydų mokyklėlė ir sinagoga. Už jų kiemelyje iki miestelio gaisro riogsojo sena sinagoga. To paties kiemelio gale, kur dabar yra laidojimo namai, buvo Punsko maudykla, kurioje prausėsi ir lietuviai, ir žydai. Alicija Sitarskienė pateikia tokį

Skerdžiaus Kanovičiaus namas

punksietės pasakojimą: „Vidury buvo akmenų krosnis, aplink stovėjo statinės. Pievoje buvo šulinys, iš jo pripildavo į statines vandens. Krosnį prikūrendavo taip, kad akmenys net raudoni pasidarydavo. Jais priešildydavo vandens, visi pasiruošdavo vantas ir prausdavosi. Ant įkaitintos krosnies šliukšteldavo šalto vandens. Prileisdavo tiek garų, kad net silpna darydavosi, kartais reikėdavo ir duris atidaryti.“²⁰

Už sinagogos stovėjo (ir tebestovi) rabino Liubovskio namas. Viename jo gale gyveno rabinas su šeima, kitame – jo giminės: Rubinštainų šeima, kuri turėjo aludę. Liubovskis buvo gražus, aukšto ūgio, inteligentiškos išvaizdos žydas. Jis turėjo du sūnus, kurie laikė audinių parduotuvę.

Toliau buvo žydės siuvėjos namas. Ji siuvo ir lietuviams, ir žydams.

Ten, kur dabar yra bankas, gyveno Mejeris. Tai buvo labai turtin gas žydas. Jis turėjo kepyklą, kuri prieš Antrąją pasaulinį karą sudegė, ir audinių bei įvairių prekių parduotuvę. Jo dukra Golda buvo labai išmintinga ir graži. Žmonės pasakojo, kad ji, išemigravusi į Izraelį, ten užėmė svarbų valstybinį postą.

Už Mejerio stovėjo didelis namas, vietinių žmonių vadinamas „Belvederiu“, kuriame gyveno žydas Kiršnianski.

²⁰ Ten pat, p. 45.

Kiršnianskio „Belvederis“

Ten, kur dabar Punsko kooperatyvo maisto parduotuvė, stovėjo žydo Staroscinskio ir Romanienės (gydytojo Romano motinos) svai-ginamųjų gėrimų krautuvė, „Monopoliu“ vadinama. Joje dirbo žydas Enekas.

Toliau gyveno Levitanskai, o už jų – kalvis, žmonių vadinamas Orke.

Dabartinių Mickevičiaus ir Mokyklos gatvių skersgatvyje gyve-no Kušelis, žmonių vadinamas Dovydke. Jis supirkinėjo iš aplinkinių ūkininkų javus ir sėmenis, kuriuos laikydavo dideliuose mūriniuose sandėliuose. Dovydkė turėjo žemės, kurią pats su šeima apdirbdavo. Ožkinių J. Krakauskas pasakojo, kad Antrojo pasaulinio karo pradžio-je Punsko padange skrido keli vokiečių lėktuvai. Dovydkė tuo metu buvęs laukuose. Išgirdęs bombonešių ūžimą, metė lauko darbus ir par-bėgo namo. Atėjusiam žmogui tarė: *Ko, Jonai, manį nepažino, kad nenumetė bombos.*

Už Dovydkės gyveno kepėjas Reinšmidtas, žmonių vadinamas Baudziu (nes jis buvo labai aukštas, baisus, su ruda didele barzda), ir žydas Ickė.

Kitoje Mickevičiaus gatvės pusėje (nuo turgavietės) stovėjo Lips-kio kepykla. Lipskį žmonės pravardžiuodavo Dobričke. Jis turėjo dar maisto ir smulkių prekių parduotuves.

Punkskas prieš Antrąjį pasaulinį karą

Ties Mickevičiaus ir Gegužės Pirmosios gatvių sankryžomis gyveno Palonieckiai. Jie turėjo didelę medžiagų parduotuvę, kurioje dirbo trys gražios merginos. Žmonės pasakojo, kad prasidėjus karui vokiečiai numušė jų parduotuvės durų spyną ir išdalino subėgusiems iš įvairių pakampių žmonėms prekes.

Ten, kur prieš kelerius metus buvo policijos nuovada, gyveno Jankelis. Už jo buvo prieš Antrąjį pasaulinį karą į Punkską atvykusio Soloducho namas, kuriame buvo vaistinė. Už vaistinės stovėjo ilgas namas, kuriame gyveno trys šeimos: Aiškės, Laipkės ir Ošario, žmonių vadinamo Maške. Aiškė turėjo kepyklą. Maškė, kaip pasakojo žmonės, po karo buvo atvažiavęs į Punkską ir norėjo aplankyti savo namus, bet nauji savininkai jo neįleido. Tada jis apsikabino namo kampą, bučiavo jį ir garsiai raudėjo.

Toliau stovėjo žydų parduotuvė, kurioje dirbo Sorka ir Rafalinas. Už jo gyveno turtingas žydas Joškė, kuris turėjo batų, kaliošų bei guminių prekių parduotuvę.

Už Joškės buvo žydo Rupkės namas.

Buvusiame Jakimavičių name gyveno aukšta žydė, žmonių vadinama Bobe. Ji laikė restoraną ir žmonėms degtinės bei kitų prekių mielai duodavo „bargan“. Kas tik ateidavo, niekam neatsakydavo, todėl žmonės ją vadindavo „Širdele“. Kitame name gyveno žydas Altaris (jis iš žmonių supirkinėjo javus ir paukščius) ir Mentkė. Mentkė, kaip pasakojo žmonės, buvo turtingiausias Punksko žydas.

Šiame name gyveno aukšta žydė, žmonių vadinama Bobe

Ten, kur kitados buvo smuklė („gaspoda“), vėliau – turgus, o dabar – automobilių stovėjimo aikštelė, buvo Velvės aludė.

Už dabartinio valsčiaus pastato stovėjo kalvė, o už jos – žydo Jankelio namas.

Namai dabartinėje Ugniagesių gatvėje

Dabartinėje Ugniagesių gatvėje gyveno Kirkšniauskas, o už jo – stiklius Berčikas.

Toliau stovėjo žydo, vardu Zekė, troba. Jis iš žmonių supirkinėjo javus. Tai buvo vienas turtingiausių Punsko žydų.

Už jo buvo skerdžius Kušelis, žmonių pramintas Ožuku. Jis supirkinėjo avis, veršius ir juos skersdavo.

Toliau gyveno siuvėjas Mošė Filipovskis, kuris patarnaudavo sinagogoje.

Kitoje gatvės pusėje gyveno kalvis Lichšteinas. Už jo buvo žydų kluonai ir laukai.

Sinagoga

Mūsų dienomis Punsco centre riogso ir miestelio vaizdą gadina griūvantis, apdegęs pastatas. Tai – daugiau kaip prieš 100 metų statyta viena iš nedaugelio Lenkijoje medinė žydų sinagoga. Jos būklė jau seniai buvo apgailėtina, o 2015 m. sausio 7-osios vakarą kilęs gaisras ją dar labiau sunaikino.

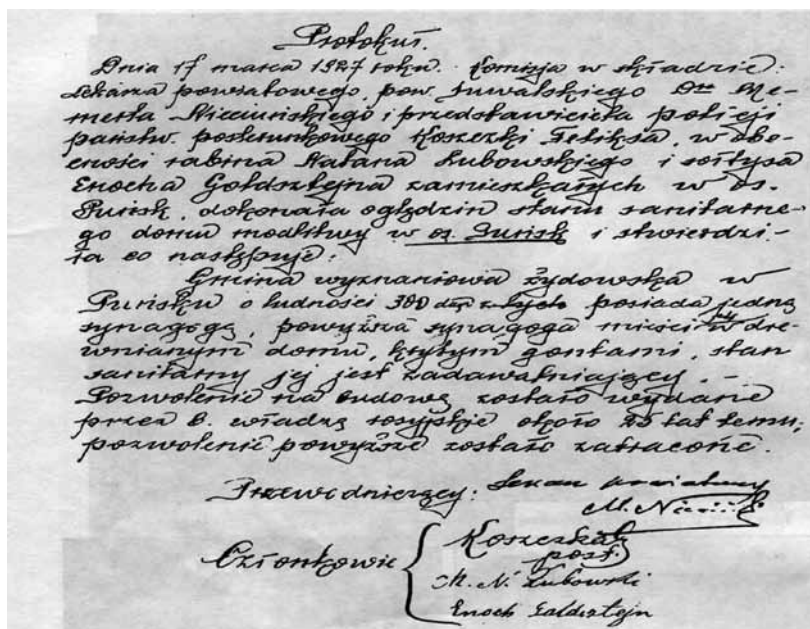

Punsco žydų sinagoga apie 1980-uosius metus

Yra išlikęs 1927 metų Sinagogos inspekcijos protokolas:

„Protokolas

1927 metai kovo 27 diena. Komisija, į kurios sudėtį įėjo Suvalkų apskrities gydytojas dr. Memertas Nieciuński ir valstybinės policijos atstovas Feliksas Koščka, dalyvaujant rabinui Natanui Liubovskiui ir seniūnui Enochui Goldšteiniui, gyvenantiems Punske, patikrino Punsco maldos namų sanitarinę būklę ir konstatavo:

Sinagogos inspekcijos protokolais

Punske gyvenanti 300 asmenų religinė žydų bendruomenė turi vieną sinagogą. Ši sinagoga yra mediniame name, dengtame skiedromis. Jos būklė patenkinama. Leidimą statyti yra davusi rusų valdžia, maždaug prieš 25 metus. Šis leidimas yra pamestas.

Pirmininkas:

apskrities gydytojas dr. Memertas Nieciuński

Nariai:

Koščka, policininkas

Ch. N. Liubovskis

Enochas Goldšteinas.²¹

Iš šio dokumento aiškėja, kad Punsko sinagoga buvo statyta apie 1902-uosius metus.

Nedaug yra rašytinių šaltinių apie Punsko žydų maldos namus. Iš žmonių pasakojimų galima sužinoti, kaip jie anais laikais galėjo atrodyti. Alicija Sitarskienė pateikia tokį punskietės pasakojimą: „Įėjimas į sinagogą buvęs iš pagrindinės, dabar Mickevičiaus, gatvės. Gatvė nebuvo taip iškelta, kaip dabar, grįsta akmenimis.

Viduje sinagoga buvo gražiai išdažyta. Aukštai aplink sienas ėjo plati juosta o viena siena, kur buvo įėjimas į parduotuvę, visa buvo išklota raudonu aksomu. Ant jo buvo toks lyg auksinis didžiulis liūtas.“²²

²¹ Sitarskienė, A. 1993. *Prieškarinis Punskas*, Punsko „Aušros“ leidykla, p. 66.

²² Ten pat, p. 63.

Žydai įprastai savo maldos namus statydavo žemiau gatvės lygio. Tai buvo toks jų būdas nusizeminti prieš Dievą, pagrįstas Senojo Testamento psalme: „Iš kalčių ir nelaimių gelmės, šaukiuosi Tavęs, Dieve“ (Ps 13, 1).

Prie rytinės Punsko sinagogos sienos (ji simbolizavo Jeruzalės kryptį) stovėjo apie metro aukščio šventa dėžė, vadinama Sandoros skrynja (hebr. *Aron ha – Kodeš*). Joje buvo saugomi šventųjų knygų ritiniai. Skrynja buvo pridengta turtingai papuoštu uždengimu (*parochet*).

Pačiame sinagogos viduryje stovėjo paaukštinta vieta su stovu, vadinama *bima*, kur buvo skaitomi šventieji tekstai. *Bimoje* stovėjo stalas, ant kurio žydų maldos metu buvo dedama Tora. Virš *bimos* buvo aštuoniašonės formos baldachimas.

Įėjus į sinagogą, dešinėje pusėje stovėjo indas su vandeniu, kur žydai plaudavosi rankas. Moterys meldavosi kitoje patalpoje, prišlijusioje prie sinagogos. Šios patalpos sienoje buvo nedideli įstiklinti langeliai, per kuriuos matėsi, kas vyksta šventykloje. Punsko sinagogoje buvo du atskiri įėjimai iš Mickevičiaus gatvės: vienas – vyrams, kitas – moterims. Moterims įeiti į pagrindinius maldos namus buvo draudžiama. Jos neturėjo teisės paliesti Toros ritinių.

O štai dar vienas pasakojimas, kurį užrašė Alicija Sitarskienė.

„Aldona Lukoševičiūtė buvo mano draugė. Mes abi kartą užėjom į sinagogą. Žinojome, kad moterims įeiti į sinagogą draudžiama. Visgi su Aldona Lukoševičiūte įėjome. Apžiūrėjome ir greitai smukome atgal. Jaunų žydų šventykloje niekad nemačiau. Meldavosi daugiausia seni. Šeštadienį, būdavo, ima jie tas savo knygas ir eina į sinagogą. Tenai apsigaubia tokiu juodai apvedžiotu apsiaustu, paima į rankas tokią kulbelę, paraitoja kairią rankovę, kad ranka būtų visiškai nuoga, ir vynioja ant tos rankos tokį dirželį. Taip suka, suka net iki peties, o tą kulbelę prisiriša prie kaktos.

Turi tokią didelę Bibliją, stovi ir meldžiasi iš jos. Tada niekas jiems negali trukdyti. Gali tada įeiti, ką nori daryti, jie visai nekreipia dėmesio. Meldžiasi visada tik stovėdami. Atsisėsti sinagogoje gal ir nebuvo kur.“²³

Punskietės pasakojimas reikalauja keleto paaiškinimų. Jos minimas apsiaustas – tai *talės* (balta skara su juodom juostelėmis). Juo žydai apsigaubdavo savo pečius prieš meldamiesi. Kulbelė – tai, be abejo, *tefilin* – pergamente ranka rašyti Penkiaknygės fragmentai, įdėti į dvi dėžutes. Vieną jų žydai prisirišdavo dirželiais prie kaktos, o kitą – prie kairės rankos. Kiekvienas 13 metų sulaukęs žydų berniukas buvo lai-

²³ Ten pat, p. 68.

komas subrendusiu. Jis privalėjo kasdien melstis su *tefilin*. *Tefilin* reiš-
kė žydų atsidavimą Dievui širdimi, protu ir valia.

Punsko žydų sinagogoje, kaip ir kitose Lietuvos žydų sinagogose,
buvo trys svarbios vietos. Pirmoji – jau minėta *bima* (habima), kurioje
buvo skaitoma Tora. Antroji – maldas vedančiojo ir Toros skaitovo
kantoriaus vieta, kurioje jis besimelsdamas stovėdavo nugara į žmo-
nes, bet veidu į pačią švenčiausią sinagogos vietą. Trečioji vieta buvo
pasiekiamą tik rabinui ir kantoriui. Joje buvo laikomi Toros ritiniai.

Šabas

Šabas buvo (ir yra) kassavaitinė judėjų šventė. Ji prasidėdavo
penktadienio vakare, pasirodžius danguje 3 žvaigždės, ir baigdavosi
šeštadienio vakarą. Šabas turėjo žydams priminti, kad Dievas:

- per šešias dienas sukūrė visatą, o septintąją dieną ilsėjosi,
- išvedė juos iš Egipto vergovės,
- pažadėjo atsiųsti Mesiją.

Šabo metu judėjams buvo draudžiama dirbti, kurti ugnį maistui
gaminti ar net toli keliauti. Religinį jų raštų rinkinyje – *Talmude* – yra
surašyti 39 darbai, kuriuos draudžiama dirbti per šabą. Mozės laikais
už darbą šabo metu buvo baudžiama mirtimi.

Penktadienį, saulei nusileidus, Punsko žydai užžiebdavo žvakes
ir statydavo jas languose. Jos simbolizavo Dievo Šviesos tikėjimą, nes
Dievas yra Šviesa. Šabo žvakidės, kaip ir apeiginė vyno taurė, buvo
perduodamos iš kartos į kartą (vyriausiam vaikui).

Į lempas žydai pripildavo tik tiek žibalo, kad jam išdegus, lempa
pati užgestų. Šabo metu jie negalėjo net lempos užpūsti.

Alicija Sitaraskienė pateikia punskietės pasakojimą apie šabą.

„Šabui ruošiasi jau visą penktadienį. Per dieną iki penktos va-
landos nieko nevalgo. Vakaran stalas būdavo uždengiamas staltiese,
pastatomos dvi žvakidės su žvakėmis ir dvi suktos bandelės – *chal-
kos* (chalka tai balta duona, kuri buvo valgoma įvairių švenčių metu
– S. B.). Ant stalo turėjo būti žuvų, mėsos, buljono. Šeštadieniais nie-
ko nevirdavo. Iš vakaro paruošdavo *cimesą* su morkom (cimesas tai
toks vaisių desertas, daromas iš obuolių, morkų, margarino ir druskos,
paduodamas su cukrumi ir cinamonu – S. B.). Puodą nunešdavo į ke-
pyklą. Žydai ankstų šeštadienio rytą eidavo melstis. Kai jie grįždavo
iš sinagogos, tai, žiūrėk, mūs moterys jau ir neša tuos puodus iš ke-
pyklos. Vis prašydavo ko nors, kad parneštų. Šeštadieniais nemelž-
davo karvių, neperrišdavo gyvulių, neatsinešdavo vandens. Viskam

samdydavo mūsų žmones. Ar gerai mokėjo? Vandenį reikėjo nešti net iš Gibo kiemo, tai už tai mokėdavo 3 zl., o toks saldainis kaip pirštas kainuodavo 1 grošą. Už penkis buvo galima nusipirkti bandelę, o silkė kainavo 9 grošus.“²⁴

Šabo laikas buvo skirtas melstis, mėgautis maistu, stiprinti šeimos tarpusavio ryšius. Šventės metu žydai prisimindavo savo tautos istoriją. Šeimos galva kalbėdavo apie Dievą, kuris sukūrė pasaulį ir išvedė Izraelio tautą iš Egipto vergijos. Šeimos nariai giedodavo pasveikinimo giesmę „Šalom Aleichem“. Vėliau į apeiginę taurę vyras įpildavo vyno ir sukalbėdavo palaiminimo maldą. Po šios maldos buvo galima ragauti vyno.

Vakarienės metu būdavo laiminami vaikai. Tėvas uždėdavo rankas ant vaiko galvos, pirma – ant vyresniojo, po to – jaunesniojo, ir sukalbėdavo maldą. Po to jis pagerbdavo savo žmoną, skaitydamas *Patarlių* knygos 31 skyrių „Ideali žmona“. Dėkodavo jai už šabo šventei paruoštą maistą, už visą šeimai atiduotą triūsą.

Prieš valgant buvo nusiplaunamos rankos: pirmiausia tris kartus buvo užpilama ant kairės, po to – ant dešinės rankos. Namų šeiminkas dalydavo visiems duoną ir druską. Po to buvo galima gerti ir valgyti. Per šabo vakarienę žydai įprastai valgydavo žuvį, vištienos sultinį su kukuliukais. Vėliau buvo tiekiamas jautienos patiekalas, o pabaigoje – saldumynai. Šabo metu žydai linksmai dainuodavo ar giedodavo.

Žydai vartodavo tik košerinį valgį. Jiems negalima buvo valgyti kiaulienos ir vėžiagyvių. Gyvulius skersdavo įgudęs skerdikas pagal tam tikras taisykles. Jis turėjo paisyti, kad kuo greičiau išbėgtų kraujas. Paskersto gyvulio mėsą žydės mirkydavo šaltame vandenyje, o po to ją sūdydavo.

Žydų virtuvėje mėsos ir pieno patiekalai buvo ruošiami atskirai. Juos sumaišius maistas tapdavo rituališkai nešvarus ir netinkamas valgyti. Net lėkštės šiems valgiams buvo plaunamos atskirai. Apie tai šis punskietės pasakojimas: „Kai būdavo šabas, tai mums reikėdavo suplauti lėkštes. Mane vis kviesdavo šita Poloniecka. Tai pas juos būdavo šitaip: vienos lėkštės mėsai – jos tokios baltos su auksiniais apvadiniais, o kitos – baltos su mėlynais, – pieniškam valgiui. Ir negalima jų sumaišyti: nei dedant valgį, nei plaunant. Poloniečių buvo keturiose: tėvas, dvi dukros ir sūnus. Motinos nebuvo. Ta jauna žydė buvo susidraugavusi su kažkokiu lenku kariškiu. Turbūt net žadėjo su juo kur

²⁴ Sitarskienė, A. 1993. *Prieškarinis Punkskas*. Punksko „Aušros“ leidykla, p. 68–69.

nors pabėgti, tai ji taip griežtai tų papročių nesilaikė. Kartais ir man pasakydavo: *Nežiūrėk, plauk visas kartu, nieko nekenks*.

O kiti kai rytą gerdavo kavos su pienu, tai po to viską paimdavo nuo stalo, suplaudavo, sudėdavo į atskirą spintą, o į stalą nešdavo kitus indus.²⁵

Žydai meldavosi labai nuoširdžiai. Maldos metu jiems nerūpėjo niekas, kas vyksta aplinkui.

„Kai žydai meldžiasi, jie nieko nemato ir negirdi. Ar tu į langą belsi, ar į duris – nieko neatsako.

Buvo du senukai. Jie man gerai mokėjo, tai aš vis nueidavau, išvirdavau valgyti, sutvarkydavau kambarius. Kartą, prisimenu, nepasiemiau rakto, tai pusę valandos šalty stovėjau už durų ir laukiau, kol jie baigs poterius. Bels, nebels – net neatsigręš, nepažiūrės! O jau durų niekam neatidarys.“²⁶

Žydai taip planuodavo darbus, kad juos baigtų iki penktadienio vakaro. Kaip minėjau, šabo metu jie negalėjo keliauti, bet būdavo, kad kelionė juos užklupdavo šabo metu.

Tokį atsitikimą aprašo Alicija Sitarskienė. „Kunigas Venčius pėsčias apeidavo visus kaimus. <...> Kartą jis lyg Vaičiuliškėse aptiko namuose merginą su mažu vaiku, gal kokio mėnesio. Jo vardas buvo Vytukas. Motina sunkiai sirgo. Sako, į šulinuką vandens šliaužusi ant kelių. Kunigėliui pagailo ir motinos, ir vaiko. Jis atėjęs pas mano mamą ir paprašęs, kad ši priimtų juos pas save. Mama turėjo savo vaikų, bet priėmė ir juos. Auginom tą berniuką, o kunigas per tą laiką išrūpino jam vietą Suvalkų prieglaudoje. Buvo tokia lietuviška prieglauda. Reikėjo juos nuvežti. Mes prašėme Altari, kad jis nuvežtų. O buvo kaip sykis penktadienis. Jis sutiko, bet iš karto pradėjo dejuoti: *O kai užpuls šabasas? Ką aš darysiu?* Na, bet pakalbinau ir važiuojam. O tas vaikelis buvo labai menkutis, tai prieglaudoje nenorėjo jo ir priimti. Mergaičių prieglaudoje buvo labai daug, tai ta jų vedėja paklausė: „Mergaitės, ar padėsit jį auginti?“. Tos pradėjo šaukti: „Padėsim, padėsim!“. Palikom vaiką ir susiruošėm namo. Kelyje užklupo vakaras. O tas žydas jau nieko nejudina. Jis jau nieko negali daryti. Aš paėmiau vadeles, parvažiavau ir jį parvežiau. Taip jie švenčia šabas.“²⁷

Žydai kartais stengėsi pergudrauti patį Viešpatį. Žmonės pasakoją, kad šabo išvakarėse kartais jie laukuose sukraudavo akmenų krūs-

²⁵ Ten pat, p. 69.

²⁶ Ten pat, p. 69.

²⁷ Ten pat, p. 69.

nelę, kurioje įdėdavo riekelę ar plutelę duonos. Ten, kur yra duona, tenai yra ir simboliniai namai. Vadinasi, be nuodėmės galima grandinės kilpą nuo vieno kuolo perkelti ant kito ir jau gyvulys perrištas be jokios nuodėmės, nes veiksmas atliktas simboliškuose namuose.

Žydų kalendorinės bei religinės šventės

Viena didžiausių žydų religinių švenčių buvo kasmetinė Atpirkimo diena, vadinama *Jom Kipur*. Ji vykdavo *tišrej* mėnesio 10 d. (tarp rugsėjo 14 d. ir spalio 14 d.). *Jom Kipur* buvo skirta tautinei bei asmeninei išpažinčiai ir apsivalyti nuo nuodėmių. Šventės metu žydams nebuvo galima valgyti bei gerti, praustis, skalbti, teptis kvapiosiomis medžiagomis ir aliejais, turėti lytinių santykių ir nešioti odinių batų.

Praėjus penkioms dienoms nuo *Jom Kipuro*, vykdavo Palapinių šventė – *Sukot*, kurią žydai švėsdavo 7 dienas. Mūsų krašto žmonės ją vadindavo Kūčkomis. Kūčkos buvo viena svarbiausių žydų švenčių. Jos metu jie gyvendavo *sukoje*, laikinai suręstame palapinė primenančiame namelyje. Ši šventė turėjo priminti, kad jų protėviai keturiasdešimt metų klajojo po Sinajaus dykumą, gyveno palapinėse ir neturėjo nuolatinės gyvenamosios vietos. Kita šios šventės dalis vykdavo sinagogoje, kurioje per procesiją buvo nešamas Toros ritinys. Procesijos metu žydai linksmai šokdavo, giedodavo ir dainuodavo.

Iš punskiečių pasakojimų žinome, kad prie kai kurių Punsko žydų namų iš lauko pusės buvo pastatytos priemenės, dažnai be stogų. Prieš šventę žydai priveždavo eglių šakų ir apdengdavo jomis stogą, palikdami skylę, per kurią matėsi dangus. Septynias dienas toje priemenėje žydai gyveno, valgė ir meldėsi. Žydai, kurie prie namų neturėjo priemenių, kiemuose iš eglišakių darydavo palapines.

Kitos svarbios žydų šventės: *Bar micva*, *Chanuka*, *Purimas* ir *Roš ha-šana*.

Bar micva – tai žydų iniciacijos ritualas. Pagal judėjų įstatymus visi žydų berniukai, sulaukę brandos amžiaus, tapdavo atsakingi už savo veiksmus. Nuo 13 metų žydų berniukas būdavo „įstatymo sūnus“, žinantis visus 10 Dievo įsakymų. Iki 13 metų žydų berniukai buvo atleisti nuo atsakomybės, bet turėjo klausyti tėvų, laikytis žydų įstatymų bei tradicijų.

Chanuka – tai žydų pergalės šventė prieš užkariautojus graikus (II a. pr. m. e.), kurie siekė primesti jiems svetimą religiją. Šventė prasižėdavo *kislevo* mėnesio 25 dieną (lapkričio–gruodžio mėnesiais).

Žydai ją švęsdavo aštuonias dienas. Kiekvieną *Chanukos* dieną sinagogoje buvo skaitoma Tora, o namuose vakarais skaitomos maldos ir uždegamos žvakės. Šventės metu, be religinių apeigų, žydai linksminosi, žaidė, dainuodavo tradicines dainas, valgydavo alyvų aliejuje keptus patiekalus: bulvinius blynus, spurgas, įdarytas vaisiais ar uogienėmis.

Purimas – tai žydų pavasario šventė, kurios metu žydai švęsdavo, kad buvo išgelbėti nuo mirties Babilone. Ji vykdavo *adaro* mėnesio (vasario–kovo mėn.) 14 d. *Purimas* yra linksmiausia žydų šventė. Jos metu priimta ir netgi būtina persirengti, rengti karnavalus, paradus, daug vaišintis, dovanoti maistą kitiems.

Purim reiškia „burtai“ – mat karaliaus valdininkas Amanas metė burtus, norėdamas išžudyti Persijos imperijoje gyvenančius žydus. Punske „Purimą“ vadino „Amono vaikymu“. Žydai jį švęsdavo triukšmingai.

Pilypas Likmantas rašo: „Charakteringas buvo, tarp kitko, Amono vaikymas. Vaikydavo žydai gatvėje žmogų, surišę jam virvėmis rankas, tyčiodamiesi, nusispjauydamai tai į vieną, tai į kitą pusę ir pan., pareikšdami tokiu būdu savo panieką senovės pagonių dievams. Nors ir kaip keistos atrodė mūsų žmonėms tokios praktikos, žydams vis dėlto pavykdavo surasti lietuvių tarpe Amono *rolei*, vaidintoją (už 25 zlotus), dažniausiai kokiį prasigėrusį žmogelį.“²⁸

Juozo Vainos užrašuose rašoma: „Krakauckas Valinčų būdavo „amonas“. Sako no žydų gaudzinėj dzvidešmts penkis zlotus. Tai jie jį virvėm apriša ir vedzoja kokių valandų po miestelį, žydziskai varzgėdami, mėcydami tai šipuliais, tai sudzūvusiais šūdais in jį. Spiaudzydavo an jo ir visap koneveikdavo. Tep in rudenį, per kokių tį jų šventį.“

Roš ha-šana – žydų Naujųjų Metų šventė. Kiekvienais metais šios šventės data skirdavosi, nes žydai metus skaičiuodavo nuo biblinio pasaulio sukūrimo. Per žydų Naujuosius Metus sinagogoje buvo pučiamas *šofaras* – avino ragas. Naujųjų Metų sutikimas siejamas su šventiška puota ir tradiciniais žydų patiekalais.

Alicija Sitarskienė pateikia punskietės pasakojimą: „Yra tokia žydų šventė Ilgoji naktis. Mums vaikams ta šventė buvo labai įspūdinga. Mes vydavomės tuos žydus iki ežero ir stebėjome. Jie tada, panašiai kaip mes einame išpažinties, eidavo skandinti nuodėmių.

Tais laikais Punsko ežeras buvo švarus kaip pinigas. Buvo didelis geltono smėlio paplūdimys. Jame, daugiau į bažnyčios pusę, gulėjo

²⁸ Likmantas, P. 1973. *Prisimenant Punsko žydus*. Vingis.

didžiulis akmuo. Ilgąją naktį žydai eidavo prie ežero apsivalyti nuo nuodėmių. Jie meldėsi, verkė, vėl meldėsi, paskui vyrai įkišdavo į vandenį vieną koją, išversdavo vieną kišenę, paskui kitą, iškratydavo ją į vandenį ir išeidavo. Ir taip darydavo daug kartų.

Moterys – įbridusios pakratydavo sijoną – tai iš vienos, tai iš kitos pusės.

Visi žydai būriais eidavo prie ežero daug kartų per dieną. Mums buvo labai įdomu. Sėdėdavom ant kranto ir stebėdavom šias apeigas.²⁹

Vakare žydai eidavo į sinagogą ir meldavosi iki paryčių. Po to namuose jų laukė skanus valgis – keptas viščiukas.

Viena svarbiausių judaizmo religinių metinių švenčių buvo *Pascha*. *Paschos* metu ir savaitę po jos buvo valgoma nerauginta duona – *maca*, kepta greitosiomis ir be mielių. Ji turėdavo priminti skubų izraeliečių susiruošimą kelionėn, kai faraonas išleido juos iš Egipto. *Maca* simbolizavo ir pirmąją duoną, keptą iš naujų grūdų, praėjus keturioms dienoms po izraelitų įžengimo į Kanaaną. Iš pradžių *Pascha* būdavo švenčiama namuose, bet Naujojo Testamento laikais ji tapo svarbiausiomis maldininkų iškilmėmis, švenčiamomis Jeruzalėje.

Prieš *Paschą* raugintas maistas turėjo būti sudeginamas. Per pirmąjį, antrąjį ir paskutinį šventės vakarą vykdavo vakarienė, kurios metu šeimos galva skaitydavo *Išėjimo knygos* fragmentą, maldas, liturginių himnų rinkinį. Šventės metu ant stalo buvo dedamas sūrus vanduo, į jį buvo mirkomos aitrios daržovės. Sūrus vanduo simbolizuoja vergų ašaras, o daržovių aitrumas – jų kančias. Prieš valgį vykdavo rankų plovimo apeigos.

Vakarienei baigiantis ant stalo buvo statoma graži taurė, vadinama „pranašo Elijo taure“. Į ją šventės pabaigoje buvo simboliškai įpilamas vynas pranašui Elijui.

Žydų vestuvės

Prieš žydų vestuves vykdavo užsakai. Yra išlikęs vienas Punske surašytas užsakų liudijimas.

„Punsko žydų religinės bendruomenės rabinatas

Nr. 3

Žydų tikėjimo užsakų blankas

Santuokai – be antspaudo mokesčio!

²⁹ Sitarskienė, A. 1993. *Prieškarinis Punkskas*, Punsko „Aušros“ leidykla, p. 70.

Užsakų liudijimas

Šiuo liudijame, kad 1935.III.16, 23 ir 30 d.d. vietinėje sinagogoje buvo triskart skelbti užsakai.

Tuoksis Dovydas Šternas, 25 metų, gyvenantis Suvalkuose, Mordechajaus Šterno ir Godos Lei iš Gruškinių sūnus, ir Hinda Šterlingaitė, 26 m., gyv. Suvalkuose, Kosciuškos g. Nr. 78.

Kad kliūčių dėl šios santuokos nepranešta, liudijame parašu ir valstybiniu antspaudu.

Rabinato narys

Rabinas CH. N. Liubovskis

Šiuo liudiju, kad Punsko žydų bendruomenės rabinato nario parašas autentiškas.

Civilinės būklės aktų surašymo įstaigos tarnautojas

(parašas neįskaitomas)

1935 m. balandžio 2 d.“

Mūsų krašto žmonių atmintyje išliko įvairių Punsko žydų vestuvių atsiminimų. Vieną iš jų aprašė Alicija Sitarskienė knygoje „Prieškarinis Punska“.

„Mačiau tokią santuoką. Tekėjo to žydo, kur dabar (buvo – S. B.) įsikūrusi policija, dukra. Žinoma vyresni tai nėjo, o mes, vaikai, tai visur įlįsdavome. Namuose jaunąją pasodindavo kampe, kuris buvo labai gražiai papuoštas. Ji turėjo tokį nuometą, bet užsimetus ant akių. Kai atėjo jaunikis, priėjo prie jos ir nuėmė jai nuo akių tą nuometą.

Po to jaunąjį žydai vedė į sinagogą. Vaikai ir suaugusieji aplink jį šoko ratu šokius. Paskui sugrįžo ir vedė jaunąją. Prie sinagogos išėjo rabinas ir juos ten gatvėje sužiedavo.

Žinau, kad po to sumušė stiklinę. (Jaunieji sumušdavo stikliuką arba taurę. Šis žydų paprotys atsirado gan vėlai. Jis simbolizavo gedulą dėl 70 m. e. metais sugriautos Jeruzalės šventyklos – S. B.).

O kaiėjau namo, tai visiems, kas ten tik buvo, davė žvakę, ir taip su užžiebtomis žvakėmis grįžo namo. Atsimenu, ir man davė tokią žvakutę. Aš labai mielai paėmiau. Kai pamatė mama, tai kad tēškė man per pirštus, tai daugiau neėmiau.

Vaišės buvo didelės ir ilgos. Sukvietė ir policininkus, ir pasienio kareivius.³⁰

Įprastai žydų vestuvės susidėdavo iš trijų dalių: ritualinių etapų, sutuoktuvų ceremonijos ir *Seudan micvos*.

Jaunieji vestuvių ceremonijos laukdavo atskirose patalpose. Tuo metu jaunųjų tėvai pasirašydavo sužadėtuvių sutartį. Joje buvo įrašomi besituokiančių vardai, vestuvių data bei vieta ir įprastos sutuoktinių pareigos, kad, pvz., jaunasis įsipareigoja išlaikyti žmoną materialiai, rūpintis jos sveikata ir kitais poreikiais, o ji prisiimanti pareigą vyrą mylėti, gerbti, rūpintis juo. Sutartį patvirtindavo žydų tautybės liudininkai, su besituokiančiais nesusiję giminystės ryšiais. Jaunieji sutarties nepasirašydavo.

Alicija Sitarskienė pateikia punskietės prisiminimus apie žydų vestuves: „Jaunoji buvo apsirengusi labai gražiai. Baltai, su vualiu. Sėdėjo kampe. Už jos kabojo didelis veidrodis, šone buvo pastatytos dvi kėdės, o ant jų – daugybė gėlių. Ji taip sėdėjo, kol atėjo jaunasis.

Jaunasis, paėmęs jaunąją ir dvi plono stiklo stiklines, eina į mēšlyną. Kartu eina ir jaunųjų tėvai bei rabinas. Tam mēšlyne tas dvi stiklines meta taip, kad šios išsyk sudužtų. O paskui rabinas užmauna žiedus. Tokios jų vestuvės. Į sinagogą neina.

Paskui būna vaišės, bet didelės puotos nebūna. Nepjauna vištų, neskerdžia gyvulių. Vaišinasi tik saldumynais ir arbata.

³⁰ Sitarskienė, A. 1993. *Prieškarinis Punkskas*. Punksko „Aušros“ leidykla, p. 75.

Po santuokos jaunieji tuoj išvažiuoja kokiam mėnesiui į povestuvinę kelionę.³¹

Gydytojas J. Romanas Marytei Misiukonienei pasakojo: „Labai gerai atsimenu rabino dukros vestuves. Vestuvės vyko už rabino namo, kieme, ant šiukšlyno. Per apeigas pora stovėjo po gražiu, išsiuvinėtu baldachimu, paremtu keturiais stulpeliais. Pasibaigus tuoktuvių ceremonijai jauniems po kojomis buvo sudaužytos taurės.

Vestuvinės vaišės, kuriose dalyvavo keli karininkai su žmonomis, vyko namuose. Jaunikis puotos metu nusiėmė kepurę, dėl ko pasipiktino kiti žydai. Jaunikis atsakęs, kad nepadoru sėdėti su kepure damų akivaizdoje ir kepuraitės neužsidėjo.³²

Tradicinės ortodoksinės žydų vestuvės aprašomos Lietuvos žydų (litvakų) interneto tinklalapyje³³.

„Pirmiausia po hupa įžengia rabinas ir kantorius (jei jis dalyvauja santuokos ceremonijoje). <...> Tradicinėse žydų vestuvėse pirmieji prie hupos ateina seneliai, jaunieji ir jų palyda ateina vėliau. Jaunųjų palydą paprastai sudaro draugai ir giminaičiai. Prie hupos palyda artėja skambant pasirinktai, žydiškai muzikai.

<...> Sužadėtiniai kartu prie hupos neina, kiekvieną prie hupos palydi tėvai, kurie visą tuoktuvių ceremoniją stovi šalia. Šalia jaunųjų stovi ir jų broliai bei seserys, kartais net artimiausi draugai.

<...> Kai vieno iš jaunųjų tėvų tarp gyvųjų nėra, jų atminimui uždegama žvakė. Anksčiau buvo priimta žvakę nešti likusiam gyvam sutuoktiniui. Jam nešant atminimo žvakutę, velioniui skambėdavo gedulinga atminimo daina.

<...> Jaunasis, įžengęs po hupa, užsideda kitl ir laukia savo išrinktosios. Kitl yra baltas rūbas, dėvimas Jom Kipūro metu. Jis simbolizuoja apsivalymą, atleidimą ir dorus ketinimus. Kitl jaunasis nusiima iš karto po tuoktuvių ceremonijos.

Į tuoktuvių ceremonijos salę įžengia nuotaka. Abiejų mamų vedama, ji priartėja prie hupos ir, kartu su mamom, apeina septynis ratus aplink būsimą vyrą. Šis ritualas simbolizuoja žmonos vaidmenį šeimoje. Apeidama septynis ratus, ji tarsi kuria jaukų namų židinių savajai šeimai. Kodėl septynis? Būtent todėl, jog Toroje septynis kartus parašyta: „Ir kai vyras ima sau į žmonas“.

³¹ Ten pat, p. 75.

³² Iš Marytės Misiukonienės užrašų.

³³ Interneto prieiga: <https://www.lzb.lt/2010/04/09/tradicines-ortodoksines-zydu-vestuves/>.

<...> Anksčiau buvo priimta vestuves kelti lauke po atviru dangumi. <...> Santuoka po atviru dangumi simbolizuoja nesuskaičiuojamus besituokiančių palikuonis. Jauniesiems linkima tiek vaikų, kiek danguje yra žvaigždžių.

<...> Tuoktuvių ceremonija po hupa susideda iš trijų gana trumpų etapų. Pirmiausia taria du santuokos palaiminimai. Šiuos palaiminimus rabinas taria laikydamas rankoje Kidušo bokalą, pripildytą košerinio vyno.

<...> Svarbiausia ceremonijos dalis – žiedo dovanojimas ir jaunųjų kaip sutuoktinių paskelbimas. Taigi, rabinas pakviečia du iš anksto įgaliotus liudininkus ir jų akivaizdoje jaunojo klausia, ar žiedas, kurį jis ketina nuotakai padovanoti, iš tiesų priklauso jam. <...> Jaunikis, liudininkų ir visų susirinkusiųjų akivaizdoje, užmauna nuotakai žiedą ant dešinės rankos rodomojo piršto ir ištaria nuo senovės laikų išlikusį palaiminimą: „Būk priskirta man šiuo žiedu Mozės ir Izraelio įstatymu.“

Rabinas arba garbės svečias aramėjų kalba skaitydavo *ktubq* (vedybinę sutartį). Kartais buvo skaitomas ir jos vertimas. Po to *ktuba* buvo įteikiama jaunajam, kuris, savo ruožtu, ją atiduodavo būsimai žmonai.

Oficialioms tuoktuvių ceremonijoms baigiantis rabinas ištardavo savąjį palinkėjimą jauniesiems.

Laidotuvės

Punsko pakraštį, prie kelio Ramonų kaimo link (Sūduvos g.), yra Punsko žydų kapinės, tiksliau – jų likučiai. Jos nedidelės (0,66 ha), keturkampio formos. Jas iš visų pusių supo akmeninė siena, kurios dalis, platinant kelią po Antrojo pasaulinio karo, buvo nugriauta.

1920 m. gimęs Ožkinių kaimo gyventojas J. Krakauskas pasakojo, kad, klebonui Antanui Žieviui mirus, jo šeimininkė akmenis statomo namo pamatams liepė vežti iš žydų kapinių tvoros. „Du vežimu atvežė tų akmenų o kadu nuvažavo tracu kart, tai pasrodė ugnies kamuolys. Darbininkai tep išsigando, kad išmetė iš vežimo pakrautus akmenis ir daugiau jau jų iš tų neėmė.“³⁴

Kapinių įkurdinimo data nėra žinoma. Pirmosios laidotuvės čia įvyko dar tais laikais, kai Punksas turėjo miesto teises. Seniausias užsilikęs kapinių antkapis yra iš 1712 metų³⁵.

³⁴ Iš Juozo Vainos užrašų.

³⁵ Pieczulis, A. 2000. *Nazewnictwo miejskie Puńska*, Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Franciszka Nosowicza, Podyplomowe Studium Bibliotekarskie

Žydų kapinės

Macevomis vadinami žydų antkapiai buvo akmeniniai, dažniausiai arkos formos. „Paminklo viršuje buvo iškalamos dvi hebrajiškos raidės *P* ir *N* (hebrajiškai *po nikbar*, liet. „čia ilsisi“).“

Visų Punske žydų antkapių įrašai hebrajų kalba. Juose įrašytas mirusiojo vardas ir tėvų vardai. Mirties data pateikta pagal žydų kalendorių. Paminklo apačioje yra iškaltos 5 raidės hebrajų kalba (*T'niš-mato bicror hakaim*). Jomis prasideda Biblijos žodžiai: „Tegul jo siela būna amžinai gyva.“³⁶

Žydai kapų nepuošdavo gėlėmis, o dėdavo ant jų įvairaus dydžio akmenėlius.

Dauguma Punske žydų kapinių antkapių buvo paprastos formos, be papuošimų, kas liudija, kad čia gyvenantys žydai buvo nepasiturintys. Antrojo pasaulinio karo metu kapinės labai nuniokotos. Vokiečiai vertė vietos gyventojus naikinti akmeninius antkapius. Po karo išliko jų tik apie 20³⁷.

na Wydziale Historyczno-Socjologicznym Uniwersytetu w Białymstoku, mašinraštis, p. 41–42.

³⁶ Iš Juozo Vainos užrašų.

³⁷ Pieczulis, A. 2000. *Nazewnictwo miejskie Puńska*, Praca dyplomowa napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Franciszka Nosowicza, Podyplomowe Studium Bibliotekarskie na Wydziale Historyczno-Socjologicznym Uniwersytetu w Białymstoku, mašinraštis, p. 41–42.

Žydų antkapiai

Ilgainiui šios kapinės nyko pačios, nes nebuvo kam jų prižiūrėti. Punske neliko nei vieno žydo. Laikui bėgant jos apaugo medžiais ir krūmais.

Žydų laidojimo apeigos ir tvarka kapinėse buvo nustatyta įvairiose religinėse taisyklėse.

Priešais žydų kapines gyvenusi ponija Natalija Janušauskienė, kurios vaikystė prabėgo tarpukario laikais, pasakojo, kad žydai savo mirusius apiplaudavo ir ruošdavo laidotuvėms tame name, kur dabar laidojimo namai. Laidotuvėse dalyvaudavo visa žydų bendruomenė.

Žydų antkapiai

Lavonas būdavo įdedamas į specialią skryniją. Ji buvo tokio ilgio kaip žmogus, graži, geltonų obliuotų lentų, iš lauko nudažyta juodai. Dėžę su mirusiuoju žydai veždavo į kapines vežimu, pakinkytu vienu arkliu. Dėžė būdavo atidengta. Aplink vežimą eidavo vyrai. Paėjus tam tikrą atstumą, dauguma lydinčiųjų grįždavo atgal, pasilikdavo tik keli, kurie atlikdavo laidojimo ceremoniją³⁸.

³⁸ Lewandowski, T. 2012. „Niekas neateis giedoti kadišo“, *Terra Jatwezenorum*. Punsko „Aušros“ leidykla, 2012 (4), p. 334.

Žmonės pasakodavo, kad žydus laidojo sėdinčius – kad šie suspėtų į Paskutinįjį teismą. Lietuvių vaikai norėjo įsitikinti, ar tai tiesa, tačiau laidojimo metu buvo griežtai draudžiama jiems eiti į kapines.

Alicija Sitarskienė pateikia tokį punskietės pasakojimą. „Mačiau žydų laidotuves. <...> Kartą atėjusi pas mus kaimynė pasakė, kad mirė žydas tame name, kur yra (buvo – S. B.) telefono stotis. Kaip tik buvo balandžio pirmoji, tai mes nenorėjom tikėti, bet nuėjom. Žiūrim: tikrai numiręs. Ant grindų paklota sauja ruginių šiaudų, ant jų paguldytas lavonas, apvyniotas tokiom skarom, tokia senoviška viršine. Aplink apstatytas dėžutėmis su smėliu. Jose įstatyta žvakučių, visos įžiebtos. Jeigu ateidavo kas nors iš lietuvių, tai ir jam tuoj paduodavo žvakutę, kad uždegtų.“³⁹

Žydus laidodavo dažnai dar tą pačią dieną. Jei rytą numirdavo, laidodavo po pietų. Nebūdavo giedojimų. Kartais prašydavo moterų, kad šios paverktų. Apie Punsco žydų laidotuvių apeigas pasakoja jų liudininkė: „Mačiau mirusią Altarienę. Tai ją kita žydė apvilgė vandeniu, paskui atnešė kibirėlį druskos, ta druska ištrynė visą lavoną. Paskui tą druską nuplovė, o lavoną įdėjo į tokį tarytum maišą su kepure, kurią užmovė ant galvos. Ir taip gulėjo.“⁴⁰

Natalija Janušauskienė pasakojo, kad mirusiuosius lydėdavo visi miestelio žydai.

„Uždarinėdavo duris, langus ir išeidavo į gatvę palydėti. Jei ateini, o miestelis lyg išmiręs, parduotuvės uždarinėtos, žinok: jau žydą laidoja. Šeima paskui vežimą neidavo. Ji eidavo į kapines takeliu už balos, kur dabar gyvena Vainai. Kapinėse iškasdavo duobę. Dėdavo vieną lentą apačioj, kitas – iš šonų, už galvos – aukštesnę, prie kojų – žemesnę. Mirusiojo neguldydavo, bet tarytum truputį sėdintį uždengdavo lentom iš viršaus, pridengdavo jas lininiu audeklu ir užversdavo žemėm. Prie kojų žemėje padarydavo duobutę ir į ją įpildavo kibirą vandens, kad mirusysis turėtų ko atsigerti.“⁴¹

Po žydų laidotuvių vyko ritualinis rankų nusiplovimas.

Iš žydų kapinių pavadinimo, kapų namai (hebr. *beit kvarot*), matyti judaizmo siekis, kad amžinojo poilsio vieta kuo ilgiau išliktų. Mirusiojo lietas ir jo ramybės drumstimas žydams buvo (ir yra) nepriimtinas. Išimtinai, kai palaikams gresia pavojus, galima perkelti juos į kitą vietą. Nupjauti ant kapo augantį medį leidžiama tik tada, jei jis

³⁹ Sitarskienė, A. 1993. *Prieškarinis Punkskas*. Punsco „Aušros“ leidykla, p. 71.

⁴⁰ Ten pat, p. 71.

⁴¹ Ten pat, p. 71.

kelia grėsmę antkapiui. Panaudoti tokią medieną savo reikmėms draudžiama. Negalima kapinėse nupjauta žole šerti gyvulių.

Žydų kapinės atrodydavo netvarkingos, nes ten buvo draudžiama bet ką daryti. Kapinėse nebuvo galima valgyti, gerti, miegoti, garsiai kalbėti, ganyti gyvulių, eiti per kapines, norint susit trumpinti kelią.

Punsko žydų kapinėse, kaip minėjau, yra išlikę keliolika antkapių. Užrašai ant jų – hebrajų kalba. Ant seniausio antkapio parašyta: „Čia ilsisi jis, mano mokytojas, Toros žinovas, Rabi Jisrael, s. mano mokytojo R`Azrieliaus. Tegul atminimas šio išminčiaus būna palaimintas, mirė 1828 metų dieną 28 mėnesio Ijar.“⁴²

Kitų žydų antkapių tekstai⁴³:

„Veržiasi kartėlio balsas dėl mirties mūsų motinos, kuklios moters Raškos, dukters Rabi Jehudos, paliko nuliūdusius savo sūnus dieną 20 mėnesio Tamuz 1878 metų. Tegul jos siela būna amžinai gyva.“

„Čia ilsisi Moteris kukli ir dievobaiminga, ponია Jita, dukra mūsų mokytojo Rabi Jakovo, tegul atminimas šio išminčiaus būna palaimintas, kuri mirė netekėjusi mėnesį Ijar 1866 metų.“

Ant vėliausio išlikusio antkapio užrašyta: „Čia ilsisi brangus ir doras žmogus. Rabi Arje Leibas, sūnus švento R`Bero, tegul jo atminimas būna palaimintas. Mirė dieną 6 mėnesio Sivan 1924 metų. Tegul jo siela būna amžinai gyva.“

Punsko gaisras

XX a. Punksas degė du kartus, – pirmą kartą 1907 m. spalio 17 d.

Kaip pasakoja šio krašto gyventojai, tuomet gaisras kilo mokytojo Baltrukonio name, kur buvo mokykla. Nuo prikūrentos ir paliktos be priežiūros krosnies užsidegė namas ir tvartas. Iš Punksko geležinkelio stoties (taip tuomet vadinosi Trakiškių geležinkelio stotis) atvykę ugniagesiai miestelį užgesino. Sudegė 12 trobų. Labiausiai nukentėjo žydų namai ir parduotuvės. Tai, kas liko gaisro nepaliesta, žmonės išgraibstė.

Dėl antrojo Punksko gaisro datos žmonių prisiminimai nesutampa. Neaišku, ar tai vyko 1930, 1931, 1932, 1933, ar 1934 metais.

Pagal Nataliją Janušauskienę, Punksas degė 1930 m. Ji pasakojo: „Tais metais gimė mano brolis Kazimieras. Ašėjau į I klasę. Užsidegė žydėlio troba. Ji buvo tenai, kur dabar gėlynas, priešais bažnyčią. Tas

⁴² Ten pat, p. 72.

⁴³ Ten pat, p. 72–74.

Punskiečiai išėję pažiūrėti gaisro padarinių

žydelis ruošėsi važiuot į malūną. Ten šalia buvo toks mažas tvartelis, tai jis su žibintu vaikščiojo po tą tvartelį ir, ar jis užsnaudė, ar kaip, kad išliejo iš to žibinto žibalą. Ir užsidegė tvartas. Nuo to tvarto – kitas tvartas, ir taip visas Punkskas sudegė. Daugiausia žydų namai.“⁴⁴

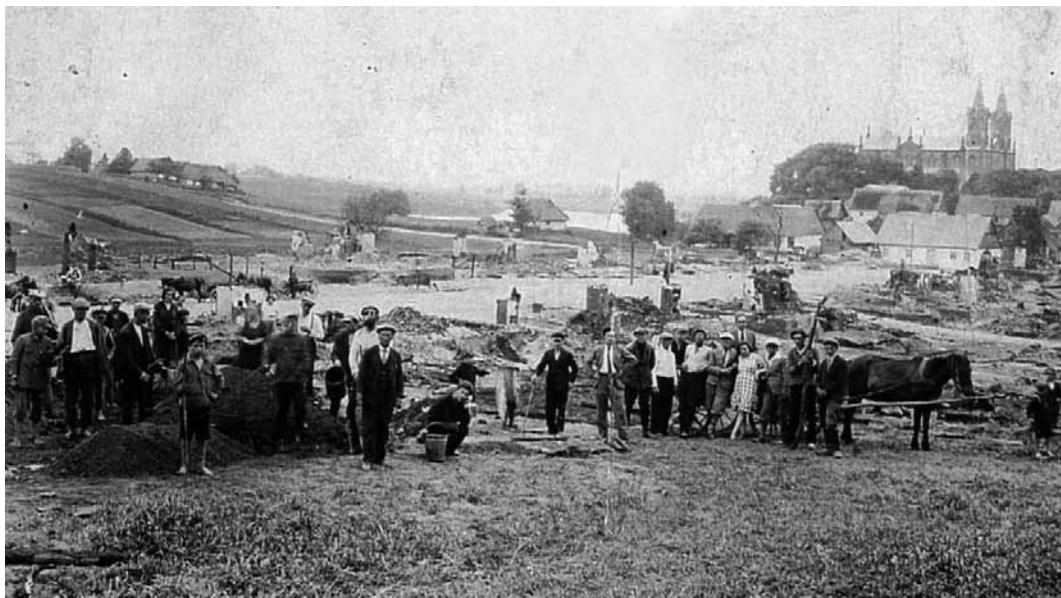
Žmonių atsiminimuose išliko toks laikrodininkas Lukoševičius, kuris gyveno už Bieliauskų, toj pusėj, kur Leonavičiai. Gaisro metu Lukoševičius paėmė šv. Agotos duonos ir ėjo su ja aplink vieną iš degančių namų, metė ją į gaisrą. Neva taip atsuko ugnį. Paskui žydai sakė, kad žydų namus išdegino, o savo paliko. Beveik taip ir buvo.

Alicija Sitarskienė knygoje „Prieškarinis Punkskas“ pateikia keletą žmonių prisiminimų apie miestelio gaisrą⁴⁵.

„Pas tą žydą, kuris gyveno ten, kur dabar yra gėlynas, kluone spragilais kūlė. Aš jau buvau paaugusi mergaitė, gal kokioj II klasėj. Gyvenau pas Adukauskienę. Tai, suprantate, kai užsikūrė tas kluonas, tai per valandą nieko neliko... Taip šokinėjo ugnis nuo namo ant namo... Žinia, visos trobelės buvo medinės! Bet įvyko lyg ir stebuklas: sudegė visi žydų namai, kur dabar gyvena Račiuvienė, Nevulis, Škar-nulis, o lietuvio Savicko liko!

⁴⁴ Ten pat, p. 78.

⁴⁵ Ten pat, p. 77.

Punksas po gaisro

Prasidėjus gaisrui, bėgome iš namų ir, sugulę pakelėje, stebėjome. Ilgiausiai laikėsi senoji sinagoga. Ji lyg žvakutė žibėjo, žibėjo, kol pagaliau staigiai įsiliepsnojo.

Vėjas buvo iš vakarų, tai tą visą pusę ir nušlavė. Šitoje gatvės pusėje, nuo bažnyčios, liko daugiau namų.⁴⁶

Šiek tiek kitaip tą įvykį prisimena punskietė G. M.: „Už tos vietos, kur gyveno Kuprevičius, buvo toks kluonas. Tame kluone dirbo staliai. Jie kažką dirbo naujam pastatui. Buvo išsigėrę, rūkė, užkrėtė skiedras, o nuo jų užsidegė kluonas ir akimirksniu visas miestelis.

Gal tai trisdešimtieji, o gal trisdešimt pirmieji metai. Tada buvo miręs Cibulskų Motiejus. <...> Aš parėjau namo ir truputį priguliau. Mama sako: „Dabar aš eisiu“, bet mes klausom, kad toks užimas. Žiūrim, miestelis dega! Iš kilo toks vėjas, kad trobesiai užsidegdavo vienas nuo kito. Visi juk šiaudais buvo dengti!

Jėzau mieliausias, kas čia darėsi! Gaisras apėmė vieną miestelio pusę, paskui kitą. Visais varpais pradėjo skambinti. <...> Kai užsikūrė vaistinė, tai stiklainiai su vaistais per kokį kilometrą sproginėjo. O po gaisro, kai dvylika automobilių atvažiavo Balstogės vaivada, tai žmonės vėl bėgo žiūrėti tų mašinų.⁴⁷

⁴⁶ Ten pat, p. 77.

⁴⁷ Ten pat, p. 77.

Punsko gaisro padariniai

Ryte suaugusieji ir vaikai išėjo pažiūrėti gaisro padarinių ir atvykusio vaivados.

Punskietė J. Z. pasakoja: „Atėjau antryt pažiūrėti. Tai tik krūvos apdegusių javų, pajuodavę kaminai, net baisu! Tuoju atvažiavo vaivada su tokiu aukštu cilindru. O paskui jį per penkiolika mašinų! Tai pervažiavo, pervažiavo per miestelį, apžiūrėjo ir išvažiavo. Iš Balstogės buvo. O žmonės nešė, vogė tas medžiagas. Aš tai bijojau...“⁴⁸

Juozas Vaina užrašė: „1931 m. Punsko miestelį vėl pasiekė gaisras. Turėjau būti jau ketvirtoje gimnazijos klasėje. Buvau susiruošęs į kapeliono Taškūno eucharistininkų kuopelės gamtos ekskursiją. <...> Kapelionas šaukia mane ir rodo laikraštyje žinią, kad Punkską nuniokojo gaisras. Grįžęs atostogų įsitikinau, kad sudegė ne tiktai žydų namai, bet vienas ir katalikų – būtent vaistinininko. Žydai iki vasaros pabaigos savo pastatus atstatė. Mat jie buvo savo pastatus apdraudę Lenkijoje ir Anglijoje. Pasakojo, kad vaistinininko namą galima buvo nuo gaisro apginti, nes buvo iš aplinkinių kaimų subėgusių vyrų, tačiau jie stovėję ir žiūrėję, kaip dega. Vyrų paramos neteikė, nes vaistinininkas buvo pasirašęs ant prašymo dėl lenkiškų pamaldų Punsko bažnyčioje.“⁴⁹

Lenkijos vyriausiosios valstybinės priešgaisrinės gelbėjimo tarnybos tinklalapyje galima aptikti trumpą žinutę apie Punsko gais-

⁴⁸ Ten pat, p. 78.

⁴⁹ Iš Juozo Vainos užrašų.

lą: „1934 m. gaisras sunaikino daugumą Punsko pastatų, Balstogės vaivadijoje.“⁵⁰

Per gaisrą sudegė dauguma Punsko centro medinių žydų pastatų. Vieni punskiečiai grobė, kas liko po gaisro, kiti užjautė žydus, stengėsi jiems padėti, priėmė į savo namus, davė drabužių ir maisto. Viena žydų šeima išsinuomojo butą parapijos name ir gyveno ten kelerius metus, kol atsistatė savus pastatus. Abi šeimininkės gerai sutardavo, jei ko nors pritrūkdavo virtuvėje, viena kitai paskolindavo. Žydų šeima kviesdavo lietuvių šeimą į savo didžiausią religinę šventę *Pesachą*, o ji per Velykas pas save į svečius. Jie tik klausdavo, ar maistas košerinis, ar nepanaudota produktų su kraujo žymėmis. Šeimininkė lietuvė užtikrindavo, kad košerinis.

Nors žydų religingumas buvo nuoširdus, tačiau savo interesams palaikyti jie kartais sugebėdavo apeiti religijos įstatymus.

Naujus pastatus statė žydams lietuviai. Kreivėnuose buvo pasakojama, kad vienas žydas penktadienio vakarą parduodavęs meisteriui statomą namą už pusę zlotą, o pirmadienį, meisteriui atėjus į darbą, vėl iš jo pirkdavęs tą namą už 1 zlotą. Taip namo statyba vyko ir šeštadieniais, kad žydams jų religijos įstatymai draudė dirbti ir samdyti darbininką⁵¹.

Pogromuose ir karo audrose

Punsko žydų istorija ir jų likimas būdingas visiems Lietuvos žydams. Antrasis pasaulinis karas nutraukė amžių bėgyje nusistovėjusius Punsko lietuvių ir žydų tarpusavio santykius, visiems laikams viską sujaukė nenusakomai.

1939 m. rugsėjo 17 d. Raudonoji armija peržengė Lenkijos sieną. Rugsėjo 24 d. rusų tankai pasiekė Seinus. Seinų bazilikoje suskambo varpai. Raudonarmiečiai suėmė kleboną V. Astasevičių ir norėjo jį sušaudyti. Įsikišo Seinų žydai, kurie išaiškino raudonarmiečiams, kad kunigas nekaltas.

Pasitraukus lenkų administracijai, Punkskas dešimt dienų buvo be valdžios. Lietuvių visuomenė išrinko keletą vyrų ir juos apginklavo lazdomis, kad miestelyje būtų galima išvengti vagysčių. Į Punkską iš Seinų per Vidugirius atvažiavo trys raudonarmiečių tankai. Kai kurie

⁵⁰ <https://www.ppoz.pl/index.php/zajrzyj-do-srodka/historia-i-tradycje/1230-pozary-i-podpalenia-w-miedzywojniu>.

⁵¹ Likmantas, P. 1973. *Prisimenant Punsko žydus*. Vingis.

Punsko žydai su raudonomis juostomis ant rankovių lietuviams viešai drėbė į akis: *dabar mes jūsų bažnyčioj arklius laikysim*⁵².

Žydai sveikino rusų karius lyg išvaduotojus. Tikėjosi įgyti tokį naujos valdžios palankumą, kokį jiems jautė vokiečiai Pirmojo pasaulinio karo metu. Kita vertus, jie žinojo, kokio likimo sulaukė jų tautiečiai Hitlerio valdomoje Vokietijoje. To paties jie galėjo tikėtis ir vokiečiams užėmus Lenkiją.

Juozas Vaina pasakoja: „Pasitraukus rusams, į Punksą įžygiavo vokiečių karinis dalinys. Jis bažnyčios aikštėje sumontavo karinę radijo stotį. Pirmiausia man teko atiduoti mokyklos klasių raktus kareivių nakvynei. Daliniui vadovavo atsargos leitenantas, kuris Pirmojo karo metais buvęs Punske. Jis prisiminė ne tik tai Punksko kleboną M. Simonaitį, bet ir jo posakį: *Nulum vinum, nisi hungaricum* (jokio vyno, jeigu ne vengrų). Matomai ne kartą šio kariškio pas kleboną to vynelio gerta. Šį kartą pas naują kun. kleboną A. Žievį teko man pabūti vertėju. Pirmą dieną vokiečiai manęs beveik neatleido. Vakarop, dar saulei nenusileidus, nors Punksko žydų kalbos žargonas leido su vokiečiais susikalbėti, tačiau teko man ir čia pabūti vertėju. Karininkas pasikvietė rabiną ir iš jo pareikalavo dviejų šokolado plytelių ir litro lenkiškos degtinės. Rabinas pasiprašė dviejų valandų laiko. Po šimto dešimties minučių jis įteikė (nuo žydo iš Smalėnų) vokiečių leitenantui litrą degtinės ir dvi šokolado plyteles.

Kitą dieną vokiečiai liepė žydams atidaryti krautuves ir patys veltui atidavinėjo žmonėms tekstilines ir kitas prekes.

Netrukus Punksą pasiekė vokiški sunkvežimiai, kuriais buvo vežami iš žydų sandėlių javai. Išvežta ir Punksko kooperatyvo „Talka“ javai. Eilė artinosi Ožkiniuose veikiančiai sviesto gamyklai. Čia ir man teko nusipirkti penkis kilogramus sviesto ir parnešti šeimininkei, pas kurią gyvenau pradėjęs Punske mokytojauti.

Ramiai be triukšmo ir be muštynių ekonomiškai pasitvarkę vokiečių kariai per rabiną įsakė, kad žydai per trejetą dienų paliktą Punksą. Toks pats įsakymas buvo visiems Suvalkų apskrities žydams. Prasidėjo tylus žydų po miestelį bėgiojimas. Dingti, tai dingti, bet kur? Dalis žydų, turėjusių Kalvarijoje, Lazdijuose ar Marijampolėj giminių bei pažįstamų, vakarais traukė į pasienį ir nakčia pereidavo sieną. Naktį vokiečių sargybiniai nieko ant sienos nepagaudavo. Panašus žydų judėjimas vyko į Augustavo pusę, kur buvo įžygiavusi Tarybinė armija. Neturtingieji liko Suvalkuose pasiduodami likimo valiai. Klaikus buvo

⁵² Iš Juozo Vainos užrašų.

vaizdas matant juos varomus į geležinkelio stotį. Juos išvežė į Liubliną. Jie žuvo Maidaneke.⁵³

Pirmomis karo dienomis įvykiai keitėsi kaip kaleidoskope. Spalio mėnesį į Punkską įžengė hitlerininkai. Miestelyje gyvenantys vokiečių tautybės žmonės juos sveikino „Heil Hitler!“. Ko ne visi užsirašė „folksdoičiais“. Vokiečių jaunimas tapo Hitlerjugendo nariais, negerbė lietuvių, juos persekiojo, naikino pakelių kryžius.

Punkskietė G. M. pasakoja: „Pabudom vieną dieną, kad jau sujudimas. Veža kareivius, ir visi tik šneka „Karas!“ Kur dabar Darachavičienė, gyveno pasienio kareiviai. Jie turėjo ginklų: ką galėjo, pasiėmė, ko ne – paliko. Policija tada buvo, kur dabar Parakevičius – tai ir jie išėjo. Tik žmonos liko, o juos visus paėmė į frontą.“⁵⁴

Kaip pasakoją šio krašto žmonės, pirmieji vokiečiai į Punkską atvažiavo arkliais vieną spalio šeštadienį. Sustojo ties rabino namais. Žydai buvo išvaryti į gatvę stebėti atvykstančių vokiečių.

Jie Punske įvedė naują tvarką. Apie tai pasakoja Natalija Janušauskienė.

„Kai prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, vokiečiai visus Punksko žydus vieną naktį suėmė ir suvarė į aikštę prie bažnyčios. Jų ten tikrai buvo daug, galima sakyti, pilna aikštė. Sėdėjo vargšai ant tų akmenų: ir vaikai, ir moterys, sėdėjo ir kažko laukė. Mano mama žiūrėjo pro langą ir verkė. Nunešdavo jiems ir valgyti, bet kur tu pavalgydinsi tokią minią!

Vienas žydas buvo siuvėjas. Jis buvo pasiėmęs siuvimo mašiną – tiktai viršų, be staliuko, o stovintis šalia vokiečiai vertė jį laikyti tą mašiną iškeltą viršum galvos. Visaip juos kankino. Neatsimenu, kiek laiko jie taip išsėdėjo. Man atrodo, kad tada lyg šaltoka buvo.“⁵⁵

N. Janušauskienė pasakoja, kad matė, kaip viena žydė, išeidama iš Punksko, bučiavo savo namo sienas, lyg nujausdama savo likimą, lyg žinodama, kad daugiau čia nebegrįš. Ji turėjo dukrą ir du sūnus, pati jau buvo sena.

Mūsų kaimo žmonės stebėjo, kas vyksta, ir stengėsi žydams padėti. Vieni tai darė nuoširdžiai, užjausdami juos, kiti už pinigų. Pasienyje gyvenantys lietuviai priglaudė pas save ne vieną žydų šeimą, slėpė nuo vokiečių, kol palaipsniui, per porą savaičių, pervedė naktimis

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ Sitaras, A. 1993. *Prieškarinis Punkskas*, Punksko „Aušros“ leidykla, p. 76.

⁵⁵ Ten pat, p. 76.

į Lietuvos pusę. Lietuviai per sieną pernešė ir paslėptas Kupsto name žydų ritualines knygas, pergamentus ir Dešimtį Dievo įsakymų.

Kai kurie žydai, spėję ką nors pasiimti arba pavesti mūsų žmonių globai, stengėsi bėgti į Lietuvą. Prieš Visus šventuosius jie kelias dienas stovėjo Kreivėnuose, pasienyje. Vienas žydas prieš išeidamas atnešė Natalijos Janušauskienės motinai patalą ir paprašė: „Jei grįšiu, atėjęs atsiimsiu.“ Vėliau, kai jam reikėjo stovėti šaltyje, jis sugrįžo ir tą patalą pasiėmė.

Pagal Bronių Makauską, iš viso tada buvo išvaryti apie du tūkstančiai Punsco, Vižainio, Seinų ir Suvalkų žydų ir nusavintas jų turtas⁵⁶.

Daugiausia Punsco žydų apsigyveno Kalvarijoje. Būdavo, kad mūsų žmonės nueidavo pas juos. Vienas žydelis prašė atvykusių punskiečių, kad iš jų namų atneštų tai, kas ten paslėpta. Moterys sutiko, bet prašymo įvykdyti neįstengė – vokiečiai jau buvo užėmę žydų namus.

Taip pat reikėtų pasakyti keletą žodžių apie paskutinį Punsco rabiną Chaim'ą Natan'ą Liubovskį. Liubovskis buvo Arie Liubovskio sūnus. Gimė 1890 m. Suvalkuose. Mokėsi Slabadoje. Jo žmona Chaja Sara Šperling gimė 1893 m. Jie turėjo du sūnus: Izraelį, gim. 1923-05-05, ir Leibą, gim. 1924-11-16. Punsco rabiną mėgo ir žydai, ir lietuviai. Jis buvo gražus, su barzdele, aukšto ūgio, inteligentiškos išvaizdos. Jo sūnūs Punske laikė audinių parduotuvę. Vokiečiams įžengus į Punkską, Liubovskis su grupe žydų gelbėjosi pabėgdamas į Kalvariją. Deja, vėliau jį su visa šeima užmušė hitlerininkai.

Šiandien gerai žinome, kokius metodus hitlerininkai naudojo naikindami žydus. Jie stengėsi į šias niekšingas žmogžudystes įtraukti ir okupuotų kraštų žmonių. Bendradarbiaujančių su hitlerininkais buvo kiekviename jų užimtame krašte. Deja, nemažai buvo jų Lietuvoje, net ir mūsų krašte. Tai juoda dėmė, kurios niekada nepavyks nuplauti.

Pilypas Likmantas rašo: „Tai buvo dažniausia tamsios sąžinės ar asmeniškų sumetimų vedami žmonės. Žydams naikinti talkininku vokiečiai rinkdavosi kartais ir prievarta. Tačiau niekad lietuviai nėjo vokiečiams organizuoton talkon. Priešingai. Nuo kruvinų nacių bendradarbių aiškiai atsiribojo. Per visą okupacijos metą lietuvių tauta, o ypač inteligentai, rizikuodami savo gyvybe, stengėsi žydams padėti.

⁵⁶ Makauskas, B. 2005. „Ekspulsja Żydów i wysiedlenie Litwinów z okupowanej przez Trzecią Rzeszę Suwalszczyzny (schyłek 1939 – początek 1941 roku)“, in: *Kraje bałtyckie w latach przełomu 1934–1944*, red. Andrzej Koryn, Instytut Historii PAN ir Fundacja Pogranicze, Warszawa, p. 147.

Slėpė juos savo namuose, globojo jų vaikus, skolino savo asmens dokumentus. Kaimo žmonės besislapstantiems miškuose žydams tiekė maisto.⁵⁷

Po karo Punsko žydų namai liko tušti. Kas norėjo juose apsigyventi, turėjo gauti valsčiaus leidimą. Žmonėms buvo leista juose gyventi, bet jie neturėjo teisės namų parduoti.

Pasak Julijos Drūtienės (gim. 1929), padėtimi naudojosi tie, kas buvo prie valdžios. Tuo metu apsukresni žmonės tapo Punsko žydų žemių savininkais. Vėliau jas išpardavė kaip statybinius sklypus.

Išlikę po pogromo Punsko žydai nebenorėjo apsigyventi senojoje vietoje, išvyko į miestus arba Izraelį. Punske nebuvo jiems sąlygų nei gyventi, nei prekiauti. Atsisveikindami su mūsų žmonėmis, jie apgailėstavo dėl sunaikintų žydų kapinių, kurių akmenis su žydiškais įrašais matė ant Šaltėnų kelio grindinio.

Natalija Janušauskienė pasakoja: „Vienas toks Dovydkė sugrįžo po karo su šeima. Jie išliko gyvi. Atvažiavo čia po karo parduoti savo namo. Pardavė ir atidavė žmonai pinigus, o pats išvažiavo namo be pinigų. O čia buvo tokia vagių gauja, tai tą žydelį traukiny, važiuojant iš Suvalkų į Augustavą, sučiupo ir užmušė. O pinigų jis neturėjo.

Paskui ta žydė su mergaitėmis išvažiavo.⁵⁸

Pasak N. Janušauskienės, buvo parvažiavusi dar viena graži, geltonų plaukų žydė. Prieš karą ji gyveno priešais bažnyčią. Ji pardavė savo namą su pastatais ir lauku. Pardavusi išvažiavo ir daugiau nesusigrįžo.

Į Punksą buvo užsukę ir jauni žydeliai. Jie prašė vienos mergaitės, kad parodytų, kur žydų kapai, nes jie buvo maži, kai juos išvežė, ir neatsimena. Mergaitė parodė. Tai buvo Punsko žydų vaikai.

Kaip tikina mūsų krašto žmonės, tik keturi Punsko žydai išsigelbėjo nuo pogromo ir karo audros. Sugrįžę jie pasakojo, kaip juos slėpė lietuviai, rizikuodami savo gyvybe.

Vienas Punsko žydas, Maškutis, po karo buvo atvykęs į Punksą parduoti savo ir savo giminių namų. Jis verkdamas mūsų kaimo žmonėms išpasakojo visą Punsko žydų tragediją, vykusią hitlerinės okupacijos metu Lietuvoje, kaip juos vokiečiai kankino, šaudė ar gyvus užkasdavo žemėn. Ir minėtas Maškutis, ir Dovydkė, su kuriais mūsų žmonės buvo susitikę, su dėkingumu minėjo lietuvių pastangas padėti žydams jų tautos tragedijoje.

⁵⁷ Likmantas, P. 1973. *Prisimenant Punsko žydus*. Vingis.

⁵⁸ Sitaras, A. 1993. *Prieškarinis Punksas*. Punsko „Aušros“ leidykla, p. 76.

Juozas Vaina pateikia vieno punskiečio pasakojimą: „Man geriausias buvo Maškucis, Punsko žydelis, ba vis no manį botagus pirkio. Aš jų priveju, tai iš karto kokius penkis zlotus duoda. Po kari buvo užėjis, tai su tėvu visų nakcij šnekėjo. Buvo leitenantu pas rusus, tai pasakoj savo pakutas, kiek jis nukentė. Isišvietė rudenio nakcis, o jis vis pasakoj. Pirmiausia juos varė šaudzyc Lietuvoj pro rytų, biržalio mėnasį. O gražus rytas ir duobė iškasta. Kas mokėj kokio amato, tai galėj išaici iš ailės. Jis išėj, da ir kitas. Abudu matė, kap šaudė. Liepė kitus apkasc.

Jis pasakojo: *Ko, kitas ir gyvas iš stroko in duobį puolė ir juos apvertėm.*“

Tautosakiniai pasakojimai apie žydus

Mūsų krašte išliko daug pasakojimų apie žydus. Vieni jų nuoširdūs, kiti turintys savyje antisemitizmo atspalvių. Apskritai mūsų žmonės gerbė žydus, bet jų atžvilgiu pasitaikydavo ir juokų bei užgauliojimų.

Mažus vaikus motinos neretai gąsdindavo žydais. Sakydavo: „Nežiūrėk į šulinį, nes išlįs žydas.“ Jei vaikui kabodavo snarglys po nosim, juokdavosi, kad iš jo nosies lenda žydo koja.

Punsco krašto etnografas Juozas Vaina surinko daug tautosakinių pasakojimų apie žydus. Kviečiu pasiskaityti.

- Punsco žydelis su dzūku pirkio per jomarką karvę pusiau taip, kad žydui atiteks priekis, o dzūkui pasturgalis. Praėjo diena ir kita. Žydas karvę pašeria ir pagirdo, o dzūkas atėjęs karvę pamelžia. Žydas ragina, kad ir dzūkas nors pagirdyti ateitų. Dzūkas išsisukinėdamas tarė: „Tavo pirmagalys, tai tu šark ir girdzyk“. Žydas ėmė ir savo karvės pirmagalį papjovė. Išgaišo ir dzūko pasturgalis.
- Pasitaikydavo ir žydų tarpe neklaužadų. Prieš pat paskutinį karą ir jų tarpe buvo komunistų, nenorinčių paklusti rabino parėdymams. „Irškė pac pasakoj. Pūncki buvo bagotas žydas Šperlingas, biat su mažais niasiskaitė, niai an škalos dau. Rabinas jam sako: „Kap tavo tėvas numirs, aduosi už viską“, o tus, kad „dovanai pakavosit“. Pūnski gyveno girtuoklis žydelis ir dažnai an gatvės nakvoj. Numirė to bagoto tėvas, o sūnus radis anų gyrtų parniašė namo, nurangė skudurus, aprangė tėvų tais skudurais, išpurvino ir nuniašė ton vieton, o anų aprangė tėvo drabužais, nuviadė an kapų, paguldė ir paliko dzvi bonkas snapso ir valgio. Tam pasdarė šalta, tai

nubudo ir, radis snapso, vėl išgėrė, o vakariais namo, da pamisno, ar jis nianumiris, biat pažūrėj taip gražai apsirangis ir da užmigo. Vakari, pareina namo, piar langų pažūro, kad paci an pialanų sėdi. Jis vė in kapinias. Tį randa valgyč ir išgerc, ir vis miega. Žydai tamsiai radi bagoto tėvų labai susirūpino, uždėjo an viažimo, kožnas už vadialių arklį pavėdėj ik Trojanauskienės šulnio, nusiprausė rankas prie šulnio ir grįžo, o keturiesa, kad niabūt miestelin šniaktų, kad gatvėn numirė, palaidoj atsavuoį. Bagoto sūnus ir savo langi instatė dzvi žvakes, tai žydai žinoį, kad tėvas miris, biat jau traca dziena, o tus laidotuvėm visai niasirūpina. Po miestelį ėj gandai, kad nakcimi vaikšto miris bagočaus žydo tėvas. Rabinas liepia pašaukc tų bagotų žydų. „Tu gal niažinai, kad tavo miris tėvas, kap užaina karčamon, tai visi išlaksto. Ateina no kapinių ir vė in kapinias eina“. „Tai mažu tus pijokas taip daro?“. „Nia, kad mes tų pijokų palaidojom“. „Pijokas greicausia gyvas, jūs jį parveskit, o jūs mano tėvų anų dzien palaidojot“.

- Caro laikais traukinių vagonai buvo suskirstyti į keturias klases. Patogiausia, bet brangiausia buvo pirma klasė. Pirmos klasės vagonu keliauja mažai, bet turtingų žmonių. Jiems nuobodu. Rusas mėgina šiaip, mėgina kitaip, bet negali išnekt bendrakeleivio žydo, kurs nenori net iš pinigų lažintis. Rusas pasiūlo: jei žydas neįspės jo mįslės, tai mokės rublį, o jeigu rusas žydo mįslės, šis mokės tris rublius. Žydas pagalvojęs sutinka, bet su sąlyga, kad jis pirmas pradėsias. Rusas sako „Gerai“. Žydas pradeda: „Nei žalias, nei raudonas, palubyje kabo, bet nepakabintas, o jeigu nukristų, tai nesusimuštų. Kas?“ Galvojo, galvojo rusas ir tą, ir kitą, bet nieko tinkamo nesugalvojęs padėjo trirublinę. Žydas ima trirublinę, o rusas klausia mįslės atsakymo. Žydas deda savo rublį ir pareiškia, kad ir jis nežinąs atsakymo.
- Tarpukaryje žydai gan įkyriai kviesdavo gatvės praeivius į savo parduotuves. Merkinės žydas priekaištauja dzūkui, kad tas pas jį nei žibalo neperka. „Kas pas tavi gali aic pirke?“ „Nu ko?“ „Žmonės šniaka, kad tu žibalų su vandeniu maišai“, – sako dzūkas, o žydas nelaukdamas atsako: „O, kad jį padla, pilc, dopilc, no kam maišyc?“. Žydas žibalą laikė statinėje, iš kurios į bonkas pripildydavo siurbliu įstatytu į tą statinę. Jis iš tikro į statinę su žibalu įpildavo ir vandens, o tas būdamas už žibalą sunkesnis nuskęsdavo į dugną, o ir siurblys siekdavo patį dugną. Fizikos dėsnį žydas nesimokęs dzūko teigimu užsigavo, nes jisai juk maišymo supratimu nemaišė.

- Pas ūkininką užėjo žydas prašyti, kad jį nuvežtų į Kalvariją. Ūkininkas pareikalavo 15 litų, o žydui atrodė per brangu, ir jiedu nesutarė. Žiūro ūkininkas, kad žydas dar vieškelio nepriėjęs grįžta, o grįžęs prašo parduoti akmenį gulintį pakelėje. Suderėjo 10 litų, bet tą akmenį reikia nuvežti į Kalvariją. Gaspadorius liepia bernui kinkyti arklius ir vežti Kalvarijon. Kalvarijoje žydas išlipo iš vežimo ir eina, o atvežęs bernas šaukia, kad akmenį pamiršęs. „Gali jį vežtis namo“, – atsakė žydas.
- Moteriškė nunešė parduoc užtupėtus kiaušinius, o žydas sako: „Motehiške, tavo pautai kliuksi“. Seniau kiaušinius vadindavo pautais. Žydai pirkdami kiaušinius, prie ausies kratydavo ir klausydavo. Užtupėto kiaušinio vidus kliuksėdavo. Seniau vištos, ypač vasarą, darydavosi lizdus kur patvoriuose, kluonuose, pasvirnėse ir pan. Kartais rudenį pasirodydavo višta su pulku viščiukų vadinamų slapukais. Vėlyvą rudenį sunkiau auginti viščiukus, todėl šeimininkės suieškodavo lizdus ir parinkdavo kiaušinius, kuriuose jau vystėsi viščiuko gemalas.
- Jeigu pasitaikydavo kokiam žydeliui iš svetur Punske prisiglausti, tai kiti žydai sumesdavo jam pinigų, gyvenimo pradžiai. Jis už tuos pinigus prisipirkęs adatų, sagų, siūlų, muilo ir kitų smulkmenų su dėzele ant pečių lankė kaimus eidamas nuo pirkios į pirkia, čia savo prekes parduodamas už pinigus, čia mainydamas į kiaušinius ar kitas kaimo gėrybes. Muilą iš bendro gabalo pjaudavęs siūlu, iš viršaus gabalo užimdamas plačiau, į pažemį nuleisdamas siauriau.
- Kartą mergina pas žydą nusipirko miltelių blusų naikinimui. Tam išėjus, mergina jį pasivijus ir klausia, kaip tuos miltelius reikia vartoti. Žydas atsakęs: „Nagi, širdele, blusą pagauk, pražiodyk, įpilk miltelių ir blusa kaip mat nudvės“.
- Žydas pas kryžių pridiargė, ir užjoj kazokas. Truktariė pitku ir liepia suėsc. „Ui, laisk nor pipirų pabarscyc, ba labai šlykštu“.
- Buvo žydų, kurie 1863 m. sukilėlius rėmė, nors žinojo, kad už tai grėsė mirties bausmė. „Pas žydų kazokas klausia: „Pivstancov jost?“ O žydas sako: „Tu adna stancja, tu druga, można do karty grac“. (Čia viena patalpa, čia kita, galima kortomis lošt). Tai kazokas klausia: „A porachu imiejesz?“ (Ar turi parako?), o žydas: „Sora, gib en tvarog“ (Sore, duok varškės). Kazokas niaiškiantis vė klausia: „Ja tebe kažu, u tebe metiažnikov jest?“ (Aš tau sakau, ar pas tave sukilėlių

yra?), o žydas: „Sori, o vos di miatiažnikes?“ (Sore, kas tie sukilėliai?)

- Feibkė nupirko virvį pakaruoklio ir inmerkė šnapsan, kad daugiau pritrauktų. Žmonės kap sužinoj, niekas nėj pas jį gerc. Gyveno kur dabar Kuculis. Jis ir vopnų (kalkes) diagė. Už Mikalauskaitės pirkios buvo piačus. 60 karčų lindo. Pajaujis tris dienas kūrydavo. Sausu medzu diagė. Kašis kainau vienų kapeikų.
- Gyveno stubukėn boba ir nuspirko grabų. Atsigulė ji pasmieruoc, ar geras. Prasvėrė duris žydas. „Ui, šarmenys“. O toj kelias. Lepc žydas ir numirė.
- Vienas žmogus, no Pūncko apylinkių, nuvažau in Varšuvų. Nu ir jis ėj, ėj ir usimanė an savo reikalo. Kur aic? Jis ir tį ir tį, kluono niekur nēr. Alia an kokio kiemo užėj, ir nēr rodos klausykite. Acitūpė, paliko tį savo viskų, o savinykas išėjis: „Paimk“. Nēr rodos, kų tu, brač, speračysies? (neklusys) – kailin gausi. Skiapietukėn suvynioj ir aina šaligatviu. Aina šaligatviu, alia daėj cies mėsinį, kur mėsų pardavinėja, ir tus savinykas, žydelis, apžūro, kad pavogė tį mėsos kas – niat visų svarų, o tus skiapiatukėn niašės. Žydas išlėkis jį pasgau, pagriebė iš rankų, atnešė an vogų (svarstyklių) – kap rozas – nia visai svaras. Tai jis padėj tų „mėsų“ su skiapiatuki, o tam žmogu piar ausis, piar ausis ir piar duris istūmė: „Tu tokias, nia tokias“. Mūsiškis lankiška nesuprato, kų tas žydas rėkė. Nu dar jis galvoja, kas piar tvarka, kad prastai šniakanc, kad jį būt mušį, kur pridiargė, tai da suprastų, alia kad iš jo atėmė ir mušė? Tai už kų ca tus galėj būc? Niažino ir niaturi pas kų paklausc. Parvažau jis namo iš Varšuvo, tai visas sodzus sulėkė sužinoc, kap tį tan Varšuvi, kap ir kų jis matė. Nu jis viskų pasakoj, pasakoj, alia an rašto (pabaigoj) sako: „Jai svaro nia pridiargsi, tai Varšuvi kailin kų gauni, tai gauni.“
- Ca da gražau kap vaidinimas. Šnekėj, kad per dzidžųj nakcį (Ilgoji naktis) vienų žydų (velnias) neša. Smalėnuosa, kap užpuolė nakcis, atėj keliesu sustarį ir paėmė žydų, o jis buvo kalvis. Atnešė jį iki Bokšų ciltio ir pakišo po ciltu, o buvo labai tamsu. Važuoja žmogus, girdzi dejuojancį. Pasilankis po ciltu: „Kas ca?“ Žydas pats pažino. „Velnias ca tavi atnešė?“ „Nu ko? Nežinot kap pas mus yr?“ Bet nesako, kad velnias nešė. Parsivežė namo, aprangė, dau valgyt ir paguldė, o pac nuvažau in Smalėnus duoc žinios. Mato per langų, kad žydelka an pelanų puoduko sėdzi (tokiu būdu žydės gedėdavo mirusio vyro). „Ko tu ca sėdzi?“ „Negerai, žmogus (vyras) numirė“

ir ta nesako, kad iš namų velnias paėmė. „Tavo vyras gyvas“. „Nu, ką tu žinai? Ar cikrai gyvas, pasakyk“. Rytojaus dieną žmogus nuvežė tų žydų namo in Smalėnus, o tus: „Kadu tau cik raikės in kalvį, aš tau viską padarysiu“. Tai buvo tarpukaryj. (Ona Stanelytė, Ožkiniai)

- Žydai ciki, kad kap miršta žydas, tai pas gyvulį pabūna dūša (vėlė), o kap gema žydukas, tai dūša pereina in jį. Damnioko Jonuška sako: „Aš tai neciksėjau, cik svilinu kiaulį ir kiūsc Cypliškių Lachmano vaikas. Kap bešnekėdamas usvilinau, tai pūslė cik „psss...“ ir sakau, kad žydo dūša išėjo. „Ko in gyvuliui ir aviu tai aina, o in kiaulu to ne“. (Jurgis Drūtys, g. 1904 m., Didžiuliai)
- Kadaisia kraučiai tai daugiausia žydai. Kap kunigas kalėdoja, tai ciej nesrodo, o gaspadorus vėl kad pamacyt. Pas vienų gaspadorų trysa siuvė, ir kap kunigas an kiemo užvažau, tai jieį pasislėpė kamarukėn. Kunigas užėj ir juos šviancyc. Taigi jieį, kad jau spieğė, tai baisiausia.
- Žydai sumušė lažybas. Ir radosi drąsuolis, kad kapinyne įkals nakcu kuolų. Tai bus žanklas, kad jis žydų kapinynei buvis. Paėmė kirvį, prie kitų nutašė kuolų ir jį nusinešė. Kaldamas kapinynei kuolų prikalė savo sarmėgos kampų, įsigando ir numirė. Žydas sako: „Kų tai lažybos padaro“.
- Šaltėnų žydo mirė vuošvis, o laidoj Puncki. Susukė žydų paklodėn, kap pas juos madon ir veža iš Pavercimių kalno. O ca vis vaidėsi. Kap tai akmuoj pagau paklodį in ratų ir surietė žydų. Atsigrižta, kad sėdzi vuošvis. „Gulk!“ Tus negula, tai jis jam botkaicu, botkaicu, o tus visciek negula. Taip žydas bėgc in Punckų. Ateina jų daugiau. Mato: susukta stebulėn paklodė ir pasodzino žydų.
- Šaltėnuosa gyviano žydas, tai jis matai, isipiovė skylę durų lantoj ir piar jų čurina. Ėjo vienas iškrėtis bucus ir niašėsi ščupokų (lydeką). Priėjis ir užkabino an myžaklio. Žydas: „A škac.“ O ščupokas, žinia, kad ir niagyvas, turi in vidurį lanktus dancis ir niapalaidza. Pašaukė žmonos ir toj atkabino.
- Aš rozų ėjau per rinkų, ir tį kokias nešparas (mišparai) buvo, nežinau. Tai Mešerkienė su kitu židauku su kašais ir su baronkom ėj ir pardavinėj, tai iš vienos daugiau pirkto, tai jos susibarė. O ca Leibčikas, buvo da tokias advokatas, tai ėmė an tų židaukų barcis jau tį židauckai. Sako: „Jūs besarmatės, žūrėkit iš jūs gojai juokiasi“.

KĘSTUTIS ŽEMAITIS

VYSKUPO ANTANO KAROSO VEIKLA VILKAVIŠKYJE 1926–1940 METAIS

Įvadas. Tarpukario Lietuva išgyveno ne tik džiaugsmingą prisi-kėlimą – 1918 metų vasario 16-osios nepriklausomybės paskelbimą, Klaipėdos krašto atgavimą – bet ir skausmingas kovas, savanorių žūtis už realią laisvę ir suverenitetą, taip pat ir teritorijų praradimus: Seinų bei Vilniaus krašto, pačios sostinės Vilniaus. Tai padarė įtaką ir Kata-likų bažnyčios padėčiai Lietuvoje. Tai įpareigojo pertvarkyti vyskupi-jų sienas pagal realią tuometinę valstybės teritoriją. Po gražaus ir daug pasiekimų atnešusio tarpukario su nusistovėjusia gyvenimo tvarka, gerokai pažengusia krašto ekonomika, švietimu, kultūra, diplomati-niais pasiekimais, atėjo naujų išmėginimų metas – pirmoji sovietinė okupacija, nacių savivalė ir krašto kolonizacija, o vėliau tarsi užbai-gė viską ardyti sugrįžę bolševikai. Tačiau tauta (bent didelė jos dalis, nors atsirado ir prisitaikėlių) išliko nepalūžusi. Prieškariu išugdytos vertybės teikė žmonėms atsparumo prieš ateistinę propagandą, komu-nistinių vadų kultą. Atmintyje išlikusi „smetoninė Lietuva“ leido su-gretinti dvi realybes ir atskirti tiesą nuo melo. Šiuo laikotarpiu viena iš reikšmingų Bažnyčiai ir tautai asmenybių buvo Vilkaviškio vyskupas Antanas Karosas. Jis, išmintingas ir doras, padarė tai, ką galėjo, kad prieškarui būtų išugdyta energingų kunigų karta, kuri turės atlaikyti įvairius istorijos išbandymus. Vyskupas taip pat taps žmogaus, kunigo, atlikusio pareigą iki galo, simboliu.

Nors apie vyskupą Antaną Karosą ir jo veiklą jau yra rašyta daug straipsnių, tačiau išsamesnių studijų apie šį asmenį nėra parašyta. To-dėl šis darbas ir skiriamas šiek tiek primirštai, tačiau reikšmingai Lie-tuvos istorijos asmenybei.

Paskyrimas Vilkaviškio vyskupu. 1926 metų balandžio 4 die-ną tuometinis popiežius Pijus XI apaštališkąja konstitucija „Lietuvių

tautai“ („Lituanorumgente“) paskelbė, jog sudaroma bažnytinė Lietuvos provincija ir steigiamos naujos vyskupijos. Vietoj senosios Žemaičių vyskupijos atsirado Kauno arkivyskupija, Telšių ir Panevėžio vyskupijos, o likusi Lietuvoje Seinų vyskupijos teritorija tapo nauja Vilkaviškio vyskupija. Dalis Vilniaus vyskupijos teritorijos, buvusios Lietuvos Respublikoje, tapo naująja Kaišiadorių vyskupija.

Steigiant naujas vyskupijas reikėjo ir naujų vyskupų. Pijus XI padarė tokį sprendimą: Kauno arkivyskupijos arkivyskupu metropolitu skyrė buvusį Žemaičių vyskupo Pranciškaus Karevičiaus¹ pagalbininką, Šv. Rašto vertėją, vyskupą Juozapą Skvirecką. Pirmuoju Telšių vyskupu tapo Seinų vyskupijos kunigas, buvęs Lietuvos Respublikos Seimo pirmininkas Justinas Staugaitis. Panevėžio vyskupu paskirtas universiteto profesorius kanauninkas Kazimieras Paltarokas. Kaišiadorių vyskupija gavo Vilniaus katedros kanauninką Juozapą Kuktą. Na, o Vilkaviškio vyskupu tapo Marijampolėje gyvenantis Seinų vyskupas Antanas Karosas. Jo pagalbininku koadjutoriumi² paskirtas Vilniaus vyskupijos kunigas, universiteto profesorius Mečislovas Reinys, prieš tai trumpai buvęs užsienio reikalų ministru.

Būtina paminėti, kad dėl to, ar Karosą skirti naujos vyskupijos ordinaru, atsirado abejonių. Atrodo, kad kandidatų į vyskopus ir jų charakteristikas Vatikanui pateikė arkivyskupas Jurgis Matulaitis. Jam, kaip Apaštališkajam delegatui, tai ir priklausė daryti. Galiausiai tai matome ir iš jo laiško kardinolui P. Gaspari. Čia pristatoma ir Seinų vyskupo, gyvenančio Marijampolėje, asmenybė.

Jurgis Matulaitis tvirtina, kad vyskupas Antanas Karosas yra doras ir kupinas kilnių siekių Bažnyčios žmogus, „<...> apdovanotas dideliu proto išvalgumu ir ypač politikos išmanymu, tačiau <...> stokoja valios ir energijos“³. Vis dėlto šis vertinimas nesutrukdė Karosui tapti pirmuoju Vilkaviškio vyskupu. Gal buvo perduota dar kokių nors kitų žinių? Tačiau tikėtina, kad Matulaičio laiškas Vatikanui buvo svarbiausia kandidato charakteristika ir ji atrodo gana objektyvi. Tačiau, kaip matėme, joje buvo ir labai svarbių pozityvių liudijimų. Vienas iš motyvų Karosą palikti naujos vyskupijos vyskupu buvo ir jo paties pozicija: Karosas nepareišė noro tapti emeritu. Taigi ilgai tarnavusio ir daug

¹ Paskutinis Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius, panaikinus šią vyskupiją, įstojo į marijonų vienuoliją ir, popiežiui Pijui XI jam suteikus arkivyskupo titulą, nuo 1926 metų gyveno Marijampolėje.

² Katalikų bažnyčios vyskupo ordinaro padėjėjas vyskupas, turintis sosto paveldėjimo teisę.

³ Matulaitis, J. „Laiškas kardinolui Pietro Gaspari, Kaunas 1926 03 02“, *Naujasis Židinys – Aidai*, Vilnius, 1999/5–6, p. 262.

Prie Vilkaviškio vyskupijos kurijos. Sėdi iš kairės: nuncijaus sekretorius mons. Luidži Faiduti, arkivysk. Pranciškus Karevičius, nuncijus Lietuvoje arkivysk. Rikardo Bartaloni, vysk. Antanas Karosas, vysk. dr. Mečislovas Reinys; stovi antroje eilėje iš kairės: prel. Matas Dabrila, prel., dr. Aleksandras Grigaitis, prel. Jonas Naujokas, Vilkaviškio kunigų seminarijos rektorius prof. Mykolas Ražaitis; trečioje eilėje iš kairės: prel. Jonas Valaitis, kan. A. Steponaitis. 1929 m.

iškentusio tremtinio (išvaryto iš Seinų) vyskupo Karoso tiesiog netiko „nurašyti“. Jurgio Matulaičio minėta senjojo vyskupo Karoso išmintis ir diplomatiniai gebėjimai su naujojo vyskupo pagalbininko Mečislovo Reinio energija ir išsimokslinimu turėjo puikiai derėti kuriant⁴ naujos vyskupijos struktūras, pertvarkant dekanatus, organizuojant sielovadą, seminarijos veiklą⁵ ir palaikant Katalikiškąją Akciją.

Taigi 1926 metų vasarą Vilkaviškio dvaras (nupirktas vyskupijai) tapo ir diecezijos kurija, ir vyskupų gyvenamąja vieta⁶.

Ganytojas Vilkaviškyje nepriklausomybės sąlygomis. Kalbėdami apie prieškarį Lietuvą, bandome įsivaizduoti, kokia ji buvo. Žinome tai, kad žmonės daug dirbo. Taip ir iškyla prieš akis artojo ar rugius griebiančios moters vaizdas. Na, o kaipgi be dainų. Ne be rei-

⁴ Pertvarkant buvusios Seinų vyskupijos lietuviškąją dalį (aut. pastaba).

⁵ 1930 metais ji persikėlė į Vilkaviškyje pagal Vytauto Landsbergio–Žemkalnio projektą pastatytas patalpas.

⁶ Strimaitis, V. 1942–1972. *Vygrių–Seinų–Vilkaviškio vyskupija*. Meteliai–Lazdijai (rankraštis, Lietuvos istorijos institutas), p. 63–64.

kalo poetas Justinas Marcinkevičius rašė „Tėvyne dainų ir artojų...“⁷. Tačiau ne viskas ir tada buvo gerai. Nevienareikšmiškai vertinami valstybės ir bažnyčios santykiai, sudėtinga politinė situacija (turima omenyje istorija su Lenkija), vėliau – Klaipėdos krašto atplėšimas, gana nemaža socialinė atskirtis tarp darbininkų, žemdirbių ar tarnautojų ir kiti dalykai. Na, o vyskupui Karosui tuomet teko naujakurio dalia.

Įsteigus naują Vilkaviškio vyskupiją, reikėjo parinkti ir jos centrą, kur bus vyskupo katedra, kurija, kitos svarbios institucijos. Šis klausimas iš tiesų buvo svarstomas dar prieš steigiant vyskupiją, kitaip ir jos pavadinimas būtų buvęs kitoks. Kadangi tarpukariu Užnemunėje pats didžiausias miestas buvo Marijampolė, todėl tiko, kad čia įsikurtų ir vyskupijos centras. Tačiau Marijampolės parapija buvo pavesta vienuoliams marijonams, tad vyskupo katedrai labiausiai tiko Vilkaviškio bažnyčia. Taip Vilkaviškis ir tapo naujos vyskupijos centru.

Vyskupui Karosui nuo 1926 metų talkino jo koadjutorius Mečislovas Reinys, o vėliau, nuo 1940 metų, augziliaras Vincentas Padolskis. Vyskupijoje aktyviai darbavosi ir marijonų vienuolija, turėjusi savo centrą Marijampolės vienuolyne, taip pat ir dvi moterų vienuolijos: Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo vargdienių seserų vienuolija, kurios steigėjas buvo tuometinis marijonų generolas Jurgis Matulaitis, ir naujoji vienuolija, patvirtinta Seinų vyskupo Antano Karoso 1918 m. spalio 15 dieną, taip pat Šventosios Šeimos seserų kongregacija, kurios pradžia buvo 1931 m. – tuomet įsteigta Lietuvaičių Katalikių Bendrija „Sesutės“ ir tik apie 1950 metus pasivadino Šventosios Šeimos seserų kongregacija.

Vyskupas Antanas Karosas gerai sugyveno su vienuolijomis, tačiau, kaip liudija kun. Vaclovas Strimaitis, nelabai troško, kad jų vyskupijoje atsirastų daugiau⁸.

Gražių rezultatų davė Katalikiškoji Akcija. Lietuvos katalikai organizavosi į įvairias organizacijas. Jos visos turėjo savo tikslus ir atstovavo atskirų žmonių, suburtų pagal amžių, profesiją ir lytį, interesus: jaunimas jungėsi į „Pavasario“ federaciją, o moksleiviai, studentai dalyvavo „Ateitininkų“ veikloje, darbininkai – Šv. Juozapo draugijoje. Aktyvios buvo „Spaudos“, „Žagrės“, „Saulės“, „Ryto“ draugijos. Vilkaviškyje vienas iš aktyviausių šios veiklos ideologų buvo vyskupas M. Reinys. Tiesa, jis nebuvo ordinaras, tad daug ko

⁷ Marcinkevičius, J. Eil. Tėvyne dainų ir artojų.

⁸ Strimaitis, V. *Vygių–Seinų–Vilkaviškio vyskupija*, p. 61.

padaryti negalėjo. Vyskupas Karosas buvo pasyvesnis žmogus. Tačiau jam valdant vyskupiją prieškariu katalikiškos organizacijos turėjo didžiulės įtakos šio krašto tikintiesiems: ugdė sąmojingesnius ir aktyvesnius katalikus, geresnius valstybės piliečius.

Su civiline valdžia santykiai nebuvo sklandūs ir politinės jėgos nesusitaikė su Bažnyčios daroma įtaka visuomenei. Kai prezidentas buvo Kazys Grinius, Katalikų bažnyčia pasijuto nustumta į viešojo gyvenimo užribį. Tuomet visi vyskupai, tarp jų ir Karosas, kreipėsi į civilinę valdžią dėl pradėtos kovos prieš Bažnyčią⁹. Net ir į valdžią atėjus tautininkams padėtis nebuvo pakankamai gera. Dr. Regina Laukaitytė teigia: „Nors Katalikų Bažnyčios ir valstybės santykius Lietuvoje reglamentavo 1927 m. sudarytas konkordatas su Vatikanu, jį pasirašiusios tautininkų valdžios ir vyskupų nuomonės dėl atskirų straipsnių iš esmės nesutapo. Netrukus įsisenėjo keletas problemų, rimtai komplikavusių tarpusavio santykius. Politiniais konkurentais siekusi atsi-kratyti tautininkų valdžia beveik visus katalikų kunigus traktavo kaip krikščionių demokratų „agentus“, siaurino jų įtaką jaunimui, siekė susilpninti ekonomines pozicijas, cenzūravo spaudą. Vyriausybei kovojant su krikščionimis demokratais, augo Bažnyčios nuoskaudos. Jos vadovybė negalėjo taikstyti su konfesinių mokyklų uždarymu, Teologijos-filosofijos fakulteto veiklos ribojimu, katalikiškų ekonominių organizacijų žlugdymu. Konfliktas ypač sustiprėjo 1930 m. švietimo ministrui uždraudus mokyklose ateitininkų kuopeles: kunigų globojama jų veikla pasitraukė į nelabai slepiamą pogrindį, policija ir saugumas ėmė domėtis „politikuojančiais“ kunigais, bausti juos piniginėmis baudomis ir reikšti pretenzijas vyskupams.“¹⁰ Santykių atšalimo kulminacija buvo, kai nuncijus Riccardo Bartoloni 1931 metais išsiųstas iš Lietuvos. Prie to prisidėjo vyriausybė, ypač – Užsienio reikalų ministerija, dar tiksliau – ministras Dovas Zaunius¹¹.

Bekonfliktuojant Vilkaviškio vyskupas Karosas liko ištikimas Bažnyčiai, tačiau stengėsi išlikti nuosaikus, galbūt norėdamas krašte saugoti politinį stabilumą, kai Lietuvos valstybė gyvavo ganėtinai sudėtingomis užsienio politikos sąlygomis.

⁹ Kasparavičius, A. 2008. *Tarp politikos ir diplomatijos. Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius, p. 263.

¹⁰ Laukaitytė, R. 2017. „Vyskupijos centro formavimas Panevėžyje 1926–1940 m.“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 40, Vilnius, p. 2.

¹¹ Matulis, S. 1961. „Lietuva ir Apaštalo Sostas 1795–1940“, *L.K.M.A. Suvažiavimo darbai*, Roma, t. IV, p. 173.

Hierarchiniai santykiai net su katalikiška inteligentija ne visada būdavo šilti. Tuo metu pasauliečiai jau nevengdavo pažerti kritikos netgi viešumoje. Tokį incidentą Katalikiškosios Akcijos suvažiavime aprašo vysk. Vincentas Brizgys (tuomet Vilkaviškio kunigų seminarijos dėstytojas)¹².

Būdamas Vilkaviškyje A. Karosas ne tik rūpinosi parapijomis, kunigais, kunigų seminarija, bet rašė ir ganytojiškus laiškus. Juose išdėstytos mintys bene labiausiai atspindi ganytojo nuostatas ir to meto problemas. Štai 1935 metais, kai Bažnyčia Atvelykio sekmadienį baigė švęsti Jubiliejinius metus, ta proga vyskupas rašė diecezijos tikintiesiems: „<...> ir mūsų šalyje, ypač šiais pastaraisiais laikais, pasitaiko gana daug įvairių paklydimų ir nusidėjimų. Aš čia suminėsiu tik trumpai kai kurias lietuvių tarpe paplitusias ydas. Negalima nekreipti ypatingo dėmesio į pradedančias įsigalėti lengvas pažiūras į moterystės šventumą. Galimas dalykas, kad tuo tarpu tik retkarčiais, bet vis tik jau pasitaiko nusikaltimų, priešingų moterystės šventumui ir neišardomumui. O juk seniau Lietuvoje tokių nusikaltimų beveik nebuvo girdėti. Įvairių rūšių vagysčių ir apgavysčių skaičiai paskutiniaisiais laikais yra žymiai padidėję. Atrodo, kad ir nesaikingas svaigiųjų gėrimų vartojimas mūsų visuomenėje yra įleidęs gilius šaknis. Netenka daug kalbėti apie tai, kaip žalingos yra girtavimo pasėkos, nes tai savaime yra aišku.“¹³ Kitas metais rašytame laiške taip pat matyti, kad jaudinamasi dėl to, jog smukusios moralinės vertybės: „Ir mūsų Lietuvoje, ypač šiais pastaraisiais laikais, pasitaiko daug ir sunkių nusikaltimų. Tenka dažnai girdėti nusiskundimų, kad dora smunka. Deja, šitie nusiskundimai visai nėra perdėti ir dėl to įsidėmėtini. Kas atmena senesnius laikus, prieš kokias penkias ar keturias dešimtis metų, negali nepripažinti, kad dabar Lietuvoje dorinis stovis yra pablogėjęs.“¹⁴

Vilkaviškio vyskupijos teritorijoje prieš pat Antrąjį pasaulinį karą buvo 351 403 Romos Katalikų Bažnyčios tikintieji, 247 kunigai, 93 parapijinės bažnyčios ir 5 rektoratai¹⁵. Vyskupijos teritoriją A. Karosas buvo suskirstęs į 11 dekanatų: Bartininkų, Garliavos, Kalvarijos, Leipalingio, Marijampolės, Naumiesčio, Panemunės, Prienų, Seirijų, Šakių, Vilkaviškio¹⁶. Steigiant naujas parapijas ar filijoms suteikiant jų statusą, parapijų skaičius padidėjo nuo 61 iki 94. Štai Marijampolės

¹² Brizgys, V. 1993. *Gyvenimo keliai*, Vilnius, p. 94.

¹³ Vilkaviškio vyskupo Antano Karoso ganytojinis laiškas, Vilkaviškis, 1935-03-29.

¹⁴ Vilkaviškio vyskupo Antano Karoso ganytojinis laiškas, Vilkaviškis, 1936-03-19.

¹⁵ *Elenchus omnium Ecclesiarum et universi cleri... 1939*, p. 181.

¹⁶ *Elenchus omnium Ecclesiarum et universi cleri... 1939*, p. 163–180.

Šv. Vincento bažnyčia, priklausiusi Marijampolės marijonams, vyskupo A. Karoso dekretu tapo parapijine jau prasidėjus sovietinei okupacijai, 1940 metų rugpjūčio 9 dieną¹⁷. Taip buvo bandoma išsaugoti bažnyčią, kad ji nebūtų uždaryta.

Paminėtini ir kiti vyskupo Karoso darbai Vilkaviškyje: 1928 metais įsteigta Vilkaviškio vyskupijos kapitula, 1930 metais baigta statyti ir savo veiklą pradėjusi vyskupijos kunigų seminarija, 1932 metais Marijampolėje vykęs Lietuvių katalikų jaunimo federacijos „Pavasaris“ kongresas, 1934 metais rugpjūčio 27–28 dienomis Vilkaviškyje vykęs vyskupijos Sinodas, tų pačių metų spalį arkivyskupo Jurgio Matulaičio relikvijų perkėlimas į Marijampolę, 1931 metais Vilkaviškyje vykęs Pirmasis, o 1935 metais ten pat – Antrasis Eucharistinis kongresai. Šie įvykiai buvo globojami vyskupo Antano Karoso. Pats ordinaras palyginti mažai keliaudavo į tolimesnius kraštus, bet 1938 metais vyko į Romą, kur susitiko su popiežiumi Pijumi XI. Tačiau vyskupijoje ganytojas „uoliai lankė parapijas, teikė sutvirtinimo sakramentą“¹⁸.

1932 metais vyskupas atšventė sidabrinį savo vyskupystės jubiliejų. Tuo pat metu vyskupas Mečislovas Reinys sulaukė tokios pačios savo kunigystės sukakties. „Šaltinis“ ir marijonų vienuolija vyskopus pasveikino spaudoje ir apie juos atspausdino ilgą straipsnį¹⁹.

Vis dėlto Vilkaviškyje vyskupas Karosas dvasininkijos buvo vertinamas nevienareikšmiškai. Netgi aktyvesnieji kunigai dėjo pastangas jį pakeisti energingu vyskupu Mečislovu Reiniu, kurio, kaip prisimena kunigas Jonas Palukaitis, Karosas „prie vyskupijos reikalų neprileisdavo“²⁰. Tačiau Vatikanas rado išeitį – Reinys gavo daugiau veiklos ir atsakomybės, o Karosas išliko ordinaru²¹, pavesdamas vyskupijos reikalus koadjutorui, o sau pasilikdamas teisę šventinti kunigus²². Šie vyskupai buvo skirtingo būdo. Reinys iš pradžių bandė spręsti reikalus, kurie buvo ordinaro kompetencija, galbūt dėl to „ir pajusta vyskupijos nervingumo“²³. Kalbant apie lietuviybę, vyskupas Karosas iš dalies dėl to ir buvo iš Seinų ištremtas. Vis dėlto net Vilka-

¹⁷ Vyskupo Antano Karoso dekretas, Vilkaviškis, 1940-08-09.

¹⁸ Kviklys, B. 1982. *Lietuvos bažnyčios, 2. Vilkaviškio vyskupija*, Čikaga, p. 70.

¹⁹ *Šaltinis*, Sveikiname, 1932 m. birželio 18 d.

²⁰ Kunigo Jono Palukaičio (g. 1904 04 29) prisiminimai apie Vilkaviškio vyskupiją ir seminariją, Vilnius, 2001 03 06 (rankraštis, K. Žemaičio asmeninis archyvas), p. 6.

²¹ Strimaitis, V. *Vygrių–Seinų–Vilkaviškio vyskupija*, p. 66.

²² Kviklys, B. *Lietuvos bažnyčios, 2. Vilkaviškio vyskupija*, p. 76.

²³ Strimaitis, V. *Vygrių–Seinų–Vilkaviškio vyskupija*, p. 64.

Kęstutis Žemaitis

viškyje dar iš pradžių su kunigais kalbėdavo lenkiškai, tačiau, gavęs iš prelado J. Laukaičio pastabą, su lietuviais kalbėdavo lietuviškai²⁴.

Vyskupas Antanas Karosas buvo jautrios sielos žmogus. Kunigas Jonas Maksvytis prisimena: „Seinų vyskupo vežikas pasakojo apie vyskupą (kun. J. Maksvytis vežiką Dakauską buvo sutikęs Sudargo parapijoje <...>). Vyskupas buvo pamaldus: važiuodamas pamiške grožėdavosi gamta, prašydavo sustoti ir sukalbėdavo rožinį besidairydamas bei vaikščiodamas po mišką.“²⁵ O prelatas Ladas Tulaba rašo: „J. E. A. Karosas buvo man tikras tėvas: daugiau negu tėvas.“²⁶

Taip Vilkaiviškyje prabėgo 14 palyginti ramių Antano Karoso vyskupiškos tarnystės metų. Gal būtų dar ilgai jis dalinęsis darbo našta su pagalbininkais, tačiau viską sujaukė pirmoji sovietinė okupacija, sugriovusi nusistovėjusią tvarką valstybėje ir visuomenėje, įbauginusi žmones ir sugriovusi etikos normas.

Išvados. Vyskupas Antanas Karosas Nepriklausomoje Lietuvoje Vilkaiviškio ganytojo soste išbuvo 14 metų. Jam teko kurti vyskupijos struktūras, organizuoti kurijos darbą, rūpintis katalikų sielovada. Turėdamas puikų pagalbininką vyskupą Mečislovą Reinį, ordinaras pakankamai neišnaudojo jo energijos ir gabumų. Pats Karosas, būdamas maldingos ir jautrios sielos žmogus, stengėsi vadovauti vyskupijai ir atlikti būtiniausius darbus. Šventajam Sostui patvarkius, kad koadjutorius turi gauti pakankamai svarbių užduočių valdant vyskupiją, padėtis keitėsi.

Vyskupas Antanas Karosas, palaikydamas santykius su politikais, buvo nuosaikus, sudėtingesnėmis aplinkybėmis elgėsi išmintingai, vengė konfliktų. Jam rūpėjo ir tikinčiųjų maldingumas, ir moralinės vertybės.

Prisimenama, kad Vyskupas Antanas Karosas Vilkaiviškyje iki sovietų okupacijos buvo ramus, geraširdis ganytojas.

Kęstutis ŽEMAITIS – teologijos daktaras, Katalikų teologijos fakulteto Vytauto Didžiojo universitete profesorius. Tyrimų sritis: Lietuvos Katalikų Bažnyčios socialinė veikla 1918–1940 m. El. paštas kestutis.zemaitis@gmail.com.

Straipsnis recenzuotas

²⁴ Krupavičius, M. 1972. *Atsiminimai*. Čikaga, p. 126.

²⁵ Kun. Jono Maksvyčio (g. 1919.11.08) prisiminimai apie Vilkaiviškio seminariją, Liudvinavas, 2001-03-06 (rankraštis, K. Žemaičio asmeninis archyvas), p. 2.

²⁶ Tulaba, L. 1993. *Nuo Dusios iki Tiberio*. Roma, t. 1, p. 99.

STRESZCZENIA ARTYKUŁÓW

JĄCWIEŻ W LABIRYNTACH CZASU

Gediminas Motuza

JĄCWIEŻ OCZAMI GEOLOGÓW

Jaćwież to kraina morenowych wzgórz i piaszczystych równin. Charakteryzuje się osobliwymi i ciekawymi strukturami geologicznymi powierzchni ziemi i jej wnętrza. Zagadnienia te są przedmiotem pracy geologów, którzy potrafią zajrzeć w świat znajdujący się pod naszymi stopami, poznawać odległą i drzemiącą w nim przeszłość. Ich odkrycia pozwoliły zidentyfikować wieczną zmarzlinę pochodzącą z epoki lodowcowej. Geolodzy odtwarzają ewolucję krajobrazu, kładąc akcent na jego walory przyrodnicze. Potrafią znaleźć złoża rudy w głębinach, a jednocześnie określają, jakie zagrożenie dla przyrody stanowiłoby ich wydobywanie.

Ten wyjątkowy obszar położony na pograniczu dwóch państw jest doskonałym miejscem do prowadzenia wspólnych badań geologicznych, wymiany wiedzy i umiejętności, zachęcania do prawidłowej gospodarki gruntowej, rozwoju turystyki, rekreacji, świadomości ekologicznej i bezpieczeństwa.

Kęstutis Subačius

MEANDRY HISTORII WIEJSIEJ W DONACJACH

KRÓLA MENDOGA

Każdy naród dąży do poznania źródeł jego pochodzenia i drogi rozwoju. Ta kwestia była i nadal jest ważna również dla narodu litewskiego z wielowiekową kulturą i historią genezy etnosu. Jest to

aktualne szczególnie teraz, w epoce postępującej globalizacji świata i nowoczesnej Europy bez granic.

Wiejsieje (Veisiejai) to miejscowość o długiej historii. Jej pokłosem jest ogromne dziedzictwo kulturowe i historyczne. Panuje pogląd, że powstanie tej miejscowości zapoczątkował dwór Wiejsieje nad jeziorem Ančia. Podstawę do takich twierdzeń stanowią zachowane dokumenty, w których wymieniana jest nazwa dworu Wiejsieje. Dokładniej rzecz ujmując chodzi o nazwę dworku-pałacyku Wiejsieje. Takich zabudowań, ulokowanych w różnych miejscach i o różnej randze, w źródłach pisanych można napotkać co najmniej cztery. Wszystkie je łączy ta sama nazwa – dwór Wiejsieje. Jednak bardziej wnikliwa analiza pozwala, przy zachowaniu pewnej dozy ostrożności, stwierdzić, że tylko jedno z nich może być utożsamiane z początkami dzisiejszego miasta Wiejsieje. Nazwę Veisė – centrum sudawskiej (określenie Suwalszczyzny) etnicznej społeczności wiejskiej nad jeziorem Veisiejis – rozstawił napisany w lipcu 1253 r. przez króla Mendoga (Mindaugas) list donacyjny do zakonu liwońskiego.

Znaczącym jest fakt, że nazwa jeziora Veisiejis pochodzi od znamienych dla tego miejsca określeń, takich jak *podmokłe łąki*, *bagniste pola*, *bagniste*, *podmokłe wybrzeża*. Sudawskie i pruskie słowo *veisa* oznacza – „bagno, mokradło” /V. M. IV, s. 199/ i *Weis* – „rzeka bagienna” /G. Gerulis. 1922, s. 198, z A. V. 1981, s. 379/; można też odnieść się do Vytautasa Mažiulisa /IV, s. 255/ *weysigis* → *veisijas*, *veisijis* „łąka”. Na środowisko podobne do opisanego można było natknąć się w okolicach Veisė na południowym i południowo-zachodnim brzegu jeziora oraz w innych miejscach w pobliżu tego akwenu wodnego. Nazwa krainy Veisė pochodzi od nazwy jeziora Veisiejis.

Nazwa Wiejsieje bezpośrednio wywodzi się od krainy Veisė, stąd uzasadnionym jest uznanie początku tej miejscowości od pierwszej wzmianki o Veisė w lipcu 1253 r. w akcie króla Mendoga /E. Gudavičius. *Mindaugas*. Wilno: Instytut Historii Litwy. 1998, s. 203, s. 240/. Twierdzenie to podtrzymuje historyk Tomas Baranauskas w książce „Lietuvos valstybės ištakos” (Początki państwa litewskiego; 2000, s. 201–202), w której opisuje szlaki podróży króla Mendoga z Grodna przez Paveisininkai [Veisė – przyp. autora] i Wiejsieje (*Weyze i aliud Weyse*), które w 1253 r. zostały przekazane zakonowi. Odkrycia archeologiczne pozwalają rozszerzyć i pogłębić wiedzę historyczną genezy Wiejsiej do czasów połowy i późnego neolitu, tj. cofnąć się o ok. 4 000 lat.

Wiejsieje harmonijnie wtapiają się w przepiękny przyrodniczy krajobraz z krętą linią brzegową jeziora Ančia w tle, otaczającymi ją drzewami i subtelnym zarysem budynków odbijających się w wieczornej tafli jeziora. Od czasu do czasu w duszy rdzennych mieszkańców wybrzmiewają kołysanki śpiewane przez sudawsko-dajnawskie babunie i proroctwa czarowników wypowiedane nad strzeżonym przez wajdelotki ołtarzem wiecznego ognia. Ta aura zagnieździła się w duszach mieszkających tu ludzi. Stała się ich tożsamością, duchowym kodem na ziemi wiejsiejskiej, pamiętającej przebiegające przez jej obszar podróże króla Mendoga do Grodna, dźwięk rogu myśliwskiego wielkiego księcia litewskiego Witolda i książąt Radziwiłłów.

Sigitas Birgelis

W POSZUKIWANIU ETNICZNYCH KORZENI

Artykuł traktuje o znaczeniu etnicznych korzeni w życiu narodu i państwa, przedstawia historyczne źródła spostrzeżeń współczesnych uczonych na temat Bałtów zachodnich: Sudawów, Prusów i Jaćwingów.

Dokładniejsze badania dotyczące pochodzenia etnicznego Litwinów rozpoczęto dopiero w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX wieku. W czasach obecnych najwięcej w tej dziedzinie działał Eugenijus Jovaiša, który przedstawił usystematyzowaną, zintegrowaną i naukowo uzasadnioną historię pochodzenia narodu litewskiego.

Rozwój języków indoeuropejskich przebiegał różnorodnie. Jedne wolniej oddalały się od przodka rodziny językowej, inne szybciej. Jedne zachowały więcej reliktywów językowych, inne mniej. W porównaniu z innymi językami język litewski zachował bliższą więź z prajęzykiem, dlatego zawiera więcej archaizmów. Lingwiści na całym świecie są zgodni, że język litewski jest archaiczny, bogaty i piękny, dlatego tak ważny dla studentów lingwistyki porównawczej. Jest nauczany na wielu uniwersytetach na całym świecie. Uderzające jest podobieństwo starożytnych języków indyjskich (sanskrytu) i litewskiego.

Paleontologia lingwistyczna, podobnie jak archeologia i historia kultury, pomaga odkrywać tajemnice starożytności.

Kostas Leončikas

JACWINGOWIE. ZAPOMNIANI WOJOWNICY

Artykuł opracowano w oparciu o wystawę pn. „Jaćwingowie. Zapomniani wojownicy” eksponowaną od czerwca do września 2019 r.

w Muzeum Okręgowym w Suwałkach. Tam zostały zaprezentowane zabytki archeologiczne ze zbiorów należących do muzeów w Warszawie, Suwałkach oraz Warmii i Mazur.

Jaćwingowie nie znali pisma, nie pozostawili po sobie żadnych dokumentów. Najwięcej o nich dowiadujemy się z badań archeologicznych. One dostarczają dużo informacji o życiu i zwyczajach Jaćwinów. Jaćwiescy konni wojownicy we wczesnym średniowieczu siali postrach wśród swoich sąsiadów. Świadczą o tym zapisy na kartach roczników i innych dokumentów. Klęska Jaćwingów, wyludnienie i podział zajmowanego przez nich terenu doprowadziły do stopniowego zaniku pamięci o tym walecznym plemieniu. Najnowsze odkrycia archeologiczne w Szurpiłach, Skomacku Wielkim oraz innych ważnych ośrodkach wczesnośredniowiecznej Jaćwieży potwierdzają militarny charakter tej kultury oraz przede wszystkim przywołują ten lud z mroków zapomnienia.

W II poł. XIX w. polscy i niemieccy historycy oraz miłośnicy archeologii zaczęli interesować się historią Jaćwingów. Zawarte w powstałych opracowaniach wnioski archeologiczne często przeplatały się z mitami, fantazjami i legendami. Profesjonalne badania dziedzictwa kultury jaćwieskiej z udziałem specjalistów różnych dziedzin nauki rozpoczęto dopiero w połowie XX w.

Stosowane w ostatnich dekadach nowoczesne metody określania czasu pozwalają na lepszą diagnostykę jaćwieskiej kultury materialnej i duchowej, jak również zbadanie kultury regionu w okresie prehistorii i nowej ery.

Sigitas Birgelis

TRZY JAĆWIESKIE SIOSTRY

Jaćwież to kraina o przepięknej przyrodzie, bogatej przeszłości i dziedzictwie duchowym. Jej hydronimy zachęcają do poznania odległej przeszłości. Jaćwieskie nazwy akwenów wodnych odzwierciedlają umiejętność naszych przodków do ujmowania przyrodniczych subtelności w nazwach rzek i jezior. Przetrwały one całe tysiąclecia, aż do czasów obecnych.

Praktycznie wszystkie wody rzek Jaćwieży wpływają do Niemna. Są to m. in.: Czarna Hańcza, Seina (Marycha), Szeszupa.

Szeszupa – matka sudawskich rzek – to druga po Niemnie rzeka jaćwieska i najdłuższy jego dopływ. Swój początek bierze niedaleko początku Czarnej Hańczy nad wsią Szeszupka. Płyne w kierunku pół-

nocno-wschodnim. W obrębie Suwalskiego Parku Krajobrazowego Szeszupa przepływa przez pięć jezior, posiada dwa większe dopływy.

O etymologii Szeszupy decyduje sama geografia. Szeszupa i Czarna Hańcza wypływają z tego samego mokradła, stąd Szeszupa mogła być nazywana siostrą Czarnej Hańczy. Siostrzana rzeka.

Czarna Hańcza – druga co do wielkości jaćwieska rzeka. Wypływa ona z jeziora Hańcza, wpada do jeziora Wigry, następnie w kierunku południowego wschodu płynie w stronę Niemna. Ta rzeka przepływa przez Suwałki. Czarna Hańcza jest największą rzeką Suwalszczyzny. Górny bieg rzeki jest wartki, następnie zwalnia i staje się bardzo spokojny, skąd zapewne i wywodzi się jej nazwa.

Seina. Największa rzeka na Sejneńszczyźnie. Posiada ona kilka nazw: pierwszy odcinek pod nazwą Šalčia (od źródeł bijących w Szoltanach, lit. Šaltėnai) wpływa do jeziora Boksze. Stamtąd do jeziora Sejny płynie pod nazwą Bokša (Boksza) lub Juodoji (Czarna). Następnie wpływa do jeziora Pomorze (lit. Maris) i przybiera nazwę Mara. Dzisiaj wszystkie trzy odcinki rzeki w języku polskim występują pod wspólną nazwą Marycha.

OKIEM LINGWISTY

Jūratė Čirūnaitė

PATRONIMIKI BOJARÓW POWIATU GRODZIEŃSKIEGO
W 1565 ROKU

W artykule zostały przeanalizowane pierwsze i drugie imiona odojcowskie zawarte w rejestrze bojarów grodzieńskich spisu wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1565 r. Zrekonstruowane imiona podzielono na antroponimy chrześcijańskie i niechrześcijańskie. Podano wszystkie zarejestrowane kanoniczne i ludowe formy imion chrześcijańskich, odnotowano również przypadki wschodniego i zachodniego ich zapisu. Przytoczono znajdujące się w badanym rejestrze imiona charakterystyczne wyłącznie dla osób wyznana rzymskokatolickiego bądź wyłącznie dla osób prawosławnych. W artykule zostały wymienione wszystkie pierwsze i drugie patronimiki, z których zostały zrekonstruowane imiona niechrześcijańskie. Część z nich stanowią imiona bałtyckie. W artykule przytoczono również najpopularniejsze imiona zrekonstruowane z pierwszych i drugich imion odojcowskich. W opracowaniu przyjęto, że pierwsze nazwy patronimiczne to imiona odojcowskie nadane znajdującym się rejestrze mężczyznom, a dru-

gie patronimiki pochodzą od imion odojcowskich ojców nosicieli tych nazw.

Vilija Ragaišienė

CHOROBY I SPOSOBY ICH LECZENIA WEDŁUG
„SŁOWNIKA GWAR POŁUDNIOWYCH DIALEKTU
POŁUDNIOWOAUKSZTAJCKIEGO”

W artykule, w oparciu o bogate materiały zawarte w „Słowniku gwar południowych dialektu południowoauksztajckiego” („Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas”), opisano choroby i sposoby ich leczenia. Przeprowadzona analiza wskazuje, że mieszkańców tego arealu językowego charakteryzuje dość archaiczne podejście do chorób i ich leczenia. Decyduje o tym kilka aspektów. Po pierwsze, w wyniku trwającego kilka stuleci dość odizolowanego trybu życia społeczności, rozwinęła się harmonia człowieka z naturą. Po drugie: doświadczenie i przeświadczenie, że nie da się uleczyć obłożnie chorego w podeszłym wieku i, po trzecie – wiara w stare sposoby leczenia.

Przedstawiciele gwar południowych dialektu południowoauksztajckiego korzystają z osiągnięć współczesnej medycyny (chodzą do lekarza, zażywają przepisane leki, leczą się w szpitalach i sanatoriach itp.), jednak pierwszeństwo dają środkom ludowym. Z informacji zawartych w słowniku wynika, że najbardziej niezawodnym, dostępnym i najlepszym sposobem leczenia jest leczenie z wykorzystaniem ziół, zwierząt, zaklęć i magii. W celu szybszego pokonania rzeczywistych i rzekomych chorób Dzukowie chętnie stosują leczenie kompleksowe, z wykorzystaniem ziół, słów, magicznych czynności itp.

Przeprowadzona analiza dowodzi, że „Słownik gwar południowych dialektu południowoauksztajckiego” jest tekstem o charakterze kulturowym, przekazującym wiedzę o człowieku i jego środowisku oraz ujawniającym zmiany zachodzące w jego życiu materialnym i duchowym.

Povilas Vasilčik

CECHY JĘZYKA LITEWSKIEGO UŻYWANEGO PRZEZ
STARSZE POKOLENIE LITWINÓW – MIESZKAŃCÓW
MIASTA SUWAŁKI

Artykuł został opracowany w oparciu o pracę magisterską, obro-nioną przez jego autora na Uniwersytecie Warszawskim w 2019 r.

Celem artykułu było zbadanie cech języka starszego pokolenia mieszkańców miasta Suwałki. Zostały użyte dwie metody badawcze: nagrania oraz ankiety.

W pierwszej części artykułu opisano niezwykle skomplikowaną historię Suwalszczyzny oraz miasta Suwałki. Opis ten składa się z trzech części: okresu do czasu wybuchu I wojny światowej, międzywojnia oraz okresu po II wojnie światowej. Przedstawione zostały także obecne realia Litwinów w Suwałkach.

Druga część artykułu dotyczy zagadnień lingwistycznych, takich jak: stan badań nad gwarami litewskimi w Polsce, sytuacja socjolingwistyczna Litwinów w Suwałkach, opis informatorów, analiza językoznawcza języka starszego pokolenia Litwinów – mieszkańców miasta Suwałki oraz podsumowanie.

NA KRĘTYCH ŚCIEŻKACH HISTORII

Juozas Vaznelis

PROBOSZCZOWIE PUŃSCY I OKOLICZNYCH PARAFII
DO KOŃCA XIX W.

W artykule została opisana historia dziesięciu parafii powiatu sejneńskiego i suwalskiego: Puńska, Wiżajn, Jeleniewa, Suwałk, Magdalenowa (Wigier), Krasnopol, Kaletnika, Berżnik, Sejn oraz Smolan, na których terenie zamieszkiwali bądź zamieszkują Litwini.

Znajdujące się w zbiorach Archiwum Państwowego w Suwałkach odpisy akt stanu cywilnego poszczególnych parafii po 1808 r. pozwoliły autorowi artykułu ustalić dane personalne, stanowiska duchownych oraz lata w których pracowali. Niewiele natomiast takich odpisów zachowało się z XVIII w. Większość z nich zaginęła w niewyjaśnionych okolicznościach.

W kościołach brakowało świeckich duchownych, dlatego aż do początku XIX w. do pomocy delegowano zakonników. Duchownymi zazwyczaj byli Polacy. Co prawda w późniejszym okresie funkcje te pełnili również Litwini, jednak obrzędy nadal były odprawiane w języku polskim. Dopiero pod koniec XIX w. w niektórych kościołach wprowadzono język litewski.

Na podstawie wspomnianych dokumentów kościelnych oraz innych źródeł udało się ustalić personalia proboszczów pracujących w Puńsku od początku istnienia tej parafii, natomiast pozostałych księży zidentyfikowano tylko na podstawie odpisów aktów chrztu.

Kazimieras Baranauskas
PRZYNALEŻNOŚĆ TERYTORIALNA PUŃSKA I OKOLIC
NA PRZESTRZENI WIEKÓW

Puńsk – unikalna i historyczna miejscowość na Suwalszczyźnie. Osada powstała pod koniec XVI wieku w wyniku kolonizacji obrzeży puszczy punijskiej. Stanisław Zaliwski – litewski chorąży, merecki (Merkinė), łódzieski (Łazdijai) i sejwejski leśniczy – ufundował i wyposażył kościół. 27 października 1597 r. król Zygmunt III na mocy dekretu prawnie uznał parafię Puńsk i przyznał jej grunty ziemskie. W dokumencie tym zaznaczono między innymi, że proboszczem puńskiej parafii może być jedynie ksiądz narodowości litewskiej lub znający język litewski. W drugim dokumencie króla Zygmunta III, pochodzącym z 1600 r., są wzmianki również o szkole. Tak więc, S. Zaliwski był również prekursorem edukacji.

Sprawny przebieg procesu osadnictwa w regionie utrudniały wojny północne (od połowy XVII w.), dżuma (w XVIII w.) oraz epidemie. Nieszczęścia przez całe dziesięciolecia niszczyły i zubożały ten obszar. Powyższe wydarzenia pozostawiły bolesny ślad również w starostwie sejwejskim. Straciło ono prawie połowę swoich mieszkańców. Po trzecim rozbiórze Rzeczypospolitej Obojga Narodów w 1795 r. z mapy zniknęło potężne niegdyś państwo Europy środkowej. W czasach Rosji carskiej Puńsk podupadł i w 1852 r. utracił status miasta.

Po burzliwej I wojnie światowej i upadku wielkich imperiów europejskich, w ludziach odrodziła się nadzieja. Rozpoczęła się nowa epoka, w której zniewolone narody spieszyły z odbudową swojej tożsamości, ustanowieniem granic państw. Proces odrodzenia był trudny i skomplikowany. W ludzkiej świadomości szczególnie odcisnęły się historyczne skutki haniebnego upadku Rzeczypospolitej pod koniec XVIII w. Nieporozumienia na tle narodowościowym znacząco wpłynęły na wolę odbudowy niezawisłości i uzyskania międzynarodowego uznania.

Ziemia puńska nie miała dokładnie określonych granic. Po zawarciu z zakonem krzyżackim pokoju melneńskiego 27 września 1422 r., prawie całe terytorium Sudowii (określenie Suwalszczyzny) znalazło się po stronie Litwy. Obszar powoli się zaludniał – wracali starzy mieszkańcy, sprowadzali się osadnicy znad drugiego brzegu Niemna. Założona w 1597 r. parafia Puńsk była ogromna – w linii prostej liczyła ponad 50 km. W 1831 r. parafia liczyła 5970, a w 1903 r. już

11 370 wiernych. W latach późniejszych nastąpiło jej kurczenie się. W 1897 r. powstała parafia Smolany, w 1908 r. – Becejły. Parafia Puńsk utraciła 17 wsi. Pozostało w niej 7000 wiernych. W 1920 r., po wytyczeniu polsko-litewskiej linii demarkacyjnej, 20 wsi znalazło się po drugiej stronie granicy.

Specyficzny „fenomen” gminy Puńsk uwydatnił się w połowie lat pięćdziesiątych XX wieku. W 1956 r. w Puńsku działalność rozpoczął Dom Kultury Litewskiej oraz litewskie liceum. Po roku założono Litewskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne. Te trzy instytucje otworzyły okno na świat, ale bez aktywnych przedstawicieli inteligencji i idealistycznych działaczy krzewienie edukacji i kultury byłoby niemożliwe. Na szczęście w latach powojennych na wsi nie brakowało młodzieży. Wystarczyło tylko zbudzić ją z letargu i pomóc się zorganizować.

1 maja 2004 r. Litwa i Polska wstąpiły do Unii Europejskiej. To dało początek nowej epoce. Żelazna kurtyna zniknęła, granice państw stały otworem, rozpoczął się swobodny przepływ ludzi i transportu. Dla gminy Puńsk pojawiły się nowe możliwości współpracy i inwestycji. Szczególnie w dziedzinie turystyki. Społeczność puńska poczuła powiew wolności, powrócił zwykły rytm życia, ustąpiły napięcia narodowościowe. Zmianom ulega również skład demograficzny – obserwuje się proces sprowadzania się tu mieszkańców Litwy.

Region puński, historyczna kraina sudawska, mimo rozdarcia pomiędzy dwoma państwami, rozwija się. Swobodny przepływ osób i towarów ułatwia współpracę transgraniczną z litewskimi samorządami i instytucjami. Od Unii Europejskiej gmina Puńsk otrzymuje wsparcie finansowe, prawne i moralne. Panują tu dobre warunki inwestycyjne, miasteczko oraz okoliczne wsie i gospodarstwa rozrastają się i rozwijają.

Dziś mieszkańcy Puńska mogą cieszyć się dogodnymi warunkami bytowymi oraz stabilnym i operatywnym kierownictwem samorządowym. Dzięki zmianom krajowej i międzynarodowej aury politycznej występują sprzyjające warunki i możliwości odzyskania straconego czasu, rangi miejscowości i praw miejskich.

Kostas Leončikas

GMINA KLEJWY W XIX WIEKU

W artykule zostały omówione dokumenty zawierające wzmianki o istniejącej w XIX w. gminie Klejwy oraz zamieszczone informacje o właścicielach dworów Wiejsieje (Veisiejai) i Klejwy.

Najstarszy dokument, do którego udało się dotrzeć autorowi artykułu jest datowany na 15.02.1847 r. To pismo właścicielki ziemskiej w Wiejsiejach adresowane do naczelnika powiatu sejneńskiego w sprawie ustanowienia Antoniego Borewicza – właściciela dworu Klejwy – wójtem gmin Wiejsieje i Klejwy. Do pisma zostały załączone następujące dokumenty kwalifikacyjne: zaświadczenie Banku Polskiego w Królestwie Polskim w sprawie majątku własnego i zatrudnionych pracowników, akt urodzenia, zaświadczenie o wpisie do rejestru ludności gminy Klejwy, świadectwo szkolne, zaświadczenie o przynależności do tajnego stowarzyszenia, zaświadczenie o przysiędze wierności złożonej głowie państwa (homagium).

Wzmianka o gminie Klejwy znalazła się również w opisie sporządzonym przez Jerzego Szumskiego *Wstęp do inwentarza zespołu. Komisarz do spraw włościańskich powiatu sejneńskiego z lat 1864-1913*. Powyższy opis znajduje się w Archiwum Państwowym w Suwałkach. Na drugiej stronie opracowania odnotowano: w latach siedemdziesiątych XIX w. gmina Klejwy została przyłączona do gminy Krasnowo.

Kolejny ciekawy dokument jest datowany na 1847 rok. Dotyczy on pisma, w którym starosta powiatu sejneńskiego przedkłada sporządzony dnia 18.09.1847 roku rejestr budynków mieszkalnych gminy Klejwy. W spisie domy zostały podzielone na 2 grupy (klasy). Do pierwszej grupy przypisano budynki dworskie, folwarczne, karczmy, zabudowania należące do kowala, młynarza, murarza i innych rzemieślników, chłopów pańszczyźnianych posiadających własne konie lub woły i narzędzia pracy, drobnych właścicieli ziemskich oraz czynszowników posiadających co najmniej 15 mórg ziemi. Druga grupa obejmowała budynki dworskie zamieszkałe przez robotników najemnych, służących, chłopów pańszczyźnianych nieposiadających własnych narzędzi i koni oraz ubogich czynszowników.

Gintaras Lučinskas

EMIGRACJA ZAROBKOWA LITWINÓW

W LATACH 1868-1914

Emigracja (łac. *emigratio*) – wyprowadzenie się, opuszczenie kraju ojczystego. Występują różne rodzaje emigracji: zarobkowa, polityczna, religijna, sezonowa lub stała, przymusowa lub dobrowolna. Ludzkość od zarania dziejów zmieniała swoje miejsce zamieszkania. Wojny, choroby, prześladowania polityczne i religijne oraz inne przy-

czyny wymuszały emigrację ludzi, grup etnicznych czy wręcz całych narodów.

Pod koniec XIX i na początku XX w. miała miejsce masowa emigracja litewskich chłopów. Zadecydowały o niej zróżnicowane warunki rozwoju rolnictwa w poszczególnych państwach, lepsze wynagrodzenia w rosyjskich regionach przemysłowych oraz najbardziej rozwiniętych krajach zachodnich, jak również osobliwości życia gospodarczego na Litwie, feudalne pozostałości w rolnictwie oraz ruch wyzwolenia narodowego, wydarzenia rewolucyjne z lat 1905-1907, represje carskie. Litewska emigracja zarobkowa była ściśle związana z emigracją polityczną.

W wyniku emigracji Litwinów – najczęściej do Stanów Zjednoczonych Ameryki – kraj opuściła około jedna czwarta ludności. Większość emigrantów do USA stanowili robotnicy rolni i chłopci. Rozległa emigracja znacząco wpłynęła na kształtowanie się litewskiego narodu, przyczyniła się do ruchu wyzwolenia narodowego (szczególnie w okresie zakazu litewskiej prasy), oddziaływała na krajową kulturę, zdecydowała o programach i postanowieniach poszczególnych litewskich partii politycznych, miała wpływ na krajową kondycję ekonomiczną.

Niuanse historyczne spowodowały, że ogromna większość masowej emigracji chłopskiej z imperium rosyjskiego była nielegalna. Emigracja przez władze carskie była postrzegana jako porzucenie ojczyzny. Podleganie do emigrowania było karalne.

Korzystna polityka władz niemieckich stworzyła dobre warunki do rozwoju tajnej emigracji z Rosji i przyniosła zysk niemieckim liniom żeglugowym w Hamburgu i Bremie.

Emigracja do USA odegrała ogromną rolę w życiu Litwinów pod względem ekonomicznym, politycznym i kulturowym. Swoje piętno odcisnęła również w literaturze, piśmiennictwie, prasie i wydawnictwie książek. Temat emigracji często pojawiał się w litewskiej literaturze. Został on poruszony w pierwszej wystawionej litewskiej sztuce teatralnej autorstwa Juozasa Vilkutaitisa-Keturakisa „Ameryka partyje” („Ameryka w łaźni”), satyrycznej powieści Petrasa Cvirki „Frank Kruk”, Vincasa Krėvė-Mickevičiausa „Žentas” („Zięć”). W swoich utworach tematy emigracyjne często poruszali również Julija Žymantienė-Žemaitė, Juozas Tumas-Vaižgantas i inni twórcy.

Emigracja stanowiła główną przyczynę niskiego tempa przyrostu ludności Litwy po koniec XIX i na początku XX w. Pozbawiła kraj najlepszej siły roboczej: zdrowych, młodych, silnych i najaktywniejszych mieszkańców.

Emigracja nie była jednak zjawiskiem jednostronnym i kategorycznie negatywnym. Jego dwuznaczność przejawiała się przede wszystkim w poprawie sytuacji byłych mieszkańców wsi litewskiej w kraju imigracyjnym. Po przekwalifikowaniu się na robotników przemysłowych w USA, przed litewskimi imigrantami otworzyły się możliwości edukowania się, rozwoju kulturowego, tworzenia towarzystw i organizacji. Pod koniec XIX wieku wykształtowała się odrębna struktura etniczna imigrantów, która tymczasowo w pełni zaspokajała materialne i duchowe potrzeby diaspory i, co ważniejsze, zapewniała Litwie wsparcie materialne, duchowe i ideologiczno-kulturowe.

Algimantas Katilius

KS. JONAS TOTORAITIS MIC JAKO OJCIEC DUCHOWY
W SEMINARIUM SEJNEŃSKIM

Ksiądz Jonas Totoraitis został mnichem maryjnym i stanął w obliczu ważnej próby. Podjął się obowiązków ojca duchowego w Seminarium Duchownym w Sejnach. Duszpasterz dekanalny pełnił ważną rolę w kształtowaniu życia duchowego przyszłych kapłanów. Do powierzonych obowiązków J. Totoraitis podszedł bardzo odpowiedzialnie. Zgodnie z dostępną w języku niemieckim i francuskim literaturą skrupulatnie opracowywał medytacje, konferencje oraz rekolekcje. Kierowane do młodych kleryków treści trafiały prosto w ich serca i uczucia. Wyrażone myśli stanowiły wstęp do przemyśleń lub stawały się imperatywem działań. J. Totoraitis dbał również o intelektualną edukację kleryków. Zachęcał ich do starań o zdobywanie wyższego wykształcenia. W rezultacie wielu uczniów seminarium wybrało studia na uniwersytetach lub w akademiach. W seminarium uczyli się klerycy dwóch narodowości – litewskiej i polskiej. Wiązało się to z subtelnym podejściem do kwestii narodowych. J. Totoraitis był Litwinem i z większą przychylnością odnosił się do seminarzystów litewskiej narodowości, jednak dużo uwagi poświęcał również polskim alumnom. Był uważny wobec jednych i drugich. Mimo to, jego stosunki z propolskim kierownictwem seminarium pozostały wyłącznie oficjalne. Co prawda J. Totoraitis utrzymywał kontakty z pracującymi w Sejnach litewskimi księżmi, jednak w seminarium czuł się osamotniony. Nie udzielał się w sejneńskim życiu społecznym. Jego aktywność przejawiała się w publikowaniu w periodyku „Vadovas” („Przewodnik”) artykułów historycznych na temat odrodzenia Litwy.

Algimantas Katilius

PETRAS GERULIS – KLERYK WYDALONY Z SEMINARIUM
W SEJNACH

Kleryk Petras Gerulis (1889-1966) w sejneńskim seminarium duchownym uczył się trzy lata. Ukończył trzy kursy. Po trzecim kursie zachorował. W międzyczasie kierownictwo seminarium dowiedziało się o pisaniu przez P. Gerulisa artykułów do litewskiej prasy. Jeszcze w trakcie rekonwalescencji został usunięty ze szkoły. P. Gerulis był członkiem tajnej organizacji kleryków seminarium, która za główny cel działalności wybrała pracę literacką. P. Gerulis pisał artykuły, udzielał się jako krytyk literacki. Opracowania jego autorstwa najczęściej były publikowane w wydawanym w Kownie czasopiśmie katolickich intelektualistów „Draugija” („Towarzystwo”). Po opuszczeniu seminarium rok studiował na uniwersytecie fryburskim w Szwajcarii. Tam napisał artykuł o tematyce zaczerpniętej z folkloru „Rūtelė mūsų dainose” („Ruta w naszych pieśniach”), który również został opublikowany w „Draugija” i wydany w osobnej książeczce. Studia przerwała służba wojskowa w carskiej armii i wybuch I wojny światowej. Po wojnie P. Gerulis nie wrócił do Litwy. Osiedlił się na Ukrainie. Nasuwa się wniosek, że w wyniku antylitewskiego nastawienia kierownictwa Seminarium Duchownego w Sejnach P. Gerulis nie ukończył tam swojej edukacji i nie został księdzem. W ten sposób, w wyniku niekorzystnych warunków życiowych, został stłumiony talent znawcy i krytyka literackiego.

Gintaras Lučinskas

„POLSKIE” POWSTANIE W ŁÓŹDZIEJACH 22-23 SIERPNIA
1919 R.

16 lutego 1918 r. Litwa ogłosiła swoją niepodległość. Po tym akcie odwagi państwo musiało się zmierzyć z drapieżnymi aspiracjami sąsiednich krajów – Rosji Radzieckiej, Niemiec i Polski. Szczególnie niebezpieczeństwo groziło ze strony Polski, która dążyła do odbudowy granic z 1772 r.

Polska chciała przyłączenia litewskich, białoruskich i ukraińskich ziem, w przeszłości wchodzących w skład Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Plany wdrożenia tych celów zostały opracowane jeszcze przed ogłoszeniem przez Litwę niepodległości. Ujęto w nich różnorodne sposoby i środki przyłączenia Litwy: użycie sił zbrojnych

w celu przyłączenia Litwy w charakterze terytorialnej części składowej Polski, lub – utworzenie z Litwą państwa federalnego drogą dobrowolnego stanowienia o tym ludności litewskiej.

Na początku 1919 r. na południowej Suwalskiji (określenie Suwalszczyzny) wzmogła się aktywność polskich działaczy. Dzięki wsparciu ze strony zamożnej lokalnej szlachty oraz władz w Warszawie, zaopatrzyli się oni w broń oraz amunicję wojskową. W pierwszej połowie stycznia 1919 r. komendant główny Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) A. Koc mianował oficera A. Rudnickiego dowódcą Okręgu Suwalskiego i Kowieńskiego (Kaunas) POW. Zaopatrzył go w środki finansowe, instrukcje, tajne publikacje oraz instruktorów. A. Rudnicki chwalił się, że w ciągu półtora miesiąca w okręgu suwalskim zorganizował ponad 1 200 partyzantów. Za polskie uważał nie tylko tereny Łódziej (Lazdijai), Kalwarii (Kalvarija), Serej (Seirijai), ale również Simna (Simnas).

Kierownictwo Okręgu Suwałki POW, realizując deklarację zjazdu właścicieli majątków ziemskich na Suwalszczyźnie z dn. 12 sierpnia 1919 r., wydało decyzję o rozpoczęciu powstania przeciwko Litwinom. Początek akcji zaplanowano na noc z 22 na 23 sierpnia. Celem działań było usunięcie Litwinów za linię demarkacyjną i zajęcie obwodu do samego Simna w okręgu olickim (Alytus). Powstańców miało wspierać (bronią i amunicją) regularne polskie wojsko. Pierwszej nocy zaplanowano zajęcie Serej, Łódziej, Dziedziul, terytorium wzdłuż linii jezior biegnącej między Gibami i Zelwą oraz Kopciowo (Kapčiamiestis) i Šadžiūnai, a 24 sierpnia nad ranem – Sejn i Krasnopolą. Do partyzanckich oddziałów powstańczych należeli spolszczeni, pozbawieni świadomości narodowej i podburzani przez Polaków robotnicy majątków ziemskich lub drobni rolnicy, nie mogący utrzymać się z pracy na własnej ziemi i zatrudniający się w ziemiańskich dworach. Prawdziwymi (pod względem pochodzenia) Polakami byli tylko właściciele ziemscy i część księży. Powstańczymi oddziałami dowodzili oficerowie Wojska Polskiego. Wszyscy polscy żołnierze przebrali się w cywilne ubrania. Ich znakiem rozpoznawczym był przypięty do czapki orzeł.

Podczas wycofywania się z Sejn żołnierze komendy okręgowej zatrzymali uzbrojonego polskiego partyzanta Povilasa Grubavičiusa, który spieszył do Sejn z informacją, że Łódzieje zostały przejęte przez polskie siły. Tę informację przekazał inny polski partyzant Juozas Albavičius, który nie został zawczasu zatrzymany, gdyż jadąc konno wybrał inną drogę. Z opowiadań miejscowej ludności wiado-

mo, że 22 sierpnia około godziny 23 Łódzkie zostały zajęte przez powstańczych peowiaków. W konsekwencji tych działań litewska milicja (4 milicjantów) została rozbrojona, ważniejsi urzędnicy oraz działacze społeczni aresztowani. Podporucznik Jurgis Vaičiulionis zebrał w Łódziejach oddział liczący ponad 50 uzbrojonych peowiaków z Łódziej, Simna i Serej. Przybywającą litewską jednostkę powitano ogniem. Zderzenie miało miejsce 23 sierpnia około godziny 12. Żołnierze pod dowództwem S. Asevičiusa atakowali łódzieskich „powstańców” i, z pomocą litewskich partyzantów, po trwającej 2 godziny strzelaninie rozgromili ich i wygonili z Łódziej. Zginęło dwóch peowiaków, kilku zostało rannych.

Komendantowi gminnej jednostki POW w Kopciowie wraz z kilkunastoma miejscowymi peowiakami udało się tymczasowo zająć Kopciowo. Od południowego wschodu ochraniali terytorium przed litewskim natarciem. Przebywający tam trzech litewscy milicjanci wycofali się zabierając ze sobą aparaty telefoniczne. Peowiacy podejmowali próby zajęcia Wiejsiej i Serej. Udział w „powstaniu” łódzieskim brało również kilkunastu członków jednostki gminnej POW w Simnie.

W Sejnach przewrót doszedł do skutku i Sejneńszczyzna została dołączona do Polski. Natomiast Polacy z Łódziej zbyt szybko się pospieszyli. Nie czekając na przybycie polskich posiłków wojskowych, sami zajęli miasto, rozbroili miejscową milicję, zajęli pocztę i inne urzędy. Na wszelkie sposoby chcieli zaakcentować, że ich ojczyzną jest Polska, że pragną do niej należeć, a nawet przyłączyć Litwę. Szybka reakcja żołnierzy litewskich oddziałów wojskowych oraz lokalnych partyzantów doprowadziła do fiaska tej rewolty.

Wydarzenia i skutki związane z „powstaniem” łódzieskim (prawne prześladowanie „powstańców” przez instytucje ówczesnej władzy) ciągnęły się ponad 20 lat. Obecnie pamiętają o tym wyłącznie przedstawiciele starszego pokolenia bądź historycy. Wiele detali zostało zapomnianych, zachowały się tylko dokumenty archiwalne i wspomnienia świadków tych wydarzeń.

Ustanowiona 26 lipca 1919 r. przez francuskiego marszałka F. Focha linia demarkacyjna (później – strefa neutralna, linia administracyjna) była korzystna dla Polski. Podzieliła ona Suwalszczyznę pomiędzy Litwę i Polskę. Przez dwie dekady te dwa sąsiednie kraje prowadziły „zimną wojnę” w postaci geopolitycznej, ideologicznej i ekonomicznej konfrontacji. „Słomiana granica” rozdzieliła ludzi, sąsiadów i krewnych, których od zawsze łączyło wspólne państwo, kultura i religia. Po upływie stu lat sytuacja diametralnie się zmieniła:

po dawnej strefie nadgranicznej nie został nawet ślad, a stosunki litewsko-polskie uległy znacznej poprawie.

Sigitas Birgelis
PUŃSCY ŻYDZI

Artykuł jest poświęcony ogłoszonemu przez Sejm Republiki Litewskiej roku 2020 Rokiem Historii Żydów Litewskich. Tą decyzją Parlament RL chciał upamiętnić 300 rocznicę urodzin Eliasza ben Salomona Zalmana, zwanego Geonem z Wilna – rabina i przywódcy religijnego Litwaków. Historia żydów litewskich jest częścią historii Litwy. Oni znacząco przyczynili się do rozwoju państwowości, historii, kultury i nauki Litwy.

Na temat puńskich Żydów wiadomo stosunkowo niewiele. Ich historia w zasadzie nie była badana. Żywych świadków już nie ma, źródła pisane są rozproszone. Duża część dokumentów, mogących zawierać wartościowe informacje na temat życia puńskich Żydów zaginęła, uległa spaleniowi podczas pożarów miasteczka, została zniszczona lub zabrana przez okupantów.

Pewne wzmianki o puńskich Żydach zawarto w książce Jonasa Totoraitisa pt. „Sūduvos Suvalkijos istorija” (Historia sudawskiej Suwalszczyzny) oraz w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego”.

W Puńsku zachowało się kilka domów zbudowanych przez Żydów. Ich znakiem rozpoznawczym jest ościeżnica, nosząca ślady przytwierdzenia mezuzy. W centrum miasteczka stoi jeszcze dom rabina oraz synagoga nosząca ślady pożaru sprzed kilku lat. Na obrzeżach Puńska znajduje się żydowski cmentarz z kilkunastoma zachowanymi nagrobkami.

W artykule odnotowano okres, w którym Żydzi zaczęli osiedlać się w Puńsku (według relacji mieszkańców, w 1929 roku Żydzi obchodzili 300-lecie osiedlenia się), opisano stosunki żydowsko-litewskie, przytoczono wspomnienia mieszkańców o miejscowych Żydach w okresie międzywojennym, ich synagodze, świętach, zapowiedziach, weselach i pogrzebach. W opracowaniu opisano też pożar Puńska oraz losy Żydów podczas II wojny światowej.

Kęstutis Žemaitis

DZIAŁALNOŚĆ BISKUPA ANTONIEGO KARASIA
W WYŁKOWYSZKACH W LATACH 1926-1940

Biskup Antoni Karaś (Antanas Karosas) to wyjątkowa osobowość w historii Litwy XX wieku. Niestety, z uwagi na brak informacji, powstało niewiele opracowań na jego temat. Rekonstrukcja cech osobowości i działalności, jego postawy w skomplikowanej sytuacji Kościoła w latach okupacji, wyłania obraz wiernego i mądrego duszpasterza, którego służba nosi znamiona wyczerpującej pielgrzymki, ciągłego cierpienia, nierzadko – poniżania. Życie bpa A. Karasia jest doskonałą lekcją życiowej mądrości, wierności i siły.

Na tronie duszpasterskim w Wyłkowyszkach (Vilkaviškis) bp A. Karaś zasiadał przez 14 lat. Tworzył struktury diecezjalne, organizował pracę kurii, pełnił posługę duszpasterską.

SUMMARIES OF THE ARTICLES

IN THE LABIRYNTH OF YOTVINGIAN TIMES

Gediminas Motuza

THE AREA OF YOTVINGIA THROUGH THE EYES OF GEOLOGISTS

The Yotvingian region, a land of moraine highlands and sandy plains, is characterized by surface and depth features and curiosities that are determined and explained by geologists, the only ones who can see what there is in the depths under our feet and what there was in the distant past. They report on the frost left over from the ice age, restore the evolution of the landscape, and highlight its natural values, which encourage artists to create. They also find ore deposits in the depths; however, simultaneously they determine what threat its extraction poses to other natural values. This exceptional land on the border of the two countries is a grateful place for joint geological research, exchange of knowledge, work skills, creation of incentives for the development of the most suitable land use, tourism, recreation, environmental awareness, and security.

Kęstutis Subačius

THE MEANDERS OF THE VEISIEJAI NAME HISTORY IN KING MINDAUGAS'S DONATIONS

The most important thing for every nation is to know its origins and development. For the Lithuanian nation, which has thousands of years of culture and a deep history of its ethnos genesis, this was relevant at all times; however, it is especially important now that we

live in an increasingly globalized world and in modern borderless Europe.

Veisiejai has a long, measured by several centuries, history. During those centuries, a vast cultural and historical heritage has accumulated. There is a good opinion that the Veisiejai manor gave the beginning to Veisiejai. The one which, as the fairy tales tell, rose at Lake Ančia. Many documents mention the name of the Veisiejai manor, though, to be more precise, the name of the Veisiejai palace-manor, which provides the basis for such images. About four or even more such palaces-mansions, which were in different places, with different conceptions of their meaning, can be found in the writings of various authors, and they are all called the Veisiejai manors. However, on closer inspection, we find that only one, and this is very reserved, can be identified with the origins of today's Veisiejai city. History developed so that in July 1253 a donation letter written by Mindaugas to the Livonian Order distributed and brought fame to the former name of Veisė, the centre of the Sūduva region ethnic land community, near Lake Veisiejis.

It is significant that the name of lake Veisiejis is derived from the meaning of wet meadows, swampy fields, marshy, wet shores, because the Sūduvian and Prussian *veisa* is “marsh, swamp” /V. M. IV, p. 199/ and *Weis* - “swamp, river” /G. Gerulis. 1922, p. 198, from A. V. 1981, p. 379/; it is still possible to link this with Vytautas Mažiulis /IV, p. 255/ *weysigis* → *veisijas*, *veisijis* “meadow”. A similar environment to the one described in Veisė land could be found near the lake in its southern and south-western parts, and in other places not so far from the lake. The name of Veisė Land is a derivative of Lake Veisiejis.

Veisiejai is the direct, spiritual heirs of the names of the Veisė Land, and it would be quite meaningful to start counting the origins of the city from the first mention of Veisė in July 1253, recorded in the act of King Mindaugas. /E. Gudavičius. *Mindaugas*. Vilnius: Lithuanian Institute of History. 1998, p. 203, p. 240/ This statement is confirmed by the historian Tomas Baranauskas in his book *The Origins of the Lithuanian State* (2000, pp. 201–202), in which he describes Mindaugas's travel routes from Gardinas through Paveisininkai [Veisė - K. S.] and Veisiejai (*Weyze and aliud Weyse*). (PUB - Bd. 1. Halfte 2. - p. 35 (No. 39)) The findings of archaeological research extend and deepen the layers of the history of the town of Veisiejai to the Middle Ages and the Late Neolithic, which is about 4 000/3 500-year-old prehistory layer; thus, it is the cultural layer of the ethnic development of our nation and the cradle of its origin.

Veisiejai harmoniously merges with the most beautiful gift of nature that is the winding shoreline of Lake Ančia with the reflections of trees and subtly sheltered buildings adorned with quiet evening air in the lake water mirror, which takes us to the deepest layers of the city's civilizational culture sunk into the depths of time and oblivion. From them, once in a while, in the fields of our spirit, the sounds of the lullabies, sung by the Sūduviai-Dainaviai grandmothers, and the prophecies of the sorcerers of the soul are knocked at the altar of eternal fire. Its miraculous spirit for centuries moved into the souls of the people who lived here and became their identity, their spiritual code in the prominent land of Veisiejai, which heard the fanfares of Mindaugas's royal escort traveling through Gardinas, and the sounds of hunting horns of Lithuanian Grand Duke Vytautas and Dukes Radvilos.

Sigitas Birgelis

IN SEARCH OF ETHNIC ROOTS

The article discusses the significance of ethnic roots in the life of the nation and the state, presents historical sources of the insights of modern scholars about the Western Balts (Aisčiai): the Sūduvians, the Prussians and the Yotvingians.

Issues of Lithuanian ethnic origin were examined in more details only in the second half of the seventies of the 20th century. Eugenijus Jovaiša, who presented a systematized, integrated and scientifically based history of Lithuanian origin, has done the most in the field of Lithuanian origin.

Indo-European languages developed in different ways: some receded far slower from the pro-language, others did faster, some kept more antiquity, and others did less. Lithuanian is less distant from the pro-language than other living Indo-European languages; therefore, it contains more archaisms. That the Lithuanian language is archaic, rich and beautiful is noticed by the linguists from all over the world; therefore, it is important for the students of comparative linguistics, and is taught at many universities around the world. The similarity between the ancient Indian (Sanskrit) and Lithuanian languages is striking.

Linguistic palaeontology, like archaeology and cultural history, helps to uncover complex ancient secrets.

Kostas Leončikas

FORGOTTEN YOTVINGIAN SOLDIERS

The article is based on the exhibition «Forgotten Yotvingian Warriors» (Jaćwingowie. Zapomniani wojownicy), which was organized in June – September, 2019 at the Suvalkai County Museum. Archaeological excavations of museums in Warsaw, Suvalkai, Varmija and Mozūrija were exhibited there.

The Yotvingians did not know the script and, therefore, did not leave any written sources. We learn most about them from archaeological research. They can tell a lot about the life and customs of the Yotvingians. In the early middle Ages, Yotvingian horsemen brought terror to their neighbours. This is evidenced by the pages of chronical and other documents. After the Yotvingians had lost fateful battles, their population had dispersed, and their territories had been divided, this warlike tribe was eventually forgotten. The discoveries of Polish archaeologists in Šiurpilis, Skomack Wielki and other important centres of the early medieval Jotva confirmed the militancy of the Yotvingian tribe and revived its memory.

Polish and German historians, as well as amateur archaeologists began to revive the memory of the Yotvingians in the second half of the 19th century. Myths, fantasies and legends intertwine with historical facts and honest archaeological observations quite frequently in their works. Professional research of Yotvingian cultural heritage, with the participation of specialists in various fields of science, started only in the middle of the 20th century.

The modern methods of timekeeping used in recent decades make it possible to better shed light on the rich material and spiritual culture of the Yotvingians, as well as the culture of the prehistoric and modern region.

Sigitas Birgelis

THREE JOTVA SISTERS

Jotva is a land of amazing natural beauty, rich past, and spiritual heritage. Its hydronyms encourage you to hear the cry of the distant past. The water names of Jotva reflect the ability of our ancestors to make natural features meaningful in the names of rivers and lakes. They have survived for thousands of years and have reached our times.

The waters of almost all Jotva streams flow into the Nemunas. Among the rivers, the following should be mentioned: Juodoji Ančia, Seina, Šešupė.

Šešupė, the mother of Sūduva rivers, is the largest Yotvingiai river after the Nemunas, and it is its longest confluent. It starts near the outfall of the Black Ančia at the village of Šešupėlė. It meanders northeast. In the Suvalkai Landscape Park, the Šešupė flows through five lakes and has two larger confluent.

The etymology of Šešupė is supported by geography itself. Šešupė and Juodoji Ančia flow from the same swamp, so Šešupė could be named as the sister of the Black Ančia. It is its sister river.

Black Ančia is the second largest river in Jotva. It flows from Lake Ančia, flows into Lake Vygriai, and later it sails southeast towards the Nemunas. This river flows through the city of Suvalkai. Black Ančia is the largest river in the Suvalkai region. The upstream current is quite fast, then it slows down and even becomes very slow, which apparently led to its name.

The Seina is the largest river in the Seinai region. It has several different names: after getting its start from the Šaltėnai springs under the name of the Šalčia, it flows into Lake Bokšys. From Bokšys to Lake Seina it flows under the name of the Bokša or the Juodoji. It later flows into and flows out of Lake Mara. Today, all these rivers are called by the Polish name the Marycha.

LINGUISTIC INSIGHTS

Jūratė Čirūnaitė

THE PATRONYMICS OF THE GARDINAS COUNTY IN 1565

The article examines the first and the second patronymics of the nobility men of the Gardinas County of the 1565 GDL Army Census. The names reconstructed from them are divided into Christian and non-Christian personal names. All recorded canonical and folk forms of Christian names are indicated, as well as the cases of the recorded Eastern and Western Christian names are listed, only Catholic and only Orthodox names are recorded in the register. The article lists all the first and second patronymics from which non-Christian names are reconstructed. Some of these names are of the Baltic origin. The article also lists the most popular names reconstructed from the first and second patronymics. The article is of the opinion that the first patronymics are

the paternal names of the recorded nobles, and the second patronymics are the paternal names of the parents of these persons.

Vilija Ragaišienė

DISEASES AND THE METHODS OF THEIR TREATMENTS IN THE «SOUTHERN SOUTH HIGHLANDERS' VOCABULARY»

The article describes the diseases and their treatment methods based on the rich material of the «Dictionary of the Southern South Highlanders' Dialects». The analysis shows that the southern south highlanders are characterized by a rather archaic approach to diseases and their treatment. This is due to several things. First of all, over the centuries, the relatively closed way of life of the community has created a wonderful harmony of man and nature (nu poterai nu neteisingi, kab dangun, tep ir an žamės, jeu numirai ir numirai, supuvei ir viskas Mrc). Experience and knowing that there is almost no way to cure an old or very sick person (gydytojai manį nepataisis, mani pataisis va dangus Kš). And, of course, faith in the old ways of treatment (apsirgai ir ginkis žolēm Pvč).

The southern south highlanders use the opportunities provided by modern medicine (go to the doctors, take their prescribed medicines, receive treatment in hospitals and sanatoriums ...); however, they prefer and give priority to folk remedies. Vocabulary material shows that the most reliable, accessible, and best treatments are plants, animals, incantations, and magical actions. In order to overcome real and supposed diseases faster, Dzūkai often treat them in a complex way that is with the help of herbs, words, magical actions, etc.

The analysis supports the assumption that the «Dictionary of the Southern South Highlanders' Dialects» is a cultural text that says a lot about man and their environment, revealing the ongoing changes in the material and spiritual life.

Povilas Vasilčik

THE FEATURES OF THE LITHUANIAN LANGUAGE USED BY THE OLDER GENERATION RESIDENTS OF SUVALKAI

The article is based on the MA thesis defended at the University of Warsaw in 2019. The purpose of the thesis was to examine the language features of the older generation of the residents of Suvalkai. Two research methods were used: recordings and surveys.

The first part of the article describes the extremely complicated history of the Suvalkai region and the city dividing it into three parts: until the outbreak of World War I, in the inter-war period and after World War II. The current realities of Lithuanians in Suvalkai were also presented.

The second part of the article concerns linguistic issues, such as: the state of research on the dialects of Lithuanians in Poland, the sociolinguistic situation of Lithuanians in Suvalkai, description of informants, linguistic analysis of the language of the older generation of Lithuanians - residents of the city of Suvalkai, and a summary.

IN THE MEANDERS OF HISTORY

Juozas Vaznelis

PARISH PRIESTS IN PUNSKAS AND THE NEARBY PARISHES UNTIL THE END OF THE 19TH CENTURY

The article describes the history of ten parishes of the Seinai and Suvalkai poviats: Punkskas, Vižainis, Jeleniavas, Suvalkai, Magdalenavas (Vygriai), Krasnopolis, Kolietnykas, Berznykas, Seinai and Smalėnai, in which Lithuanians lived or reside.

Copies of civil status files of individual parishes after 1808, which were in the collections of the State Archives in Suvalkai, enabled the author to determine personal data, positions of clergy and the years in which they worked. However, only few such copies survived from the 18th century, while many of them disappeared in unknown circumstances.

Due to the fact, that churches lacked clergy, monks were delegated to help them until the early 19th century. The clergy were usually Poles. Despite the fact that later Lithuanians started to perform these functions, all rituals were held in Polish. It was only at the end of the 19th century that Lithuanian was introduced in some churches.

Based on the aforementioned church documents and from other sources, it was possible to determine the most priests working in Punkskas since the beginning of the parish, while the remaining were identified only on the basis of copies of baptism files.

Kazimieras Baranauskas

THE CONSOLIDATION OF PUNSKAS COUNTY LANDS

Punskas is a unique historical area of the Sūduva region, emerged at the end of the 16th century, when the outskirts of the Punia great forest began to be colonized. The flagman of Lyvas, the manager of the Merkinė, Lazdijai and Seivai forests, the forester Stanislovas Zalivskis, built a church in the village of Naujasis Punskas with his own funds. On October 27th, 1597, by the decree of King Sigismund III, the parish of Punskas was legally recognized and awarded lands, noting that it was necessary to appoint a Lithuanian or a person who knows the Lithuanian language to the post of pastor, then and in the future. In the second King Sigismund III's document of the year 1600 the school is mentioned already. Thus, S. Zalivskis is also a forerunner of education.

The smooth settlement of the country was disturbed by the beginning of the northern wars in the middle of the 17th century, and later, in the early 18th century, plague and epidemic. Disasters devastated and impoverished the country for decades. The Seivai eldership was also severely affected, and almost half of the population died or perished. After 1795, the third division of the Commonwealth, the famous Central European state disappeared from the map. Distressed Punskas in 1852, in the time of Tsarist Russia, also lost the status of the city.

After the stormy First World War, with the collapse of Europe's great empires, people's hopes flared, a new era began, with enslaved nations rushing to re-establish their identities and regulate the borders. However, the recovery process was neither easy nor simple. Remaining national misunderstandings in the consciousness of people, especially the historical consequences of the disgraceful collapse of the state of Rzeczpospolita at the end of the 18th century, strongly influenced the course of the countries' independent development and their international recognition.

Punskas region, its territory, had no well-defined boundaries. After the signing of the Melnas Treaty with the Order of the Teutonic Knights on September 27th, 1422, almost the entire region of Sūduva passed to Lithuania, the former inhabitants gradually returned, and colonizers settled from across the Nemunas. The parish founded in 1597 was huge, over 50 km if measured in a straight line. In 1831 the parish had 5970, and in 1903 it already had 11370 believers. Later, the parish retreated. In 1897 Smalėnai, and in 1908 Beceilai parishes

were established. The parish decreased by 17 villages. 7000 believers remained in Punkskas parish. In 1920, after the demarcation line of Poland and Lithuania was established, 20 villages remained beyond the state border.

The peculiar «phenomenon» of Punkskas district arose in the 20th century, about the mid-sixties, when in 1956 the Punkskas Lithuanian House of Culture and the Lithuanian Lyceum started their activities, and a year later, the Polish Public Cultural Society started its existence. These three Lithuanian institutions and organizations opened not only the windows of Punkskas Palace, but also its doors. Without their own intelligentsia, the activists-idealists, it was impossible to foster education and culture, and there was no shortage of young people in the villages in the post-war years, all that was needed was to awaken their spirit and bring them together.

On May 1, 2004, Lithuania and Poland became members of the European Union. A new era began, the «iron barrier» disappeared, state borders became open, and the free movement of people and transport began. Punkskas County opened new opportunities for cooperation and investment, especially in the field of tourism. The Punkskas community relaxed, the normal rhythm of people's life returned, national tensions eased, the demographic composition gradually changed, and many compatriots from Lithuania settled here.

The old region of Sūduva, Punkskas region, although divided on maps, reaches for the heights, there is free movement of people and goods, cooperation «across the border» with Lithuania, municipalities and institutions. The European Union has so far supported the counties financially, legally, and morally. The conditions for investment are good, Punkskas itself, the surrounding villages, and people's homesteads are growing and beautifying.

Today, the people of Punkskas, living in a compact way and with a stable, operational leadership of the county, have changed the national and international aura, have the conditions and a chance to regain lost time, the rank of the area, and the status of the city.

Kostas Leončikas

KLEVAI COUNTY IN THE 19TH CENTURY

The article discusses the documents that mentioned the 19th century Klevai County, and provides information about the owners of Veisiejai and Klevai manor.

The oldest document discovered by the author of the article is the letter of the Veisiejai landowner to the Governor of Seinai County regarding the appointment of the Klevai landowner Antanas Borevičius (Antoni Borewicz) as the mayor of the Veisiejai and Klevai counties. The following qualification documents are attached to the letter: the certificate of the Bank of Poland of the Kingdom of Poland regarding the property and employed employees, birth certificate, the certificate of entry in the Klevai County Population Register, school certificate, the certificate of belonging to a secret society, the certificate of oath to the country manager (homagium).

The Klevai County is mentioned in the description of Jurgis Šumskis (Jerzy Szumski) *Wstęp do inwentarza zespołu „Komisarz do spraw włościańskich powiatu sejneńskiego z lat 1864-1913*, which is preserved in the Suvalkai State Archives. The second page of the description reads: Klevai County was annexed to the Krasnavas County in the eight decade of the 19th century.

The document of 1847 is very interesting, which is related to the letter, in which the governor of Seinai County presents the register of residential houses of Klevai County compiled on September 18, 1847. The houses were divided into 2 groups (classes). The first group consisted of the houses of the manor, folwark, tavern, blacksmith, miller, bricklayer and other manor craftsmen, peasants performing bondage with their horses or oxen and work tools, small landowners, quitrenters with at least 15 morgens of land. The second group included the manor houses, which were inhabited by mercenaries, servants, and hired poor workers, peasants without their own tools and horses, and poor quitrenters.

Gintaras Lučinskas

“AMERICA IN THE BATHHOUSE” OR LITHUANIAN ECONOMIC EMIGRATION IN 1868–1914

Emigration (Latin *emigratio*) is moving of people from their homeland to other countries. Emigration can be different: economic, political, religious, seasonal or permanent, forced or independent. People have been changing their place of residence from ancient times to the present. Wars and diseases, political or religious persecution, and other reasons have forced people, ethnic groups, or even nations to emigrate.

At the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century, the mass emigration of Lithuanian peasants was determined by the law of unequal economic development in individual countries, much higher wages in Russian industrial areas and the most developed Western countries, and the peculiarities of Lithuanian economic life, feudal remnants in agriculture, national liberation movement, revolutionary events, and the repression of tsarism. In Lithuania, the reasons for economic emigration were closely related to the political ones.

During the emigration of Lithuanians abroad, mostly to the United States, about a quarter of the nation moved. The majority of emigrants to the United States were agricultural workers and peasants. Extensive emigration helped the Lithuanian nation to form a lot, contributed to the national liberation movement, especially during the years of the banning of the Lithuanian press, influenced the country's culture, determined some programmes and attitudes of Lithuanian political parties, and affected the country's economic life.

Historically, the mass exodus of peasants from the Russian Empire was largely illegal. Emigration was viewed by the tsarist government as an illicit abandonment of the homeland, and the provocation to emigrate was punished.

The favourable policy of the German authorities created good conditions for the secret emigration from Russia to grow, and made a profit for the German shipping lines in Hamburg and Bremen.

Emigration to the United States was very significant in the life of the Lithuanian nation economically, politically, and culturally. This emigration left its mark on literature, writing, press history, and book publishing. The topic of emigration took root in the Lithuanian literature. These were the first theatre play staged in Lithuania by Juozas Vilkutaitis-Keturakis *America in the Bathhouse*, Petras Cvirka's satirical novel *Frank Kruk*, Vincas Krėvė-Mickevičius's *Žentas*. An important place on the topic of emigration was occupied in Julija Žymantienė-Žemaitė's short stories, Juozas Tumas-Vaižgantas's writings and other works.

Emigration was the main reason why the population of Lithuania at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century grew slowly. Emigration from Lithuania pumped out the best productive force: young, healthy, strong, and most active population.

However, emigration was not a one-sided and categorically negative objective phenomenon. Its ambiguity was manifested

primarily in the changed situation of former Lithuanian villagers in the country of immigration. After becoming US industrial workers, Lithuanian immigrants found the strength and opportunity to educate, cultivate, create their societies and organizations in a new, in many cases more democratic environment, which not only protected Lithuanian immigrants in their new homeland from pointless vegetation by raising funds for sending or transporting them to their homeland, but at the end of the 19th century, a separate ethnic structure of immigrants was formed, which until the maturity of the second generation of immigrants fully satisfied the material and spiritual needs of the diaspora and, more importantly, provided some material and spiritual, ideological-cultural support to Lithuania.

Algimantas Katilius

PRIEST JONAS TOTORAITIS - THE FATHER OF SPIRIT
AT THE SEINAI PRIEST SEMINARY

When Priest Jonas Totoraitis became a Marian monk, an important test awaited him: the duties of the father of the spirit at the Seinai seminary. The influence of the spirit father is important in shaping the spiritual life of future priests, their views. J. Totoraitis took on the duties entrusted to him with full responsibility. Carefully, according to the spiritual literature in German and French, he organized meditations, conferences, and retreats. Conferences, meditations, or retreats led by the Spirit Father to the clergy reached the hearts and feelings of the young people, and the thoughts expressed became the basis for reflection or the imperative of further action. J. Totoraitis was not indifferent to the intellectual education of clergymen, he encouraged clergymen to pursue higher education. Not a single clergyman, encouraged by him, chose to study at a university or academy. Clergy of two nationalities - Lithuanians and Poles - studied at the seminary. As a result, there were delicate issues of ethnic relations. Although J. Totoraitis, as a Lithuanian, felt favourable to Lithuanian clergymen, his attention was also drawn to Polish clergy. He was attentive to both. However, his relations with the pro-Polish leadership of the seminary did not go beyond official communication. At the seminary, J. Totoraitis felt lonely, although he interacted with Lithuanian priests who worked in Seinai. There was little connection to public life in Seinai, but he did not abandon the vocation of a historian and published a study of the history of Lithuanian revival in the *Vadovas*.

Algimantas Katilius

ABOUT PETRAS GERULIS WHO WAS EXPELLED
FROM THE SEINAI SEMINARY

Clergyman Petras Gerulis (1889–1966) studied at the Seinai Priest Seminary for three years and completed three-year courses. After the third year, he fell ill and did not attend the seminary. The management of the seminary, after learning about P. Gerulis' cooperation in the Lithuanian press, expelled him from the seminary despite his still being in treatment. While studying at the seminary, he participated in the secret society of Lithuanian clergy, whose main goal was literary work. P. Gerulis also wrote articles on literary science and criticism, which were mainly published in the journal of Catholic intellectuals *Draugija* published in Kaunas. After being expelled from the seminary, he studied for a year at the University of Friborg in Switzerland. Here he wrote an article from the folklore *Rue in Our Songs*, which was also published in the *Draugija* and published in a separate book. Studies at the university were interrupted by military service in the tsarist army and the outbreak of the First World War. After the war, P. Gerulis did not return to Lithuania and lived in Ukraine. Therefore, it can be stated that due to the anti-Lithuanian attitude of the Rector and Vice-Rector of the Seinai Priest Seminary, P. Gerulis did not graduate from the seminary and did not become a priest. That circumstance was the reason why the beautifully revealed talent of a literary scholar and critic was suppressed by the unfavourable living conditions.

Gintaras Lučinskas

THE UPRISING OF THE LAZDIJAI "POLES"
ON AUGUST 22-23, 1919

After declaring itself an independent state on February 16, 1918, Lithuania was confronted with the predatory aspirations of the neighbouring countries: Soviet Russia, Germany, and Poland. Particularly dangerous was Poland which sought to have its own state with the borders of 1772.

In order to join the Lithuanian, Gudian and Ukrainian lands, which were part of the Republic of the Two Nations, Poland drew up plans for the implementation of these goals before the proclamation of the independent state of Lithuania. They provided various ways and means for Lithuania to join: some Poles proposed to join Lithuania by

military force as an integral part of the Polish territory, others offered to form a federal state with Lithuania by voluntary self-determination of the Lithuanian population.

At the beginning of 1919, Poles began to intensify their activities in South Suvalkija. Supported by the wealthy local landowners and the Warsaw authorities, they acquired weapons and other military ammunition. In the first half of January 1919, the Chief Commandant of the Polish POW A. Kocas appointed an officer A. Rudnickis as the head of POW Suvalkai and Kaunas districts. A. Kocas provided A. Rudnickis with funds, instructions, secret publications, and instructors. After working for a month and a half, A. Rudnickis boasted that he organized 1200 partisans in Suvalkai district. A. Rudnickis declared not only Lazdijai, Kalvarija, Seirijai, but also Simnas districts as Polish.

The authorities of POW Suvalkai County leadership, following the Declaration of the Congress of Suvalkai Landlords of August 12th, 1919, decided to revolt against the Lithuanians at night from August 22nd to August 23rd, to push them beyond the line of demarcation, and then to occupy the area all the way to the town of Simnas, in Alytus county. The rebels had to be helped and provided with weapons and ammunition by the regular Polish army. During the first night it was planned to occupy Seirijai, Lazdijai, Didžiuliai, the lake line between Gibai and Želva, Kapčiamiestis, Šadžiūnai, and at dawn of August 24th to occupy Seinai and Krasnopolis. The rebel partisan corps consisted of converted into Poles, nationally misunderstood, Polish-instigated manor workers and small farmers who could not make a living from their land and worked in the manors. The real Poles were only landowners and part of the priests. The rebels were led by the officers of the regular Polish army. All Polish soldiers were disguised in civilian clothes, but wearing an eagle on their hats.

As the Seinai County Commandant's troops were retreating from Seinai at about 7 o'clock in the morning, at about 9 km to Lazdijai, the soldiers of the Seinai County Commandant's Office arrested Povilas Grubavičius, an armed Polish partisan, who hurried to inform the Seinai that Lazdijai was also occupied by the Poles. The Polish partisan Juozas Albavičius, who rode the other way, managed to do it. It was learned from the residents that Lazdijai was occupied on August 22nd at about 11 p.m., the Lithuanian militia was disarmed (4 militiamen), and important officials and public figures were arrested. Podporučnikas (junior lieutenant) Jurgis Vaičiulionis had

assembled a platoon of over 50 armed peoviaiakai (Polska Organizacja Wojskowa, POW) (Lazdijai, Simnas and Seirijai Poles) in Lazdijai, which met the arriving Lithuanian unit with fire. The clash took place here at about 12 p.m. on August 23rd. The soldiers led by the officer S. Asevičius attacked the “rebels” of Lazdijai and, supported by the Lithuanian partisans, after 2 hours of shooting, they dispersed them and drove them out of Lazdijai. 2 peoviaiaks were killed (Valentukonis and Albavičius), and several were injured.

The Commandant of Kapčiamiestis POW, together with several local peoviaiaks briefly occupied Kapčiamiestis and guarded the territory from the southeast side from the Lithuanian attack. There were 3 Lithuanian militiamen there, who retreated by shooting and took the telephone apparatus with them. There were attempts by the peoviaiaks to occupy Veisiejai and Seirijai. Dozens of members of the POW Simnas county unit also took part in the “uprising” in Lazdijai.

A Polish “uprising” in Seinai took place, and the Seinai region was annexed to Poland. However, the pro-Polish people in Lazdijai hurried, without waiting for the Polish army to arrive from the Seinai, occupied the city themselves, disarmed the local militia, and occupied the post office and other offices. Not only with their desires, but also with their deeds, they showed that their homeland is Poland, and that they not only want to belong to themselves, but to connect Lithuania to Poland by way of an upheaval. However, Lithuanian soldiers and local partisans quickly liquidated this upheaval.

The events of the Lazdijai “uprising” and its consequences (the legal prosecution of the “rebels” by the then authorities) lasted for more than 20 years. Now this fact is remembered only by the older generation of people or historians. Many things were forgotten, only archival documents and the memories of contemporaries remained.

On July 26th, 1919, the demarcation line in favour of Poland (later: the neutral zone, the administration line) established by the French Marshal F. Foch divided Sūduva between Lithuania and Poland. For two decades, there was a “Cold War” between the neighbouring countries: a geopolitical, ideological, and economic confrontation. “Straw Wall” separated people, neighbours and relatives on different sides, who had belonged to the same state and culture since ancient times. One hundred years later, we see a completely changed picture: the border lines have left no sign, and the relations between Lithuania and Poland have changed radically for the better.

Sigitas Birgelis
THE JEWS OF PUNSKAS

The article is dedicated to the Year of Lithuanian Jewish History announced by the Lithuanian Seimas in 2020. With this decision, the Parliament of the Republic of Lithuania wanted to commemorate the 300th anniversary of the birth of the rabbi, the leader of the Litvak religious thought, Vilnius Gaonas Elijas Ben Saliamonas Zalmanas. The history of Lithuanian Jews is a part of Lithuanian history. They significantly contributed to the development of Lithuanian statehood, history, culture, and science.

We know relatively little about the Jews of Punkskas, their history is almost unexplored. There are no living witnesses, written sources are scattered in various places. A number of documents that may have contained information about the life of the Jews of Punkskas were lost, destroyed, burned during the fires in Punkskas, and looted by the occupiers.

Some hints about the Jews of Punkskas can be found in Jonas Totoraitis' book *History of Sūduva Suvalkija* and *Geographical Dictionary of the Kingdom of Poland* (Słownik geograficzny Królestwa Polskiego).

Few Jewish-built houses survived in Punkskas. They can be identified by the door frame to which the mezuzah was attached. There is still a rabbi's house in the centre of Punkskas, a half-burnt synagogue, and on the outskirts of the town there is a Jewish cemetery with several tombstones that have survived there.

The article mentions when Jews started settling in Punkskas (according to people's stories, they celebrated the 300th anniversary of their establishment in 1929), describes the relations between Jews and Lithuanians in Punkskas, people's memories of the town's Jews in the interwar period, their synagogue, holidays, weddings, and funerals. Much attention is paid to the fire in Punkskas, and the fate of the Jews during the Second World War.

Kęstutis Žemaitis
THE ACTIVITIES OF BISHOP ANTANAS KAROSAS
IN VILKAVIŠKIS IN 1926–1940

Bishop Antanas Karosas was an exceptional personality in the history of 20th century Lithuania. However, little is written about

him due to the lack of sources. After restoring the features of his personality and activity, his attitude to the difficult situation of the Church during the years of occupation, we see a faithful and wise pastor whose ministry is similar to a gruelling pilgrimage, constant suffering, sometimes and humiliation. The life of Bishop Antanas Karosas of Vilkaviškis can become a lesson in wisdom, loyalty, and firmness.

Bishop Antanas Karosas was on the throne of the pastor of Vilkaviškis for 14 years. He had to create diocesan structures, organize the work of the curia, and provide Catholic pastoral care.

Prenumeruokite
„Terra Jatwezenorum“ (Jotvingių kraštas) –
istorijos paveldo metraštį!

Metraštį galima užsisakyti
Punsko „Aušros“ leidykloje (Mickevičiaus 23),
el. paštu vabo@wp.pl,
tel. + 48 87 5161517.
Dviejų dalių kaina 30 zł.

<http://punksas.pl/terra-jatwezenorum>

